

Csibi Norbert

EGYHÁZ, LOKALITÁS, TÁRSADALOM

Tanulmányok a 19–20. század fordulójának
magyarországi katolikus egyháztörténetéről

2025

PONTES KÖNYVEK

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Sorozata

II.

PONTUS
KÖNYVEK

II.

Csibi Norbert

EGYHÁZ, LOKALITÁS, TÁRSADALOM

TANULMÁNYOK

A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁNAK
MAGYARORSZÁGI KATOLIKUS
EGYHÁZTÖRTÉNETÉRŐL

Pécs, 2025

PONTES KÖNYVEK

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Sorozata

Online elérhetőség: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/pontes-konyvek>

Megjelenik a PTE BTK Történettudományi Intézet
(H-7624 Pécs, Rókus u. 2.) kiadásában

Felelős kiadó: Dr. habil. Vitári Zsolt, intézetigazgató
Szerkesztőség: H-7624 Pécs, Rókus utca 2.

Sorozatszerkesztők:
Barabás Gábor – Csibi Norbert – Gyimesi Réka

Szerkesztőbizottság:
Barabás Gábor, Csibi Norbert, Fedeles Tamás, Forgó András,
Gőzsy Zoltán, Gyimesi Réka, Hornyák Árpád, Pilkhoffer Mónika, Vitári Zsolt

A kötetet lektorálta:
Gőzsy Zoltán

A fedlapon látható kép: a pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és
Kollégiuma 47. Szent László Cserkészcsapata táborozáson, 1924 (Fortepan)

A hátlapon Zichy Gyula megyéspüspök szárazpecsétnyomója látható
(Pécsi Egyházmegyei Levéltár VI.I. 28/1-2.)

A sorozat borítóterve:
Kedves Vivien

ISSN: 3094-1598 (Print)
ISSN: 3094-1733 (Online)
ISBN: 978-963-626-566-3 (Print)
ISBN: 978-963-626-567-0 (Online)

Tartalom

Előszó	9
--------------	---

I. EGYHÁZTÖRTÉNET – HELYBEN

A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója. 1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiban	11
A világháborús összeomlás és a forradalmak Pakson a pécsi egyházmegyei források tükrében (1918–1920)	43
A Pécs-székesegyházi és a Pécs-belvárosi plébániák a szerb megszállás időszakában (1918–1921)	63
Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921)	75
A püspök, az apostoli kormányzó és a pécsi püspökség elszakított plébániái 1921–1923 között	85
A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége. A Pécsi Egyházmegye példáján 1905–1918 között	109

II. EGYHÁZ, TÁRSADALOM, ISKOLA

A Pécsi Joglíceum és a Püspöki Szeminárium fejlődése 1850 és 1923 között	133
A Pécsi Püspöki Jogakadémia és hallgatói a dualizmus korában	153
A papság rekrutációja a pécsi egyházmegyében a 19. század második felében. A pécsi püspöki szeminárium és hallgatói (1870–1914)	195
Mozgástér és meghatározottság. A felekezeti iskolaügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében	209

III. KATOLIKUS KÖZÉLET, NAGYGYŰLÉSEK, TÁRSADALOMSZERVEZŐ KATOLIKUSOK

„... roham Istenhez a front mögött a frontért!” Katolikus közélet és hitélet Budapesten az első világháború éveiben	231
„A háború előtti háború” egyik fontos színtere. Katolikus nagygyűlések Európában és a világban az első világháború előtt	251

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében. A katolikus társadalom megszervezésének ügye a magyarországi katolikus nagygyűléseken az első világháború előtt (1893–1913)	271
Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon	297
A sajtóügy aktuális kérdései a 19–20. század fordulójának magyarországi katolikus nagygyűlésein	333
Az első vidéken tartott magyarországi országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs)	361
A tanulmányok megjelenésének eredeti helye	389

Előszó

A kötetben az elmúlt másfél évtizedben készült olyan tanulmányaimat gyűjtöttem egybe, melyek néhány kulcskérdés mentén szorosabban összekapcsolódnak és a magyarországi katolikus egyház történetének 19–20. század fordulójára eső időszakából véleményem szerint fontos elemeket érintenek. A címben szereplő fogalmak egyrészt az egyház lokális jelenlétére és társadalmi beágyazottságára utalnak, másrészt kifejezik a tanulmányok vizsgálati nézőpontjait is: ezek egy része az egyháztörténet „alulnézeti” perspektívájának érvényesítésére törekedett, másik része pedig az „egyházi társadalom” fogalmának 19. századi – világi katolikus szereplőkkel való – kibővülése kapcsán ennek a folyamatnak egyes aspektusait igyekszik bemutatni, a társadalomszervezés újfajta folyamatain keresztül.

Az első blokkban (*Egyháztörténet – helyben*) szereplő szövegek együtt olvasása plasztikus képet nyújt egyrészt a magyarországi katolikus egyházi társadalom első világháborút követő átalakulásairól a pécsi egyházmegyéből vett példák segítségével, illetve alulnézeti perspektívából mutatja be a Tanácsköztársaság (1919) és a szerb megszállás (1918–1921) lokális egyházi recepcióját, mindennapjait, valamint a háború utáni egyházkormányzati kihívásokat, változásokat. Mindezt igyekszik az egyházi források széles körére alapozni, de e mellett kiemelten felhasználja a plébániákon szolgáló egyháziak lokális tapasztalatait rögzítő *historia domus*ok, háztörténeti kötetek – a pécsi egyházmegye esetében – széles körben rendelkezésre álló forrásbázisát. Az utolsó tanulmány egy szeriális forrástípus, a püspöki körlevelek nagyobb mennyiségét vizsgálja, és szempontokat nyújt ahhoz, hogy az egyházkormányzati tevékenység és az egyházi normakommunikáció jelenségeinek vizsgálatához miként használhatók fel.

A második nagyobb egység (*Egyház, társadalom, iskola*) a 19. század második felének felekezeti iskolaügyét járja körbe az országos jogi szabályozás vizsgálatától az egyes pécsi püspökségi oktatási intézményekről (papi szeminárium, jogakadémia) szóló esettanulmányokig. Utóbbiak intézménytörténeti bemutatása mellett elsősorban az itt tanuló diákok rekrutációs jellemzőit és az intézmények funkcióinak változásait, vonzáskörzeteit vizsgálják az írások, kapcsolódva ezzel az oktatás társadalomtörténeti aspektusaira rákérdező kutatásokhoz.

A harmadik nagy fejezet (*Katolikus közélet, nagygyűlések, társadalomszervező katolikusok*) tanulmányait az 1890-es évek és az első világháború közötti katolikus

közéletet és a katolikus társadalomszervezés, mozgósítás fontos kérdéseit (sajtó, civil társadalom, hitélet) érintő egyik újszerű fórumnak, az 1900 óta már évente rendezésre kerülő országos katolikus nagygyűléseknek a története fogja össze. Az írások kitérnek a nemzetközi kontextus felvázolása mellett az országos szervezés elindulására, illetve az egyes évek nagygyűléseit tematikusan – a közművelődés, a sajtó és a társadalomszervezés kérdéseire bontva – vizsgálják. Külön esettanulmányban szerepel az első vidéken, 1907-ben Pécsen rendezett nagygyűlés története, melyben az országos szervezésű esemény lokális beágyazottságával, alulnézeti perspektívájával is találkozhatunk.

Úgy gondolom, hogy a kötet írásai fontos szempontokkal szolgálnak az első világháború előtti magyarországi katolicizmus átalakulásának intézményi változásaihoz és az egyházi társadalmat érintő transzformációk megismeréséhez. Másfelől megvilágítják az első világháború és az azt követő válságidőszak lokális egyházi hatásait, tapasztalatait és az ezekre adott válaszokat. Ezek segítségével talán az országos kép is árnyalhatóbbá, jobban érthetővé válik majd.

A tanulmányokat az eredeti megjelenésük óta eltelt időben megszületett publikációk függvényében átdolgoztam, illetve igyekeztem javítani a korábban bennük maradt apróbb pontatlanságokat.

Csibi Norbert

I.
EGYHÁZTÖRTÉNET – HELYBEN

A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója

1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiban

„A kommunista valláspolitikai nem tudott hódítani, csak pusztítani. Rombolt, mint a vihar, de tisztított is, s utána kiderült az ég. A diktatúra augusztus elsején bekövetkezett bukása után más politikát, mint legalábbis nevében keresztényt, el sem lehetett gondolni.” – ezekkel a sorokkal zárta négy részes cikksorozatát Jankovich Sándor, az ekkor Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* hasábjain 1969-ben, a magyar tanácsköztársaság 50. évfordulóján.¹ Munkájával a szerző a 900 éves magyarországi kereszténység történelmének „legsomorúbb lapjait” kívánta megörökíteni, ekként értékelte ugyanis a proletárdiktatúra 133 napját.² A ’19-es bolsevik uralom a hazai katolikus egyház számára valóban kollektív megrázkódtatást jelentett, és hosszú távon ható, strukturális átrendeződést okozó következményekkel járt. A Horthy-korszakban készült értékelések és publicisztikák többsége „földi pokolként” mutatta be ezt az időszakot, és ebbe a narratívába illeszkedett az egyháziakat ért atrocitások elbeszélése is.³ E közös „megéleltörténet” azonban csak az utólagos reflexiókban vált hézagmentes egységgé, az egyidejű források fragmentáltabb képet mutatnak.

A két világháború közötti – Jankovich-idézetben is említett – „legalábbis nevében keresztény politika” szükségszerűségét, a „keresztény újjászületés” és az állami újjáépítés egymást feltételező egységét a visszaemlékezők rendszerint az 1918–1920 közötti időszak eseményeire adható egyetlen lehetséges válaszként interpretálták.⁴ Ebben az

¹ Jankovich 1969. 15.

² Jankovich 1969. 15.

³ Fazekas 1997. 63., vö. Csunderlik 2019.

⁴ Bangha Béla *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című nagyhatású kötete 1919 karácsonyán jelent meg először, majd átdolgozva 1920 húsvétján másodszor is. (Bangha 1920.) Ebben leszögezi, hogy a kereszténység az az egyedüli eszmerendszer, amelyre az ország újjáépítésénél alapozni lehet, és ezt a modern politikai ideológiák bírálatával igyekszik alátámasztani. Bangha egyébként a tanácsköztársaság idején a cseh megszállás alatt álló Pozsony jezsuita rendházának falai között

érvelésében a tanácsköztársaság mint „kollektív kulturális trauma” az „úri középosztály” antikommunizmusának identitásképző elemévé vált. Olyan „negatív alapító mítosz” lett,⁵ amely nem csak az állam és az egyházak viszonyát határozta meg hosszabb távon, de az egyházi társadalom önképére és világfelfogására is nagy erővel hatott.⁶

Jelen tanulmány a pécsi egyházmegye plébániai háztörténeteinek (*historia domusok*) felhasználásával a plébánia „lokális emlékezeti pontján” igyekszik megragadni a tanácsköztársaság időszakának egyházi recepcióját.⁷ A lokális lépték, az „alulnézeti” perspektíva, az iratok és történetek egyidejűsége segítségünkre lehet az utólag keletkezett mesterelbeszélésekben felerősített, nem kanonizált vagy akár elhallgatott tapasztalati elemek azonosításában.⁸

E források egy része – mint azt számos szöveghely megfogalmazása igazolja – utólagos konstrukció abban az értelemben, hogy lejegyzésükre hosszabb vagy rövidebb idővel az események lezajlása után, például egy egyházmegyei ellenőrzést megelőzően került sor. Jelentős részük viszont – az elbeszélte élmények frissessége, a leírások naplószerűsége alapján – a történetekkel egyidőben született, és a plébános benyomásai mellett a helyi közösség állapotát és a legfontosabb eseményeit is rögzítette. Fontos szempont lehet, hogy a lejegyző plébános (esetleg a káplán vagy a hitoktató) mit tartott megörökítésre (néha pedig elhallgatásra) érdemesnek, miként látta a körülötte folyó napi eseményeket, az egyházi és a hitéleti kérdéseket, az országos és a lokális politikai, társadalmi változásokat.⁹ E kettős alaphelyzetből adódóan az átélte események tény- és élményszerű megörökítése mellett sok esetben az 1919-es év értékelésére, értelmezésére, feldolgozására bukkanhatunk a forrásokban.

A *historia domus* kivételes forrása a közösség mindennapi életének, elsősorban mégis szubjektív jellege a meghatározó. A lejegyző ambícióitól és személyiségétől

töltötte, mivel 1919. márc. 21-e előtt nem sokkal sikerült Győrbe, majd Pozsonyba jutnia. Csak 1919. aug. 22-én tért vissza Budapestre, és addigra készen állt a kötet első verziója. Gárdonyi 2007. 25–36.; András 1999. 594–595.

⁵ Csunderlik 2019. 330–331.

⁶ Vö. Bangha 1920. Zichy Gyula pécsi püspök a következőképpen fogalmazott 1919. szept. 20-i körlevelében a népmissziók jelentőségét hangsúlyozva: „*Pedig ha valamikor szükség volt rá, akkor ma, a hosszantartó háború és a nyomában járó erkölcsi és anyagi összeomlás még égetőbbé növelik a rendszeres missziótartás szükségét. Az ifjúság nevelése végzetesen elhanyagolva, a tekintélyi elv megintott, mind olyan bajok, melyek az egész községre együttesen ható módon volnának csak orvosolhatók. A lelkipásztorkodás rendes eszközei a még soha nem tapasztalt erkölcsi lezülléssel és hitéleti zavarokkal szemben alig elégségesek. Hasztalan állunk és várunk normális viszonyokat, jobb idöket, mert azok csak úgy következhetnek be, ha jövetelüket áldozatot és fáradságot nem kímélő munkával előkészítjük.*” PEL I.1.f.1. 2605/1919.

⁷ Az 1944–45-ös frontátvonulás egyházi vonatkozásait hasonló szemlélettel elemzi: Bánkúti 2017.

⁸ Az utólagosan született háztörténeti bejegyzések esetében természetesen a hatás fordított is lehetett, a már olvasott munkák narratívája segített értelmezni a kaotikusnak tűnő lokális jelenségeket, eseményeket.

⁹ Varga 2006. 140–144.

függően a háztörténet lehet nagyon beszédes és részletező, de lehet rendkívül szűkszavú is, lehet objektivitásra törekvő, vagy akár deklaráltan elfogult. A pécsi egyházmegyében 1913 után a püspökség szigorúan előírta a háztörténetek pontos és lelkiismeretes vezetését, ennek ellenére a korabeli gyakorlatban a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozhatunk. Nem minden esetben sikerült megfelelni annak az elvárásnak sem, amelyet a főpásztori rendelkezés támasztott: *„személyek leírásánál mindig a szeretet és tisztelet vezéreljen, hogy történeti naplóba nem illő dolgok leírása kerültesse [...] Legyen kiki pártatlan megítélője az eseményeknek, hogy így nemes szolgálatot tegyen a jövőnek.”*¹⁰

E forráscsoport segítségével tehát olyan alulnézeti kép bontakozhat ki, mely árnyalhatja eddigi ismereteinket, és melyről a központi adminisztráció forrásai¹¹ jellemzően nem tudósítanak.¹² A *historia domusok* vizsgálat előtt azonban – egyfajta értelmezési kereteként – szükséges két rövid kitérőt tennünk az 1919-es év egyház(i) akat érintő általános fejleményei és a pécsi egyházmegye korabeli helyzete kapcsán.

A tanácsköztársaság „vallás- és egyházpolitikai” gyakorlata

A tanácsköztársaság vezetői az egyházakkal és általában a vallással kapcsolatban a bolsevik mintát követték, miszerint a vallás ugyan magánügynek tekintendő, de az állam és az egyház szétválasztása együtt jár a vallásos világnézet elleni küzdelemmel. Az elvi alapállás ellenére Kun Béláék – a hirtelen jött helyzetben – nem rendelkeztek kidolgozott cselekvési tervvel, így lépéseik csupán az elvek és a propaganda szintjén tűnhettek egységesnek, a gyakorlatot inkább a kapkodás és a nagyfokú spontaneitás, a következetlenség és a kiszámíthatatlanság jellemezte, amit sokszor az információk hiánya is nehezített.¹³

A Forradalmi Kormányzótanács az állam és az egyház szétválasztásáról szóló elvi deklarációt már 1919. március 22-én kimondta, hamarosan pedig a vallásgyakorlás visszaszorítása, az egyházi személyek és intézmények akadályozása, illetve az egyházak vagyonának kisajátítása is megkezdődött. A végrehajtásért a – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyébe lépő – Közoktatási Népbiztosság alá rendelt Vallásügyi Likvidáló Hivatal felelt Fáber Oszkár vezetésével. Mivel egyházi kérdésekben rajta kívül több – így például az oktatásügyi vagy a földművelésügyi – népbiztosság is érintett volt, ez a helyzet növelte a proletárdiktatúra intézményrendszerét

¹⁰ PEL I.I.f.I. 158/1913.

¹¹ Például a püspöki rendelkezések vagy a püspöknek küldött esperesi jelentések.

¹² A pozíciók és szerepek által meghatározott észlelések, viszonyítások és stratégiák különbözőségéről Bánkuti 2019. 256–259.

¹³ Fazekas 1997. 64.

általában is jellemző „hatásköri zűrzavart”.¹⁴ Ez konfliktusokat és egymásnak is gyakran ellentmondó intézkedéseket eredményezett, és megnövelte a helyi szinten intézkedők – a helyi direktóriumok és „likvidáló bizottságok” – szerepét. Fáber ugyan hivatali működése alatt több ezer rendeletet adott ki, de a vallásügyet lényegében *ad hoc* jelleggel, gyakran szóbeli utasításokkal intézték. Teljesen esetleges volt tehát a gyakorlat, és az önállósodó helyi bizottságok túlkapásaival szemben az egyházi hatóságok sokszor éppen Fáber hivatalától várták a megoldást.¹⁵

A hatalom arra törekedett, hogy minél több pap és szerzetes adja fel hivatását. Az egyháziak jelenlétét az iskolákban és a kórházakban a papi hivatásból való kilépési nyilatkozatoktól tették függővé. Összességében e presszió nem vezetett átütő eredményre – bár egyes szerzetesrendeknél, így például a piaristáknál és a premontreieknél – gyakoribb volt az aposztázia.¹⁶ A hivatáselhagyások száma a papság körében csekély maradt, a többség igyekezett helyén maradni, annak ellenére, hogy volt ahol elkergették őket plébániájukról, megtagadták a papi járandóságok szolgáltatását, vagy megtiltották a prédikációt (melyet amúgy is folyamatosan megfigyeltek).¹⁷ Számos plébános ellen indult forradalmi törvényszéki eljárás lázítás és izgatás vádjával, többeket letartóztattak, illetve – az egyházi hierarchiában elfoglalt pozíciójukra tekintet nélkül – hosszabb-rövidebb időre túsul ejtettek. A tanácsköztársaság halálos áldozatai között, bár nem túl nagy számban, de papok is voltak.¹⁸

A nem liturgikus célokra használt egyházi intézményeket, épületeket (püspöki paloták, plébániák, iskolák, egyesületi otthonok, stb.) szintén „likvidálták”, azokban állami hivatalok, katonaszállások, munkásotthonok, propaganda-iskolák nyíltak. Egy hivatalos összesítés szerint országosan 670 egyházi intézménytől több mint 200 millió korona készpénzt és értékpapírt foglaltak le, melynek több mint a fele katolikus egyházi vagyon volt.¹⁹ Rekvirálták a misealapítványokat, a templomi harangok és orgonák fenntartására gyűjtött pénzeket, de a háborúban elszállított harangokért kapott kártérítést is. 1919. május 6-ig 639 ezer hold egyházi birtokot foglaltak le.²⁰

Bár az iskolai hitoktatás megszüntetéséről a Forradalmi Kormányzótanácsban egyetértés volt, a hittant végül rendeletileg nem törölték a tantárgyak sorából. Így számos helyi megoldás született, volt példa a teljes tiltásra és a szabadon választható tantárgyak közé sorolásra egyaránt.²¹ A tantermek falairól levették a kereszteket, megszűnt a tanítás előtti és utáni imádkozás. A papképzés csak két központi

¹⁴ Fazekas 1997. 66.

¹⁵ Így például a kegytárgyak vagy a templomok lefoglalása ügyében. Fazekas 1997. 67–68.

¹⁶ Szakál 2013. 82.

¹⁷ Jankovich 1969. 234.

¹⁸ Például a jászkarajenői mártírok. Jankovich 1969. 237–241.

¹⁹ Fazekas 1997. 84.

²⁰ Fazekas 1997. 84.

²¹ Jankovich 1969. 127–129.

szemináriumban folytatódhatott. Az új házassági szabályok könnyítették a válást, a vadházasságok egyszerű bejelentéssel törvényesíthetők lettek, a plébániákon lévő anyakönyveket lefoglalták. A tényleges sérelmekről, a vallás és- egyházellenes megnyilatkozásokról szóló hírek és álhírek²² folyamatosan terjedtek, melyeket a hatalom a fenyegetés eszközével igyekezett elhallgattatni.²³

A pécsi egyházmegye helyzete 1919-ben

A katolikus egyház társadalomszervezési céljai és módszerei már az 1890-es évektől jelentős változásokon mentek keresztül, de ezek első igazi próbájára csak az 1914 utáni időszakban került sor.²⁴ A hosszúra nyúló világháború hátszériai problémáinak kezelése a pécsi egyházmegye intézményeire és a papságra is nagy terhet rótt, és főként a plébániák szintjén érezte hatását. A társadalom mozgósításában, az ellátási gondok kezelésében, valamint a hívek erkölcsi és- lelkiéletének alakításában lokális szinten megkerülhetetlen volt a papság tudása, tapasztalata és tekin- télye, meghatározó volt a plébános helyi közösségben betöltött szerepe.²⁵ A pécsi püspökség esetében az első világháborút követő forradalmi- és tanácsidőszak, illetve az egészen 1921-ig tartó szerb megszállás továbbra sem hagyta csillapodni a római katolikus plébániák életét.

A világháború alatt jelentősen megterhelődött a püspökségi intézményrendszer, az egyre nagyobb paphiány okozta problémákat pedig súlyosbította az a körülmény,

²² Csunderlik 2019. 217–221. Lásd még Csunderlik, 2018. 65–68.: „Valóban mozikká akarták-e alakítani a templomokat a kommünben?”, „Leköpte-e Reisz Leó az oltáriszentséget?” Vö. Jankovich 1969. 346–349.

²³ 1919 húsvétján (ápr. 20-án) és az azt követő két vasárnapon a papokkal a szószerkről kötelezően ki- hirdették Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztos rendeletét, mely a tanácsköztársaság vallás- és egyházpolitikájára vonatkozó „rémhírterjesztést” forradalmi törvényszéki eljárással fenyegette. Így történt ez például Tolnában, ahol a helyi direktórium elnöke és több tagja a szentmisén való személyes részvétellel – az első sorokban ülve – ellenőrizte ennek végrehajtását. PEL III.139. Tolna HD I. 180. Ugyanerről számol be a Závodon írt háztörténet is, idézve a kihirdetendő rendelet egyes pont- jait: „1., A forradalmi kormányzótanács mindenkinek biztosítja a szabad vallásgyakorlatát. 2., A lelkészeket papi hivataluk teljesítésében és templomi szertartásaikban senkinek nem szabad báni módon is háborgatni. 3., A templomok és az egyházi célokat szolgáló épületek (kápolnák, kegyhelyek) továbbra is kizárólag az egyházi célokra szolgálnak és a templomokból nem csinálnak színházakat, kabaréhelyiségeket vagy másféle gyülekező helyeket. 4., A kommunizmusnak, a forradalmi tanácskormányoknak és a proletárdiktatúráknak nem szándéka a házasságnak és családi életnek eddigi rendjén változtatni és nem akarja a nők közösséget behozni. 5., A forradalmi kormány mindenkiben, ki ellentétes koholmányokkal félrevezeti a népet, a forradalmi rend ellenségét látja, akit felelősségre fog vonni. Budapest, 1919. április 17. Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztos.” PEL III.148. Závod HD 58.

²⁴ A különböző kezdeményezések ellenére ennek a legfőbb eszköze, támasza továbbra is a plébánia- hálózat és a helyben lévő papság volt.

²⁵ Csibi – Vértesi 2016. 13–44.

hogy a belgrádi konvenció (1918. november 13.) aláírásának másnapján a szerb csapatok elkezdtek a Barcs–Szigetvár–Pécsvárad–Bátaszék–Baja vonalig terjedő dél-baranyai területek megszállását. Ezzel a pécsi egyházmegye jelentős részét elvágták az anyaországtól, beleértve a megyeszékhely Pécsét is. A püspökség igazgatása lényegében ellehetetlenült: az anyaországnál maradt északi részekkel 1919 eleje után eleinte csak akadozott, majd megszakadt a kommunikáció. 1919. január 3-án életbe lépett a demarkációs vonal átlépésének teljes tilalma, az életet a folyamatosan zajló sztrájkok is nehezítették. A postaforgalom korlátozott volt, telefonálni is csak nagy nehézségek árán lehetett. Zichy Gyula püspök így jellemezte a helyzetet: „A legkritikább esetben értesülhetek azon dolgokról, melyek a vonalon túl eső részekben történnek. A kormányhatóságoktól érkező hivatalos leveleket is csak szórványosan kaphattam meg eddig.”²⁶ A legnagyobb gondok ott jelentkeztek, ahol a plébániától elszigetelődtek a hozzájuk tartozó filiális községek, de a demarkációs vonal lezárásának hatása a központi, Pécs-Székesegyházi plébánia életében is hamar érezhető volt. Így például az 1919. január 6-án székesegyházi karkáplánná kinevezett Piliván Mihály nem tudott Szekszárdról Pécsre jönni, csak február 22-én sikerült protekció útján bejutnia a területre és a plébániahivatal vezetését átvennie. A háztörténet lejegyzője szerint ennél komolyabb gondok is jelentkeztek, ugyanis „a szigorú elzárás a meg nem szállt terület felé érezteti káros hatását a házasságkötéseknél; a jegyesek ugyanis sokszor nem tudnak hozzájutni a szükséges iratokhoz, mivel azonban a polgári házasságkötésnél elfogadják a másodrendű iratokat (cselédkönyv, iskolai bizonyítvány stb.), sőt a bement adatokra letett esküt, az egyházi házasságkötésnél is meg kell ezzel elégedni, nehogy a házastársak pusztán polgári házasságban éljenek.”²⁷

Az egyházmegye elszeparált északi részét – egész Tolna megyét és Baranya megye északi felét – 1919 márciusa után a tanácsköztársaság és az ennek felszámolására tett ellenforradalmi kísérletek sújtották, miközben az ide került plébániák kezdetben magukra maradtak. A helyzet javítása érdekében Zichy Gyula püspök 1919. április elején az anyaországnál maradt területekre provikáriust nevezett ki a szekszárdi esperes, Dr. Fent Ferenc személyében.²⁸

²⁶ Idézi: Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 117. A Pécs-belvárosi plébánia háztörténete szintén említi a határzár következtében előálló kommunikációs nehézségeket: „Dec. elején [Javítás ceruzával: nov. 14-én – Cs.N.] azután megjöttek a szerbek, kik azóta Bükkösdnél lezárták a határt s a demarkációt szigorúan őrzik. Már egy év óta nem kaptunk pesti újságot.” PEL III.102. Pécs-Belváros HD I. 67.

²⁷ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD I. 16.

²⁸ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 117.

A tanácsköztársaság recepciója a *historia domusok*ban

A továbbiakban a tanácsköztársaság által közvetlenül érintett területeken keletkezett *historia domusok*at vizsgálom,²⁹ néhány esetben azonban – az elzártság ellenére létező kölcsönhatások érzékeltetése miatt – a szerb megszállás alatt lévő településekre is kitékintek. Természetesen a plébániák nagy száma miatt (az 1917-es sematizmus szerint 179 volt a pécsi egyházmegyében³⁰) csak a jellemző példák kiemelésére van lehetőségem, de ezek is segítenek abban, hogy lássuk, miként örökölték meg ezt az időszakot a „frontvonalban lévők”.

Kevés olyan háztörténet van, mint a Pécs melletti Egerág községé, amelyet ugyan a szerb megszállás érintett és nem a vörös uralom, mégis sokat mondó, hogy mindössze egy 1919 novemberi lakonikus megállapítás utal az elmúlt időszakra: „Ezen időnek, mint a Saharának nincs története, 'Samum'³¹ és hőség és moskitócsípések, – ami eddig megesett jobb az emlékezetből kitörülni.”³² Ez esetben valószínűleg az események tabusításával állunk szemben, miközben a lejegyző, ha csak képtelen is, de utal az időszak erősen negatív töltetére.³³ A Tolna megye északi részén – tehát már az anyaországi területen – fekvő 1390 lakosú³⁴ Felsőnyék krónikásának stratégiája szintén sajátos. 1919-ben mindössze az alábbiakat jegyezte fel: „1919. A hitközségünk – mely a háború alatt nem lett újrávalasztva – ez évben nyilvános árverés útján eladja a temető fáit.”³⁵ A plébános egyszerűen került a falura és a környező településeken

²⁹ Természetesen a *historia domusok* mellett a lokális megélt történetnek további fontos egyházi forrásai is lehetnek, így például az esperesi koronák jegyzőkönyvei és az esperesi jelentések, melyek jól kiegészíthetik a háztörténetek leírásait.

³⁰ Schem. Q. 1917.

³¹ *Számum* (arab: *szamúm*, német: *Samum*): forró, száraz sivatagi szél. Észak-Afrika, Arábia és Szíria sivatagaiban, por és homokfelhőket sodor magával. Az ég a portól elborul, a nap elhalványul és az izzó légkör piros színűvé válik.

³² PEL III.29. Egerág HD 176.

³³ Később valamennyi azért mégiscsak elhangzott erről az időszakról: „A nép is rettenetesen elhanyagolt, még külsőkép is, kevesen vannak, akik templomba járás által vallásosságot tanúsítanak. A férfiak 10-ed része sem jár templomba. Imára szóló harangozás alatt alig látni olyat, ki kalapját levenné. 1918. július 10-én Tolnegovics Gyuró káplán át lett Szajkra helyezve, helyébe jött Márovics Ferenc. Ennek ez már 12-ik helye volt. Kötelességét pontosan végezte, csak a tanítókkal túl bizalmas barátságba keveredett, s mert 7-8 kivételével ezek éppen nem vallásosak, hanem csak a pénz és nem tiszta vágynak élnek, a hatásuk reá is befolyással volt, a szerb megszállás 10-ik hónapjában pedig annyira lecsúszott, hogy a plébános ellen a szerbeknél vádaskodott alaptalanul, [...] végre pénzbüntetést hozva a plébánosra, kinek úgy is elég kárt okozott a megszállás, mert a sok requirálástól el is tekintve, két vérbeli lovát vitték el minden kárpótlás nélkül s kocsijait teljesen tönkretették.” PEL III.29. Egerág HD 178.

³⁴ Népszámlálás, 1920. 40. Ebből 664 főt tartott nyilván római katolikusként az egyházmegye, a többi lakos jellemzően reformátusok volt. Schem. Q. 1917. 80.

³⁵ PEL III.36. Felsőnyék HD 130.

történetekre történő bármiféle utalást, holott tudjuk, hogy a tanácsköztársasággal szembeni ellenállás és az azt követő megtorlás szempontjából is kiemelt helyszín volt – a valamivel távolabb lévő Dombóvár, Szekszárd, Tolna és Dunaföldvár mellett – a szolgálati helyéhez közeli Simontornya és a járási székhely, Tamási is.³⁶ Természetesen ennek egyik oka lehetett az információk hiánya is, ugyanis a plébánosok fontos információs fórumai, az espereskerületi gyűlések (koronák) az utazási és pénzügyi nehézségek miatt már a világháború éveiben is sokfelé elmaradtak.³⁷ Azonban több háztörténet tanúsága szerint az egymáshoz közeli települések között volt információáramlás. Például a Tolnán történt ellenforradalmi eseményekről a nagyjából 20 kilométerre lévő Tengelicen – egy kocsival ott járt helyi lakos révén – hamar értesültek.³⁸

Az említett települések által körbefogott Duna-parti nagyközség, Paks esetében sem a plébániai háztörténet ennek az évnek a leginformatívabb forrása. Itt „csak” Németh Imre kézíratos munkájára támaszkodhatunk, mely 1710 és 1978 közötti időszakban tekinti át a plébánia történetét. A nagyon alapos és részletező munka évszázadonként haladva rekonstruálja és tematikusan rendszerezi a múltból szerezhető ismereteket,³⁹ az 1919-es év történései azonban csak makroszinten kerülnek bemutatásra. Az 1901-ben megvalósított új templomépítésről és az azt követő felívelő évekről még részletesen olvashatunk, az 1914 utáni időszak hanyatlástörténetének összefoglalása viszont nagyon rövid: *„A szarajevói revolverlövés volt a jeladás a világot felforgató párbajra. Ma már egyre világosabb, hogy ami 1914-ben elkezdődött, korántsem fejeződött be 1918-ban. A halálos versenyfutás azóta is tart, s ki tudja, mikor lesz vége? A katonák és hátországiak számára végeláthatatlan hosszúnak tűnt a háború. Szörnyű megpróbáltatásai annál rövidebb időközökben követték egymást. Sebesülés, fogság, rokkantság vagy halál a frontokon, véget nem érő országos segélyakciók, gyűjtések, rekvirációk, soha meg nem térült hadikölcsönök, elnémult harangok, menekültek áradata, nincstelenség, hontalanság, nyomor idehaza.”*⁴⁰ Ezen kívül csak az országos politikai fordulatok felsorolása olvasható Ferenc József halálától a Trianoni béke aláírásáig.⁴¹

³⁶ Tengely – Kovács 2008. 176.

³⁷ Csibi – Vértesi 2016. 30–34.

³⁸ PEL III.233. Tengelic HD 45–46.

³⁹ A 19–20. század vonatkozásában megismerhetjük a korszak tágabb (egyház-)történeti kontextusát, a helyi hitélet alakulását, a katolikus szociális intézmények és iskolák helyzetét, a katolikus társadalmi szervezetek működését, a plébánia ingatlanait, kulturális intézményeit és javadalmait, végül a plébániai személyzetről is részletes beszámoló olvasható. PEL III.97. Paks HD 112–295.

⁴⁰ PEL III.97. Paks HD 209–210.

⁴¹ PEL III.97. Paks HD 210–211. A plébániához köthető intézmények leírásánál találhatunk még néhány elszórt, adatszerű információt ezekre az évekre vonatkozóan. Így például a népmissziókat bemutató részből kiderül, hogy az 1914. március 7. és 15. között Virág Ferenc által tartott misszió nagyon sikeres volt, melyet a háború alatt nem követhettek újabbak. Vagy azt is megtudhatjuk, hogy a községben működő két katolikus temetkezési egylet 1914 után – a lakosság elszegényedése

A leginkább sokat mondó talán, hogy a számos más háztörténetben említett és hivatkozott, az ellenforradalmi eseményekben játszott szerepéről ismert, és az azt követő megtorlás kapcsán is erősen érintett Tamásiban ezt az időszakot egyszerűen átugrotta a lejegyző.⁴²

Az itt hozott példákkal ellentétben a plébániai naplók jellemzően hosszabban taglalják az 1919. március 21. utáni hónapok eseményeit. Szinte egyöntetű az ilyen, általában retrospektív leírásokban, hogy a háborús összeomlás – és sokszor már itt említve, a trianoni trauma⁴³ – kapcsán Károly Mihályt és a „vörös uralmat” jelölik meg bűnbakként, Tisza István pedig a „régí rendszer” fenntartására képes erős ember képében jelenik meg, akit a „megvadult csöcselék” meggyilkolt.⁴⁴ Visszatérő gyakorlat a helyi események makroszintű, akár világpolitikai vagy eszkatológiai dimenziójú értelmezése, így például a Bonyhádtól mintegy 10 kilométerre északra fekvő hétszáz fős Bonyhádvarasd esetében. Mivel máshol is rendszeresen visszatérő, tipikus elemek kísérik az elbeszélést, talán érdemes hosszabban idézni: „Most látjuk csak tisztán, mily mély sebeket ütött a társadalom testén a négy és fél esztendő ítéletidő. Nem csak emberéletben ért kimondhatatlan veszteség; veszélybe jutottak a legfőbb szellemi és lelki javaink is. Lassan kezd a hitetlenség hideg lehelete felénk közeledni. Az ősi ellenség, az új korszakot a szellemi féktelenség korszakává akarja avatni, a hol nincs dogma, nincs Egyház, Krisztus és személyes Isten! Ez év márciusában kitört az óriási vihar. A háború befejeződven, kiűtött a Kommunizmus rém-korszaka; az emberek mintha megvadultak volna. A féktelen csöcselék uralomra jutott, s első dolga volt, hogy a hitet a társadalomból száműzze és az egyházat az államtól teljesen elválassza. E célból rátette kezét az egyházi javakra, kincsekre, iskolákra. Megkezdte a papság nyílt üldözését, jól tudván, hogy ez tartja még a nép közt a rendet, pedig ők megfordított világrendet óhajtottak, s annak megteremtése végett semmiféle eszköztől nem riadtak vissza.”⁴⁵

Mint itt is, az események értelmezéskor a hosszúra nyúlt háború anyagi és szellemi hatásai, illetve az erkölcsi romlás, a tekintélytisztelt eltűnése⁴⁶ és a hitetlenség

miatt – fokozatosan elnéptelenedett, így 1916-ban sor került ezek összeolvasására Paksi Katolikus Temetkezési Egylet néven. De 1920-ra ez is tönkrement, vagyona a pénz elértéktelenedése miatt teljesen elenyészett. PEL III.97. Paks HD 216., 221–222.

⁴² Az események előtti és az azokat követő események közül a következőket jegyezték fel: „1918. okt. 15. A spanyol-nátha járvány ijesztő módon terjed különösen a serdültebbek között. 1919. szept. 21. Tamásiban nagy pártértekezlet volt és dr. Fröhwrth Jenő ügyvéd elnöksége alatt megalakult a ker. nemzeti párt.” PEL III.136. Tamási HD [oldalszám nélkül].

⁴³ Az ilyen esetek jól mutatják a lejegyzés utólagosságát.

⁴⁴ PEL III.33. Fadd HD 44–45.

⁴⁵ PEL III.19. Bonyhádvarasd HD 15.

⁴⁶ A kisdorogi háztörténet lejegyzője – utólag – így fogalmazta meg a hosszú távú hatásokat: „A kommunizmus hatása nagyon is érezhető volt és érezhető még most is, amennyiben a régi engedelmes nép már nem az, amilyen volt. Az emberek engedetlenek, önzők, irigyek és pénzhajhászok lettek, mint azelőtt nem.” PEL III.58. Kisdorog HD I. [oldalszám nélkül].

terjedése a rendszeresen visszatérő motívumok.⁴⁷ A jellemzésben pedig a „vihar”, a „rém-korszak”, a „megvadult emberek”, a „féktelen csöcselék” a jelzős szerkezetek.

Ezt követően a bonyhádvarasdi bejegyzésben – rátérve az országról a helyi események bemutatására – az értékelés színeze némileg megváltozik. A közösség és a hívek pozitív szerepéről szólva a szöveg így folytatódik: „A bonyhádvarasdi hívek a Kommunizmus alatt igazán fényesen megállták helyüket, kivéve egy embert: Hammer Pált, idegenből ideszakadt embert, kereskedőt, ki folytonos jelentgetéseivel soknak kellemetlenséget okozott. A falusi tanács ugyan a községnek izágább embereiből került ki, de ezek a józan-gondolkodású polgárság ébersége és állhatatossága folytán semmi rosszat nem cselekedtek. Az iskolából a keresztet nem távolították el, a plébánia javait át nem vették, hanem hagytak mindent a régiiben. A polgárság körében igazi hitvédők akadtak, kik fölvtették – életük kockáztatásával – a nyílt harcot a faluban megjelent kommunista agitátorokkal. A templomba járók száma megkétszereződött, az áldozatkészség a szomorú időkben tetőpontra hágott. Végre e szörnyű csapást is levette vállainkról a jó Isten, ugyanis a kommunizmus augusztus elsején megbukott, s megkezdődött lassan-lassan az építő munka.”⁴⁸ Ez az eset arra utal, hogy lokális szinten létezhetett az országos helyzet leírásának ellen-alternatívája is, a helyi tapasztalatok lehettek mások, mint az értelmezést meghatározó hírek. Ez persze nem volt tipikus, a legtöbb esetben a negatív szereplők kiemelésével és a helyzet folyamatos romlásának leírásával találkozunk. Az viszont lényeges szempont, hogy az érintett közösség sajátosságai, a plébánossal korábban kialakult kapcsolat az események helyi lefolyásának több változatát tette lehetővé. Így a tanácsköztársaságra jellemző általános hatásköri zavarok és a végrehajtás helyi szintjeinek önállósodása mellett ezt is fontos figyelembe venni a települési szintű értékeléseknél.

Hasonlóan pozitív tapasztalatokról számol be a Vásárosdombon fennmaradt háztörténeti bejegyzés is. Ebből megtudhatjuk, hogy a településre „hiába jöttek az izgatók, a fenyegetők, a terrorkatonák, senkit sem tudtak eltántorítani. A plébános békében meg volt híveivel. [...] 1919 júniusában megszállta a községet egy század terrorkatona; 2 hét

⁴⁷ Az ibafai *historia domus* erre az időszakra vonatkozó rövid bejegyzése megállapítja, hogy itt „sem a Károlyi-forradalom, sem a tanács-köztársaság alatt tettelegesség nem fordult elő, mint másutt sok helyen”, de az általános erkölcsi és gazdasági lezüllésről érzékletes – sok elemében szintén tipikus – jellemzést ad: „Olyan éhes, haszonleső sohasem volt a nép, mint most. Háború alatt, a nagy nélkülözések és nyomorúságok közepette még lehetett megértést és köszönetet látni, de a sok pénz a háború után megvesztegette az emberek szívét, teljesen elanyagiasodott, érzéketlenné vált az emberek túlnyomóan nagy része minden nemesebb iránt. Minden eladó lett pénzért, semmit sem keresnek, nem kívánnak az emberek, mint csak pénzt, sok pénzt. A szegény nyomorulttá, a tehetős gazdaggá lett; a gazdag nem szánja a szegényt, a szegény nem szánja a gazdától elvenni az ő gazdagságát. Máskor is lehetett ez így, de a keresztényies érzés sokat kiegyenlített. Most nem lévén keresztényies érzés, ezen nagy különbségeket, ellentéteket mi fogja egymáshoz közelebb hozni? A háború végén a zsidóság által kirobbantott pap- és népgyűlölet még nem csendesedett el mindenütt; még van sok szív, amelyben ez lángol; bár mint mesterséges dolog, szűnőfélben van.” PEL III.49. Ibafa HD I. 58–59.

⁴⁸ PEL III.19. Bonyhádvarasd HD 15–16.

után továbbálltak baj nélkül. Júliusban a káplán nyakába küldtek 4 terrorfiút ismeretlen célzattal. 8 napig őrizték a szobájában (a káplán szoba bizony kicsi volt ötnék), azután azok is odébbléptek, nem hagyván utánuk mást tetűnél, poloskánál.”⁴⁹ Az, hogy mindez miért így történt, és hogy a helyieket miért nem kerítették hatalmukba a máshol megjelenő eszmék és érzelmek, csak az előzmények ismeretében válik érthetővé. A háború végi összeomlás nagyon nehéz helyzetben találta a falut, az anyagi nehézségek mellett egyre jobban nőtt a türelmetlenség, és a spanyolnátha is sok áldozatot szedett a környéken.⁵⁰ Ebben a helyzetben fordult a lakosok egy kisebb részének haragja a helyi jegyző ellen,⁵¹ akit egy helybéli lakatos – miután hiába fordult hozzá élelmezési segélyért – piszkavassal fejbe vágott. A jegyző és felesége Sásdra menekültek, az emberek pedig „elvesztették minden józanságukat és úrrá lett bennük a gyűlölet, az állat...” A jegyző házát és pincéjét teljesen kifosztották, és a helyi boltban elkezdték a hatósági liszt önkényes kiosztását. Ezt követően a plébániára mentek, ahonnan a pap addigra már – a káplán pisztolyát magához véve – szintén Sásdra menekült. A káplánt a spanyolnátha betegítette meg, így ő a plébánián maradt, és a későbbi események fontos alakítója lett. „Ez az anarchia 3 napig tartott a faluban. Körülbelül 16 főre szaporodott azoknak az elszántaknak száma, akik manlicherekkel felfegyverkezve zsiványkodtak, agyonlőtték a jegyző disznait, baromfijait.”⁵² A sokakat fenyegető helyzet megoldása érdekében egyre több helyi polgár kívánt fellépni, így egyikük a káplán levelével a Dombóváron állomásozó katonasághoz ment, ahonnan estére egy önkéntes és három fegyveres katona társaságában tért vissza. „A katonák érkezése percek alatt felébresztette az érintett polgárság önbizalmát, akik most már önmaguk védelmére másnap reggelig 70 főre szaporodott puskás csapattá tömörültek.”⁵³ Ezt követően az események felgyorsultak: még aznap az egyik „forradalmárt” a saját házában szúrtak át, a Baranya csatorna hidjánál kialakult tüzpárbajban pedig egy polgár szenvedett halálos haslövést. Másnap sor került a fosztogatók főhadiszállásának megostromlására, melynek során két embert – a csapat vezetőjét és fiát – megölték. A vezér üldözéséről a *historia domus* igen részletes, akciófilmbe illő leírást ad: „Ropog a sortűz, az öreg visszalő és fut tovább, már lenn van a nagy réten, a csatorna felé tart, golyók röpködnek körülötte, végre egy bele vág, térdre esik, eldobja Manlicher karabélyát és kitárt karral – szinte hihetetlen – kegyelemért kiált! Sortűz rá a felelet és a lassankint lihegve odaérő vérbe borult szemű emberek mindegyike belelővi puskáját: manlicherét, sörétes vadászpuskát... rostává lesz...”⁵⁴ A további nyolc elfogott felett a falu népítéletet tartott, egyiküket – egy 18 éves fiút – kivégezték. A többieket az mentette meg, hogy a káplán üzentére megérkezett

⁴⁹ PEL III.144. Vásárosdombó HD I. [oldalszám nélkül].

⁵⁰ 1918 októberében Jágónakon a járvány 25 áldozatát temettek el. Uo. I. [oldalszám nélkül].

⁵¹ A vidéki Magyarországon 1918. novemberi „nagy félelméről” lásd: Hatos 2019.

⁵² PEL III.144. Vásárosdombó HD I. [oldalszám nélkül].

⁵³ PEL III.144. Vásárosdombó HD I. [oldalszám nélkül].

⁵⁴ PEL III.144. Vásárosdombó HD I. [oldalszám nélkül].

a faluba a sásdi főbíró néhány csendőrrel, és véget vetett a „tárgyalásnak”. A káplán az elrabolt holmik újbóli összegyűjtésében és a helyi nemzetőr csapat megalakításában is szerepet játszott. A történet tanulságát így vonja le a forrás: „A szörnyű véget ért 5 ember hullája 3 napig temetetlenül hevert, míg végre a község úgy határozott, hogy a hozzátartozók kötelesek eltemetni őket a – dögtemetőbe, mert szentelt földet nem érdemelnek. E rettenetes események a következő évben, 1919-ben a kommunizmus alatt éreztették jó hatásukat.”⁵⁵ A kissé talán hosszsan bemutatott történet szintén a tanácsköztársaság időszakának lokális gyakorlatához szolgál adalékkal, jelezve, hogy az összeomlás után közvetlenül bekövetkező helyi események miként határozhatták meg a későbbi folyamatokat, vagy legalább azok értelmezését.⁵⁶

A szerbek által megszállt terület települései esetében is gyakori – valószínűleg sok esetben utólagos információk alapján – az „anyaországi” események említése, mikor is a szerb megszállást a vörösök uralma alóli megmenekülésként értékelik.⁵⁷ A demarkációs vonalon fekvő Bátaszék esetében a következőket olvashatjuk: „gr. Károlyi Mihály [...] a hatalmat átadta élükön Kun Bélával a kommunistáknak. Ezek véres és pusztító garázdálkodása 1919. év aug. 10-ig tartott. Ezen napon p. o. Szekszárdon többet közülük népitételre felakasztottak, 17-én pedig agyonlőttek. Bátaszék – bár itt sok kommunista és szociáldemokrata közműves és ács és néhány más iparos van – commonismus átkát

⁵⁵ PEL III.144. Váárosdombó HD I. [oldalszám nélkül].

⁵⁶ A viszonylag problémamentes lefutásra további példa Koppányszántó esete, ahol a forrás így értekel: „A kommunizmus nagyobb mozgalmat nem keltett. A község jóra való elemei kerültek be a direktóriumba, akik ügyesen lavíroztak, míg a vörös uralom meg nem bukott.” PEL III.62. Koppányszántó HD 19. Hasonlóan szerencsés helyzetben volt Szálka község lakossága is: „A háború befejezése és az összeomlás után a férfiak hazajöttek, nem történt semmi törvényellenes lépés részükről, mint sok helyen. Egy páran lövöldöztek a levegőbe, mikor forradalom itt semmi emóciót nem keltett, folyt a munka és a normális élet mikor hazajöttek, de aztán csenden leszereltek. A szomorú emlékezetű proletárdiktatúra alatt sem lehet mondani, hogy a lakosság kilengett volna.” PEL III.127. Szálka HD 5–6. Závod községben sem a forradalmi-, sem a tanácskormány idején nem történtek atrocitások, a helyi vezetők – köztük a *historia domus* bejegyzését készítő hitoktató – igyekeztek mederben tartani az eseményeket. Miután a szociáldemokraták a helyi kocsmában szervező gyűlést tartottak, a hitoktató is exponálta magát: „Feltartam a szociáldemokrácia igazi képét, vallási rombolását, zsidó vezetőségét és azáltal, hogy a gyűlés után ott maradtam oszlásig, megakadályoztam a szociáldemokrata párt megalakulását. Kisvejkén március elején a 'Kisgazdapárt' megalakítására tartottam egy gyűlést Hónig Imre korcsmájában. 1919. március 21-én a kommunisták a 'Tanácsköztársaság' kiáltották ki. Závodon a direktorium elnök [...] nyugodt szellemben igyekezett vezetni a község ügyeit.” PEL III.148. Závod HD 57.

⁵⁷ Erről tanúskodik a határmenti Erdősmecske *historia domus*a is: „... Kun Béla elnökle alatt életbe léptetik a proletár diktatúrát a meg nem szállt Magyarországon. Megalkották a vörös hadsereget. Katonáikat nagy pénzösszegekkel fizetik, miért is minden dologkerülő kalandor természetű ekszisztenciák sietnek beállni a vörös hadseregbe, hol még családtagjaik után is külön kapnak fizetést és sok rablást, fosztogatást és zsarolást vihetnek véghez, úgy szólván minden felé. Községünkben is átszöktek 4-en ebbe a remhadseregbe. Nekünk szerencsénk most, hogy megszállt területen vagyunk, hol a szerbek üldözik ezt a vallás- és társadalom- és magántulajdon ellenes felforgató rendet.” PEL III.30. Erdősmecske HD I. [oldalszám nélkül].

nem érezte, mert még 1918. dec. 8-án megszállották a szerbek.⁵⁸ Ugyanígy érezhetett a pécsváradi háztörténet írója is, mikor azt írta, hogy „szerencsés volt az ország megszállt területe, így Pécsvárad is, de remegve féltünk a vörös hadsereg áttörésétől a demarkációs vonalon.”⁵⁹ Az anyaországnál maradt településeken több helyen feljegyezték, hogy gyakran lehetett hallani olyan óhajokat, melyek a szerb megszállásban reménykedtek. Így volt ez például Tolnán⁶⁰ és a hozzá közeli Tengelicen is.⁶¹

Természetesen a szerb megszállás is sok megpróbáltatással járhatott, nem mindenhol gondoltak arra, hogy a kisebbik rossz jutott nekik. A bolyi *historia domus* tanúsága szerint a szerbek „a magyar érzelmeket ki akarták tépni a népek szívéből. 1919-ben agresszív módon léptek föl. Terveiknek megnyerték a pángermán érzelmekkel telített néhány embert – akik garázdálkodtak. Az intelligenciát bebörtönözték – Pécsre hurcolták s kínozták. Itthon aztán a német nyelvet akarták bevezetni iskolában, hivatalban. Ezen küzdelmes napok megörlték Plank Kamill plébános idegeit, úgyannyira, hogy ezen időtől fogva láthatólag napról-napra rosszabbodott egészségi állapota.”⁶²

Különösen érdekes az egyházmegyét kettévágó demarkációs vonal mentén fekvő települések – az 1918 és 1921 közötti időszakban akár többször is változó – helyzete. Ilyen volt például a Mecsek északi oldalán fekvő abaligeti plébánia esete, ugyanis az 1918-as forradalom kitörése után, december elején a szerb katonaság egészen Bakócaig nyomult előre, és az abaligeti vasútállomást is megszállta, illetve az itteni uradalmi erdőket zabálta. A plébános szerint ekkor a nép lelkileg nagyon elhanyagolt volt, a templomot alig látogatták, azonban sem a plébánosnak, sem a jegyzőnek nem esett baja, bosszúhangulat a nép körében nem terjedt el.⁶³ Az 1919. március

⁵⁸ PEL III.9. Bátaszék HD I. 47–48.

⁵⁹ PEL III.109. Pécsvárad HD 88.

⁶⁰ „... csak már jönnének a szerbek, hogy ezektől a vörösöktől megszabadulhatnánk!” PEL III.139. Tolna HD I. 186.

⁶¹ „... a nép igazi vezéreit [kérdézi – Cs. N.], főképp a plébánost: mikor lesz már ennek vége? mikor avatkozik bele az ántánt? sőt, voltak olyanok, a kik azt mondták: bárcsak inkább jönnének már a szerbek.” PEL III.233. Tengelice HD 45.

⁶² PEL III.17. Boly HD I. 80–81. Az idézetben említett nemzetiségi feszültség az anyaországnál maradt települések esetében is előfordult, már 1918 őszétől. Így például a Sásdhoz közeli Kisvaszar településen Német Tanács alakult, és „a helybeli németek a nyelvkérdés miatt mozgolódtak.” PEL III.60. Kisvaszar HD 124–125. Závodon szintén Német Tanács jött létre, és követelték a német nyelvű tanítót az iskolában. Itt az 1918. dec. 8-i iskolaszéki gyűlés ugyan egyezsége jutott, ugyanis elhatározták, hogy az I. és a II. osztályban mindent németül kell tanítani, a III.-tól a VI. osztályig pedig magyarul is, illetve a jegyzőkönyvek nyelve is a német lesz, de mivel ennek a döntésnek nem született hatósági megerősítése, így továbbra is sok volt a vita ez ügyben. A tanítók pedig a régi rend szerint magyarul tanítottak, a németet segédnyelvnek használták. PEL III.148. Závod HD 56. Zombán pedig – már a kommun időszakából – ezt olvashatjuk: „A nemzetiségi villongás feltámadt. Már 1919. ápr.-ban követelték a németek, hogy az istentisztelet feleztessék meg.” A kérdésről a plébános még hosszasan vitatkozott a község híveivel, melynek eredményeként végül a püspök Kárászra disponálta. PEL III.149. Zomba HD 30.

⁶³ PEL III.1. Abaliget HD 116.

21-i események hatására azonban a szerb katonaság még aznap éjjel visszavonult Bakócától egész Bükkösödig, és a határ így Bükkösdtől a Mecsek-hegyen – Orfűn át – húzódott egészen Bátaszékig. A közeli, „petőcsi” lakosságot a szerbek kilakoltatták házaikból és Abaligeten valamint Hetvehelyen helyezték el. Az uradalmi erdészt a plébánia irodahelyiségébe szállásolták be, de később, mikor a vörös katonaság foglalta le az épületet innen is mennie kellett. A tanácsköztársaság idejéről az alábbi bejegyzést olvashatjuk: *„A vörös uralom alatt Kopári Gyula plébános is igen sokat szenvedett. A vörös katonák igen sokat zaklatták. Minden katona fehér pénzét, a melyet a polgárság nem fogadott el, a plébánosnál cserélte el az osztrák–magyar bank kék színű pénzéért, s ha a plébános ezt nem akarta tenni, úgy lelövessel fenyegették őt. Egy alkalommal e történet írója itt volt a vörös uralom ideje alatt látogatóban Kopári plébánosnál, amikor nagyon panaszkodott a vörös katonaságra s már látszott rajta a nagyfokú idegesség, s mikor elmeséltem, hogy az én házamban állandóan 20–25 vörös katona van, hogy a házat nem szabad lezárni, hogy folyton fenyegetnek lelövessel, hogy szüleimmel együtt le voltam tartóztatva s igen sokat szenvedek, akkor megvigasztalódott s arca kissé felderült. Abaligeten sem volt szabad a kommün ideje alatt harangozni.”*⁶⁴

A hívek lanyha lelki életét az abaligeti lejegyző egyértelműen a plébánia és a filiális községek területén tartózkodó sok vörös katona jelenlétének és viselkedésének tulajdonította: *„sem predikációra, sem misére a hívek nem jártak. Húsvétra a gyerekeken kívül alig gyóntak meg egy páran.”*⁶⁵ A helyiek közül elsősorban a tanítókat vádolták kommunista szimpátiával, amit az is táplált, hogy 1919 júliusának közepén a magyarországi tanító elnökségével – tanítói sztrájkot tervezve – titkos összejövetelt tartottak a községben.

Abaliget határ menti szerepéből következett az is, hogy a településen nagy volt az átmenő forgalom, itt volt a vasúti végállomás. A különféle áruk csempészése folyamatos volt,⁶⁶ lovat, szarvasmarhát, húst, zsírt és mindenféle élelmiszert értékesítették itt. *„Sok ember meggazdagodott akkor, de sok tönkre is ment, mert a szerbek sokat ki is fosztottak.*

⁶⁴ PEL III.1. Abaliget HD 117. A katonák plébániai beszállásolása máshol is gyakorlat volt, erről számos helyen olvashatunk a háztörténetekben. Bonyhádon például a következőket: *„Plébánia házba két vörös katonát szállásolnak, később egy vörös század parancsnoknak feleségét, ki másnap dr. Obláth orvossal megoperáltatja magát a plébániai ebédő asztalon, ki üzenettel megfenyegeti prépostot, vigyázzon itt is lesz akasztás.”* PEL III.18. Bonyhád HD Melléklet: Dr. Jozgits János c. prépost, bonyhádi esperes-plébános életének és működésének rövid vázlata. 3.

⁶⁵ PEL III.1. Abaliget HD 118.

⁶⁶ 1919. április 30-án rácmecskei ló és szarvasmarha csempészeket lőttek le az ófalusi erdőben a határőrséget teljesítő magyar kommunista vörös katonák, és kirabolták őket. Az áldozatok Ófalun lettek eltemetve, mert a szerbek nem engedték őket átvinni a határon. PEL III.30. Erdősmecske HD I. [oldalszám nélkül]. Himesházán a következő bejegyzés olvasható: *„A szomszédos határon túli Magyarországra nagy az áru- és jószágcsempészés a nagy árak miatt, a mit ott kapnak. A határon a Mecsek gerincén szerb őrség van, de mégis átszöknek vagy megvesztegetik a szerb katonákat. Ott túl meg örülnek, ha valamit hoznak és minden árat megfizetnek.”* PEL III.46. Himesháza HD I. 58–59.

Gyilkosság és rablás [...] igen sok történt itt az erdőben. [...] A csempészek találkozó helye volt Bakócza, ahol sokszor egész raj szállt le illetve fel s tartott azután vagy az abaligeti vagy a komlói erdőrészen át Pécsre vagy Budapestre. Sok idegen ember fordult meg [...] s az itteni népnek megrontásához sokban hozzájárult.⁶⁷

A Bonyhád melletti Cikó község plébánosa szerint a Feked–Ófalu–Cikó vonal valóságos csempészországút volt, ahol tömérdek ruházati és élelmicikket, lovat és szarvasmarhát hoztak át a szerbek által megszállt területéről.⁶⁸ És hogy a kockázatos vállalkozásra többen rászánták magukat, magyarázhatják a Pécsváradról fennmaradt sorok: „Egyes spekulánsok kihasználva a vörösök által okozott óriási drágaságot és éhséget, élelmi és ruházati cikkeket csempészték át a határon, mely úton ezeket harácsolnak össze. Egy-egy átszökéssel 10–40 ezer koronát is bevettek. Hogyne, mikor Budapesten egy kövér libáért 2000 K-t is megadtak.”⁶⁹

A leírásokból nyilvánvaló, hogy az érintett klerikusokat igencsak megviselte ez az időszak. A plébánosok más településeken is féltek, személyi épségükért aggódtak, de közben sokan igyekeztek a hozzájuk menekülteket a lehetőségekhez mérten bújtatni, segíteni.⁷⁰ A pécsi városvezetés átmeneti székhelyeként szolgáló Sásdtól mintegy húsz kilométerre északkeletre fekvő Alsómocsolád *historia domusa* erről is megőrzött egy rövid bejegyzést. 1918 őszén a Károlyi-féle forradalom itt csak az uradalmi földek felosztása kapcsán váltott ki nagyobb hatást, a plébános pedig megjegyezte: „Egyébként a nyugalmat fenntartottam.” 1919 márciusa után viszont így folytatta: „1919 febr.-tól kezdve azonban a socialdemokraták nyerték meg és szervezték a szegénységet. [...] A kommün kitörése után már nyíltan harcoltak a vallás ellen és én ellenem. Éjjel nappal figyeltek. Jegyzőkönyveztek ellenem, feljelentettek. A jó Isten különös ótalmának kellett védeni, hogy ép bőrrel kimenekültem. Közben egy hétig nálam volt Freyler tamásii dr., kit halálra ítélték, de hozzám szökött. Egy hétnél tovább nem tudtam itt tartani, azért Bene R. kozári jegyző présházába vittem.”⁷¹ Alsómocsoládon a kommün bukása után a plébánost feljelentő helyi kántortanítót vallás elleni vétségért egy évi fogházra

⁶⁷ PEL III.1. Abaliget HD 119–120.

⁶⁸ PEL III.22. Cikó HD 216.

⁶⁹ PEL III.109. Pécsvárad HD 89. Bátaszék szerb megszállása után Szálka is közel volt a szerb határhoz. A lakosság a proletárdiktatúra alatt itt is átjártak a határon és Bátaszékről hoztak lisztet. „Ebben nagy segítségünkre volt Krészity Firmilián grábóci gör. kel. zárda főnök, akinek igazolványával a szerbek beengedték a lakosokat Bátaszékre. Sokan fel is használták ezt a csempészséget arra, hogy illegális úton gyarapítsák vagyonukat.” PEL III.127. Szálka HD 8.

⁷⁰ Hőgyész plébánosa egyszerre két jegyzőt is befogadott. A hőgyészi főjegyző Gyönkre menekülése után a korábbi gyönki főjegyző érkezett Hőgyészre, aki az 1919 májusában ide menekült kisszékellyi jegyzővel együtt lakott a plébánián. Ebből valami előny is származhatott: „Utóbbi is ügyesen bánt a vörös direktóriummal úgy, hogy a plébánia javak és iskola átadása csak az utolsó terminuskor került sor úgy, hogy a hitoktatás az iskolaév hirtelen befejezéséig lehetséges volt.” PEL III.48. Hőgyész HD I. [oldalszám nélkül].

⁷¹ PEL III.2. Alsómocsolád HD I. [oldalszám nélkül].

ítélték, illetve Istentagadás, Krisztusgyalázás, keresztgúnyolás, ellenforradalmárok feljelentése, nemzeti zászló vörösre festése, egyházellenes lelkület és áhitatgyűlölet vádpontokban szentszéki fegyelmi eljárást indítottak vele szemben. Erről a plébános azt jegyezte fel, hogy az „*ellenem kifejtett működését nem adtam elő*”, végül mégis állásvesztésre ítélték.⁷²

Miként azt már több esetben láttuk, nagy szerepe volt az események helyi lefolyásában a plébános és a község lakossága között korábban megalapozott viszonyoknak. A cikói plébános, miután leírta, hogy milyen szigorúsággal igyekezett a faluban fenntartani – elsősorban a fiatalok körében – az erkölcsös életvitelt, a következőt jegyezte fel: „*Szigorúsággal párosult jóindulatomat látva a község nagyobb része bámulatos ragaszkodással viseltetett irántam. Ennek igen nagy hasznát vettem, főleg a proletárdiktatúra idején.*”⁷³ Braun István plébános esete egyébként mintapéldája lehetne a hatóságokkal és a proletárdiktatúra rendelkezéseinek végrehajtásával szembeszálló pap hősie viselkedésének, sőt – legalábbis az általa előadottak alapján – magatartása olykor kifejezetten vakmerőnek mondható. A *historia domus*ban oldalakon keresztül mutatja be küzdelmét, sokszor rekonstruálva az elhangzott párbeszédet is, hol magyar, hol pedig német nyelven. Mivel a cikói eset kapcsán több eddig nem vizsgált témakör is érinthető, illetve a beszámoló plasztikus képet fest a kialakult légkörről is, így valamivel részletesebben ismertetem az itt történeteket.

A plébános az egyházi vagyon likvidálásának a leghatározottabban igyekezett ellenszegülni, a plébánián lévő anyakönyveket ismételt felszólításra sem adta ki. Ezzel kapcsolatban komoly konfliktust vállalt: „*A szellemi termékek megyei megbízottja ismételten izent Szekszárdról: 'Mondják meg annak a cikói papnak, adja ki azokat a rongy anyakönyveket, mert különben lógni fog.' – Mire én csak azt válaszoltam: 'A cikói pap lóghat, de az elvei nem fognak lógni. Ha azonban jönnek értem, ne egy vagy kettő jöjjön, mert azt agyonverem és kidobom az ablakon!'*” Később a tényleges intézkedésnek is ellenállt: „*Először Gebauer József jegyző jött érte. Nem adtam ki semmit. Még aznap délután az egész direktórium jött érte [...] Az egész direktóriumot rettenetesen lehordtam és 'gyávának' neveztem [...] Ezután egy külön bizottság jött, amelybe Gebauer jegyző az én tanácsomra a legvadabb kommunistákat [...] vette be. Ennek a bizottságnak is megmondtam, engem föl lehet akasztani, de ki nem adok semmit.*”⁷⁴ A helyzet elmérgesedésétől tartó jegyző az egyházi hatóságok bevonásával is igyekezett jobb belátásra bírni a plébánost, először Blandl György nagymányoki esperes-plébánossal íratott neki, végül Fent Ferenc püspöki provikáriushoz fordult, aki szintén levélben kérte az anyakönyvek átadására.⁷⁵

⁷² PEL III.2. Alsómocsolád HD I. [oldalszám nélkül].

⁷³ PEL III.22. Cikó HD 207–208.

⁷⁴ PEL III.22. Cikó HD 210.

⁷⁵ A plébános ez elbeszélés menetét sokszor megszakítva, mondandója igazolásaként a *historia domus*-ba másolta a különböző hatóságokkal folytatott levelezését.

Érvelése szerint a *vis maior* helyzetben az egyházmegye papsága nem áll ellen, és ha ő is így tesz, azzal nem szegi meg kötelezettségeit. Erre Braun válasza a következő volt: „Ha parancsolta volna engedelmeskedtem volna, de a tanácsot nem vagyok köteles megfogadni, pláne, mikor én a helyesebb álláspontot foglalom el. Megpróbálkoztak jóakaróim mindenféle eszközzel. Eljött a nővérem és magával akart vinni, a hívek közül is sokan könyörögtek, menjek el addig, míg a veszély elmúlt; [...] volt káplánom is kért, adjak át mindent, de nem engedtem, hanem ahelyett megírtam a végrendeletemet, [...] és vártam a fejtelenségeket.”⁷⁶

A másik komolyabb összetűzés a papi járandóságok, a párbér szolgáltatása körül alakult ki.⁷⁷ A *visita canonica* megállapodásaihoz ragaszkodó plébános és az ellene felépők vitája egészen elmergesedhetett. Július 14-én ½ hold árpát kellett volna learatni a plébánosnak, de a kisbíró elmondása szerint, akiket kirendelt, kijelentették, hogy „ezentúl semmiféle robotot a plébánosnak nem teljesítenek, mert nem tartoznak neki többet semmivel”. A válasz természetesen ez esetben is dühös és határozott volt: „Tudja mit [...], kedvem volna azonnal itthagyni a községet! Itt van éppen öcsém, elmegyek vele haza és beállok hozzá kocsisnak. Sokkal külön embernek érzem még magam, semhogy koldusbotot nyomjanak a markomba!”⁷⁸ Braun több esetben a községből való távozásával fenyegetett, és ezzel minden esetben sikert ért el. Ez esetben a plébános egy népgyűlést hívott össze a községháza udvarára, hogy ott mondja ki a község kell-e nekik pap vagy sem?

Időközben Cikóra érkezett Bonyhádról 13 vörös bányászkatona abból a pécsi bányászrezdből, „akik Dombóváron a vasutasok ellenforradalmi gyűlésébe kézi bombákat dobtak és segítettek Tamásiban is leverni az ellenforradalmat, ahol három parasztembert föl is akasztottak”.⁷⁹ Őket a katolikus olvasóköri helyiségében szállásolták el, étkezni pedig az egyes családokhoz jártak. Ezalatt a helyi munkástanács is gyűlést tartott, ahol kimondták, hogy nem hajlandók a „Visita Canonica” szerinti járandóságot

⁷⁶ PEL III.22. Cíkó HD 213. Az anyakönyvek kiadásáról más háztörténetek is beszámoltak, de azok elmondása szerint közel sem okozott ilyen nagy feszültséget a kérdés. A legtöbb helyen azokat a községházára vitték (pl. PEL III.26. Dunaföldvár HD I. 41.), és a kömmün bukása után visszakerültek a plébániára (pl. PEL III.24. Dombóvár HD I. 117.). A szentlászói háztörténet pedig az alábbiakat írja, ismét a helyi végrehajtásban mutatkozó különbségeket illusztrálva: „Hivatalos felszólítást is kaptam a jegyzői irodától, hogy szolgáltatssam be az 1895. év előtti születési, halálozási és esketési anyakönyveket, részemről azt válaszoltam, hogy ha hivatalosan átvételi elismervénnyel, mintegy erőszakkal elveszik, úgy nem tehetek ellene semmit. Szerencsére azonban maguk se bíztak ennek a kormánynak állandóságában és nem jött el senki az anyakönyvekért.” PEL III.133. Szentlászó HD [oldalszám nélkül]. Závodon pedig: „A plébánia anyakönyveit is kérte Kovách Dezső jegyző, de odaszállításukat nem.” PEL III.148. Závod HD 57.

⁷⁷ A háború alatt a hadbavonultak után beszedett párbér kérdése sok feszültséget okozott, és a haza-térő katonák sok esetben kezdtek önkényes „igazságkeresésbe”. A Tolna megyei Kakasdon berontottak a plébániára, fegyverrel követelve a háború alatt beszedett párbért, melyről a pap kénytelen volt írásban nyilatkozni. Hatos 2018. 181.

⁷⁸ PEL III.22. Cíkó HD 215.

⁷⁹ PEL III.22. Cíkó HD 215.

szolgáltatni, hanem újat kívánnak megállapítani. A plébános által meghirdetett gyűlésen hatalmas zűrzavar támadt: „Az emberek a legnagyobb jóindulattal hallgatták fejtegetéseimet, azonban midőn a tisztelt direktóriumra kerítettem a sort és leszedtem rólu-
 luk a keresztvizet. [...] ezt nem tudta lenyelni, az a Schmidt Jakab, aki oly nagyon hálál-
 kodott, hogy én mentettem meg az életét. Átment a kath. olvasókörebe, maga mellé vette
 a 13 vörös katonát, és így vonult be a községháza udvarára egyenesen elém. [...] előlépett
 a vörös martalócok parancsnoka egy nyálás szájú kölyök és kézigránáttal az orrom alatt
 hadonászva azt mondta: 'Tessék abbahagyni!' – 'Nem hagyom abba!' mondtam én. 'Iga-
 zolja magát!' – 'Igazolom magam, az egész direktóriummal, én ezt bejelentettem, ez tisztán
 hitközségi dolog, amelyhez, maguknak semmi közük sincsen!' [...] Erre a vörösparancsnok
 újra azt mondta nekem: 'Mutasson fel Kún Bélától igazolványt!' – Gúnyosan vágtam neki
 oda: 'Mutasson fel maga igazolványt Kún Bélától, hogy joga van ilyesmit tenni!' – Iga-
 zolvány helyett az egyik vörös pribék egy igazi Lombroso-gazember-típus, két marokra
 fogta a puskáját és keresztül akart szúrni. Én a mellemre vágtam és azt mondtam: 'Tessék!'
 A bajonett már a reverendáig ért, de ekkor az emberek lekapták. [...] A hős martalócok,
 mikor látták, milyen a hangulat, kirohantak az utcára és égtelenül elkezdtek a levegőbe lö-
 völdözni. A fegyverropogásra óriási pánik tört ki [...] meglobogtattam fehér zsebkendőmet
 és csitítottam a sikoltozó tömeget [...] lerohantam a folyosóról és ki akartam menni a vörös
 gazemberek közé. De elém álltak az emberek, mint egy élő fal és ki nem engedtek semmiért
 se [...] Sarkon fordultam és hirtelenül az iskola udvarán keresztül mentem ki az utcára.
 Nem lőtt rám egy vörös gazember sem, de a gyűlésnek vége volt.⁸⁰ Az eset után gyorsan
 elterjedt a hír, hogy Cikón kitört az ellenforradalom, melynek a „csuhás” a vezető-
 je, így hamarosan a helyszínen is volt egy letartóztató különítmény. Ezeknek sem
 volt azonban könnyű dolguk Braun Istvánnal szemben: „Én rögtön elébük álltam,
 mire a középső a következőket mondta: 'Plébános elvtárs: a forradalmi törvényszék nevé-
 ben letartóztatjuk, kövessen minket!' Engem elfutott a düh és odavágtam nekik: 'Először
 is én maguknak nem vagyok elvtársuk, remélem, ezt tudják és meg is jegyzi maguknak;
 másodszor pedig nem megyek!' – Erre mindhárom előrántotta a katonai 'Frommer'-piszto-
 lyát és rám szegezte. Én ismét a mellemre vágtam a kezemmel és azt mondtam: 'Tessék!'⁸¹
 A szópárbaj végén a községházára indultak, ahol együtt volt már az egész falu, az
 épületet pedig bekerítették a Bonyhádról érkezett vörös katonák. A vita folyta-
 tódott, sőt kezdett elvadulni, mikor a kihallgatást vezető parancsnok váratlanul
 felismerte a plébánost: „Kisült, hogy ez az alak inasiskolába járt hozzám. Éppen akkor,
 mikor Pécsre kerültem, 1906–1915-ig volt a szociáldemokrata izgatás tetőpontján és ne-
 kem csakugyan fizikai erőmmel kellett az inasokkal szembe szállnom. Akkor 28 éves vol-
 tam; erőmnek sem ismertem határt és bizony nem egy szemtelenkedő inast úgy elláttam,

⁸⁰ PEL III.22. Cikó HD 217–219.

⁸¹ PEL III.22. Cikó HD 217–219.

hogy soha életében el nem felejtí.⁸² A parancsnok összeszedte a vörösök csapatát és rövidesen távoztak, a cikói plébános pedig megmenekült. Braun István plébános részletes beszámolója nyilvánvalóan személyes ügy is lehetett, a részletesen leírt események és a rendre megnevezett szereplők megőrkítése a községi lakosokkal való viszonyát is mutatja, és kevésbé veszi figyelembe az 1913-ban adott püspöki iránymutatást a *historia domus* tartalmára vonatkozóan.⁸³

Rendszeresen visszatérő eleme a háztörténeti leírásoknak az iskolák államosítása és a vallásoktatás kizárása az iskolából. Utóbbit a legkülönbözőbb módokon próbálták orvosolni a plébániák.⁸⁴ Cikón a katolikus olvasóköri körtermében gyűjtötték össze a mindennapi tanköteleseket hittanra, azonban az ismétlőiskolások elhelyezését nem tudták megoldani. A felekezeti oktatást elvileg itt is megszüntették, de „a tanítói kar kitartott katolikus meggyőződése mellett és csak az elkerülhetetlen kényszerintézkedéseket tette meg”,⁸⁵ így például a nagyobb fiúkat és lányokat egy osztályba vonták össze. Bonyhádron minden nap a sekrestyében végezte a pap a hitoktatást, a káplán pedig a helyi zárda kápolnájában rendezkedett be.⁸⁶ Dunaföldváron ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk: „Május elsején elkommunizálták iskoláinkat, egyházi javainkat, alapítványainkat – de csak papíron az utóbbiakat – mert azt mondtam, hogy az egyház pénze és az alapítványi tőkéik Pécsett vannak. – Előbb foglalják el Pécsset, akkor juthatnak azok közelébe. Az iskolaszék működése meg lett szüntetve, a tanítók szakszervezetbe kényszerítve, államosítva, az irgalmas nővérek kényszerítve, hogy rendi ruháikat levegyék, május 17-től kezdve a hitoktatók az iskolákból kitiltva, a templomban voltak kénytelenek catechistákat tartani.”⁸⁷

Az iskolai ügyek kapcsán a kommun intézkedései a szerbek által megszállt terület egyes részein is hatással voltak. A demarkációs vonal mentén feküdt Erdősmecske,

⁸² PEL III.22. Cikó HD 226.

⁸³ Dombóváron – ahol egyébként az orsolyiták zárdáját is feldúlták és az apácákat kilépésre próbálták kényszeríteni – a cikóinál komolyabb ellenállás bontakozott ki a városban, de a plébániái forrás ehhez képest igen szűkszavúan tájékoztat: „Mikor most a nép látta már, hogy a communista bestiák csak a maguk és nem a nép javát akarják, megmozdult. Káplánaim segítségével hitközséget szerveztem, amelynek magalapítására gyűlést csakis a templomban engedtek, a hitközség azután már erősebben fel mert lépni az u. n. munkástanács ellen. Végre ütött a megváltás órája. A gazuralom 1919. júl. 31-én megbukott.” PEL III.24. Dombóvár HD I. 117.

⁸⁴ A tengelicí bejegyzés szerint: „Mindkét intézkedés a lakosság túlnyomó részének ellenszenvével találkozott, és egyáltalán nem volt alkalmas arra, hogy velük a kommunista elveket megkedveltesse. Azt mondták: hát állatokat akarnak belőlünk nevelni!” PEL III.233. Tengelic HD 44.

⁸⁵ PEL III.22. Cikó HD 208.

⁸⁶ PEL III.18. Bonyhád HD Melléklet: Dr. Jozgits János c. prépost, bonyhádi esperes-plébános életének és működésének rövid vázlata. 2.

⁸⁷ PEL III.26. Dunaföldvár HD I. 40–41. Érdekes feljegyzés, miszerint Tolnán az iskolai hitoktatás beszüntetése után a tanítás a templomban és a plébánián folytatódott, amelyen katolikus iskolai tanulók mind, az állami iskolai tanulók közel mind megjelentek. A hatodik osztályos lányoknak kezdetben heti egy órájuk volt, de hamarosan az egyik legexponáltabb kommunista lányának kérésére ennek az osztálynak heti kettő órát tartottak. PEL III.139. Tolna HD I. 186.

amelynek esetéből kiderül, hogy: „A magyar kommunista uralom egyházellenes szelleme tanügyi téren átszapott ide hozzánk is a megszállt területen és magával ragadott sok tanítót.” A kéméendi esperesi kerület katolikus tanítóinak egy része, akiknek korábban sem tetszett az egyházi felügyelet és igazgatás az iskolában, május 8-án Himesházán „kerületi tanítói zuggyűlést” tartott, ahol elhatározták: „Magyarországon, tehát itt nálunk is, a felekezeti iskolák megszűntek, az összes iskolák kommunista állami iskolák [...] a vallásoktatás fenntartandó az iskolákban, de annak végzése kizárólag a pap dolga, ki egyébként tanügyekbe többé bele nem szólhat intézkedésileg. [...] [Kimondták – Cs. N.] csatlakozásukat a határozatokhoz, [...] főleg, hogy a kommunista magyar kormánytól ide átcempesztett tanítói pénzsegélyben ők is részesülhessenek, amire nagyon is rászorultak, mert a megszálló szerb hatóság a tanítói államsegélyeket és fizetéskiegészítést a tanítóinktól megvonta.”⁸⁸

Utalásokban már többször felmerült az ellenforradalom kérdése, de röviden erre külön is ki kell térni. Bár mint láttuk, a paksi háztörténet csak szűkszavúan tájékoztat, de 1919 júniusában Pakson és környékén (Madocsán, Bölcskén és Kömlődön), valamint Dunaföldváron is ellenforradalmi megmozdulások voltak a tanácsrendszerrel szemben. A Duna-Tisza közéről Tolna megye több településére is áttérjedő ellenállási hullám nem volt hosszéletű, a június 20-a körül kezdődő akciókat június 24-re elfojtották a vörös katonák.⁸⁹ Az ellenállás felszámolása során Pakson, Bölcskén és Madocsán is több embert agyonlőttek, 153 főt letartóztattak és Dunapentelére szállítottak.⁹⁰ Ezt követően került sor Dunaföldvár visszaszerzésére és a megtorlásra.⁹¹ A paksi rögtönítélő bíróság ítéletére a községháza udvarán két csendőrt agyonlőttek, a településre pedig 2 millió korona hadisarcot vetettek ki, melynek 24 órán belüli megfizetésétől tették függővé 25 tús elengedését.⁹² 1919. június 26-án Paks mellett lezajlott egy folyami csata is, mely a pesti ludovikások megmozdulásához kapcsolódott. A Budapestről Baja felé elindult naszád a déli demarkációs vonalat szerette volna átlépni.⁹³

Ehhez kapcsolódóan a dunaföldvári plébánián maradt egy rövid bejegyzés: „Egyik rendelet a másikat követte, a melyek mind azt célozták, hogy a régi rendet alapjaiban felforgassák, az egyházat működésében megbénítsák és az önkény orgiáit ülje. Nem csoda, hogy

⁸⁸ PEL III.30. Erdősmecke HD I. [oldalszám nélkül]. Ez utóbbi jelenség nem volt egyedülálló, mit az a Himesházán kelt bejegyzésből is kiderül: „Hogy a vörös kormány a megszállt területen – itt nálunk is eszmének tért nyisson, fizette a tisztviselőket és tanítókat továbbra is, magán úton pénzt csempészve be és pedig úgy, hogy egy tanítónak egy hónap alatt több fizetése volt, mint azelőtt egész évben. A hatás meg volt. A tanítók is beléptek itt nálunk a szociáldemokrata szakszervezetbe, miért az után a szerbek által elővettettek és kilépésre kényszerítettek. A plébánia területén az összes tanítók behódoltak a vörösöknek és a kerületben 4–5 nem. Ezek miután az államsegély fizetésüket nem kapták.” PEL III.46. Himesháza HD 58.

⁸⁹ Marosi 2011. 30. A Duna-Tisza közti eseményekhez lásd Romsics 2018. 69–274.

⁹⁰ Marosi 2011. 20.

⁹¹ K. Balog 1964. 185–189., Marosi 2011. 35.

⁹² Marosi 2011. 38.

⁹³ K. Balog 1964. 201–204.

a kommunizmussal megbarátkozó polgárság a legnagyobb gyűlölettel viseltetett vele szemben, hogy itt is – ott is ellenforradalmi mozgalmakról lehetett hallani, míg végre június 19-én a túlsó félen, 20-án Madocsán, Bölcskén és itt Dunaföldváron is kitört az ellenforradalom, amelyet azonban, mivel nem volt egységesen szervezve csakhamar elfojtottak, és június 23-án az itt működő forradalmi vésztörvényszék 4 derék polgárt halálra ítélt és kivégezett. [...] Feljegyeztem ezen hősök nevét, hogy ezek emléke itt e könyvben is megörökítségék.”⁹⁴

Komolyabb ellenforradalmi megmozdulásokra került sor Dombóváron, Tamásiban és Tolnán is. Az első kettő település esetében már láthattuk a háztörténeti bejegyzéseket, utóbbi kapcsán pedig elsősorban az ellenállás felszámolását követő megtorlás, a kivégzések bemutatása kapott nagyobb teret. A környező településeken szinte minden esetben megemlékeztek az ellenforradalom vezetőinek Szeged felé történő meneküléséről, illetve a kommün utáni visszatérésükről. Tolnán a visszatérők között volt Kun Lajos káplán is, aki később Zombán lett plébános, és az ottani háztörténeti bejegyzés neki köszönhető. Miután röviden bejegyezte a korábban Zombán történeteket, saját magáról, mint új plébánosról írt. Innen tudhatjuk meg az ő történetét: 1905-ben szentelték fel, majd több helyen káplánként szolgált, 1908 és 1914 között a Szekszárd-belvárosi plébánián, ahonnan bevonult, járt Galíciában, Oroszországban és az olaszországi fronton is. Utóbbi helyszínen érte 1918. október 28-án az összeomlás, és tért haza lábadozásra, mivel a háborúban háromszor is megsebesült. Innen idézem a zombai *historia domus*-t: „1919. ápr. elején püspököm Tolnára disponált. Ez időben már a kommün uralkodott. Miután már előzőleg bekapcsolódtam az egyik ellenforradalmi szervezetbe, Tolnai állomáshelyemet a legnagyobb aggodalmak között foglaltam el, hisz ott a legerősebb kommunizmus volt Tolnában. Mindezek dacára a leghűségesebben folytattam további kiépítését szervezetemnek, senki sem tudta rólam ki vagyok, egyedül principálisom Fekete Ágoston prépost úr. [...] Bár sajnos még munkám be nem fejezhettem, parancsra meg kellett kezdeni az actiot. Jún. 23. és 24. a kétszeri balsiker után leverten tértem vissza Szekszádról, miután körözésem elrendeltetett, és erről küldönc hírt hozott, jún. 24-én délben az egyetlen reményt ígérő utat választottam, a menekülést. Három nap voltam Baján szerb, 7 nap Röszkén francia fogságban. Innen jutottam Szegedre a nemzeti hadsereghez. Szolgáltam 1919. decz. 5-ig! [...] 1919. decz-től 1920 szeptemberéig Tolnán káplánkodtam.”⁹⁵ Kun esetében az ellenforradalmi tevékenység ténylegesen megvalósult – ellentétben az ezzel vádolt számos plébános esetével – amelyről a szöveg egy későbbi része szerint számot is kellett adnia az egyházmegyei hatóságának.

A környéken tapasztalható megmozdulások hatására kezdett a tengelici lakosság is szervezkedni, egyrészt mert úgy érzékelték, hogy országos ellenállásról van szó, másrészt mert úgy tudták, hogy az antant részéről is támogatják a kezdeményezést. Az itteni *historia domus* az egyik, ahol a nem csak a vörösök megtorlásait, hanem

⁹⁴ PEL III.26. Dunaföldvár HD I. 41.

⁹⁵ PEL III.149. Zomba HD 32.

a mozgalom kifejlődését is összefoglalja a bejegyzés. A Tolnáról érkező hírek hatására 1919. június 23-án népgyűlést tartottak a községházán, ahol kimondták az ellenforradalomhoz való csatlakozásukat, és: *„Bár a további teendők elintézése a következő napra tűzetett ki, az egész éjszakán át mozgalmas ellenforradalmi élet volt a községben. A szesztilalmi rendelet ellenére a korcsmákat felnyitatták, hol a lelelkesebb hangulat uralkodott.”*⁹⁶ Az éjszaka folyamán Tolnáról egy különítmény érkezett, és kommunisták után kutattak, illetve a közeli Dunaszentgyörgyről is kb. 200 polgár jött át Tengelice. Másnap reggel kezdődött a *„fehér gárda toborzása”*, mert megérkeztek a hírek, hogy Budapestről vörös katonák tartanak Tolnára és Szekszárdra, ezért *„kérik tehát a tengeliceket, hogy szedjék fel a vasúti síneket.”*⁹⁷ Egy 15–20 fős különítmény ki is ment a Kölesd–Tengelic vasútállomásra, ahol tűzharc alakult ki az ide vonaton érkező vörös katonákkal. A gépfegyveresekkel szemben esélytelen küzdelem közben egy falubelit *„állítólag mérgezett dum-dum golyó”* térden talált, a 35 éves férfi a szekszárdi kórházba került, ahol az egyik éjjel – valószínűleg delíriumos állapotban – kiugrott az ablakon és meghalt.⁹⁸ Ezt követően három század vörös katona érkezett a községbe a kis ellenforradalmi csoport felszámolására. A faluból túszoikat szedtek, akiket a községházán tartottak fogva. A plébános is a közöttük volt. A forrás beszámol a kikérdezéséről, az itt lezajlott ítélethozatalról, és megállapítja, hogy a vártnál enyhébb ítéletek születtek, mert a legsúlyosabb büntetésben részesülő tanító is „csak” 20 év börtönt kapott, de valójában pár hét elteltével mindenki szabadult. A kiszabott hadisarcot sem sikerült összeszedni, de ennek sem lett következménye.⁹⁹

A Tolna melletti Faddon – a *historia domus* leírása szerint – a megalakuló direktórium a községi elöljáróságot elkergette és komoly erőszakoskodásba kezdtek. Az elégedetlenkedő helyiek itt is ellenforradalmat szerveztek, de a vörös hatalom képviselői hamarosan újra megjelentek: *„egy vérszopó, Domján nevezetű teljhatalmú vádbiztos vezérlete alatt pár száz ’vörös’ hóhér és rémületbe ejtette úgy Faddot, mint az egész vidéket.”*¹⁰⁰ A megtorlás nem maradt el, az ellenforradalmat szervezőknek menekülniük kellett, családtagjaikat megkínózták és kifosztották. Egy faddi lakost főbe lövettek, egy gerjени birtokosnak egyik fiát lelőtték, másikat pedig felakasztották. A plébános

⁹⁶ PEL III.233. Tengelic HD 46.

⁹⁷ PEL III.233. Tengelic HD 47.

⁹⁸ PEL III.233. Tengelic HD 47.

⁹⁹ Az itt történtek leírása után megtudjuk, hogy *„Magában Kistengelic községben nem is igen volt baj a kommunistákkal. De a szőlőhegyiek közül igen soknak még ekkor is jobban tetszett az előbbi, kommunista világ, s még mindig remélték ennek visszatérését.”* A tanácsköztársaság bukása után azonban az ide érkező nemzeti hadsereg főhadnagya erélyesebb kezelés alá vette őket. Ez a főhadnagya *„akasztotta fel a község melletti Csapó féle erdőben a Bonyhádról ide hozott kommunista segédjegyzőt, Halasi Bélát, a ki a proletárdiktatúra alatt a környéken több helyen a jegyzői irodákban működött, s mint ilyen a szekszárdi direktóriumnál a hazafias irányban működött, ellenforradalmi érzelmű jegyzők elleni besúgó volt.”* PEL III.233. Tengelic HD 52.

¹⁰⁰ PEL III.33. Fadd HD 46.

beszámolója szerint: „káplánomat, Vaszari Kálmánt egy prédikációja végett Szekszárdra vitték, egy teljes hétig börtönbe zárták, s csak nagy nehezen sikerült kimentenem és haza hoznom; magamat is több ízben szuronyos katonák kísérték a vérszopó vádbiztoshoz kihallgatásokra, végül már épen ki volt mondva, hogy tizenkettőnket [...] Szekszárdra kísérnek és tűsz gyanánt valami pinczehelységbe zárnak, ekkor szabadult fel az ország a rémuralom alól [...] Nevezetes az is, hogy az itt lakó állami hóhért: Bali Mihályt is fel akarta akasztatni az a vadállat Domján, mivel megtagadta a reá parancsolt akasztást, és csak nagy nehezen – betegséget színlelve – tudta kikerülni a kivégeztetést.”¹⁰¹

Bár a Szekszárd-belvárosi plébánia *historia domusa* szerint a város tevőlegesen nem vett részt, az ellenállásban, de mivel Tolna és Sióagárd felől az ellenforradalmárok Szekszárdra is be akartak vonulni, ezért a kommunista vezetőség katonákat hozatott a városba és négymillió korona sarcot vetett ki a polgárokra, melynek biztosítása végett tűszokat szedett. „A sarcból dr. Fent Ferenc apátplébánosra 50.000 K-át vettek ki, de mivel nem volt miből fizetnie s ezt a vörös vezetőknek bejelentette, ezt egyszerűen tudomásul vették s a pénz miatt többé nem zaklatták.”¹⁰² A kommün bukása utáni megtorlás azonban határozott volt Szekszárdon is. 1919. augusztus 10-én 8 főt a gimnázium alatti vásártéren, az út melletti eperfákra nagy tömeg jelenlétében – népítélet alapján – felakasztottak.¹⁰³ Egy héttel később, augusztus 17-én pedig újabb 7 főt végeztek ki, ezúttal a vasúti töltés mellett lőtték agyon őket. A belvárosi *historia domus* szerint „a katolikuskor ekkor is mind meggyóntak és megáldoztak sőt a köztük lévő zsidó nő, [...] közvetlenül a vesztőhelyre való indulás előtt a fogházban felvette a keresztség szentségét”¹⁰⁴

A helyi direktórium tagok és a vörös uralom támogatói ellen 1919 augusztusa után indított megtorló eljárások kapcsán többféle plébánosi magatartásra is találunk példát. A már említett Alsómocsoládon például Gyurkovics Ferenc plébános a kántortanító elleni vádak kapcsán azt írta, hogy nem tanúskodott ellene. A hosszan bemutatott, igen vehemens cikói plébánost is hiába unszolták a falubeliek, hogy jelentse fel támadóit. Így válaszolt nekik: „Emberek, ezt nem tehetem, [...] mert én keresztény is volnék, pap is, sőt mi több, lelkipásztorotok. Nem kívánhatja tőlem senki, hogy valamelyik eltévelyedett juhomnak vesztét okozzam. Tudjátok, milyen hamarosan akasztották fel a szekszárdi direktórium tagjait. Ha én most följelentem Schmidt Jakabot, majdnem

¹⁰¹ PEL III.33. Fadd HD 46–47.

¹⁰² PEL III.130. Szekszárd-Belváros HD I. 39.

¹⁰³ „Dr. Fent Ferenc apátplébános háromszor szólt a jelen voltakhoz, igyekezvén őket szándékuktól eltéríteni és szemeik elé állítván, hogy mennyire helytelen az elfogottakat bíróság elől elvonni, mely komoly mérlegeléssel hozná meg ítéletét, - és mennyire helytelen a szenvedélyekre és bosszúvágyra hallgatva népítélet útján dönteni akkor, mikor emberek életéről és haláláról van szó. A felkorbácsolt népszennvedéllyel szemben azonban minden kísérlete a helyes útra térítésnek hiába valónak tűnt és a kivégzések megtörténtek.” PEL III.130. Szekszárd-Belváros HD I. 40.

¹⁰⁴ PEL III.130. Szekszárd-Belváros HD I. 40.

biztos, hogy fölakasztják. Ezt nem tehetem! [...] Kijelentettem [...], hogy mindenkinek megbocsátok és egy sziporkányi haragot sem akarok magammal vinni.”¹⁰⁵ Királyegyháza plébánosa – bár ez a falu a szerbeknél maradt – hasonlóan gondolkodott, mikor annak rögzítése után, hogy a kommunizmus szele néhány hívőt it is megfertőzött, ezt írta: „de Istenem! nem akarom nevüket ide beiktatni, tévedésüket bocsássa meg nekik az irgalmas Teremtő.”¹⁰⁶ Nem volt ilyen elnéző Fadd plébánosa, aki egy, a vörösökkel együttműködő szabólegény kapcsán, akit „8-10 darutollas 'fehér tiszt' Gömbös százados vezetésével” kivégezt: „Itt fekszik ez a szerencsétlen a faddi temetőben jeltelen sírban, hová – mivel az egyházi szertartású temetést megtagadtam – hozzátartozói lopva elásták.”¹⁰⁷

Végezetül még két témát kell röviden érinteni. Az egyik a zsidóság bűnbakként való megjelenése a *historia domusok*ban. Elmondható, hogy a lejegyzők a zsidó jelzőt gyakran társították az események negatív szereplőjéhez (pl. bonyhádi zsidó „politikai biztos”), illetve gyakran tettek az eseményeket értelmezésekor negatív megállapításokat a helyi, vagy az országos eseményekben szerepet játszó zsidósággal kapcsolatban.¹⁰⁸ A leggyakoribb a Kun Béla vezette tanácskormány tagjainak zsidó származására való utalás,¹⁰⁹ illetve az erőszakoskodók zsidónak titulálása volt. Az események ilyen módon való interpretálása részben lehet az utólagos visszatekintés eredménye is, bár már elég korán, 1919 őszén elkezdett kanonizálódni egy olyan diskurzushagyomány, mely a proletárdiktatúrát „zsidódiktatúraként” aposztrofálta,¹¹⁰ hangsúlyozva, hogy ez az időszak idegen volt a magyar nemzeti történelem testében, melyet idegen (orosz–zsidó) befolyás alakított. Az idegenség és a normalitástól eltérő

¹⁰⁵ Az 1919-es és az ezt követő évek nehézségei azonban – minden látszat ellenére – Braun Istvánt is megtörték: „A proletárdiktatúra maszlaga nagyon megmetyeltyezte a lelkeket. Már 1919-ben a proletárdiktatúra bukása után megtagadták a fa behordását. Alispáni végrehajtó rendeletet kellett provokálnunk, hogy a kántor úrral nagy keservesen a fához jutottunk. [...] Engem azonban mélységesen bántottak ezek a szomorú jelenségek. Lesoványodtam, azelőtt mindig derült, mondhatnám víg kedélyem megtört, megöregedtem, meggyörnyedve, botomra támaszkodva jártam, mintha 1915–19-ig nem négy, hanem legalább is 40 esztendőt öregedtem volna. A testvéreim néha meglátogattak, meglepődve kérdeztek: 'Beteg vagy, hogy olyan rosszul nézel ki?' Nem voltam én testileg beteg, hanem a kedélyem az beteg volt nagyon, és ez visszahatott a testi szervezetre is.” PEL III.22. Cikó HD 242.

¹⁰⁶ PEL III.56. Királyegyháza HD 26.

¹⁰⁷ PEL III.33. Fadd HD 47.

¹⁰⁸ A cikói plébános például az anyakönyvek megtartása érdekében vívott küzdelme során így nyilatkozik: „Az egész direktóriumat rettenetesen lefordtam és 'gyávának' neveztem, hogy meggyőződésük ellenére egy bitorló zsidó rablóbandának teljesen a kereszténység ellen forduló rendeleteit ők akarják végrehajtani.” PEL III.22. Cikó HD. 211.

¹⁰⁹ „Károlyi Mihály átadta a hatalmat Kun Bélának vérengző és zsidó hitsorsosainak. Tanácsköztársaság lett a magyar királyságból.” PEL III.139. Tolna HD I. 178. Illetve a tengelic ellenállás egyik áldozata kapcsán azt írta a plébános, hogy korábban beszélgetni volt a családnál, és a fiatalember már akkor úgy nyilatkozott, hogy „ha az ellen a zsidó király (t. i. Kun Béla, a kommunizmus magyarországi vezére) ellen kellene mennie, szívesen fogna még egyszer fegyvert”. PEL III.233. Tengelic HD 48.

¹¹⁰ Csunderlik 2019. 175.

„másik” megjelenítése sok esetben a testi és viselkedési jegyek ábrázolásában fejeződött ki.¹¹¹ A Tengelicet „visszafoglaló” vörösöket például így jellemezték: „Kézzel-lábbal hadonászó, ordító, káromkodó, piszkos, durva beszédű, szedett vedett, legtöbbnyire tipikus zsidó arcú vagy orosz bolsevista képű gyanús alakok, pesti csibészek, gyűjtőfogházi töltelékek, mindegyik felszerelve egy egész arzenállal: oldalfegyverrel, puskával, 4-5 kézi gránáttal, revolverrel, fennhéjázóan dicsekedve meg nem történt vagy nagyítással beállított bátor magatartásukkal – ilyenekből állt csaknem az egész társaság.”¹¹² Gyakori volt, hogy ideológiai alapon a szociáldemokratákat és a kommunistákat zsidó jelzővel illették, de azért ritkák az olyan radikális megfogalmazások, amelyeket a kisvaszari háztörténetben olvashatunk.¹¹³ Bár egy ponton még itt is a következőt megjegyzést találjuk: „Hogy objektívek legyünk – voltak a zsidók közül is sokan, a kik nem tévelyedtek el – megállták a helyüket. De tény, hogy a vezérek legtöbbje zsidó volt!”¹¹⁴ A Szekszárd-újvárosi bejegyzésben elismerésbe burkoltabban, de szintén a negatív előítélet volt jelen. Az itteni iskola államosítása és a tanítók elmenetele kapcsán ezt olvassuk: „Pótlásul egy zsidó vallású állami tanítót helyeztek iskolánkhoz, de dicséretére jegyzem meg, hogy tanítványainak a IV–VI. osztályú fiúknak, nem csak hogy botrányt nem okozott, hanem inkább arra oktatta őket, hogy imádkozzanak, járjanak az Isten házába, és ne hallgassanak azokra, akik azt mondják, hogy nincs Isten: mert a józan ész követeli Isten létezését. A kommunizmus alatt csak annyiban volt zaklatásnak kitéve a plebános, hogy egy zsidó asszonyt akartak leányostul a plebániára lakoltatni, de még se történt meg.”¹¹⁵

A zsidóság negatív szerephez kerülése, és az antiszemita megnyilvánulások gyarapodása nem volt új jelenség 1919-ben.¹¹⁶ A *historia domus*ok első világháború alatti bejegyzéseit olvasva az itt vizsgált időszak közvetlen előzményeire lehetünk. A háborús nehézségek fokozódása 1917-től már a bűnbakkeresés fokozódását is magával hozta, és a háború meghosszabbításának haszonélvezőit és felelőseit egyre gyakrabban a zsidóságban látta meg a katolikus alsópapság egy része is.¹¹⁷ Ekkoriban

¹¹¹ Csunderlik 2019. 177.

¹¹² PEL III.233. Tengelic HD 48.

¹¹³ Például: „Átkozott legyen a zsidó inquisítiós uralom!”, Az üldözés tovább folyik, „bár ez nem helyeselhető, mert a zsidó sajtó telelarmázza vele a külföldet, és fehér terrort ordít, compromittálván bennünket a külföld előtt.”, „zsidók dolgozzák az antant missziót [...] a zsidók dédelgetik a románokat”. PEL III.60. Kisvaszar HD 128.

¹¹⁴ PEL III.60. Kisvaszar HD 125.

¹¹⁵ PEL III.131. Szekszárd-Újváros HD 7.

¹¹⁶ A századforduló katolikus megújulása – mely generációs lázadasként is értelmezhető lehet – több ponton kapcsolódott össze antiszemita szövegekkel. A hitvalló, harcos és fiatal egyházat kívánók – például a fiatal Prohászka Ottokár – a nagytőke és a főpapok között a dualizmus időszakában kialakult szívélyes viszonyt antiszemita szövegekkel igyekeztek megbontani. Az antiszemitizmus nagyobb körökben vált „kulturális kóddá”, sőt világmagyarázó elvvé. Hatos 2018. 75–76.

¹¹⁷ Erre a pécsi egyházmegye plebániájának *historia domus*aiban számos példa található. Az anyaggyűjtések kapcsán olvasható például a következő megjegyzés Rácapetrén: „Már a háború alatt az 'aranyat

elsősorban a háborúban nagy veszteségeket megélő középosztály soraiban terjedtek a „nemzeti középosztály” lecsúszása¹¹⁸ és a „zsidó középosztály” felemelkedése körüli gondolatok.¹¹⁹ Ezt a narratívát a napisajtó és a folyóiratok egy része is átvette,¹²⁰ így ezek a közhangulat részévé váltak, és eljutottak a vidéki újságolvasó papsághoz is. E mellett meghatározó egyháziak is – mint például Prohászka Ottokár vagy Bangha Béla – részesei, sőt formálói lettek ennek a diskurzusnak, ami meggyőző erejüket tovább növelhette.¹²¹ Ezek együttesen – természetesen az összeomlás és a káosz körülményei közepette egyre nehezedő napi gondok mellett – világmagyarázó tényezővé tették az efféle kiszólásokat.

vasért' hazafias felszólítás temérdek jó hazafi és honleány birtokából elcsente az aranyat s ezüstöt, mit a zsidók szorgalmasan gyűjtöttek.” Csibi – Vértesi 2016. 437. Szabadszentkirály: „... a zsidó kapzsiságáról és szívvelenségről, mellyel a háborús konjunktúrákat felhasználva meggazdagodni törekedtek, miáltal elképzelhetetlen drágaságot okoztak”. Uo. 443.. Tolna: „... a zsidó sajtó a legpiszkosabb aknamunkát fejtette ki, izgatott a katonaság körében a háború ellen”. Uo. 457. Hosszúhetény: „A jelen bajok előidézésében vétkezett mindenki. Az egész társadalom fent, úgy, mint lent, a nagyok, mint a kicsinyek, vétkezett az egész katolikus társadalom, papok, úgy, mint világiak, akik azalatt, míg a szabadkőműves ateista demokrata és kommunista zsidó szellem szervezte táborát, destruktív sajtója útján meghódította a munkásokat, iparosokat, parasztokat, és különösen az urakat, ezt a vezetésre hivatott középosztály – mondom – azalatt vadászatok, sportjátékok, kedélyes kvaterkázás és tarokkozás mellett elhanyagolták a népmentés nagy munkáját.” Uo. 515.

¹¹⁸ Hatos 2018. 63–80.

¹¹⁹ Bihari 2013. 70. A kérdés átfogó feldolgozása: Bihari 2008.

¹²⁰ A pécsi egyházmegye katolikus napilapja, a *Dunántúl* 1918. aug. 17-i száma közölte Huszár Károly, katolikus néppárti politikus beszédét, melyet a helyi társadalompolitikai napon tartott. Ebben a következőket mondta: „Nem akarunk mást, mint azt, hogy ezt az országot ne forgathassák ki keresztény jellegéből, és nem engedjük idegen erkölcsű felfogásoktól meghamisítani! [...] Nem akarjuk elzárni a boldogulást a zsidók elől sem, csak azt kívánjuk, hogy tényleg a nemzet szolgálatába álljon. Ez a kívánságunk nem támadás, ez önvédelmi politika. [...] Azt hittük, mikor a háború kitört, hogy annak terheit mindannyian egyformán viseljük. Nem úgy lett. [...] Nemcsak hősei vannak ennek a háborúnak, hanem piócái és hiénái is. Akik a véráldozatból gazdagságot szereztek, azok közt van keresztény is, de nem ők vezetnek ezen a téren. Amikor ezt orvosolni akarjuk, a felekezeti kérdés kívül marad. [...] Ne érzékenykedjék a zsidóság, mert nem a zsidót bántják benne, hanem a drágítót és csalót. A zsidóság becsületes munkásnépe ne azonosítsa magát ezekkel. Összefoglalva a keresztény megújulás programját azt kívánjuk: először is, hogy a mi keresztény intelligenciánkat meglepetészerűen ki ne cseréljék; másodsor a zsidó újságok, szónokok, színdarabok ne inzultálják a keresztények erkölcsi érzéseit; harmadszor azt kívánjuk, hogy aki tehetséges, bármily felekezeti is, a boldogulás útja nyitassék meg előtte; negyedszer azt akarjuk, hogy a keresztény nép legnagyobb kincsét ne rontsák meg, ne igyekezzenek egy destruktív erkölcselenséggel helyettesíteni, ne oktrojálják ránk az ő világfelfogásukat, amely csődöt mondott, mert hisz a zsidóság, mint egy repülőfaj szórja szét az országokat.” Csibi – Vértesi 2016. 645–646.

¹²¹ Prohászkanál például az 1890-es évektől a „zsidó” a modern társadalmi problémákat magyarázó szavá vált, „démonizálta a zsidóságot, az antiszemitizmust pedig ’a keresztény erkölcsen és a keresztény társadalmi rend reakciójaként’, méghozzá ’nem faji, nem vallási, hanem szociális, üzleti’ reakcióként legitimálta”. Gárdonyi 2005. 195. Bangha Béla munkássága elsősorban a sajtó-kérdésre irányult, harcoss katolicizmusát a keresztény sajtó megteremtésének szolgálatába állította, amely nála egyúttal a „zsidó” sajtó elleni harcot is jelentette. Gárdonyi 2005. 198.

Végezetül egy olyan kérdésről, ami csak érintőlegesen jelent meg a háztörténetekben. A tanácsköztársaság – mint minden politikai rendszer – igyekezett a szimbolikus térben is átvenni a hatalmat. Az utcák és épületek átnevezése, az emlékművek cseréje, a közterek átalakítása mind olyan tényező, amelyek nem jelentek meg a plébániák mindennapjaiban, legalábbis nem jegyezték fel ezeket a háztörténeti beszámolók. Az egyedüli eset, amikor ehhez a témakörhöz kapcsolódó bejegyzést találni, az új rendszer kiemelt ünnepének, az egyetlen megtartott május 1-jének a megrendezése volt.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április elején rendelkezett a budapesti május elsejei ünnepség szervezése ügyében, melynek rendezésével Szamuely Tibort bízták meg. A grandiózus előkészületek megkezdődtek, de a proletárállam hivatalos ünnepévé csak egy 1919. április 30-i rendelet nyilvánította a „világ forradalmi proletariátusa emléknapját.”¹²² A budapesti rendezvények mellett természetesen a vidéki direktóriumok is ünnepeltek. Ehhez kapcsolódóan érdekes helyzetre került sor Diósberényben, ahol a „nagy vörös ünnep” előtti napon a direktórium tagjai megjelentek a plébánián. A plébános feljegyezte, hogy azt kérték, *„másnap mondjak egy nagy misét vörös színben, mert ők ezt a napot vallásilag is meg akarják ünnepelni és utána kivonulni a sand-thali ligetbe majálisra. A vörös misét megtagadtam (pedig Fülöp és Jakab mártír apostolok ünnepe volt) azzal, hogy ünnepüket nem ismerem el, és mert egyébként is hirdetett requiem volt sorra. Mire aztán további kérésükre belementem, hogy a háborúban elesett munkásokért mondok egy gyászmisét, ha a templomban tisztességesen viselkednek és a vörös zászlókat be nem hozzák. A misére eljöttek azok is, akik misére sohasem jártak, s utána gyerekekkel és nejeikkel együtt páros felvonulással énekelve és vörös zászlócskákkal elvonultak a parochia előtt sandthalba mulatni a szabadság 'megünneplésére', hol is a communista 'szesztilalom' dicsőségére le is részegedtek.”*¹²³

Kitekintés

1919. augusztus 22-én a magyar katolikus püspöki kar rendkívüli konferenciát tartott, melyen az egyháznak az új hatalomhoz való viszonya volt a fő téma. Az ülésen Csernoch János hercegprímás beszédében hangsúlyozta, hogy a katolikus egyház (a papság) a kommunizmussal szemben szilárdan megállta a helyét, majd megállapította, hogy *„a kommunizmus szörnyű garázdálkodása felzaklatta a lelkiismeretet és felébresztette a keresztény öntudatot. Hatalmas arányokban folyik a keresztény szervezkedés, mert csak a keresztény erkölcsi alapon remélik az állami rend megszilárdulását és a nemzeti*

¹²² Vörös 2004. 88.

¹²³ PEL III.23. Diósberény HD I. 299.

gondolat újra való megerősödését.¹²⁴ A keresztények politikai összefogásának és egy keresztény szociális párt létesítésének szellemében határozták el a katolikus hívekhez szóló közös pásztorlevél kiadását, melynek megfogalmazására Prohászka Ottokár székesfehérvári püspököt kérték fel. Az elkészült pásztorlevél az építkezés teendőit a tanácsköztársaság időszakának tapasztalataival szemben fogalmazza meg. Az értékelés röviden így hangzott: „Erőszakos elemek magukhoz ragadták a hatalmat s rögeszmék megvalósítására adták fejüket; képtelen elméleteket s csillogó jelszavakat készpénznek véve, máról holnapra paradicsommá akarták elválttatni a siralom völgyét; felforgatták a társadalmi s a gazdasági rendet, [...] a hosszú harcokban kimerült s ellentálló erejében meggyengült polgárság pedig szinte aléltn s tehetetlenül nézte s szenvedte e tatárjárást [...]”¹²⁵ Mindezek okait keresve pedig úgy látta, hogy „magából a társadalomból, a köztünk felgyülemlett szeretetlenségből, igazságtalanságból s elkeseredésből fakadt mindez a förtelem. Nem a pokol nyílt meg s nem az küldte ránk vörös ördögeit, hanem a vakbuzgóság, a lelkiismeretlenség s a kegyetlenség átka szakadt ránk s több-igazság, egyenlőség és szabadság örve alatt minden igazságból, szeretetből s érzésből kivetkőzött emberek gyilkoltak s fosztogattak itt köztünk.”¹²⁶ E megállapítások hátterében ott voltak az alsópapság mindennapi tapasztalatai, akik már a világháború utolsó éveiben a lelkek fásultságát, az érzéketlenség terjedését jegyezték fel a helyi közösségekben.¹²⁷ Ez a válság pedig tovább mélyült a háborús összeomlás, az 1918-as forradalom és a tanácsköztársaság tapasztalatainak hatására, melynek egyfajta lenyomatát adják a pécsi egyházmegye itt vizsgált ház-történeti bejegyzései is.¹²⁸

¹²⁴ Beke 1992. I. 40.

¹²⁵ LC (Esztergom) 1919. 2344/1919.

¹²⁶ LC (Esztergom) 1919. 2344/1919.

¹²⁷ Hatos 2018. 37.

¹²⁸ A válságból való kivezetésben a katolikus papságnak nem csak főpapi körökben szántak kulcsszerepet, hanem egyre általánosabb vélemény lett, hogy az újrakezdés alapja is a plébániai aprómunka lehet. A sokszor a „Jó Pásztor” képével kifejezett papi szerepfelfogás aktív missziós munkát várt el az élet minden területén, és sürgette a papság lelki megújulását is. Ezt követően még aktuálisabb volt az a megállapítás, mely a pécsváradi esperesi kerületi gyűlésen – Hosszúhetényben – hangzott el még 1918. okt. 10-én: „A legtöbb esetben a példamutató, tökéletes papi életvitel és az önképzés tűnt a legmegfelelőbb megoldásnak a problémákra: És mi papok, a harcoló és szenvedő nép vezetői, ott állunk a romhalmazok és hullahegyek előtt, és tehetetlenül nézzük, mit művelt a pokol ott, ahol a mennyország paradicsomos kertjének kellene lennie. Érezzük, tudjuk, hogy az erkölcsi romokat, hullahegyeket nekünk kell eltakarítanunk, a romhalmaz felett nekünk kell új lelkivilágot teremtenünk, de hogy ezen új lelkivilág miként és mikor fog kezünk közül kikerülni, arról még halvány sejtelmünk sincs, azon legfőbb gondolkozni, tépelődni és terveket szőni tudunk. Egyet azonban biztosan tudhatunk, és pedig azt, hogy a felejtethetlen apostoli szöveget: 'Instaurare omnia in Christo', csak úgy tudjuk valóra váltani, ha a megújulás nagy munkáját először magunkon kezdjük meg azáltal, hogy megteremtjük magunkban a papi tökéletes életet.” PEL I.1.a.1. 5447/1918. (Koronai iratok 1918.), a Pécsváradi esperesi kerület jegyzőkönyve, Hosszúhetény, 1918. okt. 10.

Felhasznált források és szakirodalmak

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécs

I.1.a.1. = Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag

I.1.f.1. = Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek

III.1. = Plébániai levéltárak, Abaligeti rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.2. = Plébániai levéltárak, Alsómocsoládi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.9. = Plébániai levéltárak, Bátaszéki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.17. = Plébániai levéltárak, Bólyi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.18. = Plébániai levéltárak, Bonyhádi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.19. = Plébániai levéltárak, Bonyhádvarasdi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.22. = Plébániai levéltárak, Cikói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.23. = Plébániai levéltárak, Diósberényi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.24. = Plébániai levéltárak, Dombóvári rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.26. = Plébániai levéltárak, Dunaföldvári rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.29. = Plébániai levéltárak, Egerági rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.30. = Plébániai levéltárak, Erdősmecskei rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.33. = Plébániai levéltárak, Faddi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.36. = Plébániai levéltárak, Felsőnyéki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.46. = Plébániai levéltárak, Himesházai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.48. = Plébániai levéltárak, Hőgyészi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.49. = Plébániai levéltárak, Ibafai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.58. = Plébániai levéltárak, Kisdorogi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.60. = Plébániai levéltárak, Kisvaszari rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.62. = Plébániai levéltárak, Koppányszántói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.97. = Plébániai levéltárak, Paksi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.102. = Plébániai levéltárak, Pécs-belvárosi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.107. = Plébániai levéltárak, Pécs-székesegyházi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.109. = Plébániai levéltárak, Pécsváradi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.127. = Plébániai levéltárak, Szálkai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.130. = Plébániai levéltárak, Szekszárd-belvárosi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.131. = Plébániai levéltárak, Szekszárd-újvárosi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.133. = Plébániai levéltárak, Szentlászlói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.136. = Plébániai levéltárak, Tamási rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.139. = Plébániai levéltárak, Tolnai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.144. = Plébániai levéltárak, Vásárosdombói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.148. = Plébániai levéltárak, Závodi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.149. = Plébániai levéltárak, Zombai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.223. = Plébániai levéltárak, Tengelici rk. plébánia, Historia Domus (HD)

- Beke 1992 = Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 1–2. München–Budapest, 1992. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIII.)
- LC (Esztergom) 1919 = Circulares Litterae Dioecesanæ anno 1919. ad Clerum Archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate regni Hungariæ et Archiepiscopo dismissæ. Strigonii, 1919.
- Népszámlálás 1910 = A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 42.)
- Népszámlálás 1920 = Az 1920. évi népszámlálás. Első rész: A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 69.)
- Schem. Q. 1917 = Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXVII. Quinque-Ecclesiis, 1917.
- András 1999 = András Imre: Páter Bangha Béla és Magyarország újjáépítésének víziója. Távlatok 46. (1999), 594–604.
- Bangha 1920 = Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Budapest, 1920. (2019.)
- Bánkuti 2017 = Bánkuti Gábor: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, 2017. 411–424. (Magyarország a 20. században 1.)
- Bánkuti 2019 = Bánkuti Gábor: Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950), a Pécsi Egyházmegye példáján. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Budapest, 2019. 255–277. (Magyarország a 20. században 3.)
- Bihari 2008 = Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Budapest, 2008.
- Bihari 2013 = Bihari Péter: Kérdések és válaszok az I. világháborúról. Budapest, 2013.
- Csibi – Vértesi 2016 = Csibi Norbert – Vértesi Lázár (szerk.): A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború. Pécs, 2016.
- Csunderlik 2019 = Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Budapest, 2019.
- Fazekas 1997 = Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula (szerk.): Múltból a jövőbe. Tanulmányok. Budapest, 1997. 63–101.

- Gárdonyi 2005 = Gárdonyi Máté: Az antiszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: Molnár Judit (szerk.): A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2005. 193–204.
- Gárdonyi 2007 = Gárdonyi, Máté: A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál. *Studia Wesprimiensia* 9. (2007), 25–36.
- Hatos 2018 = Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest, 2018.
- Hatos 2019 = Hatos Pál: Az elfeledett „nagy félelem”. A magyar vidék 1918 novemberében. In: Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Budapest, 2019. 115–136.
- Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016 = Horváth István – Schmelcz-Pohánka Éva – Tengely Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921). In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 115–147. (METEM Könyvek 87.)
- Jankovich 1969 = Jankovich Sándor: Az egyház a Tanácsköztársaság idején. I–IV. *Katolikus Szemle* 24. (1969:1), I. 15–24., II. 121–131., III. 234–242., IV. 346–356.
- K. Balog 1964 = K. Balog János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Szekszárd, 1964.
- Marosi 2011 = Marosi Tibor József: Ellenforradalom Pakon és Tolnán 1919-ben. Paks, 2011.
- Romsics 2018 = Romsics Ignác: A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Budapest, 2018.
- Szakál 2013 = Szakál Ádám SchP: Bevezetés. In: Szakál Ádám SchP (bev.), Koltai András (s.a.r.): A magyar piaristák és a tanácsköztársaság. Budapest, 2013. 9–100. (Magyarország Piarista Múltjából 7.)
- Tengely – Kovács 2008 = Tengely Adrienn – Kovács Zoltán: A millenniumtól a szerb megszállás végéig. In: Sümegi József (szerk.): A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs, 2008. 163–177.
- Varga 2006 = Varga Szabolcs: A plébániai levéltárak forrásértéke a Pécsi Egyházmegyében. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): A magyar egyháztörténetírás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a Pécsi Egyházmegyére. Pécs, 2006. 135–160. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 2.)
- Vörös 2004 = Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Budapest, 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 33.)

A világháborús összeomlás és a forradalmak Pakson a pécsi egyház- megyei források tükrében (1918–1920)

Bevezető gondolatok

Az első világháború és az azt követő forradalmi- és tanácsidőszak meghatározó jelentőségű volt Magyarország történetében, e korszakban a szűken vett politikatörténeti változásokon messze túlmutató társadalomtörténeti események zajlottak.¹ Ez a néhány év a társadalom szövetébe szervesült hazai katolikus egyház életében is új helyzeteket teremtett, melyek új, a megszokottaktól eltérő válaszokat igényeltek.

Az egyház társadalomszervezési céljai és módszerei már az 1890-es évektől jelentős változásokon mentek keresztül, de ezek első igazi próbájára csak az 1914 utáni időszakban került sor. A hosszúra nyúló világháború hátszínházi problémáinak kezelése az egyházi intézményekre és a papságra is nagy terhet rótt, egészen a plébániák szintjéig lemenően érezte hatását. A társadalom mozgósításában, az ellátási problémák kezelésében, valamint a hívek erkölcsi és lelkiéletének alakításában lokális szinten megkerülhetetlen volt a papság tudása, tapasztalata és tekintélye, meghatározó volt a plébános helyi közösségben betöltött szerepe.²

A háború vesztes lezárása és az ezt követő összeomlás tovább súlyosbította a helyzetet,³ a kialakuló kaotikus állapotban olyan irányzatok próbálták betölteni a hatalmi vákuumot, melyeknek politikai és társadalmi elképzelései vallás- és egyházellenesek voltak, új tekintélyek megerősítésére törekedtek. A társadalom problémáinak megoldására radikális válaszokat kívántak adni, átalakítva a korábbi társadalmi berendezkedés alapjait. Az 1918 és 1920 közötti évek hazai eseményei természetesen illeszkedtek, illetve szorosan kapcsolódtak az Európa szerte kibontakozó paramilitáris erőszakhullámba, így összehasonlíthatók más államokban lezajlott folyamatokkal,

¹ A társadalomtörténeti esemény fogalmáról: Ö. Kovács 2012. 22–23.

² Csibi – Vértesi 2016. 13–44.

³ Az összeomlás társadalmi hatásairól legújabbban: Hatos 2018. 19–80.; Bódy 2018.

ezek viszonylatában is értékelhetők.⁴ Azonban mindenfajta ilyen értékelés előfeltétele a hazai viszonyok alapos feltárása, a lokális események és változások körbejárása.

A pécsi egyházmegye életében is jelentős változásokat eredményezett ez az időszak. A világháborúban megterhelődött a püspökségi intézményrendszer, az egyre nagyobb paphiány okozta problémákat pedig súlyosbította, hogy az 1918 végén kezdődő szerb megszállás következtében az egyházmegye északi és déli része teljesen elszigetelődött egymástól,⁵ és a püspökségi székhely is a megszállt területen maradt egészen 1921-ig.⁶ A Baja–Pécs–Barcs vonaltól északra eső részek egyházkormányzati irányíthatósága 1919 áprilisának elejére megkövetelte egy provikárius kinevezését, a szekszárdi esperes Fent Ferenc személyében. Azonban a kommunikáció az elszakított részek között ez után is nehézkes volt. 1919. január 3-a után életbe lépett a demarkációs vonal átlépésének teljes tilalma, és az életet a folyamatosan zajló általános és részleges sztrájkok is nehezítették. A postaforgalom korlátozott volt, telefonálni is csak nagy nehézségekkel lehetett. Zichy Gyula püspök így jellemezte ezt a helyzetet: „A legtrikább esetben értesülhetek azon dolgokról, melyek a vonalon túl eső részekben történnek. A kormányhatóságoktól érkező hivatalos leveleket is csak szórványosan kaphattam meg eddig.”⁷ Az egyházmegye északi részét 1919 márciusa után a Tanácsköztársaság kísérlete és az ennek felszámolására tett ellenlépések sújtották.

Az 1918 és 1920 közötti évek történetét a 100 éves évfordulók alkalmából értékelni újra a hazai történettudomány, bevonva a kutatásba korábban nem vizsgált szempontokat és forráscsoportokat is. Ilyenek lehetnek a katolikus egyházi források közül az elsősorban az intézményrendszer alsó szintjein (esperességek, plébániák) keletkező dokumentumok is. Ezek segítségével olyan alulnézeti kép bontakozhat ki az eseményekről, melyek árnyalhatják eddigi ismereteinket, és melyekről a központi adminisztráció forrásai nem beszélnek. A továbbiakban ilyen források bevonására törekszem, elsősorban a paksi római katolikus plébániához köthető egyházi dokumentumok (háztörténet, esperesi gyűlések jegyzőkönyvei, esperesi jelentések) segítségével.

Paks és a paksi plébánia népessége a századfordulón

A 20. század elején az egy rendezett tanácsú várossal (Szekszárd) és 120 nagy- és kisközséggel rendelkező Tolna megyei településszerkezetben az 5000 fő feletti létszámot mindössze 8 település lakossága haladta meg. Paks ekkor kisközségi ranggal

⁴ Gerwarth – Horne 2018. Itt különösen: 71–92.; Ormos 2010. 9–16.

⁵ Tengely 2004. 56–61.

⁶ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 113–147.; Lakatos 2016. 149–179.

⁷ Idézi: Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 117.

és 12.034 fős lakossággal rendelkezett.⁸ Ezzel egyébként csak mintegy 100 fővel maradt el a nagyközségi rangú Dunaföldvártól, és – az 13.895 lakosú megyeszékhelyet is figyelembe véve – a vármegye harmadik legnépesebb településének számított. Az 1767-es úrbéri összeírás adatai szerint Pakson 506 család (mintegy 4000 fő) élt, fele részben magyarok, fele részben németek.⁹ Az 1840-es évekre a lélekszám 8.294 főre emelkedett, ekkor a település határa 32.000 holdat tett ki.¹⁰ A 19. század második felében a város lélekszáma tovább gyarapodott, és az 1910-es évek városhierarchiájában – Beluszky Pál és Győri Róbert rekonstrukciója szerint – a teljeskörű funkciókkal rendelkező kisvárosok csoportjába tartozott (161. helyen). Lélekszáma az 1870-es 10.302 főhöz képest 1910-re 12.561 főre növekedett. Ekkor a településen élő keresők 56,2%-a a mezőgazdaságban, 19,1%-a az iparban, 24,7%-a pedig a harmadik szektorhoz kötődő állásokban dolgozott.¹¹

A pécsi egyházmegye igazgatása szempontjából Paks a Tolnai Főesperességen belül a Dunaföldvári Esperesi Kerület része volt, katolikus iskolái is a dunaföldvári egyházmegyei tankerülethez tartoztak. A plébánián az anyakönyveket 1767 óta vezették, és a plébánia területén a magyar, illetve a német nyelvet használták. Az általunk vizsgált időszakban, 1912-től Virág Ferenc volt a plébános, akire nem sokkal később az esperesi teendők ellátását is bízta. Virág 1897-től Pécsen székesegyházi karkáplán és a Katolikus Legényegylet elnöke volt, majd 1922-ben először szekszárdi plébános, végül 1926-ban pécsi püspök lett.¹² A paksi plébánia káplánjainak személye folyamatosan változott, de a plébános munkáját mindig ketten segítették. Erre nagy szükség is volt, mivel a plébániához tartozó 10 fiókegyház (filia) elérése nem volt egyszerű, 6 esetben is 10 kilométernél többet kellett utazni, hogy meg lehessen látogatni őket.

A paksi plébánia és filiális községei területén a háború előtt – az egyházmegyei sematizmus adatai szerint – a hívek vallási megoszlása az **1. táblázat**ban látható módon alakult. Ez alapján elmondható, hogy 1910-ben a lakosság valamivel több mint 65%-a római katolikus volt, de nagy számban éltek a községben evangélikusok (13,5%), reformátusok (11%) és izraeliták (10%) is. Az evangélikusok száma 1914-re – elsősorban Pakson belül – csökkent, a többi felekezet viszont növekedni tudott. Leglátványosabban a római katolikusok száma növekedett, az 1910 és 1914 közötti időszakban 15%-os mértékben, mely elsősorban Pakson, valamint Biritó, Csámpa, Cseresnyés, Földes és Kanacs filiákban volt érzékelhető.

A kegyuraság nélküli paksi plébánia az 1896-os országos kongrua-összeírás során szolgáltatott adatok alapján egy lakóházból, a hozzá tartozó udvarból, istállóból

⁸ Daróczy 1909. 4.

⁹ Daróczy 1909. 42., 46.

¹⁰ Daróczy 1909. 82.

¹¹ Beluszky – Győri 2005. 221.

¹² Kernné 2014. 169.

és kocsiszínból állt, melyek együttes kiterjedése 663 négyszögöl volt. E mellett ide tartozott még 2 házi kert (összesen 839 négyszögöl), valamivel több, mint 16 hold szántóföld és 9 holdnyi rét.¹³ A legeltetést a községgel közösen végezték, a hitközséget terhelte a plébánosnak és málháinak a szállítása. E mellett a hitközség párbér-járandóság címén 2200 forint készpénzt és 30 öl puhafát szolgáltatott, amit a politikai község 126 forint szénapénzzel egészített ki. Ebből, valamint a különböző stóladíjakból származó jövedelmekből kellett a plébánosnak két segédlelkésze eltartásáról és fizetéséről gondoskodnia. A misealapítványokkal és további kisebb bevételekkel kiegészített plébániai jövedelem 1896-ban fedezte a szükséges kiadásokat, és még megtakarításra is lehetőséget adott.¹⁴

A háborús összeomlás és a forradalmak hatása Paksön

Az első világháború kitörését a paksi lakosság az ország nagy részéhez hasonlóan lelkesedéssel fogadta.¹⁵ A helyi emlékezetben a legutóbbi háborús esemény az 1878-as boszniai és hercegovinai okkupáció volt, melynek hadműveleteihez Paksról 21 fogatot kellett kiállítani.¹⁶ A személyes tapasztalatok azonban már 1914 augusztusának végén megváltoztatták a hangulatot. A veszteségekről érkező hírek és a nemrégiben létesült paksi szanatórium hadikórházzá való átalakítása – az ide kerülő mintegy 100 sebesült horvát és cseh katonával – testközelbe hozták a háború realitását. A háborúba indulók a paksi plébánián is nagy számban jelentek meg gyónni a templomokban, de 1917-re az elkeseredésbe forduló helyzet is az áldozók számának növekedésével járt.¹⁷ Legalábbis ezt sejtetik az egyházmegye felé jelentett adatok: 1910-ben 21.450, 1912-ben 27.500, 1914-ben 31.000, 1917-ben pedig 36.000 alkalommal járultak az oltáriszentséghez a hívek.¹⁸

Az országos ellátási problémák hatásai már 1914 végén jelentkeztek Paksön is, a helyi képviselő-testület megszavazta az első hadikölcsön-jegyzést. A paksiak gyűjtések szervezésével és kölcsönjegyzésekkel a későbbiekben is rendszeresen hozzájárultak a nehéz helyzetben lévő vidékek megsegítéséhez, az ellátási problémák enyhítéséhez. A helyi község fórumai is működési nehézségekkel küzdöttek. Az Iparos Olvasóköri például már 1915 novemberében saját feloszlását fontolgatta, a tagok számának megfoghatkozása és a tagdíjfizetési nehézségek miatt.

¹³ PEL – Kongrua-összeírás (1896) adatlapja – Paks. A. I–II.

¹⁴ PEL – Kongrua-összeírás (1896) adatlapja – Paks. A. X., XVIII., XXI.

¹⁵ Romsics 2018. 287.

¹⁶ Somogyi 1976. 99.

¹⁷ A háború és a hitélet meggyengülésének összefüggéséről: Tengely 2011. 23–25.

¹⁸ Schematizmus 1910. 135–136.; Schematizmus 1912. 133–134.; Schematizmus 1914. 135–136.; Schematizmus 1917. 85.

Országszerte nagy gondot jelentett, hogy a frontra vonult férfilakosság kiesésével a hátszágban munkaerőhiány alakult ki, a mezőgazdasági munkálatok elvégzése egyre nehezebb lett.¹⁹ A helyzet megoldását jelenthette volna az ide érkező hadifoglyok munkába állítása, erre azonban elsősorban az uradalmi pusztákon volt lehetőség, és innen is jelentős számban voltak szökések.²⁰ Pakson a szénhiány miatt 1915 elején korlátozták a villanyáram használatát,²¹ és napirenden voltak a beszolgáltatások, rekvirálások. 1915 és 1916 során folyamatos volt az áremelkedés, az élelmiszer- és áruhiány, a legnagyobb gondot a búza- és liszthiány, valamint a hús, a zsír és a tej szűkössége okozta. A liszt mellett 1917-ben már a magas tápértékű burgonya is hiányzott a piacról: „Nincs burgonya Szekszárdon és a vármegye nagyobb helyein, mint Paks, Dunaföldvár, Bonyhád, Dombóvár stb. lakossága nem tud burgonyához jutni.”²² A helyzet kedvezett a fekete piac kialakulásának és a korrupció terjedésének, ami a háború végén forrása lett többek között az állami szervek képviselőivel szembeni helyi konfliktusoknak, erőszakoskodásoknak.²³ A hadisegélyben részesített családok száma egyre növekedett, míg a paksi járásban 1915 folyamán 2776, addig 1916-ban 3760, 1917-ben 5415, 1918-ban pedig már 5767 család szorult ilyen segítségre.²⁴ A helyzetet tovább nehezítette, hogy Pakson – a megye több más településéhez hasonlóan – 1918 elején vérhas járvány tört ki.²⁵

Ilyen körülmények között 1918 nyarára már mindenki várta a háború végét. 1918. október végén a Nemzeti Tanács megalakulása és a köztársaság kikiáltása után megjelent a paksi lakosság is, elsősorban a földkérdés rendezése kapcsán voltak nagyok a várakozások a frontról hazatérő katonák és a 10 hold alatti birtokokkal rendelkezők körében. A kialakult helyzetben a főszolgabíró és a főjegyző nem tudott a hatalom képviselőjeként fellépni, az irántuk való bizalom a háborús évek alatt erodálódott.²⁶ A dunaföldvári járás főszolgabírája 1918. november 3-án arról tájékoztatta Tolna megye alispánját, hogy az előző nap délutánján 10–12 fegyveres katona

¹⁹ Puskás 1968. 168–169.

²⁰ Somogyi 1976. 99.

²¹ A „féléjjeli” lámpákat ne használják, az egész éjjel égőket fél órával később gyújtsák fel és éjjel háromkor oltsák le. A hold teljes világítása idején a világítás szünetel. Somogyi 1976. 100.

²² Idézi Puskás 1968. 166.

²³ A gyakori esetek közé tartozik a madocsai jegyző felmentési ügye, melynek alapját korrupciós vádak alkották. A katonai szolgálat alól felmentettek jegyzékébe való felvétel ellenében – sok esetben nem kifejezetten a jegyző kezdeményezésére – elfogadott pénzbeli és természetbeli juttatások alapul szolgálhattak az 1918 végén történő felmentésekhez. 40. sz. dokumentum: *Sorozatos visszaélések miatt a dunaföldvári járás főszolgabírája felmenti állásából Szóják Lajos madocsai jegyzőt*. K. Balog 1970. 30–31. A jegyzők témájához lásd: Egry 2018. 117–118.

²⁴ Puskás 1968. 149.

²⁵ Puskás 1968. 180.

²⁶ Tengely 2011. 29.

„elkezdte Paks községben lévő üzletek feltörését és a csőcselékkel karöltve, kifosztását.”²⁷ Az atrocitások elsősorban a zsidók üzleteit és magánlakásait érintették, ezeken kívül megtámadták a „dohány nagytőzsdét” és egy hentesüzletet is. A jelentés így zárult: „Nemzeti polgárőrség közbelépni vonakodik, mert fegyvere nincs, míg a katonák felfegyverezve vannak, különben is ezen programszerű fosztogatással szemben teljesen megbízhatatlan. [...] Közrend helyreállítására és fenntartására semmiféle erő nincs, miért is kérek a legsürgősebben megfelelő karhatalmat.”²⁸

A lakosság egy része a dunai malmok készleteit fosztogatta és az itt tárolt gabona kiosztását követelte, de működő karhatalmi erők hiányában ez ellen sem lehetett semmit tenni. Pakson is megszaporoztak az önkényes házkutatások.

Ebben a helyzetben az erőszak egyik célpontja itt is az államhatalom helyi képviselője lett, 1918 őszén a lakosság Popovics Gyula főjegyző ellen fordult, akinek menekülnie kellett a községből.²⁹ Esete nem volt példa nélküli, a szomszédos Dunakömlőd jegyzője is hasonló sorsra jutott, éppen paksi menekültek befogadása miatt. Erről a helyzetről a főispánnak 1918. november 28-i levelében számolt be Bauer Károly: „1918. november 6-án eltávozni voltam kénytelen, mert a magam és családom élete veszélyben forgott azáltal, hogy a hazatért katonák egy része több éjjelen át ismételt lakásomba lőtt. Okát ennek az emberbaráti cselekményem adta, hogy a pogrom elől menekülő több paksi családnak, nevezetesen a Mihalik Géza paksi ármentesítő társulatú főmérnöknek, a paksi polgári leányiskola tanári karának és több zsidó családnak menedéket nyújtottam és a szerencsétlen üldözötteket az őket a községből elűzni óhajtó dunakömlődi csőcselék fölhevására nem adtam ki, a járási főszolgabíró úr pedig személybiztonságuk megvédésére akkor karhatalmi őrseget nem adhatott.”³⁰ A dunaföldvári járásban 1918 decemberének elején nem volt jegyző Dunaföldváron, Györkönyben, Pakson, Dunakömlődön, Madocsán és Nagydorogon sem.³¹

Paks esetében a képviselő-testület tovább működött, de mellette megalakult az úgynevezett nemzeti tanács, mely működésével befolyásolta a helyi eseményeket. A köztük lévő feszültségek elsősorban az ellátási problémák körül csúcsosodtak, amit jól mutat az az eset is, melynek során a képviselőtestület 40 m³ fát szavazott meg a Dunaföldvár lakossága részére, de a nemzeti tanács megakadályozta ennek végrehajtását.³²

²⁷ 6. sz. dokumentum: A paksiak forradalmi mozgalmaról tájékoztatja az alispánt a dunaföldvári járás főszolgabírája. K. Balog 1970. 10.

²⁸ 6. sz. dokumentum: A paksiak forradalmi mozgalmaról tájékoztatja az alispánt a dunaföldvári járás főszolgabírája. K. Balog 1970. 10.

²⁹ Somogyi 1976. 101.

³⁰ 36. sz. dokumentum: Dunaföldvárról levélben jelentkezik a főispánnál a Dunakömlödről elmenekült községi jegyző. K. Balog 1970. 27.

³¹ 41. sz. dokumentum: Az elmenekült jegyzőkről küld jelentést az alispánnak a dunaföldvári járás főszolgabírája. K. Balog 1970. 31–32.

³² Somogyi 1976. 102.

1919 februárjában a helyzet, részben a földreform elhúzódása miatt, még feszültebbé vált, így a még 1918 decemberében átszervezett nemzetőrség egy Paksra küldött szakasza összeütközésbe került a fegyverekkel jól ellátott, zavargó tömeggel. Fegyverekhez részben a helyi kaszárnnyából jutottak, de sokan hozták haza fegyvereiket a frontszolgálatból. A helyzet lecsillapítása érdekében a Károlyi-kormány bejelentette az 500 illetve szükség esetén, a 200 holdon felüli birtokok állami kisajátítását. Az egyházi birtokok esetében a 200 hold, szőlőbirtok esetében az 50 hold volt a kisajátítási határ. A végrehajtás nehézségei miatt azonban a feszültség tovább növekedett. Paksen 1919. március 18-án történtek fegyveres, önkényes kisajátítások. A földreform végrehajtása alulról is szerveződött, például a Tengelicen elfogadott kollektív cselédszerződést igyekeztek az egész megyére kiterjeszteni.³³ Időközben a Károlyi-kormány lemondott, és helyét 1919. március 21-től a kommunisták vették át.

A proletárdiktatúra a tanácsok megszervezésével, a vörös őrség és a forradalmi törvényszékek felállításával igyekezett rendet teremteni. Utóbbiból a paksi járási székhelyen is működött egy, illetve itt volt a székhelye a szintén járási hatáskörrel létrehozott munkás-, katona- és földmunkástanácsnak is. Ezek a megyei szervek alárendeltségében működtek. A régi hivatalnoki kar nagyrészt a helyén maradt, de melléjük ellenőrző népbiztosok kiküldésére került sor. A tovább működő képviselő-testület és a nemzeti tanács megszűnésére Paksen az 1919. április 9-én lezajlott tanácsválasztások után került sor. A községben 50 tagból álló munkás-, katona- és földmunkástanács alakult. Ennek rendeleteit egy 5 tagú intézőbizottságnak kellett végrehajtania.³⁴ A létrehozott községi és járási tanácsok mellett közoktatási, egészségügyi, árellenőrző és kutatóbizottságok alakultak. Utóbbiak feladata volt az elrejtett élelmiszerek és áruk felkutatása és zár alá vétele, mellyel a közélélmezés súlyos gondjait kívánták enyhíteni. Paksen az összegyűjtést végzők túlságosan is elnézők lehettek, mivel a Közellátási Bizottság az összejöött mennyiséget kevesellte, és a vörösőrség bevetését javasolta. A Megyei Közellátási Ügyosztály jelentése szerint: „*Paksen 10 ezer egyén van ellátatlan. Július első harmadára eső 3 és ¼ vagonra van fedezet. Hiány ezek szerint 6 és fél vagon, melynek azonnali kiutalását kérjük.*”³⁵ Ugyanígy továbbra is hiány volt a községben hús- és zsírfélékből, melyet az Állat- és Húsforgalmi Központ és a helyi tanács igyekezett a lefoglalásokkal, a jegyrendszer keretében történő kiutalásokkal, ármaximálásokkal szabályozni.

Az 1919. április 3-án megjelent földállamosító rendelet is további feszültségek forrása lett, miután azt nem követte földosztás. Tolna megyében az államosítás gyorsan lezajlott, a gazdaságok központjait a volt uradalmi kastélyokban rendezték be,

³³ Somogyi 1976. 103.

³⁴ Somogyi 1976. 104.

³⁵ Idézi Somogyi 1976. 105.

és az uradalmak korábbi gazdatisztjei is sok esetben a helyükön maradtak. A megye területén ez év áprilisában sokfelé alakultak termelőszövetkezetek, így Paks is.³⁶

Paksön államosítás áldozata lett a téglagyár, a gőzmalom és a helyi bank. A többi ipari és kereskedelmi üzem pedig hatósági ellenőrzés alatt működhetett tovább, illetve elkezdtek a kisipari szövetkezetek kényszerű kialakítását. Azonban – ahogy ez országosan is jellemző volt – nagy gondot jelentett a nagyfokú „kádérhiány”, nem voltak megbízható és hozzáértő vezetők a feladatok ellátására.³⁷

Az élelmezési problémák mellett a lakáshiány okozott nagy gondot, melyet Paks esetében nem lehetett az elmenekült lakosok ingatlanainak lefoglalásával megoldani, mivel ezek száma kevés volt. A lakbérek szabályozása hozhatott volna némi megoldást, de ennek megvalósítására a Tanácsköztársaságnak már nem maradt ideje, ahogy a hadiárvak, a tüdőbetegek ellátásának megszervezésére sem.

Mindezek mellett a forgalomban lévő többféle pénz okozta zavarok is súlyosbították a helyzetet. Az 1918 előtt nyomott „kék pénz” és a Károlyi-kormány időszakában kiadott „fehér pénz” együttesen volt jelen a piacon, a forgalom viszont az előbbi preferálta. A bankok államosítása után az egységes fizetőeszköz megteremtésére szintén nem volt kellő ideje és fedezete a tanácskormányoknak.³⁸ Paksön a járási bank viszont ebben az időszakban alakult.³⁹

Paks környékét a Vörös Hadsereg egységei sűrűn látogatták, elsősorban a déli demarkációs vonal és a szerb hadsereg közelsége miatt. Paksön a rendfenntartás azonban nem a hadsereg, hanem a vörösőrség (8-14 fő) és a munkásgárda feladata volt. 1919 júniusában Paksön és környékén (Madocsán, Bölcskén és Kömlődön), valamint Dunaföldváron is ellenforradalmi megmozdulások voltak a tanácsrendszerrel szemben. A megyei kormányzótanácsi biztos beszámolója szerint a helyzet a következő volt: *„Tamásiban csend és nyugalom van, ellenben mivel megyénknek 90%-a az ellenforradalom felé hajlik, mint már fent is jelentettem, karhatalom pedig nincs megfelelő, valami mozgolódás esetén a rendet nem tudnánk fenntartani. Ezért kérek sürgősen teljesen megbízható 250*

³⁶ 178. sz. dokumentum: *A termelőszövetkezetek alakuló ülésének jegyzőkönyv-mintája*. K. Balog 1970. 165.

³⁷ Ehhez lásd: 296. sz. dokumentum: *A megyei kormányzótanácsi biztos jelentése a Belügyi Népbiztosságnak Tolna megye politikai helyzetéről. 1919. június 12.* K. Balog 1970. 262–263. A forrás beszámol a megyében megbízott „elvtársak” leterheltségéről, és megjegyzi: *„Ennek dacára még sem győzzük teljesen a munkát, kérem egy irodai munkára alkalmas elvtársat minél rövidebb időn belül hozzám küldeni. [...] jelentem, hogy egy csomó megbízhatatlan gazdasági vezetőt áthelyeztettem Győr megyébe és onnét cserébe kértem másokat, mert a Mezőgazdasági ügyek nagyon el vannak hanyagolva [...]”*

³⁸ A kialakult helyzetre jellemző, hogy Aranyos György Tolna megye kormányzótanácsi biztosa a demarkációs vonalon történő sertés, vágómarha és textil átcsempészésének megszervezése kapcsán 1919. június 12-én a következőt kérte a Belügyi Népbiztosságtól: *„Mivel azonban csempészárukat csak kék pénz ellenében kaphatunk, kérek odahatni, hogy megfelelő kék pénz állhasson rendelkezésünkre.”* 296. sz. dokumentum: *A megyei kormányzótanácsi biztos jelentése a Belügyi Népbiztosságnak Tolna megye politikai helyzetéről. 1919. június 12.* K. Balog 1970. 262–263.

³⁹ Somogyi 1976. 107.

*főből álló karhatalmat állandóan rendelkezésemre bocsájtani. Budapestről kaptam 2 politikai detektívet, de ez nem elég, kérnék sürgősen még 3 politikai detektívet leküldeni.*⁴⁰ A Duna-Tisza közéről erre a vidékre áttérjedő ellenforradalmi hullám nem volt hosszéletű, az itt június 20-án kezdődő ellenállást június 24-re elfojtották a vörösök.⁴¹

A Tolna megyei ellenforradalmi tevékenység felszámolását szolgáló csapatmozgások egyik célállomása – több irányból is közelítve – Paks volt.⁴² Az ellenállás felszámolása során Pakson, Bölcskén és Madocsán is több embert agyonlőttek, 153 főt letartóztattak⁴³ és Dunapentelére szállítottak.⁴⁴ Ezt követően került sor Dunaföldvár visszaszerzésére⁴⁵ és a megtorló intézkedések fogantatására.⁴⁶ A paksi rögtönítélő bíróság ítéletére a községháza udvarán két csendőrt agyonlőttek, a településre pedig 2 millió korona hadisarcot vetettek ki, melynek 24 órán belüli megfizetésétől tették függővé 25 túszerelődését.⁴⁷

1919. június 26-án Paks mellett lezajlott egy folyami csata⁴⁸ is, mely a pesti ludovikások megmozdulásához kapcsolódott. A Budapestről Baja felé elindult naszád a déli demarkációs vonalat szeretne volna átlépni. A Dunapenteléhez érkező, 6 hajóból álló flottára azonban rátámadt a „Munka” nevű monitor őrhajó. Paksnál rendszerint állomásozott a hadiflottának egy-egy hajója, mely az itt lerakott folyami aknazárat védelmezte. A csata eredményeképpen a Munka nevű monitor elsüllyedt, az ütközetnek három halálos áldozata is volt.⁴⁹

1919. augusztus 1. után a tanácsrendszer megbukott, szereplőivel az ellenforradalminak nevezett hatalom igyekezett leszámolni. Pakson már augusztus 9-én voltak kivégzések, és augusztus 13-án a községháza udvarán végezték ki a direktórium tagjait,⁵⁰ az 50 tagú intézőbizottságból túszoikat ejtették.⁵¹ Elkezdődött a visszarendeződés az 1919 márciusa előtti állapotokhoz, a felelősökkel szemben perek indultak, melyekkel párhuzamosan sorozatos túlkapások és megtorlóakciók történtek.⁵²

⁴⁰ 296. sz. dokumentum: A megyei kormányzótanács bíztos jelentése a Belügyi Népbiztosságnak Tolna megye politikai helyzetéről. 1919. június 12. K. Balog 1970. 262–263.

⁴¹ Marosi 2011. 30. A Duna-Tisza közti eseményekhez lásd: Romsics 2018. 69–274.

⁴² 312. sz. dokumentum: Távirattörődék a Tolna megyei ellenforradalom leverését szolgáló csapatvezénylésekről. 1919. június 23. K. Balog 1970. 276.

⁴³ Marosi 2011. 20.

⁴⁴ Somogyi 1976. 107.; 306. sz. dokumentum: A kormányzótanács bíztos jelenti a Belügyi Népbiztosságnak, hogy megkezdődött az ellenforradalom szétverése Madocsa–Bölcske térségében. K. Balog 1970. 268.

⁴⁵ K. Balog 1964. 185–189.

⁴⁶ Marosi 2011. 35.

⁴⁷ Marosi 2011. 38.

⁴⁸ K. Balog 1964. 201–204.

⁴⁹ Marosi 2011. 36–38.

⁵⁰ Kunné 2014. 98–99.

⁵¹ Marosi 2011. 52., 57–58., Csűrös 2017. 121.

⁵² Marosi 2011. 59–65. Az áldozatokról: vö. Bödök 2018. 241–432., K. Balog 1974. 161–205.

A község életét 1920-ban ismét a régi, 1917-ben választott előjáróság irányította, és elkezdődtek a sorozások a nemzeti hadseregbe.⁵³

Az 1918–1920 közötti időszak emlékezete a Paksra vonatkozó egyházi forrásokban

Az események vázlatos áttekintése után térjünk rá, hogy miként élte meg a paksi plébánia a vizsgált időszakot. Az 1914 és 1920 közötti évek „alulnézetből” való megvilágítására leginkább a plébániai háztörténet (*historia domus*) lenne alkalmas. Ebben az esetben azonban „csak” Németh Imre kéziratosa munkájára támaszkodhatunk, mely 1710 és 1978 közötti időszakban tekint át a plébánia történetét. A nagyon alapos és részletező munka kronologikusan, évszázadonként haladva rekonstruálja és tematikusan rendszerezi a múltból szerezhető ismereteket. A 19–20. század vonatkozásában megismerhetjük a korszak tágabb (egyház)történeti kontextusát, a helyi hitélet alakulását, a katolikus szociális intézmények és iskolák helyzetét, a katolikus társadalmi szervezetek működését, a plébánia ingatlanait, kulturális intézményeit és javadalmait, végül a plébániai személyzetről is részletes beszámoló olvasható.

Az általunk vizsgált évek történései azonban csak makroszinten kerülnek bemutatásra a kéziratban. Az 1901-ben megvalósított új templomépítésről és az azt követő felívelő évekről még részletesen olvashatunk, az 1914 utáni időszak hanyatlástörténete viszont röviden kerül összefoglalásra: „A szarajevói revolverlövés volt a jeladás a világot felforgató párhajra. Ma már egyre világosabb, hogy ami 1914-ben elkezdődött, korántsem fejeződött be 1918-ban. A halálos versenyfutás azóta is tart, s ki tudja, mikor lesz vége? A katonák és hátországiak számára végeláthatatlan hosszúnak tűnt a háború. Szörnyű megpróbáltatásai annál rövidebb időközökben követték egymást. Sebesülés, fogság, rokantság vagy halál a frontokon, véget nem érő országos segélyakciók, gyűjtések, rekvirációk, soha meg nem térült hadikölcsönök, elnémult harangok, menekültek áradata, nincstelenség, hontalanság, nyomor idehaza.”⁵⁴ Ezen kívül csak az országos politikai fordulatok felsorolása olvasható, Ferenc József halálától a Trianoni béke aláírásáig.⁵⁵ A plébániához köthető intézmények leírásánál természetesen találhatunk néhány elszórt, adatszerű információt ezekre az évekre vonatkozóan is. Így például a népmissziókat bemutató részből kiderül, hogy az 1914. március 7. és 15. között Virág Ferenc által tartott miszió nagyon sikeres volt, melyet a háború alatt nem követhettek újabbak.⁵⁶ Vagy az, hogy a községben működő két katolikus temetkezési egylet 1914 után – a lakosság

⁵³ Somogyi 1976. III.; Dobos 1987. 241–342.

⁵⁴ PEL III.97. Paks HD 209–210.

⁵⁵ PEL III.97. Paks HD 210–211.

⁵⁶ PEL III.97. Paks HD 216.

elszegényedése folytán – fokozatosan elnéptelenedett, így 1916-ban sor került ezek összeolvadására Paksi Katolikus Temetkezési Egylet néven. De 1920-ra ez is tönkrement, vagyona a pénz elértéktelenedése miatt teljesen elenyészett.⁵⁷

Így a továbbiakban a plébániai szinttől távolabb lépve, az esperesi kerület adminisztrációjában keletkezett forrásokra tudunk támaszkodni. Mivel 1915 és 1922 között Virág Ferenc paksi plébános volt a dunaföldvári kerület esperese, így ezek a források is szorosabban kapcsolódnak a paksi plébánia életéhez, az esperes ugyanis személyes tapasztalatait tudta rögzíteni.

Erről az igazgatási szintről két típusú forrással is rendelkezünk, melyek bepillantást engednek a paksi plébánia mindennapjaiba és a plébános gondolataiba. Az egyik, az évente két alkalommal (tavasszal és ősszel) összehívott esperes-kerületi gyűléseknek, a koronáknak a jegyzőkönyvei. Ez a fórum arra szolgált, hogy a kerület plébánosai és káplánjai rendszeres időközönként találkozzanak, elintézzék adminisztratív teendőiket, és támogassák egymás lelkipásztori munkáját. A koronák fontos kommunikációs fórumok voltak az egyházmegyei és a plébániai szint között, és segítették a plébániák egymással való érintkezését is. A másik felhasználható forrástípust az esperesnek a kerület plébániáiról tett éves jelentései jelentik, melyekben a plébániákon tapasztalt állapotokról és a felügyelete alá tartozó személyekről számolt be a püspöknek.

A pécsi püspökség területe a háború éveiben 22 esperesi kerületre oszlott, Paks a dunaföldvári kerület része volt, akárcsak Dunaföldvár, Bölske, Dunakömlőd, Németskér és Kajdacs plébániái. A kerületek koronai gyűléseinek rendszeresítésére még 1840-ben került sor Scitovszky János püspöksége idején, és mindenütt hasonló menetrend szerint zajlottak. Itt nyílt lehetőség a fontosabb püspöki rendelkezések, körlevelek ismertetésére és megvitatására, de a napirendre bármilyen kérdés felkerülhetett. A gyűlés külön részét képezte az adott negyedévben a püspök által kitűzött koronai tételek megbeszélése és a püspökségre történő felterjesztése. Az önképzést és a közös gondolkodást segítő tételeket a tagok dolgozták ki, és a gyűlésen vitaindító céllal egyikük elő is adta azt.⁵⁸ A témákat igyekeztek aktualizálni és a gyakorlati élethez igazítani. Az 1918. év tavaszi tétele például így hangzott: „*Mit tehet a bölcs lelkipásztor a mai nehéz viszonyok között a világháború okozta sebek enyhítésére?*”⁵⁹ Az 1921 tavaszára kitűzött téma pedig a következő volt: „*Hűségeskü az elszakított részekben.*”⁶⁰ A koronákon kerültek bejelentésre a kerületben történt személyi változások, mód volt adományok gyűjtésére és a következő találkozók helyszínének kijelölésére.

⁵⁷ PEL III.97. Paks HD 221–222.

⁵⁸ Csibi – Vértesi 2016. 30–31.

⁵⁹ PEL I.I.a.I. 2442/1918. (Koronai ügyek 1918), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Dunaföldvár, 1918. május 23.

⁶⁰ PEL I.I.a.I. 1762/1921. (Koronai ügyek 1921), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Dunakömlőd, 1921. június 8.

A világháború természetesen az esperesi koronák működésére is hatással volt. Egy vármegyei szabályrendelet már 1914-ben kiterjesztette a gyülekezési jog korlátozását az egyházi gyűlésekre is, így a koronákat is csak előzetes rendőrhatalósági bejelentés után lehetett megtartani. Erre tekintettel a püspök a háborús időkre felmentette a kerületeket a koronai gyűlések megtartásának kötelezettsége alól. Az összejöveleteket a megszorított plébániai teendők, a nehézkes közlekedési viszonyok és a költségek tetemes volta miatt több helyütt nem is tartották meg ekkor. A dunaföldvári kerületben is az 1914. év tavaszi koronáját követően először 1918 tavaszáról van felhasználható jegyzőkönyvünk. Az 1914-es gyűlésen Virág Ferenc plébános felvetette azt a problémát, hogy a népesebb településeken – így Pakson is – a karácsonyi, vízkereszti, húsvéti és pünkösti oktavák „torlódása” miatt nincs lehetőség a kifizetett alapítványi gyászmisék egyházi szempontból szabályos rendben történő megtartására. Arra kérte a kerület papságát, hogy forduljanak ez ügyben megoldásért a püspökséghez. Ugyanitt tiltakoztak a budapesti tanítók mozgalma ellen, mely a hitoktatásnak az iskolákból való kizárása érdekében szerveződött.⁶¹

Bár 1914 nyarán a résztvevők megegyeztek, hogy az őszi korona helyszíne Paks lesz, a következő három évből nem találhatók koronai jegyzőkönyvek. Az 1918 tavaszán újra összeült gyűlésen Virág Ferenc – a jó magot vető ember szentírási példabeszédére (Mt 13, 24–30) alapozva – hosszabb beszédet mondott, melyben a háborúval kapcsolatos várakozásokra és annak következményeire is reflektált. Az időszak megélelt története és egyházi értékelése szempontjából nagyon érdekes szövegből érdemes hosszabban idézni: *„Nem így gondoltuk mi – úgymond – ezt a háborút. Emlékezzünk csak vissza, hogy örültünk, mikor e szélvész, mely a harctérre ragadta a nemzetnek javát, morális szempontból mennyi tisztító munkát végzett. Annyi bizonyos, hogy sokan, nagyon sokan, akiknek hite ezelőtt mintegy aludni látszott, most egyszerre a bevonulás előtt föléledt és mély alázattal közeledtek az isteni kegyelem trónusához bűneik bocsánatáért és járultak az Úrvacsorához, hogy magukhoz vegyék az élet Mannáját a halál torkában. Nagy hatással volt a háború kezdete a hívőknek lelki álmukból való felébresztésére, az erények gyakorlására, nagy áldozatkészségére. De fájdalom, jöttek a csalódások, amelyek még a legerősebb lelkeket is próbára tették. Beütött a fásulás ideje, erősebb lett a Mammon mint a Manna. Ekkor jött az ellenséges ember és föltermett a konkoly.”*⁶² Majd a papság teendőire rátérve így folytatta: *„Ha már most azt akarjuk, hogy a konkoly el ne fojtsa a jó magvető vetését, szükséges, hogy folyton és állandóan éberek legyünk, el ne csüggedjünk, mindig készen legyünk híveinket bármely oldalról jövő támadás ellen is megvédeni. Egy dolog van – úgymond – amit különösen fontolóra kell vennünk, hogy egy talpalatnyi területet sem szabad átengedni senkinek sem,*

⁶¹ PEL I.I.a.I. 2442/1918. (Koronai ügyek 1914), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Dunaföldvár, 1914. június 8.

⁶² PEL I.I.a.I. 2442/1918. (Koronai ügyek 1918), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Dunaföldvár, 1918. május 23.

amelyet mi foglaltunk el saját céljaink elérésére, és ne engedjük a régi kipróbált egyesületeket tönkre menni, hanem ezek mellett igyekezzünk még a legmodernebb eszmék szolgálatában álló egyesületeket is magunk számára kisajátítani, vagy azok vezetését magunkhoz ragadni. Igyekezzünk figyelmünket mindenre kiterjeszteni, akkor megakadályozhatjuk az ellenséges ember konkoly vetését. Ha a hívők látják, hogy papjaik mindenhol ott vannak, és vezető szerepet visznek, úgy a papság ázsiója is mindinkább emelkedni fog.⁶³ A papi tekintély megerősítése és az egyház aktív társadalmi szerepvállalása az egyre nehezebbé váló helyzetben az egész egyházmegye papsága számára kulcsfontosságúnak tűnt.

Az 1918 végi összeomlás, a forradalom és az 1919-es év tanácsköztársasági időszaka ismét nem adott alkalmat a koronák megtartására. A következő adandó alkalom 1920 tavaszán volt, melynek megnyitásakor mintha Virág Ferenc esperes-plébános a két évvel korábbi beszédét folytatta volna. Kifejtette, hogy a sokak által sötétség elhozóinak, népbutítóknak nevezett papság feladata, hogy „most mikor nincs tekintély és törvénytisztelet, mikor lábra kapott az önzés és kihalt a felebaráti szeretet, most a megtévesztő jelszavak idején kell, hogy mi legyünk a világosság. Felfegyverkezve tudománnyal és életszentséget biztosító isteni kegyelemmel. [...] Tisztába kell jönnünk a hellyel, ahol világítunk kell. A hely nem más, mint a nagyvilág. Ezen nyílt helyen való szerepléshez erős, edzett, meg nem alkuvo emberek kellenek. A hely, ahol működnünk kell, az oltár, a szószék, a gyóntatószék, iskola, betegágy, munkásnép. Nem szabad válogatnunk.”⁶⁴

Ezt az alkalmat használta ki a gyűlés, hogy az elmúlt év kommunista tanácsidőszakának eseményeiről megemlékezzen. Abban egyetértés volt, hogy minden plébánia saját történettel rendelkezik, és ezek megörökítésére a háztörténetekben (évkönyvekben) sort is kell keríteni, de úgy látták, hogy általánosságban is meg kell emlékezni a vészes időszakról: „Kerületünk általában és plébániánként a kommunizmusnak exponált fészke volt. Minden plébánosnak volt kellemetlensége, némely helyen saját hívei részéről is. Két plébánosunk, u. m. Horváth Dénes bölcskei, Dreher Arnold kajdaci plébános és az egyik tanító, Hiros Alajos, kajdaci tanító fogságot is szenvedtek. Némelyeket, pl. németkéri plébánost (6000 korona), bölcskei plébánost (száz ezer korona erejéig) anyagi kár is érte. A tanítószág nagyobb része – sajnos – gyengének bizonyult, egyes községekben a tanítószág köréből kerültek ki a legexponáltabb emberek. Ha talán nem is kimondottan a kommunizmus pártolására, de legalábbis az egykori hatóságoktól való függetlenségnek végleges biztosítására. A tőlük szenvedett kellemetlenségek fejében megőrizzük a tiszta képet, amelyet ezen színvallásra kényszerítő 4 ½ hónap alatt csalogás, kiabrándulás útján nyertünk. Vigasztalásunkra szolgált a hívek túlnyomó részének hithű magatartása, amely impozánsan megnyilvánult az istentiszteleteken való tüntető részvét, az iskolák vallástalanítása elleni

⁶³ PEL I.I.a.I. 2442/1918. (Koronai ügyek 1918), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Dunaföldvár, 1918. május 23.

⁶⁴ PEL I.I.a.I. 656/1920. (Koronai ügyek 1920), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Paks, 1920. augusztus 3.

*felindulás és a próba a hitközségek szervezése alkalmából. Adja Isten, hogy a négy hónap tanulságát senki ne felejtse.”*⁶⁵

Az esperesek jelentései a koronák jegyzőkönyveihez képest közelebbi képet adnak a plébániai állapotokról, és esetükben a forrásadottságok is kedvezőbbek. Az éves esperesi jelentés szerencsés esetben a kerület plébániáinak végiglátogatása után született, mely alkalmával az esperes megvizsgálta a számviteli iratokat, a plébániai ingatlanokat, tájékozódott a hitélet kéréseiről, a plébános és a hívek viszonyáról, az anyagi helyzetről, és minden felmerülő kérdéssről. A háború és az azt követő időszak a rendszeres látogatást itt sem tette lehetővé, mivel a fuvar díja nagyon magas volt, a plébánosi teendők pedig nem adtak módot több napos tartózkodásra.⁶⁶

Az 1914–1915-ös jelentéseket még a korábbi esperes, Onczay Géza németkéri plébános készítette, és mivel korábban már alapos beszámolókat küldött a püspöknek, így leírásai ezekről az évekről szűkszavúak. Paksról kevés szót ejt, de erre a községre is érvényes az a megállapítása, mely szerint a kerületi papság dicséretes egyetértésben él, a breviáriumot rendszeresen végzik, a háztartások kifogástalanok, de a drágaság mindenkit súlyt. A plébániai földeket – a bölcскеi „házilag kezelt” 90 holdat kivéve – bérbe adták, a házi kertek megfelelően gondozottak, de a kevés gyümölcsfa miatt az esperes mindenkit telepítésre ösztönzött.⁶⁷

1915 decemberében készítette el Virág Ferenc első esperesi jelentését, de ebben még nem sok dologról tudott beszámolni. Nem így egy évvel később, mikor a kerület alapos leírását adta. A Paksra vonatkozó rész szerint a plébános munkáját két káplán, Fényes Antal és Dr. Kelemen György segítette. A templom jó állapotban volt, de a tető folyamatos javításokat igényelt, mivel a cserépszindely nem volt rendszeresen leszegelve. Hiányzott a villanyvilágítás is, melynek kiépítését a háború kitörése akadályozta meg. A Kálváriai és Rókus kápolnák tatarozásra szorultak volna, de munkaerő hiányában ezeket nem kezdték felújítani. A „plébániaház valahogy megvan. A plébános anyagi viszonyai rosszak. A megélhetés gondjaival küzd. Egy 50 éves szóbeli kiegészítésnek áldozata ebben a drágaságban. Egy év elegendő, hogy adósságokkal terhelve tengesse életét. A káplán tartás mérhetetlen nehézségekbe ütközik. A káplánok türelmesek és kevéssel beérik.”⁶⁸

Az istentiszteletek szabályszerűen folytak, az iskolákban a hitoktatás is folyamatos, a pusztai iskolákban minden két hétben kettő óra volt. A háborús éveknél és a férfiak távollétének hatásai azonban más vonatkozásban jobban érezhetők voltak: „A káplánok szorgalmasok és példás papi életet élnek. Fényes lassú, de akkurátus. Dr. Kelemen

⁶⁵ PEL I.I.a.I. 656/1920. (Koronai ügyek 1920), a Dunaföldvári esperesi kerület jegyzőkönyve, Paks, 1920. augusztus 3.

⁶⁶ PEL I.I.a.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1917. január 5.

⁶⁷ PEL I.I.a.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Németkér, 1914. november 25.

⁶⁸ PEL I.I.a.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1917. január 5.

élenk természetű, jó neki a szigorúbb hely. Szorgalmasan képi magát. [...] A nép buzgó templombajáró, de van sok baj vele. Nagyon durva. A gyermekek házi fegyelmezése gyenge. A tanítók hatása az iskolán túl semmi. Annyit tesznek, amennyit 'éppen' kell. A leányifjúság jól nevelődik. Hitközségi adófizetésben évtizedek óta hanyag a nép. Úgy látszik soha, sem plébános, sem közigazgatási hatóság nem szorította. Templomi és jótékony adakozásban azonban példás. Perselypénz adásban talán első. Három pap sem győzi az általa ohajtott sz. misék végzését. A pokoltól fél. A buzgók elsőrangú hívek.⁶⁹

Még ez év végén megérkezett a püspökségre az 1917. évről szóló beszámoló is, mely elsősorban a paksi katolicizmus társadalmi érvényesülésére reflektált, és utalt az katolikus egyházi autonómaszervezet kialakításának, a világi híveknek az egyház-igazgatási és fenntartási kérdésekbe való aktívabb bevonásának előnyeire is. Paks itt elsősorban Dunaföldvárral való összevetésben kerül elő: „Itt az úri osztály nem imponál a népnek – tudják, hogy nem fizetnek párbért, viszont a nép mindig áldozatkész volt, „mi építettük a templomot...” mondják. A mostani hitközségi képviselő testület nem fotográfiája a paksi népnek. A kath. nép zöme nem respektálja, ezért a plébánia javadalom rendezése csak kívülről jött nyomás folytán ment véghez. Autonómiát csinálunk, akkor az urak sem bújhatnak ki, és ha már fizetniük kell, érdeklődni is fognak. Egyébként az úri osztály nem rosszindulatú, csak kevés kath. úriember van. A főszolgabíró prot., a szolgabíró nem érintkezik senkivel (m. Kovács Dénes). Orvosok zsidók, egy – a járási orvos református. Az ügyvédek közül egy kath., de már öregszik (Késmárky), egy prot. (Dr. Grosch), a többi zsidó. Közjegyző ref., posta főnök ref., állomásfőnökök zsidók. A járásbíróság kath., de a társadalmi életben nem szerepelnek, külön természetűek. Ez teszi nehezzé a paksi katolicizmus társadalmi érvényesülését. De azért a hitélet itt élénkebb, mint Dunaföldváron, mert azt Paks népe csinálja, az pedig buzgó, míg Dunaföldváron az intelligencia jobban buzgólkodik a katolikus hitközségi dolgokért, de ez meg viszont nem csinál hitéletet.”⁷⁰

1918-ra már megszokasodtak a problémák, a háború és a politikai, társadalmi változások a hitéletre is nagy hatással voltak, de éreztették hatásukat az iskolaügy és a hitoktatás vonatkozásában is. A közlekedési viszonyok továbbra is nehézkeseek voltak, tanárhiány volt, és mindent súlyosbított az Európa-szerte terjedő influenza-járvány, a spanyolnátha. Mind ezek ellenére a jelentés utolsó mondata optimista kicsengésű volt: „A kerület most elég jól tartja magát és a béke idejében sok vigasztaló jelenségnek lesz színtere.”⁷¹ Konkrétumokat nem tudunk meg itt sem, de a beszámoló igyekszik egyfajta hangulatjelentést adni: Paks „sokat szenvedett és fog szenvedni. [...] Ahány mintaképe a jó kereszténynek, ugyanannyi üldözője látszik támadni. A szenvedélyek forrongása lávaként söpri el azokat, kikről mondatott: 'Qui stat, videat, ne cadat'. Az iskola hosszú pangása, társadalmi egyletekben a munkásság megbénulása, az izgatott kedélyek

⁶⁹ PEL I.L.A.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1917. január 5.

⁷⁰ PEL I.L.A.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1917. december 5.

⁷¹ PEL I.L.A.I. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1918. november 29.

*alkalmatlansága az Isten ígéjének csíráztatására, mindmégannyi kerékkötője a vallásos életnek. Most fog elválni majd, hogy újra hazatérnek, együtt van a nép, mit lehet tenni. [...] A hitközség rajta van, hogy az iskolák jól működjenek. Épületek rendben. Templom szintén. Plébánialakban lényeges hiba nincsen. Plébániaföldek bérletben jól kezeltetnek.*⁷²

A kedélyek lecsillapodása után a következő évi beszámoló kitért arra, hogy a paksi plébánosról mindeddig gondoskodtak, 1920-ig minden elszámolás rendezve van. A hitközségi adó és párbérváltság hirtelen felemelése ugyan nagy hullámokat vert, az iskolaszék mindenáron szeretne volna megszabadítani a hitközséget az adósságtól. Az adózási kedv ugyan nem fokozódott, de előnyösnek ítélte, „hogy a párbér és más mindenféle kiegyezés ezen idő alatt hatályát veszítette és a plébános a nem előnyös bérlet helyett feles gazdáknak adta ki a földeket; kilenc holdnyi rétjét pedig teljességgel megtartotta, miáltal a javadalom sokat nyert. Egy-két év múlva a paksi javadalmas már könnyebben lesz.”⁷³ Mindez a hitélet jelentékenyebb megcsappanása nélkül sikerült keresztülvinni.

A közbiztonság kapcsán szerencsétlen körülmény volt, hogy „szörnyű méretet öltött itt a lopás és csempészet (a Dunán idegen hajókról)”, de az iskolákba nagyon szorgalmasan járatják a gyerekeket. Ennek okát abban látta, „hogy az egész környéken egy község sincsen, hol az iskolák oly kitartással dolgoztak volna. Itt alig volt szénzünet. Az iskolaszék dicséretre méltó módon gondoskodott az iskolákról. Az iskolák tatarozása, jó karban tartása, fűtése stb. azonban rettenetes költségekbe kerül.”⁷⁴ A hitközségi képviselő testület hasonló nagylelkűséggel vállalta a káplánok tiszteletdíjának fizetését is. A templomban azonban sok baj volt olajhiány miatt az öröklámpával.

Végül rövid jellemzés került a jelentésbe a káplánokról, Hegedűs Józsefről és Fényes Antalról. „Hegedűs az ébredő magyarok egyl. alelnöke. Jólelkű, kötelességtudó, de kissé nyers. Magyaros egyszerűsége a jó modor rovására esik. Fényessel együtt lelkiismeretesen kateketizálnak. Az ifjúsági egyletet azonban, mely a háború alatt pangott, munkatárs hiányában felelősen nem tudom. Káplánok nap közben elfáradnak, esti munkára nem igen kaphatók. Úgy általában az átmeneti időben élünk. Hála a jó Istennek, hogy a kerületben hitélet szempontjából sem a papok, sem a nép körül nagyobb hiba nem volt.”⁷⁵

A 1921-es év végén is még a korábbi évek hatásáról emlékezik meg a beszámoló, de alapvetően bizakodva tekint a jövőbe: „A nép csak lassan fog a forradalom és a bolsevizmus sebeiből felgyógyulni. A tanítótság helyrejön lassankint, némi tekintetben a botlás ad salutem volt.”⁷⁶ Az esperes-plébános arról is beszámolt, hogy a nép már nagyon várja a bérmlást, mivel a nehéz évek alatt ebben már 1912 óta nem volt része.

⁷² PEL I.I.a.1. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1918. november 29.

⁷³ PEL I.I.a.1. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1921. január 27.

⁷⁴ PEL I.I.a.1. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1921. január 27.

⁷⁵ PEL I.I.a.1. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1921. január 27.

⁷⁶ PEL I.I.a.1. 115. fasc. – Esperesi jelentések, 1914–1921. Paks, 1921. december 3.

Összességében megállapítható, hogy Paks esetében a vizsgált egyházi források alapján elsősorban a plébánia területén tapasztalható közállapotokról, a plébánosi munka ellátásának megnehezedő feltételeiről kaphatunk madártávlati képet. E mellett bepillantást nyerhetünk a világháború alatti és az ezt követő forradalmi időszak idején kialakult plébánosi szerepfelfogások sajátosságaiba is.

Felhasznált források és irodalomjegyzék

Levéltári források

Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL)

Egyházmegyei sematizmusok: [Továbbiakban: *Schematizmus*]

Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo natio MCMX. Quinque-Ecclesiis. Typ. „Dunántúl” R. T. 1910.

Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo natio MCMXII. Quinque-Ecclesiis. Typ. „Dunántúl” R. T. 1912.

Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo natio MCMXIV. Quinque-Ecclesiis. Typ. „Dunántúl” R. T. 1914.

Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo natio MCMXVII. Quinque-Ecclesiis. Typ. „Dunántúl” R. T. 1917.

Kongrua-összeírás – 1896

(PEL I.I.a.I. – Egyházkormányzati iratok)

Paks

Koronai gyűlések jegyzőkönyvei 1914–1921.

(PEL I.I.a.I. – Egyházkormányzati iratok)

PEL I.I.a.I. – 4713/1914. – Az 1914. évi tavaszi és őszi koronai jegyzőkönyvek.

PEL I.I.a.I. – 3844/1915. – Az 1915. évi koronai jegyzőkönyvek s iratok.

PEL I.I.a.I. – 4527/1916. – Az 1916. évi koronai iratok.

PEL I.I.a.I. – 4237/1917. – Az 1917. évi koronai jegyzőkönyvek.

PEL I.I.a.I. – 5747/1918. – Az 1918. évi koronai ügyek.

PEL I.I.a.I. – 3402/1919. – 1919. évi koronai jegyzőkönyvek.

PEL I.I.a.I. – 3128/1920. – Az 1920. évi koronai jegyzőkönyvek.

PEL I.I.a.I. – 3793/1921. – Az 1921. évben összejött koronai jegyzőkönyvek.

Esperesi jelentések 1914–1921.

(PEL I.I.a.I. – Egyházkormányzati iratok)

PEL 115. fasc. – Esperesi jelentések 1914–1921.

A paksi plébánia háztörténete. (PEL III. – Plébániai levéltárak)

PEL III.97. Historia domus – Paks (Németh Imre)

Felhasznált irodalom

- Beluszky – Győri 2005 = Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Budapest–Pécs, 2005.
- Bódy 2018 = Bódy Zsombor (Szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018.
- Bödök 2018 = Bödök Gergely: Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1920.) Doktori disszertáció. [Kézirat.] Eger, 2018.
- Csibi – Vértesi 2016 = Csibi Norbert – Vértesi Lázár (szerk.), A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború. Pécs, 2016.
- Csűrös 2017 = Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. Doktori disszertáció. [Kézirat.] Budapest, 2017.
- Daróczy 1909 = Daróczy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leírása. I. Történelmi rész. Különnyomat a Közgazdasági Szemle 1908. évi szeptember–december havi füzetéből. Budapest, 1909.
- Dobos 1987 = Dobos Gyula: Ellenforradalom és konszolidáció (1919–1924). Tanulmányok Tolna megye történetéből II. Szekszárd, 1987. 241–342.
- Egry 2018 = Egry Gábor (Szerk.): Kérdések és válaszok 1918–1919-ről. Budapest 2018.
- Gerwarth – Horne 2018 = Gerwarth, Robert – Horne, John: Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után. Budapest, 2018.
- Hatos 2018 = Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszi-rózsás forradalom története. Budapest, 2018.
- Horváth – Schmelczér-Pohánka – Tengely 2016 = Horváth István – Schmelczér-Pohánka – Tengely Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt. In: A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 113–148.
- K. Balog 1964 = K. Balog János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Szekszárd, 1964.
- K. Balog 1970 = K. Balog János: A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai. Szekszárd, 1970.
- K. Balog 1974 = K. Balog János: Vádirat helyett (A fehérterror Tolna megyében). (Tanulmányok Tolna megye történetéből 6.) Szekszárd, 1974. 161–205.

- Kernné 2014 = Kernné Magda Irén: Híres paksi elődeink. Életrajzi gyűjtemény. Paks, 2014.
- Lakatos 2016 = Lakatos Andor: „A nagy háború árnyékában” – a kalocsa-bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921). In: A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 149–179.
- Marosi 2011 = Marosi Tibor József: Ellenforradalom Pakon és Tolnán 1919-ben. Paks, 2011.
- Ormos 2010 = Ormos Mária: A Tanácsköztársaság nemzetközi környezete. In: Krausz Tamás – Vértess Judit (szerk.): 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. Budapest, 2010. 9–16.
- Ö. Kovács 2012 = Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Budapest, 2012. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 3.)
- Puskás 1968 = Puskás Attila: A forradalom érése Tolna megyében az I. világháború alatt. Szekszárd, 1968. 139–190. (Tanulmányok Tolna megye történetéből 1.)
- Romsics 2018 = Romsics Ignác: A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Budapest, 2018.
- Somogyi 1976 = Somogyi György: A világháborútól a Tanácsköztársaság bukásáig. In: Németh Imre (szerk.), Paks nagyközség monográfiája. Paks, 1976. 98–109.
- Tengely 2004 = Tengely Adrienn: Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában. Pécsi Szemle 7. (2004:tél), 56–61.
- Tengely 2011 = Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011.

	Római katolikus			Görög katolikus			Evangélikus			Református			Izraelita		
	1910	1912	1914	1910	1912	1914	1910	1912	1914	1910	1912	1914	1910	1912	1914
Paks	7050	7290	7525	1	2	-	1630	1572	1522	1285	1292	1294	1291	1290	1357
Akalacs	5	21	21	-	-	-	10	10	10	2	8	8	-	-	-
Birtó	126	188	203	-	-	-	3	6	8	4	19	22	-	-	-
Csámpa	109	353	443	-	-	-	2	8	9	34	56	67	-	-	-
Cseresnyés	128	189	215	-	-	-	4	12	16	12	15	18	-	-	-
Faluhely és Magyarai	36	40	46	-	-	-	-	3	4	-	-	-	-	-	-
Földes	350	402	434	-	-	-	36	36	39	15	15	17	6	4	4
Gyapa	340	377	389	-	-	-	8	12	13	12	18	18	-	-	-
Hegyes	52	53	58	-	-	-	16	14	14	30	27	25	-	-	-
Kanacs	28	60	76	-	-	-	-	-	8	-	7	-	-	-	-
Keresztvölgy és Sólhegy	20	34	39	-	-	1	4	4	4	-	-	-	-	-	-
Összesen	8244	9007	9449	1	2	1	1713	1677	1647	1394	1457	1469	1297	1294	1361

I. táblázat: A paksi plébánia területén élő hívek felekezeti megoszlása.

Forrás: Schematizmus 1910. 135–136.; Schematizmus 1912. 133–134.; Schematizmus 1914. 135–136.

A Pécs-székesegyházi és a Pécs-belvárosi plébániák a szerb megszállás időszakában (1918-1921)

A pécsiek életében az első világháború hatásai nem értek véget 1918 novemberében. Az ezt követő forradalmi- és tanácsidőszak, illetve a szerb megszállás nyomot hagytak az itt élők mindennapjain és a római katolikus plébániák életében is. Zichy Gyula püspökségének „válságkezelési időszaka” nem ért véget, hanem új, talán még nehezebb körülmények között folytatódott. Az alábbiakban ennek az időszaknak a lenyomatát, vizsgálom a pécsi székesegyházi és a belvárosi katolikus plébániák háztörténeteinek (*historia domus*) segítségével. Ez a forrás elsősorban azt mutatja meg, hogy a lejegyző plébános mit tartott feljegyzésre (vagy elhallgatásra) érdemesnek, miként látta a körülötte folyó napi eseményeket, az egyházi és a hitéleti kérdéseket, a politikai és társadalmi változásokat. A világháború Pécsét megkímélte a frontátvonulástól, de háborús hátországgént komoly nehézségekkel kellett szembenéznie az itt élőknek. Az 1918 és 1921 közötti időszak egy más típusú, „frontberendezkedési élményt” hozott, melynek megélése jól tükröződik a választott forrásokban.

A püspök, a püspökség és a szerbek

A belgrádi konvenció aláírásának másnapján a szerb csapatok elkezdték a Baja–Pécs–Barcs vonalig terjedő dél-baranyai területek megszállását, ezzel a pécsi egyházmegye jelentős részét elvágták az anyaországtól, beleértve a megyeszékhely Pécsét is. A szerbek a békekonferencián ekkor még nem kérték ezeknek a területeknek az újonnan létrejövő államukhoz csatolását, 1919 tavaszán azonban már ebben a kérdésben is más álláspontra helyezkedtek.¹ E változás indokaként politikai és etnikai jellegű érveket egyaránt igyekeztek felvonultatni.²

Pécs szerepe a kialakult helyzetben jelentősen megváltozott, ugyanis a régió egyetlen nagyobb városaként központi helyzete még jobban felértékelődött. Az itt található

¹ Hornyák 2006. 15–16.

² Hornyák 2006. 16.

pécsi szénmédenca fontos stratégiai-gazdasági célpont lett, mely motiválta az annexiós törekvéseket. A szerbek igyekeztek minél jobban megvetni a lábukat a térségben, hogy a ténylegesen kialakult helyzettel érjenek el sikereket a békekonferencián.³

A szűkebben vett belső egyházi ügyekbe a szerbek nem avatkoztak be,⁴ de az egyházi vagyonnal és az egyházi személyekkel nem bántak kesztyűs kézzel. Zichy Gyula püspök is igencsak kényes helyzetbe került, amikor a megszállók felszólították, hogy körlevélben utasítsa papságát a szerb királyért és a régensért való imádkozásra. A püspök taktikája a hivatali és politikai jellegű ügyek tekintetében az egész időszak alatt az időhúzás volt, mely részben eredményre is vezetett.⁵

Természetesen az egyik nagy nehézséget az egyházmegye igazgatásának a szétesése jelentette, illetve az anyaországnál maradt részekkel megnehezedő, megszakadó kommunikáció. 1919. január 3-a után életbe lépett a demarkációs vonal átlépésének teljes tilalma, és az életet a folyamatosan zajló általános és részleges sztrájkok is nehezítették. A postaforgalom korlátozott volt, telefonálni is csak nagy nehézségekkel lehetett. Zichy így jellemezte ezt a helyzetet: „A legritkább esetben értesülhetek azon dolgokról, melyek a vonalon túl eső részekben történnek. A kormányhatóságoktól érkező hivatalos leveleket is csak szórványosan kaphattam meg eddig.”⁶ A legnagyobb igazgatási gondok ott jelentkeztek, ahol a plébániától elszigetelődtek a hozzájuk tartozó filiák. A helyzet kezelésének egyik lépéseként 1919. április elején az anyaországnál maradt területekre provikárius kinevezésére került sor a szekszárdi esperes személyében.

A kezdeti időszakban a püspök és a megszállók kapcsolata még szívélyesnek volt mondható, kölcsönös tisztelő látogatásokat tett egymásnál a főpásztor és a szerb vezetés.⁷ December 3-a után azonban megváltozott a helyzet. Ezt követően a püspök gyakran csatlakozott támogatóan a városi társadalom tiltakozásaihoz,⁸ határozataihoz, bár a látszólagos egyetértést ekkor is igyekezett fenntartani.⁹ 1919 márciusa előtt Pécsen nincs információ arról, hogy a szerb megszállók egyházi ingatlanokat vettek volna használatba, ezt követően azonban több kanonoki ház, a budai külvárosi Katolikus Kör nagyterme is lefoglalás áldozata lett. A szerbek ebben az időben gyakran a rend fenntartóinak szerepében tűntek fel, ami az egyháziak szemszögéből nézve ellensúlyozta a magyar karhatalom gyengeségét, ezzel biztosítva némi legitimitást jelenlétüknek.¹⁰ A negatívumok a püspökség számára elsősorban az egyházi

³ Salacz 1975. 105–131.

⁴ Tengely 2004. 56.

⁵ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 116.

⁶ Idézi: Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 117.

⁷ Tengely 2004. 56.

⁸ 1919. július 4-én például a gyáriparosok pécsi szövetsége a város és a nyugdíjasok érdekében küldöttseget indított Belgrádba Zichy Gyula püspök vezetésével. Vö. Pécs–Baranya 1928. 63.

⁹ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 114.

¹⁰ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 115.

uradalmak zárgondnokság alá vételében öltöttek testet. A többszöri rekvirálások mellett a gazdálkodás rendes menetét is akadályozták az intézkedések, ami az ellátandó püspökségi intézmények fenntartásában okoztak komolyabb nehézségeket. Így például a papnevelő intézet esetében, amely ekkor gyakorlatilag a csőd szélére került.¹¹ De jelentős károkat szenvedett a székesegyházi ipartelep is.¹² E mellett érzékenyen érintette a püspöki jogakadémiát, hogy könyvtárát zár alá vették, majd rövidesen ismeretlen helyre szállították.¹³

A legtöbb konfliktust talán a katolikus népoktatás átszervezésére tett kísérletek okozták. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy a megszállók fő célja az iskolák felügyeletének átvétele és a szerb nemzeti szellemiség meghonosítása lett volna. A gyakorlatban azonban ennek nem sok eredménye volt, elsődlegesen a nyelvi-kommunikációs nehézségek miatt, melynek leküzdésére a magyar oldalon nem is igazán törekedtek. A legtöbb esetben a hallgatólagos szabálykerülés és a csendes szabotálás volt a megoldás. A továbbiakban is a korábbi magyar szabályozás szerint jártak el a magyar hatóságok és a fenntartók is. A szerb oldalról viszont nem alkalmaztak erőszakot a rendeletek végrehajtása érdekében, inkább az anyagi eszközökkel történő nyomásgyakorlás eszközét választották. Általában elmondható, hogy az egyházmegyei vezetőség ebben a kérdésben is – nem lévén országos iránymutatás – a teljes passzivitás politikáját választotta, csak titokban próbált némi iránymutatást adni a felügyelete alá tartozó iskoláknak.¹⁴ A „hallgatólagos eljárás” stratégiáját támogatta Zichy püspök is.

A Pécs-belvárosi és a Pécs-székesegyházi plébániák „megéléstörténetei” a *historia domusok* alapján

Nem célom, hogy részletesen bemutassam az időszak pécsi eseményeit, ezekről bőségesen található információ a későbbi évfordulós kiadványokban,¹⁵ melyek elsősorban az ekkor lezajlott erőszakos cselekedetek és az ideológiai küzdelmek emlékét őrzik. E helyett két pécsi katolikus plébánia „megéléstörténetét” mutatom be, háztörténeteik felhasználásával. Ezek láttatják, hogy milyen napi gondok és hosszabb távú elképzelések éltek ebbe az időszakban a helyi katolikus plébániákon. Pécsen és a hozzá kapcsolódó településrészekben a vizsgált időszakban hét plébánia működött, melyek közül a két központi elhelyezkedésűnek, a Pécs-belvárosinak és a Pécs-székesegyházinak a *historia domusait* vizsgáltam meg.

¹¹ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 123.

¹² Kaposi 2011. 67., 77.

¹³ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 135–143.

¹⁴ Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016. 129.

¹⁵ Vö. Pécs-Baranya 1928. és Zsadányi – Kussinszky 1931.

A Pécs-székesegyházi plébánia, mint a püspöki rezidencia helye különösen érdekes. Mivel ez központi funkciót is betöltött, itt többet és másként láthattak a püspök körül zajló eseményekből is. A Pécs-belvárosi plébánia pedig a városban zajló események másik fontos tanúja volt, a katolikus világiak működésének és a városi eseményeknek fontos színtere. E plébániák tapasztalatához a későbbiekben viszonyítani lehet a belvárostól távolabb elhelyezkedő, peremterületi plébániák benyomásait.

A székesegyházi plébánián 1917 szeptemberétől új plébános volt Romaisz Ferenc személyében, aki korábban tíz évig volt bátaszéki plébános, de kanonoki kinevezését követően ide helyezte a püspök.¹⁶ Mellette Bencze László sekrestyeigazgató, Sperai János és Fejes Károly karkáplánok látták el a napi teendőket. A *historia domus* tanulsága szerint mindannyian nagyon leterheltek voltak, a háború lezárása után nem csökkentek a jócskán megszorodott teendők: „a szorosán vett plébániai funkciókat, valamint a káptalannál és püspöki funkcióknál a segédkezést a két karkáplán, kiknek teendője, úgy mint az előző háborús években is meglehetősen sok volt.”¹⁷

A belvárosi plébánián a személyi váltás valamivel később, 1919. július 1-jén történt, amikor Magenheim József plébános nyugállományba vonult, és munkáját két káplánja, Galambos Kálmán és Kelemen Andor vette át, adminisztrátori funkcióban. Ekkor a plébánia állapota elhanyagolt volt, önálló háztartás nem működött, cseléd nem volt, a fűtésről, világításról, mosásról a káplánoknak maguknak kellett gondoskodniuk. Minderre a befolyó rendes jövedelmük kevésnek bizonyult, ezért rendkívüli- és hadisegélyt, illetve drágasági pótlékot kellett kiutalni számukra. A plébánia-épület is nagyon elhanyagolt állapotban volt, az udvar csupa kő és törmelék, melyet a régi épület bontásakor szétterítettek, így itt növények helyett „két tyúk és egy kakas leste, hol és mikor bújjik ki egy fűszál, hogy azt lecsípje.”¹⁸ A terep rendezését és a kert kialakítását Galambos káplán évek alatt végezte el. Mindezt plébániai teendői mellett, melyek szintén jelentős mennyiségűek voltak. A lelkipásztori és adminisztrációs feladatok mellett mindketten végezték a plébánia területén a hitoktatást, de a kifejezetten aktív társadalmi élet szervezésébe is bekapcsolódtak. Kelemen Andor például a Szociális Missziótársulat irodáját vezette, Galambos Kálmán pedig először a belvárosi katolikus kör könyvtárosa volt, de 1918-1919-ben a Pécsi Katolikus Legényegylet¹⁹ elnöke is lett. Utóbbi e mellett a Pécsi Keresztényszocialista

¹⁶ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 13.

¹⁷ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 14.

¹⁸ PEL III.102. Pécs-Belváros HD 68.

¹⁹ „Plébániánk területén van a kat. legényegylet, mely a háború kitörésekor becsukta kapuit s csak 1915 karácsonyára nyitott meg s gyűjtött tagokat. A legényegylet tagjai a korszellem hatása alatt csak mulatni és táncolni kívántak s azért az elnökség engedékenysége folytán egymást követték ott a bálók és táncmulatságok. A fiatalság teljesen a szociáldemokrácia vezetése alá került: egy kivétellel mind leszervezkedett a vörös cégér alatt. Ez ellen a vezetőségnek egy szava sem volt, de mikor az aranybéliek szereplőt kértek a legényegylettől, ott kicsapás terhe alatt tiltották meg a ker. szoc. egyesületbe való belépést. Mikor egyik tag, K. J. elment

Egyesület Arany János Önképző Körének elnöke, 1919 márciusától a katolikus kör választmányi tagja és a kisszemináriumi növendékek gyóntatója is volt.²⁰

A székesegyházi plébánián úgy látták, hogy a vizsgált időszakban a háború második felében elindult tendencia folytatódott, és a hívek – elsősorban a férfiak – vallási buzgósága leszálló ágban volt. A naponkénti háborús litániákat ezért a püspökség be is szüntette, ezt követően csak csütörtökön és szombaton (a Corpus Christi kápolnában), illetve vasár- és ünnepnapokon (a székesegyházban) voltak háborús litániák, de 1918 novemberében ezeket is eltörölték. A katonák hazatérésével a templomba járók száma megszorodott ugyan, de a „szentségekhez való járulásban azonban kevés javulás észlelhető. Napi áldozók (főleg oltáregyleti és kongreganista hölgyek) valamint gyakrabban gyónók elég szép számban akadtak, de főleg a férfiközönség kevés kivétellel elhanyagolta a szentségek föl vételét.”²¹ Pedig minden nap többször is 5-6 gyóntató állt rendelkezésre.

A vallási élet lanyhulását a belvárosi háztörténet lejegyzője a következőképpen interpretálta: „A szociáldemokrácia erőszakos térfoglalása az oka a vallástalanság terjedésének, mert a beerőszakolt munkásoknak, főként gyerekeknek – mert már a tanoncokat is beszervezték – folyton hitvallás, Isten és egyház ellenes beszédeket tartottak s a papság ellen izgatták őket. Egészen úgy csinálták, mint az 1919. márc. 22-én megszületett szovjet-Magyarországon, hol úgy szólván abból álltak a szociális rendelkezések, hogy papokat, apácákat elkergettek, egyleteket és kolostorokat elfoglaltak, kongregációkat feloszlattak s hithű magyarokat kivégeztek. A szociáldemokrata vezetőségnek volt is gondja rá, hogy minden fiatalember átmenjen a demarkáción a szovjet hadseregbe. A hol nincs hit, ott nincs erkölcs! A templomokból elmaradt a fiatalság, el a férfiak s a Pécsi Napló egyik szept. száma szerint az orvosi statisztikák értelmében Pécs lakosságának fele fertőzve van!”²²

A háborús évekhez hasonlóan 1918-ban sem tett a püspök vidéki bérma körutat, így pünkösdkor a székesegyházban volt a bérálás a környékbeli községek híveinek is, akiknek a száma ekkor meghaladta a kétezret.²³

A szerbek megjelenése utáni időkről írva a kezdeti aggodalmak feljegyzése után a megszállók és az egyházi személyek, intézmények közötti távolságtartást, illetve

mégis a „József utcába” a „pókokhoz” az „Ágnes asszony” főszereplőjének partneréül, a legényegyletből tényleg kitétek. Elnökség, választmány és ifjúság egyformán gondolkozott ebben. A szovjeturalom idején különösen veszedelmesek voltak s az elnök és egyh. alelnök (Perr Viktor) ellen addig piszkálódtak, míg ezek az egyleti tisztségeik alóli felmentésüket kérték a püspöki hatóságtól.” PEL III.102. Pécs-Belváros HD 70.; „A ker. szoc. egyesületnek munkás tagja igen kevés, mert mind beszervezték a demokraták rettenetes terrorjával. Csupán a varrónők szakcsoportja tartotta fenn magát végig s a dohánygyáriaké addig, míg volt munka a dohánygyárban. 1919 nyarán alakult a szellemi munkások szakcsoportja, melynek választmányába Galambost is beválasztották, ki különben az anyaegyesület választmányának is tagja.” PEL III.102. Pécs-Belváros HD 72.

²⁰ PEL III.102. Pécs-Belváros HD 69.

²¹ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 15.

²² PEL III.102. Pécs-Belváros HD 72.

²³ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 14.

békés viszonyt erősíti meg a székesegyházi plébánia bejegyzése: „Október utolsó napjaiban Budapesten kitört a forradalom. Felelőtlen és felforgató elemek ragadták magukhoz a hatalmat. A háborút egyszerűen beszüntették, a katonaságot feloszlatták. Ennek következményei Pécsen is érvényre jutottak. Az átalakulás napjaiban zavargásoktól tartott mindenki. Az a hír járta, hogy a székesegyház is veszedelemben forog, mert a csőcselék mindent kiszemelt, ahol fosztogatásra könnyű alkalom nyílik. De a jó Isten megvédett bennünket és semmiféle komoly zavargás nem fordult elő. November 14-én szerb megszálló csapatok jöttek Pécsre s a város és Baranya megye nagyobb része fölött az uralmat átvették. Egyházi ügyekben egyáltalán nem avatkoztak be s így minden ment a maga rendjén.”²⁴

Az 1919-es évben a szerb megszállás tovább tartott, sőt január első felében lezárták a demarkációs vonalat és így megszakadt az érintkezés az anyaországi területekkel. Ennek hatása a plébánia életében először abban volt érezhető, hogy a január 6-án a székesegyházi karkáplánná kinevezett Piliván Mihály nem tudott Szekszárdról Pécsre jutni, csak február 22-én sikerült protekció útján bejutnia a területre és a plébániahivatal vezetését átvennie.²⁵ A háztörténet lejegyzője szerint ennél komolyabb gondot jelentett, hogy „a szigorú elzárás a meg nem szállt terület felé érezteti káros hatását a házasságkötéseknél; a jegyesek ugyanis sokszor nem tudnak hozzájutni a szükséges iratokhoz, mivel azonban a polgári házasságkötésnél elfogadják a másodrendű iratokat (cselédkönyv, iskolai bizonyítvány stb.), sőt a bement adatokra letett esküt, az egyházi házasságkötésnél is meg kell ezzel elégedni, nehogy a házastársak pusztán polgári házasságban éljenek.”²⁶

A székesegyházi háztörténet leírása szerint tehát általános és súlyos hatásai voltak a megszállás időszakának a hívek vallási életére, lelkiületére. A brutalitás, a rablások és a zsarolás minden fajtája kifakadást, türelmetlenséget és átkozódást támasztott közöttük, és ennek a felzavart lelkiállapotnak a hullámai a gyóntatószékben csapódtak le. Szerb beavatkozás a vallási ügyekbe direkt módon továbbra sem fordult elő, bár megjegyezte, hogy „a himnus éneklése a templomban is tilos, figyelemmel kísérik a prédikációkat és Mészáros renegát megyei főjegyző nem egyszer internálással fenyeget.”²⁷

Karadorđević Péter király születésnapjának megünneplése a megszállóknak fontos éves eseménye volt. Ezek alkalmával a Széchenyi-téren rendezett a megszálló hatóság ünnepséget, amelyen szigorú meghagyásra katolikus szertartás is szerepelt. Ezt a helyzetet a székesegyház lakói a békeesség érdekében igyekeztek elfogadni, nem túl nagy lelkesedéssel: „kényszerűségből dr. Gebauer p. titkár végezte legrövidebbre redukálva

²⁴ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 14–15.

²⁵ A Pécs-belvárosi plébánia háztörténete szintén említi a határzár következtében előálló kommunikációs nehézségeket: „Dec. elején [Javítás ceruzával: nov. 14-én – Cs.N.] azután megjöttek a szerbek, kik azóta Bükkösdnél lezárták a határt s a demarkációt szigorúan őrzik. Már egy év óta nem kaptunk pesti újságot.” PEL III.102. Pécs-Belváros HD 67.

²⁶ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 16.

²⁷ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 16.

Te Deum-ot; a káptalan sorshúzás útján Wajdits és Romaisz kanonokok képviselték.²⁸ Az éves ünnepek engedélyezése vagy tiltása, illetve a helyszínek kiválasztása a szimbolikus politikai-hatalmi játszmák részét képezték. Egyes szerb ünnepeken a megszálló hatóságok munkaszünetet rendeltek el, míg Szent István király ünnepén ezt felfüggesztették. Az 1920. évi *Karađorđević*-ünnepséget a székesegyházban tartották, melyet kényszerűségből engedett át az egyházmegyei hatóság az istentisztelet megtartására.²⁹

Az 1919-es évben úgy látták, hogy a vasárnap misét hallgatok száma emelkedett, elsősorban a férfiak között, amiből azonban nem az intenzívebb vallási életre következtetettek, a magyarázatot inkább abban keresték, hogy „sok tisztviselő a megszállás folytán állás nélkül maradt és így az szt. mise idején nincs lekötve hivatalában. Különösen megnyilvánult ezen oknak a hatása a 18 napos politikai sztrájk idején, mely febr. 22-én kezdődött. Egyébként a szt. mise hallgatás csak a 11 órai misén mutat haladást, a 7 órai misének Corpus Christi kápolnában meg van a régi kipróbált közönsége, a 9 órai konvent mise alatt pedig most is könnyen meglehet olvasni a résztvevőket.”³⁰ A 11 órai mise látogatottsága felkeltette Zichy püspök figyelmét is, aki elrendelte, hogy ezen a misén az evangéliumot a latin után magyarul is olvassák fel, illetve ezt követően 8-10 perces szentbeszédet mondjanak a papok.

A vallásos-erkölcsi élet élénkítését szolgáló társulatok közül a Mária-kongregációk működtek több-kevesebb sikerrel ebben az időszakban a székesegyházi plébánia területén, rajtuk kívül a Jézus Szt. Szíve Tiszteletőrség rendezett havi összejöveteleket minden hónap első péntekjén. A jótékonyági munkát elsősorban a Szent Vince Egylet gyakorolta a plébánián, bár a nagy drágaság miatt csak egyik napról a másikra tudtak működni, és nem egyszer ürült ki teljesen a kassza. E mellett itt a plébános megállapítása szerint „mialatt a meg nem szállott területen a kommunizmus dühöngött, a magyarság és a katolicizmus ügyének a városban jó szolgálatot tett a belv-i kath. kör előadások és ünnepélyek tartásával.”³¹ A belvárosi plébánia területén is működtek a katolikus világiak – egyházi felügyelet mellett fenntartott – társadalmi szervezetei: Keresztényszocialista Egyesület, Szociális Missziótársulat³², Katolikus Legényegylet és tanoncotthona, Keresztény és Keresztény Ifjak Szövetsége (KÉKISZ).

A folyton emelkedő drágaság hatásai alól a plébánia személyzete sem tudta kivonni magát. A székesegyházi kanonok-plébános kérésére a karkáplánok ellátására 1920. január 1-től 6000 K-t szavazott meg a káptalan a székesegyházi uradalom terhére, de a többi plébániai személyzet járandóságát is igyekeztek rendezni, illetve drágasági

²⁸ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 16.

²⁹ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 19.

³⁰ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 16.

³¹ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 17.

³² „Jún. 13-án a Szoc. Miss. nagy ünnepséget rendezett d. u. a sétatérén. Ugyanekkor a demokráta a Szentháromság előtt éppen a 10 órai nagy mise alatt gyűléseztek s kívánták javaslatukban, hogy a nemzeti hadsereg Pécsre soha ne jöhessen. Pedig úgy lessük már, hogy a szerbek elmenjenek.” PEL III.102. Pécs-Belváros HD 83.

segéllyel kiegészíteni.³³ A plébánián belüli személyi viszonyokban is lecsapódott a fokozódó drágaság hatása. Romaisz Ferenc kanonok-plébános és az általa ellátott karkáplánok között a barátságos viszony elhidegült, melynek elsődleges oka az étel-adagok fokozatos redukálása volt: „a nagy drágaság miatt a kanonok-plébános négy ember kosztoltatását elviselhetetlen tehernek tartja s viszont az élelmezés ellenszolgáltatására megállapított összeg felemelését sem akarja kérni.”³⁴ A helyzet feloldása végül a plébános áthelyezése lett, akinek helyére dr. Rézbányai József került. A plébániai vagyron a drágaság miatt nagyon megfogyatkozott, ennek ellenére a Corpus Christi kápolna orgonáját sikerült új Angster-sípokkal felszerelni.³⁵ A fedezetet Corpus Christi házi pénztárából, illetőleg a székesegyházi uradalom pénztárából biztosították. A misék minden szükségletét a pedig sekrestyeigazgató fedezte.

Az ekkor uralkodó hangulatot kiválóan festi le a székesegyházi *historia domus* 1920-as évének első bejegyzése, ezért érdemes hosszabban idézni: „Még mindig nem vagyunk szabadok. A reménykedő lelkeken is bizonyos fásultság vesz erőt. A szerbek kivonulásának annyiszor megjelölt, de meg nem valósult terminusa kezdi kioltni a bizalmat és reménységet a szívekből. Súlyosítja a helyzetet a szociáldemokraták barátkozása a szerbekkel. A kommunizmus megbukása után ugyanis frontot változtattak és a megszálló hatóság barátságát keresve próbálják létüket biztosítani. Népgyűléseket tartanak, utcákon felvonulnak, tüntetnek és mindezen alkalommal nyíltan hirdetik, hogy a megszállás fennmaradását óhajtják és tiltakoznak a magyar katonaság bevonulása ellen. Gyűléseiken, újságokban állandóan támadják az egyházat, gyalázzák a papságot. Mindez nem maradhat hatás nélkül a nép vallás-erkölcsi életére. Ez a gyűlölködő hangulat és a folyton emelkedő drágaság elkeseredést, zúgolódást szül a jobb lelkekben is és úgy, hogy a megzavart lelki egyensúlyt nem könnyű visszaállítani a gyóntatószékben sem. A szociáldemokrata törekvések nagyobb sikerhez jutnak ősszel (okt. 20.), amikor a város vezetését átveszik, ezzel egyúttal fenyeget a veszély, hogy a plébániák ügyeibe is beleavatkoznak és a kath. intézményekre káros befolyással lesznek. Az utóbbi veszedelem csakhamar be is következett, mert a belv. kath. kört hatóságilag bezárták és több héten át zárva tartották.”³⁶

Már a világháború vége felé egyértelmű volt az egyházmegyei papság körben, hogy a békekötés után nagy feladatok várnak rájuk a hívek lelki gondozása, a hazatérő katonák segítése, de általában a kialakuló belpolitikai hangulat megfékezése terén is. Ez a meggyőződés csak fokozódott az 1921-ig tartó megszállás időszakában. A munka összehangolása és az együtt gondolkodás érdekében, illetve a pasztorációs feladatok könnyebb és sikeresebb megoldása érdekében a belvárosi plébánián már

³³ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 17.

³⁴ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 19.

³⁵ Adományokból a belvárosi plébánia és a kálvária kápolna orgonája is felújításra került 1920 folyamán. PEL III.102. Pécs-Belváros HD 77.

³⁶ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 18–19.

a háború utolsó éveiben tartottak összejöveteleket, melyeken a városi papság az aktuális kérdéseket beszélte meg.³⁷ Az találkozók rendszeresítésére Zichy Gyula püspök 1920 októberében adott utasítást, érzékelve ezek fontos szerepét a pasztorációs és egyéb tapasztalatok kicserélésében.³⁸

1921 elején a szerb megszállás még mindig tartott, a bejegyzésekben pedig az előző évekhez hasonló feljegyzések olvashatók: „Az új évi szentségimádás három napján szokatlanul nagy számban keresi fel a közönség a székesegyházat, ami a vallásos érzület fejlődésére mutat s egyúttal jelzi a megszállás és nagy drágaság által nyomorba jutott lakosság imádságos hangulatát.”³⁹ A hamarosan bekövetkező, nyár végi felszabadulás hangulatát és az ezt kísérő megosztottságot természetesen megörököltette a székesegyházi plébánia háztörténete: „Ez év augusztusában a szabadulás reménye újból erőbben gyulladt fel a szívekben, de ugyanekkor a keserűség érzése töltötte meg a hűséges magyar lelkeket a város ama lakói iránt, akik mindnet elkövettek, hogy megakadályozzák a felszabadító hadsereg bevonulását és erőszakos fenyegetésekkel akarták biztosítani a kommunisták és szerbek uralmát. Az isteni Gondviselés irgalmas volt és aug. 21-én újra szabad magyar lett a város. A lakosság zsúfoltságig megtöltötte a templomokat és háláját mélyszéges áhítattal rótta az ég Urának. Ily hálaadó isteni tiszteletet tartott a megyés püspök a Széchenyi-téren szentségi körmenettel és zászlómegáldással.”⁴⁰

A megszállás idejéről általában és a felszabadulás pillanatairól a belvárosi plébánia *historia domusa* is hosszabban bejegyzést őriz: „Sem a szerb megszállás, sem a kommunista városi rezsim alatt nagyobb mérvű kellemetlensége nem volt a belvárosi plébániának, sem az adminisztrátoroknak. Igaz, hogy lehetőleg kerültek mindent, ami a közvetlen érintkezést és tárgyalást vonhatott volna maga után, csak a legszükségesebb javításokért fordultak a városhoz, amit aztán teljesítettek is. [...] Aug. 20-án már biztosan tudtuk, hogy a szerbek órái meg vannak számlálva. Eredetileg Szent István napjára volt tervezve a bevonulás, de a szerbeknek sikerült az antanttól 48 órai halasztást kieszközölni, s így a bevonulás – Pécs történetének egyik legszebb napja – csak 22-én történhetett meg. A magyar hadsereg egy része valamint a csendőrség s a rendőrség már a délelőtti órákban bevonult, de az igazi bevonulás s az ünnepélyes fogadtatás délután történt. Mikor a nemzeti hadsereg élén Soós altábornaggyal bevonult, s a katonaság a Széchenyi téren elhelyezkedett, a megyéspüspök úr az összes jelenlévő pécsi világi és szerzetes papok asszisztenciája mellett, baldachin alatt a legméltóságosabb oltári szentséggel a Szentháromság szoborhoz vonult, hol üdvözölte a felszabadító magyar hadsereget s az oltáriszentséggel áldást adott. Felejthetetlen szép kép volt, midőn a városház tornyán megszólalt a tárogató s a Himnusz hangjai mellett s a katonaság sorfala között a püspök visszavonult a belvárosi templomba. A felszabadulás emlékére szep.

³⁷ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 21.

³⁸ PEL III.102. Pécs-Belváros HD 85.

³⁹ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 20.

⁴⁰ PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD 20.

11-én hálaadó körmenet indult Gyúdre⁴¹ s azonkívül vasárnap reggel mintegy 1800-an különvonattal mentek Vokányból a kegyhelyre, ahol az ünnepélyes sz. misét Zichy Gyula gróf megyéspüspök pontifikálta, s egyben a felszabadulás emlékére egy ezüst szívet helyezett el a Mária-Gyúdi templomban levő kegyképen.”⁴²

A felhasznált források még számos szempont és részkérdés megismerésére adhatnak alkalmat a vizsgált időszak lokális köz- és egyháztörténeti eseményeire vonatkozóan, természetesen a lejegyző nézőpontjának érvényesítésével. Azonban talán e rövid pillanatképekből is érzékelhetők az időszak állapotai, egyházi helyzetértékelései illetve várakozásai. A kép tovább árnyalható a Pécs területéhez tartozó többi plébánia háztörténeteinek vizsgálatával, illetve egyéb forráscsoportok bevonásával.

Felhasznált források és irodalmak

Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL) III. Plébániai levéltárak – *Historia domus*-ok (HD).

PEL III. 102. Pécs-Belváros

PEL III. 107. Pécs-Székesegyház

Felhasznált szakirodalom

Horváth – Schmelczner-Pohánka – Tengely 2016 = Horváth István – Schmelczner-Pohánka Éva – Tengely Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921). In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 115–147.

Hornýák 2006 = Hornýák Árpád: Bácska és Baranya az I. világháború után. A szerb megszállás. In: Uő. (szerk.): Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Pécs, 2006. 13–37.

Kaposi 2011 = Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). Pécsi Szemle 14. (2011:nyár), 66–77.

Salacz 1975 = Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.

Pécs–Baranya 1928 = Pécs–Baranya 1918–1928. Pécs, 1928.

⁴¹ A máriagyúdi zarándoklatokat a háború alatt a pécsi hívek spontán módon végezték. Szervezetten 1919-től volt ismét zarándoklat, melyen először kb. 200 hívó vett részt. Az 1921-ben – az összehangolási nehézségek leküzdése után – a pécsi plébániák együtt szervezték a gyúdi zarándoklatot, és ekkor nagyjából 4000-en indultak útnak. PEL III.102. Pécs-Belváros HD 84., 90–91.

⁴² PEL III.102. Pécs-Belváros HD 92–93.

- Tengely 2004 = Tengely Adrienn, Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában.
Pécsi Szemle 7. (2004:tél), 56–61.
- Zsadányi – Kussinszky 1931 = Zsadányi Oszkár – Kussinkszky Endre (szerk.): A felszabadulás aranykönyve. Pécs, 1931.

Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921)

Bevezetés

Az első világháborút követő időszakban a pécsi püspökség speciális helyzetbe került. Az I. szerb hadsereg parancsnoka a belgrádi konvenció¹ aláírásának napján, 1918. november 13-án utasítást adott a Szabadka–Baja vonal aznap éjfélig történő elérésére, ami már a pécsi egyházmegye területét is közvetlenül érintette. November 13-án előbb Szabadkára és Bajára vonultak be, majd 14-én Mohácsot, 15-én Barcsot és Szigetvárt, 17-én Pécsét, végül december elején Pécsváradot szállták meg. A teljes demarkációs vonal az ország déli részén a Nagy-Szamos felső folyásától (Besztercétől) húzódott Marosvásárhelyig, majd a Maros vonalát követte Szegedig, ahonnan a Szeged–Szabadka–Baja–Pécs vonal mentén haladt tovább – végül a Dráva vonalán folytatódott.² A pécsi egyházmegye működtetése inntól kezdve komoly nehézségekbe ütközött, nagy része elszakadt az anyaországtól és a püspökségi központ is a demarkációs vonalon túl, a megszállt területen maradt.³

A trianoni békeszerződés szabta határok kialakítása végül csak a megszállók 1921 augusztusában bekövetkezett távozása után kezdődhetett be, ami viszont a püspökség déli részein négy esperesi kerület elvesztésével járt. A megszállás lokális tapasztalatainak megismeréséhez fontos forrást jelentenek a katolikus alsópapság által vezetett háztörténetek (*historia domusok*). Ezek segítségével új, alulnézeti perspektívából láthatjuk, hogy a káplánok, plébánosok és az egyházmegye vidéki plébániáihoz kapcsolódó közösségek miként éltek meg a szerbek jelenlétét és itteni működését.⁴

¹ Ormos 1979. 12–39.; az előzményekről és az előzetes egyezményről lásd: Hornyák 2000. 76–78.

² Hajdú 2019. 105.

³ A pécsi püspökség szerb megszállás alatti működéséről l. Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016.

⁴ A pécsi plébániák szerb megszállás alatti tapasztalatairól: Csibi 2018.

Elbeszéléseikben nem a püspöki aula fókusza érvényesül, hanem a mindennapi tapasztalatok lokális interpretációja tükröződik.⁵

A vidéki katolikus papság tapasztalatai

A háztörténetekben a legtöbb esetben találhatóak hosszabb-rövidebb bejegyzések az 1918 és 1921 közötti időszakról, de azok az esetek is igencsak plasztikusan érzékeltethetik a hangulatot, ahol mindössze egy allegorikus, rövidre szabott feljegyzés található. Mint például Egerág papjának 1919 novemberi „megéléstörténete”: „Ezen időnek, mint a Saharának nincs története, 'Samum' és hőség és moszkítócsípések, – ami eddig megesett jobb az emlékezetből kitörülni.”⁶

A helyi események recepciója gyakran fonódott össze az anyaországi események értékelésével. Ezek a bejegyzések sokszor utólag születhettek, tekintettel arra, hogy a demarkációs vonal lezárása miatt az információáramlás erősen megnehezedett, így értesítéseket is csak utólag szerezhettek. Bátaszék háztörténetében például a következőket olvashatjuk, a megszállás egyik előnyösnek érezhető hatását sugallva: „gr. Károlyi Mihály [...] a hatalmat átadta élükön Kun Bélával a kommunistáknak. Ezek véres és pusztító garázdálkodása 1919. év aug. 10-ig tartott. [...] Bátaszék – bár itt sok kommunista és szociáldemokrata köműves és ács és néhány más iparos van – commonismus átkát nem érezte, mert még 1918. dec. 8-án megszállották a szerbek.”⁷ Az anyaországi tanácsuralom 1919 augusztusi bukása után a korábban párhuzamosan futó helyi és országos történetek – az ide irányuló „belső emigráció” miatt – már helyben kapcsolódtak össze: „A megszálló szerb hatalom erősen támogatta és uralomra segítette a Magyarországból idemenekült kommunistákat. Az után gyakori inzultusoknak lettünk kitéve. A templomban állandóan detektívekkel voltunk ellenőrizve.”⁸

A plébániai bejegyzések többségéből a megszállás „napi gyakorlatának” a püspöki központból érzékeltnél jóval sötétebb, egyéni és közösségi tragédiákkal, traumákkal terhelt, a lokális adottságok szerepéről is tanúskodó képe bontakozik ki. A bolyi *historia domus* tanúsága szerint a szerbek a községben „a magyar érzelmeket ki akarták tépni a népek szívéből. 1919-ben agresszív módon léptek föl. Terveiknek megnyerték a pángermán érzelmekkel telített néhány embert – akik garázdálkodtak. Az intelligenciát bebörtönöz-

⁵ Az 1944–45-ös frontátvonulás egyházi vonatkozásait hasonló szemlélettel elemzi: Bánkúti 2017.; A pozíciók és szerepek által meghatározott észlelések, viszonyítások különbözőségéről: Bánkúti 2019. 256–259.

⁶ PEL III.29. Egerág HD. 176.

⁷ PEL III.9. Bátaszék HD I. 47–48.

⁸ PEL III.115. Siklós HD. I. 420. Hasonló megfigyelésekről Pécssett is értesülünk: „a himnus éneklése a templomban is tilos, figyelemmel kísérik a prédikációkat és Mészáros renegát megyei főjegyző nem egyszer internálással fenyeget.” (PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 16.)

*ték – Pécsre hurcolták s kínozták. Itthon aztán a német nyelvet akarták bevezetni iskolában, hivatalban. Ezen küzdelmes napok megőrölték Plank Kamill plébános idegeit, úgyannyira, hogy ezen időtől fogva láthatólag napról-napra rosszabbodott egészségi állapota.”*⁹

Különösen érdekes az egyházmegyét kettévágó demarkációs vonal mentén fekvő települések helyzete. Ilyen volt az abaligeti plébánia is, ugyanis 1918. december elején a szerb katonaság egészen Bakócaig nyomult előre, és az abaligeti vasútállomást is megszállta, illetve az itteni uradalmi erdőket zabálta. A plébános szerint ekkor a nép lelkileg nagyon elhanyagolt volt, a templomot alig látogatták, azonban sem a plébánosnak, sem a jegyzőnek nem esett baja. Az 1919. március 21-i események hatására azonban a szerb katonaság még aznap éjjel visszavonult Bakócától egészen Bükkösdig, és a határ így Bükkösdtől a Mecseken – Orfűn át – húzódott egészen Bátaszékig. A közeli „petőcsi” lakosságot a szerbek kilakoltatták házaikból és Abaligeten, valamint Hetvehelyen helyezték el. Az uradalmi erdész a plébánia irodahelyiségébe szállásolták el, majd később, mikor a vörös katonaság foglalta le az épületet, innen is mennie kellett.¹⁰ Abaliget határ menti szerepből következett, hogy a településen nagy volt az átmenő gyalogos forgalom. A különféle áruk csempészése folyamatos volt, lovat, szarvasmarhát, húst, zsírt és mindenféle élelmiszert értékesítettek itt. *„Sok ember meggazdagodott akkor, de sok tönkre is ment, mert a szerbek sokat ki is fosztottak. Gyilkosság és rablás [...] igen sok történt itt az erdőben. [...] A csempészek találkozó helye volt Bakócza, ahol sokszor egész raj szállt le illetve fel s tartott azután vagy az abaligeti vagy a komlói erdőrészen át Pécsre vagy Budapestre. Sok idegen ember fordult meg [...] s az itteni népnek megrontásához sokban hozzájárult.”*¹¹ Ezzel kapcsolatban az erdősmecskei háztörténetben azt olvashatjuk, hogy 1919. április 23-án csempészeket lőttek le a vörösök, de a szerbek nem engedték a holttesteket hazahozni a faluba, így azokat Ófalun kellett eltemetni.¹²

⁹ PEL III.17. Bóly HD I. 80–81.

¹⁰ PEL III.1. Abaliget HD. 116–117.; A katonák plébániai beszállásolása gyakori jelenség volt, erről számos helyen olvashatunk a háztörténetekben. Így alakult a „változó sorsú” községek sorába tartozó Felsőmindszenten is, ahol a szerbek visszavonulását is megörökítették. 1919 februárjában a szerbek megszállták a községet és négy katonát a plébániaházba szállásoltak be. Február 28-án délután a magyar nemzetőrök a szerbeket lefegyverezték és foglyul ejtették. Ezért este 9 óra táján újabb szerb csapat jött a községbe, hogy a plébánost és a bírót elhurcolják, de a nemzetőrök sortűzzel fogadták őket, mire azok visszavonultak. A plébánost és a bakócai káplánt ezután is el akarták hurcolni, de végül nem bántották őket. 1919. március 20-án este a szerb katonaság Godisárról és a bakócai vasútállomásról visszavonult Bükkösdig. PEL III.35. Felsőmindszent HD. 60–61.

¹¹ PEL III.1. Abaliget HD. 119–120.

¹² PEL III.30. Erdősmecske HD. passim.; A határ másik oldaláról számol be a csempészet mértékéről és annak rizikófaktorairól a rendkívül részletes cikói historia domus: *„Közben Czikóra jött egy magát dr. Csányi, postatitkárnak nevező zsidó Budapestről. Ez Bonyhádról kihozott 13 vörös bányászkatonaát [...] Ezeket Csányi maga mellé vette és az ő segítségükkel vette el a csempészekről az árut, a vásárolni óhajtó közönségtől pedig a kék pénzt. Maga dicsekedett el, hogy egy héten több mint százezer korona kék pénzt vett el a vásárlóktól, az áru pedig, amit a csempészekről elvett, ennek legalább is ötszörösét képezte. Feked-Ófalu-*

A rendkívüli események egymásra torlódása és a klerikusi szerephez rendelt felelősség súlya esetenként elviselhetetlen terhet jelentett. A felsőszentmártoni példa talán jellemzőnek mondható, ahol 1919. május 25-én vasárnap megjelent a községben a barsai járási főszolgabíró és felszólította a lakosokat, nyilatkozzanak „*vajjon csatlakoznak-e 'Jugoslaviához', SHS-hez. Úgy hallottam, hogy mint egy száz 100 felsőszentmártoni lakos ezen nyilatkozatot, hogy igenis csatlakoznak, aláírták.*”¹³ Dobos Henrik plébános, aki 1895 eleje óta, 24 éven át vezette a plébániát, az 1918. október 30-án kitört forradalom okozta izgalmak és az ezt követő szerb megszállás miatt nyugdíjaztatását kérte, és 1919. június 30-án nyugalomba is vonult, majd Mohácsra költözködött. Helyét Gombárovics Pongrác volt brodjancii plébános vette át adminisztrátori minőségben.¹⁴

Nagy szerepe volt az események helyi lefolyásában a plébános és a község lakosai között korábban kialakult viszonyoknak. A Pécestől nyugatra fekvő Kővágószőlősen az 1918-as év vége nyugalomban telt: „*A kedélyek lassan lecsillapodtak és az egész november hónap nyugodtan telt el. Csendben fogadtuk a szerb megszállás hírére is. A Pécsre megszálló szerb csapatoktól december havában kint járt 15 szerb katona és összeszedte a fegyvereket. Csak néhány vadászfegyvert hagyott meg a községben. Rekvirálni eddig két ízben voltak itt. Egyik alkalommal 200 tojást, csibéket, búzát, tejjelt kértek, másik alkalommal karácsonyuk előtt 6 malacot és tojásokat vittek, a megállapított maximális áron.*”¹⁵ A helyzet azonban rövidesen megváltozott: 1919 márciusában szerb csendőrök jöttek a faluba, március 15-én átvették a község irányítását, a körjegyzőt elbocsájtották és a lakásából is kitették, így „*azóta Kővágószőlősen húzza meg magát egy düledező házikóban öt apró gyermekével.*”¹⁶ A faluba március 21-én egy század katona érkezett a demarkációs vonal megszállására, mely további fennakadásokat hozott a helyi közéletben, a korábban intenzív kisgazdaköri élet például teljesen megszűnt. Illetve: „*Ez év augusztus 28-ára virradó éjjelen szabadságra induló szerb katonák be akartak törni a plébániára, de*

Cikó valóságos csempészországút volt, ahol tömérdek ruházati és élelmicikket, lovat és szarvasmarhát hoztak át a szerbektől megszállt területről.” PEL III.22. Cikó HD. 216.; Bátaszék szerb megszállása után Szálka község is közel volt a szerb határhoz. A lakosok a proletárdiktatúra alatt itt is ájtártak a határon és a megszállt Bátaszékről hoztak lisztet. „Ebben nagy segítségünkre volt Krészity Firmilián grábóci gör. kel. zárdafőnök, akinek igazolványával a szerbek beengedték a lakosokat Bátaszékre. Sokan fel is használták ezt a csempészt arra, hogy illegális úton gyarapítsák vagyonukat.” PEL III.127. Szálka HD 8.

¹³ PEL III.37. Felsőszentmárton HD. 29.

¹⁴ Az ő előtörténete szintén tanulságos: „úgy került ez állásba, hogy az 1918. okt. 30-iki általános chaos és forradalomnak nem is nevezhető felfordulás alkalmával lelketlen fosztogatóknak esett áldozatul, a kikhez brodjancii hívei is csatlakoztak és vadságukban nem csak mindenéből kifosztották, hanem még a plébánia házat is lakhatatlanná tették, azért Siklóra szülővárosába menekült, ahol 8 hónapon keresztül tartózkodott és ez idő alatt plébániáját egy kirendelt káplán, később vikárius adminisztrálta. Miután saját hívei voltak fosztogatói, azért nem akart, de lelkipásztori szempontból nem is mehetett vissza plébániájára”, hanem saját kérelmére Felsőszentmártonra ment adminisztrátornak. PEL III.37. Felsőszentmárton HD. 29. Gombárovics Pongrác életéről röviden lásd: Borsy 2009. 208.

¹⁵ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

¹⁶ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

szerencsére idejében észrevettük, és így az ablakfeszégetésen kívül más nem történt. A rendes katonaság, melynek zöme a községben lakott, november 29-én távozott. Azóta csak a vonal őrzésére tartanak itt őrseget. 1920. április 29-én a szerb hatóság túsznak jelölt ki két módosabb hívemmel egyetemben, és mint ilyeneknek, május hó 1-én – a netáni zavargásokra való tekintettel – a községházán kellett tartózkodni.”¹⁷

A megéléstörténetek egyik nagyon képszerű leírása található a lakócsai historia domusban. Ez esetben a történeti események magyarázata összekapcsolódik a lokális közösség erkölcsi helyzetének értékelésével, köztük ok-okozati kapcsolatot feltételezve: „Szomorúbb és lesújtóbb korszaka nem volt még a plébániának, mint a megszállás. Ezen idő alatt az állati ösztönök teljesen fölszabadultak, mint ha csak Lucifer ide tette volna át székhelyét.” 1920. márciusában e községbe is szerb csendőrök érkeztek, akiknek eltartása a helyieket terhelte. „De úgy látszik, hogy ezek nem a rend fönntartására jöttek, hanem azért, hogy a még meglévő erkölcsi érzést is kioltásák a lelkekből. Dőzsöltek éjjel-nappal, magukhoz vonzottak sokakat az itteni lakókból, asszonyok, lányok az erkölcsi nihilbe süllyedtek, a közbiztonság eltűnt, az igazságtalanságok napirenden voltak, az apai tekintély semmivé vált, a vadházasságok gombamódra szaporodtak, a Magyarországon kiűtött kommunizmus híre még jobban aláásta a hitet, az erkölcsöt és becsületet, a magyar érzést nem volt szabad nyilvánítani, mert a szerb kutyakorbács mindent elnémitott. A község, a plébánia élete mulatásból, gyalázatos tettekből állt, az esti élet a községet bordélyházhoz tette hasonlónak és jaj volt annak, aki ez ellen felszólalni merészelt.” A helyzet részletes leírása után következik az isteni igazságtétel bemutatása: „Nem csuda tehát, ha az Úr keze lesújtott Lakócsára 1920. évi okt. 7-én tűz alakjában. Hosszú két hónapos szárazság tikkasztott mindent, állandó szél segítette a kiszáradást, és a jelzett napon d. u. ½ 1-kor harangkongás verte föl a községet. Tűz ütött ki. Sehol senki a házakban, mert a mezőn kukoricát szedtek, a szél orkánná vált, a lángnyelvek 50–60 méter hosszúságba nyúltak és nem telt bele ½ óra, lángban állt 130 épület. Sírás, jajgatás és a tehetetlenség szülte kétségbeesés hangja töltötte be a levegőt, és hogy még nagyobb legyen a veszedelem, a hosszú szárazság miatt a kutakban alig volt valami víz. Ez a csapás még nem volt elég. Az istentelenség még nem állt meg, mert ami keveset meg tudtak menteni, azt meg a csőcselék elrabolta.”¹⁸ A lejegyző szerint a büntetés nem volt hatástalan, mert a tűzvész észhez térítette a híveket, a templom a korábbiakhoz képest jobban megtelt, érdeklődni kezdtek a vallás iránt, a mulatások pedig szüneteltek. A kármentést és az otthontalanul maradt lakosság megsegítését – a háztörténet szerint – a Pécssett időző antant misszió vette kezébe, amely személyesen megtekintette a tűzvész színhelyét.

A hitélet és az erkölcsi élet kapcsán ellenkező előjelű példa Majs esete, ahol a község relatív nyugalma a háztörténet írója a helyi szerb görög keleti pópának és a jegyző-helyettesnek tulajdonította, akik a helyi szerb lakosok és a megszállók

¹⁷ PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

¹⁸ PEL III.66. Lakócsa HD I. 20–21.

megnyugtatóására törekedtek. Így itt lényegében a korábbi gyakorlat élt tovább: „Megszálló szerbek dicséretére legyen mondva, hogy vallásunk szabad gyakorlását nem akadályozták. Ép úgy végezzük azokat, mint békében. Hívek az év folyamán is kifogástalanul járnak vásár- és ünnepnapokon szent misére a prédikációra.”¹⁹ És bár a pécsi kommunisták a szerbekkel közösen gyűlést is tartottak a községben, a majsai nép fegyelmezett maradt.

Geresdlak esetében viszont megtudjuk, hogy „a kommün alatt a szerbek támogatásával a plébánia területén a hitélet nagyon leromlott. Különösen a püspöklaki hívek szegényebb része – a többség – az izgatók karjába dobta magát. A régi jámborságáról híres püspöklaki hívek egy jó része kezdett hitetlenné válni. A templomba járás, a szentségekhez való járulás részükről – a nagy többség részéről – megszűnt. Sőt átragadt a jobb módúakra is. Különösen az ifjúság féktelenkedett, mely nem ismert parancsolót. A lelkipásztornak tekintélye nem volt, hatni nem tudott a hívekre.”²⁰ Valószínűleg ez a sok nehézség és az általa okozott lelki gyötrelenség is hozzájárult, hogy Liebbald Lajos plébános 55 éves korában, 1922 szeptemberében meghalt.

Nagyobb konfliktusforrás lehetett a pap és a közösség között – ahogy az anyaországi területeken ez rendszeresen elő is fordult – a papi járandóságok szolgáltatásának megtagadása. A pap és a község, illetve a lakosság egy része közötti vitákba a szerb közigazgatásnak is bele kellett szólnia, amely több esetben a papok javára döntött. A püspökbogádi háztörténetben ezt olvashatjuk: „1919. A romonyai képviselőtestület határozta és írásban kimondta, hogy a plébániai földeket nem munkálják és váltságot sem fizetnek. Pereltem. A szerb főbíró szemükbe nevetett: 'Azt gondolják maguk, hogy ez így megy?' A megszeppent romonyaiak kegyeskedtek és fizettek. A [nagy]kozáriak a 32 m³ fát 126 értéktelen papíros koronával akarták megváltani. Pereltem. Folyóárban fizettek 7 ezer koronán felül.”²¹

A vallásoktatásnak az iskolából való kizárását, a felekezeti oktatás megszüntetését az anyaországi területeken a tanácsköztársaság kikiáltása után egyből elkezdték végrehajtani. Ez azonban ott sem valósult meg hatékonyan,²² viszont az iskolai ügyek kapcsán a kommün intézkedései a szerb megszállás alatt lévő területen is hatással voltak.²³ A határ menti Erdősmecske esetében az alábbi módon érzékelték ezt: „A magyar kommunista uralom egyházellenes szelleme tanügyi téren átcsapott ide hozzánk is a megszállt területen és magával ragadott sok tanítót. Különösen a mi másik kéméndi

¹⁹ PEL III.76. Majs HD I. 73–74., 77.

²⁰ PEL III.39. Geresdlak HD I. 143.

²¹ PEL III.15. Bogád HD. passim.

²² Dunaföldváron ezzel kapcsolatban például ez áll a historia domusban: „Május elsején elkommunizálták iskoláinkat, egyházi javainkat, alapítványainkat – de csak papíron az utóbbiakat – mert azt mondtam, hogy az egyház pénze és az alapítványi tőkék Pécsen vannak. – Előbb foglalják el Pécsen, akkor juthatnak azok közelébe.” PEL III.26. Dunaföldvár HD. I. 40–41.

²³ A demarkációs vonalon túl maradt területek plébániáinak tapasztalatairól a Tanácsköztársaság időszakában l. Csibi 2020.; A megszállt területek iskoláinak szerb kezeléséről: Horváth – Tengely 2003.

esperesi kerületünk katolikus tanítóinak egy része, kiknek eddig sem volt ingyére az egyházi felügyelet és igazgatás az iskolában, össze szövetkeztek és ez év május 8-án Himesházán önkényűleg törvénytelen kerületi tanítói zuggyűlést tartottak, hol jegyzőkönyvileg következő határozatokat hozták: Magyarországon, tehát itt nálunk is, a felekezeti iskolák megszűntek, az összes iskolák kommunista állami iskolák; tehát az iskolákban többé nem ismerik el az egyházi felügyeletet és igazgatást, hanem az állami tanfelügyeletet és vezetést; az iskolaszék csak az iskola anyagi ügyeit intézi, más joga nincs; iskolai igazgató a világi tanító, kit a tanítótársak választanak ugyanazon tanintézetből, vagy ha egymaga van, ő az egyúttal; a vallásoktatás fenntartandó az iskolákban, de annak végzése kizárólag a pap dolga, ki egyébként tanügyekbe többé bele nem szólhat intézkedésileg.” A határozatokhoz való csatlakozás fő indokát a háztörténet lejegyzője abban látta, hogy szerették volna, hogy „a kommunista magyar kormánytól ide átcsempészett tanítói pénzsegélyben ők is részesülhessenek, amire nagyon is rászorultak, mert a megszálló szerb hatóság a tanítói államsegélyeket és fizetésekiegészítést a tanítóinktól megvonta.”²⁴ Az idézetben emlegetett Himesháza historia domusából megtudhatjuk, hogy „a vörös kormány a megszállott területen – itt nálunk is eszméinek tért nyisson, fizette a tisztviselőket és tanítókat továbbra is, magán úton pénzt csempészve be és pedig úgy, hogy egy tanítónak egy hónap alatt több fizetése volt, mint azelőtt egész évben. A hatás meg volt. A tanítók is beléptek itt nálunk a szociáldemokrata szakszervezetbe, miért az után a szerbek által elővettettek és kilépésre kényszerítettek. [...] Azt remélték, hogy a vörösök ide is rövidesen átjönnek, elkergetve a szerbeket és így ők lesznek a helyzet urai. Azonban csálódtak, mert a szerbek csak maradtak és a vörösök nem jöttek.”²⁵

Az iskolákat más szempontból is ellenőrizték a szerbek. A Magyarbóly és Bere-mend között található Lapáncsa község plébániájának 1920. évi bejegyzései között olvashatjuk az alábbiakat: „A megszállás még mindig tart. A tanítók szigorúan ellenőriztetnek, hogy az új földrajzot jugoszlávia állítólagos határaival tanították-e az iskolában, hol a szerb iskolalátogató hivatalos látogatása alatt a földrajzból természetesen az ő felfogása szerint kielégítő eredményt nem talált, ott kiutasításra ajánlotta a tanerőt.”²⁶ A lapáncsai és az ilocskai népiskola tanítóit ki is akarták utasítani, ami végül megghiúsult, viszont a római katolikus feliratot az iskoláról le kellett venni, ahogyan a magyar címet is.

A helyi hatóságok és az iskolák hozzáállását Pellérdén is rögzítették: „A szerb megszállás egyre tart, pedig mindig várjuk a végét. Válságos helyzetet teremt. Egymás után adják ki az iskolai rendeleteket, amelyeket persze nem hajtunk végre, a statisztikát és a tanítói fizetésekre vonatkozó dolgokat kivéve.” A tanítók itt sem kapták meg az államsegélyt, sem a határon túlról, sem a szerbektől, bár az utóbbiak azt folyton ígérték. Pénzt azonban szedtek, az adót 100%-al fölemelték. A plébános ezt írta: „Megszállási költséget is fizettetnek velem, pedig a törvény világosan kiveszi a lelkészeket a katonai

²⁴ PEL III.30. Erdősmecske HD. I. passim.

²⁵ PEL III.46. Himesháza HD. 58.

²⁶ PEL III.68. Lapáncsa HD. passim.

*beszállásolási pótadó alól, amely községi adó, amilyent a plébánosok nem fizetnek. Elmúlik az egész év változás nélkül.*²⁷

Konklúzió

A pécsi püspökség szolgálatában álló vidéki plébánosok háztörténeti bejegyzései jól mutatják a szerb megszállás alatti élethelyzetek és a szerzett tapasztalatok sokféleségét, illetve a helyi lakosság megszállókhoz való viszonyának sokrétűségét. Az e rövid írásban érintett néhány téma felvillantása talán alkalmas arra, hogy – a historia domusok történeti forrásértékének érzékeltetésén túl – ízelítőt nyújtson az 1918 és 1921 közötti szerb megszállás lokális egyházi recepciójából.

Források

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécs

I.I.a.I. = Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag

III.1. = Plébániai levéltárak, Abaligeti rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.9. = Plébániai levéltárak, Bátaszéki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.15. = Plébániai levéltárak, Bogádi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.17. = Plébániai levéltárak, Bólyi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.22. = Plébániai levéltárak, Cikói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.26. = Plébániai levéltárak, Dunaföldvári rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.29. = Plébániai levéltárak, Egerági rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.30. = Plébániai levéltárak, Erdősmecskei rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.35. = Plébániai levéltárak, Felsőmindszenti rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.37. = Plébániai levéltárak, Felsőszentmártoni rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.39. = Plébániai levéltárak, Geresdlaki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.46. = Plébániai levéltárak, Himesházi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.64. = Plébániai levéltárak, Kővágószőlősi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.66. = Plébániai levéltárak, Lakócsai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.68. = Plébániai levéltárak, Lapáncsai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.76. = Plébániai levéltárak, Majsi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.107. = Plébániai levéltárak, Pécs-Székesegyházi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.110. = Plébániai levéltárak, Pellérdi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.115. = Plébániai levéltárak, Siklósi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.127. = Plébániai levéltárak, Szálkai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

²⁷ PEL III.110. Pellérd HD. II. 29–30.

Szakirodalom

- Bánkuti 2017 = Bánkuti Gábor: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, 2017. 411–424. (Magyarország a 20. században 1.)
- Bánkuti 2019 = Bánkuti Gábor: Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950), a Pécsi Egyházmegye példáján. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Budapest, 2019. 255–277. (Magyarország a 20. században 3.)
- Borsy 2009 = Borsy Judit: A Pécsi Egyházmegye szlavóniai és dél-baranyai eszperesi kerületei 1919–1929. In: Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József (szerk.): Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyéből. Pécs, 2009. 177–224.
- Csibi 2018 = Csibi Norbert: A Pécs-székesegyházi és a Pécs-belvárosi plébániák a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): A pécsi ruszisztika szolgálatában. Pécs, 2018. 83–93.
- Csibi 2020 = Csibi Norbert: A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója. 1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiban. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A Katolikus Egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Veszprém, 2020. 9–42. (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.)
- Hajdú 2019 = Hajdú Zoltán: Magyarország történeti államföldrajza. Korszakanként változó államterület, határtörténet és határpolitika. Budapest, 2019.
- Hornyák 2000 = Hornyák Árpád: A belgrádi konvenció. Világtörténet 22. (2000:ősz-tél), 74–84.
- Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016 = Horváth István – Schmelcz-Pohánka Éva – Tengely Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921). In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 113–148.
- Horváth – Tengely 2003 = Horváth István – Tengely Adrienn: A római katolikus népiskolák államosítási kísérlete Baranya vármegyében a szerb megszállás alatt. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Tatabánya, 2003. 144–153.
- Ormos 1979 = Ormos Mária: A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle 22. (1979:1), 12–39.

A püspök, az apostoli kormányzó és a pécsi püspökség elszakított plébániái 1921–1923 között

A pécsi püspökség jelentős részét 1918 novemberétől szerb csapatok szállták meg, így működtetése innentől kezdve komoly nehézségekbe ütközött. A trianoni békeszerződésben megállapított határok kialakítása is csak a megszállók 1921. augusztusi távozása után kezdődhetett meg, ami viszont a püspökség déli részein négy esperesi kerület elvesztésével járt. Utóbbiak egyházi jogi helyzete még hosszabb ideig bizonytalan maradt, és bár kapcsolataik továbbra is Pécshez kötötték őket, csak 1923 végére történt meg az – ideiglenesnek szánt – egyházkormányzati rendezés. Tanulmányomban az 1921 és 1923 közötti átmeneti időszakot vizsgálom, melynek végére az elszakított területeken – levonva Trianon egyházkormányzati konzekvenciáit – megszűnt a pécsi püspök joghatósága és kialakításra került az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányosság.

A szerb megszállás és a déli határ változása (1918–1921)

A Károlyi-kormány 1918. november 13-án a belgrádi konvenció aláírása mellett döntött.¹ A szerbek viszont már november 5-én elkezdték a Bánát és a Bácska megszállását a Maros–Szabadka–Baja vonalig, csapataik aznap bevonultak Zimonyba (Zemun) és Pancsovára (Pančevo), november 6-án pedig Fehértemplomba (Bela Crkva). A következő napokban Ópazovára (Stara Pazova), Mitrovicára (Sremska Mitrovica), Indijára, november 9-én pedig Újvidékre (Novi Sad), 10-én Versecré (Vršac) érkeztek szerb katonai erők.² Az I. szerb hadsereg parancsnoka a belgrádi konvenció aláírásának napján utasítást adott a Szabadka–Baja vonal aznap éjfélig történő elérésére, ami már a pécsi egyházmegye területét is közvetlenül érintette. 1918. november 13-án előbb Szabadkára és Bajára vonultak be, majd 14-én Mohácsot,

¹ Ormos 1979. 12–39.; az előzményekről: Hornyák 2000. 76–78.

² Hornyák 2000. 79.

15-én Barcsot és Szigetvárt, 17-én Pécsét, végül december elején Pécsváradot szállták meg.³ A pécsi egyházmegye két részre szakadt, mely állapot 1921 augusztusáig fenn is maradt, rendkívüli kihívást jelentve a megszállt püspöki székhelyen maradó Zichy Gyula püspök egyházkormányzata számára. A püspökség jelentős részét kitevő Baranya vármegye 305 községéből mindössze 55 került a meg nem szállt területre.⁴

A békekonferencia 1920-ban végül a szerbek által megszállt területek nagy részét (Vajdaság, Horvátország, Szlavónia, Muravidék) valóban az új délszláv államnak ítélte: a pécsi püspökség két Verőce vármegyei esperességének (Valpovó, Donji-Miholjac) 13 horvát plébániája,⁵ illetve a két dél-baranyai esperesség (Dárda és Baranyavár) 15 plébániája⁶ került a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (későbbiekben SHS Királyság). Baranya nagy részét, illetve Baját és környékét⁷ a békeszerződés kihirdetését követően kellett elhagyni a szerb erőknek.

A szerb csapatok kivonása 1921 nyarán nehézkesen indult, eleinte a magyarországi antant-missziók folyamatos felszólításai sem voltak hatásosak.⁸ Lorenzo Schioppa budapesti nuncius 1921. augusztus 2-án Pietro Gasparri bíboros-államtitkárnak küldött táviratában tolmácsolta Zichy Gyula püspök kérését, melyben közbenjárásért folyamodott a szerb kormánynál a katolikus népiskolák egyházi kézen hagyása, az iskolai hitoktatás engedélyezése és a püspöki vagyon zárolásának feloldása tárgyában, de ennek sem sok eredménye lett.⁹

1921. augusztus 14-én még egy kísérlet történt arra, hogy a terület Belgrád ellenőrzése alatt maradjon, amikor – a szerbek támogatásával – kikiáltották a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságot.¹⁰ Belgrád az ezt követő határozott fellépést látva azonban nem vállalta a fegyveres konfliktus kockázatát, így végül nagyhatalmi nyomásra elkezdődött a kiűrités. A művelet 1921. augusztus 18. és 22. között zajlott, melynek végén bevonultak Pécsre a magyar csapatok.

³ Hornyák 2000. 80.

⁴ Fehér 1996. 46.

⁵ Ezek a következők voltak: Bizovac (Bizovac), Brodjanci (Brogyance), Čepin (Csepin), Harkanovci (Harkányfalva), Petrijevci (Petróc), Valpvo (Valpó), Marijanci (Mariánc), Donji-Miholjac (Alsómiholjac), Podgajci (Podgajce), Radikovci (Radikovec), Šljivoševci, Veliškovci (Veliskovec), Viljevo.

⁶ Ezek a következők voltak: Bellye (Bilje), Dárda (Darda), Hercegszöllös (Kneževi Vinogradi), Lasakafalu (Čeminac), Lőcs (Luč), Baranyaszentistván (Petlovac), Vörösmart (Zmajevac), Baranyabán (Popovac, Ban), Baranyavár (Branjin Vrh), Kiskőszeg (Batina), Darázs (Draž), Dályok (Duboševica), Izšép (Topolje), Pélmonostor (Beli Manastir), Baranyakisfalud (Branjina).

⁷ Hornyák 2020. 155.

⁸ Hornyák 2020. 162.

⁹ Tóth K.–Tusor 2016. 11.

¹⁰ Ennek történetéről: Szűts 1991.

A szerbeknek nem kellett elhagyniuk egész Baranyát, a déli területeken 32 település továbbra is megszállásuk alatt maradt.¹¹ Kezdetét vette a magyar–jugoszláv határvonal helyszíni megállapítása, a Határkijelölő Bizottság 1922 májusára fejezete be a határbejárást.¹² Ezután egy határkiigazító bizottságot állítottak fel Eszék székhellyel.¹³ A véglegesnek tekinthető országhatár csak 1923 júliusában alakult ki, de kisebb közigazgatási módosításokra még 1925-ben is sor került.¹⁴

Az 1921. évi jugoszláv népszámlálás szerint a Baranyából ekkor elcsatolt 34 település (1143 km²) 48.966 lakosából 16.535 magyar, 16.072 német, 15.403 szerb és horvát, 954 fő pedig egyéb nemzetiségű volt. Az elcsatolt helyiségek neveit rövid időn belül megváltoztatták, illetve az ekkor végrehajtott földreformmal egyidőben a bácskai és baranyai síkságon százezer szerb családot telepítettek le.¹⁵ Az elcsatolásra került dél-baranyai plébániák nyelvileg nagyon vegyes képet mutattak, mindössze négy volt közülük egy nyelvű.¹⁶

A magyar katolikus egyházszervezet helyzete és a Szentszék, 1920–1921

A végül határon túlra került plébániák sorsát – az itt élő kb. 70 ezer hívővel együtt¹⁷ – rendezni kellett, de a megoldás tekintetében több érdek, elképzelés ütközött.

A Szentszék a világháború utáni időszakban aggódva figyelte Magyarország helyzetét, melyről nagyrészt Teodoro Valfré di Bonzo bécsi apostoli nuncius (1916–1919) beszámolóiból értesült. Aggodalomra adott okot, hogy a Monarchia felbomlásával létrejövő utódállamok egy része nem katolikus többségű ország volt, ezért felmerült az ide kerülő katolikusok sorsának kérdése. A változások az egyházmegyék határait és a püspöki székek betöltésének mikéntjét is komolyan érintették.¹⁸ Továbbá Magyarország önállóvá válása felvetette a magyar nunciatúra szervezésének szükségességét is. A magyar fél szeretett volna mielőbb kitörni a diplomáciai elszigeteltségből,

¹¹ Fehér 1996. 69: Albertfalu, Baranyabán, Baranyakisfalud, Baranyaszentistván, Baranyavár, Bellye, Benge, Bolmány, Csúza, Dályok, Dárda, Herczegmárok, Hercegszöllös, Izsép, Jenőfalva, Karancs, Kácsfalu, Keskend, Kisdárda, Kiskőszeg, Kopács, Keő, Laskafalu, Lőcs, Nagybodolya, Petárda, Pélmonostor, Sepse, Torjanc, Újbezdán, Várdaróc, Vörösmart.

¹² A határmegállapítással kapcsolatos eljárásról: Bacsa 1997.

¹³ Fehér 1996. 69.

¹⁴ 1925 augusztusában a bellyei hitbizományi uradalom részét képező dályoki, darázsi és izségi határrészeket Kölked községhez, Mailáth László gróf donji-miholjaci uradalmának tartozékait (Adelistán és Badjevó pusztákat) pedig Kisszentmárton és Cún községekhez csatolták. Fehér 1996. 71.

¹⁵ Fehér 1996. 71–72.

¹⁶ Baranyakisfalud (Baranjina) és Laskafalu (Čeminac) német, míg Baranyavár (Baranjin Vrh) és Izsép (Topolje) horvát nyelvű volt. Salacz 1975. 123.

¹⁷ Sebők 1991. 81.

¹⁸ Tóth T. 2015. 62–63.

melynek egyik útja a Szentszékkal történő kapcsolatfelvétel volt. Erre azonban csak a belpolitikai helyzet konszolidációját követően kerülhetett sor, mivel a Szentszék a Tanácsköztársaság és az átmeneti időszak idején rendkívül óvatos volt.¹⁹ Az előkészítő tárgyalásokat követően Pietro Gasparri bíboros-államtitkár ugyan még a trianoni békeszerződés aláírása előtt, 1920. február 27-én megnevezte a budapesti nunciust, Lorenzo Schioppa (1920–1925) személyében, akinek pápai kinevezésére viszont csak augusztus 10-én került sor, megbízólevelét pedig egy hónappal később állították ki.²⁰ Schioppa állomáshelyére a politikai, nemzetiségi és vallási viszonyokat alaposan ismerve, részletes követutasítással érkezett, melyben kiemelten szerepeltek az egyházmegyék helyzetének rendezését, az egyházi javak kezelését és az egyházi javadalmak betöltését érintő kérdések.²¹ A követutasítás említést tett arról, hogy Pécs továbbra is szerb megszállás alatt áll, melynek kapcsán a magyarok továbbra sem adták fel igényeiket. Reményeiket táplálta a békekonferencia elnökének, Alexandre Millerandnak a békefeltételekkel együtt, 1920. május 6-án átnyújtott kísérőlevele is, melyben az szerepelt, hogy a határmegállapító bizottságok azokon a területeken, ahol a békeszerződés döntését igazságtalannak tartják, a közérdek szem előtt tartásával változtatásokat javasolhatnak.

A Szentszék ezt is figyelembe véve ígérte meg 1920 júliusában a Rómában tartózkodó Csernoch János hercegprímásnak, hogy a békeszerződés ratifikációját követő hat hónapban nem kezdenek tárgyalásokat az egyházmegyék új határainak megállapításáról, illetve az érdekelt felek meghallgatása nélkül nem hoznak ez ügyben döntést.²² Magyar részről a katolikus egyház adminisztratív egységének – az ország határainak esetleges megváltozása ellenére való – megőrzése iránti igényt már az 1919 augusztusában Rómában járó Rott Nándor veszprémi püspök is jelezte a Szentszék felé. Ott akkor úgy nyilatkoztak, hogy az újonnan alakuló államok politikai nyomása miatt erre aligha lesz lehetőség, de a békekötés után fél évig ezzel a kérdéssel még nem foglalkoznak, illetve azt is jelezték, hogy ha eljön az ideje, akkor az összes érdekelt véleményét meg fogják hallgatni.²³ 1920 nyarán ennek elismétlésére került sor, annak újbóli jelzésével, hogy az utódállamok folyton sürgetik a rendezést, melynek a pápa az ott élő katolikusokat érő komolyabb hátrányok nélkül sokáig nem állhat ellen. Egyelőre azonban a tárgyalásokat halogatni igyekeznek, és az esetleges megoldásnak tekintett apostoli adminisztrátorok kinevezésével is várnak.²⁴ Minderről

¹⁹ Érszegi 2015. 79–80.

²⁰ Érszegi 2015. 81.

²¹ Tóth K. 2015. 85.

²² Tóth K. 2015. 88.

²³ Beke 1992. 45. (1920. márc. 17.)

²⁴ Az 1917 óta hatályban lévő *Codex Iuris Canonici* 312. kánonja szerint a pápa fontos és különleges okból apostoli adminisztrátort állíthatott egy-egy egyházmegye élére, azonban az ehhez vezető okokat a törvénykönyv nem részletezte. A vonatkozó rész kommentárjai alapján azonban ezekre

Csernoch 1920. október 27-én a magyar püspöki kar előtt is beszámolt. Másnap területileg tettek tisztelő látogatást az új nunciusnál, ahol Schioppa jelezte, hogy – fontos politikai okokból – a püspököknél esetről-esetre fog bemutatkozni.²⁵ A pécsi egyházmegyében erre 1922. május elején került sor.²⁶

A Szentszék az idő előrehaladtával, a határok rögzülésével párhuzamosan tárgyalásokat kezdett az utódállamokkal, és előkészítette a konkordátumok megkötését. Nem volt ez másként az SHS Királyság esetében sem. Az 1921. február 10-i magyar püspökkari ülésen a román állammal tárgyalás alatt lévő (immár második) konkordátum-tervezet kapcsán fogalmazta meg Széchenyi Miklós nagyváradi püspök – kissé talán indulatosan –, hogy a Szentszék engedékenyebbé váló politikája az utódállamok erősödését szolgálja, és *„itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékekkel, s figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire”,* ugyanis a *„püspöki karnak körömszaktáig védenie kell a magyar katolikus egyház történelmi jogait és hierarchikus berendezkedését. Semmiféle egyházmegyei új rendezésbe ne menjünk bele. Tartsuk fenn minden egyes egyházmegyénket, bármily kicsiny is lesz, avval a szívóssággal, amint az a török hódoltság idején történt.”*²⁷ A konferencia a javaslatot a megfogalmazás finomítása mellett támogatva, a régi Magyarország egyházmegyei beosztásának sértetlen fenntartásából nem engedett. A nuncius kérésére sem voltak hajlandók javaslatot tenni az új beosztás mikéntjére, hangsúlyozva, hogy a meglévő állapot megbolygatásához nem kívántak segítséget nyújtani.²⁸ A püspöki karban 1921 novemberében felmerült, hogy nem lehetne-e a békeszerződés ratifikációja után fél évre adott – és magyar részről decemberben lejáró – szentszéki ígéret meghosszabbítását kérni. Erre azt a választ kapták, hogy a fél év az összes érintett állam általi ratifikációtól számítandó, így átmenetileg várakozó álláspontra helyezkedtek.²⁹

A pécsi egyházmegye határon túli területeinek helyzete, 1920–1923

Zichy Gyula püspöknek határozott elképzelései voltak az egyházmegye határon túlra kerülő déli részének egyházi rendezéséről. Egyértelmű törekvése volt, hogy

lehetett következtetni. Egyik ilyen eset volt, ha az országhatárok megváltozásakor az adott egyházmegye egy része más állam területére esik. Tóth K. 2012. 281–282.

²⁵ Beke 1992. 59. (1920. okt. 27.)

²⁶ Utoljára Galimberty nuncius járt Pécsen 1899-ben, így erre az aktuális körülményeken túl is elérkezett volt az idő. (Dunántúl, 1922. máj. 3. i.) A látogatásról fennmaradt iratok: PEL I.I.a.I. 1694/1922; PEL I.I.a.I.1695/1922.

²⁷ Beke 1992. 72. (1921. febr. 10.)

²⁸ Beke 1992. 79. (1921. nov. 16.)

²⁹ Beke 1992. 85. (1921. nov. 16.)

a délszláv állam fennhatósága alá kerülő területeken is megőrizze püspöki joghatóságát, melyet az egyházmegye északi területein már 1918 és 1921 között működtetett provikáriusi rendszer révén próbált érvényesíteni. Erről már 1920 januárjában tájékoztatta Erdélyi Károly³⁰ donji-miholjaci plébánost, jelezve neki, hogy a majdani határtól délre eső területek plébániáival fenn kívánja tartani a kommunikációt, ennek érdekében pedig provikárius kinevezését tartja szükségesnek. Erre a szerepre Erdélyit találta alkalmasnak, akinek feladata a kapcsolattartás mellett a helyi egyházi adminisztráció irányítása volt. 1920. január 15-én a kinevezés „*pro tempore quoadusque circumstantiae exigant*” (ideiglenesen, amíg a körülmények megkívánják)³¹ meg is történt,³² azonban Erdélyi provikáriusi hivatalát csak a szerbek Pécsről való távozása után vette át.³³ A püspök 1921. augusztus 12-i körlevelében újra kihirdette a megbízást,³⁴ Erdélyi pedig augusztus 20-án különösebb fennakadások nélkül kezdte meg feladatai ellátását. *De facto* ő lett az észak-szerémi és dél-baranyai területek első adminisztrátora. Erdélyi már ekkor úgy látta, hogy a határon túlra került négy esperesség – Pécstől való elszakadásuk esetén – inkább kapcsolódhatna a zágrábi érsekséghez, mint a lehetséges alternatívaként többször felmerülő diakovári püspökséghez.³⁵

A provikáriusi munkát a szlavóniai plébániák dispoziációs ügyeivel kezdte, mivel a čepini plébános jelezte, hogy megélhetése nem biztosított, így a radikovci plébániára szeretne átkerülni, mely éppen pályáztatás alatt állt.³⁶ A kérdésben Zichy fenntartotta magának a döntés jogát, kérte Erdélyit, hogy a beérkező pályázatokat küldje Pécsre. A püspök és helynöke arra törekedtek, hogy az egyháziak megélhetése³⁷ és a hívek – lehetőleg anyanyelven történő – lelki gondozása biztosított legyen az elcsatolt területeken, illetve a pécsi püspök joghatósága folyamatos és élő maradjon.

Fontos fejlemény volt, hogy Erdélyi kinevezése és a trianoni békeszerződés aláírása idején a Szentszék arra az elhatározásra jutott, hogy a bosznia-szerémi püspöki székhelybe Antun Akšamovićot ülteti, akinek kinevezése 1920. június 22-én meg is érkezett

³⁰ Erdélyi Károly életrajzát részletesen ismerteti: Borsy 2009. 200–205.

³¹ Tomas 2016. 50.

³² PEL I.I.f.I. 355/1920 LC.

³³ Tomas 2016. 50; Zichy püspök Erdélyi Károlynak írt, a provikáriusi megbízásról tájékoztató és részletes instrukciókat tartalmazó levele: PEL I.I.a.I. 1149/1945. (1920. jan. 15.)

³⁴ PEL I.I.f.I. 2026/1921. LC.

³⁵ Tomas 2016. 50.

³⁶ PEL I.I.a.I. 2277/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. szept. 2.

³⁷ Így például Glück István bellyei plébánosnak az uradalomból élvezett deputátumait a belgrádi pénzügyminisztérium letiltotta, így nem tudott miből megélni, és szerette volna otthagyni a plébániát. Erdélyi Károly a belgrádi pénzügyi, illetve vallás- és oktatásügyi minisztériumoknál erőlesen tiltakozott az ügyben. PEL I.I.a.I. 1472/1922. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. márc. 30.

XV. Benedek pápától. Akšamović³⁸ a diakovári szeminárium erkölcs- és pasztorálteológia professzori székéből került a négy éve üresedésben lévő püspökség élére. Mindez annak ellenére történt, hogy az SHS Királyság kormánya már 1919-ben megpróbálta a kinevezést megakadályozni, mivel Akšamovićot Tisza István korábbi magyar miniszterelnök jelöltjének tartották, akit csak a Monarchia összeomlása miatt nem neveztek ki korábban.³⁹ Ekkor már folyamatban voltak a Szentszékekkel a jugoszláv konkordátum-tárgyalások is.

A trianoni határváltozások – természetesen ellenkező előjellel – a diakovári püspökséget is érintették, elsősorban a Szerémségben és Szlavónia keleti részén, azaz a dél-baranyai, bácskai és bánáti területeken. Itt is felmerült az egyházmegyei és az államhatárok szabályozásának kérdése, melyről 1920-ban már államközi tárgyalásokat folytattak. A Szentszék nem tervezett gyors döntést hozni a kérdésben, de álláspontja szerint az egyházmegyék és az államok határai – a hívekkel való könnyebb kapcsolattartás érdekében – egybe kellett essenek.⁴⁰ A jugoszláv állam részéről folyamatos volt a nyomás, hogy a magyarországi déli határ mentén érintett plébániákat csatolják az SHS Királyság valamelyik egyházmegyéjéhez, vagy alapítsanak számukra új püspökséget.

A pécsi egyházmegye érintett területei kapcsán a kérdés megoldását Akšamović püspök is szorgalmazta, aki a szerb vallás- és oktatásügyi kormányzatnál tájékozódott a terület igazgatási viszonyairól, és arról, hogy magyar püspököknek van-e helynöke a területen.⁴¹ A beszerzett információ birtokában, Bauer zágrábi érsekkel közösen 1921. március 28-án levelet írtak XV. Benedek pápának, melyben az elcsatolt terület híveinek megfelelő és hatékony lelkigondozására hivatkozva megengedhetetlennek nevezték, hogy az SHS Királyság területén a szomszédos országok püspökei rendelkezzenek joghatósággal. 1921 májusa után már a zágrábi püspökkari konferencia véleményére is támaszkodhattak, mely az egyházmegyék elhatárolását és apostoli adminisztrátorok kinevezését támogatta.⁴²

Akšamović Észak-Szlavónia és Dél-Baranya kapcsán a diakovári egyházmegyéhez csatolást javasolta, azonban az állami hatóságokkal folytatott levelezéséből arra lehet következtetni, hogy a terület aktuális egyház-igazgatási viszonyairól nem rendelkeztek megfelelő információkkal, így nem tudhatott Erdélyi Károly provikáriusi kinevezéséről sem.⁴³ Ennek oka az lehetett, hogy Erdélyi működése *de facto* csak 1921

³⁸ Akšamović a szerb megszállás idején, 1920-ban járt Pécsen. Ekkor I. Péter király születésnapja alkalmából a Széchenyi téren rendezett ünnepségen ő végezte a vallási szertartást, Milan Glibonjski szerb újságíró beszámolója szerint 15000 fős tömeg előtt. Pécs szerb megszállása 2006. 69.

³⁹ Tomas 2016. 51–52.

⁴⁰ Tomas 2016. 52.

⁴¹ Tomas 2016. 53.

⁴² Tomas 2016. 54.

⁴³ Tomas 2016. 54.

augusztusában kezdődött. Bár az is igaz, hogy a jugoszláv világi hatóságokat erről tájékoztatta, és kinevező okmányának szolgabíró általi hitelesítése is megtörtént.⁴⁴

Az SHS állam a trianoni békeszerződés aláírása után igyekezett megszilárdítani hatalmát az elcsatolt területeken, melyben a Dél-Baranyában szolgáló magyar nemzetiségű papság akadálynak tűnt, tagjait ráadásul anyaországi püspökeikhez hasonlóan nagy-magyar irredentáknak tartottak. Ezért működésüket minden téren igyekeztek akadályozni, illetve mindent elkövettek eltávolításuk érdekében. Szerették volna elérni, hogy a plébániák Pécsről való adminisztrálása lehetetlenné váljon.⁴⁵ Drašković belügyminiszter – egyelőre sikertelenül – egy vajdasági katolikus kormányzó kinevezését javasolta a kormányba, aki az egyházi javak kezelésébe és a papság személyi kérdéseibe is beleszólhatna. A pozícióra elsősorban a dalmát papság köréből voltak jelöltjei, akik hagyományosan a jugoszláv integralizmus hívei voltak. Másrészt a papság engedelmességétől tette volna függővé az állami támogatásokat is.⁴⁶

A vallás- és oktatásügyi minisztérium viszont – a Szentszék felé készítendő anyagokhoz – részletes információkat gyűjtött a pécsi egyházmegyéhez tartozó katolikus egyházközségek területéről, híveinek számáról és területi eloszlásáról. Ennek célja is a diakovári püspökség helyzetbe hozása volt. Adataik szerint a valpovói és a donji-miholjaci kerületben a 13 plébánia összesen 48 ezer hívet számlált, 142 ezer hektáros területen.⁴⁷ A jugoszláv katolikus püspökök és a jugoszláv állam érdekei egybeestek, utóbbi részéről pedig Milivoja Jovanović vallás- és közoktatásügyi miniszter 1921. július 19-én azt írta Nikola Pašić miniszterelnöknek, hogy a baranyai és a szlavóniai egyházközségeket a diakovári püspökséghez kellene csatolni.⁴⁸

Magyar részről a szentszéki követ, Somssich József – a fenti törekvések ellensúlyozásaként – 1921. október 21-én memorandumot intézett a Szentszék államtitkárságához, melyben megpróbált érvelni az érintett területek magyar egyházmegye alá tartozása mellett. Gasparri bíboros-államtitkár november 28-i válaszában jelezte, hogy az SHS állam alkotmánya garantálja az elismert vallások híveinek kapcsolattartását a külföldi vallási vezetőkkel, de tekintetbe kell venni azt is, hogy a jugoszláv kormány – a sajátos körülményekre tekintettel – nem kívánja papjainak magyar püspök joghatósága alá rendelését, illetve szem előtt kell tartani a baranyai és bánáti katolikusok lelkigondozását is.⁴⁹

Ebben az időben – 1921 októberében – írta Erdélyi Károly első hosszabb provi-káriusi jelentését Zichy püspöknek, melyben arról számolt be, hogy Jugoszláviában

⁴⁴ PEL I.1.a.1. 3166/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. nov. 15.

⁴⁵ Dunántúl, 1923. nov. 10., 2.

⁴⁶ Tomas 2016. 55.

⁴⁷ Tomas 2016. 56. A hívek száma valószínűleg felülbecsült volt, az 1924-es jugoszláv sematizmus szerint ugyanis az érintett esperességekben mintegy 45 ezer fő volt.

⁴⁸ Tomas 2016. 56.

⁴⁹ Tomas 2016. 56.

az egyházmegyes állapotok rendezettek, kivéve, hogy a két baranyai kerületben a lelkészek nem végezhetnek hitoktatást az iskolákban. Ez ügyben kérte a pécsi püspök segítségét,⁵⁰ ahonnan az a válasz érkezett, hogy az ügyről már tudomásuk van, és a szükséges lépéseket megtették a belgrádi kormánynál, ahonnan viszont nem érkezett válasz, így a Szentszék közbenjárását kérték.⁵¹ Arra bízatták Erdélyit, hogy ő is próbáljon panaszt emelni, hátha az állandó szorgalmazás eredményre vezet.⁵² Erdélyi beszámolt a donji-miholjaci esperesség plébániáin a zágrábi jezsuiták közreműködésével tartott szent missziókról is, illetve javasolta, hogy a jövőben az elszakított esperességek gondoskodjanak az SHS állam területén élő nyugdíjas papok ellátásáról.⁵³ Utóbbi megszervezését meg is kezdte, miként a következő hetekben a különböző párbér-egyezségek tető alá hozásán is fáradozott. Ezek megkötése azért volt fontos, mert az állam a párbér közigazgatási úton való behajthatóságát letiltotta, így a papság könnyen szorult anyagi helyzetbe kerülhetett.⁵⁴ Ebben az időszakban a határt teljesen lezárták, a pécsi egyházmegyei hatósággal a hivatalos ügyek intézése szinte lehetetlen volt.⁵⁵

1921. december elején küszöbön állt a kötelező állampolgárság-választás határ-ideje. Mivel a magyar állampolgárságot választó optánsoknak el kellett hagyniuk az SHS államot, így az elcsatolt területekre került papságot is élenként foglalkoztatta a kérdés. A provikárius ennek dilemmáiról is beszámolt Zichy püspöknek. Levelét a helyzet és a hangulat érzékeltetése miatt érdemes hosszabban idézni: *„Nálunk kihirdették a rendeletet, mely szerint a trianoni úgynevezett békeszerződés értelmében kit hol illet meg az állampolgárság s kinek van optio joga. Martinkovicsnak nincs optio joga, ő magyar állampolgár s valószínű már rövid időn belül itt kell hagynia plébániáját, hogy Magyarországra visszatérjen. Optio joga a mi kerületünkben van Mátaynak, ifj. Horváth Jánosnak, káplánnak meg nekem. Horváth, ha Valpovót megkapja, azt hiszem, itt marad. De mi többiek nem akarunk itt maradni, mert rövid időn belül a mi maradásunk úgyis lehetlenné válik. Az okok ezek: Az intelligentia egytől-egyig mind kívánja, hogy nemzeti papjaik legyenek, akik velük gondolkoznak, velük éreznek. De már a népben is észlelhető bizonyos*

⁵⁰ PEL I.I.a.I. 2632/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. okt. 6.

⁵¹ Gasparri jegyzéket küldött a jugoszláv követnek, aki válaszában azt állította, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy a polgári hatóságok megtiltanák az iskolákban a vallásoktatást. Ezt követően a szerb kormánynak adandó válaszlévelhez a Szentszék Zichytól kért bővebb információkat. (A PEL I.I.a.I. 2106/1921. Schioppa nuncius levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. október 12.) Közben Gasparri a szentszéki képviselő közbejöttével a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság követségén közbenjárt az ügyben is, hogy a pécsi egyházmegye elcsatolt területre került szeminaristái teológiai tanulmányait Pécsen folytathassák (1921. nov. 3.). Tóth K.–Tusor 2016. 31.; A PEL I.I.a.I. 3155/1921. Schioppa nuncius levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. nov. 12.

⁵² PEL I.I.a.I. 2632/1921. Zichy Gy. püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. okt. 18.

⁵³ PEL I.I.a.I. 2821/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. okt. 6.

⁵⁴ Borsy 2009. 181.

⁵⁵ PEL I.I.a.I. 3374/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. nov. 21.

mozgalom – persze, különböző befolyás folytán – nemzeti papok után, mert mi politikai szerepet nem játszhatunk, a nép pedig nincs oly bizalommal hozzánk, mint a vérebeli papjaihoz. Aztán a nép sem akar magyar püspökséghez tartozni s most csak tűri az állapotokat, mert kénytelen vele. Sőt, ha mi nem viselnők magunkat olyan korrektül, s ha nem bánnánk a néppel oly tapintatosan, mint ahogy ezt tesszük, már kihordtak volna minket a határra. Továbbá az új korszakban meg fogja az állam papjaitól követelni, hogy az állam érdekében missziót teljesítsenek, hogy az állam konszolidációján közreműködjenek. Lesznek ünnepélyek jugoszláv szellemben stb. a mi mind ellenkezik a mi magyar érzelmünkkel s ezt mind végig csinálni nekünk lehetetlen dolog, miután: s ez a legfontosabb a dologban, hogy ellenséges államban vagyunk. Ha pedig az állam várakozásának nem felelnék meg, az állam meg fogja vonni fizetésünket – itt a párbérmegváltás hamarosan be fog következni – s erőszakkal fog minket állásunkból eltávolítani, mert itt a Balkánon nem a jog, hanem az erőszak uralkodik. Az is bizonyos, hogy nemsokára az állam fogja itt a papokat fizetni, mert az állam, amely ellensége a kath. egyháznak, csak ily módon véli a kath. egyházat s a kath. papságot letörhetni, leigázhathatni. A pécs-egyházmegye szlavoniai plébániáinak a djakovói püspökséghez való átszervezése, ha most nem is, egykét év alatt be fog következni, mert ezt itt mindenki, úr és paraszt, iparos és napszámos egyformán kívánja. Ehhez Kegyelmes Uram is kénytelen lesz hozzájárulni, miután az itteni plébániák személyi ellátása s maga a Visitatio Canonica is beláthatatlan nehézségekbe fog ütközni. Lelkem pedig úgy összeforrt szeretett egyházmegyémmel, amelynek klérusához már 40 éve tartozom, hogy ezen kívül számomra nincs boldogulás, csak sanyarú számkivetés. Ezen okok alapján akarjuk kérni a magyar állampolgárságot. Ennek következménye pedig az lesz, hogy kérelmünkötől számított 12 hónapon belül az SHS államot el kell hagynunk.”⁵⁶

Zichy püspök 1921. december 16-ai válaszában igyekezett gyakorlatias, a plébániaszervezet működőképességét garantáló megoldást javasolni, és Erdélyt arra kérte, hogy az alábbiak szerint igyekezzen hatni a papságra: „Tekintettel arra, hogy súlyos feladatok elé állít azoknak az elhelyezése is, akik 1910. január 1-je után szerevén községi illetőséget Horvát-Szlavónországban, az SHS államtól az állampolgárság megszerzéséhez szükséges engedélyt el nem nyerik és onnét kiutasítatnak, felkérem N[agyság]odat, hogy odahatni szíveskedjék, miszerint a fent jelzett határidőt megelőzően községi illetőséget szerzett lelkészek a békeszerződésben biztosított jogukat ne gyakorolják. (A viszonyok megváltozásával) a későbbi illetőségük pedig az S.H.S állampolgárság elnyerésére az engedélyt kérik. Ha azután az elhelyezkedésre itt alkalom és lehetőség nyílik az állampolgárság szempontjából, főleg konszolidálódott viszonyok között, ennek úgy sem lesz itt akadálya.”⁵⁷

Mivel a határon túli területek plébánosokkal⁵⁸ és káplánokkal való ellátása is nagy nehézségekbe ütközött, így a püspök a papság helyben való megtartásában volt

⁵⁶ PEL I.I.a.I. 3466/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. dec. 5.

⁵⁷ PEL I.I.a.I. 3466/1921. Zichy Gy. püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. dec. 16.

⁵⁸ A baranyavári, dárdai, donji-miholjaci és valpói esperesi kerületek 1919 és 1929 közötti espereseiről és plébánosairól készített névtár: Borsy 2009. 194–224.

érdekelt. Másrészt a települések vegyes lakossága, illetve az SHS állam politikája miatt egyre több helyen próbálták megoldani, hogy horvátul is tudó plébánosok, káplánok legyenek disponálva.⁵⁹ A személyi problémák folyamatosak voltak, mindenki nagyon leterhelt volt. Ahogy Erdélyi 1922 év elején jelentette: *„Slavóniában pedig a plébániák olyanok, hogy ott csak a Veliskovcii s a Marijancii plébánosok segíthetik ki egymást kölcsönösen, a többi nem teheti, különösen télen, mert sok a filia s majdnem minden filiában is iskola, de különösen a valpovói plébánia fog sokat szenvedni, ha nem lesz ott két káplán a plébános oldalán.”*⁶⁰ A többi dél-baranyai részen sem volt más a helyzet. A baranyabáni plébános, Zádor Alajos közvetlenül a püspöknek számolt be arról, hogy *„a káplán úr kijelentette, hogy Bánból délebbre, tehát Laskafalura sem, semmi körülmények közt nem megy el; hanem átmegy a határon. Ami most következik, azt jó barátja mondta: ha Nagyméltóságod nem alkalmazza, egyszerűen kilép a papi státusból és mint civil ember keresi meg kenyerét, mely biztos.”*⁶¹

A provokárius által korábban jelzett problémák jelentkeztek is, a magyar katolikus papságot folyamatosan nyomás alatt tartották.⁶² 1922. július 14-én Erdélyinek például azt kellett jelentenie Pécsre, hogy *„a dárdai kerületben a világi hatóság a hercegszöllősi, dárdai plébánosokat, valamint a bar[anya]szentistváni adminisztrátort, a baranyavári kerületben a baranyavári plébánost s a torjancei plébánost plébániájuk elhagyására kényszerítette. Hogy mennyi időre, azt nem tudom.”*⁶³ Ez komoly ellátási problémákat okozott, melyet Erdélyi áthelyezésekkel, filiák átcsatolásával igyekezett áthidalni. Zádor Alajos esperes szintén 1922 júliusában számolt be arról, hogy Fridrik Géza baranyavári plébánost a határra vitték és ott átdobták, így valószínűleg már Pécssett van. Zádor maga is úgy érezte, hogy csak idő kérdése és érte is jönnek. Úgy tudta, hogy az akció a pécsi szerb konzul inzultálása miatti megtorlás, de végül hozzátette: *„De azokat is átdobják a határon, akik Magyarországra optáltak vagy magyar útlevéllel tartózkodnak itt. Nagy az elkeseredés a magyar állam tehetetlensége miatt, mert nem tudja érvényesíteni a trianoni békeszerződést, melynek alapján az optálóknak 1923. július 26-ig volt szabad itt tartózkodniuk, hogy anyagi ügyeiket rendezhessék és akkor is minden ingatlanukkal költözködhettek volna Magyarországra.”*⁶⁴ A világi hatóságok a határátlépést megnehezítették, ami a pécsi egyházmegyes papok mozgását gátolta.

⁵⁹ A baranyaszentistváni káplán ügyében: PEL I.I.a.I. 3374/1921. Zichy Gy. püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. nov. 31.; Petárdán is sikerült Radicev József plébánosnak a horvát nyelvű hívek bizalmának megnyerése. PEL I.I.a.I. 3404/1921. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1921. nov. 26.; Laskafalu esetében Erdélyi pedig egy németül tudó káplán odahelyezését látta szükségesnek: PEL I.I.a.I. 494/1922. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. jan. 23.

⁶⁰ PEL I.I.a.I. 494/1922. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. jan. 23.

⁶¹ PEL I.I.a.I. 164/1922. Zádor A. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. jan. 3.

⁶² A zaklatásokról bővebben: Borsy 2009. 185–186.

⁶³ PEL I.I.a.I. 2670/1922. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. júl. 14.

⁶⁴ PEL I.I.a.I. 2670/1922. Zádor A. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. júl. 12.

1922. augusztus 23-án Eszéken – Zichy püspök jóváhagyásával – kerítették sort a Jugoszláviában működő pécsi egyházmegyei papság közös értekezletére, melyen a négy esperességben működő 34 pap közül 27-en részt vettek. A közös problémák orvoslása, illetve a teendők egyeztetése is – a hatékony püspöki felügyelet hiányában – magasabb szintű szervezettséget igényelt. Így a gyűlésen elhatározták, hogy csatlakoznak a jugoszláv püspöki kar védnöksége alatt, de egyházmegyéenként létesítendő papi szervezetek megalakításához („Urajamnost”), és a megalakulás előkészítésével Chervát László esperest mint elnököt bízták meg.⁶⁵ Kimondták emellett, hogy egy papi otthon létesítése a lehető legrövidebb időn belül szükségesnek tűnik, a gyűlés elé terjesztett papi nyugdíj-javaslatot viszont mind a négy kerület elvetette. Tárgyaltak az iskolai hitoktatás romló helyzetéről, a stóladíjak és a misealapítványok állapotáról, illetve az állami ünnepeken megkívánt istentiszteletekről.⁶⁶ A nap végén többen indítványozták, hogy az espereskerületi gyűlések (koronák) helyett mindig ilyen közös értekezletet tartsanak. Erdélyi ígéretet is tett arra, hogy minden évben egyszer összehívja a közös tanácskozást. Zichy püspök a beszámolóra adott válaszában azonban határozottan kijelentette, hogy az espereskerületi koronákra szükség van, az ehhez hasonló közös gyűlések és határozataik jóváhagyásának jogát pedig magának tartja fenn.⁶⁷

A magyar papságot és az alájuk tartozó katolikusokat ért sérelmek ügyében Zichy mellett a provikárius is számos esetben fordult a jugoszláv hatóságokhoz jogorvoslatért, legtöbbször nem sok eredménnyel. Ennek kapcsán 1922. november 20-án az alábbi levelet küldte Pécsre, melyben ennek okaira mutatott rá, és a változás irányait latolgatta: *„Most végre tisztában vagyok azzal, miért maradt oly sok fölterjesztésem, tiltakozásom felelet nélkül, mert t. i. a beogradi kormány nem tűri, hogy idegen püspök intézkedjék jugoszláv területen s így annak provikáriusát sem ismeri el, s ennek intézkedéseit figyelembe sem veszi. Miután biztos vagyok benne, hogy a beogradi kormány ezen álláspontját semmiféle argumentumra, semmiféle tiltakozásra meg nem változtatja, azt vélem, hogy itt csakis az Apostoli Szentszék segíthetne úgy, hogy a pécsi egyházmegye jugoszláv területére külön Apostoli vikáriust nevezze ki. Ha óhajtja a főtisztelendő hatóság, hogy legalább a belső összetartozandóság megmaradjon az elszakadt részek papsága s az anyaegyházmegye között, kegyeskedjék a Szentszéknél kivinni, hogy ezen apostoli vikárius pécs egyházmegyei pap legyen, Püspök Úr ő Nagyméltóságának (titkos megbízottja) választottja, akiben megbízhatik. Miután továbbá bizonyos, hogy az elszakadt részek papsága jugoszláv püspökség alá*

⁶⁵ PEL I.I.a.I. 3429/1922. Jegyzőkönyv a pécsi egyházmegye jugoszláv fennhatóság alá eső papságának 1922. aug. 23-án Eszéken tartott gyűléséről.

⁶⁶ Utóbbi kapcsán megállapodtak, hogy csak június 28-a, az elhunyt (római katolikus) jugoszláv hősök napján tartanak szentmisét, a többi alkalommal szentmise nélküli Te Deum tartandó. Ez a döntés a jugoszláv püspöki kar határozatán alapult. PEL I.I.a.I. 3429/1922. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. aug. 25.

⁶⁷ PEL I.I.a.I. 3429/1922. Zichy Gy. püspök levele Erdélyi Károlynak, 1922. szept. 10.

*fog tartozni, ha csak föl nem borul egész Jugoszlávia, kegyeskedjék a főtisztelendő Hatóság azon egypár (3–4) papon megkönyörülni, akik inkább választanák a halált, mintsem, hogy más egyházmegyéhez tartozzanak, mintsem, hogy horvát püspök alatt szolgáljanak. Hisz a Gondviselés, sajnos, készít túl számunkra helyet. Nem kell hangsúlyoznom, sem hosszasan indokolni, hogy itt gyors intézkedésre van szükség, miután sem Ordinariust sem engem a kormány el nem ismer, nincs aki a kormány erőszakoskodása ellen a vallást, a papságot s a híveket megvédje.”*⁶⁸

Zichy eközben igyekezett kapcsolatban maradni az elszakított plébániákkal, próbált papokat küldeni, és maga is megkísérelt bejutni a területre bérálni, illetve vizitálni a plébániákat. Igazolni akarta, hogy a határváltozás nem befolyásolja a püspökség működését, mivel a papság nyelvi kompetenciái lehetővé teszik a déli részekkel való kapcsolattartást, tehát nincs szükség átszervezésre sem.⁶⁹ Ennek érdekében 1923. február 15-én az SHS állam főkonzulátusán szabad beutazást kért az országba két autóval, a szükséges kísérettel, nagyjából 32 napi tartózkodást tervezve 29 plébánia meglátogatására. Rámutatott, hogy ezen a területen 1910 óta nem volt bérálás, illetve a horvát-szlavón püspökök saját elfoglaltságaik miatt nem képesek vizitálni a plébániákat.⁷⁰ A jugoszláv külügy – a vallás- és oktatásügyi minisztérium megkérdezése után – úgy döntött, hogy a püspök kérését nem szabad teljesíteni. Közben – 1923 júniusában – a donji-miholjaci határrendészeti biztos olyan jelentéseket küldött a belügyminisztériumba, melyek arról számoltak be, hogy az adott terület teljességgel megbízhatatlan magyar papsága gyakran utazik a pécsi püspökhöz, és minden bizonnyal kémkedést végeznek.⁷¹

A kapcsolattartás a következő időszakban tovább nehezedett. Ez állt a háttérben annak a megjegyzésnek is, melyet az 1923. június 23-i baranyavári espereskerületi gyűlés jegyzőkönyvében olvashatunk, közvetlenül az után, hogy a megélhetési és anyagi nehézségekről hosszasan tárgyaltak: „Külön eszmecsere tárgyává tettük lelkületünk legfájóbb panaszát: elhagyatottságunkat? Sem egyházi, sem világi hatóság nem törődik velünk. Ezt már a nép is észreveszi, és e szorongatott helyzettel a papság rovására visszaél. Ezen lehetetlen állapoton sürgősen segíteni kell, mert sem a papság, sem a hívek püspöki hatóság és ennek irányítása nélkül meg nem lehet. A legcélszerűbb expediens az volna, ha sikerülne a főt. Egyházmegyei Hatóságnak Róma útján kivinni azt, hogy joghatóságát SHS területen is szabadon gyakorolhassa. Ezáltal alkalma nyílne ahhoz, hogy a személyzeti hiányokat is pótolhassa, az itt működő papok jogos igényeit pedig megnyugvásra kielégíthesse. Ezáltal elkerültetnék azon lesújtó és ránk nézve felette igazságtalan anomália, hogy a vonalon túli papság egyházmegyei aspirációitól kegyetlenül ki legyen zárva, holott némely helyen felváltás

⁶⁸ PEL I.L.a.I. 1149/1945. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. nov. 20.

⁶⁹ Tomas 2016. 57.

⁷⁰ Tomas 2016. 60.

⁷¹ Tomas 2016. 61.

volna szükséges. Ha ez keresztül nem vihető, akkor ideiglenesen a pécs egyházmegyei részre apostoli adminisztrátor volna kinevezendő, mert a beográdi kormány a püspöki provikárius hatáskörét Baranyára nem ismeri el. Azon esetben pedig, ha az egyházmegye ezen részének lekapcsolása válna esedékessé, akkor – mint a pécsi Egyházmegyenek hűséges gyermekei – az anyaegyháztól elválni sehogy sem akarunk, hanem vissza kívánczunk azon otthonba, hová egész életünk tradíciói fűznek.”⁷²

A jugoszláv diplomáciai és egyházi törekvések végül eredményre vezettek. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. július 18-án arról tájékoztatta Zichyt, hogy az érintett területek a lehető leghamarabb a diakovári püspök igazgatása alá kerülnek, apostoli kormányzóság formájában. Levelében hangsúlyozta, hogy a Szentszék igyekezett a lehető legtovább halasztani az intézkedést, de a status quo fenntartása a továbbiakban lehetetlen „a szerb hatóságokkal való konfliktusból eredő lelki károk okozása nélkül, akik ráadásul már most is különböző módokon akadályozzák a kérdéses egyházközségek szabad joggyakorlását és a kérdéses egyházközségek kommunikációját Excellenciád saját ordináriusával.” Egy rövid indoklás után ehhez még hozzátette, hogy a „Szentszék, az Eminenciás úr iránti tiszteletből, a feltétlenül szükségesre korlátozta magát. Valójában nemhogy végleges területi felosztásra nem kerül sor, de még új ordináriust sem nevez ki, hanem a kérdéses plébániákat ad nutum Sanctae Sedis egy szomszédos egyházmegye ordináriusának igazgatására bízta.”⁷³ Zichy két napon belül választott a nuncius levelére. Ebben felemlítette, hogy a pécsi egyházmegyétől így leválasztott 36 pap mindig is az eredeti ordináriushoz fog kötődni, akkor is, ha a hivatal kötelékei, melyek 18 éve erősödtek közöttük, most eloldásra kerülnek. Jelezte, hogy az egyház és a lelkek javára kész engedelmeskedni a Szentszék döntésének, de ugyanezekre hivatkozva kérte, hogy az érintett plébániákat ne a diakovári ordináriusra, mint apostoli adminisztrátorra bízta. Kérését így indokolta: „Egyházmegyéim említett plébániáin horvát, német és magyar hívek vannak. A diakovói egyházmegyében csak horvátok élnek. A papok csak horvátul beszélnek. Az egyházmegye e részén a lelkek szükségleteinek megfelelő ellátás lehetetlennek tűnik, mivel a szükséges számú papot folyamatosan keresik. A két egyházmegye és papjaik között mindig is hiányzott a barátság és a kommunikáció, mivel a diakovói papok túlságosan belekeveredtek a politikába [...]”⁷⁴ Ezek után kérte, hogy Erdélyi Károly provikáriust nevezzék ki apostoli adminisztrátorrá, ahogyan azt már 1922. december 20-án kelt hivatalos levelében is indítványozta. Arra is kérte Schioppát, hogy javasolja a pápának, a kérdéses plébániákat ideiglenesen vagy Budanović bácskai apostoli adminisztrátorára, vagy Antun Bauer zágrábi érsekre bizzák.⁷⁵ A belgrádi nuncius

⁷² PEL I.I.a.I. 4011/1923. A baranyavári esperesi kerület tavaszi gyűlésének jegyzőkönyve, Baranyában, 1923. jún. 23.

⁷³ PEL I.I.a.I. 3536/1923. Schioppa nuncius levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. júl. 18.

⁷⁴ PEL I.I.a.I. 2370/1923. Zichy Gy. püspök levele Schioppa nunciusnak, 1923. júl. 20.

⁷⁵ PEL I.I.a.I. 2370/1923. Zichy Gy. püspök levele Schioppa nunciusnak, 1923. júl. 20.

azonban Erdélyi személyét, elsősorban magyar nemzetisége miatt nem támogatta,⁷⁶ az alternatívaként felvetett másik két személy pedig – megkérdezésük után – elhárította a lehetőséget.⁷⁷

Erdélyi Károly 1923. augusztus 18–19-én részt vett a Zágrábban rendezett Eucharisztikus Kongresszuson, melyen beszámolója szerint a „vonalt alatti” plébániákról mintegy 1200 hívő volt jelen. A kongresszus utáni napokban pedig a jugoszláv püspöki kar konferenciáján volt, ahová ez alkalommal is meghívták. Mikor itt szóba került a pécsi püspökséghez tartozó plébániák átcsatolása, élénken tiltakozott és jegyzőkönyvbe vetette, hogy ha Pécshez nem tartozhatnak, akkor sem kívánnak semmiképpen a diakovári egyházmegyéhez csatlakozni.⁷⁸ A püspökkari konferencia alkalmával Zágrábban tartózkodott a nuncius is, aki az első napon hívatta Erdélyit és érdeklődött a dél-baranyai egyházi viszonyokról. A Zichynek küldött, erről szóló jelentés így folytatódik: *„Szavaiból kivettem, hogy átcsatolás nem lesz, hanem valószínűen apostoli adminisztrátúra. [...] Hogy az apostoli adminisztrátúra nem egy hamar s nem egy könnyen fog megalakulni, arról a beográdi kormány gondoskodni fog, de hogy végre is a Szt. Szék álláspontja fog győzedelmeskedni, arról a Nuncius Úr erélyessége kezkesedik. Bárki lesz is az apostoli adminisztrátor, roppant gondot vesz a nyakába, mert már most is nagy a hiány s nincs kilátás arra, hogy később a hiányt pótolhatná, mert a mi vidékünkön senkinek sincs kedve a papi pályához, aminek többek között oka a mai házi nevelés, jobban mondván: annak hiánya. Különböztetnem azt hiszem, engem nem fenyeget azon veszély, hogy rám esnék a választás, mert a beográdi kormány magyar embert aligha fog erre az állásra acceptálni.”*⁷⁹

Erdélyi megérzése csak részben volt helyes, rövidesen ugyanis felállt a zágrábi érsekséghez tartozó (bosznia–szerémi) diakovári püspökség adminisztrációja alá helyezett Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság.⁸⁰ Az apostoli kormányzóságok felett a joghatóságot közvetlenül a pápa gyakorolta a kinevezett apostoli kormányzó révén, mivel egy önálló egyházmegye alakításának a feltételei nem álltak fenn, illetve így kánonjogilag az elcsatolt területeket nem szakították ki korábbi egyházmegyéjükből.⁸¹ Az országos egyházkormányzati átszervezés lassan és fokozatosan ment tehát végbe, és igyekeztek ideiglenes megoldásokat bevezetni

⁷⁶ Tóth K. 2021. 21.

⁷⁷ Bauer egyházmegyéje nagy méreteire és a nagy távolságra hivatkozott. Budanović szintén a távolsággal érvelt, illetve megjegyezte, hogy ha a magyarok számára kedvező politikai változások következnenek be, könnyebb lenne a közelebb fekvő diakovári egyházmegyéttől az ottani ordináriusokra bízott terület visszarendeződése. Tóth K. 2021. 21.

⁷⁸ PEL I.I.a.1. 3094/1923. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. szept. 3.

⁷⁹ PEL I.I.a.1. 3094/1923. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. szept. 3.

⁸⁰ Gergely – Balogh 1993. 185. A pécsi egyházmegyének 1923-ra 19 esperességre szervezve 178 plébániája maradt az anyaországi területen. Gergely 1999. 44.

⁸¹ Tóth K. 2021. 6–7.

az egyházmegyék mindennapi működtethetősége érdekében.⁸² Ezzel a módszerrel el tudták hátrítani az utódállamoknak azt az igényét is, hogy az újonnan kinevezendő püspökök kiválasztásába beleszóljanak, ugyanis az apostoli adminisztrátorok kapcsán ilyen gyakorlat korábban nem létezett.⁸³

Akšamović apostoli adminisztrátorrá történő kinevezésére már két hónappal Erdélyi jelentése után, 1923. november 1-jén sor került,⁸⁴ hivatalba lépését pedig rövid felkészülési időt hagyva december 1-jére tűzték ki. Minderről Schioppa már november 2-án tájékoztatta a pécsi püspököt,⁸⁵ három nappal később pedig Akšamović bejelentkező levele is megérkezett Pécsre, melyben kérte Zichytől, hogy a terület papságát bízassa engedelmességre, és jelezze a provikáriusnak az átadás időpontját.⁸⁶ A válaszlevél megszületésére tíz napot várni kellett,⁸⁷ melyben Zichy elismerte, hogy egyházmegyéje országhatáron túli részeivel a szükséges kommunikációt nem tudta fenntartani, ezért engedelmeskedik a szentszéki döntésnek és mindent megtesz az átadás sikeres lebonyolítása érdekében.⁸⁸ Még ugyanaznap írt Erdélyinek is, kifejezte

⁸² Csernoch János hercegprímás Rómából szerzett információi szerint „a Szentszék az elfoglalt részeken történő egyházi berendezéssel nem szándékozik sietni, sőt, inkább halogatja ameddig csak lehet.” Bár az országhatár által szelt egyházmegyék diszmembrációja nem lesz elkerülhető, de ennek idejét igyekeztek kitolni. Gergely 2001. 43.

⁸³ Tóth K. 2021. 8.

⁸⁴ Tóth K. – Tusor 2016. 45–46.

⁸⁵ PEL I.I.a.1. 3536/1923. Schioppa nuncius levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. nov. 2.; Josip Smolaka, az SHS Királyság szentszéki követe 1923. nov. 9-én táviratban tájékoztatta kormánya vallás- és közoktatásügyi miniszterét a hírről, „hogy teljes területünket felszabadítottuk az osztrák és a magyar püspököknek való alávetés alól.” Tomas 2016, 64. November 10-én a pécsi *Dunántúl* című katolikus napilap is beszámolt az elcsatolásról. A cikk címében (*A pécsi egyházmegye elszakított részeit ideiglenesen a djakovói egyházmegyéhez csatolták*), illetve a szövegben kiemeléssel is hangsúlyozva az elcsatolás ideiglenesen jellegét. Dunántúl, 1923. nov. 10., 2. Itt összesen 30 plébániáról írtak, míg a határ túloldalán csak 29 plébániával számoltak. Petárdát (Baranjsko Petrovo Selo) ekkor a horvát források kihagyták a felsorolásból, viszont az 1924. évi diakovári egyházmegyei sematizmusban már szerepeltették. A plébánia alapítása az elcsatoláskor még folyamatban volt, a Révész József plébános kinevezésére vonatkozó döntést Zichy püspök 1923. nov. 8-án, a leendő apostoli kormányzóság területét érintő utolsó döntései egyikeként hozta. Tomas 2016. 66.

⁸⁶ PEL I.I.a.1. 3536/1923. Akšamović püspök levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. nov. 5.

⁸⁷ Ez idő alatt Zichy Gyula helyzete is jelentősen megváltozott. Mivel a kalocsai érsekségben – Várady L. Lipót gyógyíthatatlan szívbetegsége miatt – 1922 óta számítottak a széküresedésre, elkezdődött a lehetséges utódok keresése, de az ügy eldöntése végül évekig húzódott. (Bővebben: Salacz 2002.) A stallum kapcsán – Várady 1923. február 18-ai halála után – végül Zichyre esett a Szentszék választása (annak ellenére, hogy Zichy kérte Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztert és Csernoch János hercegprímást is, hogy Rómában az érseki kinevezése ellen érveljenek, mivel nem szeretett volna Kalocsára menni. Tóth K. 2020. 91.), így ezzel párhuzamosan gondoskodni kellett (volna) a pécsi püspöki szék betöltéséről is. A pápa végül meghagyta Zichyt a pécsi püspöki székben is, és először csak kalocsai apostoli kormányzóvá nevezte ki, amely pozíciót 1924. január 27-én vett át.

⁸⁸ PEL I.I.a.1. 3536/1923. Zichy Gy. püspök levele Akšamović püspöknek, 1923. nov. 15.

a helyzet miatti mély megindultságát, és bejelentette joghatósága megszűnésének időpontját, majd így folytatta: „Bármely fájdalommal töltön is el tehát az a kényszerű rendelkezés, mely bennünket időlegesen elválaszt, a reánk bízott hallhatatlan lelkek üdvének szolgálata minden áldozatot megkövetel és meg is érdemel részünkről. Ebben a tudatban s viszont abban a jóleső reményben, hogy a viszonyok javultával ama benső kapcsolatok, melyek bennünket mindenkor összefűztek, újból teljes egészükben érvényesülni fognak, felhívom [...], hogy az új Ordinárius iránt ugyanazon tisztelettel és engedelmességgel viseltesenek [...], továbbbi intézkedésig mindenki helyén maradjon s ugyanazon buzgósággal teljesítse lelkipásztori kötelességeit, mintha semmiféle változás sem állott volna be.”⁸⁹ Végül Erdélyit december 1-jével felmentette provikáriusi tisztségéből.

Akšamović hivatala átvételének napján körlevelet intézett a joghatósága alá tartozó hívekhez és papsághoz is. Előbbiben a vallási kötelek fontosságát hangsúlyozta, megemlítve a terület különösen nagy etnikai heterogenitását, a papság kapcsán pedig több rendelkezés mellett megerősítette hivatalában a terület négy korábbi esperesét, a plébániai adminisztráció nyelvét pedig a horvátot tette.⁹⁰

A tényleges átadás-átvétel végül csak 1923. december 10-én történt meg, így Zichy joghatósága eddig az időpontig meghosszabbodott.⁹¹ Akšamović aznapra hívta össze az érintetteket Eszékre. Az elnöklő püspök mellett jelenlévő Erdélyi Károly, Charvát László, Zádor Alajos és Eröss Károly esperesek, valamint Bezetzky Róbert eszéki esperes az átadásról jegyzőkönyvet készített, melyben kitértek a vagyoni és pénzügyi kérdések mellett a kegyúri kötelezettségek megállapítására is. Rögzítették, hogy minden érintett pap az SHS Királyság állampolgárságát választotta, és úgy döntött, hogy folytatja a lelkipásztori munkáját az apostoli adminisztratúra területén.⁹²

Az ülésről Erdélyi Károly részletesen beszámolt Zichy püspöknek: „Az idő aznap barátságtalan, borús volt, nagyon megfelelő szomorú lelkem hangulatának. A püspök úr szépen fogadott minket. [...] Az átadás simán ment végbe. Ezt követően több adminisztratív kérdést vitattunk meg s több utasítást vettünk át az ap. adm. úrtól. P. u. a sztmisében a pap a leckét horvát nyelven olvassa s az evangéliumot horvát nyelven éneklí, ez kötelező egész jugoszláv területre. [...] az ap. adm. úr alapot akar létesíteni a nyugdíjasok ellátására. Ebből látszik, hogy ő nem rövid lejáratúnak tartja az ő ap. adminisztratúráját. [...]

⁸⁹ PEL I.I.a.I. 3536/1923. Zichy Gy. püspök levele Erdélyi Károlynak, 1923. nov. 15.

⁹⁰ Tomas 2016. 67. Az 1921 után véglegesen elcsatolt déli területeken fokozatosan megszűntek a felekezeti fenntartású nép- és középiskolák, olykor erőszakos fellépés eredményeképpen. Hiába fordult ez ügyben a jugoszláv püspöki kar 1922. január 13-án emlékiratban a kormányhoz, illetve április 24–29-i konferenciáját követően a királyhoz. Az elcsatolt területeken 1924-ben az állam rendeletileg megszüntette az iskolai valláserkölcsei és pasztorális egyesületeket, így a Mária-kongregációkat is. Az államosított iskolákban a magyar tanítók képzéséről csak az 1930-as évek vége felé kezdtek gondoskodni. Salacz 1975. 108.

⁹¹ PEL I.I.a.I. 3536/1923. Akšamović püspök levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. nov. 28.

⁹² Tomas 2016. 68. Később azonban kiderült, hogy néhány pap – így Martinkovics János Marijanci plébánosa – úgy döntött, hogy a pécsi egyházmegyében kívánja folytatni szolgálatát.

*minden plébános köteles templomának vagyoni állapotáról [...] kimutatást beküldeni s az alapítványi s templomszámadásokat jövő év március végéig beterjeszteni. A baranyaiaknak megengedi, hogy az anyakönyveket egyelőre latinul vezessék s hogy vele hivatalosan latinul vagy németül levelezzenek, a világi hatóságokkal azonban horvát nyelven. [...] a baranyaiaknak megígérte, hogy az ott lévő világi hatóságokkal szemben azok zaklatásai ellen meg fogja védeni őket. [...] Több ízben adott kifejezést Kegyelmes Uram iránt érzett különös nagy tiszteletének, velünk szemben nagyon barátságos volt.”*⁹³ Ezt követően az érintett két püspököknek rendeznie kellett a határmenti plébániák területi kérdéseit. Nem sokkal később – mikor az SHS állam belügyminisztériuma elrendelte a regionális hatóságok által korábban kiállított állampolgársági igazolványok minisztériumi hitelesítését – Akšamović kijelentette, hogy a határmenti egyházközségek igazgatása kapcsán nincsenek különösebb viták, Pélmonostornak és Torjancnak a beremendi plébániától való önállósodása folyamatban van, más határ menti egyházközségek pedig egyértelműen a diakovári püspök mint apostoli adminisztrátor joghatósága alá tartoznak.⁹⁴ A beremendi plébánia helyzete speciális volt, melynek ügye még sok évig húzódott.⁹⁵

A papság helyzetének rendezése volt a következő fontos kérdés. A viszonyok megismerése, rendezése – és részben a legitimáció erősítése – céljával Akšamović 1924 februárjának végén⁹⁶ rohamtempóban meglátogatta a baranyai plébániákat (Dárdát, Pélmonostort, Popovácot és Batinát, ahová több más környékbeli település papjai is odautaztak). A négy napig tartó úton elsősorban megyei vezetőkkel és a helyi papsággal találkozott. Erdélyi Károly minderről néhány nappal később – Zádor Alajos popováci plébános leírása alapján – írt Zichy püspöknek. „A múlt héten az a. a. úr végig száguldott Baranyán mint a vihar. [...] [Popovácon] másnap ½ 8-kor misézett és dacára annak, hogy teljes inkognitót jelzett (pap négyesfogattal és incoquito?) mise után a szépszájú hívekhez rövid beszédet tartott. Majd az asszonyok közé gyűlt, akik még a cingulusát is csókolták, ami nagyon tetszett neki.”⁹⁷ Erdélyi a papi dispoziciók és plébániai átszervezések részletes leírása után levelét a következő megjegyzéssel zárta: „Az egyházi viszonyok végleges rendezését még a djakovói püspök úr sem várja előbb, mint négy-öt év múlva. Nem tudom, megérem-e.”⁹⁸

⁹³ PEL I.I.a.I. 3982/1923. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1923. dec. 22.

⁹⁴ Tomas 2016. 70–71.

⁹⁵ Az erről szóló levelezés: PEL I.I.a.I. 2950/1925.

⁹⁶ 1924. febr. 26–29. között.

⁹⁷ PEL I.I.a.I. 781/1924. Erdélyi K. levele Zichy Gy. püspöknek, 1924. márc. 7.

⁹⁸ PEL I.I.a.I. 781/1924. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1924. márc. 7. Akšamović az észak-szlavóniai plébániákat (Petrijevci, Čepin, Brodjanci, Bizovac) 1924 májusában kereste fel. Ivan Sečkar plébános, teológiai professzor és horvát néppárti politikus a helyi papság és a hívek nagy örömről számolt be, akik boldogan köszöntötték az első horvát püspököt, aki szívében ugyanazokat a nemzeti eszméket hordozza, mint ők. Tomas 2016. 71.

A két érintett püspökség között még évekig folytak a pénzügyi természetű viták, ugyanis Akšamović igényt tartott az általa adminisztrált mintegy 30 plébánia jövedelmeire.⁹⁹ A dél-baranyai plébániák a papságnak járó juttatások kifizetésének kérdését csak 1924 júniusában oldották meg. Az egyházi és iskolai alapítványi vagyonok elhatárolása, melyben a magyar állam is érdekelt fél volt, még nehezebb kérdés volt. A magyar fél nem szándékozott a szükséges adatokat rendelkezésre bocsátani, így a jugoszláv félnek más módon kellett információkat szereznie, illetve a Szentszék képviselőinek is be kellett kapcsolódnia a vita megoldásába. Zichy püspök is ellenzte bármilyen megosztás végrehajtását. A világi kegyurak – és így a magyar állam – számára, akik az érintett területeken korábban templomot és plébániát építettek, illetve a plébánosi kinevezések kapcsán jogosítványokkal rendelkeztek, az átvétel szintén hosszas jogi eljárásokat eredményezett.¹⁰⁰ A magyar külügyminisztérium már 1922 óta igyekezett az egyházi jogalanyok kártérítési igényeit az utódállamokkal szemben érvényesíteni, így például a javadalmakat és az egyházi jellegű jogi személyeket ért sérelmeket, melyek a birtokok és az egyéb vagyonok átszolgáltatásából, lefoglalásából, jövedelmeik visszatartása miatt vagy elmaradt hasznokból keletkeztek.¹⁰¹ A magyar püspökök az 1922. október 11-én tartott konferenciájukon értesültek arról, hogy a vatikáni magyar követ Gasparri bíboros-államtitkártól azt a felvilágosítást kapta az új országhatárok által metszett egyházmegyék vagyonjogi kérdéseinek rendezése kapcsán, hogy ezek megoldása érdekében szükség esetén apostoli adminisztrátorok kinevezésére kerül sor.¹⁰² Bár ezen a téren időközben történtek lépések, de az egyházi birtokviszonyok rendezése még egy évvel később is mint megoldandó probléma merült fel.

Kitekintés

A délszláv államhoz került katolikusok helyzete nem volt könnyű a két háború közötti időszakban, de az egyházi rendezés ideiglenessége meghagyta a változás reményét. 1925 októberében Csernoch János hercegprímás – az érintett püspökök véleményének kikérése után – a magyar kormánynak jelentést készített, mivel mind a vatikáni, mind a belgrádi képviseltről úgy értesült, hogy a Szentszék és a jugoszláv kormány között megkötendő konkordátum tárgyalásai a befejezéshez közelednek.¹⁰³ A magyar püspökök legfőbb szempontjai az egyházmegyéknek a magyarság érdekeit

⁹⁹ Tóth K.–Tusor 2016. 81., 98.

¹⁰⁰ Tomas 2016. 72–74.; A kegyúri jogok alakulásáról: Csizmadia 1966.

¹⁰¹ PEL I.I.a.1. 1727/1922. Csernoch J. levele Zichy Gy. püspöknek, 1922. ápr. 8.

¹⁰² Beke 1992. 102. (1922. okt. 11.)

¹⁰³ Borsy 2009. 189–191.

figyelembe vevő megállapítása, a vagyoni érdekek védelme és a liturgia nyelvének kérdése voltak. Megállapították, hogy *„miután az országhatár által szelt egyházmegyék mostani alakjukban aligha maradhatnak meg, legalább azt kell kérnünk, hogy a Magyarországtól elszakított részek horvátországi vagy szerb egyházmegyékhez ne csatoltassanak, hanem azokból egy vagy két külön egyházmegye létesíttessék.”*¹⁰⁴ A magyar egyházmegyék javainak és alapítványainak megosztása és a glagolita nyelv elutasítása kapcsán úgy értesültek, hogy a Szentszék az utóbbi vonatkozásában hajlandó engedményeket tenni. Arról is tudomást szereztek, hogy a kalocsai és a csanádi püspökség elszakított területeit a belgrádi érsekség joghatósága alá fogják vonni, ami ellen természetesen a magyar érdekek védelmében tiltakozásukat fejezték ki.

A Szentszék és a jugoszláv állam közötti konkordátum-tárgyalások ugyan 1920 óta folytak, de többször – így 1925-ben is – megszakadtak. A jugoszláv püspöki kar 1933 januárjában pásztorlevelet bocsátott ki az állam által folytatott, nyíltan vallás- és egyházzellenes „sokolnevelés” kapcsán, mely a szerb ortodoxok illetve a horvát és szlovén katolikusok közötti ellentéteket jelentősen kiélezte. Ennek el-lensúlyozását szolgálta a konkordátum-tárgyalások újbóli felélénkítése. Az 1935-ben megkötni tervezett konkordátum magyar szempontból legfontosabb része a bácskai és bánási apostoli kormányzóság püspökséggé alakítása volt. E mellett a konkordátum méltó, az ortodox egyházzal egyenrangú helyet garantált volna az államban a katolikus egyháznak. A megkötött szerződés ratifikálását azonban a szerb ortodox egyháznak sikerült megakadályoznia, elsősorban arra hivatkozva, hogy az a katolikus egyházat a „nemzeti egyháznál” kedvezőbb helyzetbe hozná.¹⁰⁵ Hosszú háttérviták után 1937 júliusában a szerb parlament, a skupština 167:129 arányban megszavazta a becikkelyezést, azonban a szerb egyház és a közvélemény ezt továbbra sem fogadta el, így annak szenátus elé terjesztése már nem történt meg. A kormány a nyomás hatására végül meghátrált és 1938 januárjában levette a kérdést a napirendről.¹⁰⁶ Ennek ellenére azonban az 1930-as évek második felében a konkordátum szelleme érvényesült, és enyhült a katolikusokra és a magyarokra nehezedő nyomás. Viszont mivel 1937. május 1-i hatállyal megszűnt a külföldi állampolgárságú egyháziaknak az a joga, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezhesenek,¹⁰⁷ így az itt élő katolikus magyarok pasztorációjának megoldása is nehezebbé vált.

A pécsi püspökséghez 1941 és 1944 között visszatért a baranyai háromszög két esperessége, ekkor már 18 plébániával, azonban az észak-szerémi két esperesség 13

¹⁰⁴ Beke 1992. 159. (1925. okt. 14.)

¹⁰⁵ Salacz 1975. 109–110.

¹⁰⁶ Salacz 1975. 110.; Tóth K. 2021. 9.

¹⁰⁷ Salacz 1975. 111.

plébániája az önállóvá vált Horvátországban maradt.¹⁰⁸ Mivel az 1918-as szerb megszállást követően a térség papjai a helyükön maradtak, és csak évek alatt váltották őket a bosznia-szerémi püspökség papjai, így az 1941-ben ideiglenesen visszakerült Baranyavár, Bellye, Dárda és Pélmonostor plébánosai is még a régiiek voltak. A pécsi egyházmegye papja volt még ekkor a hercegszöllősi plébánia adminisztrátora és Izsép plébánosa is. A további kilenc plébániát már szerémi egyházmegyes papok vezették, akik viszont 1941-ben elhagyták szolgálati helyüket.¹⁰⁹

Virág Ferenc pécsi püspök – joghatóságának visszanyerése után – 1941-ben Klein Tivadar¹¹⁰ tiszteletbeli kanonokot, Pélmonostor plébánosát nevezte ki az apostoli kormányzóság *vicarius generalis*ának, és az üresen álló plébániákra papokat küldött, akik viszont 1944–1945-ben otthagyni kényszerültek híveiket, csak a magát horvát-nak valló torjanci plébános maradt helyben. Kleint azonban – a pélmonostori szerb pópa lelövése miatti bosszúból – hamarosan megölték, így helyére Fridrik Géza¹¹¹ baranyavári plébánost nevezték ki.¹¹²

A második világháború végén a dél-baranyai apostoli kormányzóság – újból jugoszláv területen – még közel hét évig a pécsi püspökség joghatósága alatt maradt. 1944 után, a német megszállás idején, az 1942-ben kényszerűen lemondott Akšamović püspök ismét mint apostoli kormányzó vezette tovább egyházmegyéjét. A dél-baranyai részekben a németek kitelepítése miatt a hívek száma megfeleződött, a plébániák mintegy fele betöltetlen volt. A visszatérő baranyai plébániák tehát 1951-ig a pécsi egyházmegyéhez tartoztak, amikor újra apostoli kormányzót kaptak, ismét a szerémi püspökség fennhatósága alatt. Ekkor XII. Pius pápa Akšamović mellé Bäuerlein Istvánt nevezte ki segédpüspökké, aki egyben a pécsi egyházmegye jugoszláv fennhatóság alatti részének apostoli kormányzója lett.¹¹³

A Bácskát és Dél-Baranyát is magában foglaló Vajdaság vallási és nemzetiségi arculata a két világháború között, illetve az azt követő népmozgások következtében jelentősen megváltozott. Az 1921-es népszámlálás szerint az itt élő közel 1,4 millió lakos közül 475,485 fő vallotta magát görögkeleti vallásúnak. 1961-ben a valamivel több mint

¹⁰⁸ Gergely 1999. 86. A Verőce megyei 13 plébánia közül tíz volt horvát, kettő horvát és német, egy (a čepini) horvát, német és magyar nyelvű. Ezek már 1918 előtt is Horvát-Szlavónország területén feküdtek. Salacz 1975. 123.

¹⁰⁹ Salacz 1975. 124. A pécsi egyházmegyes papok magyar területre való átjövele 1924 után tovább nehezedett, ugyanis a befogadási eljárás mellett az új apostoli adminisztrátor elbocsátó hozzájárulását is meg kellett szerezni. Ennek nehézségeiről és az áthelyezési kísérletekről: Borsy 2009. 191–192.

¹¹⁰ Klein Tivadar (Teodor) Ádám életéről: Borsy 2009. 211–212.

¹¹¹ Életéről röviden: Borsy 2009. 205–206.

¹¹² Salacz 1975. 124.

¹¹³ Salacz 1975. 124.

1,8 millió itt élőlől 1 millióan voltak görögkeletiek vagy ateisták.¹¹⁴ A növekedés elsősorban a kitelepített németek helyére történő beköltözésnek volt köszönhető.¹¹⁵

1969-ben a dél-baranyai egyházközségek közül magyar volt a liturgikus nyelve Vörösmartnak (2500 hívő), Karancsnak (400 hívő), Laskónak (600 hívő), Újbezdának (600 hívő) és Nagybodolyának (500 hívő). Horvát és magyar kétnyelvű plébánia volt Kisköszegen (2000 hívő), Darázson (1800 hívő), illetve a némettel kiegészülve háromnyelvű volt Pélmonostor (3000 hívő), Bellye (2500 hívő) és Hercegszöllős (3000 hívő) plébániája. Zömmel magyar lakosú filiák voltak – részben református lakossággal – Kopácson, Sepsén és Várdarócon.¹¹⁶ A Szentszék végül 1971-ben a dél-baranyai apostoli kormányzóság plébániáit – az észak-szerémi esperességgel együtt – a szerémi püspökségbe olvasztotta.¹¹⁷

Levéltári, adattári források

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécs

I.I.a.I. = Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag

I.I.f.I. = Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (Ezek hivatkozása: LC)

Források a korabeli sajtóból

Dunántúl, 1922–1923.

Könyvek, tanulmányok, szakcikk

Bacsa 1997 = Bacsa Gábor: A trianoni magyar–szerb–horvát–szlovén határ megállapításával kapcsolatos eljárás. Zalai Múzeum 7. (1997), 169–176.

Beke 1992 = Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet. München–Budapest, 1992.

Borsy 2009 = Borsy Judit: A Pécsi Egyházmegye szlavóniai és dél-baranyai esperesi kerületei 1919–1929. In: Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József (szerk.): Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyéből. Pécs, 2009. 177–224.

¹¹⁴ Salacz 1975. 123.

¹¹⁵ Az 1921-ben itt élő 720.306 fő római katolikusból 1961-ben kb. 600.000 főt találunk itt. Közülük 442.560 fő volt magyar, 145.341 fő horvát, 73.830 fő szlovák, kb. 13.000 szlovén, bolgár és cseh. Az 1921-ben 133.886 főt kitevő protestáns (ebből magyar református: 36.000 fő) hívek lélekszámának változásáról nincsenek adatok. Salacz 1975. 123.

¹¹⁶ Salacz 1975. 124–125.

¹¹⁷ Sebők 1991. 82.

- Csizmadia 1966 = Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest, 1966.
- Érszegi 2015 = Érszegi Márk Aurél: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. In: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Budapest–Róma, 2015. 75–84.
- Fehér 1996 = Fehér István: A soknemzetiségű Baranya a 20. században. Pécs, 1996.
- Gergely 1999 = Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1999.
- Gergely 2001 = Gergely Jenő: Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–2000). In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Budapest, 2001. 15–104.
- Gergely – Balogh 1993 = Gergely Jenő – Balogh Margit: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Kronológia. Budapest, 1993.
- Hornyák 2000 = Hornyák Árpád: A belgrádi konvenció. Világtörténet 22. (2000:2), 74–84.
- Hornyák 2020 = Hornyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása. A magyar határral kapcsolatos jugoszláv politika 1918–1921 között. Pontes 3. (2020), 153–170.
- Horváth – Schmelcz-Pohánka – Tengely 2016 = Horváth István – Schmelcz-Pohánka Éva – Tengely Adrienn: A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921). In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest, 2016. 113–148.
- Ormos 1979 = Ormos Mária: A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle 22. (1979:1), 12–39.
- Pécs szerb megszállása 2006 = Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései. Hornyák Árpád (ford., szerk.), Pécs, 2006.
- Salacz 1975 = Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.
- Salacz 2002 = Salacz Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Budapest, 2002.
- Sebők 1991 = Sebők László: A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. Regio 2. (1991:3), 65–88.
- Szűts 1991 = Szűts Emil: Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. Pécs, 1991.
- Tomas 2016 = Tomas, Domagoj: Apostolska Administratura za Sjevernu Slavoniju i Baranju u Kontekstu Crkveno-Državnih Odnosa. [Doktorski Rad], Zagreb, 2016.
- Tóth K. 2012 = Tóth Krisztina: Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről. In: Tusor Péter (szerk.): Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő

- bíboros tiszteletére. Budapest–Róma, 2012. 281–327. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I., Vol. 8.)
- Tóth K. 2015 = Tóth Krisztina: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. In: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Budapest–Róma, 2015. 85–106.
- Tóth K. 2020 = Tóth Krisztina: Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban. Egyháztörténeti Szemle 21. (2020:2), 72–93.
- Tóth K. 2021 = Tóth Krisztina: Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei. Budapest–Róma, 2021. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis III., Fasc. I.)
- Tóth K. – Tusor 2016 = Tóth Krisztina – Tusor Péter: Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939). Budapest–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I., Vol. 14.)
- Tóth T. 2015 = Tóth Tamás: A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon. In: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Budapest–Róma, 2015. 61–74.

A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége

A Pécsi Egyházmegye példáján 1905–1918 között

Bevezető

Az egyes egyházmegyék történetének vizsgálatánál, vagy nevezetes püspökök életrajzának megírásánál az egyháztörténet-írás gyakran használja fel a püspöki körleveles anyagokat, legalábbis annak egy-egy jelentősebbnek tartott darabját. Itt elsősorban azokra a körlevelekre kell gondolni, melyekben a püspök az egyházmegye híveihez fordul valamilyen nevezetes esemény, ünnep alkalmával, és valamilyen világnézeti iránymutatást igyekszik közvetíteni a címzettek felé („*pásztorlevelek*”). Azonban a püspöki körleveles anyag ennél jóval gazdagabb, sokrétűbb, az egyházmegye „mindennapi” működésének fontos mozzanatait rögzítő információs forrásnak is tekinthető.

Felmerül a kérdés, hogy ez a forrástípus mennyire alkalmas a fent említett munkák megírásához? Illetve: milyen más típusú munkákhoz lehetne felhasználni őket? Ennek eldöntéséhez meg kell vizsgálni, hogy milyen fajta információkat nyújtanak ezek az anyagok, illetve milyen elemzésekre adnak módot a kutatónak. Így például fontos kérdés lehet, hogy a kiadott körlevelek használhatóak-e egy püspöki portré megrajzolásakor, vagy inkább csak az adott személy által vezetett hivatal működésébe engednek felületes betekintést? Továbbá, hogy a püspöki hivatal működése mennyiben rekonstruálható a körleveles anyagon keresztül, illetve milyen más, országos jelentőségű, vagy helyi érdekű ügyek tükröződnek ezekben a forrásokban?

Jelen tanulmány keretei között a körleveleknek a művelődéstörténeti kutatás szempontjából való alkalmazhatóságát vizsgálom, de felhívom a figyelmet arra is, hogy milyen további területeken szolgálhatnak hasznos információkkal ezek a dokumentumok.

Vanyó Tihamér egy 1991-es tanulmányában az egyházi forrásokat vette számba abból a szempontból, hogy azok mennyiben lehetnek érdekesek a művelődéstörténeti kutatás számára. Itt csak röviden tér ki a püspöki körleveles anyagra, mikor a következőket írja: „*A pásztorlevelekben a kor szellemi áramlataival kapcsolatos világnézeti*

állásfoglalást kaphatunk, bizonyos könyvektől való óvást, mások ajánlását. Veszprémben 1726-tal kezdődik ez a sorozat, amely 21 kötetet tartalmaz. Az 1851 előtti körlevelek kéziratok, a későbbiek nyomtatottak.¹ Ezek szerint a körlevél világnézeti állásfoglalást tartalmaz, és olvasmányokat ajánl a címzetti kör számára. Mint azt a következőkben látni fogjuk, a körlevelek forrásértéke ennél valamivel szélesebb körű. Nagyobb időszakot átfogó vizsgálatuk további fontos következtetésekre adhat módot, bár ezt részben nehezíti, hogy sok esetben (főleg a korábbi évfolyamokat tekintve) publikálatlan és nehezen hozzáférhető anyagokról van szó.

Az elemzés során a művelődéstörténet fogalmát szűk értelemben használom. A könnyen parttalanná váló kategória keretek közé szorítása azért is szükséges, mert a tágan értelmezett művelődéstörténet kérdéseire nem minden esetben találjuk használhatónak ezt a forrástípust. A mai magyar művelődéstörténet-írásban egyszerűen találunk példát többféle meghatározásra a vizsgálható témák körét tekintve. Így a pusztán a szellemi életre koncentráló művelődéstörténeti munkáktól a történelem totalitását átfogni igyekvő, a szellemtörténeti örökséget folytató megközelítésig hozhatunk példákat.² Az utóbbi álláspont szerint ennek körében lenne vizsgálандó az öltözködés, a képzőművészet, az oktatás, a sajtó- és irodalmi élet, a kultúra, a társasági élet, a szabadidő, az előadóművészet, stb. számos kérdése. Munkám során a művelődéstörténet fogalmát csak korlátozottan, a(z) intézményes és ön-) műveltetés értelemben használom. Így a pécsi egyházmegyében az 1905 és 1918 közötti időszakban kiadott körlevelek vizsgálatánál elsősorban az oktatás, a sajtó és az egyesületi élet kérdéseire leszek tekintettel.

A körlevelekről általában

A pécsi egyházmegye területén a körlevelek összegyűjtéséről először Klimó György püspök gondoskodott egy 1764. március 12-én kelt pásztorlevélben.³ Ezzel egyik célja az volt, hogy a kiadott anyagok megőrzése, és a címzettekhez való eljuttatása biztosított legyen. Ennek eredménytelenségét jelezheti, hogy 1845-ben Scitovszky János püspöknek még mindig arról kellett rendelkeznie, hogy a káplánokhoz eljuttatott körleveleket, melyek mindenkinek szólnak, el kell juttatni a címzettekhez.⁴ Az 1853-as évet követően az anyagok litografálva küldettek szét.⁵ A kiadási

¹ Vanyó 1991. 338.

² Dobszay – Fónagy – Szívós 2006. 412.

³ „cuiuslibet Parochiae protocollo ... deinceps ab unoquoque sive Nra, sive VGralis decreta omnia sub gravi animadversione nitide describi, et V. A. Diacono, qui eatenus Officio Vicariali omni semestri relationem faciat, mandamus exhiberi” (Protoc. Exped. 1752–79. 258.)

⁴ 1845. évi 578. sz. püspöki rendelkezés. Sipos 1912. 28.

⁵ 1446/1853 Püspöki Körlevél (Pécsi Egyházmegye) (Továbbiakban: LC).

költségekre vonatkozóan az egyházmegyei határozatok tára az 1861-es év kapcsán tartalmaz újabb szabályokat. Ekkor Girk György püspök rendelkezett arról, hogy a körlevelek küldésének rendszeressége és protocollumba való rendezése érdekében, a plébániák 1 ft összegű hozzájárulást tartoznak összegyűjteni erre a célra. Az elkészült és kiküldött püspöki iratok gyűjtését és őrzését szintén itt szabályozza a püspök, hangsúlyozva azok kiadás szerinti sorrendben való rendezését, valamint a róluk készítendő tisztázatok elkészítését. Hasonlóan rendelkezik egyébként a püspök a plébániai iratok rendszeres vezetésének fontosságáról, illetve azok tárolásáról.⁶ A körlevelekkel kapcsolatos rendelkezések annak a folyamatnak az integráns részét alkotják, melynek célja az egyházmegyei írásbeli adminisztráció rendszeresítése és szakszerűbbé tétele volt.

A vizsgált időszak (1905–1918) 13 éve alatt keletkezett körleveles anyag terjedelme a pécsi egyházmegye vonatkozásában meghaladja a 3000 oldalt. Az egyházkormányzati ügyekkel foglalkozó, latinul szereplő részek kivételével (pápai megnyilatkozások közlése, személyi ügyek, stb.) magyar nyelvű anyagról van szó, amelyben – az egyházmegye nemzetiségi viszonyai miatt – időnként előfordulnak német és horvát nyelvű közlések. Ilyen esetben azonban megtalálhatók ezeknek magyar nyelvű megfelelői is.⁷

A körlevelek tartalmilag nagyon sokszínűek, de az alábbi, állandónak tekinthető tematikai egységek évente visszatérnek:

- szentszéki dokumentumok továbbközlései
- országos és helyi egyházkormányzati döntések
- az egyházmegyét érintő országos/megyei joggyakorlat követése (pl. adóügy, közigazgatási bírósági ítéletek)
- személyi ügyek (pl. plébánosok áthelyezése, kinevezése)
- *iskolaügyek* (elemi iskolai szinten)
- adományok, gyűjtési akciók
- szegényügy, nyugdíjügyek (tanítói, papi)
- koronai tételek (írásbeli pályázatok)

⁶ 1861. évi 99. sz. püspöki rendelkezés (Circ. 1861–69. 2.) Sipos 1912. 27–28.; A plébániai hozzájárulások mértékét egy 1881-es rendelkezéssel 2 ft-ra emelte az egyházmegye. (1881. évi 150. sz. püspöki rendelkezés, Circ. II. 13.) Sipos 1912. 28.

⁷ Így például az 1907-es évben közlésre került X. Pius pápa apostoli levele Szent Erzsébet jubileumának alkalmából, valamint az ehhez kapcsolódó templomi és iskolai ünnepségekkel összefüggő főpásztori rendelkezés. Az apostoli levél hasábosan közölt latin és magyar szövege után az „Imádság Magyarországi Szent Erzsébethez” című rész magyar, német és horvát nyelven is szerepel (3860/1907 LC); vagy például az 1911-es évben kiadott „Rendelet az első sz. áldozásra bocsátandók koráról” c. dokumentum először magyar, majd horvát nyelven is közlésre kerül. (1/1911 LC, 532/1911 LC)

- könyvajánló, új folyóirat bemutatása
- frissen alakult társadalmi szervezet, egyesület bemutatása
- zárszámadások, pénzügyi beszámolók
- zarándoklatok, szervezett kirándulások
- fontosabb aktuális események, hírek

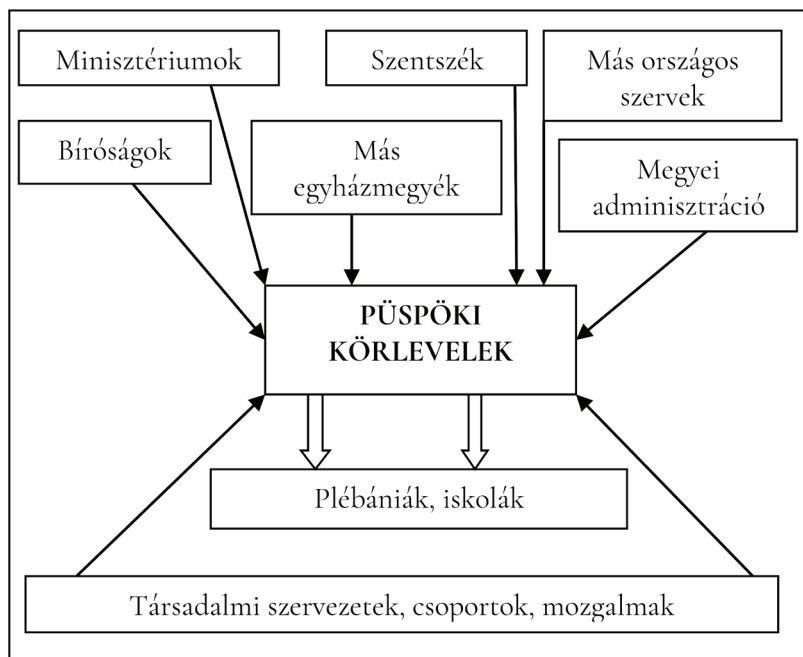
A témánk szempontjából fontos elemeket közelebbről megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált időszak ezen a téren az egyházmegye életében *intenzív szervezési periódus*nak tekinthető. Kiemelt jelentőségűek (és nagy mennyiségűek) az oktatási, művelődési kérdésekkel foglalkozó közlések. A korábbi (és későbbi) évekhez viszonyítva a körleveles anyag ekkor igen terjedelmessé válik, évente kb. 200 oldalas köteteket tesz ki.⁸ Mindez összhangban állt Zichy Gyula püspök azon törekvéseivel, melyek célja az volt, hogy Pécs és a régió iskolafejlesztési kérdései kiemelt figyelmet kapjanak.⁹ Az oktatási kérdések háttérbe szorulása csak az első világháború kitörését követően tapasztalható, de ekkor sem szűnnek meg. Erre az időszakra vonatkozóan is számos egyéb adalék forrása lehet a társadalomtörténeti elemzések számára a körlevelek anyaga.¹⁰

Az *oktatással* kapcsolatos kérdésekre vonatkozóan az egyházmegyei adminisztráció közli az érintettekkel (plébániák, iskolaszékek) a rájuk vonatkozó minisztériumi rendeletek, fontos törvények kivonatait és összefoglalásait, a megyei tanfelügyelő átiratait, az egyházmegyei tanfelügyelő irományait, az oktatási ügyekben érintett alapítványok elszámolásait, valamint az iskolákat és tanítókat érintő egyéb fontos változásokat. A körlevél *funkcióját* tekintve így egy olyan információs bázisnak, csatornának tekinthető, amely minden fontos, az érintetteknek gyakorlati értékkel bíró fejleményről tudósított. A gyűjtőkör átfogta az egyházi és világi hatóságok felső- és középszintű igazgatási egységeit, az igazságszolgáltatás egyes szegmenseit (pl. közigazgatási bíróság), továbbá a társadalmi szervezetek bizonyos (főként felekezeti) körét. Az információáramlás menetét az alábbi ábra szemlélteti.

⁸ Az 1919-es évtől már csak évi 50 oldal körül mozog a kiküldött anyag évenkénti terjedelme.

⁹ Tengely – Kovács 2008. 172.

¹⁰ Például a háború idejére tett intézkedésekről szól az 1914. augusztusában 3156/1914 LC és 3250/1914 LC szám alatt kelt rendelkezés. További példák: fémösszeírás (1364/1915 LC), harangösszeírás (1516/1917 LC), hadikölcsön ajánlása (1278/1916 LC), gyógynövények és más gyógyanyagok gyűjtése (1793/1916 LC), napközi gyermekotthonok szervezése (2341/1916 LC), erdélyi menekültek felkarolása (2831/1916 LC), karácsony a harctéren (4174/1916 LC), oroszországi hadifoglyainkkal való levelezés (1628/1917 LC), a katolikus egyház háborús tevékenységére vonatkozó adatok gyűjtése (1927/1917 LC) hadifoglyok házasságkötése (2459/1917 LC).

1. ábra: A püspöki körlevelek információáramoltató funkciója

Mint az a fenti példákból is kitűnik, a körlevelek tartalmi elemzésével nem kizárólag a művelődéstörténet szempontjából érdekes következtetésekre juthatunk. További források bevonása mellett például segítségünkre lehetnek az egyházmegyei vezetés tevékenységének megismerésében az alábbi területeken: „személyzeti politika” (kinevezések, áthelyezések), „támogatási modell” (ösztöndíjak, pályázatok), „társadalmpolitikai koncepció” néhány eleme (szegényügy, nyugdíj, kivándorlás). De kitapinthatóvá válnak például az egyházmegye kapcsolatainak irányai más egyházmegyékkel, országos- és megyei szervekkel, társadalmi szervezetekkel. Az egyházmegyei alapítványok gazdasági ügyeinek nyilvánosságra hozott adatai, továbbá a lokális identitást is befolyásoló, szimbolikus akciók (pl. szoboravatások, ünnepségek) is helyet kapnak a palettán.¹¹

Fontos hangsúlyozni, hogy önmagukban a körlevelek egyik területen sem adnak teljes és valóságos képet a vizsgált kérdésekről, így más forrássanyaggal való kiegészítésük, összevetésük elkerülhetetlen. Viszont sokszor olyan információk, dokumentumok létezéséről szerezhetünk belőlük értesülést, melyekről másként

¹¹ Például „II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala” (3252/1906 LC); „Szt. Imre herceg születésének 900. évfordulója” (3819/1907 LC), „Ő Felsége születése 80. évfordulójának ünneplése rendeltetik el” (2994/1910 LC), „Gyűjtés a Zichy Nándor emlékműre” (1016/1912 LC; 1016/1913 LC).

nehezen tudhatnánk. A körlevelek *összegyűjtik* (a mi szempontunkból itt érdekes) egyházi oktatási-művelődési vonatkozású törvényeket és rendeleteket, továbbá bizonyos szentszéki dokumentumokat, melyek közvetlen befolyással voltak az egyházmegye ilyen irányú tevékenységére. Mivel a dokumentumok eredeti célja is a pontos és lényegretörő tájékoztatás volt, így bennük kivonatolva, a fontosnak tartott információkra fókuszálva találjuk meg a szükséges adatokat. Az esetek többségében az információk áramoltatása különösebb kommentárok, értékelések nélkül történik, de vannak példák arra is, mikor a püspökség saját álláspontját, illetve a követendő utasításokat is közli a címzeti körrel. Bizonyos esetekben a válogatás mikéntje is árulkodó lehet, például ha a körlevél hallgat valamilyen, országosan fontosnak tartott ügyről. A böjti szövegek és pásztorlevelek konkrét világnézeti állásfoglalásokat, orientáló irányelveket fogalmaznak meg.¹²

A korszak művelődési sajátosságai – a művelődés faktorai

A vizsgált időszak talán legfontosabb művelődéstörténeti sajátossága, hogy a modern polgári kultúra számára nélkülözhetetlen infrastruktúra kiépülése a művelődési faktorok – így például az iskolák, a közgyűjteményi intézmények, a sajtóorgánumok, illetve a társadalmi szervezetek – számának gyors ütemű növekedését és egyre nagyobb differenciálódását eredményezte.¹³ Az ország egyre nagyobb részét fedték le a hálózattá fejlődő intézmények (horizontális bővülés), illetve az egyének számára egyre több fórumon váltak elérhetővé a műveltség – egyre fontosabbnak értékelt – elemei (vertikális bővülés). Az egyes faktorokon belül a specializáció és differenciálódás szakmai és világnézeti alapon párhuzamsan haladt.¹⁴ Elég, ha példaként a Nemzeti Múzeum egyes osztályainak önálló gyűjteményenként való kiszervezésére gondolunk,¹⁵ illetve arra, hogy a szaporodó számú vidéki közgyűjtemények központi felügyelete 1897-re egy önálló szerv létrehozását tette indokolttá.¹⁶ De említhetnénk a felsőoktatási intézményrendszer hasonló tendenciájú átalakulási folyamatait, a szakképzési rendszer kiépülését, vagy a szaporodó napi- és havilapok műfaji-tematikai bővülését is.¹⁷

¹² Például: 496/1907 LC; 202/1908 LC; 340/1908 LC; 489/1913 LC; 715/1914 LC; 525/1915 LC; 750/1916 LC; 530/1917 LC.

¹³ Katus 2003. 11–34. (16.)

¹⁴ Katus 2003. 28.

¹⁵ Például 1877: Országos Tanszermúzeum, 1879: Technológiai Iparmúzeum, 1881: Iparművészeti Múzeum, 1885: Történelmi Arcképcsarnok, 1903: Szépművészeti Múzeum, 1896: Mezőgazdasági Múzeum, 1896: Közlekedési Múzeum.

¹⁶ Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége. L. Katus 2003. 20.

¹⁷ Ezekről a következő fejezetek megfelelő helyein még lesz szó.

Az állami oktatáspolitikai irányai – reflexiók a körlevelekben

Az említett ágazatok közül a korszakban kiemelten preferált, az állami politika prioritásait jelző terület az oktatásügy volt. Az iskolahálózat bővülése mutatta a leglátványosabb eredményeket. Az 1867 és 1913 közötti időszakban újonnan alapított oktatási intézmények számát az 1. táblázat mutatja.

Az iskolahálózat gyarapodása 1867 és 1913 között (új alapítások)	
Óvoda	kb. 1000 db
Elemi iskola	kb. 3000 db
Polgári iskola	188 db
Középiskola	70 db
Egyetem	3 db

1. táblázat¹⁸

Az oktatás területén az állam folyamatos expanzióban volt, egyre több saját fenntartású iskolával rendelkezett, illetve egyre nagyobb szerepet játszott a más (például felekezeti) fenntartók anyagi támogatásában.¹⁹ A világi és egyházi fenntartók párhuzamos jelenléte miatt továbbra is fennállt a két szféra összefonódásának, szoros együttműködésének szükségessége. Nem elhanyagolhatóak ezért az állami oktatáspolitikai lépésekre adott egyházi reflexiók. A továbbiakban ennek nyomait keresem a körleveles anyagban, kiemelve néhány, jól megragadható, a korszakban hangsúlyosan kezelt kérdéskört. Arra vagyok kíváncsi, hogy pusztán a körlevelek segítségével milyen képet kaphatunk az egyes kérdésekről alkotott egyházi álláspontról, illetve egyáltalán kapunk-e ilyent? Ezúton a körlevél művelődéstörténeti szempontú forrásértékét szeretnénk felmérni.

Az iskola-államosítási mozgalom

A századfordulót követő évtized kiemelt vitatémája volt az elemi iskolai infrastruktúra fenntartásának esetleges állami kézbe vétele. Az állam igyekezett minél több, a fenntartás terén anyagi gondokkal küzdő nem állami iskola kezelését átvenni, illetve ha erre nem volt módja, akkor államsegély révén támogatni. Természetesen nem

¹⁸ Nagy 2008. 123–145. (123.)

¹⁹ Az 1871 és 1895 közötti időszakban az oktatásügyre évente az állami költségvetés 2%-a jutott, míg az 1911 és 1913 közötti években ez az arány évi 6%-ra emelkedett. Nagy 2008. 123.

pusztá önzetlenségből tette ezt, mivel az iskola fontos állami célok elérésének eszköze volt, ezért minél szélesebb körben igyekezett felügyelni azok működését.

Az iskola-államosítási hullám az 1905/06-os tanévtől az egyházmegye részét alkotó Baranya vármegye területén is erősödni látszott.²⁰ A kérdés kapcsán a körleveles anyag az 1905-ös évben nyílt állásfoglalást tartalmaz.²¹ Megállapításra került, hogy az államosítás módja és feltételei felől az érintettek körében nagy a tájékozatlanság, ezért szükségesnek mutatkozik a Vallás- és Köznevelési Minisztérium (VKM) vonatkozó rendeletének közzéadása. Ezt megelőzően azonban a püspökség az alábbiakra hívja fel a figyelmet: 1. a katolikus kisdiedővők és elemi népiskolák az illetékes egyházi főhatóság jóváhagyása nélkül nem államosíthatók; 2. az államosítás révén a község nem szabadul fel minden iskolai tehertől, mert az állam is igénybe veszi az iskolafenntartás összes eszközeit, miként azt az egyház is teszi. Ezt azért is tartja fontosnak kiemelni, mert „*egyházmegyénkben, hol Istennek hála nemzeti kérdések nincsen és a tanítók hazafisága kiállja a tűzpróbát is, rendesen csak az iskolafenntartással járó terhektől való szabadulás reménye indító oka az államosítási törekvéseknek.*”²² Így a költségek csökkenése – melynek elérése az államosítás legfőbb célja – nem valósulhat meg, sőt, a fejlesztéssel járó további költségeket is a községnek kell fedeznie. 3. Ilyen körülmények között nagy „*joglemondást követel – mert megkívánja, hogy az eddigi iskolavagyon, telek, épületek, szerelvények tulajdon- és birtokjoga neki engedjék át; lemondást igényel a kántori teendőik teljesítésére is hivatott tanító s a többi tanítók választásának, működésének, szellemük, viselkedésük ellenőrzésének hatalmas előnyéről.* – Már pedig ezt nemcsak kath. lelképásztornak, hanem kath. hívőnek, szülőnek annyiival kevésbé szabad cselekedni, mert legszentebb kötelességünk biztosítani a hazafias érzéssel párosult egyházas szellem ápolását az iskolánkban, amely szellem úgy a haza, mint az egyesek boldogulásának legmegbízhatóbb eszköze.”²³ 4. További probléma forrása, hogy az állam olyan tanítót is kinevezhet, aki egyházi szempontból a kántori teendőik ellátásával nem bízható meg. Ilyenkor ugyanis a hitközségben önálló kántori állás létrehozása válik szükségessé, nem csökkentve a kiadásokat.

Végül soron a katolikus intézmények tekintetében az egyházmegye nem ajánlotta az iskolaszékeknek, hogy az államosítási törekvéseknek engedjenek. Az ilyen tendenciák elleni fellépés érdekében felhívta a tankerületek esperes tanfelügyelőit és az iskolaigazgató plébánosokat, hogy a fenti körülményekről az iskolaszékeket világosítsák fel.²⁴ Az iskoláknak egyházi kézben való megtartására irányuló szándék abban is tetten érhető, hogy a nem mindig megfelelő állapotú iskolákkal kapcsolatos panaszok beérkezése kapcsán Zichy Gyula püspök inkább igyekezett az épületek

²⁰ Kéri 1992. VIII/2. fejezet – Forrás: <http://mek.niif.hu/01800/01861/01861.htm> (Letöltés: 2011.06.20.)

²¹ 653/1905 LC.

²² 653/1905 LC.

²³ 653/1905 LC.

²⁴ 653/1905 LC.

helyreállítását megoldani, mintsem hogy engedte volna azok államosítását.²⁵ Az „akció” sikerét mutatja, hogy Baranyában a vizsgált korszakban a nem római katolikus fenntartású elemi iskolák száma, a schematizmusok tanúsága szerint jelentősen nem változott, sőt a katolikusok javára még javult is az arány (2. táblázat).

Tanév	Római kat. iskolák száma	Összes népiskola
1898/99	234	424
1900/01	232	423
1901/02	231	423
1904/05	233	422
1905/06	232	420
1906/07	239	420
1907/08	239	420
1913/14	251	-

2. táblázat: Elemi iskolák száma Baranyában (1898-1913)²⁶

Elemi iskolai tantervek változásai

A kiegyezés után elkészített népoktatási törvény egyértelműen meghatározta az elemi szintű oktatás egységes és kötelező tantárgyi struktúráját. Ennek konkretizálása az állami és a községi iskolák számára már az 1869-es évben elkészült az első állami népiskolai tanterv keretében. A felekezeti iskoláknak azonban megmaradt az a szabadságuk, hogy maguk határozhassák meg az oktatott tananyagot, a tanítás módszereit és az alkalmazható eszközöket.²⁷

A katolikus népiskolák számára az első közös hazai tantervet 1877-ben adta ki a püspöki kar. Ez nagyvonalakban megegyezett az állami tantervvel, de a szemléletbeli különbségeknek köszönhetően voltak kisebb eltérések is. Így például a tananyag eloszlásában, a tanítás szervezésében, az egyes tantárgyak tartalmában, azok belső hangsúlyaiban.²⁸ Ezeknek az alternatív megoldásoknak a tapasztalatait a későbbi állami készítésű tantervek sikerrel hasznosították.

A katolikus tantervek kidolgozásának fóruma 1895-től a Katolikus Tanügyi Tanács volt. Az itt tevékenykedő világi és egyházi szakemberek az 1896-os tantervet az

²⁵ Kéri 1992. VIII./2.

²⁶ Kéri 1992. Függelék. 13. táblázat.

²⁷ Kelemen 2002. 99.

²⁸ Kelemen 2002. 103–104.

1904-es évre átdolgozták, és az 1905 és 1911 között eltelt években fokozatosan, felmenő rendszer szerint bevezetésre került. A püspöki kar által jóváhagyott „keret”-tanterv a pécsi egyházmegye katolikus iskoláiban volt hatályos. A keretek kitöltésére az Egyházmegyei Főtanfelügyelőség pontos, részletes tanterveket, órarendeket, tárgyleírásokat és óravázlatokat mellékel mintaként az iskoláknak megküldött körleveles anyaghoz.²⁹ Ezeket az anyagokat az iskoláknak, illetve a tanároknak kellett a helyi viszonyokhoz hozzáigazítaniuk. A legtöbb esetben ezek megegyeztek az állami fenntartású iskolák tanterveivel, azonban találunk eltéréseket, a felekezeti jellegből adódó sajátosságokat is. Az egyezés annak is köszönhető, hogy így próbálták a katolikus iskolákat összehangolni más fenntartók intézményeivel, ezzel is növelve a versenyképességet. Hogy ez mennyire fontos szempont volt az iskolaügy kapcsán, talán igazolja a következő idézet. Miután Döbrössy Alajos, egyházmegyei tanfelügyelő kifejtette az 1905-ös évben érzékelt hiányosságokat és visszasságokat, és javaslatot tett megoldásukra, így nyilatkozik: *„Ha szavaim nem lesznek a pusztában kiálltónak szavai [...] ezzel egy hatalmas lépéssel közelebb jutunk ahhoz, hogy egyházmegyéink népiskoláinak színvonala és versenyképessége emelkedjék, és míg ennek kapcsán a hitvallásos iskolák ellenségei határozottan kevesbedni fognak, addig anyaszentegyházunknak féltékenyen őrzött kincse – az iskola, és édes hazánk szellemi és anyagi jóléte öröndetes sikerekre számíthat!”*³⁰

A keret-tanterv szerkezete egyértelműen mutatja a speciálisan felekezeti és az állami tantervvel rokon elemeket, mikor a tantárgyakat a tanítás célját tekintetbe véve csoportosítja és ismerteti:

1. a vallásos élet tárgyai: Biblia és katekizmus, egyháztörténelem, szertartástan;
2. a nemzeti élet
 - a) ideális tárgyai: a nemzeti nyelv ismertetése (olvasás, nyelvtani magyarázatok, írás és fogalmazás); földrajzi és történelmi ismeretek (lakóhelyi ismeretek, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek); a magyar nép énekei és dalai;
 - b) gyakorlati tárgyai: számolás és mérés; ismeretek a természet köréből (természetrajzi képek, természettani képek, gazdasági tudnivalók, egészségtani közlemények); gyakorlati ügyességek (rajzolás, játék és torna, kézimunka).³¹

A legtöbb esetben azonban a hasonló tartalmi elemeket is sajátos, felekezeti szempontokat hangsúlyozó indoklással látták el a katolikus tantervek. Így például a kézügyességet igénylő készségi tárgyak (papiros munkák, agyagmintázás, famunkák) hangsúlyosságát a tananyagban a következőképpen indokolták: *„A test, mint a lélek eszköze, a lélek végtelenségig menő megnyilvánulásait, tehát a teremtő Isten, mint az ember*

²⁹ 1180/1905 LC; 1300/1906 LC; 2100/1907 LC.

³⁰ 2620/1905 LC.

³¹ 1180/1905 LC.

végcéljának megközelítését annál tökéletesebben tudja megvalósítani, minél ügyesebb és minél jobban alá van rendelve a lélek kormányzó befolyásának.”³²

Azzal kapcsolatban, hogy az egyes tanítók mennyire igyekeztek a helyi viszonyokhoz igazítani a minta-tantervet, egy, az új tanterv bevezetésének második évéből származó, az egyházmegyei tanfelügyelőtől érkezett irat alapján nyerhetünk némi információt (szintén a körlevél segítségével): „[...] gyakori eset volt, hogy egyes tanítók a mellékelt mintatantervet a körlevélből kitépve s nevük aláírásával ellátva vagy szórólszóra lemásolva, mint saját részletes tantervüket felülvizsgálás céljából hozzám beküldték.”³³

A „Lex Apponyi” és a tanítói illetményrendezés

A „Lex Apponyi”-ként ismert 1907. évi XXVII. törvény többek között arról rendelkezett, hogy a felekezeti népiskolák tanítói is részesülhetnek abban a fizetéskiegészítő államsegélyben, melyet a hasonló fenntartású középiskolák tanárai már 1883 óta igénybe vehettek. Erre akkor kerülhetett sor, ha egyházközségük, vagy a fenntartó község nem volt képes a megfelelő fizetésről gondoskodni. Ennek ellenszolgáltatásként viszont a törvény megkívánta az 1879. évi XVIII. törvény azon szakaszának betartását, mely előírta, hogy az összes elemi iskolában órarendi tárgyként kell szerepeljen a magyar nyelvtan, és a negyedik osztály végére el kell érni a diáknak a magyar nyelvtudás egy minimális szintjét.³⁴ Apponyi Albert minisztersége alatt született az a rendelkezés (1908), mely kötelezte a népiskolákat, hogy az osztálytermekben függesszék ki a magyar címet, illetve a Himnusz szövegét és kottáját is. Nemzeti ünnepekkor kötelező lett a magyar zászló használata. Ugyanebben az évben született a népiskolai képzés ingyenességéről szóló törvény (XLVI. tc).

Lássuk milyen nyomait találjuk ezeknek az országos fejleményeknek a pécsi egyházmegye püspöki körleveleiben. A „Lex Apponyi” kapcsán arról értesülhetünk, hogy a törvényhozás által már elfogadott, de az uralkodó által még nem szentesített szövegével kapcsolatban a minisztérium előzetes végrehajtási intézkedéseket fogantatosított, és ez ügyben megkereste az érintett egyházmegyei főméltóságokat. Például a törvényjavaslat 12.§ -ának rendelkezése kimondta, hogy az iskolafenntartók a törvényes tanítói járandóságoknak az államsegély igénybevétele útján eleget „csak az esetben tehetnek, ha az új törvényben megállapított összes föltételeknek megfelelnek” és az ennek biztosítására megállapított „3 évi átmeneti idő alatt a tanítónak csupán az 1893. évi XXVI. tcz. által meghatározott járandóságokat tartoznak biztosítani [...]”.³⁵

³² 1800/1905 LC.

³³ 2100/1907 LC.

³⁴ Mészáros 2000. 225.

³⁵ 2138/1907 LC.

Ennek a rendelkezésnek az apropóján Zichy püspök akként nyilatkozik, hogy „mihelyt a [...] törvény kihirdettetik, annak egyházmegyéim területén való haladéktalan életbeléptetése iránt fogok intézkedni s a törvény 12.§-ában biztosított három évi átmeneti időt igénybe nem veszem [...] teszem ezt első sorban az egyházmegyéim kötelekébe tartozó tanítók érdekeinek szem előtt tartásával, de azért is, nehogy a törvény 13.§-a értelmében három év múlva a fizetéstöbblet azon szegény iskolafenntartók terhére essék, kik saját erejükből azt megfizetni alig volnának képesek s így beállhatna az eset, hogy ugyanezen szakasz értelmében iskolafenntartói jogukat akként veszítenék el, hogy eddigi kötelezettségeik továbbra is megmaradnának. Ép ezért a törvény minél gyorsabb és mielőbbi végrehajtása érdekében az összes plébánosokat, mint iskolaszéki elnököket, ezennel felhívom, hogy a lehető legrövidebb időn belül [...] az iskolaszék nyilatkozzék [...]”³⁶ a végrehajtáshoz szükséges bizonyos technikai kérdésekben.

A törvény hatályba lépése után annak végrehajtásáról ismételten körlevél született. Ebben megisméltésre kerül a szándék, mely szerint a felkínált három éves türelmi időt nem kívánják igénybe venni, és a törvény mielőbbi életbe léptetése iránt intézkednek. A püspök fontosnak tart azonban kiemelni két fontos mozzanatot: egyrészt azt, hogy az államsegély igénybe vétele az iskola jellegét semmiképpen sem érinti, másrészt azt, hogy ennek igénybevételéhez minden esetben előzetes egyházhatósági engedély szükséges, melyekről az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal külön nyilvántartó törzskönyvet tartozik vezetni.³⁷

Látható tehát, hogy a körlevelek segítségével a pécsi püspök egyértelműen a törvény mielőbbi végrehajtása mellett foglal állást, elsősorban az egyházmegyei tanítók anyagi érdekeinek szem előtt tartásával.

A törvény által elrendelt kötelező népiskolai tanfelszerelések beszerzése iránt egy későbbi körlevél rendelkezik, meghatározva a beszerzések évek szerinti ütemezését. Az indoklást érdemes hosszabban idézni, mivel kitűnik belőle, hogy az egyházmegye a törvény előírásaitól függetlenül is fontosnak és elvi alapon megalapozottnak tekintette a fejlesztéseket, sőt tovább is gondolja a hozzájuk kapcsolódó lehetőségeket: „A mindinkább terjedő és népszerűsége jutó természettudományi felszerelések beszerzése nemcsak eme rendelkezés folytán indokolt, hanem azon körülménynél fogva is, mert néhány év alatt a tudományoknak a felnőttek körében való terjesztése országosan szervezve lesz s eme szervezkedésben a pécsegyházmegyei tanítóegyesület utján magam is részt akarok venni. Óhajtom ugyanis, hogy a felnőttek előtt lefolyó tudományos előadások megtartásában tanítóim is lehetőleg minél nagyobb számban részt vegyenek [...] a vetítőgépeket nagy sikerrel használhatja s előadásait ezek segítségével igen vonzóvá s érdekessé teheti [...] Mivel pedig [...] az ugynevezett szabadiskolák maholnap mindenfelé szerveztetni fognak, célszerűnek vélem intézkedni, hogy a kath. tanítószag

³⁶ 2138/1907 LC.

³⁷ 3305/1907 LC.

*minden más szervezetet megelőzve, a keresztény és nemzeti irányzatú szabadiskolák szervezését előkészítse.*³⁸

Az 1908-as év körlevelei között még találunk rendelkezést az iskolákban kifüggesztendő címerek és a himnusz beszerzése kapcsán, de nem látjuk nyomát a népis-kolai oktatást ingyenessé tevő törvénynek.

A tanítói fizetések rendezése még többször országos ügyként szerepelt a korszakunkban. Az 1913-as évben az államsegélyt nem élvező római katolikus tanítók fizetésének kiegészítése és a szerzetes tanítók és tanítónők magasabb illetményének kiutalása tárgyában hozott törvény (XVI. tc.) végrehajtását könnyítő intézkedéseket találunk a körlevelekben. Ennek kapcsán egy rövid megjegyzés rávilágít arra, hogy a körlevelek címzetti köre nem minden esetben olvassa azok szövegét, sokszor tájékoztatatlanságuk miatt anyagi veszteségek keletkeznek: *„figyelemmel azon szomorú tapasztalatra, hogy sokszor az iskolaszéki tagok tájékoztatatlansága a hitközség anyagi károsodásával jár [...] a magam részéről elsősorban az illető iskolaszék egyházi elnökét és az érdekelt tanítót teszem felelőssé [...]”*³⁹

Az oktatási nyelv kérdése

Az egyház szempontjából a legfontosabb kérdés a hitoktatás nyelvének megválasztása volt. Bár fent láttuk, hogy a „Lex Apponyi” kapcsán különösebb ellenvetés nélkül történik a törvény egyházmegyei végrehajtása, a hittanórák nyelve kulcskérdés maradt. Miként egy 1909-es körlevél megállapítja, *„ahol fennforogna a veszély hogy a gyermekek hiányos magyar nyelvi ismeret folytán a feltétlenül szükséges vallásérkölcsei oktatást maguké- vá nem tehetnék [...] a szükséges hitigazságokat [...] megtanulni nem tudják [...] anyanyelvén kell a hit- és erkölctant és a bibliai történeteket tanítani [...]”*⁴⁰ Annak eldöntése, hogy az adott iskolában a hittant milyen nyelven tanítsák, az illetékes plébános feladatai közé tartozott. A jövőre nézve viszont célként jelöli meg a püspök, hogy *„az iskola annyira magyarosítson s a községben a magyarnyelvet annyira terjessze, hogy fokozatosan előbb a felsőbb s később az alsóbb osztályokban is lassankint a magyar nyelvű hit- és erkölctan tanítására lehessen áttérni, amint ezt már több helyen örömmel láttam és tapasztaltam.”*⁴¹ Hogy Zichy ilyen irányú reményei mennyire váltak valóra, jól jellemzi egy hat évvel későbbi rendelkezés, mely az ismétlőiskolákban való hittan oktatási nyelvről rendelkezik, és kimondja, hogy *„... tekintettel a hitoktatás és a hitélet közötti szoros kapcsolatra [...]”*⁴² ezekben az intézményekben is a tanulók anyanyelvén oktatható a hittan.

³⁸ 4417/1907 LC.

³⁹ 2396/1913 LC.

⁴⁰ 4654/1909 LC.

⁴¹ 4654/1909 LC.

⁴² 909/1915 LC.

Értesülések további oktatási kérdésekről az egyházmegyében

A tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy minden fontos kérdésre részletesen kitérjek, ezért csak felvillantásképpen sorolok néhány további iskolaügy-gyel kapcsolatos, a körleveles anyagban gyakran előforduló témát:

1. felsőbb szintű iskolák létesítése (pl. Pius-internátus létesítésére letett 100 ezer korona összegű alapítvány⁴³ és a folyamatos gyűjtésről szóló beszámoló; Pécsi magyar Katolikus Egyetem létrehozására gyűjtés szervezése⁴⁴);
2. éves beszámoló, névsorok a lelki gyakorlatokon részt vett katolikus tanítókról és tanítónőkről;
3. tankönyvek és tanszerek beszerzése;
4. tanítói nyugdíjjal kapcsolatos kérdések;
5. az egyházmegyei tanítóegyletek ügyei, stb.

Az iskolán kívüli művelődés néhány példája a körlevelekben

Az egyházmegye – mint azt fent, a beszerzendő tanszerek kapcsán már láttuk – aktívan támogatta az iskolán kívüli, a felnőtt lakosságot is megcélzó közművelődési kezdeményezéseket. Ennek kiváló példája a VKM azon kezdeményezéséhez való csatlakozás, mely vidéki felolvasásokat igyekszik szervezni, azzal a céllal, hogy a nemzeti „közműveltség” érdekében a fővároson kívül is kialakulhassanak kulturális gócpontok. A tervezet szerint a népes társadalmi csoportokat megszólító, a meglévő erőforrásokat (iskolák, tanárok, iskolai- és közgyűjtemények, vetítőgép) hatékonyan kihasználó, tervszerűen összeállított programok alkalmasak lennének az általános műveltség előmozdítására. Az elgondolás kapcsán jegyzi meg Zichy a következőket: „ilyen irányú munkálkodásra bőven nyílik alkalom kisebb városokban, sőt falvakban is, a katolikus egyesületekben.”⁴⁵ Annál s inkább, mivel úgy véli, hogy az általánosan megfogalmazott célokon túl „a katolikus gondolkozás, a katolikus érzület és öntudat fokozását és megerősödését is előmozdíthatják”⁴⁶ a hasonló kezdeményezések.

A körlevelek rendszeresen tartalmazznak meghívásokat és tájékoztatásokat az országos katolikus nagygyűlésekre. Az 1907. augusztus 25–27. között megrendezésre kerülő hetedik alkalom volt az első, mikor vidéki városban rendezték meg az eseményt, ekkor éppen Pécsen.⁴⁷ Zichy ennek örömeire fordul az egyházmegye híveihez

⁴³ 4149/1908 LC.

⁴⁴ Az 1905-ös év kimutatása szerint az év végén az alap 50 ezer korona tőkével rendelkezett.

⁴⁵ 213/1907 LC.

⁴⁶ 213/1907 LC.

⁴⁷ Leszámítva az első hazai nagygyűlést, amely 1893-ban volt Sopronban. Tengely – Kovács 2008. 170–171.

és papjaihoz, és kéri őket, hogy minél számosabban jelenjenek meg az eseményen, és kifüggesztés céljából mellékeli a szervező Országos Katolikus Szövetség felhívását a lebonyolítással kapcsolatos tudnivalókról.⁴⁸ A program első napján a magyarok és a németek számára tartottak két nyilvános gyűlést, majd másnap került sor a különféle kongresszusi szekciók megtartására, úgymint: keresztény szocialisták, leghégyegyletek, szövetkezetek és eukarisztikusok kongresszusa, a Szent-László-Társulat, az Iskolatestvérek Segítő Egyesülete, stb. közgyűlése, valamint a *közművelődési*, hitbuzgalmi-karitatív és szociális szakosztály működése. A harmadik napon további két nyilvános és egy zárt ülés került megtartásra, a programot színesítő ünnepi események kíséretében.⁴⁹

Az egyházmegyei tanítók továbbképzését és önművelését szolgálták az egyházmegyei tanítói egylet által évente meghirdetett pályázati tételek, melyek kidolgozására gyakran buzdítottak püspöki körlevelek.

A sajtóélet – avagy mit olvasson az egyházmegyei hívő?

A századforduló időszakára a sajtóélet is jelentős változásokon ment keresztül. A tankötelezettségen alapuló közoktatási rendszer fejlesztésének hatására gyorsan növekedett az írni-olvasni tudó népesség aránya, mely jelentősen megnövelte a sajtótermékek potenciális olvasói táborát (3. táblázat). A technikai fejlődés pedig lehetővé tette a napilapok nagy példányszámban történő gyors előállítását, amely viszont az információáramlás sebességére volt kedvező hatással. A folyamat jelentőségét az állam is felismerte, és a kiegyezés utáni időszakban fokozatosan kialakította az önálló magyar sajtópolitika alapvonalait. Ennek egyik fontos lépése volt a Miniszterelnökség III. (a 20. század elejétől IV.) osztályaként felállított sajtóosztály, melynek feladatköre a folyamatos bel- és külföldi lapszemlézés mellett kiterjedt a hazai sajtótermékek ellenőrzésére, valamint a kormánynak a sajtóügy szempontjából szükséges teendőinek ellátására. Így például ellátta a kormány tevékenységének sajtóbeli előkészítését és védelmezését, továbbá a kormányzóvivői feladatokat.⁵⁰

A kiszámítható törvényi szabályozás teremtette nyilvánosság fejlődését jól mutatja, hogy míg a kiegyezés idején országosan 80 magyar hírlap és folyóirat jelent meg, addig 1890-re már ennek többszöröse, 636 ilyen kiadványt terjesztettek viszonylagos rendszerességgel. A századfordulóra a példányszámok vonatkozásában is mennyiségi növekedés volt tapasztalható, egyes országos politikai lapok elérték

⁴⁸ Ugyanekkor került megrendezésre a városban az Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás, melyre szintén hívja a híveket a püspök (2876/1907 LC).

⁴⁹ 2876/1907 LC.

⁵⁰ Buzinkay 2008. 60.

a százezres nagyságrendet, és a vidéki városok kiadványai is felzárkózóban voltak.⁵¹ De nem csak a példányszámok növekedtek, hanem a tematikai-műfaji kínálat is sokszínűbbé vált. A megcélzott olvasóközönség szerint specializálódott a sajtóvállalkozások által kínált paletta. A napi politikai sajtó mellett a legdinamikusabban a szak-sajtó és a szórakoztató-irodalmi lapok száma növekedett, és az egyes kategóriákon belül pedig erőteljes differenciálódást tapasztalhatunk világnézeti szempontból is.⁵²

Év	Tankötelesek iskolába járási aránya (%)	Év	Analfabéták aránya (%) – A 7 éven felüliek körében
1868	48	1867	-
1872	55	1890	38
1896	79	1910	31
1913	93	1920	13

3. táblázat: A tankötelesek iskolába járási arányai és az analfabéták aránya a 7 éven felüli népesség körében Magyarországon (1868-1920)⁵³

Az utóbbi jelenség számunkra azért érdekes, mert a századfordulóra a katolikus sajtó fejlesztésének és megerősödésének fontossága is beszédtemává vált egyházi körökben, és ennek fontosságát a pécsi püspök sem győzte hangsúlyozni. A körleveles anyagban talált egyik ehhez kapcsolódó rendelkezés éppen a fent említett pécsi katolikus nagygyűléshez kapcsolódik. Arról értesülünk ugyanis, hogy az eseményen megalakításra került a Katolikus Sajtóegyesület, mely működésének két éve alatt máris sikereket könyvelhetett el, de az értékelés szerint korántsem járt még a várt eredménnyel: „...másképp fájdalommal de egyuttal önokulásunkra be kell látnunk azt is, hogy a kitűzött célt korántsem értük el, mert a jó irányu, kath. sajtó támogatásának mindent megelőző szükségességéről nem akartuk vagy nem tudtuk eléggé meggyőzni a magyar kath. hívő nép túlnyomó nagy részét.”⁵⁴ És mivel úgy tapasztalták, hogy az egyházzal szembeni „ellenséges vagy közömbös sajtó szinte csorbítatlan erővel és hatalommal tör még most is hitünk, szent egyházunk, tulajdonunk, becsületünk, sőt még mocsoktalan hazafiságunk ellen is [...]”,⁵⁵ ezért az ez irányú erőfeszítések fokozását tartották szükségesnek, hogy „mi sikeresen védhessük magunkat s összes hűveinket minden nyílt és orvátadás ellen, nem elég a veszedelmet látnunk és éreznünk, hanem fegyvert kell ragadnunk s fel kell ráznunk [...] egy olyan szervezett és tömör tábor ellen, aminőt az ellenséges sajtó ma nálunk képvisel

⁵¹ Buzinkay 2008. 90.

⁵² Lipták 2002. 42–43.

⁵³ Pukánszky 1999. 356.

⁵⁴ 3632/1909 LC.

⁵⁵ 3632/1909 LC.

[...] Tábor ellen táborra van szükség, s ha egyik csatasorban áll már, a másik sem állhat ölbe tett kézzel [...] De ez csupán úgy lesz lehetséges, ha a lelkek pásztorai hivatásuk magaslatán állva éber figyelmüket kiterjesztik ezen kérdésekre is [...] s felkeltik az érdeklődést s a hívő nép áldozatkészségét a jó sajtó iránt, mely [...] értük mindenkor sikra száll.⁵⁶ E célnak az elérése érdekében rendeli el Zichy Gyula püspök, hogy a pünkösöd utáni 20. vasárnap sajtó-vasárnapként legyen megtartva az egyházmegyében, mikor a sajtóról szóló beszéd hangzik el, és a magyar katolikus sajtó megsegítésére templomi gyűjtés rendezendő. Az eseményt a következő években rendszeressé tették, és a befolyt összeget felosztották Katolikus Sajtóegyesület és az egyházmegyei katolikus sajtó között.⁵⁷ A sajtó ügyében maga püspök is tett további konkrét lépéseket. A Líceum Alapítvány nyomdájának megvásárlása után itt kezdték nyomtatni 1911-től a *Dunántúl* című katolikus napilapot, mely egészen 1944 novemberéig jelent meg.⁵⁸

Ugyanennek a célnak az elérését szolgálta, mikor néhány évvel később a püspök a Központi Katolikus Sajtóvállalat részvényeinek jegyzésére buzdít egyik körlevelében, és örömmel jelenti be, hogy „a pécsi egyházmegyében eddig ismert jegyzések összege máris meghaladja a 700.000 koronát”.⁵⁹

Az egyházmegyei sajtóélet figyelemmel kísérése és a (főleg a tanítókat érintő) szaksajtó terjesztésének szükségességére a püspökség élénk figyelmet fordított a vizsgált időszakban. A körlevelekben gyakran találkozunk olyan rendelkezéssel, amely valamilyen szaklap kötelező előfizetését írja elő. Így például a katolikus népiskolák számára a Néptanító és a Katholikus Iskola című periodikák kötelező járatásáról értesülünk.⁶⁰

Külön érdekes, és önálló vizsgálat tárgyai lehetnének a körleveles anyagban ajánlott (és időnként tiltott) könyveknek és folyóiratoknak a bemutatásai az egyházmegye plébánosai számára. Az egyes kiadók kínálatai (pl. Szent István Társulat) mellett önálló munkák megjelenéséről is hírt kaphatunk. Ennek a rovatnak a jelentősége abban ragadható meg, hogy az egyre bővülő könyvpiacra segíti a plébánosok (és rajtuk keresztül a hívek) eligazodását, és mederben tartja a plébániai könyvtárak fejlesztését. Az ajánlott munkák száma évről évre növekedett (4. táblázat)

Év	1905	1908	1911	1914	1917
Ajánló (db)	9	18	28	26	18

4. táblázat A pécsi egyházmegye püspöki körleveleinek könyvajánlói (1905–1907)⁶¹

⁵⁶ 3632/1909 LC.

⁵⁷ Sümegi 2008. 172.

⁵⁸ Sümegi 2008. 172.

⁵⁹ 1680/1918 LC.

⁶⁰ Kéri 1992. XVII. fejezet.

⁶¹ A körlevelek megfelelő évfolyamaiból kigyűjtött adatok.

Az ajánlott munkák tematikailag igen széles spektrumon mozogtak, így az érdeklődő (és fizetőképes) plébános számára kiváló tájékozódási pontot jelenthettek a fontosnak tartott elméleti és gyakorlati kérdésekben egyaránt, de természetesen a vallási és az oktatási-pedagógiai munkák jelenléte meghatározó volt. A mai kutató is találhat közöttük olyan köteteket, melyek megjelenéséről legkönnyebben ebből a forrásból szerezhet értesülést. Csak példaként álljon itt az 1911-es évből kigyűjtött lista:

- A fájdalma útja
- A hagyományos korális éneket felölelő és tárgyaló könyvek
- Az elemi népoktatás enciklopédiája
- Benóczky Emil: Tárkányi Béla élete és költészete
- Benóczky Emil: Tárkányi Béla költemények
- Brunovszky Rezső: Új ABC és olvasókönyv
- Csepela Lajos dr.: Ingyen házi patika
- Fülöpp István: Élőrózsafüzér-Társulat Kézikönyve
- Gatterer: Annus liturgicus
- Helvey Lajos: Kincskeresők tisztítótüze
- Herder-cég: Konversations-Lexikon
- Homér Imre: A kíváncsorsra vonatkozó törvényes jogszabályok kézikönyve
- Keppeler: Több örömet
- Kiss János dr.: Hittudományi folyóirat
- Kováts Sándor: Havi Közlöny
- Krassy Felix: Átok-e vagy áldás
- Kriston Endre: A két Daru testvér
- Loveczky Ernő: Megtérés
- Mohl: Jézus Szentséges Szívének Országá
- Molnár-Reviczky: Imák és intelmek a magyar kath. hadfiak számára
- Stolz-Krassy: Száz jó tanács
- Stolz-Krassy: Bölcsőtől az édig
- Szent István Társulat kiadványai
- Szép históriák
- Tárkányi B. József: Vezérkönyv a ker. kath. anyaszentegyházban tartani szokott processziókhoz
- Tóth János: Lourdes
- Ujlaki István: Jézus Szentséges Szívének Országá
- Vágáßy Gyula: Gondolkozzál

Az egyesületi élet – avagy közösségekre szükség van!

A fentieknél mennyiségileg valamivel nehezebben megragadható az egyesületi élet élénkülésének folyamata, mivel a korszakban nem létezik még egységes és általánosan használt civil szervezeti (egyesületi) fogalom, és hiányzik a törvényi szabályozás is. Nem rendelkezünk ilyen irányú, egzakt módon összehasonlítható felmérésekkel, országos és helyi kutatásokkal sem, továbbá hiányzik a korszakból az egyesületekre vonatkozó általános tevékenységi kataszter, mely pontosabb tájékozódást tenne lehetővé.⁶² Annyi azonban elmondható, hogy ezen a téren is jelentős számbeli növekedésnek és tevékenységbeli differenciálódásnak vagyunk tanúi. Ez derül ki a 2. és 3. táblázat adataiból is.

Civil szervezetek száma 1848 és 1937 között	
1848	kb. 480 db
1857	490 db
1878	3995 db
1937	16.747 db

5. táblázat: A civil szervezetek száma Magyarországon 1848–1937⁶³

Egyesületek tevékenységi típusa (1878)	Darab (%)
szociális	745 (18,64)
szakmai	1291 (32,32)
kulturális-tudományos	203 (5,08)
gazdasági	124 (3,10)
vallási	43 (1,07)
sport–szabadidő	312 (7,80)
társas	970 (24,28)
vagyonvédelmi	246 (6,16)
egyéb	61 (1,53)
Összesen	3995 (100)

6. táblázat: Az egyesületek megoszlása tevékenységi kör szerint Magyarországon 1878-ban (darab, százalék)⁶⁴

⁶² Domaniczky 2009. 32–35.

⁶³ Domaniczky 2009. 35. Az adatok problematikusságával kapcsolatban lásd a hivatkozott irodalmat.

⁶⁴ Domaniczky 2009. 31.

A püspöki körleveles anyag – a könyv és folyóiratok ajánlóihoz hasonlóan – gyakran tartalmazta országos és helyi egyesületek és szervezetek ajánlásait. Ennek egyik fontos funkciója volt, hogy ez úton is támogatókat (tagokat, anyagi javakat) segítsen gyűjteni a fontos ügyeket szolgáló társaságoknak. A tipikusan hitbuzgalmi szerveződések mellett (Mária Kongregációk, Oltáregyesületek, stb.) a paletta itt is sokszínű. Közös bennük, hogy valamennyien országos és helyi érdekű társadalmi kérdések megoldását célozzák, illetve a katolikus öntudat fejlesztésében fontos szerepet játszanak. Így például értesülhetünk a Katolikus Háziaszszonyok Országos Szövetségének, a Pécs-egyházmegyei r.k. Tanítóegyesületnek, a Katholikus Nővédő Egyesületnek, a Baranyai Gazdasági Egyesületnek, valamint a Leánykereskedés Elleni Magyar Egyesületnek a megalakulásáról, tevékenységéről is.⁶⁵

A püspök több alkalommal is megnyilatkozik az egyesületi élet fejlesztése ügyében. Csak kiragadva említem azt az 1911. augusztus 8-ai körlevelet, melyben az ifjúsági egyesületek szervezését szorgalmazza. Ezt elsősorban „az ifjúság megmentésének és nevelésének apostoli gondolatával kapcsolatban (tartja – CS. N.) mindegyre sürgetőbbnek.” Mivel azonban – írja – az ájtatossági társulatok alakítása sok helyen nehéz, és kevesebb eredménnyel is kecsegtet, ezért a keresztény ifjúsági egyletek szervezése lép előtérbe. Hangsúlyozza, hogy legutóbb a X. katolikus nagygyűlés is szorgalmazta az ilyen közösségek létrehozását, nagy szerepet szánva az egyházmegyei papságnak ebben a munkában.⁶⁶

A körlevelek alapján sok, esetleg máshonnan ismeretlen egyesület – talán csak rövid ideig tartó – létezéséről nyerhetünk információkat, és így a kutatás segítségére lehetnek a fent említett hiányosságok felszámolását célzó erőfeszítésekben.

Konklúzió

A fentiek alapján elmondható, hogy az egyházmegyében rendszeresített püspöki körlevelek fontos információs csatornát képeztek az egyházmegyei adminisztráció és a címzeti kör (plébániák, iskolaszékek, és rajtuk keresztül a hívek) irányába. Sajátos vonásaként említhető, hogy a minden téren egyre bővülő információtömegből kiszűri az egyház szempontjából fontosnak tartott tudnivalókat, és azokat célzottan juttatja el a „felhasználóknak”. Általában ezt különösebb kommentár, vagy reflexió nélkül, rendkívül adatgazdagon teszi, de mint azt a fentiekben láthattuk, bizonyos esetekben az egyházmegyei álláspont is világosan kiolvasható belőlük. Az anyag együttes vizsgálata pedig megmutatja, hogy az egyház(megye) mely tevékenységeket tekintette prioritásnak működése során. Ez a tulajdonsága teszi alkalmassá arra,

⁶⁵ A körlevelek köteteiből saját kigyűjtés.

⁶⁶ 2930/1911 LC.

hogyan induló egyházmegye-történeti kutatás kezdőpontja lehessen. Több egyházmegye anyagát párhuzamosan vizsgálva pedig összehasonlító elemzések elvégzésére is alkalmas lehet.

Az említett művelődési faktorok (iskola, sajtó, egyesületek) fejlesztésének együttes, egymást generáló hatásaként a korszakban pozitív és intenzív változások álltak be a társadalom átlagos műveltségi szintjében. A püspöki körlevél ezeknek a művelődési faktoroknak az együttműködését, azonos irányú fejlesztését szervező eszköznek is tekinthető, és így maga is hozzájárult az említett multiplikátor hatás eléréséhez. Többek között ezzel is magyarázható a művelődéstörténeti kutatásokba való bevonásának hasznossága.

Források

PEL I.I.F.I. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Hivatal (I.I.), Körlevelek és szematizmusok (f.), Körlevelek (I.) – Hivatkozása a továbbiakban: szám/év LC.

Szakirodalom

- Buzinkay 2008 = Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet 1848–1918. Budapest, 2008.
- Dobszay – Fónagy – Szívós 2006 = Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán – Szívós Erika: Művelődéstörténet, kultúrtörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest, 2006. 389–415.
- Domaniczky 2009 = Domaniczky Endre: A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel az önkormányzatokra. Budapest, 2009.
- Katus 2003 = Katus László: A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a 19. században. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pécs, 2003. 11–34.
- Kelemen 2002 = Kelemen Elemér: Oktatáspolitikai és tantervpolitikai hangsúlyváltozások a magyarországi közoktatásban (1869–1945). In: Uő.: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2002. 95–120.
- Kéri 1992 = Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868–918 között. Pécs, 1992. (Kézirat) – Forrás: <http://mek.niif.hu/01800/01861/01861.htm> (Letöltés: 2011.06.20.)
- Lipták 2002 = Lipták Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs–Budapest–Prága. Budapest, 2002.

- Mészáros 2000 = Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000.
- Nagy 2008 = Nagy Mariann: Magyarország oktatásügye. In: Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Budapest–Pécs, 2008. 123–145.
- Pukánszky 1999 = Pukánszky Béla: A modern magyar nevelés elmélete és gyakorlata. In: Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, 1999. 338–388.
- Sipos 1912 = Sipos István: A Pécssegyházmegyei határozmányok és rendeletek tára. Pécs, 1912.
- Tengely – Kovács 2008 = Tengely Adrienn – Kovács Zoltán: A millenniumtól a szerb megszállás végéig. In: Sümegi József (szerk.): A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs, 2008. 164–176.
- Vanyó 1991 = Vanyó Tihamér: Egyházi források művelődéstörténeti jelentősége. Századok 125. (1991:3–4), 332–349.

II.

EGYHÁZ, TÁRSADALOM, ISKOLA

A Pécsi Joglíceum és a Püspöki Szeminárium fejlődése 1850 és 1923 között

Bevezetés

A jogakadémiák a vizsgált korszakban az egyetemeken kívüli jogászképzés fontos színteréül szolgáltak. Ez az intézménytípus leginkább a gimnáziumok és az egyetem közötti átmeneti fokozatot képviselte. Az önálló jogakadémiák kialakulása – hosszabb protestáns iskolatörténeti előzmények után – a 18. századra tehető, szerepük elsősorban a gyakorlati jogász tevékenységhez szükséges ismeretek oktatása volt. A jogi kereteket hivatalosan az 1777. évi *Ratio Educationis* fektette le, mely az intézmények fő céljának a fiatalok állami szolgálatra történő felkészítését tekintette. Ekkortól gyakorlatilag egy megkettőződött jogakadémiai rendszerről beszélhetünk, ugyanis a 19. század első felében Magyarországon működő 12 jogakadémia egy része állami volt, többségüket viszont valamelyik – katolikus vagy protestáns – felekezet egyháza tartotta fenn.¹

Az 1848–1849 utáni *neoabszolutista időszak* oktatáspolitikája csak az állami jogakadémiákkal számolt, és az egyetemi jogi oktatástól való függetlenítésük, illetve azzal való összekapcsolásuk között ingadozott. Egy 1850. szeptember 29-én kiadott legfelsőbb elhatározás két évfolyamossá tette és az egyetemi képzés elé helyezve őket. Ennek elvégzése állami szolgálatba lépésre jogosított, míg a második, egyetemi szint elvégzése után lehetett ügyvédi és közjegyzői pályára lépni. 1855-ben ezen módosítottak, és a már hároméves képzés – az egyetemtől függetlenül – bírók és közigazgatási szakemberek felkészülését szolgálta. Doktori cím megszerzésére továbbra is csak az egyetemen volt lehetőség.²

Az 1860-as évek elejétől újjáéledtek az előző évtizedben működésüket szüneteltető felekezeti jogakadémiák, ekkor már az államiakkal azonos működési feltételek mellett. A *kiegyezés után* az oktatáspolitikában az egységes szabályozási keretek kialakítása volt a cél. A jogakadémiákat alapvetően az állam- és jogtudományok oktatására szánták, viszont volt néhány jelentős jogosítványbéli hiányosságuk, miknek

¹ Királyi: Győr, Kassa, Nagyvárad; református: Debrecen, Sárospatak, Kecskemét, Pápa; evangélikus: Sopron, Eperjes, Pozsony; katolikus: Eger, Pécs. Mezey 1998. 14–15.

² Mezey 1998. 15.

következtében hosszútávon nem tudtak versenyképesek maradni a jogi oktatás piacán: „nem rendelkeztek a *promotio* és a *habilitatio* jogával, tudori szigorlatot nem fogadhattak el, egyetemi magántanári fokozatot nem adományozhattak.”³

Az egyes jogakadémiák látogatottsága a dualizmus időszakának (1867–1918) első éveiben enyhe növekedést mutatott⁴, de intézményenként természetesen eltérő tendenciák érvényesülhettek. Az intézmények között másfelől jelentős színvonalbeli eltérések voltak, amit jól példáz, hogy Győrben mindössze 1 évig, Eperjesen és Nagy-Enyeden pedig 2–2 évig tanítottak jogot, míg a kolozsvári és a nagyszebeni jogakadémiákon már 1867-től négy évfolyamon oktattak. Ennek fényében jellemzőnek mondhatók az oktatói létszámok is: Nagyszebenben 11 tanár tanított, míg a győri akadémián 3, a nagy-enyedin pedig mindössze kettő.⁵ Ennek a nivóbeli különbségnek is köszönhető, hogy a jogakadémiai képzés a vizsgált korszak egészében éles szakmai viták tárgya volt. Az intézménytípus megtartása mellett szólt az állam folyamatosan növekvő szakemberigénye, amit az akadémiákra beiratkozó hallgatók létszámának emelkedése is jelzett.

A jogakadémiák helyzetét döntően befolyásolta az 1874. évi reform, mely lényegében – a képzési színvonalnak az egyetemekhez való közelítése kapcsán – előremutató volt, de a jogakadémiák sorsának megpecsételését jelentette. Ezt egyrészt nehezen teljesíthető követelmények támasztásával érte el, ugyanis nyolc tanszék felállítását és 15 stúdium főkollégiumként való oktatását, minimum 8 oktató alkalmazását, és a mindezekhez szükséges technikai feltételek biztosítását írta elő a jogszabály.⁶ Ezeket a körülményeket a szerény anyagi forrásokkal rendelkező protestáns jogakadémiák nem, és a jobb lehetőségekkel rendelkező katolikus joglíceumok is csak nehezen tudták biztosítani. Másrészt versenyképességüket rontotta a bírói és ügyvédi állások betöltésével kapcsolatos vizsga- és gyakorlati követelmények emelése is, melyeket csak az egyetekem tudtak teljesíteni.⁷ Így a csak akadémiai végzettségűek elől elzárta az igazságszolgáltatási szektor állásait. Mindezt tetézte, hogy az elvi lehetőség ellenére gyakorlati akadályokba ütközött a jogakadémiákról az egyetemekre történő átiratkozás is.⁸ Az újabb egyetemalapítások (1872 – Kolozsvár, 1912 – Pozsony, Debrecen) pedig azt eredményezték, hogy a jogi végzettséget szerezni szándékozóknak egyre kevésbé volt perspektíva a jogakadémiai tanulmányok folytatása.

Folyamatosan napirenden volt tehát a jogakadémiai képzés reformjának ügye (1883, 1885).⁹ Az elnéptelenedő jogakadémiákat a kormányzat arra próbálta rávenni,

³ Mezey 1998. 16.

⁴ Mezey 1984. 106.

⁵ Mezey 1984. 106.

⁶ Mezey 1984. 110.

⁷ Degré 1984. 60–61.

⁸ Horváth 1893. 71.

⁹ Ladányi 2007. 9–46.

hogyan szüntessék be működésüket, de legalábbis egyesüljenek valamelyik hasonló intézménnyel, mivel ilyen nagyszámú jogakadémiára nem mutatkozott igény.¹⁰ Éppen a pécsi joglíceum kapcsán merült fel egy hasonló megoldás lehetősége, melyre a fenntartó Dulánszky Nándor püspök (1877–1896) azt reagálta, hogy támogatásában részesítene ugyan egy olyan tervet, melyben a pécsi joglíceum fenntartását szolgáló pénzügyi alap valamelyik királyi jogakadémia hasonló alapjával kerülne egyesítésre, de természetesen csak abban az esetben, ha a létesítendő új intézmény továbbra is Pécsen működne.¹¹ Végül sorra szűntek meg ezek a típusú intézmények, a második világháborút csak az egri katolikus, a kecskeméti református és az Eperjesről időközben Miskolcra áttelepült evangélikus jogakadémia élte meg. Ezek működését 1949-ben szüntették be.

A Pécsi Püspöki Joglyceum újrainyitása és fejlődése 1865–1923 között.

Baranya vármegye 1777-ben, a *Ratio Educationis* által létesített állami jogakadémiák egyikének Pécsre helyezését kérte, amit nem sikerült elérnie.¹² Az 1785 és 1802 közötti időszakban ugyan Pécsre helyezték a győri királyi jogakadémiát, azonban annak visszaköltöztetését Eszterházy Pál pécsi püspök tiltakozása sem tudta megakadályozni.

A pécsi püspöki széket 1828-ben elfoglaló Szepesy Ignác pécsi püspök (1828–1838) végül még ebben az évben engedélyt kapott egy kétéves *studium philosophicum* (bölcseleti tanfolyam) felállítására, ahol a gimnázium után, de még a teológiai tanulmányok előtt képezhették magukat a fiatalok. Ennek nyilvános jellegű iskolává fejlesztése 1835-ben fejeződött be, amikor uralkodói jóváhagyással megkezdhette működését a pécsi püspöki akadémia (lyceum)¹³ bölcseleti és jogi fakultással. A vármegyétől megvásárolt volt pálos kolostor épülete és a mellette álló templom adott otthont az intézménynek. A városban 1815 óta gimnáziumot működtető ciszterci rend tudós tanárai szoros kapcsolatban álltak az új líceummal, az itt oktató 9 tanár közül 5 egyházmegyes pap, 4 pedig cisztercita volt.¹⁴ A líceum első két (bölcseleti)

¹⁰ Ladányi 2004. 32.

¹¹ Ladányi 2004. 32.

¹² Az 1852 előtti időszak áttekintése és hallgatói adatai kapcsán l. Szőgi 2016. (A kötet az alábbi intézmények hallgatói adatbázisát tartalmazza: Pécsi Püspöki Szeminárium 1714–1852, Pécsi Királyi Jogakadémia 1785–1802, Pécsi Püspöki Joglyceum 1828–1852.)

¹³ „Amikor még csak teológiai oktatás folyt, a lyceum nevet használták. Később az ezzel együtt működő bölcsészeti tanfolyam is ezt az elnevezést kapta. Az alapító levél lyceum episcopale elnevezését indokolja, hogy teljesen a püspöki javadalom tartotta fenn. Ugyanezt az intézetet a magyar törvénytár már akadémiának nevezi, mint előzőleg a királyi akadémiákat. 1865 után felváltva találjuk a lyceum, akadémia, jogakadémia, lyceum jog- és államtudományi kar elnevezést.” Rajczai 1998. 34.

¹⁴ Rajczai 1998. 33–34.

osztálya a hatosztályos gimnázium folytatása volt, amely a felsőbb tanulmányokra készített fel és ami után jogi vagy teológiai képzés következhetett.

1848-ban nem tudták elkezdni a tanévet, a líceum épülete is katonai célokat szolgált. A bölcséleti órák a papneveldeben folytak, de a jogi stúdiumokat nem lehetett megtartani, így annak működését Scitovszky János püspök (1838–1949) 1849. július 3-án megszüntette. Ezt megelőzően az 1846/47-es tanévben a bölcséleti képzésen 160, a jogi tanfolyamon 87 hallgató tanult.¹⁵ Az 1850-es években a bölcséleti fakultás a 8 osztályossá váló főgimnáziumba olvadt.

A megszüntetett jogakadémia újraindításáért az 1850–1860-as évek során folyamatos erőfeszítéseket tett a város és a püspökség is. Az újraindítás feltétele az volt, hogy Leo Thun osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter közoktatási reformjának (*Entwurf*) megfelelően a hazai jogakadémiákra egységesen érvényes szabályok szerint kell működtetni az intézményt, és az ezekhez szükséges anyagi feltételeket elő kellett teremteni. A megoldást nehezítette a püspökség és a ciszterci rend ezzel kapcsolatos anyagi természetű vitája, melyet végül Girk György (1853–1868) püspök és Rezutsek Antal zirci apát 1863-ban megkötött egyezsége oldott fel. Mindezzel párhuzamosan az akadémia újbóli megnyitása érdekében a város is igyekezett közbenjárni a Helytartótanácsnál. A pénzügyi háttérrel biztosító alapok lerakása után Girk püspök kérvényezte a Helytartótanáctól a joglíceum újraindítását, melyet a király 1865. augusztus 2-án engedélyezett, így október 15-én megtarthatták az ünnepélyes megnyitót.¹⁶

A Pécsi Püspöki Jogakadémia szervezete a királyi akadémiákéval lett azonos és hároméves tanulmányi időt töltöttek el itt a diákok. Az 1867/68-as tanévtől kezdve pedig már a vallás- és közoktatási miniszter rendeletének megfelelő tanterv szerint kezdte a tanítást a kötelezően felállított hat tanszék. Az 1869/70-es tanévtől törvényszéki orvostant is oktattak.¹⁷

Tantárgy	Heti óraszám az egyes félévekben					
	1. félév	2. félév	3. félév	4. félév	5. félév	6. félév
Jogi enciklopédia és észjog	5	-	-	-	-	-
Állam- és jogtörténet	8	-	-	-	-	-
Római jog	6	6	-	-	-	-
Közjog (állam- és nemzetközi)	-	5	-	-	-	-
Magyar közjog	-	7	-	-	-	-
Alkotmányi és igazgatási politika	-	-	4	-	-	-
Egyházjog	-	-	4	4	-	-
Magyar polgári magánjog	-	-	6	4	-	-

¹⁵ Rajczí 1998. 37.

¹⁶ Rajczí 1998. 38.

¹⁷ Ravasz [1983.] 100.

Büntetőjog	-	-	5	4	-	-
Politikai tudományok, nemzetgazdaság és pénzügytan	-	-	-	8	-	-
Magyar polgári peres és perenkívüli eljárás	-	-	-	-	4	4
Váltó- és kereskedelmi jog	-	-	-	-	4	-
Osztrák polgári jog	-	-	-	-	5	4
Statisztika	-	-	-	-	4	4
Közigazgatási törvények	-	-	-	-	3	-
Bányajog	-	-	-	-	-	3
Pénzügyi szabályok	-	-	-	-	-	3

A Pécsi Püspöki Jogakadémia tanterve az 1867/68-as tanévtől¹⁸

Az akadémia visszaállításának engedélyezésekor a Helytartótanács feltételül kötötte ki, hogy a továbbiakban valamelyik tanár legyen az intézmény igazgatója. Ehhez azonban a püspök nem tartotta magát, és egy egyházmegyei kanonokot nevezett ki vezetőnek. Csak 1903 után, Szeredy József apátkanonok, joglíceumi prodirektor halálával teljesült a feltétel.¹⁹ A tanári állások kvalifikált pályázókkal való betöltése nem ment egyszerűen, mivel ezek inkább az állami jogakadémiákon próbáltak elhelyezkedni.²⁰

A fent említett 1874-es reform fontos változásokat hozott, mely az egyetemi követelményekhez való közelítés jegyében lényegében jog- és államtudományi kari keretek közé szervezte az immár 4 éves jogakadémiai képzést. Ettől kezdve jogakadémiai tanári fokozatot csak egyetemi magántanári minősítéssel lehetett szerezni, a vizsgarend szerint pedig jogi- illetve államtudományi vizsgát lehetett tenni. A képzést már nyolc, kötelezően felállítandó tanszékkal kellett ellátni, valamint kötelező lett a félévente két ingyenes kollégiumot (*publicum*) is meghirdetni.

A fent jelzett, a jogakadémiákat érintő folyamatok összességében sokáig kedvezőek voltak a pécsi joglíceumra nézve. 1885-ben ugyanis beszüntette működését régió belüli egyik rivális, a Pápai Református Jogakadémia. A kormányzat 1888. június 13-án pedig – takarékosági okokra hivatkozva – a Győri Kir. Jogakadémia megszüntetését mondta ki.²¹ E két intézmény bezárása Pécs szerepét felértékelte, a Dunántúlon két „versenytárs” is kiesett.²²

¹⁸ Ravasz [1983.] 100.

¹⁹ Az aligazgatói, illetve később igazgatói pozíciót betöltötték: Jónás József (1865–1866), Fesztl Károly (1866–1875), Pollák Nep. János (1875–1883), Szeredy József (1883–1903), Muntschenbacher Vilmos (1903–1910), Késmárky István (1910–1923). Ravasz [1983.] 107.

²⁰ Ravasz [1983.] 108.

²¹ Horváth J. 1998. 24–25.

²² Királyi: Kassa, Nagyvárad, Pozsony; katolikus: Eger, Pécs; református: Debrecen, Kecskemét, Sárospatak, Máramarosziget; evangélikus: Eperjes. Horváth 1903. 437.

Másfelől az intézménynek az 1870-es évek közepétől kezdődő átszervezése és a tanári illetmények növekedése²³ azzal a következménnyel járt, hogy a fenntartásra létrehozott pénzügyi alap hamarosan elégtelennek bizonyult. A problémát 1899-ben, Hetey Sámuel püspöksége (1897–1903) idején sikerült rendezni. Ekkor a fenntartás céljára átcsoportosították a pécsi székesegyház fölös jövedelmét, miként azt már jóval korábban Klimó György püspök is tervezte. *„Így került a pécsi jogakadémia abba a helyzetbe, hogy a világháborút közvetlenül megelőző évtizedben a fennállott hét hazai felekezeti jogakadémia közül egyedül a pécsi jogakadémia nem volt kénytelen államsegélyt igénybe venni.”*²⁴

A tanári állások betöltése nem ment könnyen,²⁵ a tanári karban nagy volt a fluktuáció. Sokan csak átmenetileg dolgoztak Pécsen, mielőtt valamelyik egyetemre, vagy másik (állami) jogakadémiára távoztak. Az első években – 1865 és 1874 között – még viszonylag kevés változás volt.²⁶ Az 1874 és 1923 között időszak azonban jóval mozgalmasabbnak nevezhető. Tanszékenként átlagosan 5-en váltották egymást a katedrán, de a „jogbölcselet és büntetőjog” tanszéken 7-en is dolgoztak ez idő alatt, úgy, hogy ezt az állást 1914/15 és 1922/23 között nem is töltötték be.²⁷ Lemondás alapján vált meg a líceumtól 6 fő, nyugdíjazás és elhalálozás folytán 8 fő, állami akadémiához távozott 3 fő, a budapesti egyetem tanára lett 3, a kolozsvárié pedig 4 fő. A pozsonyi egyetemre ment 2 fő, majd az akadémia megszűnésekor a pécsi egyetem vett át 6 főt.²⁸

A felekezeti fenntartású akadémiákkal kapcsolatban gyakran felmerült az a vád, hogy az oktatókkal szemben támasztott követelmények közül a szakmai alkalmasságot megelőzi az egyházzal szembeni lojalitás szempontja.²⁹ Ha volt is igazságtartalma a fenti vádaknak,³⁰ a kar tanárai között szép számban akadtak olyanok, akik elismert

²³ A tanári fizetéseket ugyanakkorára kellett volna emelni, mint a királyi jogakadémiák hasonló beosztású tanáraiét. Ennek fedezése érdekében a város 1873-ban felajánlott évi 870 forintot, mindaddig, amíg a líceum saját jövedelme nem fedezi a kiadásokat. 1899-ben Hetey püspök egy 50.000 forintos alapot létesített tartalékkul a líceum számára. A líceum ily módon való anyagi megerősödése egybe esett a város nagyszabású beruházásainak elkezdésével (csatornázás, villamos, építkezések), ezért igyekeztek minden forrást erre koncentrálni. Ekkor került sor, nem kevés konfliktust okozva, a tanári fizetés-kiegészítés további folyósításának megtagadására. Móró 1979. 468.

²⁴ Vasváry 1937. 10.

²⁵ Ravasz [1983.] 108.

²⁶ Ravasz [1983.] 109.

²⁷ Ravasz [1983.] 110.

²⁸ Mihálffy Ernő, Késmárky István, Vasváry Ferenc, Schaurek Rafael, Vinkler János, Faluhelyi Ferenc. Ravasz [1983], 113. Rövid életrajzaikat l. Czibók – Jankovits – Nagy 2000; Kerekes 2001. 119–121.

²⁹ Ilyen vádakak a kar egyik tanára, Tuka Béla is megfogalmazott volt professzorához írt levelében, mikor 1911-ben az egyik tanszéki állás betöltésekor Schaurek Rafael kapta meg a katedrát, aki Schaurek Bódog nyugalmazott jogtanár fia volt, és Tuka szerint nem felelt meg a szakmai elvárásoknak. Schweitzer 2007. 289–312. itt: 290.

³⁰ A jogakadémia püspök által 1900-ban átalakított szervezeti szabályzata szerint az oktatóknak és az ügyintézőknek római katolikus vallásúaknak kellett lenniük, az intézetnek hazafias és katolikus

szaktekintélynek számítottak a századforduló jogászsága körében.³¹ A jogakadémia Pécsen betöltött fontos szerepét bizonyítja, hogy tanárai közül sokan tevékenyen részt vettek a város politikai- és közéletében, többek között a törvényhatósági bizottság, az egyházi érdekeltségű gazdasági vállalkozások – például a Dunántúli Nyomda Rt. és a Pécsegyházmegyei Takarékpénztár – igazgatótanácsainak tagjaiként.³²

A jogakadémián több diákegyesület is működött a korszakban. Már az 1867/68-as tanévben megalakult a *Pécsi Jogász-Segélyezőegylet*, mely feladatának a rászoruló joghallgatók pénzbeli és szakkönyvekkel való támogatását tekintette,³³ de faladatai között volt a tanulmányaik mellett dolgozni kényszerülők részére történő munkaközvetítés is. A segélyegylet rendezte a rendszeres évi farsangi bálakat.

Élénkebb, sokszor viharos események helyszíne az akadémiai legfontosabb közéleti színtere, az 1876/77-es tanévben alapított *Pécsi Jogakadémiai Olvasókör* volt. Elnökségének megszerzéséért gyakran zajlottak felfokozott küzdelmek a kialakult „diákokpártok” között.³⁴ Az egyesület a líceum emeletén található klubhelyiséggel, társalgójával, könyvtárával és kártyaszobájával kényelmes otthont nyújtott tagjainak. Másrészt azon munkálkodott, hogy a pécsi jogászifjúság a város életében „a neki kijelölt helyet kitöltse, a neki szánt szerepet megfelelően játssza”.³⁵ Ennek sikerét jelzi, hogy aktív részesei voltak a város politikai eseményeinek és a választási küzdelmeknek,³⁶ valamint ők rendezték meg minden tanévben a városi eseménynek is számító juristabált. Ez utóbbi előkészítéseként minden évben jogász tánciskolát indítottak.³⁷ Az 1920/21-es tanévben az olvasókör és a segélyegylet összeolvadt, és *Jogászifjúság Köre* néven működött tovább, egy évvel később pedig mint *Nagy Lajos Bajtársi Szövetség* kapott működési engedélyt.³⁸

szellemben kellett működnie. E kitétel ellenőrzésére évről évre püspöki biztos kiküldésére került sor az intézethez. A tanári kinevezések alkalmával hármasszempontrendszerrel vettek figyelembe: a jelöltnek hű egyházfinak kellett lennie, e mellett szakmailag is meg kellett felelnie az elvárásoknak, illetve lehetőleg helybeli kellett legyen, csökkentve ezzel a csak átmenetileg érkezők jelentkezését. Schweitzer 2006. 318.

³¹ Csak a példa kedvéért említem az 1898 és 1912 között jogbölcseletet és büntetőjogot oktató *Angyal Pált*, akit 36 éves korában (1909) az MTA levelező tagjává választott, de több nemzetközi és hazai szakmai szervezetnek is tagja volt. Márfi 2008. 65. A jogakadémia nevesebb oktatói közé tartozott az 1865 és 1923 közötti időszakban: Faluhelyi Ferenc, Késmárky István, Kopcsányi Károly, Kosutány Ignác, Mihályffy Ernő, Mutschenbacher Viktor, Rézbányai János, Rézbányay József, Schaurek Ráfael, Szeredy József, Sziebert Frigyes, Szőnyi Ottó, Tuka Béla, Vasváry Ferenc. Schmelcz-Pohánka 2017a. 45.

³² Schweitzer 2006. 327.

³³ Ezt az egyletet a pécsi püspök és a Pécsi Takarékpénztár adományai tartották fenn. Ravasz [1983.] 117.

³⁴ Márfi 2008. II. 68–70.

³⁵ Idézi: Schweitzer 2005. 58.

³⁶ Ezek hevesége sokszor vezetett oda, hogy az akadémia vezetősége a tanévre bezáratta az olvasókört.

³⁷ Márfi 2008. II. 72. Az olvasókört is a Pécsi Takarékpénztár támogatta, évi 50 korona összeggel.

³⁸ Ravasz [1983.] 117.

A Prohászka Ottokár szellemiségében létesített és működtetett *Jogakadémiai Mária Kongregáció* 1909 októberében kezdte meg működését 35 fős tagsággal.³⁹ Feladatait a következőkben jelölték meg: „...hivatva lenne ifjúságunk körében a kath[olikus] öntudatot ápolni, fejleszteni és vallástudományos előadások révén kath.[olikus] jogászainkat a vallás ellen mindenfelől intézett támadásokkal szemben felvértezni és vallásgyakorlatokkal belőlük élő hitű gyakorlati katolikusokat képezni.”⁴⁰ Legaktívabb tanári támogatói Készmárky István és Tuka Béla voltak, de fővárosi patrónusokkal is rendelkeztek, akik – mint például Bús Jakab és Bangha Béla páterek – rendszeresen tartottak előadásokat rendezvényeiken.⁴¹

Az 1907. október 4. és 6. között Pécsen rendezett országos szabadtanítási kongresszus hozadékaként alakult meg az Országos Széchenyi Szövetség, és az ehhez csatlakozott *Dunántúli Széchenyi Szövetség*. A pécsi tagozat tagjai azt tekintették céljuknak, hogy a Baranya és Tolna vármegyei falvakban népszerűsítsék a gazdák körében a szövetkezeti mozgalmat. Ennek érdekében előadókörutakat szerveztek, melyen a jogakadémiai hallgatók rendszeresen előadóként vettek részt. Az 1911/1912-es tanévben 54 alkalommal tartottak előadást baranyai, tolnai, somogyi és zalai falvakban, városokban,⁴² amihez a Magyar Gazdaszövetség nyújtott szellemi és anyagi támogatást.⁴³ Minden évben igyekeztek úgynevezett *Széchenyi Bált* rendezni.

Említést érdemel végül a *Jogász Dalárda*, mely szerény anyagi keretek között működött, ennek ellenére aktív részesei voltak a hivatalos ünnepeknek (március 15., október 6.) mellett az egyházi eseményeknek és a közös miséknek, továbbá gyakran felléptek a környező településen is.⁴⁴ Az 1909/1910-es tanévi jelentésben 32 aktív tagról esik szó.⁴⁵ Az 1911/1912-es tanévben sok év kihagyás után 1 primás, 1 másodprimás, 2 kontrás, 1 brácsás, 1 cimbalmos, 1 fuvalás, 1 gordonkás, és 1 bőgős részvételével újra megalakult a *Jogászbanda* is.⁴⁶

Összességében a Pécsi Püspöki Jogakadémia működésével hozzájárult a város régióközponti szerepéhez, amely gazdasági, kulturális, egyházi és igazgatási szempontból amúgy is megillette. Oktatási központként a (dél-)dunántúli régióban fontos szerepet töltött be a jogászártelmiség és hivatalnokréteg reprodukálásában. Az akadémián igen aktív hallgatói élet folyt, mind a tudományos szempontokat, mind a politikai és közéleti tevékenységeket figyelembe véve.

³⁹ Évkönyv 1909–1910. 27.

⁴⁰ Évkönyv 1908–1909. 58.

⁴¹ Schweitzer 2005. 61. Például Bangha volt a vendég egy 1911. március 20-i előadáson. Évkönyv 1911–1912. 60.

⁴² Évkönyv 1911–1912. 53–54.

⁴³ Schweitzer 2007. 301.

⁴⁴ A dalárdai életről l. Márfi 2008. III. 58–69.

⁴⁵ Évkönyv 1909–1910. 21.

⁴⁶ Évkönyv 1911–1912. 64.

Bár a jogakadémiák napja az 1874-es reformokat követően leáldozóban volt, és a jövőt az egyetemek képviselték – az állami oktatáspolitikai és a különböző szakmai érdekcsoportok szándékainak megfelelően –, az állam növekvő hivatalnokigénye egyelőre hagyott teret ezeknek az intézményeknek is, jóllehet, nem annyinak, amennyi ekkor működött. Pécs viszonylag szerencsés helyzetben volt, mert „akadémia-szegény” térségben feküdt. A Dunántúl északi részével ellentétben a déli megyék igényeinek kielégítése fenntartotta a pécsi jogakadémiát, főleg a századforduló időszakában, mikor kedvezőbb pozícióba is került több másik, környékbeli jogakadémia megszűnésével. Kevésbé volt versenyhelyzetben, mint például az eperjesi, a kassai, a sárospataki akadémiák, melyek egy viszonylag „akadémia-gazdag” régiót képeztek.

A jogakadémia működése az első világháború és a szerb megszállás alatt megnehezedett. Már a háború elején tartalékos katonák szálták meg az épületét, és a következő évben már sok hallgatója a fronton harcolt.⁴⁷ Az 1833 óta bővített jogakadémiai könyvtár 1919. június 20-ig működött, amikor a szerb csapatok a 11.405 kötetes (6048 mű) könyvvállományát lefoglalták és berendezésével, irattárával együtt „hadizsákmánnyként” elszállították. 1945-ig a kötetek mintegy felét sikerült visszaszerezni a jogutód Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtára számára.⁴⁸

Az 1921. évi XXV. törvény elfogadása után biztos volt, hogy kellő előkészítés után a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözik, amire 1923-ban került sor. Ekkor a jogakadémia fenntartása feleslegessé vált, és beleolvadt az (újra) induló egyetembe, mint annak állam- és jogtudományi kara. Zichy Gyula püspök (1905–1923), aki a leendő egyetem katolikus jellegének erősítésében bízott, több egyházi ingatlan mellett átadta az egyetemnek a Lyceum templomot és a Szepesy püspök által továbbfejlesztett 35.000 kötetes Klimó-könyvtárat is. Késmárky István jogakadémiai igazgató a Pécsi Püspöki Joglyceumot a katolikus szellem leghívatottabb védelmezőjének tartotta, mint önfenntartó, államsegélyben nem részesülő intézményt. Így a püspökkel együtt bíztak abban, hogy lehetőség lesz a katolikus tudományegyetemmé való fokozatos átszervezés elérésére, melynek egyik kiindulópontja éppen a jogakadémiából kialakított Jog- és Államtudományi Kar lehet (a tervezett Katolikus Hittudományi Kar mellett, aminek felállítására végül nem került sor).⁴⁹ Reményeik – elsősorban az egyetem fenntartására biztosított források állami túlsúlya miatt – nem teljesülhettek. A Pécsi Püspöki Joglyceum utolsó tanítási éve 1922/23-ban volt, oktatói gárdája feloszlott, de többüket az egyetem tovább alkalmazta.⁵⁰ Pécs ezt követően is regionális oktatási központ

⁴⁷ Schmelcz-Pohánka 2017a. 44.

⁴⁸ Pohánka 2009. 267, 270–274.

⁴⁹ Pohánka 2007. 36–37.

⁵⁰ Késmárky István egyetemi magántanár (egyházjog), Vasváry Ferenc egyetemi magántanár (magánjog), Schaurek Ráfael egyetemi magántanár (statisztika), Mihályffy Ernő egyetemi magántanár (közgazdaság és pénzügytan), Vinkler János (polgári peres és peren kívüli eljárásjog), Faluhelyi

maradt, sőt most már „teljes értékű” egyetemmel bírt, mely mentes volt az akadémia fogyatékoságaitól.

A pécsi püspöki szeminárium

A 18. század első évtizedeiben a pécsi egyházmegyében is lezajló – a török hódoltság, a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi szabadságharc időszaka utáni – reorganizációs és konszolidációs munka megnövelte a plébániákon szolgáló képzett, egységes iskolázottságú és szemléletű alsópapság iránt igényt.⁵¹ A papok taníttatása helyben mindenképpen költségkímélőbb lehetett, ugyanis korábban az egyházmegye papjai Grazban, Nagyszombatban, Bécsben és Rómában végezték iskoláikat. Az 1720-as évektől egyre gyakrabban merült fel az igény egy saját fenntartású szemináriumra Pécsen is, mely végül – a Tridenti Zsinat (1545–1563) rendelkezéseit szem előtt tartva – a 18. század közepén kezdte meg működését. Radanay Mátyás (1687–1703), Thurn Antal Kázmér (1732–1734) és Cienfuegos Alvarez (1735–1739) püspökök már korábban is foglalkoztak a szeminárium-alapítás kérdésével, de végül a Papnevelő és Hittudományi Intézet 1746 szeptemberében nyitotta meg kapuját Berényi Zsigmond (1740–1748) püspök jóvoltából.⁵² A szeminárium létesítése valójában egy folyamatként értelmezhető, melyben az egyes szereplők fokozatosan járultak hozzá a pécsi papnevelés kialakításához. Az 1730-as évektől kialakult a papképzés bizonyos rendje, a növendékek Pécs különböző szerzetesi rendházaiban hallgattak kurzusokat, az 1740-es évek végére viszont már egy épületben laktak a hallgatók és tanáraik és itt hallgatták óráikat is.⁵³ A szeminárium első szabályzatát Berényi püspök a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* mintájára készítette el. A szemináriumi képzés kereteit és a tantárgyak rendszerét hosszú időre meghatározó módon pedig Klimó György (1751–1777) püspök 1768. évi szabályzata fektette le.⁵⁴ Ekkor a képzés először három, hamarosan pedig négyéves lett.⁵⁵ A szeminárium fejlesztése szorosan kapcsolódott a püspök egyetemmalapítási törekvéseihez.

Az 1777-es *Ratio Educationis* szerint a kétéves bölcséleti és a négyéves teológiai képzést a királyi akadémiák szabályzata szerint rendezték. II. József rendelete alapján 1785-ben Pécsen is megszűnt a papképzés és a növendékek először a pesti

Ferenc egyetemi magántanár (nemzetközi jog), Bozóky Géza (kereskedelmi- és váltójog). Lengvári 2009. 193.

⁵¹ Gőzsy – Varga 2009. 1123–1161.

⁵² Schmelcz-Pohánka 2017b. 35.

⁵³ A szeminárium 1848 előtti történetéről lásd: Gőzsy 2023. (az alapítás körülményeiről: 35–47.)

⁵⁴ Gőzsy 2023. 37.

⁵⁵ Schmelcz-Pohánka 2017b. 36.

központi szemináriumba jártak, majd 1788-tól Pozsonyban tanultak. 1790 után újra megkezdhetette működését a helyi szeminárium, de a tananyagot továbbra is az állam írta elő.⁵⁶ Az intézmény új szabályzatát 1791-ben Eszterházy Pál László püspök (1787–1799) adta ki.⁵⁷ A napóleoni háborúk idején rövid ideig kórházként használták a szeminárium épületét (1809–1810).⁵⁸

A növendékek egy része a 18. században a pécsi jezsuita hatosztályos gimnáziumból érkezett a szemináriumba, ami viszont a század végétől gondot okozott, mert ekkor már a szeminaristákat nem lehetett közvetlenül a pécsi főgimnáziumból felvenni, így Budáról, Szegedről és Győrből érkeztek, ahol előzőleg elvégezték a Pécssett hiányzó ún. bölcseleti tanfolyamokat. Ez motiválta Szepesy Ignác püspököt (1828–1838) a gimnáziumi VII–VIII. osztálynak megfelelő bölcseleti kurzus szervezésére az 1828/29-es tanévben. Ez lettek a papnevelő intézetet két bevezető osztálya, amit világi hallgatók is látogathattak. Ezeken az évfolyamokon már pécsi egyházmegyei papok tanítottak, a növendékek a papnevelő intézetben laktak, és a szeminaristákkal azonos nevelésben részesültek.⁵⁹ A püspök a szeminaristáktól elvárta a magyar, német, horvát nyelvek ismeretét, a tanároktól pedig a teológiai doktorátus megszerzését.⁶⁰ Szepesy püspök a püspöki joglíceum alapításával, a Klimó-könyvtár új épületbe költöztetésével és a püspöki nyomda létesítésével a szeminárium fejlesztéséhez is hozzájárult. Az őt követő Scitovszky János püspök (1838–1852) a szeminárium számára 1839-ben új házi szabályzatot készített. Az 1848-as események során a kispapok többsége szüneteltette tanulmányait.⁶¹ A forradalom- és szabadságharc után 1852-ig Pécssett újra csak hatosztályos „csonka” gimnázium működött, 1851-ben a bölcseleti tanfolyam két osztálya beolvasztásra került a ciszterci főgimnázium VII. és VIII. osztályába.

IX. Pius pápa 1859-ben sürgetni kezdte, hogy a püspökségek szervezzék meg a Tridenti Zsinat által a 16. században előírt egyházmegyei gyermekszemináriumokat is. Erre elsősorban a papok utánpótlása és a megfelelő színvonalú képzés biztosítása érdekében volt szükség. Pécssett Girk György püspök (1853–1868) már az 1859/1860-as tanévben – részben saját költségén,⁶² részben a papság hozzájárulásával –

⁵⁶ Katus 2007. 29.; Gózszy 2023. 177.

⁵⁷ Az 1803. év tantervének kurzusai az alábbiak voltak: *I. évfolyam*: egyháztörténet, kronológia, geográfia, kritika, alapvető hittan, a teológia forrásai, héber nyelv, ószövetségi szentírás-magyarázat. *II. évfolyam*: alapvető hittan, teológiai irodalomtörténet, partológia, görög nyelv, újszövetségi szentírás-magyarázat. *III. évfolyam*: dogmatika, polemika, erkölcsan, lelkipásztorkodásan. *IV. évfolyam*: dogmatika, polemika, egyházjog. Közli: Schmelcz-Pohánka 2017b. 36.

⁵⁸ Schmelcz-Pohánka 2017b. 36.

⁵⁹ A tanítás a későbbi Szepesy utcai könyvtár épületében folyt egészen 1883-ig. PEL II. Szentkirályi hagyatéki III. 4. Történeti bevezetés.

⁶⁰ Gózszy 2023. 179.

⁶¹ Gózszy 2023. 179.

⁶² A kisseminárium épületének átalakítását (13.000 Ft) és berendezését (40.000 Ft) a püspök saját vagyonából fizette. PEL II. Szentkirályi hagyatéki III. 4. Történeti bevezetés.

megszervezte a *Seminarium Puerorum*-ot, mely a gimnázium V–VI. osztályába járó növendékekből állt. A nevelés nem az intézet keretei között történt, a diákok hazajártak a tanítás után, viszont a kisszemináriumnak külön előjárója volt. Előadásokra az időközben újra főgimnáziummá alakított ciszterci gimnáziumba jártak, a teológiai oktatás már a szemináriumban folyt.

Dulánszky Nándor püspök az V–VI. osztályok és a VII. és VIII. osztályok tanulóit „egyesítette”, és a Papnevelő Intézet nyugati felén számukra egy kétemeletes épületet alakított ki a korábbi barokk szárny stílusához igazodva. Ennek a szárnynak a második emeletén a kisszeminárium növendékei számára Oratóriumot rendeztek be, illetve román stílusú kápolnát alakítottak ki. A földszintre konyha, fürdő és betegápoló helyiség került, az udvart díszes kertté alakították, ahol elhelyezték a régi székesegyház homlokzatáról lekerült 12 apostolszobrot. A kert északi oldalán, az udvar lezárásaként egy nagy dísztermet magába fogadó épületet emeltek, ahol előadásokat és közösségi eseményeket tartottak. A mintegy 80.000 forintból kialakított épületben a diákok együtt voltak a teológus növendékekkel, közös rektor, vicerektor és prefektus felügyelete alatt, de önálló *subregens* előjáróval.⁶³

A főépületben voltak a teológiai tantermek és a rektor 5 szobás lakása. A teológiai tanári kar a Szepesy utcai könyvtár épületében maradt. Az átalakításnak köszönhetően a teológiai oktatás és a nevelés elvált a gimnáziumi osztályoktól, így nagyobb tér nyílhatott az elmélyült lelki élet számára. Az intenzívebb egyházirodatai, karitatív és hitbuzgalmi élet kibontakozását önálló spirituális segítette. A főépületben a teológus és a gimnáziumi hallgatók külön képzést kaptak, ebben az időszakban országos hírnévre szert tett tanárok oktattak a szemináriumban.⁶⁴ A korábbi kisszemináriumi épület 1883 és 1898 között 16 boszniai ferences növendék internátusa volt, akik a magyar állam költségén tanultak itt.

Összességében az intézmény szervezettsége javult, a tanítványok száma növekedett, bár az 1890-es években is gyakoriak voltak a kilépések. Ennek megelőzése érdekében a kisszemináriumi fegyelem és napirend enyhítésével kísérleteztek.

A kisszemináriumnak 1896-ban 40 növendéke volt, a nagyszemináriumban pedig 4 rendes és 1 rendkívüli tanár 25–28 növendéket tanított. A nagyszemináriumi tanszékek beosztása az országos mintáknak megfelelően alakult: 1. *Dogmatika* (Sláby Ferenc, Kelemen László, Köhler Ferenc, Szilvek Lajos, Gere Gábor); 2. *Erkölcstan, lelkipásztorkodás-tan* (Csajághy Károly, Pollák János, Lechner János, Rézbányai József); 3. *Egyházjog és egyháztörténelem* (Sterba János, Jónás József, Virág Mihály, Laubheimer Ferenc, Peintler József, Würster József, Hanuy Ferenc, Sipos István); 4. *Ó- és Újszövetségi Szentírástan* (Pollák János, Baán József, Szilvássy Mihály, Keserics Ferenc, Köhler Ferenc, Fent Ferenc, Valdinger István).

⁶³ PEL II. Szentkirályi hagyaték III. 4. Történeti bevezetés.

⁶⁴ PEL II. Szentkirályi hagyaték III. 4. Történeti bevezetés.

A nagyszemináriumban 1847-ig a Helytartótanács által jóváhagyott 1803. évi tanterv volt érvényben. A tantervi reform ügyében a hercegprímás már 1843-ben megtette az első lépéseket, az ügy végül 1848-ban került a püspöki kar elé, de csak 1850-ben tudták először tárgyalni. A Habsburg-monarchia 1855-ben konkordátumot kötött a Szentszékkal, melynek több pontja is foglalkozott az egyházmegyei szemináriumokkal. Ezek figyelembevételével 1856-ra készültek el azok a teológiai tantervek, melyek a korszakban meghatározták a szemináriumi oktatás menetét. A teológiai képzés 4 éves volt, és legalább 4 teológus tanár alkalmazása mellett volt fenntartható. A tanterv a következő beosztást követte: I. év: Alapvető hittan (Az Ó- és Újszövetségi Szentírás általános és részletes ismertetése), Ószövetségi szentírás-magyarázat, zsidó nyelv (mely alól a püspök adhat felmentést). II. év: Ágazatos hittan (Ószövetségi szentírás-magyarázat, a Vulgata és a görög szöveg alapján). III. év: Egyháztörténelem (különös tekintettel az egyházjog és dogmatörténetre), Erkölcstan. IV. év: Lelkipásztorkodás-tan és egyházjog.⁶⁵

Dulánszky Nándor püspök – XIII. Leó pápa iránymutatásainak (*Aeterni Patris*) megfelelően – 1881-ben a skolasztikus filozófiának külön tanszéket szervezett, Szilvek Lajos vezetésével. Ebben az időszakban került a tantervbe a német nyelv tanítása is.

A kilépési és hivatásvesztési problémák megoldása, illetve a fiatalabb diákok jobb testi nevelése érdekében döntött úgy a püspök, hogy a korábban összevont kis- és nagyszemináriumot ismét különválasztja egymástól. Hetey Sámuel 1901-ben az V. és a VI. osztályt az épület régi szárnyába helyezte vissza, ahol számukra új kápolnát alakítottak ki és enyhített fegyelmi szabályok, könnyített napirend került bevezetésre. A szétválasztás nem volt igazán eredményes, mivel a főépületben maradó VII–VIII. osztályok továbbra is a teológus hallgatókkal éltek együtt, közös nappali helyiségeket használtak. Miként a helyzet felmérésére kiküldött vizsgáló beszámolójában olvashatjuk: „*a theologus növendék a gimnazistát, kit a túlon-túl erős érettségi előkészület valamelyest lazává, fáradttá, érzékennyé és sokszor fegyelmezetlenné tesz, megrója; a gimnazista a theologust kicsinyli, akárhányszor némi súrlódás is van köztük. Mindez nem olyan dolog, ami egy gimnazista növendék szemében a theológiát kívánatosá tenné.*”⁶⁶ E megfontolások is napirenden tartották az osztályok újbóli egyesítését és önálló kisseminárium szervezésének ügyét, amire végül 1919-ben került sor.

Az 1901-es Hetey-féle reform a nagyszemináriumot is érintette, és elsősorban tantervi enyhítéseket eredményezett. Ekkor törölték el a héber és a német nyelv tanítását, a patrisztika ezt követően már nem volt külön tantárgy, hanem az egyháztörténetbe olvadt. Új fejlemény volt viszont, hogy a kor kihívásainak és változó szemléletmódjának megfelelően bevezetésre került a III. és IV. évesek számára

⁶⁵ A gyakorlati alkalmazás során szerzett tapasztalatok arra vezettek, hogy az egyháztörténelem és az ágazatos hittan helyet cseréltek.

⁶⁶ PEL II. Szentkirályi hagyaték III. 12.

a keresztény szociológia, a pedagógia és a gyakorlattal egybekötött gazdasági ismeretek oktatása. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletei alapján már korábban oktatott tárgy lett az egészségtan és a „lelkipásztori orvostan” is.⁶⁷ Az 1901/1902-es tanévtől az intézetet Wurster József székesegyházi kanonok igazgatta, aki egyben a pécsi főgimnáziumi hitoktatás püspöki biztosa is volt.⁶⁸

A tanárookra jellemző volt, hogy a papneveldei oktatás mellett más egyházi, illetve társadalmi-közéleti szerepeket is vállaltak. Így például a tanári kar szeniorja, Szilvek Lajos a püspöki könyvtár őre volt, egyben tagja a Szent István Társulat irodalmi szakosztályának, az Aquinói Szent Tamás Társulatnak, és a szegények ügyvédje szerepét is betöltötte, a mellett, hogy a papneveldeben az alapvető- és ágazatos hittan és a bölcsélet tanára volt.⁶⁹ Dr. Rézbányai József az erkölcs- és lelkipásztorkodás-tant oktatta, de aktív tagja volt a sajtópártolás terén működő Pázmány Egyesületnek is. Akárcsak a *Pécsi Közlöny* című napilap szerkesztője, Hanuy Ferenc, aki egyházjogi és történelmi ismeretekre tanította a kispapokat. Valdinger Istvánnak a papnevelde tanulmányi felügyelőjének hitszónoki állása volt a tanítónőképzőben is, a szemináriumban pedig az Ó- és Újszövetségi szentírástant oktatta. Virág Ferenc 1902-ben a kisszeminárium spirituálisa volt, e mellett a pécsi katolikus legényegylet elnöke, a katolikus egyesületek egyházmegyei igazgatója, a *Szent Család Kiskövete* című hitbuzgalmi lap szerkesztője, és nem mellékesen a nagyszemináriumban ő oktatta a szociológiai és a pedagógiai tárgyakat. Wajdits Gyula a nagyszeminárium spirituálisa⁷⁰ tartotta a gyakorlati szertartástani órákat, Glatt Ignác, székesegyházi énekiskola igazgatója⁷¹ pedig az elméleti és gyakorlati énekórákat vezette.⁷²

A szeminárium vonzáskörzete az 1870-es évek után a környező megyéket érintette, a kispapok közül legtöbben Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Bács-Bodrog és Vas megyei születésűek voltak. A szülői háttérük erősen differenciált volt, de legtöbben a kispolgári és a földműves családból érkezők voltak. A felvettek közel fele két nyelvet is beszélt, de voltak közöttük három- és nyelvűek is. Legtöbben a magyart tekintették első beszélt nyelvüknek, kis részük pedig a német, a horvátot, a szerbet vagy a szlovént adta meg beiratkozáskor. Ez különösen fontos tényező volt, hiszen a pécsi egyházmegye területén élők pasztorálása nehezen volt elképzelhető anélkül, hogy a pap ne beszélje a magyaron kívül valamelyik itt élő nagyobb nemzetiség anyanyelvét,

⁶⁷ Évkönyv 1902–1903. 136–137.

⁶⁸ A szeminárium rektorai a korszakban: Král József (1848–1851), Virág Mihály (1851–1859), Sláby Ferenc (1859–1866), Baán József (1866–1870), Zsinkó István (1870–1875), Szeifricz István (1875–1885), Dr. Lechner János (1885–1896), Pozsgay József (1896–1900), Wurster József (1900–1910), Igaz Béla (1912–1917), Glatt Ignác (1917–1918). Szentkirályi 1912. 2–3.

⁶⁹ Évkönyv 1902–1903. 133.

⁷⁰ Komócsy 1941. 39–66.

⁷¹ Onhausz 2008. 42–66.

⁷² Évkönyv 1902–1903. 133–134.

elsősorban a németet és/vagy a horvátot.⁷³ Másfelől a papi tevékenység megkívánta a magyar államnyelv ismeretét, ami nélkül nem lehetett betölteni egy plébániai posztot sem. A századfordulóra felerősödő magyarosítási törekvések kapcsán pedig megfogalmazódott az igény, hogy a papság is vegye ki a részét – a szószerkről vagy a templomon kívüli közművelődési egyesületekben – ebből a munkából.

A papi felszentelések arányának folyamatos csökkenése miatt a papképzés reformja, a papi lelkeség elmélyítése és a tudományos ismeretekkel való felvértezés kérdése XIII. Leó, X. Piusz és XV. Benedek pápasága alatt is folyamatosan napirenden volt. E célok elérését segítette a pécsi növendékpapság *Szent Pál Társulata*, mely 1863. július 8-án, irodalmi önképzés céljából szerveződött meg Gundy Mihály gimnáziumi tanár kezdeményezésére. Az 1865. január 7-én püspöki megerősítést elnyerő Szent Pál Társulat a korszakban több hullámvölgyet is átélt, de végeredményben az első világháborúig, közel 55 évig segítette a kispapok önképzését.⁷⁴

A szemináriumi szabályok szigorúsága, illetve az élethívátás hiánya miatt sokan hagyták el a szemináriumot. 1880 és 1900 között csak a tanulók 38%-át, 1900 és 1915 között pedig 20%-át szentelték fel, a többieket vagy elbocsátották, vagy önként léptek ki a szemináriumból.⁷⁵

A pécsi kispapok, illetve maga a szeminárium a világháború éveiben igyekezett hozzájárulni a nehéz idők átvészeléséhez. A szemináriumi növendékek 1914. október 6-án elhatározták, hogy kimennek a frontra betegeket ápolni, Zichy Gyula püspök azonban csak egy betegápoló kurzus elvégzését engedélyezte számukra. A hadügyminisztérium nem sokkal ez után elrendelte, hogy a kispapokat nem hívhatják be hadiszolgálatra. Így bár 1915-től a teológusokat is sorozni kezdték, de a szolgálat alól egyelőre felmentették őket. Húsvét előtt a seminaristák ismét ápolói szolgálatra kívántak jelentkezni. Feliratukat ekkor a püspök továbbította a hadvezetőségnek, amely a vizsgaidőszak után be is vonlatta őket. A frontszolgálat hamar bomlást hozott soraikban, kilépéseket és végső elköteleződések egyaránt eredményezett.

1917-ben a seminaristák bevonulásával a papnövelde hallgatóinak létszáma drasztikusan lecsökkent. Ekkor az önképzés helyett a frontra került és az itthon maradt diáktársak közötti kapcsolat megtartására helyeződött a hangsúly. Fontos volt, hogy azokat a papnövendékeket, akik még felszentelésük előtt kerültek a frontra, lelkileg segítsék elhivatottságuk megőrzésében, hogy a háború végén visszatérjenek a szemináriumba. Ezzel a céllal indították el Sipos István szemináriumi spirituális felügyeletével a *Hangok Hazulról* című kiadványt és küldték azt a frontszolgálatot

⁷³ PEL II.4. 562. fasc. (3 kötet: Nationalia Clericorum ab a. 1870–1890.; Nationalia Clericorum ab a. 1890–1900.; Nationalia Clericorum ab a. 1900–1915.)

⁷⁴ Vértesi 2015. 77.

⁷⁵ A leggyakoribb okok: egészségügyi problémák, magaviseleti és tanulmányi elégtelenség, hivatásérzet hiánya. PEL II.4. 562. fasc. Nationalia Clericorum.

teljesítő kispapokhoz. A lap 1917 áprilisától 1918 júliusáig jelent meg, szerkesztői a szeminárium akkori első évfolyamának hallgatói Magyar István, később pedig Faludi Ferenc voltak. Mindemellett a megtapasztalt kegyetlen és értelmetlen pusztítás, az elhivatottságot érlelő nyugodt és védett környezet hiánya a frontszolgálatot teljesítők többségél hamar vezetett hivatásvesztéshez. A harcok végével mindössze hárman tértek vissza a tanulópadok közé.⁷⁶ A fronton szolgáló mintegy 30 kispap minden hónapban fel tudott mutatni néhány kitüntetést vagy előléptetést. Két kispap-katona került fogságba, Liszek Gyula 1916. június 10-én, Egri László pedig 1917. május 23-án pedig meghaltak.⁷⁷

A világháború után Wurster József szemináriumi prodirektor kezdeményezésére felmerült egy pécsi katolikus hittudományi kar alapításának gondolata, mivel ilyenfelé az új helyet kereső pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem korábban nem rendelkezett. Általában egy új katolikus egyetem alapítása körül már régóta folytak az országos tervezgetések,⁷⁸ melynek Pécsre telepítése mellett Hanuy Ferenc pécsi kanonok, egyetemi tanár már 1903-ban számos érvet sorakoztatott fel.⁷⁹ Ilyen előzmények után az ügyet Zichy Gyula püspök is igyekezett felkarolni, és katolikus forrásokból származó anyagi háttérrel biztosítani. A püspök elképzelése egy állami fenntartású, de a katolikus egyházi alapokkal közös finanszírozással működő rendszer kialakítása volt.⁸⁰ A szerbek 1921 augusztus végi kivonulása után kezdődhettek meg a konkrét lépések, de a helyzetet bonyolította, hogy az evangélikus egyház már 1910 óta sürgette egy evangélikus hittudományi kar létesítését. Azt sikerült elérniük, hogy 1921 márciusában ennek megvalósításáról – a vallás- és közoktatásügyi miniszter leirata és Klebelsberg Kunó belügyminiszter támogatása alapján – az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa döntést is hozott. Zichy hiába mozgatta római és hazai kapcsolatait, mindössze azt sikerült elérnie – Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter segítségével –, hogy az evangélikus teológiai kar működését Sopronban kezdje meg.⁸¹ Pécsen tehát nem jött létre katolikus teológiai kar, de Zichy továbbra is bízott abban, hogy hosszútávon a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola be tud kapcsolódni az egyetemi oktatásba. Ez azonban később sem valósult meg, és a püspöki jogakadémia egyetembe történő beolvadása kapcsán az egyetem katolikus jellegének erősítése vonatkozásában élő remények is hamarosan elenyésztek, elsősorban a finanszírozás állami jellegűvé válása miatt.⁸²

⁷⁶ Csibi – Vértési 2016. 36–37.

⁷⁷ Csibi – Vértési 2016. 23.

⁷⁸ Szögi 1990. 328–336.; Csibi 2015. 44–75.

⁷⁹ Hanuy 1903.

⁸⁰ Pohánka 2007. 39.

⁸¹ Pohánka 2007. 41.

⁸² Pohánka 2007. 43.

Források

- Évkönyv 1902–1903 = A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve az 1902–3-iki tanévről. Pécs, 1903.
- Évkönyv 1908–1909 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1908–1909-ik tanévről. Pécs, 1909.
- Évkönyv 1909–1910 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1909–1910-ik tanévről. Pécs, 1910.
- Évkönyv 1911–1912 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1911–1912-ik tanévről. Pécs, 1912.
- PEL II. Szentkirályi hagyaték = Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), Székeskáptalani Levéltár (II.)
- PEL II.4. 562. fasc. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), Székeskáptalani Levéltár (II.), Szemináriumi Levéltár (4.), Nationalia Clericorum (562. fasc.)

Szakirodalom

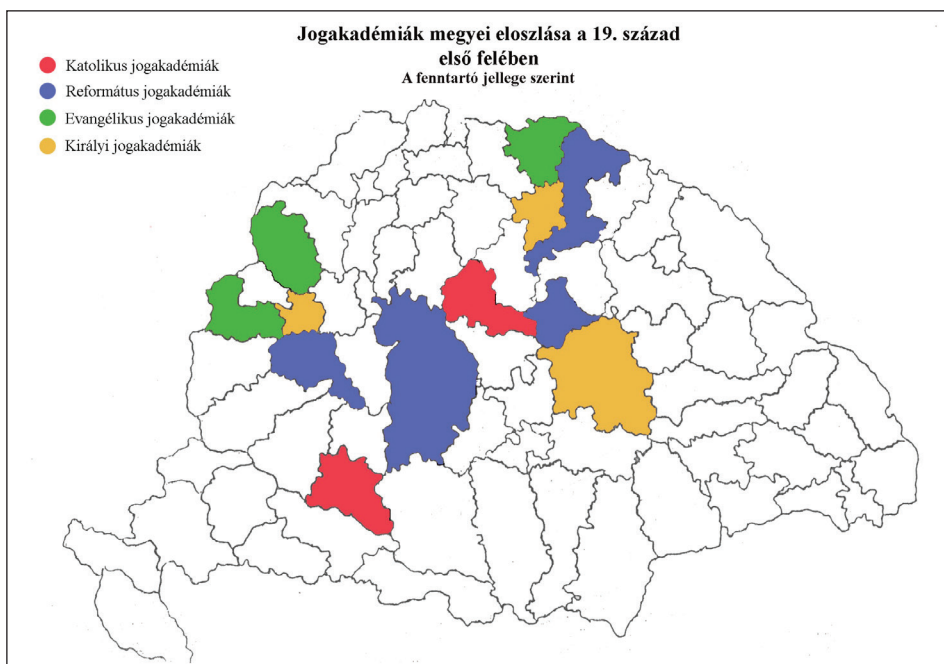
- Czibók – Jankovits – Nagy 2000 = Czibók Balázs – Jankovits László – Nagy Ferencné: Memoria professorum *Quinqueecclesiensim*. Az Erzsébet Tudomány-egyetem és a jogutó intézmények professzorai. Pécs, 2000.
- Csibi – Vértesi 2016 = Csibi Norbert – Vértesi Lázár: A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború. Pécs, 2016.
- Csibi 2015 = Csibi Norbert: Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. *Per Aspera ad Astra* 2. (2015:1), 44–75.
- Degré 1984 = Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 57–72. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Gőzsy – Varga 2009 = Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs: Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok* 143. (2009:5), 1123–1161.
- Gőzsy 2023 = Gőzsy Zoltán: A pécsi papképzés és az egyházi felsőoktatás története a 18. században. Pécs, 2023.
- Hanuy 1903 = Hanuy Ferenc: Katolikus egyetem Pécsen. Pécs, 1903.
- Horváth 1893 = Horváth Ödön: Jogi oktatásügyünk néhány kérdéséről. Eperjes, 1893.
- Horváth 1903 = Horváth Ödön: Jogakadémia. In: Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon. IV. kötet, Budapest, 1903. 436–450.
- Horváth 1998 = Horváth József: A Győri Jogakadémia és a jogi oktatás (1754 és 1892 között). (1998), 18–25. (Győri Tanulmányok 20.)

- Katus 2007 = Katus László: A magyar katolicizmus a 18–19. században. In: Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Ecclesia semper reformanda et renovanda*. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei. Pécs, 2007. 25–42.
- Kerekes 2001 = Kerekes Imre: Ki volt Késmárky István? (1865–1926). *Pécsi Szemle* 4. (2001:ősz), 119–121.
- Komócsy 1941 = Komócsy István: Wajdits Gyula prelátus pécsi kanonok élete. Pécs, 1941.
- Ladányi 2007 = Ladányi Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. Budapest, 2007.
- Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. *Századok* 138. (2004:1), 3–38.
- Lengvári 2009 = Lengvári István: Jogakadémiai tanárok mint egyetemi vezetők az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi évtizedében. In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Pécs, 2009. 193–203.
- Márfi 2008 = Márfi Attila, A boldog békeidők utolsó évei Pécsen. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. III. rész. *Pécsi Szemle* 11. (2008:ősz), 58–69.
- Márfi 2008 = Márfi Attila: A boldog békeidők utolsó évei Pécsen. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. II. rész. *Pécsi Szemle* 11. (2008:nyár), 63–75.
- Mezey 1984 = Mezey Barna: A jogakadémiák 1874. évi reformja. In: Kovács Kálmán (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Budapest, 1984. 103–120. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Mezey 1998 = Mezey Barna: Egyetemek és jogakadémiák. A jogi oktatás kezdetei és fejlődésének tendenciái Magyarországon. (1998), 7–17. (Győri Tanulmányok 20.)
- Móro 1979 = Móro Mária Anna: Pécs Város és a Pécsi Püspöki Joglyceum pénzügyi kapcsolatai a századfordulón. (Forrásközlemény) In: Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1979*. Pécs, 1979. 467–480.
- Onhausz 2008 = Onhausz Miklós: Glatt Ignác kanonok, az egyházzene pécsi reformere. *Pécsi Szemle* 11. (2008:tavasz), 42–66.
- Pohánka 2007 = Pohánka Éva: Zichy Gyula és a Pécsi Egyetem alapítása. In: Horváth István – Kikindai István (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Budapest–Pécs, 2007. 29–46.
- Pohánka 2009 = Pohánka Éva: Egy jogi „szakkönyvtár” múltja – A Pécsi Püspöki Joglyceum Könyvtára. In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Pécs, 2009. 253–276.
- Rajczi 1998 = Rajczi Péter: A pécsi püspöki jogakadémia története. *Pécsi Szemle* 1. (1998:ősz–tél), 33–39.
- Ravasz [1983] = Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem (1923–1950). 1. rész. Kézirat. [Pécs, 1983.]

- Schmelczer-Pohánka 2017a = Schmelczer-Pohánka Éva: A Pécsi Püspöki Joglyceum megalapítása. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Polyák Petra – Schmelczer-Pohánka Éva: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs, 2017. 42–45.
- Schmelczer-Pohánka 2017b = Schmelczer-Pohánka Éva: A 18–20. századi pécsi felsőoktatás első állomása – A Papnevelő- és Hittudományi Intézet. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Polyák Petra – Schmelczer-Pohánka Éva: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs, 2017. 35–37.
- Schweitzer 2005 = Schweitzer Gábor: „A fiatalság muzsikál szívünkben”. Jogászélet a Pécsi Püspöki Joglyceum falain belül és kívül a 19–20. század fordulóján. Pécsi Szemle 8. (2005:tél), 56–65.
- Schweitzer 2006 = Schweitzer Gábor: Egy régi alma mater emlékezete. A pécsi püspöki joglyceum tanárai és diákjai a 19–20. század fordulóján. Állam- és jogtudomány 47. (2006:2), 317–346.
- Schweitzer 2007 = Schweitzer Gábor: A Pécsi Püspöki Joglyceum a 19–20. század fordulóján. In: Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 19. Pécs, 2007. 289–312.
- Szentkirályi 1912 = Szentkirályi István: A pécsi szeminárium igazgatói. Dunántúl, 1912. szeptember 1. 2–3.
- Szögi 1990 = Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. Vigília 55. (1990:5), 328–336.
- Szögi 2016 = Szögi László: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852. Pécs–Budapest, 2016.
- Vasváry 1937 = Vasváry Ferenc: Megemlékezés a pécsi jogakadémia megalapításáról. Pécs, 1937.
- Vértesi 2015 = Vértesi Lázár: „Szemináriumi Élet”. A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951). Per Aspera Ad Astra 2. (2015:1), 76–93.

A Pécsi Püspöki Jogakadémia és hallgatói a dualizmus korában

A jogakadémiák a vizsgált korszakban az egyetemeken kívüli jogászképzés színteréül szolgáltak. Ez az intézménytípus mindig is vitatott helyet foglalt el az oktatás rendszerében, leginkább a gimnáziumok és az egyetem közötti átmeneti fokozatot képviseltek. A 19. század első felében 12 jogakadémia működéséről tudunk, melyek fenntartói között egyaránt megtaláljuk az államot és a különböző felekezetek egyházait.¹ (1. térkép)

1. térkép

*A jogakadémiák megyei eloszlása a 19. század első felében Magyarországon
a fenntartó jellege szerint*

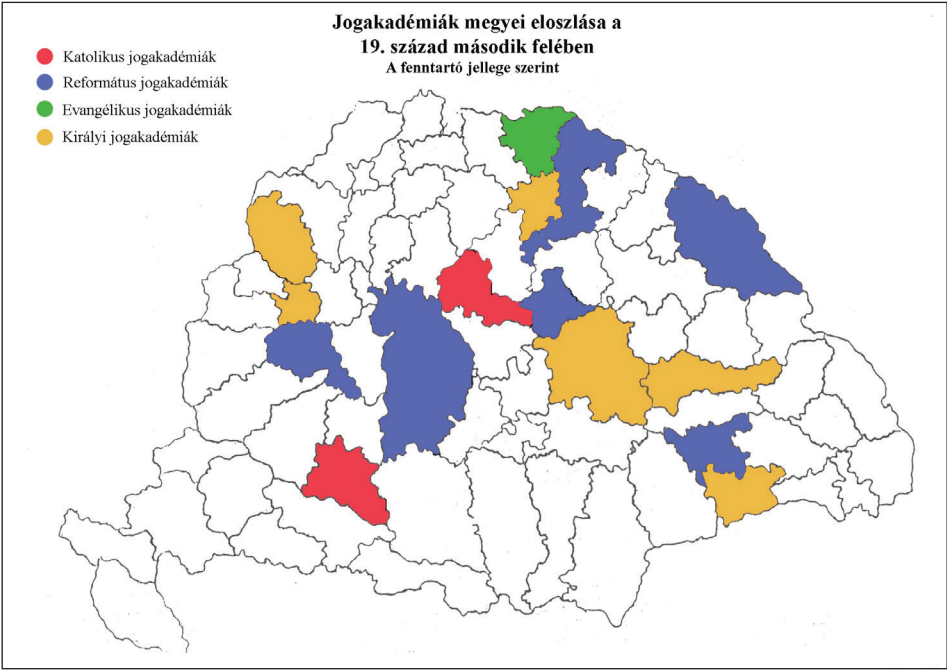
¹ Királyi: Győr, Kassa, Nagyvárad; református: Debrecen, Sárospatak, Kecskemét, Pápa; evangélikus: Sopron, Eperjes, Pozsony; katolikus: Eger, Pécs. Mezey 1998. 15.

A neoabszolutizmus időszakát 14 jogakadémia „élte túl”, ezek az alapítás éve szerinti sorrendben a következők voltak (1. táblázat, 2. térkép):²

Kolozsvár	1733	Sárospatak	1793
Eger	1740	Debrecen	1801
Nagyszeben	1756	Eperjes	1815
Győr	1776	Kecskemét	1831
Kassa	1777	Pécs	1831
Pozsony	1784	Pápa	1832
Nagyvárad	1788	Máramarosaziget	1836

1. táblázat: Jogakadémiák Magyarországon (1733–1836)

* A nagyenyedi rendszeres jogi oktatás megindulásáról nem tudunk pontos adatokat.

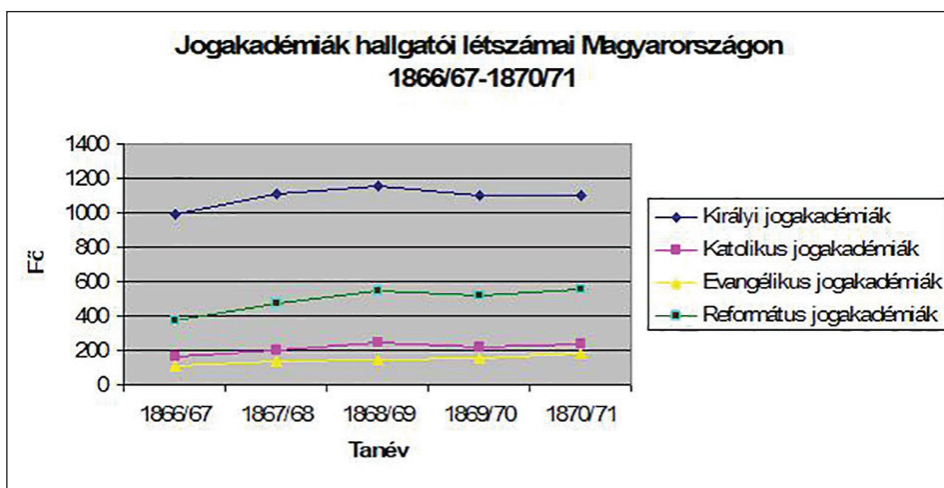

2. térkép

Jogakadémiák megyei eloszlása a 19. század második felében
a fenntartó jellege szerint

² Mezey 1984. 114.

A meglévő jogakadémiák látogatottsága a dualizmus első éveiben általában enyhe növekedést mutat (1. ábra), de mindenképpen utalni kell arra, hogy intézményenként eltérő tendenciák érvényesülhettek.³ Fontos kiemelni továbbá az egyes intézmények között jelentős színvonalbeli eltéréseket, amit jól példáz, hogy Győrben mindössze 1 évig, Eperjesen és Nagy-Enyeden pedig 2–2 évig tanítottak jogot, míg a kolozsvári és a nagyszebeni jogakadémiákon már 1867-től négy évfolyamon oktatottak. Jellemzőek az oktatói létszámok is. Nagyszebenben 11 tanár oktatott, míg a győri akadémián 3, a nagy-enyedin pedig kettő.⁴ Ennek a nivóbeli különbségnek is köszönhető, hogy a jogakadémiai képzés a korszak egészében éles viták tárgyát képezte. Fenntartásuk mellett szólt az állam folyamatosan növekvő szakemberigénye, amit ezen intézmények hallgatói létszámának emelkedése is jelzett.

1. ábra

A jogakadémiák hallgatói létszámai Magyarországon
(1866/67 – 1870/71) a fenntartó jellege szerinti csoportosításban

A kiegyezés után az oktatáspolitikában is az egységes szabályozási keretek kialakítása volt a cél. A jogakadémiákat alapvetően az állam- és jogtudományok oktatására szánták, viszont volt néhány jelentős jogosítványbeli hiányosságuk, miknek következtében hosszútávon nem tudtak kellőképpen versenyképesek maradni a jogi oktatás piacán: „nem rendelkeztek a *promotio* és a *habilitatio* jogával, tudori szigorlatot nem fogadhattak el, egyetemi magántanári fokozatot nem adományozhattak.”⁵

³ Mezey 1984. 106.

⁴ Mezey 1984. 106.

⁵ Mezey 1998. 16.

A jogakadémiák helyzetét és lehetőségeit döntően befolyásolta az 1874-es reform, mely lényegét tekintve előremutató volt, de a jogakadémiák sorsának megpecsételését jelentette. Egyrészt nehezen teljesíthető követelmények támasztásával (többek között nyolc tanszék felállítását és 15 stúdium főkéllégiumként való oktatását, minimum 8 oktató alkalmazását, mindezekhez szükséges technikai feltételek biztosítását írta elő).⁶ Ezeket a feltételeket a szerény anyagi forrásokkal rendelkező protestáns jogakadémiák nem, a jobb lehetőségekkel rendelkező katolikus joglíceumok is csak nehezen tudták biztosítani. Másrészt versenyképességüket rontotta a bírói és ügyvédi állások betöltésével kapcsolatos vizsga- és gyakorlati követelmények emelése, melyeket csak az egyetemek tudtak teljesíteni.⁷ Mindezt tetézte, hogy az elvi lehetőség ellenére gyakorlati akadályokba ütközött a jogi akadémiáról az egyetemre történő átiratkozás.⁸

Mindezek miatt továbbra is folyamatosan napirenden volt a jogakadémiai képzés reformjának kérdése (1883, 1885).⁹ A meglévő jogakadémiákat a kormányzat most már arra próbálta rávenni, hogy szüntessék be működésüket, de legalábbis egyesüljenek valamelyik másik hasonló intézménnyel, mivel ilyen nagyszámú jogakadémiára nem mutatkozik igény.¹⁰ Éppen a pécsi joglíceum kapcsán merült fel egy ilyen megoldás lehetősége, melyre a helyi püspök reakciója az volt, hogy támogatásában részesítene ugyan egy olyan tervet, melyben a pécsi joglíceum alapja valamely királyi jogakadémia alapjával egyesítettne, de természetesen csak abban az esetben, ha a létesítendő (egyesített) intézmény továbbra is Pécsen működne.¹¹

A folyamat kedvezően hatott a pécsi intézményre. 1885-ben beszüntette működését a Pápai Református Jogakadémia, lassú elnéptelenedésének példája, melynek folyománya az lett, hogy 1888. június 13-án pedig – takarékosági okokra hivatkozva – egy királyi rendelet a Győri Kir. Jogakadémia megszüntetését mondta ki.¹² E két jogakadémia megszűnése Pécs szerepét felértékelte, mert a Dunántúlon két „verseny-társ” kiesésével is számolhatott. A 20. század első éveire (1908) a helyzet, a képzési helyek számát tekintve, némiképp egyszerűsödött, ugyanis a soproni jogakadémia ekkora szintén bezárta kapuit. (3. térkép)¹³

⁶ Mezey 1984. 110.

⁷ Degré 1984. 60–61.

⁸ Horváth Ö. 1893. 71.

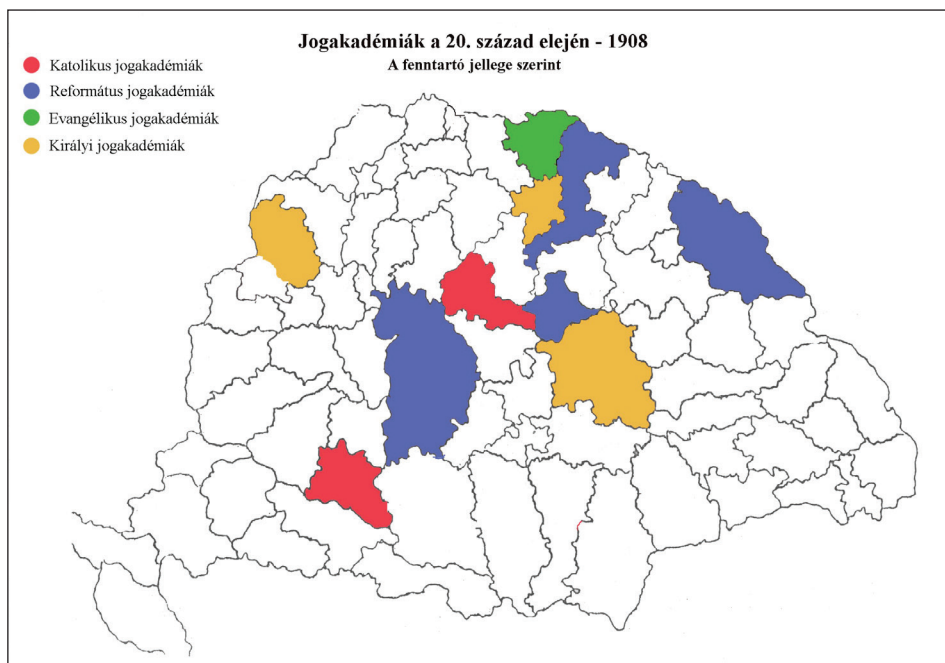
⁹ Ladányi 2007. 9–46.

¹⁰ Ladányi 2004. 32.

¹¹ Ladányi 2004. 32.

¹² Horváth J. 1998. 24–25.

¹³ Királyi: Kassa, Nagyvárád, Pozsony; katolikus: Eger, Pécs; református: Debrecen, Kecskemét, Sárospatak, Máramarosziget; evangélikus: Eperjes. Márkus 1908. 437.

3. térkép

Jogakadémiák megyei eloszlása Magyarországon a 20. század elején (1908)
a fenntartó jellege szerint

A „régí – új” Pécsi Püspöki Jogakadémia

A Szepeszy Ignác pécsi püspök által alapított, de 1849-ben megszüntetett jogakadémia újraindításáért az ötvenes–hatvanas évek során folyamatos erőfeszítéseket tett a város és a püspökség is. Az újraindítás feltétele az volt, hogy az Entwurf rendelkezéseinek megfelelően a hazai jogakadémiákra egységesen érvényes szabályok szerint kell működtetni az intézményt, és az ezekhez szükséges anyagi feltételeket elő kell teremteni. Ez végül sikerült, és az engedélyt a király 1865. augusztus 2-án meg is adta, így október 15-én megtarthatták az ünnepélyes megnyitót.¹⁴

Az 1874-es reform következtében, a jogakadémiáknak az egyetemekhez való közelítése jegyében szinte teljes jogú állam- és jogtudományi karrá vált a Pécsi Püspöki Jogakadémia is, természetesen hiányosságokkal. A képzés négy éves lett, melyet most már nyolc, kötelezően felállítandó tanszékkal kellett ellátni, valamint kötelezővé tette a szabályozás a félévenkénti két ingyenes *publicum* (ingyenes kollégium) meghirdetését is.

¹⁴ Rajczy 1998. 38.

Az intézmény ilyen mérvű átszervezése és a tanári illetmények növekedése¹⁵ azzal a következménnyel járt, hogy a fenntartásra létrehozott pénzügyi alap hamarosan elégtelennek bizonyult. A problémát 1899-ben, Hetyey Sámuel püspöksége alatt sikerült rendezni. Ekkor a fenntartás céljára csoportosították át a pécsi székesegyház fölös jövedelmét, miként azt már jóval korábban Klimó György püspök is tervezte. „Így került a pécsi jogakadémia abba a helyzetbe, hogy a világháborút közvetlenül megelőző évtizedben a fennállott hét hazai felekezeti jogakadémia közül egyedül a pécsi jogakadémia nem volt kénytelen államsegélyt igénybe venni.”¹⁶

A tanári állások betöltése sem ment könnyen.¹⁷ A tanári karban nagy volt a fluktuáció. Sokan csak átmenetileg dolgoztak a pécsi akadémián, mielőtt valamelyik egyetemre, vagy másik jogakadémiára távoztak volna. Az első években, 1865 és 1874 között még viszonylag kevés a változás.¹⁸ Az 1874 és 1923 között időszak már jóval mozgalmasabb volt. Tanszékenként átlagosan 5-en váltották egymást a katedrán, de a „jogbölcselet és büntetőjog” tanszéken 7-en is dolgoztak ez idő alatt, úgy, hogy ezt az állást 1914/15 és 1922/23 között nem is töltötték be.¹⁹ A gyakori változásokat általában a rossz anyagi körülmények váltották ki, aki csak tehette állami jogakadémiához távozott. Lemondás alapján vált meg a líceumtól 6 fő, nyugdíjazás és elhalálozás folytán 8 fő, állami akadémiához távozott 3 fő, a budapesti egyetem tanára lett 3, a kolozsvári pedig 4 fő. A pozsonyi egyetemre ment 2 fő, majd az akadémia megszűnésekor a pécsi egyetem vett át 6 főt.²⁰

A felekezeti fenntartású akadémiákkal szemben gyakran felmerült a vád, hogy az oktatókkal szemben támasztott követelmények közül a szakmait megelőzi az egyházzal szembeni lojalitás. Ezek ellen azonban az akadémiák mindig tiltakoztak, ahogy ezt Pécs is tette a Jogtudományi Közlöny hasábjain az 1870-es évben.²¹

¹⁵ A tanári fizetéseket ugyanakkorára kellett volna emelni, mint a királyi jogakadémiák hasonló beosztású tanáraiét. Ennek fedezése érdekében a város 1873-ban felajánlott évi 870 forintot, mindaddig, amíg a líceum saját jövedelme nem fedezi a kiadásokat. 1899-ben Hetyey püspök egy 50.000 forintos alapot létesített tartaléklul a líceum számára. A líceum ily módon való anyagi megerősödése egybe esett a város nagyszabású beruházásainak elkezdésével (csatornázás, villamos, építkezések), ezért igyekeztek minden forrást erre koncentrálni. Ekkor került sor, nem kevés konfliktust okozva, a tanári fizetés-kiegészítés további folyósításának megtagadására. Móró 1979. 468.

¹⁶ Vasváry 1937. 10.

¹⁷ Ravasz [1983.] 108.

¹⁸ Ravasz [1983.] 109.

¹⁹ Ravasz [1983.] 110.

²⁰ Mihálffy Ernő, Késmárky István, Vasváry Ferenc, Schaurek Rafael, Vinkler János, Faluhelyi Ferenc. Ravasz [1983.] 113. Rövid életrajzaikat l. továbbá: Czibók – Jankovits – Nagy 2000; Kerekes 2001.

²¹ Ilyen vádakak a kar egyik tanára, Tuka Béla is megfogalmazott volt professzorához írt levelében, mikor 1911-ben az egyik tanszéki állás betöltésekor Schaurek Rafael kapta meg a katedrát, aki Schaurek Bódog nyugalmazott jogtanár fia volt, és Tuka szerint nem felelt meg a szakmai elvárásoknak. Schweitzer 2007. 290.

Ha volt is igazságtartalma a fenti vádaknak, a kar tanárai között szép számban akadtak olyanok, akik elismert szaktekintélynek számítottak a századforduló jogászsága körében.²²

Az intézmény Pécs életében betöltött fontos szerepét bizonyítja az is tanárok közül sokan tevékenyen részt vettek a város politikai- és közéletében, többek között a törvényhatósági bizottság, az egyházi érdekeltségű gazdasági vállalkozások – pl. a Dunántúli Nyomda Rt. és a Pécsegyházmegyei Takarékpénztár – igazgatótanácsainak tagjaiként.²³

A Jogakadémia hallgatói a dualizmus korában

A dolgozat következő fejezetében a Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatóiról próbálok áttekintő képet adni a hallgatók rekrutációs jellemzői révén. Elsősorban azt vizsgálom, hogy a jogászképzésben fontos szerepet játszó intézményt választók milyen felekezeti, regionális, nemzetiségi és társadalmi beágyazottsággal rendelkeztek. E munkához elsősorban a Baranya Megyei Levéltárban található, az akadémiára vonatkozó személyi nyilvántartásokban szereplő beiratkozási *anyakönyveket* használtam. Az anyakönyvek az 1865/66-os évtől állnak rendelkezésre, melyek közül a világháborúig (1913) terjedő anyagot tekintetem át.²⁴ Használtam továbbá a levéltári anyagban szereplő, az 1866 és 1910 közötti időszakra vonatkozó *statisztikai kimutatókat* is.²⁵ Ezek mellett felhasználtam a jogakadémia megmaradt évkönyveiben²⁶ közölt adatokat, és ahol lehetett, igyekeztem összehasonlító példákat hozni az azonos típusú intézményekből. Ezt nehezítette, hogy a hasonló intézményekre vonatkozó vizsgálatok többnyire még az adatgyűjtés fázisában vannak.

A módszer

Az összeállított adatbázis összesen 1631 személy adatait tartalmazza. Az eredeti adatrögzítés alkalmával – a beiratkozáskor – minden egyes esetben (elvileg) felvételre kerültek az alábbi információk (változók): családnév, utónév, nemzetiség, beiratkozás éve, vallás, születési hely és idő, születési hely megyéje, apa/gyám neve, apa

²² Csak a példa kedvéért említem az 1898 és 1912 között jogbölcseletet és büntetőjogot oktató *Angyal Pált*, akit 36 éves korában (1909) az MTA levelező tagjává választott, de több nemzetközi és hazai szakmai szervezetnek is tagja volt. Márfi 2008. II. 65.

²³ Schweitzer 2006. 327.

²⁴ BaML VIII. 2. c. 4.

²⁵ BaML VIII. 2. c. 3.

²⁶ Az első meglévő évkönyv 1900-ban jelent meg (Évkönyv 1899/1900), az utolsót pedig 1921-ben adták ki (Évkönyv 1921/1922).

illetve gyám státusa/foglalkozása, apa/gyám címe, az érettségi ideje és városa, a tandíjfizetés ténye, illetve az, hogy kinél van szálláson a diák.

A diákság csoportos jellemzőinek leírását az egyes változók statisztikai összefüggéseit vizsgálva fogom elvégezni. Először a vizsgált jellemzők egyszerű mennyiségi bemutatása következik úgy, hogy a meglévő sokaságot három évcsoportra (nemzedékcsoportra) bontom, az időbeli változások követhetősége céljából.²⁷

Szólni kell azonban mindenekelőtt az itt alkalmazott módszerekkel kapható eredmények társadalomtörténeti és ismeretelméleti jelentésének határaitól. Mindezenelőtt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a jelzések csak megközelíteni képesek a tényleges történelmi valóság gazdagságát és sokrétűségét.²⁸ Ugyanis bizonyos változók elemzéséhez szükséges kódolási eljárás szükségképpen jelenti egyben a valóság bizonyos mértékű leegyszerűsítését, sematizálását is. Ezek a kódok meghatározott konstrukció eredményei, melyek bizonyos mértékig torzíthatják az eredményeket. Az egyes csoportok összevonása, vagy éppen további bontása (finomítása) módosíthat a kapott összképen. Vannak olyan, nem „zárt-kategóriarendszerű minőségi jellemzők”,²⁹ mint például a társadalmi réteghelyzet vagy a regionális eredet, melyeket már az eredeti források felvételekor egyszerűsítve rögzítettek, és további információ hiányában nehéz elvégezni a besorolásukat. Például, ha valakinek az édesapja „magánzó”-ként van feltüntetve az anyakönyvben, akkor ezzel nem feltétlenül mondtuk még meg, hogy milyen társadalmi és vagyoni réteghez tartozó személyről van szó. Ugyanez igaz lehet az állami szféra foglalkozásaival kapcsolatban is. Sokszor találkozunk például a „MÁV-alkalmazott” megjelöléssel. De ez sem árulja el nekünk, hogy pályamunkásról, irodai alkalmazottról, vagy esetleg felsőbb vezetőről van-e szó az adott esetben. Mindezeket figyelembe véve hangsúlyozom az alábbi számítások megközelítő jellegét.

A beiratkozottak mennyiségi adatai

A beiratkozások számát figyelembe véve a következő megállapításokat tehetjük. Az egyes nemzedékcsoportokban az első évfolyamra történő beiratkozások átlagos száma a következőképpen alakult a Pécsi Püspöki Jogakadémián:

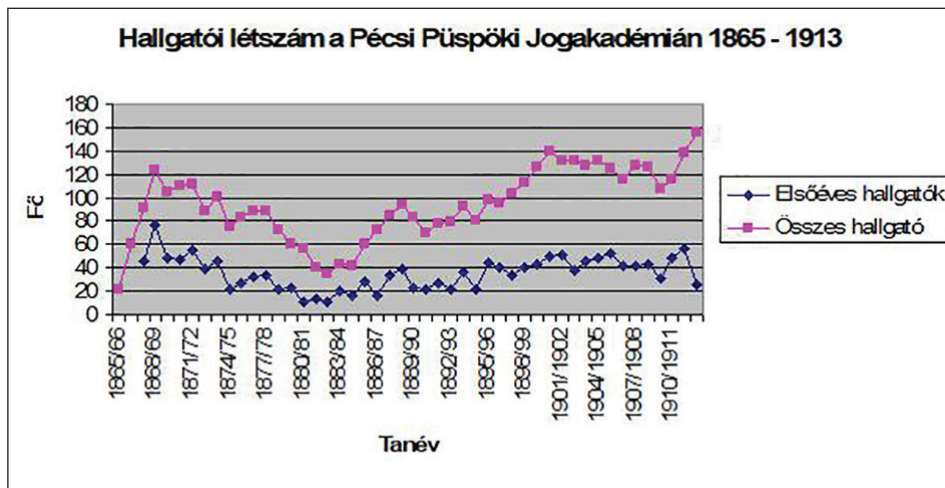
- 1867/68 – 1881/82: 36 fő (szélső értékek: 11 és 77, a szóródás igen nagy)
- 1882/83 – 1900/1901: 30 fő (szélső értékek: 11 és 50, a szóródás kisebb)
- 1901/1902 – 1912/1913: 44 fő (szélső értékek: 25 és 57, a szóródás még kisebb, azonban ez nagyobb hallgatói létszámnál figyelhető meg.)

²⁷ Ezek a nemzedékcsoportok az arányos adateloszlást figyelembe véve a következők: 1. 1867/68 – 1881/82; 2. 1882/83 – 1900/1901; 3. 1901/1902 – 1912/1913.

²⁸ Karády – Valter 1990. 34.

²⁹ Karády – Valter 1990. 35.

Az egész időszak alatt összesen 1631 fő iratkozott be az akadémiára (2. ábra).

2. ábra

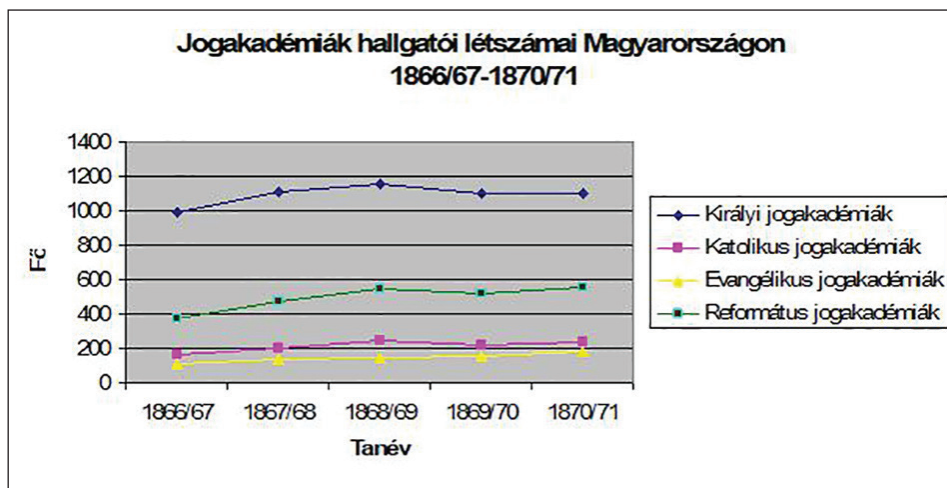
Hallgatói létszám a Pécsi Püspöki Jogakadémián 1865–1913³⁰

Az akadémia összes hallgatóinak számaránya a következő volt a vizsgált időszakban: a századfordulőig a hallgatók átlagos száma 80 fő, utána a világháborúig 125 fő. Az 1880-as évek elején történt visszaesés oka feltehetőleg egy országos botrány: az akadémia egy eminens tanulója inzultálta egyik professzorát. A második visszaesés a világháború kitörésekor mutatkozik. Az 1918/19-es tanévben a hallgatók száma kirívóan magas, amit az idézett elő, hogy a kormány engedélyezte azon fiatalok leszerelését, akik beiratkoztak valamely főiskolára.³¹

A pécsi intézmény hallgatóira vonatkozó adatok a következő diagrammokon feltüntetett módon viszonyultak a győri és a pápai jogakadémia adataihoz. Látható, hogy a pécsi tanulmányokat átlagosan többen választották, mint a pápait, viszont a győri akadémia látogatottsága szinte az egész időszak alatt a pécsié fölött maradt (3. és 4. ábra).

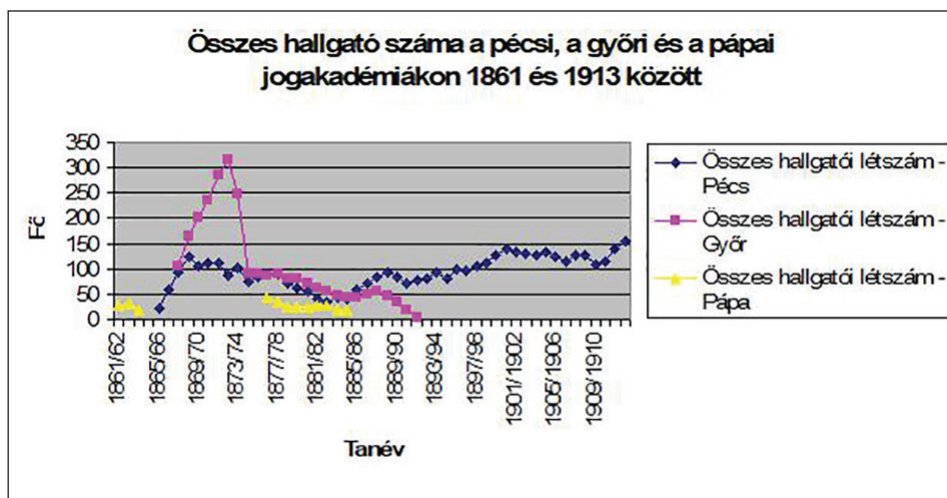
³⁰ BaML VIII. 2. c. 4. a. és Ravasz [1983.] 114.

³¹ Ravasz [1983.] 114–115.

3. ábra

*Elsőévesek száma a pécsi, győri és pápai jogakadémián
1861 és 1913 között³²*

4. ábra

Az összes hallgató létszáma a pécsi, győri és pápai jogakadémián 1861 és 1913 között³³

Általánosságban megállapítható, hogy az 1890-es évek elejétől országosan emelkedett a felsőoktatásban tanulók száma. 1891/92 és 1923/14 között a létszám több mint

³² Pécs: BaML VIII. 2. c. 4. a.; Biczó 2008. 89, 124.; Pápa: Szabó 1984. 127, 137.

³³ Pécs: Ravasz [1983.] 114.; Győr: Biczó 2008. 89, 124.; Pápa: Szabó 1984. 127, 137.

kétszeresére nőtt (8203-ról 17 777-re).³⁴ Igaz volt ez a tendencia a jogakadémiák esetében is. Az alábbi táblázatban ennek alakulását követhetjük nyomon, kiegészítve a két egyetem hallgatói létszámaival (2. táblázat).

Tanév	Budapesti Tud. Egye- tem	Kolozsvári Tud. Egyetem	Jogakadémiák ³⁵	Összes jogász tanuló	Összes felsőfokon tanuló
1891/92	3464	621	815	2956	8203
1892/93	3602	627	879	3241	8426
1893/94	3772	644	928	3597	8731
1894/95	4006	629	1011	3853	9129
1895/96	4407	702	1119	4358	9877
1896/97	4741	795	1263	4891	10470
1897/98	5048	884	1342	5286	11184
1898/99	5382	1150	1409	5862	11958
1899/1900	5546	1210	1569	6189	12793
1900/01	5661	1403	1652	6426	13243
1901/02	5940	1598	1647	6586	13790
1902/03	6277	1755	1701	6823	14427
1903/04	6586	1925	1862	7201	15347
1904/05	6551	2290	1739	7233	15589
1905/06	6731	2386	1677	7259	15744
1906/07	6835	2410	1687	7162	15907
1907/08	6974	2404	1644	7052	15814
1908/09	7048	2319	1586	6874	15517
1909/10	7479	2307	1527	7005	16046
1910/11	7547	2359	1508	6866	16259
1911/12	7667	2404	1505	6713	16677
1912/13	7808	2343	1493	6338	17091
1913/14	8185	2302	1625	6465	17777

2. táblázat: A hallgatólétszám alakulása 1891/92 és 1913/14 között Magyarországon a fenti intézményekben³⁶

³⁴ Ladányi 1969. 12.

³⁵ A jogakadémiák hallgatói létszáma az 1870-es években jelentősen csökkent, az időközben végrehajtott reformintézkedéseknek köszönhetően Az 1870/71-es tanévre még 2074 fő iratkozott be valamelyik jogakadémiára. A létszám a táblázat első, 1891/92-es tanévére, 815 főre esett vissza. Ladányi 1969. 76.

³⁶ Közli: Ladányi 1969. 13–14.

Jól látható, hogy a pesti egyetemet jóval többen választják, mint a kolozsvárit, és az összes jogakadémia hallgatói bázisa ez utóbbitól is elmarad az 1903-as évet követően. Láthatjuk továbbá, hogy a jogászképzés valamilyen formáját választók létszáma is jelentősen növekedett a vizsgált időszakban (2956-ról 6465 főre). A pécsi akadémián ennek a változásnak a hatása az 1895/96-os tanévet követően válik érzékelhetővé. Az 1895/96 és 1912/13 közötti években az első évfolyamra beiratkozók átlagos létszáma 44 főre emelkedik. Ebben valószínűleg szerepe van annak is (mint fentebb láttuk), hogy erre az időszakra – a győri és a pápai akadémiák megszűnésével – kedvezőbb pozíciókkal rendelkezett Pécs a hallgatókért folyó „versenyben”.

Életkor szerinti megoszlás

Arról, hogy a pécsi akadémiát milyen korosztályú hallgatók látogatták, akkor szerezhetünk közelebbi adatokat, ha megvizsgáljuk a beiratkozási évszám és a születési évek különbségét. Az egyes nemzedékcsoportokban a következő eredményeket kapjuk. (3. táblázat)

	1867/68–1881/82	1882/83–1900/01	1901/02–1912/13
Átlag életkor	21	20	20
Legidősebb hallgató	45	43	46
Leggyakoribb életkor (módusz)	19	18	18

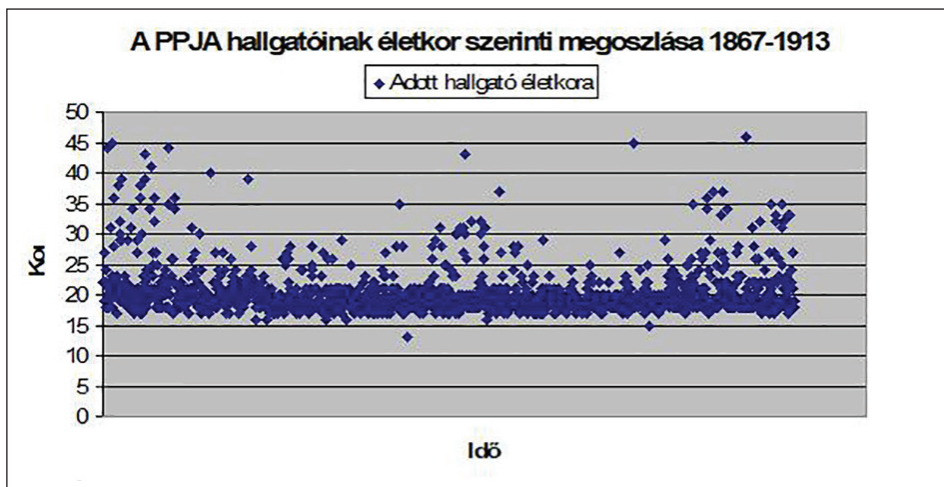
3. táblázat

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak életkor szerinti megoszlása az egyes nemzedékcsoportokban³⁷

Az egyes hallgatók pont-diagrammon való ábrázolása is hasonló eredményekre vezet (5. ábra). A néhány kiugró esetet leszámítva megállapítható, hogy a jogakadémiára általában a 18–21 éves korosztály iratkozott be, legtöbben közvetlenül az érettségi letétele után. Mindig akadt azonban olyan hallgató, aki később kezdte tanulmányait, és 30–40 éves kora között végezte el ezt az iskolát.³⁸

³⁷ BaML VIII. 2. c. 4. a.

³⁸ Nem szabad azonban elfeledkezni a nagyszámú adatfelvétel esetén figyelembe veendő esetleges adatfelvételi hibákról sem. Elképzelhető, hogy ezek egy része ebből eredő eredmény.

5. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak életkor szerinti megoszlása 1867–1913³⁹

Vallás szerinti megoszlás

Pécs városa a vizsgált időszakban hagyományosan katolikus többségű településnek számított. Bár a katolikusok aránya kis mértékben csökkent a korszak vége felé a protestánsok és az izraeliták javára, részesedésük továbbra is meghatározó maradt. (4. táblázat)

A megye egészét tekintve is hasonló képet kapunk. Az egész megyében a római katolikusok abszolút többségben voltak, számuk 1870 és 1890 között 72,29%-ról 74,60%-ra emelkedett. Ugyanebben az időszakban növekedett az izraeliták és az evangélikusok részaránya, ellenben a görögkeletiek és a görög katolikusok száma fogyatkozott. A legnagyobb csökkenést a reformátusoknál tapasztalhatjuk, 20 év alatt 2, 51%-al lettek kevesebben. (5. táblázat)

Felmerülhet a kérdés, hogy egy katolikus többségű megyében illetve városban, egy katolikus egyházi fenntartású jogakadémia milyen vallású–felekezetű hallgatókat vonz leginkább, illetve jelen vannak-e a katolikuson kívül más vallásúak is. Különösen olyan szituációban, amikor az egyes felekezetek rendelkeztek saját fenntartású akadémiákkal az ország más részein. Azaz, a tanulók (szülei) iskolaválasztási stratégiájában a vallási szempont felülírja-e a földrajzit?

³⁹ BaML VIII. 2. c. 4. a.

Vallás	1869 (%)	1890 (%)	1910 (%)
Római katolikus	90,66	86,23	84,41
Görög katolikus	0,02	0,17	0,20
Református	0,72	1,81	4,36
Evangelikus	1,42	2,37	2,35
Unitárius	0,00	0,02	0,06
Görögkeleti	0,37	0,21	0,47
Izraelita	6,80	9,17	8,08
Egyéb	0,00	0,00	0,07

4. táblázat

A polgári lakosság vallási összetétele Pécsen 1869–1910⁴⁰

	1869 (%)	1890 (%)
Római katolikus	72,29	74,60
Görög katolikus	0,08	0,07
Görögkeleti	4,74	4,15
Evangelikus	4,02	4,26
Református	16,53	14,02
Izraelita	2,28	2,72

5. táblázat

A lakosság vallási összetétele Baranya megyében 1869–1890⁴¹

Ha megnézzük a pécsi jogakadémia hallgatóinak a dualizmus egész időszakára vonatkozó vallási összetételét, azt tapasztalhatjuk, hogy a katolikusok meghatározó többsége mindvégig megfigyelhető, de míg az első szakaszban 84,35%-os az arányuk, addig a harmadik nemzedékcsoporton belül már csak 71,95%-os aránnyal képviselik magukat. A reformátusok száma erőteljes fogyást (4,42%-ról 0,38%-ra),⁴² míg az evangélikusoké jelentős gyarapodást (0,92%-ról 7,06%-ra) mutat. Az utóbbiakhoz hasonlóan az izraelita népesség is jelentős, növekvő számban van jelen az akadémián, számuk a korszak alatt több mint megháromszorozódik. A görög katolikusok aránya alacsony, viszont náluk valamivel jelentősebb mértékben vannak jelen a görögkeletiek. Az utóbbiak száma a második nemzedékcsoportban átmenetileg visszaesett, de 1901 után ismét 2,29%-os részesedéssel vannak jelen.

⁴⁰ Katus 1995. 84. (20. táblázat), idézi: Lengvári 2001. 147.

⁴¹ Várady 1896. 688.

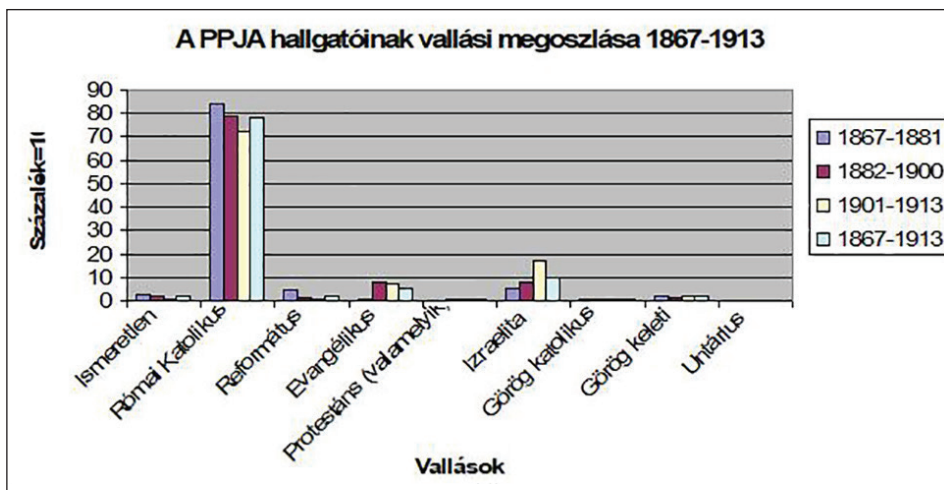
⁴² Ez azért is érdekes, mert, ha feltételezzük, hogy a pápai (református) akadémia megszűnése után többen jönnek Pécsre jogot tanulni, akkor ennek az aránynak inkább emelkednie kellene. Ennek kijelentéséhez természetesen ismernünk kellene a pápai jogakadémia hallgatóinak felekezeti megoszlását is.

	1867-1881	1882-1900	1901-1913	1867-1913
Ismeretlen	2,95	1,77	0,38	1,66
Római Katolikus	84,35	78,55	71,95	78,4
Református	4,42	1,42	0,38	2,09
Evangelikus	0,92	7,62	7,06	5,21
Protestáns (valamelyik)	0,00	0,89	0,57	0,49
Izraelita	4,97	7,98	16,79	9,75
Görög katolikus	0,37	0,35	0,57	0,43
Görög keleti	2,21	1,42	2,29	1,96
Untárus	0,00	0,00	0,00	0,00
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

6. táblázat

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak százalékos vallási megoszlása 1867–1913⁴³

Mindezek alapján elmondható, hogy a zsidók a városban és a megyében való arányukhoz képest felülreprezentálva vannak jelen, és feltűnő az evangélikusok hasonlóan magas felülreprezentáltsága is. Mindez azt mutatja, hogy az akadémia vonzáskörzete mindenképpen túlterjedt a város és a megye határain. Ennek adataira az alábbiakban még visszatérünk. A táblázat adatait szemléletesebben érzékeltetik az alábbi diagrammok (6–10. ábrák).

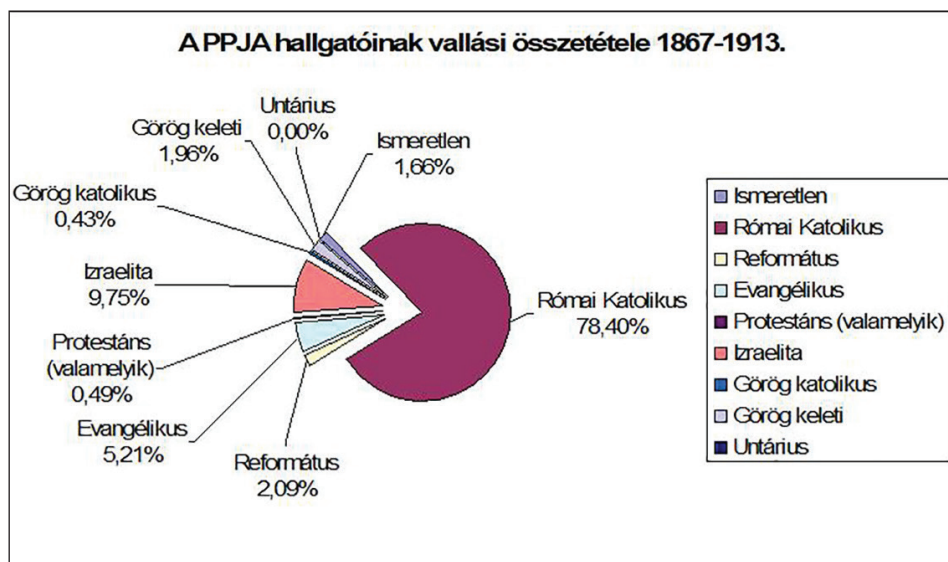

6. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási megoszlása 1867–1913⁴⁴

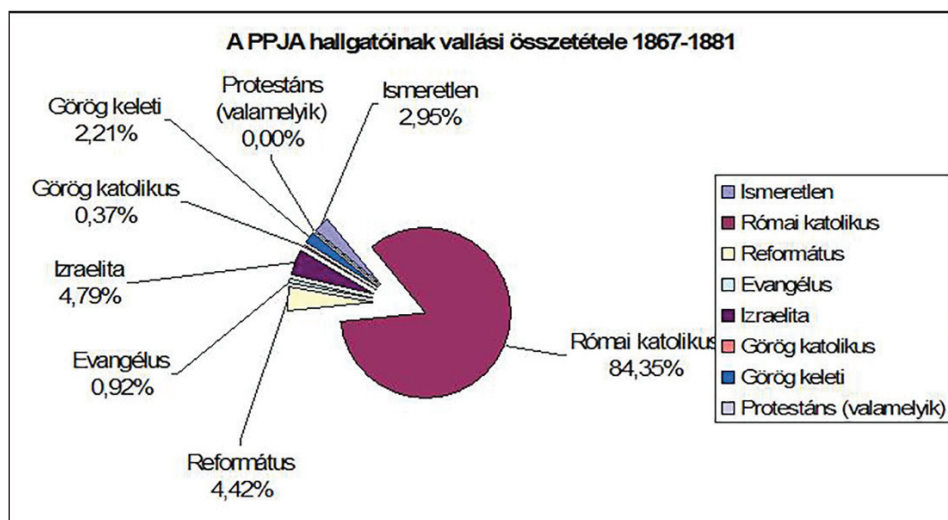
⁴³ BaML VIII. 2. c. 4. a. Az „ismeretlen” kategória bevezetésére azért volt szükség, mert bizonyos esetekben a hallgatói anyakönyvekben nem töltötték ki minden mezőt, jelen esetben a vallását. A „protestáns (valamelyi)” elnevezésű csoportot pedig azért hoztam létre, mert nem minden esetben különböztetett az adatfelvétel a felekezetek között, olykor csak az egységes protestáns elnevezést jegyezte be.

⁴⁴ BaML VIII. 2. c. 4. a.

7. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási összetétele 1867–1913⁴⁵

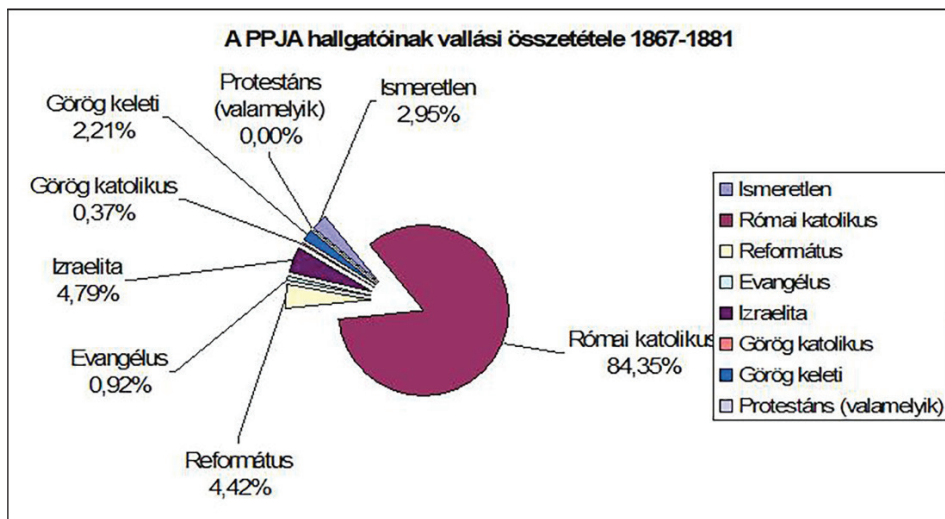

8. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási összetétele 1867–1881⁴⁶

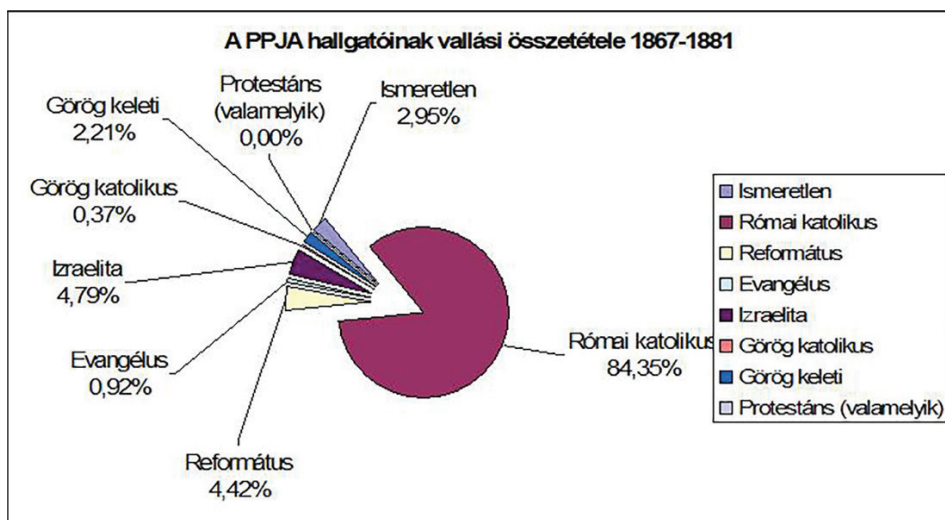
⁴⁵ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁴⁶ BaML VIII. 2. c. 4. a.

9. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási összetétele 1882–1900⁴⁷

10. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási összetétele 1901–1913⁴⁸

⁴⁷ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁴⁸ BaML VIII. 2. c. 4. a.

Nemzetiség szerinti megoszlás

A vallási után nézzük meg az akadémia hallgatóinak nemzetiség szerinti összetételét. A városi lakosság nemzetiség (anyanyelv) szerinti jellemzőit Katus László foglalta össze az alábbiak szerint (7. táblázat). Az adatok nem állnak rendelkezésre egyformán a korszak egészére vonatkozóan, mivel a korábban különálló településekként kezelt helyiségek mára a város részei lettek (mint például Rácváros, Patacs, Vasas), minek következtében a rájuk vonatkozó számok a mai Pécs területére vonatkoztathatók.⁴⁹

	1880 (%)	1890 (%)	1900 (%)	1910 (%)
Magyar	70,83	71,97	75,35	82,21
Német	21,01	20,89	19,34	14,22
Szlovák	2,07	0,89	0,48	0,30
Román	0,01	0,00	0,09	0,05
Ruszin	0,01	0,00	0,01	0,01
Délszláv	1,09	1,85	1,71	1,41
Egyéb	4,99	4,40	3,01	1,80
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

7. táblázat

Pécs város lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 1880–1910⁵¹

Tegyük e táblázat mellé az általunk készített adatsort a pécsi jogakadémia hallgatóinak nemzetiség szerinti megoszlásáról (8. táblázat, 11–15. ábra). Mint ezekből kitűnik a hallgatók 95,33%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát a beiratkozáskor. Ez a pécsi adatokat tekintve is nagyon magasnak tűnik, még akkor is, ha tekintettel vagyunk a magyarság – asszimiláció következtében – folyamatosan emelkedő arányára.⁵² Ezzel párhuzamosan viszont a németek számát nagyon alacsonynak találjuk, pedig ez volt a leglassabban és legnehezebben asszimilálódó népcsoport. Ennek egyik oka lehet, hogy az állami szférába készülők, és ott érvényesülni próbálók – a Bánffy-kormány politikájával összhangban – inkább magyarnak vallalták magukat. Ezt látszik alátámasztani, hogy a századforduló után

⁴⁹ Katus 1995. 42.

⁵⁰ Horvát, szerb, szlovén.

⁵¹ Katus 1995. 80–82. 18/a, b, c, d táblázatok.

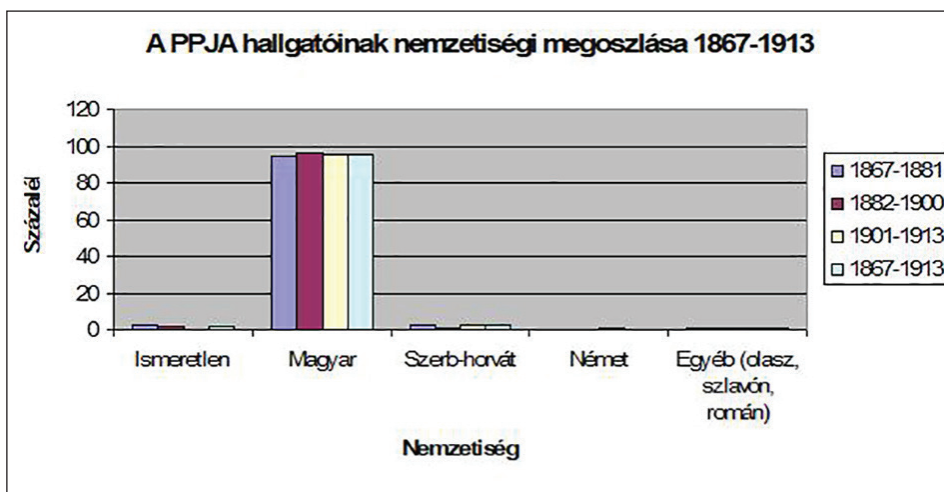
⁵² Természetesen nem kizárt, hogy szinte csak magyar nemzetiségűek jártak az akadémiára, de a fent bemutatott vallási összetétel ezt valamennyire megkérdőjelezni látszik.

viszont újra többen „vállalják” nemzetiségüket. A szerb és horvát nemzetiség esetében figyelhető meg a második nemzedékcsoportban egy nagyobb mértékű visszaesés (2,77%-ról 1,07%-ra), majd újra egy nagyobb mértékű emelkedés (2,87%-ra). Lehet, hogy ez is egyfajta, a szakmai karrier szempontjai által motivált érvényesülési stratégia része? Véleményem szerint, ennyi adat alapján a kérdésre nem adható megnyugtató válasz.

	1867–1881	1882–1900	1901–1913	1867–1913
Ismeretlen	2,59	1,60	0,19	1,60
Magyar	94,09	96,45	95,22	95,33
Szerb-horvát	2,77	1,07	2,87	2,21
Német	0,00	0,00	1,15	0,18
Egyéb	0,55	0,89	0,57	0,68
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

8. táblázat

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása
1867–1913⁵⁴

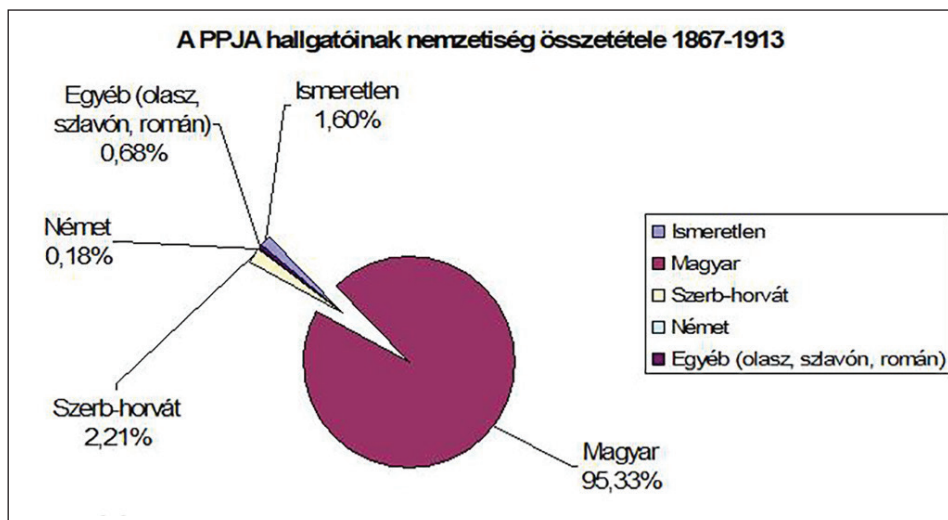
11. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása 1867–1913⁵⁵

⁵³ Olasz, szlávón, román.

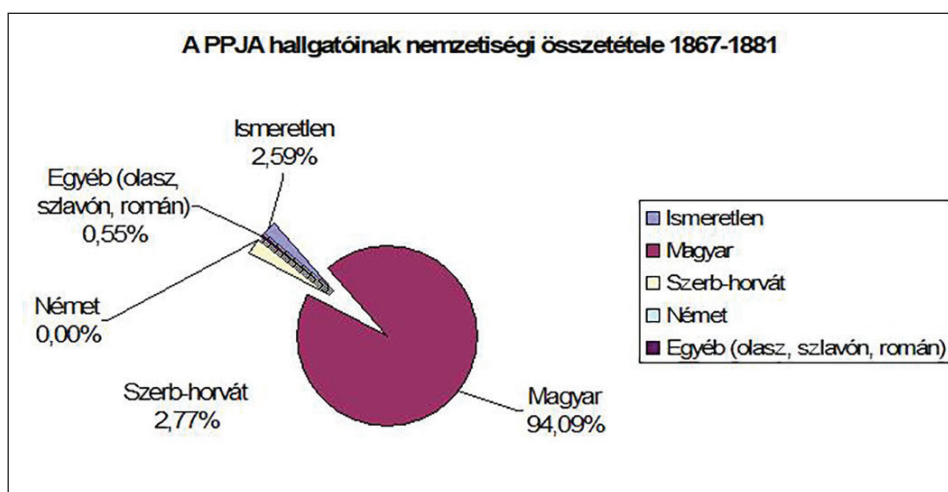
⁵⁴ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁵⁵ BaML VIII. 2. c. 4. a.

12. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása
1867–1913⁵⁶

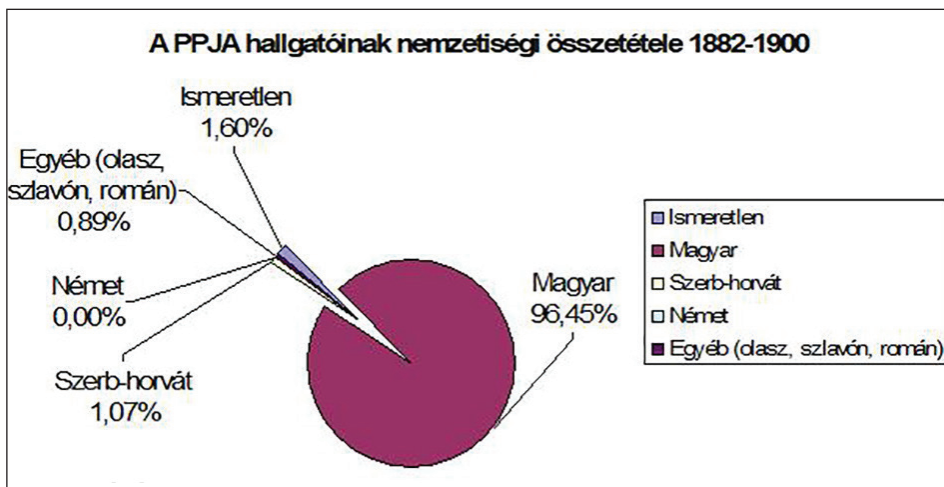

13. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása
1867–1881⁵⁷

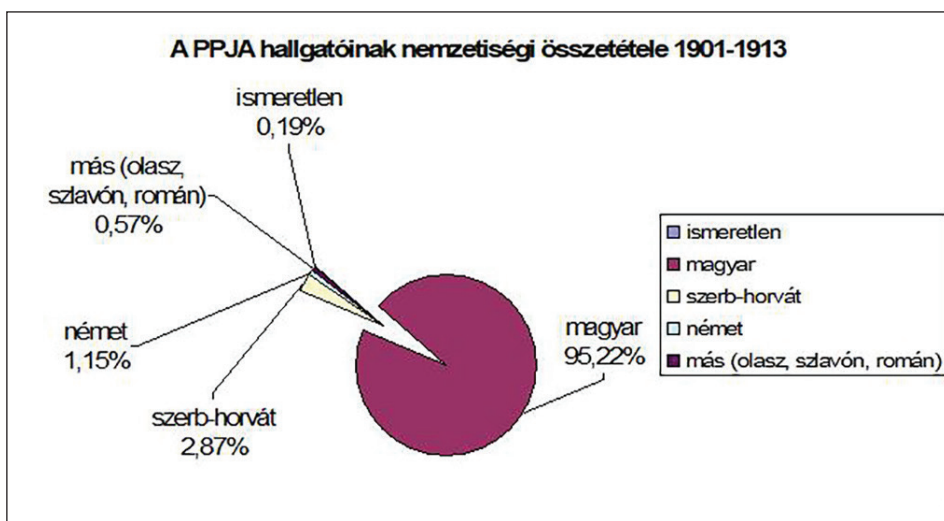
⁵⁶ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁵⁷ BaML VIII. 2. c. 4. a.

14. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása 1882–1900⁵⁸

15. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása 1901–1913⁵⁹

A nemzetiségi adatok – összevetve a fent bemutatott vallási megoszlással – kissé egyoldalúnak tűnnek. Valószínű, hogy a szakmai karrier szempontjából többen jónak látták nemzetiségüknek a magyart feltüntetni, mint a család valódi háttérét bevallani.

⁵⁸ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁵⁹ BaML VIII. 2. c. 4. a.

Karády Viktor javaslata,⁶⁰ hogy a családnevek jellegének meghatározása alapján próbáljunk realisabb képet kapni a hallgatók nemzetiségi háttéréről. Ez a megoldás – nyilvánvaló hibalehetőségei ellenére – annyiban lehet megfelelő, hogy rámutathat az egyes személyek családjának eredeti származására. Arra azonban nem alkalmas, hogy a névhez tartozó személy identitását és a vizsgálat időpontjában vallott nemzetiségi hovatartozását biztosan megismerjük. Ezért az így kapott eredmények csak jelezhetnek bizonyos tendenciákat, de pontos információkkal nem szolgálhatnak. Arról nem is beszélve, hogy az egyes családnevek ilyen szempontok szerinti kategorizálása nem egyszerű feladat, nagy teret enged a szubjektív értékítéletnek.

Ha azonban mégis megkísérlünk a nevek kategorizálása alapján egy hasonló ki-mutatást készíteni a Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatói körében, akkor a következőket tapasztaljuk: a magyarok aránya kb. 54% körül mozog, a németeké 31%, a szláv eredetű családnevek kb. 11%-ot tesznek ki, míg a zsidók kb. 1,5%-ot. Mint a vallási megoszlásnál láttuk, ez az utóbbi csoport a valóságban jóval nagyobb számban volt jelen az akadémián. Ennek oka, hogy a zsidó családok többsége – főként II. József uralkodása idején – főként német, részben magyar hangzású nevet vett fel. Ezek után nem megállapítható, hogy a többi ilyen adat mennyiben fedí a valóságot. Arra azonban gondolhatunk, hogy a két különböző módszer alkalmazásakor kapott nagyon eltérő eredmények mögött az állhat, hogy az anyakönyvi adatok valamennyire torzítanak, de nem a „családneves-módszer” által jelzett mértékben.⁶¹

Érdemes még figyelembe venni egy további tényezőt is a fentiek vizsgálatakor. Ez pedig az akadémia területi/földrajzi vonzáskörzete, az a rádiusz, melyen belülről hallgatóinak többsége érkezett. Ez a szempont is segíthet a nemzetiségi adatok értelmezésében.

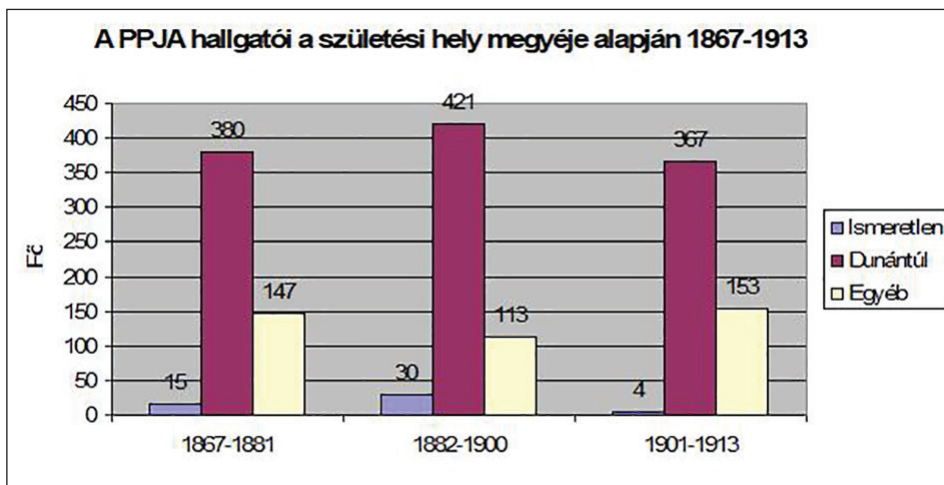
⁶⁰ Karády – Valter 1990. 53.

⁶¹ Ha már a családneveket vizsgáljuk, akkor érdemes megnézni egy másik összefüggést. Az apa és a gyerek (hallgató) családneveinek összevetése mutathatna még érdekes adatokat, de sajnos túl sok a hiányos információnk. Az eltérő családnevű apák és fiúk esete utalhat a névmagyarosítás tényére. Természetesen az eltérésnek egyéb okai is lehetnek, például második házasság, örökbefogadás stb. Az akadémia hallgatóinál ezt e vizsgálatot elvégezve nem jutunk határozott eredményre. Az 1867 és 1881 közötti időszakban az 543 név esetéből 164-ben nincs pontos adatunk, a fennmaradó esetek közül pedig csak 3-ban tér el a két név. Az 1882–1900 közötti időszakkal ugyanez a helyzet. Itt 564 név szerepel, melyek közül 161 esetben nincs biztos adat, a fennmaradó 398 esetből pedig mindössze 5 alaklommal van eltérés. A harmadik nemzedékcsoportunk esetében (1901–1913) az összes 524 név közül 111-nél nincs pontos adat, 376-nál egyeznek a nevek, viszont 37 esetben különbség található. Ha ugyan nem zárjuk ki eleve – a nagy mennyiségű ismeretlen adat miatt – a fentiek figyelembe vételét, akkor azt mondhatjuk, hogy az 1898 és 1918 között zajló névmagyarosító társadalmi mozgalom valamennyire ezen adatsoron is érzékelteti hatását az utolsó nemzedékcsoportban. Bár az állami névmagyarosító politika 1899 után nem folytatódott, a köztisztviselők és közalkalmazottak továbbra is többséget képeztek a névmagyarosítók körében. Az akadémia hallgatói pedig nagyrészt közszolgálati pályára készültek, készülhettek. A pécsi és baranyai névmagyarosító mozgalomról I. Nagy I. G. 1997.

A jogakadémia vonzáskörzete

Először azt vizsgáljuk, hogy tágabb értelemben az ország mely részeiből érkezett az akadémiai hallgatóság, mely nagyobb területi egységek adják a legtöbb érdeklődőt az intézménynek. Ezen információk megállapításához a beiratkozási anyakönyveknek azok a bejegyzései segíthetnek, melyek a születési helyet, az érettségi helyét, illetve az apa (gyám) lakóhelyét kérdezik.

A következő diagram (16. ábra) azt mutatja, hogy a hallgatók többsége, nagyjából 70%-a minden nemzedékcsoportban a dunántúli régióból érkezett, míg a fennmaradó kb. 20-30% e területen kívülről (1867–1881: 27%, 1882–1900: 20%, 1901–1913: 29%, az egyes nemzedékcsoportokban hiányzó százalékok az ismeretlen bejegyzésekből adódnak).

16. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak
születési hely szerint megoszlása 1867–1913⁶²

Ha azt vizsgáljuk, hogy mely megyékben születettek jelentkeznek leginkább Pécsre jogi tanulmányokat folytatni, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezen időszak alatt 14 olyan megye volt, ahonnan 10 főnél többen érkeztek hallgatók.⁶³ A legtöbben Baranya megyéből (663 fő, 46,59%), de sok hallgató jött Somogy (221 fő, 15,53%),

⁶² BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁶³ Az anyakönyvek alapján az összes 1631 eset közül 1570 esetben volt megállapítható ez az adat. BaML VIII. 2. c. 4. a.

Tolna (145 fő, 10,19%), Bács-Bodrog (123 fő, 8,64%), Zala (67 fő, 4,71%) és Pest-Pilis-Solt-Nagykun (62 fő, 4,36%) megyékből is. Már kevesebben, de érkeztek hallgatók Csongrád, Veszprém, Torontál, Vas, Verőce, Fejér és Heves megyékből is. (17–18. ábra, 4. térkép). Látható, hogy a korszak egésze alatt 20 fő „külföldi” tanult a pécsi jogakadémián. Ők jellemzően Ausztriából és Sziléziából érkeztek.⁶⁴

A 10 fő alatti létszámot kibocsátó megyék között szinte mindegyik, a fentiek között nem szereplő megye megtalálható 1–2 hallgatóval. Budapestről 6-an érkeztek ebben az időszakban.

Ha a 6 legtöbb hallgatót „kibocsátó” megye (Baranya, Somogy, Tolna, Bács-Bodrog, Zala, Pest) esetében megnézzük, hogy milyen típusú települések neveivel találkozunk a születési hely mezőben, akkor a legkisebb településektől, tanyáktól kezdve a megyeközpontokig mindenfélét találhatunk. Csupán néhány példa a négy legtöbbet szereplő megyéből:

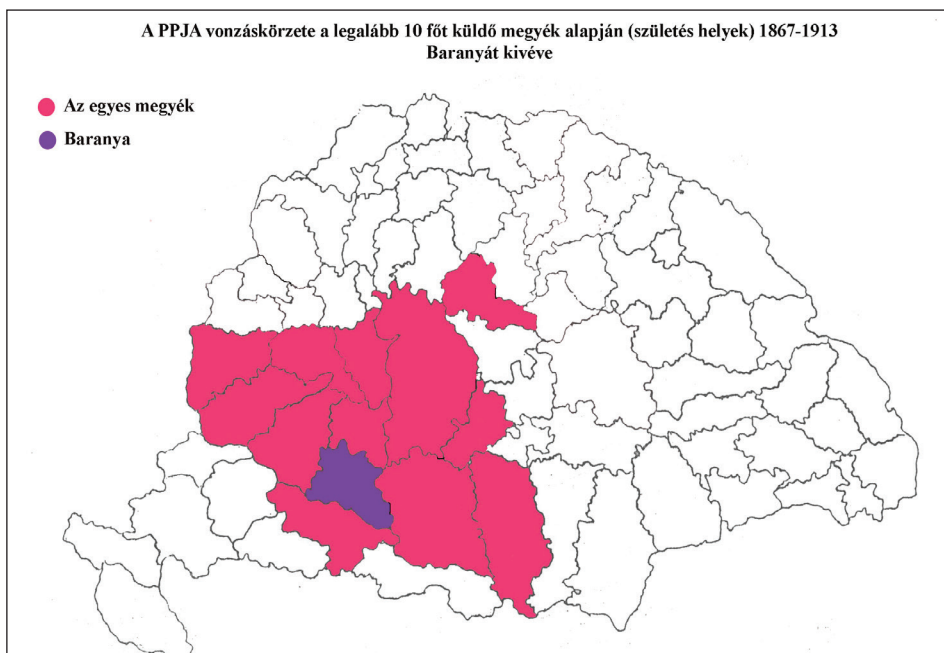
Somogyban találkozhatunk Acsa, Ádánd, Attala, Babócsa, Baté, Barcs, Böhönye, Bükkösd, Csurgó, Fajsz, Gálosfa, Gölle, Hedrehely, Hencse, Igal, Kadarkút, Kaposmérő, Kaposvár, Lakócsa, Marcali, Mernye, Mozsgó, Nagyatád, Nagybjom, Pusztakovácsi, Ságvár, Somogybaté, Szigetvár, Tab, Turbék, Vécse, Zsuppó neveivel.

Bács-Bodrog esetében: Bácsalmás, Bácsfalu, Badár, Baja, Baracska, Bátmonostor, Bezdán, Bresztovác, Csávoly, Gajdobra, Keresztúr, Lipovica, Óbecse, Petrovác, Szabadka, Titel, Újvidék, Vaskút, Veprovác, Zombor, Zsablya.

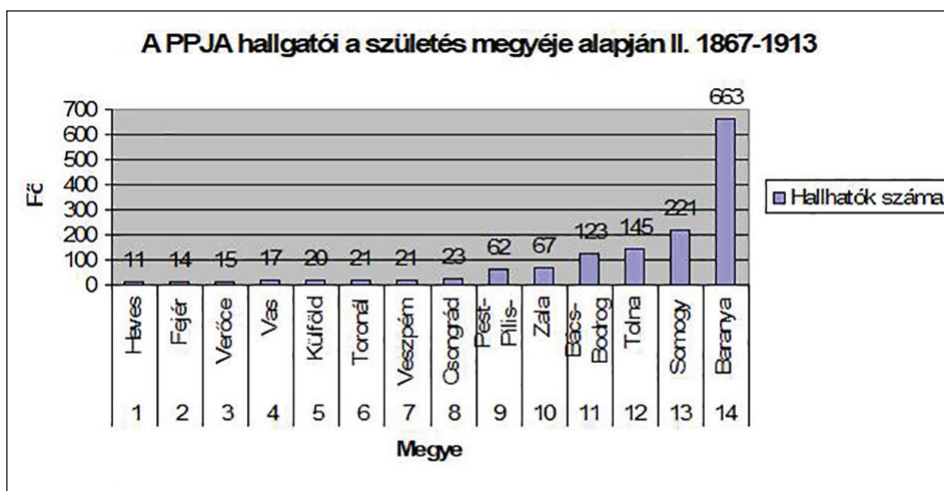
Tolnában: Alsónána, Apar, Báticasék, Bonyhád, Dombóvár, Döbrököz, Dunaföldvár, Fadd, Györköny, Gyulajovánca, Harc, Hőgyész, Kónyi, Kömlöd, Mözs, Nagymányok, Nagyvejke, Ozora, Paks, Simontornya, Regöly, Szakály, Szálka, Szekszárd, Tamási, Tolna, Váralja, Varasd, Zomba.

Baranyát illetően, a kép szintén vegyes: Apatin, Bánfa, Beremend, Bicsérd, Bikal, Bükkösd, Dárda, Dunaszekcső, Görcsöny, Helesfa, Hidas, Hímesháza, Hoszúhetény, Kárász, Kishajmás, Lánycsók, Mágocs, Magyarbóly, Magyarherteled, Magyarszék, Máriagyűd, Mohács, Nagyarsány, Nagypeterd, Németbóly, Némettörög, Pécs, Pécsvárad, Pellérd, Ráctöttös, Sásd, Sellye, Siklós, Szabadszentkirály, Szászvár, Szederkény, Szentlőrinc, Szigetvár, Vajszló, Vékény, Villány.

⁶⁴ A kapott adatok nagyjából egybevágnak Ravasz János adataival: Baranya 45–50%; Somogy 10–15%, Tolna 8–10%. Ravasz [1983.]

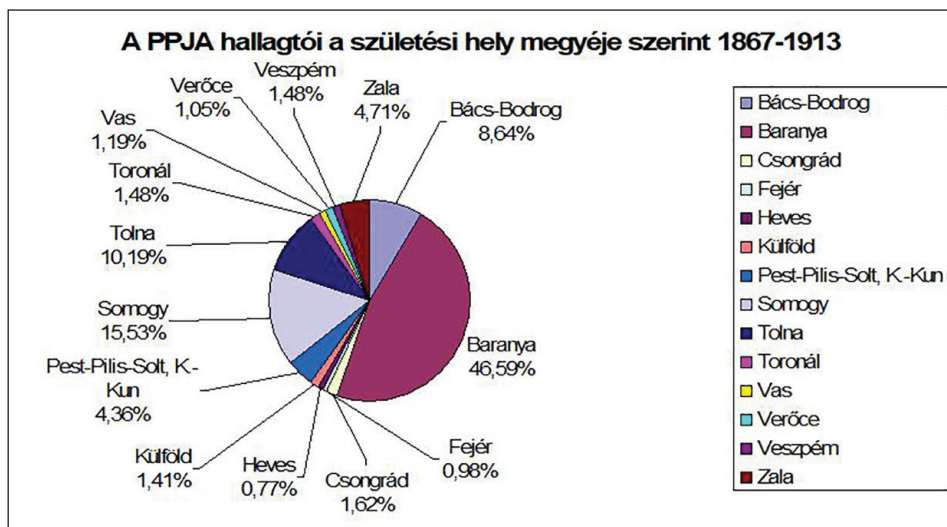

4. térkép

A Pécsi Püspöki Jogakadémia vonzáskörzete I. 1867–1913⁶⁵

17. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatói a születési hely megyéje szerint 1867–1913⁶⁶⁶⁵ BaML VIII. 2. c. 4. a.⁶⁶ BaML VIII. 2. c. 4. a.

18. ábra

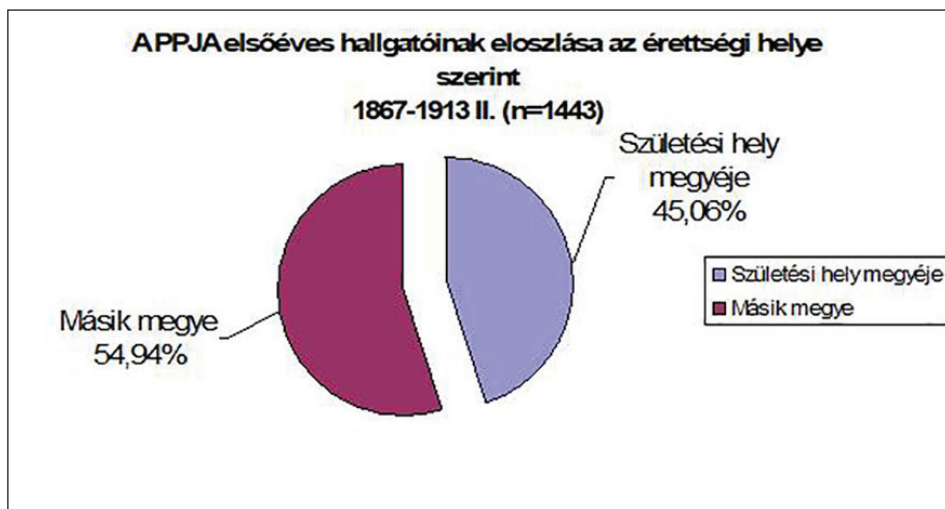
A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatói a születési hely megyéje szerint 1867–1913⁶⁷

Az érettségi helye szerint vizsgálva a jogakadémia vonzáskörzetét, elsőként azt figyelhetjük meg, hogy nagy volt a mobilitás a születési hely megyéje és az érettségi helye közötti viszonylatban (21. ábra). Gyakran akkor is más megye városában szereznek érettségit a hallgatók, ha ezt a távolság nem tenné indokolttá. A vizsgált 1631 esetből csak 60 fő érettségizett Budapesten az általunk ismert adatok alapján, a többiek valamelyik vidéki városban. Utóbbiak közül viszont csak 45% szerez oklevelet a születési megyéjén belül.

Az összes érettségiző közül a legtöbben – kb. 46% – Pécsen vizsgáztak. Ez azt jelenti, hogy az akadémia legerősebben mégis a helybéli fiatalokat vonzotta (20. ábra). Jelentős azonban a Baranya megyén kívül érettségit szerettek aránya is (kb. 45%). Érdemes ezt az utóbbi csoportot kicsit részletesebben is megvizsgálni. A 9. táblázat a Baranyán kívül érettségizett 736 ismert személy adatait összegzi az érettségi városa szerint, az érkezettek száma szerint növekvő sorrendben. Ha ezek közül az adatok közül kiválogatjuk a legalább 10 főt küldő intézményeket, és megnézzük, hogy azok milyen megyében találhatók, kirajzolódik az akadémia legszorosabb vonzáskörzete. (21. ábra, 5. térkép)

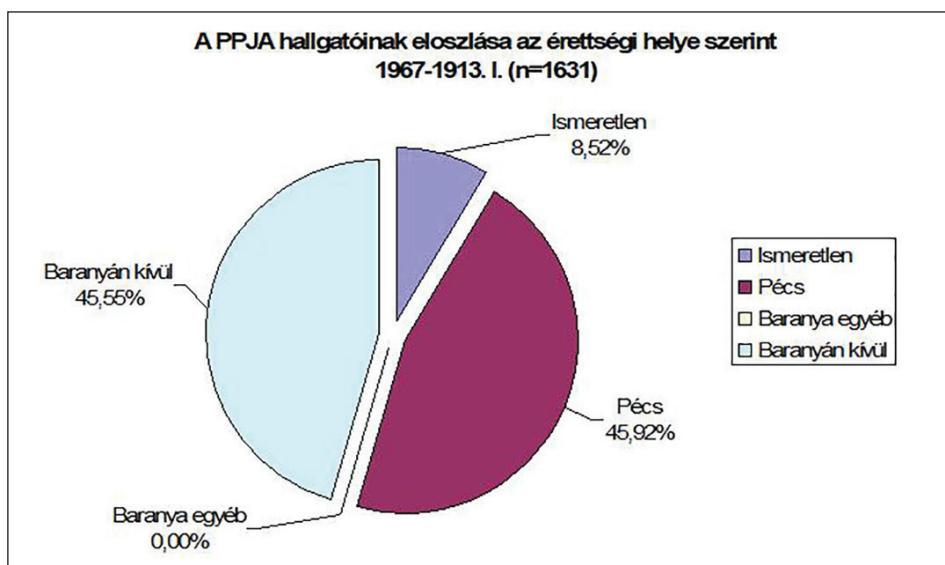
A születési hely és az érettségi helye alapján felvázolt két vonzáskörzet nagyrészt fedi egymást, de vannak eltérések is. Ez is a középiskola kiválasztásának stratégiáját jelezheti, ugyanis – mint láttuk – gyakori a szülőhely megyéjéből egy másikba való elmozdulás. Ez figyelhető meg például Verőce, Temes és Toronál megyék esetében.

⁶⁷ BaML VIII. 2. c. 4. a.

19. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatói az érettségi helye szerint 1867–1913⁶⁸

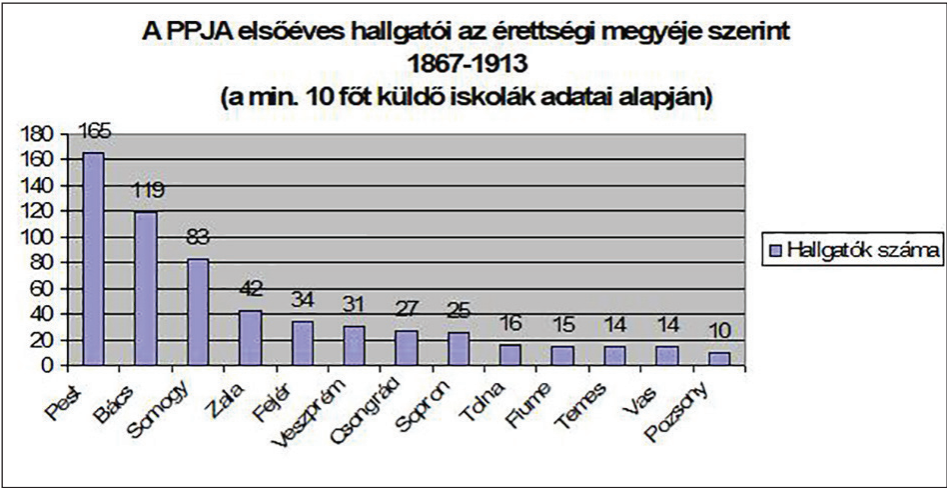

20. ábra

A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatói az érettségi helye szerint 1867–1913⁶⁹

⁶⁸ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁶⁹ BaML VIII. 2. c. 4. a.

21. ábra

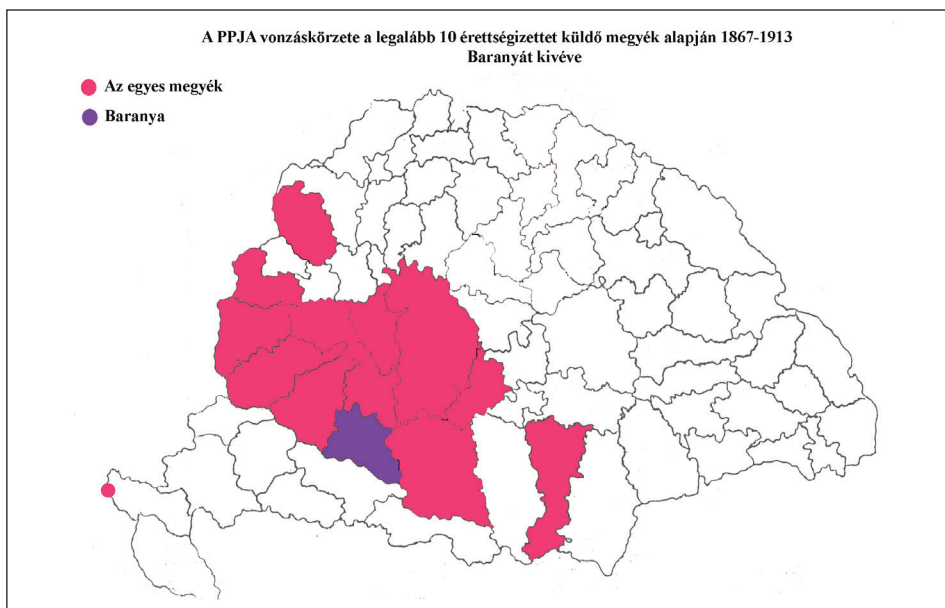
A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőévesei az érettségi megyéje szerint 1867–1913 (n=736)⁷⁰

Baja	77	Szarvas	3
Budapest	60	Trencsén	3
Csurgó	49	Igló	2
Kalocsa	49	Kézdivásárhely	2
Nagykanizsa	42	Kiskunfélegyháza	2
Székesfehérvár	34	Nagyenyed	2
Kaposvár	34	Nagy-Károly	2
Szeged	27	Nagyvárad	2
Kecskemét	26	Nyitra	2
Sopron	25	Sárospatak	2
Halas	20	Sátoraljaújhely	2
Szekszárd	16	Arad	1
Veszprém	16	Belényes	1
Fiume	15	Belovár	1
Pápa	15	Beszterce	1
Szabadka	14	Besztercebánya	1
Szombathely	14	Brassó	1
Temesvár	14	Érsekújvár	1
Újvidék	14	Felsőlövő	1
Zombor	14	Gyöngyös	1
Nagykörös	10	Jászberény	1
Pozsony	10	Kassa	1
Bonyhád	9	Kisújszállás	1

⁷⁰ BaML VIII. 2. c. 4. a.

Debrecen	9	Lőcse	I
Győr	8	Lugos	I
Nagyszombat	7	Makó	I
Hódmezővásárhely	6	Mezőtúr	I
Eszék	5	Miskolc	I
Kolozsvár	5	Nagy Körös	I
Zalaegerszeg	5	Nagybánya	I
Eger	4	Nagybecskerek	I
Kiskunhalas	4	Pécsvárad	I
Nagyszeben	4	Segesvár	I
Ungvár	4	Sepsiszentgyörgy	I
Vác	4	Székelyudvarhely	I
Esztergom	3	Szentes	I
Keszthely	3	Szigetvár	I
Losonc	3	Varasd	I
Marmarossziget	3	Zágráb	I
Selmecbánya	3		

9. táblázat
A legalább 10 érettségizőt küldő helyek

5. térkép
A Pécsi Püspöki Jogakadémia vonzáskörzete
az érettségi helye alapján 1867–1913⁷¹

⁷¹ BaML VIII. 2. c. 4. a.

A hallgatók családjának társadalmi helyzete

A hallgatók családi hátterének megállapítására az anyakönyvekben feljegyzett apai foglalkozások nyújtanak lehetőséget. Figyelemmel kell lenni azonban ennél a vizsgálathoz is arra, hogy az egyes foglalkozások, társadalmi státuszok nem minden esetben sorolhatók be egyértelműen egyik vagy másik, általunk létrehozott csoportba. A „polgár” megjelölés például nem mond semmi közelebbit az illető társadalmi pozíciójáról. Erre tekintettel, a kialakított csoportosítások és besorolások csak megközelítő adatok szolgáltatására használhatók. A vizsgálathoz az alábbi csoportosítást alakítottam ki, az értelmiségi csoportot és a köz- és magántisztviselői csoportot valamivel jobban tagolva, hogy azok szerkezete is vizsgálható legyen.⁷²

1. Alsó paraszti hátterű (pl. fölműves, birtokos)
2. Alsó nem paraszti hátterű (pl. munkás, előmunkás, szolga)
3. Kispolgár (pl. kereskedő, iparos, polgár, önálló)
4. Köztisztviselő
5. Magántisztviselő (pl. számtartó)
6. Alkalmazott értelmiségi (pl. tanító, pap, tanár)
7. Szabadértelmiségi (nem jogász): orvos, mérnök, újságíró, művész, gyógyszerész, igazgató
8. Jogász, ügyvéd, bíró, közjegyző, ügyész, tanácsos, végrehajtó
9. Földbirtokos, gyáros, magánzó
10. Egyéb

Különösen nehéznek bizonyult a „földbirtokos” és a „magánzó” elnevezésű foglalkozások csoportosítása, mivel ezek nem adnak lehetőséget a mögöttük rejlő társadalmi pozíció „megsejtésére”. Ezeket külön kategóriába tettem, és úgy értelmeztem, hogy a földbirtokos megjelölés a nagyobb földterülettel rendelkező, tehát gazdagabb személyeket jelöli, ellentétben a földművessel, amelyik az alsó paraszti csoportba került. Mindezek mellett meg kell említeni, hogy az általam feldolgozott források e része elég hiányos. A meglévő 1631 esetből 425-ben nem töltötték ki ezt az anyakönyvi részt. A fennmaradó 1205 eset – fenti csoportosítás szerinti – megoszlása a 10. és 11. táblázat adatai mutatják.

⁷² Egy másfajta csoportosítási lehetőséget lásd: Lengvári 2001. 150.

	1867–1881	1882–1900	1900–1913
Alsó paraszti	28	14	12
Alsó nem paraszti	13	45	71
Kispolgár	70	56	62
Köztisztviselő	34	44	68
Magántisztviselő	20	29	26
Alkalmazott értelmiségi	34	37	28
Szabadértelmiségi, nem jogász	23	31	31
Szabadértelmiségi, jogász	65	98	74
Földbirtokos, gyáros, magánzó	56	40	94
Egyéb	1	1	0
Összesen:	344	395	466

10. táblázat

A hallgatók apja (gyámja) foglalkozás szerinti megoszlása (fő) az első évfolyamra iratkozók között 1867–1913⁷³

	1867–1881	1882–1900	1900–1913
Alsó paraszti	8,14	3,54	2,58
Alsó nem paraszti	3,78	11,39	15,24
Kispolgár	20,35	14,18	13,30
Köztisztviselő	9,88	11,14	14,59
Magántisztviselő	5,81	7,34	5,58
Alkalmazott értelmiségi	9,88	9,37	6,01
Szabadértelmiségi, nem jogász	6,69	7,85	6,65
Szabadértelmiségi, jogász	18,90	24,81	15,88
Földbirtokos, gyáros, magánzó	16,28	10,13	20,17
Egyéb	0,29	0,25	0,00
Összesen:	100,00	100,00	100,00

11. táblázat

A hallgatók apja (gyámja) foglalkozás szerinti megoszlása (%) az első évfolyamra iratkozók között 1867–1913⁷⁴

Az egyes csoportokat diagrammon ábrázolva (22. ábra) látható, hogy az alsóbb társadalmi réteghez tartozók létszáma nagyot változott a vizsgálati időszakban, sőt szerkezetileg is átalakult. A paraszti származásúak aránya kevesebb mint felére csökkent, míg a szintén alsó pozíciójú nem paraszti háttérrel rendelkezők száma mintegy négyeszeresére nőtt. A kispolgári származásúak száma mindvégig magas volt, de az időszak vége felé számuk fogyatkozott. Ez a réteg kitörési lehetőségnek tekinthette a jogi szakképzés megismerését, elképzelhető, hogy köztisztviselői, magántisztviselői állásokra

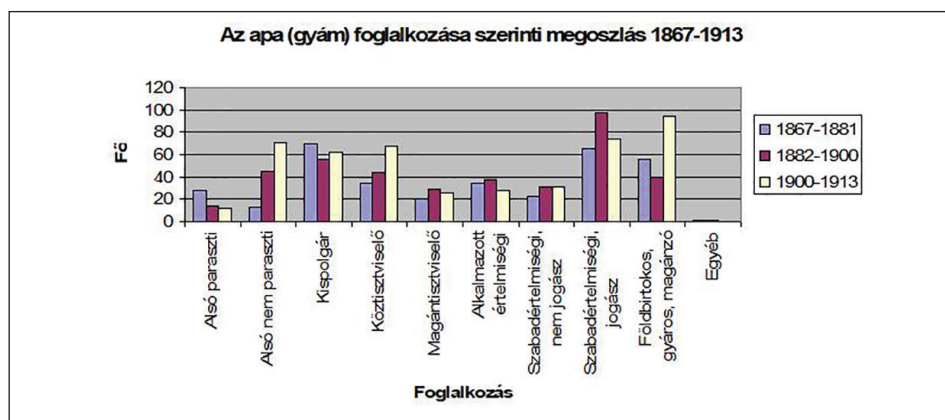
⁷³ BaML VIII. 2. c. 4. a.

⁷⁴ BaML VIII. 2. c. 4. a.

törekedett. Azt is láthatjuk, hogy a köztisztviselők egyre gyakrabban küldték gyerekeiket jogi tanulmányok folytatására. Itt arra gondolhatunk, hogy a bővülő állami igény a jogi szakértelmiségek növelésére éppen ennél a csoportnál lehetett evidencia, így ez a réteg igyekszik reprodukálni önmagát. Ugyanezt nem tapasztaljuk a magántisztviselői adatok között. A papok, tanárok, tanítók gyerekei között sem jellemző, hogy kiemelkedően magas számban vennének részt a pécsi akadémia tanfolyamain, de még így is a magántisztviselőket meghaladó számban vannak jelen. A nem jogász szabadértelmiségek valószínűleg saját foglalkozásukat adják tovább gyerekeiknek, és talán ez indokolja az alacsony reprezentáltságukat. Ellentétben a jogász szabadértelmiséggel, akik láthatóan nagy számban jelennek meg a statisztikákban. Ez magyarázható a bírói, ügyvédi szakma zártabb jellegével is. Elképzelhető, hogy közülük többen folytatták jogi tanulmányaikat valamelyik egyetemen, és később bírói, ügyvédi pályára kerültek.

Összességében elmondható, hogy a hivatalnok–értelmiségi háttérű hallgatók voltak többségben az akadémián, noha az alsóbb néprétegek is szép számban képviseltették magukat. Ez összevethető azzal az adatsorral, amely szerint az egyetemi hallgatók szüleinek polgári állása az 1900/1901-es tanévben a következőképpen alakult: östermelés 14,13%, ipar és kereskedelem 18,71%, hivatalnok és értelmiségi 62,58%, katona 0,53%, személyes szolgálatot teljesítő 2,01%.⁷⁵

Esetünkben – az utolsó nemzedékcsoportot tekintve – a hivatalnok és értelmiségi szülők aránya (a megfelelő kategóriák összevonása után) 48,71%, pont ugyanannyi, mint az iparban és kereskedelemben dolgozóké. A földművelésből élő alsó réteg 2,58%-ban képviselteti magát az akadémián.

22. ábra

A hallgatók apja (gyámja) foglalkozás szerinti megoszlása az első évfolyamra iratkozók között 1867–1913⁷⁶

⁷⁵ Közli: Gyáni – Kövér 2001. 182.

⁷⁶ BaML VIII. 2. c. 4. a.

Az akadémia évkönyveiben az 1905/1906-ik tanév óta közölt, a szülők társadalmi státusára vonatkozó táblázatok adatait összesítve láthatjuk, hogy a csoportosítás mennyire befolyásolhatja a kapott eredményeket (12. és 13. táblázat). Ha összesítjük az egyes kategóriákat, kitűnik, hogy legtöbben hivatalnok–értelmiségi háttérrel érkeztek az akadémiára, és szintén sokan vannak a kisiparos és kiskereskedő családok gyermekei. De mindig van néhány alsóbb társadalmi réteghez tartozó, miként közép- és nagybirtokos gyermeke is.

Szülők társadalmi állása	1905/1906	1906/1907	1907/1908
Földműves, gazda, kisbirtokos	4	1	3
Közép- és nagybirtokos	10	8	7
Kisiparos és kiskereskedő	25	26	18
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	5	4	1
Tanár, tanító, lelkész	6	4	7
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	18	17	18
Egyéb értelmiségi és magánzó	40	33	33
Állami tisztviselő	18	14	18
Törvényhatósági tisztviselő	6	11	8
Községi tisztviselő	1	1	3
magán, egyleti, stb. tisztviselő	13	12	15
Hadi szolgálatban álló	1	2	2
Házmaster és szolga	1	0	0
Más foglalkozású	0	3	3
Összes hallgató a tanév végén	149	145	147

12. táblázat

A Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatói a szülők társadalmi állása szerint 1905/1906 – 1907/1908⁷⁷

Szülők társadalmi állása	1908/1909	1909/1910	1910/1911	1911/1912
Földműves, gazda, kisbirtokos	6	10	8	12
Közép- és nagybirtokos	5	3	2	3
Kisiparos és kiskereskedő	15	8	8	10
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	2	1	2	3
Tanár, tanító, lelkész	8	7	6	9
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	9	8	5	6

77 Évkönyv 1905/1906. – Évkönyv 1907/1908.

Egyéb értelmiségi és magánzó	18	15	18	21
Állami tisztviselő	17	20	25	27
Tv.hatósági tisztviselő	7	4	7	6
Községi tisztviselő	5	5	2	3
magán, egyleti, stb. tisztviselő	16	14	12	12
Hadi szolgálatban álló	3	0	1	2
Házmaster és szolgál	0	0	1	1
Más foglalkozású	2	1	5	5
Összes hallgató a tanév végén	128	111	118	140

13. táblázat

A Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatói a szülők társadalmi állása szerint 1908/1909–19011/12⁷⁸

Az ösztöndíjak „rendszere”

Jelentősen befolyásolták a hallgatók – különösen szociális helyzetük szerinti – rekrutációját az, hogy a püspöki jogakadémia milyen ösztöndíjakat kínált diákjainak, illetve milyen külső ösztöndíjak elnyeréséhez szerzett kapcsolatokat.

Elsőként említhetők a tanári kar döntése alapján adható tandíjmentességek. Az 1874-es évtől minden tanuló köteles volt az év elején, beiratkozáskor, a könyvtár javára 3 forintot fizetni, valamint 1894-et követően további 6 forint befizetése volt kötelező az akkor alapított nyugdíjalap részére. Ezek alól egy hallgató sem mentesülhetett.⁷⁹

A lecke pénz-fizetési kötelezettség alól azonban a tanári kar részben vagy egészben „a szegény sorsú, szorgalmas és jó előmenetelű hallgatókat [...] felmentheti.”⁸⁰ Az alapítástól az 1874-es új szervezeti szabályzat kiadásáig a „tanpénz” összege 10 ft 50 kr volt, ekkor azonban megváltozott a fizetés módja, ugyanis minden hallgatónak annyi forintot kellett fizetnie, ahány órát hetenként hallgatott. A befizetés elmulasztása esetén a diák nem volt felvehető az egyes tanárok által vezetett külön névlajstromba.

A megszavazott mentességekről készült statisztikai főkimutatások az 1883 és 1903 közötti időszakról és 1909-ből állnak rendelkezésünkre, melyek alapján elmondható, hogy a tanári kar rendszeresen élt ezzel a „segélyezési” eszközzel. A vizsgálható időszakban 214 esetben állapítottak meg féléves és 219 esetben egész éves mentességet.

⁷⁸ Évkönyv 1908/1909. – Évkönyv 19011/1912. Az táblázatok bontására azért volt szükség, mert az 1908/1909-es tanévtől évfolyamos bontásban közlik az adatokat. Én itt az első évfolyamosok adatait tüntettem fel.

⁷⁹ Kopcsányi 1897. 83.

⁸⁰ Kopcsányi 1897. 83.

Rendes ösztöndíj kettő volt elnyerhető az akadémián. Ez első Herczeg Schaumburg-Lippe Adolf György alapította 1000 forint értékű úrbéri kárpótlási kötvénnyel 1864-ben. Az alap kamatait minden évben egy Baranya megyei születésű és szegény sorsú joghallgató kaphatta. A másik fajta ösztöndíjat az akadémia tanára és aligazgatója, Jónás József alapította 1865-ben, szintén 1000 forintnyi úrbéri kárpótlási kötvény kamataiból. Ezt az összeget két joghallgatónak ítélték oda minden évben; az egyiket a pécsi püspök, a másikat pedig a pécsi káptalan bírálata alapján.

Ezek mellett létezett több olyan ösztöndíj is, amely nem közvetlenül az akadémiához, hanem a városhoz, vagy valamilyen országos kiíráshoz kötődött. Az előbbiekek közé tartozott a Makay-féle ösztöndíj, melyet 1783-as végrendeletében alapított Makay György mohácsi plébános. Az odaítéléssel járó évi 50-50 forintot 3 pécsi és 3 mohácsi tanuló kaphatta egész tanulmányi ideje alatt, akiket a döntőbizottság szegény sorsúnak ítélt. Ennél a támogatásnál az árvák előnyben részesültek. A másik, városi kötődésű pályázati lehetőség Sedlmayer Ferenc nevéhez fűződött, és 1791 óta kaphatták az elhelyezett 6000 forintnyi alaptőke kamataiból az évi 50 forintot a „szegénysorsu, érdemes, katonai s polgári állapotú tanulók”.⁸¹ Az odaítélésről a városi tanács és a belvárosi plébánia gondoskodott, de a juttatást nem korlátozták kizárólag a pécsiek gyermekeire.

Végül volt még a Miskolczy-féle ösztöndíj, melyet Miskolczy András szerbiai válpüspök és a pécsi káptalan nagyprépostja alapított 1843-ban 10.000 forint alaptőkével. Ebből évente 6 Pécsen tanuló diákot részesítettek támogatásban. Az akadémiának sikerült elérnie, hogy az alaptőke végül mind a bölcsész, mind a jogi kar mindkét évfolyamáról jutalmazzanak egy-egy hallgatót.⁸²

Az országos ösztöndíj-lehetőségek áttekintése nem tartozik szorosan témánkhoz (Pl. Mária-Terézia-féle ösztöndíj). Ezek közül is rendszeresen kaptak a jogakadémia hallgatói támogatást. A fent említett fontosabb ösztöndíjak mellett természetesen léteztek további támogatási lehetőségek is.

1883 és 1914 között minden évben, osztottak ki valamilyen ösztöndíjat, átlagosan 8 hallgató részére. Az összes díjazott száma 250. Jobb években, mint amilyen az 1913/14-es tanév volt, 13 ösztöndíjasa volt az intézménynek, míg a rosszabbnak számító években csak 4-6 fő részesült valamilyen támogatásban.⁸³ Érdekes lenne megvizsgálni, hogy milyen támogatási stratégiával működtek az egyes ösztöndíjtípusok, azonban ez meghaladja jelen dolgozat kereteit.

⁸¹ Kopcsányi 1897. 88.

⁸² Kopcsányi 1897. 88–89.

⁸³ BaML VIII. 2. c. 3. b. 1.

Konklúzió

Összegzősképpen elmondhatjuk, hogy a Pécsi Püspöki Jogakadémia működése hozzájárult Pécsnek ahhoz a régióközponti szerepéhez, amely gazdasági, vallási és igazgatási szempontból amúgy is megillette. Oktatási központként a (dél-)dunántúli régióban fontos szerepet töltött be a jogászcélrész és hivatalnokképzés reprodukálásában. Az akadémián igen aktív hallgatói élet folyt, mind a tudományos szempontokat szem előtt tartva, mind a politikai és közéleti tevékenységeket figyelembe véve.

Bár a jogakadémiák napja az 1874-es reformokat követően leáldozóban volt, és a jövőt az egyetemek képviselték – az állami oktatáspolitikai és a különböző szakmai érdekcsoportok szándékainak megfelelően – az állam növekvő hivatalnokigénye hagyott teret ezeknek az intézményeknek is, jóllehet, nem annyinak, amennyi ekkor létezett. Pécs viszonylag szerencsés helyzetben volt, mert „akadémia-szegény” térségben feküdt. A Dunántúl északi részével ellentétben a déli megyék igényeinek kielégítése fenntartotta a pécsi jogakadémiát, főleg a századforduló időszakában, mikor kedvezőbb pozícióba is került több másik, környékbeli jogakadémia megszűnésével. Kevésbé volt versenyhelyzetben, mint például az eperjesi, a kassai, a sárospataki akadémiák, melyek egy viszonylag „akadémia-gazdag” régiót képeztek.

A pozsonyi egyetem Pécsre kerülésével az akadémia fenntartása feleslegessé vált, és beleolvadt az induló egyetembe, mint annak állam- és jogtudományi kara. Oktatói gárdája feloszlott, de többüket az egyetem tovább alkalmazta. Pécs továbbra is oktatási központ maradt, sőt most már „teljes értékű” egyetemmel bírt, mely mentes volt az akadémia fogyatékoságaitól.

Levéltári források

BML VIII. 2. c. A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai:

BML VIII. 2. c. 3. Nem iktatott iratok

b, Tematikus gyűjtemények

1. Stat. kimutatások 1866–1910

2. Felhívások a millenium megünnelésére – 1895

3. Pályamunkák 1878–1911

4. Szervezeti szabályzatok 1871–1909

BML VIII. 2. c. 4. Személyi nyilvántartások

a, Anyakönyvek 1–3. (1865/66 – 1904/5)

4–5. (1905/06 – 1922/23)

BML VIII. 2. c. 8. Olvasóköri iratai 1882. (II. kötet)

BML VIII. 2. c. 9. Tanárok kinevezései 1868–1921

Nyomtatott források

- Évkönyv 1899/1900 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1899–1900-ik tanévről. Pécs, 1900.
- Évkönyv 1900/1901 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1900–1901-ik tanévről. Pécs, 1901.
- Évkönyv 1901/1902 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1901–1902-ik tanévről. Pécs, 1902.
- Évkönyv 1902/1903 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1902–1903-ik tanévről. 1–2. kötet, Pécs, 1903.
- Évkönyv 1903/1904 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1903–1904-ik tanévről. Pécs, 1904.
- Évkönyv 1904/1905 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1904–1905-ik tanévről. Pécs, 1905.
- Évkönyv 1905/1906 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1905–1906-ik tanévről. Pécs, 1906.
- Évkönyv 1906/1907 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1906–1907-ik tanévről. Pécs, 1907.
- Évkönyv 1907/1908 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1907–1908-ik tanévről. Pécs, 1908.
- Évkönyv 1908/1909 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1908–1909-ik tanévről. Pécs, 1909.
- Évkönyv 1909/1910 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1909–1910-ik tanévről. Pécs, 1910.
- Évkönyv 1910/1911 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1910–1911-ik tanévről. Pécs, 1911.
- Évkönyv 1911/1912 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1911–1912-ik tanévről. Pécs, 1912.
- Évkönyv 1912/1913 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1912–1913-ik tanévről. Pécs, 1913.
- Évkönyv 1913/1914 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1913–1914-ik tanévről. Pécs, 1914.
- Évkönyv 1914/1915 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1914–1915-ik tanévről. Pécs, 1915.
- Évkönyv 1915/1916 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1915–1916-ik tanévről. Pécs, 1916.
- Évkönyv 1916/1917 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1916–1917-ik tanévről. Pécs, 1917.

Évkönyv 1917/1918 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1917–1918-ik tanévről.
Pécs, 1918.

Évkönyv 1921/1922 = A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1921–1922-ik tanévről.
Pécs, 1922.

Felhasznált irodalom

- Biczó 2008 = Biczó Zalán (szerk.): A győri jogászképzés évszázadai. Győr, 2008.
- Bódy 2006 = Bódy Zsombor: Mobilitás és iskolarendszer. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Budapest, 2006. 757–783.
- Czibók – Jankovits – Nagy 2000 = Czibók Balázs – Jankovits László – Nagy Ferencné: Memoria professorum Quinqueecclesiensim. Az Erzsébet Tudományegyetem és a jogutó intézmények professzorai. Pécs, 2000.
- Degré 1984 = Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 57–72. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Gyáni – Kövér 2001 = Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.
- Horváth J. 1998. = Horváth József: A Győri Jogakadémia és a jogi oktatás (1754 és 1892 között). In: Bana József (szerk.): Győri Tanulmányok 20. Győr, 1998. 18–25.
- Horváth Ö. 1893 = Dr. Horváth Ödön: Jogi oktatásügyünk néhány kérdéséről. Eperjes, 1893.
- Karády 1994b = Karády Viktor: Felekezet, rétegződés és mobilitás: az egyenlőtlen modernizáció néhány kulcskérdése a magyar társadalomtörténetben. Akadémiai székfoglaló 1994. december 7.
- Karády 1997 = Karády Viktor: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok. Budapest, 1997.
- Karády 1999 = Karády Viktor: Zsidó identitás és modernizáció, avagy az asszimiláció paradoxonjai. A csoportazonosság mint sors és mint választás. Világosság 40. (1999:7), 15–31.
- Karády 2001a = Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmus kori nemzetiségi összetételéről, 1882–1915. Korall 2. (2001:3–4), 129–144.
- Karády 2008a = Karády Viktor: Multikulturális szakértelmiség a dualista korban? Felekezet és etnikum a Kolozsvári Egyetem medikusainak rekrutációs jellemzői között (1872–1918). Kézirat.
- Karády 2008b = Karády Viktor: A Kolozsvári Egyetem medikusainak tanulmányi pályaképe a rekrutációs jellemzők tükrében (1872–1918). Kézirat.

- Karády – Valter 1990 = Karády Viktor – Valter Csilla: Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola. A Polgári Iskolai Tanárképző diplomásai (1928–1950). Szeged, 1990.
- Katus 1979 = Katus László (szerk.): Magyarország története 6/1-2. (1848–1890). Budapest, 1979.
- Katus 1995 = Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs Történetéből I. – Pécs népessége 1543–1990. Pécs, 1995. 37–93.
- Kerekes 2001 = Kerekes Imre: Ki volt Késmárky István? (1865–1926). Pécsi Szemle 4. (2001:ősz), 119–121.
- Keszi 2006 = Keszi András: A középfokú oktatás felekezeti változatai a 19. század első felében. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Budapest, 2006. 541–574.
- Kopcsányi 1897 = Kopcsányi Károly: A Pécsi Jogakadémia múltja és jelene. Pécs, 1897.
- Králik 1903 = Králik Lajos: Az ügyvédi kar. I-II. köt. Budapest, 1903.
- Ladányi 1969 = Ladányi Andor: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Budapest, 1969. (Felsőoktatás-történeti Kiadványok 1.)
- Ladányi 2004 = Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. Századok 138. (2004:1), 3–38.
- Ladányi 2007 = Ladányi Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. Budapest, 2007.
- Lengvári 2001 = Lengvári István: A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911). Korall 2. (2001:3–4), 145–155.
- Márfi 2008 = Márfi Attila: A boldog békeidők utolsó évei Pécsen. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. I. rész. Pécsi Szemle 11. (2008:tavaszi), 62–73.; II. rész. Pécsi Szemle 11. (2008:nyári), 63–75.; III. rész. Pécsi Szemle 11. (2008:ősz), 58–69.; IV. rész. Pécsi Szemle 11. (2008:téli), 86–99.
- Márkus 1908 = Dr. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon. Hat kötetben. IV. kötet. Budapest, 1903.
- Mezey 1984 = Mezey Barna: A jogakadémiák 1874. évi reformja. In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 103–119. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Mezey 1998 = Mezey Barna: Egyetemek és jogakadémiák. In: Bana József (szerk.): Győri Tanulmányok 20. Győr, 1998. 7–17.
- Móro 1979 = Móro Mária Anna: Pécs Város és a Pécsi Püspöki Joglyceum pénzügyi kapcsolatai a századfordulón. (Forrásközlemény) In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1979. Pécs, 1979. 467–480.

- Nagy Zs. 2007 = Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései. Szeged, 2007.
- Nagy I. G. 1997 = Nagy Imre Gábor: Névmagyarosítási akciók 1896–1918 között Pécs – Baranya példáján. Baranya. Történelmi Közlemények 1996–1997. (IX–X.) 1997. 187–201.
- Ódor 2007 = Ódor Imre: Szepesy Ignác „életműve”. A Pécsi Püspöki Lyceum (1831–1848). In: Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely (szerk.): A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére. Budapest, 2007. 259–277.
- Pohánka 2005 = Pohánka Éva: A Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtára a 20. század viharában. Pécsi Szemle 8. (2005:tél), 48–55.
- Pohánka 2008 = Pohánka Éva: A Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtárának története. In: Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely (szerk.): A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére. Budapest, 2007. 295–310.
- Rajczi 1990 = Rajczi Péter: Déldunántúl főiskolája a XIX. században. A Pécsi Püspöki Lyceum (Jogakadémia) története. In: Nemes István (szerk.): A Dunántúl településtörténete VIII. Pécs, 1990. 229–238.
- Rajczi 1998 = Rajczi Péter: A pécsi püspöki jogakadémia története. Pécsi Szemle 1. (1998:ősz–tél), 33–39.
- Ravasz [1983] = Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem (1923–1950). 1. rész. [Pécs, 1983.] Kézirat.
- Sasfi 2006 = Sasfi Csaba: Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Budapest, 2006. 509–539.
- Schweitzer 2005 = Schweitzer Gábor: „A fiatalság muzsikál szívünkben”. Jogászélet a Pécsi Püspöki Joglyceum falain belül és kívül a 19–20. sz. fordulóján. Pécsi Szemle 8. (2005:tél), 56–65.
- Schweitzer 2006 = Schweitzer Gábor: Egy régi alma mater emlékezete. A pécsi püspöki joglyceum tanárai és diákjai a 19–20. század fordulóján. Állam- és jogtudomány 47. (2006:2), 317–346.
- Schweitzer 2007 = Schweitzer Gábor: A Pécsi Püspöki Joglyceum a 19–20. század fordulóján. In: Kaposi Zoltán – Palkó Mónika (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 19. Pécs, 2007. 289–312.
- Szabó 1984 = Szabó György: Jogi oktatás Pápán. A Pápai Református Jogakadémia története (1832–1885). In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Jogtörténeti Értekezések 14. Budapest, 1984. 121–153.
- Trócsányi 1982 = Trócsányi László: A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben. Állam- és jogtudomány 25. (1982:2), 368–379.

Vasváry 1937 = Dr. Vasváry Ferenc: Megemlékezés a pécsi jogakadémia megalapításáról. Pécs, 1937. június 20. Különlenyomat.

Várady 1896 = Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. I. kötet. Pécs, 1896.

A papság rekrutációja a pécsi egyházmegyében a 19. század második felében

A pécsi püspöki szeminárium és hallgatói (1870–1914)

Az alábbiakban a pécsi püspöki papnevelde 1870 és 1914 közötti beiratkozási lapjai alapján vizsgálom az intézménybe felvett hallgatók társadalmi összetételét. Az elemzés elsősorban a papi pályára készülő diákok társadalmi-kulturális és regionális hátterének feltárására irányul. Ennek ismerete megmutathatja, hogy a papi utánpótlás milyen tartalmakkal rendelkezett a 19. század második felében a pécsi egyházmegyében, illetve a vizsgált 44 év alatt tapasztalható-e ezen a téren bármiféle változás. E mellett a kiválasztott pécsi oktatási intézmény társadalmi funkcióit is vizsgálom, mely túlmutat a papi utánpótlás témáján.

A hallgatókról készült adatfelvétel többszemponútú elemzést tesz lehetővé, melyre a világi felsőoktatási intézmények kapcsán az utóbbi évtizedekben komoly kutatások épültek,¹ elsősorban az 1850-es évek előtti időszak vonatkozásában, de hasonló – az oktatás társadalomtörténetét kutató – vizsgálatok készültek egyes regionális szerepkörű középiskolák esetében is.² Az általam vizsgált korszak egyházi felsőoktatása kapcsán a budapesti³ és a bécsi⁴ teológiai intézmények esetében állnak rendelkezésre átfogó tanulmányok, a vidéki szemináriumok feldolgozottsága esetleges.⁵

A papnevelő szemináriumok a felsőfokú tanintézmények között speciális helyzetűnek tekinthetők. Az ide jelentkező diákok döntésében sokkal kevésbé játszik szerepet az intézmény „minősége”, ideális esetben a papi hivatásválasztás, a „lelki rekrutáció”⁶ a meghatározó, ennek ellenére nem zárható ki a társadalmi mobilizációs stratégia alkalmazása sem. Az egyes egyházmegyék elsősorban a saját papi utánpótlásuk biztosításában voltak érdekeltek, így alapvetően saját területükről származó hallgatókat vettek fel szemináriumaikba. Így – eltérően sok világi intézménytől –

¹ Karády – Nagy 2012. Pécs vonatkozásában: Szögi 2016.

² Sasfi 2013.

³ Hermann – Artner 1938; Török 2018. 439–445.

⁴ Fazekas 2003; Tusor 2007. 32–43.

⁵ Marton 1993.

⁶ Ötvös – Sáfrán 1997. 367.

esetükben a vonzáskörzet kiterjedtsége sem feltétlenül minőségjelölő tényező. A vidéki szemináriumok rangjának megítélése kapcsán az itt végzett kispapok későbbi karrierje sem feltétlenül mérvadó, ugyanis a későbbi kiválasztás, az előmenetel során „egyházias szempontok” is érvényesülnek (püspöki döntés a tanulmányok további menetéről az egyházi elitképzőkben, a dispozíciókról). Az egyházmegyei szemináriumok ugyan teológiai főiskoláknak tekinthetők, viszont falaik között legalább ekkora jelentősége van a nevelésnek, a jellemformálásnak és a hivatás kialakításának is.⁷

A pécsi kis- és nagyszeminárium a 19. század második felében

E tanulmány keretei között nem lehet célom az 1730–1740-es évektől intézményesülő pécsi papképzés történetének ismertetése, de röviden célszerű kitérni a 19. század közepétől érzékelhető, a vizsgált korszak szempontjából is releváns változásokra, hogy lássuk, milyen törekvések jelentkeztek a papi pályára jelentkezők felkészítése és megtartása kapcsán.

A Ciszterci rend 1813–1814-ben vette át a pécsi gimnázium fenntartását, és azt hatosztályos rendszerben működtette. Ebben az időben a pécsi szeminárium diákjai elsősorban Budáról, Szegedről és Győrből érkeztek, ahol előzőleg elvégezték az ún. bölcséleti évfolyamokat. Ezt a hiányosságot igyekezett orvosolni Szepesy Ignác püspök (1828–1832), aki 1828-ban engedélyt kapott egy a gimnázium VII–VIII. osztályának megfelelő *studium philosophium* szervezésére a „növendék papok” számára.⁸ Itt pécsi egyházmegyei papok tanítottak, a növendékek a papnevelő intézetben laktak, és a szeminaristákkal azonos nevelésben részesültek.⁹

1859-ben IX. Pius pápa (1846–1878) a papi utánpótlás és a megfelelő színvonalú képzés biztosítása érdekében a püspököket a még a tridenti zsinat által előírt egyházmegyei gyermekszemináriumok szervezésére buzdította. Pécs esetében Girk György püspök (1852–1868) az 1859/1860-as tanévben nyitotta meg a *Seminarium Puerorum*-ot, a gimnázium V–VI. osztályába járó növendékek számára. A gyermekek nevelése nem itt történt, a diákok hazajártak a tanítás végeztével, viszont a kisszeminárium már külön előljárával rendelkezett. Előadásokra az 1851/52-es tanévtől újra főgimnáziummá alakított pécsi ciszterci gimnáziumba jártak, így ettől kezdve az egyházmegyei papképzés megalapozásában ez az intézmény is nagy szerepet kapott. A teológiai oktatás már a (nagy)szemináriumban folytatódott.

⁷ Mózessy 2018. 337–349., itt: 338–341.

⁸ A valójában *studium domesticum*nak tekinthető képzés a teológiai tanulmányok megalapozását szolgálta. Ódor 2007. 260.

⁹ PEL II. Szentkirályi hagyaték III. 4. Történeti bevezetés.

Dulánszky Nándor püspök (1877–1896) a gimnázium V–VI. és VII–VIII. osztályainak tanulóit 1883-ban „egyesítette”, és a Papnevelő Intézet nyugati felén számukra egy kétemeletes épületet alakított ki, ahol ezt követően együtt voltak a teológus növendékekkel, közös rektor, vicerektor és prefektus felügyelete alatt, önálló *subregens* előljáróval.¹⁰ Ennek az átalakításnak köszönhetően a teológiai oktatás és a nevelés elvált a gimnáziumi osztályoktól, így nagyobb lehetőség nyílt a hivatások kialakítására. Ezt, illetve az intenzívebb egyházirodalmi, karitatív és hitbuzgalmi élet kibontakozását önálló spirituális segítette. A főépületben a teológus és a gimnáziumi hallgatók külön képzést kaptak, az egyesítés nem járt a teológiai képzés színvonalának csökkenésével, sőt, ebben az időszakban országosan elismert tanárok oktattak a szemináriumban.¹¹

Az intézmény szervezettsége javult, a tanítványok száma pedig növekedett, bár az 1890-es években is gyakoriak voltak a kilépések. E tendencia mérséklése érdekében a kisszemináriumi fegyelem és a feszes napirend enyhítésével kísérleteztek. Az 1896-os évben a kisszemináriumban 40 növendék volt, a nagyszemináriumban pedig 4 rendes és 1 rendkívüli tanár 25–28 növendéket tanított.¹² A nagyszemináriumi tanszécek beosztása az országos mintáknak megfelelően alakult: 1. Dogmatika; 2. Erkölcstan, lelkipásztorkodás-tan; 3. Egyházjog és egyháztörténelem; 4. Ó- és Újszövetségi Szentírástan. Dulánszky püspök – XIII. Leó pápa (1878–1903) iránymutatásainak megfelelően – 1881-ben a skolasztikus filozófiának külön tanszéket szervezett, és ebben az időszakban került be a tantervbe a német nyelv tanítása is.

A kilépések és a hivatásvesztési problémák megoldása, illetve a fiatalabb diákok jobb testi nevelése érdekében döntött úgy a következő püspök, hogy a korábban összevont kis- és nagyszemináriumot ismét különválasztja. Hetey Sámuel (1897–1903) 1901-ben az V. és VI. osztályt a régi épületszárnyba helyezte vissza, tovább enyhített a fegyelmi szabályokon és könnyített a napirenden. A változtatás nem volt igazán eredményes, mivel a főépületben maradó VII–VIII. osztályok továbbra is együtt éltek a teológus hallgatókkal, velük közös nappali helyiségeket használtak. A helyzet nehézségeit egy vizsgálati beszámoló így foglalta össze: *„a theologus növendék a gimnazistát, kit a túlon-túl erős érettségi előkészület valamelyest lazává, fáradttá, érzékennyé és sokszor fegyelmezetlenné tesz, megrója; a gimnazista a theologust kicsinyli, akárhányszor némi súrlódás is van köztük. Mindez nem olyan dolog, ami egy gimnazista növendék szemében a theológiát kívánatossá tenné.”*¹³ E megfontolások miatt napirenden volt az osztályok ismételt egyesítése

¹⁰ PEL II. Szentkirályi hagyaték III. 4. Történeti bevezetés.

¹¹ A korábbi kisszemináriumi épület 1883 és 1898 között 16, Boszniából érkezett ferences növendék internátusa lett, akik a magyar állam költségén tanultak itt.

¹² Mihályfi 1896. 388, 392.

¹³ PEL II., Szentkirályi-hagyaték III. 12.

és egy újból önálló kisseminárium szervezése, azonban erre végül csak Zichy Gyula püspök (1905–1926) idején, 1919-ben került sor.

Az 1890-es években országosan megélénkült a hazai papképzés reformjáról folyó vita. A diskurzus a korabeli katolikus sajtóban (*Magyar Állam, Religio*) és a szakfolyóiratokban (*Hittudományi Folyóirat, Magyar Sion, Bölcséleti Folyóirat*) országosan elismert tudósok, egyetemi tanárok (pl. Kiss János, Mihályfi Ákos) részvételével zajlott. A szerzők célja a papképzés elmélyítése és a gyakorlatiasabb ismeretek, készségek elsajátításának biztosítása volt. Sokan ezt úgy látták megvalósíthatónak, ha a képzési évek számát négyről ötre emelik, és ezeket új szerkezetben töltik meg tartalommal.¹⁴ A vitában előkerült az oktatás nyelvének latinról magyarra történő megváltoztatása, az ókori idegen nyelvek (ógörög, héber, szír-káld és arab) oktatásának kérdése, és a hagyományos tantárgyak tartalmi átalakításának lehetőségei (pl. a patrisztika megszüntetése és az egyháztörténetbe illesztése) is. Az egyik cél a képzések egységesítése volt, tekintettel ugyanakkor a papképzés sajátosságaira. „Annyi bizonyos, hogy az egyetem tantervének valamennyire kell különböznie a vidéki hittani intézetek tantervétől; de hogy emezek is különbözzenek egymástól, arra igazi, komoly okot nem találok.” – írta 1892-ben Kiss János, a budapesti Hittudományi Kar egyetemi tanára.¹⁵

A gyakorlati oktatás kapcsán – a hitelemzés készsége mellett – az egyik legtöbbet tárgyalt téma az „egyházi szónoklat”, a prédikációs készség elsajátítása volt. Ezt a szempontot is a „papi professzionalizáció” részeként vetették fel, a papokkal szembeni elvárások ugyanis tovább sokasodtak a századforduló időszakára, melyhez alkalmazkodnia kellett a képzésnek is. A „jó plébános” ekkor – amellet, hogy híveinek lelkipásztora és a plébánia hivatalvezetője – már a helyi hitvallásos iskola vezetője, a lokális egyesületi élet szervezője, a katolikus sajtó támogatója és esetleg szerzője, a katolikus társadalmi mozgalmak helyi aktora kellett hogy legyen.¹⁶ Mindez komoly kihívást jelentett, ami a tárgyi ismeretek mellett a meggyőzés képességét is fokozottabban igényelte. Nem beszélve arról, hogy a vallási közömbösség terjedésével szembesülő egyháznak ezen a téren is hatékonyabb pasztorációs eszközök felé kellett fordulnia. Kiss János tapasztalatai ezen a téren sem voltak biztatók: „Egy alkalommal rövid pár hét alatt 20 plébánián kellett lennem s mindenütt prédikációt hallgattam; és a 20 szent-beszéd közül egyetlen egy sem elégítette ki a közönséget, 20 közül egyetlen egyből sem lehetett megérteni azt, amiről a szónokok beszéltek. Mikor csak tehetem, szent-beszédet hallgatok – s többnyire azzal a fájó érzéssel távozom, hogy ime itt volt az isteni ígére éhes

¹⁴ Kiss 1892a. 220–228.

¹⁵ Kiss 1892a. 228.

¹⁶ Ezeket a témákat gyakran érintették az országos katolikus nagygyűlések felszólalói is, ahol újabb és újabb teendők kapcsán kívántak az alsópapság támogatására támaszkodni. A magyarországi nagygyűlések történetének feldolgozását l. Gianone – Klestenitz 2017.

*közönség, de nem volt, aki az ígét ízlésesen nyújtotta volna az éhezőknek és látom, mint szál-
linkozik ki az ájtatoskodó csalódva, sőt bosszankodva.*¹⁷

Az új igények mentén lassan átalakultak az egyes egyházmegyei szemináriumi képzések is. Pécs esetében az 1901-ben lezajlott Heteyey-féle reform¹⁸ a pécsi nagyszeminárium működését is érintette, és elsősorban tantervi enyhítéseket eredményezett. Ekkor törölték el a héber és a német nyelv tanítását, a patrisztika az egyháztörténetbe olvadt. Új fejlemény volt viszont, hogy a kor kihívásainak és változó szemléletmódjának megfelelően bevezetésre került a III. és IV. évesek számára a keresztény szociológia, a pedagógia és a gyakorlattal egybekötött gazdasági ismeretek oktatása. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletei alapján pedig már korábban oktatott tárgy lett az egészségtan és a „lelkipásztori orvostan” is.¹⁹

Összességében a pécsi papképzés folyamatos átalakulásban volt a 19. század második felében, mely a kor kihívásaira adekvát módon válaszolni képes papok kibocsátását szolgálta. Ahhoz, hogy ez mennyire volt eredményes, illetve a „papi karrier” milyen társadalmi háttérrel érkező diákok számára volt vonzó, az alábbiakban próbálok adatokkal szolgálni.

A pécsi püspöki szeminárium hallgatói (1870–1914)

Az 1870 és 1914 közötti időszak szemináriumi hallgatói rekrutációjának vizsgálatához 729 beiratkozási lap adatait tudtam felhasználni.²⁰ Az így létrehozott adattállomány a következő fontosabb változókat tartalmazza: a születési hely és idő, a keresztelés és a bérmlás helye, az apa neve és foglalkozása (olykor az anyáé is),

¹⁷ Kiss 1892b. 825.

¹⁸ A korábbi tanmenetről: B. G. 1892. 232–235.; A reform utáni tanmenetről: Kiss 1902. 564–568.

¹⁹ A szemináriumi tanárok nem csak ismereteket adtak át, hanem a papneveldei oktatás mellett más egyházi, illetve társadalmi-közéleti szerepeket is vállaltak. Így például a tanári kar szeniorja, Dr. Szilvek Lajos (alapvető- és ágazatos hittan, bölcselet) a püspöki könyvtár őre volt, tagja a Szent István Társulat irodalmi szakosztályának, az Aquinói Szent Tamás Társulatnak, és a szegények ügyvédje szerepét is betöltötte. Dr. Rézbányai József (erkölcs- és lelkipásztorkodás-tan) aktív tagja volt a sajtópártolás terén működő Pázmány Egyesületnek, akárcsak a *Pécsi Közlöny* című napilap szerkesztője, Dr. Hanuy Ferenc (egyházjog, történelem). Valdinger István (Ó- és Újszövetségi szentírás-tan) tanulmányi felügyelőnek hitszónoki állása volt a püspöki tanítónőképzőben is. Virág Ferenc 1902-ben a kisszeminárium spirituálisa volt, e mellett a pécsi katolikus legényegylet elnöke, a katolikus egyesületek egyházmegyei igazgatója, a *Szent Család Kiskövete* című hitbuzgalmi lap szerkesztője, és a nagyszemináriumban ő oktatta a szociológiai és a pedagógiai tárgyakat. Wajdits Gyula a nagyszeminárium spirituálisa tartotta a gyakorlati szertartástani, Glatt Ignác székesegyházi énekiskolai igazgató pedig az elméleti és gyakorlati énekórákat. Évkönyv 1902–1903. 133–134.

²⁰ A pécsi püspöki papnevelde kapcsán az 1914 és 1946 közötti időszak vonatkozásában Sáfrán Katalin 391 fő kapcsán végzett hasonló elemzést. Ennek eredményeire a továbbiakban figyelemmel leszek. Ötvös – Sáfrán 1997. 368.

a szülők lakóhelye, a szülők vallása, a diák által beszélt és megértett nyelvek, a gimnáziumi tanulmányok helye, az elnyert ösztöndíjak, a kis- és nagyszemináriumi tanulmányok kezdetének éve, a hadkötelezettség adatait, a szerzetesrendi kötődések. Ezek mellett nagy számban találhatjuk meg az intézményből való távozás okainak említését is.²¹ Utóbbi kapcsán megtudhatjuk, hogy a tanulmányok után sor került-e felszentelésre, a diák más iskolába távozott-e, esetleg besorozták katonának, vagy egyszerűen más okból távozott. Néha a további karrier egyes lépcsőfokairól is visszajelzéseket kapunk.

Mindezek alapján meghatározhatók a kispapok társadalmi csoportjellemzői, a szeminárium vonzáskörzete, a hallgatók társadalmi háttere, a többnyelvűség, és részben a nemzetiség kérdése is.

Beiratkozók, lemorzsolódók, „diplomaszerzők”

Az 1870 és 1914 között eltelt 44 évből 729 beiratkozásról vannak adataink. Ebből összesen 605 esetben vizsgálható a születés és a nagyszemináriumba lépés időpontja, melyek különbözete alapján megállapítható, hogy a diákok mely életkorban kezdték el tanulmányaikat, és jellemzően mikor fejezték azt be. A pécsi papnevelőben a legtöbben – általában 2 év kisszemináriumi évet követően – 16 és 19 éves koruk között érkeztek a nagyszemináriumi osztályokba, de nagy számban találunk 20–22 éveseket is az első éves diákok között. Ennek megfelelően a végzősök zöme 20–23 éves kora között hagyta el az alma matert. A nagyszemináriumba éves átlagban 13–14 fő jelentkezett, de az évfolyamok létszáma nagy mértékben ingadozott. 1870 és 1890 között több olyan év is volt, amikor mindössze 2–4 főt vettek fel, de 1887-es belépési dátummal például 52 fő szerepel. Az 1890-es évek mélypontja (1–4 fő) után viszont emelkedés kezdődött, és 1900–1914 között az éves átlag 18 beiratkozó lett. Az említett ingadozó tendenciát jól illusztrálja az 1902/1903-as tanév hallgató-létszámairól a papnevelő évkönyve alapján rendelkezésre álló pillanatkép is: 1. évf.: 12 fő; 2. évf.: 8 fő; 3. évf.: 5 fő; 4. évf.: 12 fő.²²

A magas induló létszámú évfolyamok esetében is nagy volt azonban a lemorzsolódás. Az adatokból 1880 és 1914 között 314 esetben tudhatunk meg információkat a „kimeneti oldalról”, amiben a későbbi felszentelésekről érkezett visszajelzések és a tanulmányok befejezése előtti távozás is megjelenik. Ez alapján 1880 és 1900 között a 148 diákról van adat, akik közül 57-en jutottak el a felszentelésig (39%), az 1900

²¹ A beiratkozási adatok forrása: Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), Székeskáptalani Levéltár (II.), Szemináriumi Levéltár (4.) PEL II.4.a.562b. Nationalia 1870–1889.; PEL II.4.a.562a. Nationalia 1890–1905.; PEL II.4.a.549-2 Nationalia 1905–1916.)

²² Évkönyv 1902–1903. 199–200.

és 1914 közötti időszak 166 esetéből pedig csak 34 fő (20%).²³ A lemorzsolódás tehát nagyon magas volt (60–80% feletti), aminek számos oka lehetett. Talán a legfőbb ezek közül, hogy a kisszeminaristák egy jó része az érettségi megszerzése után úgy döntött, hogy nem marad tovább a papi pálya felé vezető úton. De többeket küldtek Budapestre vagy Bécsbe magasabb szintű teológiai tanulmányokat folytatni (1880–1900: 17 fő, 11%; 1900–1914: 19 fő, 11%), illetve az egészségügyi, tanulmányi és magavi-seleti okokból elbocsátottak száma is magas volt (1880–1900: 33 fő, 23%; 1900–1914: 33 fő, 19%). Az is előfordult, hogy valaki szerzetesnek állt, vagy egyszerűen „önként távozott” a szemináriumból, utóbbi oka legtöbbször a hivatás hiánya volt (12 fő, 8%, illetve 59 fő, 36%).

A felszentelések arányának csökkenése miatt a papképzés reformja, a lelkiség elmélyítése, a tudományos ismeretekkel való felvértezés kérdése XIII. Leó, X. Piusz és XV. Benedek pápasága alatt is folyamatosan napirenden volt. A reformokat és a közösség erősítését segítette a pécsi növendékpapság Szent Pálról nevezett Társulata is, mely 1863. július 8-án, irodalmi önképzés céljából szerveződött meg Gundy Mihály gimnáziumi tanár felhívására, és 1865. január 7-ével nyerte el a püspöki megerősítést. A Társulat a korszakban több hullámvölgyet is átélt, de végeredményben az első világháborúig, közel 55 évig segítette a kispapok önképzését.²⁴

Regionális kötődés, szülői háttér

A szülők vallásának vizsgálata alapján – nem meglepő módon – jellemzően katolikus szülők íratták gyermekeiket a szemináriumba. Csak egy esetben találunk evangélikus szülőket, illetve két esetben volt az anya református, 1 esetben pedig evangélikus, utóbbi 1911-ben katolizált.

A szeminaristák többsége minden időmetszetben magyarországi születésű volt (93%), de kisebb számban voltak közöttük Horvátországból és Szlavóniából származók is. A 709 ismert esetből 1870 és 1880 között (242 fő) 212 magyarországi és 19 horvátországi diák mellett 4 szlavóniait és 7 egyéb besorolásút (Stájerország, Morvaország) találunk. 1880 és 1900 között (229 fő) 9 horvátországi és 2 erdélyi, illetve krajnai diákon kívül mindenki Magyarországon született. Az 1900–1914 közötti metszetben (238 fő) mindössze 6-an estek az utóbbi kategóriákba, a többiek magyarországiak voltak.

Az 1870 és 1914 közötti időszakban a kispapok születési megyéinek vizsgálata azt mutatja, hogy a legtöbben Baranya (30,5%), Tolna (26,3%), Somogy (15,1%), Zala

²³ Az 1914 és 1946 közötti időszakban 391 főből 150-en (38,4%) nem végezték el a szemináriumot. A 241 végzősből biztosan 131 főt szenteltek fel, a többiekéről nem volt adat. 1914–1917 között 72 beiratkozottból időközben 54 hagyta ott az intézményt (75%). Ötvös – Sáfrán 1997. 369.

²⁴ Vértési 2015. 77.

(14,6%), Bács-Bodrog (10,1%) és Vas (3,1%) megyében születtek, elenyésző számban érkeztek ezen a régió kivülről.²⁵ Ha a fenti három időmetszetet (1870–1880; 1880–1900; 1900–1914) vizsgáljuk, akkor a Bács-Bodrog megyeiek számának enyhe növekedése (18, 14, 27 fő), a Zala megyeiek számának enyhe mérséklődése (33, 27, 25 fő) mellett a püspökséget alkotó megyék stabil, illetve növekvő tendenciát mutatnak (Tolna: 56, 45, 52 fő; Baranya: 52, 63, 62 fő).²⁶ Mint az az intézmény funkciójából következik is, a püspökség megyéi adták a diákok zömét.²⁷ A szeminárium tehát olyan regionális vonzáskörzetű intézmény volt, mely a helyi papság utánpótlását elsősorban helyi származású papjelöltekből oldotta meg.

Érdemes lehet megnézni, hogy e dél-dunántúli régió belül milyen jellegű településekről érkeztek a jelentkezők, ugyanis ez a szociális háttér megrajzolásában is segítségünkre lehet. Ehhez a szülők lakóhelyének besorolása (város/falu) adhat támpontot. Mivel a legnagyobb „kibocsátó megyékben” a megyeszékhelytől eltekintve a kis- és nagyközségi jellegű települések domináltak, várható, hogy a diákok háttere is e szerint alakul. Mivel a városi és a kistépülési diákoknak egészen más a rekrutációs profilja, így ennek ismerete is árnyalhatja az összképet, amely alapvetően az apa foglalkozása alapján körvonalazható. Az utóbbiak jellemzően parasztok, kisiparosok, kishivatalnokok gyermekei, a városi közegekből érkezők gyakrabban magasabb tisztviselők fiai. Ha így nézzük az egész időszakot és a három időmetszetet külön-külön, akkor az alábbi eredményeket kapjuk. 1870 és 1914 között növekvő számban jöttek olyan diákok a szemináriumba, akiknek szülei községi/falusi szintű településen éltek (1870–1880: 176 személyből 100 fő, 56,8%; 1880–1900: 207 személyből 119 fő, 57,4%; 1900–1914: 265 személyből 166 fő, 62,6%), és az egész korszak vonatkozásában is ez a kép rajzolódik ki, a 648 ismert esetből 385 fő (59,4%) ilyen településről érkezett. Ha kiemeljük a szeminárium székhelyét, akkor azt látjuk, hogy az egész időszak alatt 186 diáknak volt baranyai lakóhellyel rendelkező szülője (28,7%), akik közül mindössze 78 fő volt pécsi (12%).²⁸

²⁵ A távolabbi megyékből érkezők esetében többféle szempont is felmerülhetett. Az egyik a felvételnél mérlegelt egészségügyi szempont lehetett. A gyenge testalkatú és beteges növendék nagyobb valószínűséggel válhatott munkaképtelenné, és így eltartásának terhe az egyházmegye gondja volt, így ahol tehették, igyekeztek e szerint is válogatni. Mózesy 2018. 340.

²⁶ A két világháború közötti időszakban is ez a tendencia volt a jellemző, a pécsi szemináriumban tanulók nagy többsége (54%-a) a püspökség megyéiből (Baranya, Tolna, és részben Somogy) érkezett és jellemzően paraszti és kisiparos családok gyermeke volt. Ötvös – Sáfrán 1997. 376.

²⁷ 1914 és 1918 között a tanulók 60%-a származott a püspökség délkelet-dunántúli megyéiből, illetve 12,5%-uk Zala megyéből. 1920 és 1924 között szinte csak ebből a 4 megyéből érkeztek tanulók. Ötvös – Sáfrán 1997. 376.

²⁸ 1914 és 1918 között a 72 beiratkozottból mindössze 5 fő volt városi születésű. Az 1920 és 1914 közötti időszakban ez csak 2 fő. 1925-től viszont fokozatosan növekedett a városi születésűek aránya, 1929-ig a 75 fő beiratkozottból 15-en kisebb vagy nagyobb városi rangú településről érkeztek. 1935 után kevesebb lett a budapesti, de emelkedett a két püspökségi megyeszékhelyről, Pécsről és Szekszárdról

Az apa foglalkozása alapján a hallgatók szociális hátterére következtethetünk. A beiratkozási lapokon megadott foglalkozások besorolása ugyan bizonyos esetekben bizonytalanságokat rejt, melynek oka, hogy nem mindig egyértelmű, hogy az adott megjelölés melyik társadalmi réteg sajátosságaival rendelkezik. Például a „birtokos”, „földbirtokos” kategória nem árulja el a birtokolt földterület nagyságát és értékét, így nem lehetünk bizonyosak a mögötte álló vagyoni háttérrel sem. Az ilyen jellegű dilemmák fennállása ellenére is az apa foglalkozása rovat bejegyzései jó összképet adhatnak. Az általam alkalmazott társadalmi kategóriákat és az azokba sorolt személyek számát az alábbi táblázat mutatja be.

	1870–1880		1880–1900		1900–1914		Index 1900–1914 (%)
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	(1870–1880=100)
Földműves, birtokos	33	15,7	34	19,4	66	29,6	188
Munkás, előmunkás, szolga, kézműves	17	8,1	8	4,6	5	2,2	27
Kispolgár (kereskedő, iparos, önálló)	70	33,3	56	32,0	64	28,7	86
Köztisztviselő	18	8,6	20	11,4	18	8,1	94
Magántisztviselő	18	8,6	11	6,3	24	10,8	125
Szabadértelmiségi (orvos, mérnök, jogász, művész)	8	3,8	15	8,6	19	8,5	223
Földbirtokos, gyáros, magánzó	17	8,1	11	6,3	3	1,3	16
Tanító	27	12,9	20	11,4	23	10,3	79
Katona	2	1,0	0	0,0	1	0,4	40
Összesen:	210	100,0	175	100,0	223	100,0	100

1. ábra: A pécsi püspöki szeminárium hallgatóinak társadalmi háttere, az apa (gyám) foglalkozása alapján (1870–1914). n=608.

Ezek alapján minden időmetszetben a kispolgári (kereskedő, iparos, önálló) kategória gyermekei alkották a beiratkozók legnagyobb részét, közel harmadát. E csoport a századforduló felé haladva arányaiban némi fogyást mutatott (–14%), melyet a földművesek (+88%) és a magántisztviselők (+25%) gyermekeinek növekvő aránya kompenzált. Tehát a diákság nagy hányada került ki a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokain elhelyezkedő rétegekből.²⁹ Ennek hátterében az állhatott, hogy a va-

érkezők száma. 1940 és 1944 között, amikor összesen 44 beiratkozó volt, 14-en városi közezből érkeztek. Ötvös – Sáfrán 1997. 377.

²⁹ Az 1920 és 1946 közötti időszakban a földműves (28,8%), a kishivatalnok (15%) és a kisiparos (14,4%) származásúak adták Pécsen a hallgatók zömét, összesen 58,2%-át. Ötvös – Sáfrán 1997. 381.

gyontalanabb családok gyermekeinek biztos megélhetést jelenthetett a papi pálya, és már a szemináriumi évek alatt az ingyenes szállás és ellátás is.³⁰ A korszak más felsőoktatási intézményei sokkal zártabbak voltak az alulról jövők felemelkedési lehetőségei tekintetében. Másrészt a 19. század második felére különösen a társadalom felső és középső rétegeiben nyert teret a vallási közömbösség, míg a falusiak és a városi kispolgárság körében tovább éltek a gyakorló vallásosság hagyományos formái,³¹ illetve jobban megőrződött az egyház tekintélye.

A társadalom középrétegét a köz- és magántisztviselői réteg képviselte, melyek együttesen az 1900-as évek elejére 18,9%-os arányukkal a harmadik legnépesebb csoportot alkották a szemináriumban.³² A szintén ide sorolható, korábban közel 13%-os részesedéssel rendelkező tanító szülők aránya némileg csökkent (-21%) az 1900-as évekre, de még így is a tanulók nagyjából 10%-át alkották.³³

A legnagyobb csökkenés a „földbirtokos, gyáros, magánzó” (-84%) és a „munkás, előmunkás, szolga, kézműves” (-73%) kategóriák kapcsán történt, a korábban mindkét esetben 8,1%-os arány ennek töredékére esett vissza. A legnagyobb növekedés pedig a szabadértelmiségi szülői háttérrel érkezők jelentették (+123%), de az abszolút számokat tekintve nem voltak sokan. Esetükben érdekes lehet az a felvetés, mely a „katolikus megújulás” és a városokban újjáéledő hitélet hatását látja az képzetesebb rétegek körében megjelenő intellektuális vallásosság megjelenésében, bár ez talán inkább a világháború utáni években vált jobban érzékelhetővé.³⁴

Mindebből látható, hogy a kisiparosok mellett elsősorban a földműves családok láttak lehetőséget gyermekeik számára a papi pályában, ami a (kis)községi jellegű településről származók nagyobb számával összhangban áll. E mellett kisebb számban, de szívesen írtatták gyermekeiket ide a tanítók, a köz- és magántisztviselők, és az egyéb szabadértelmiségiek is.

³⁰ Lengvári 2001. 150.

³¹ Katus 2012. 487.

³² A köztisztviselő szülők az 1880–1900 közötti időszakban a kispolgárok, a földművesek és a tanítók mellett a negyedik legnagyobb csoportot alkották (11,4%), de ez a korábbi és a későbbi időszakhoz viszonyítva átmeneti felfutásnak bizonyult.

³³ A középréteg megoszlása a két világháború között a következőképpen alakult: a legtöbben a magas rangú köztisztviselők (6,1%), illetve a tanítók és tanárok gyermekei (7,7%) voltak. Az orvosok, ügyvédek, mérnökök és egyéb szabadfoglalkozásúak aránya ekkor 2,8% volt. E mellett a birtokos középosztály 7,7%, a nagybirtokos és nagypolgári réteg 0,3% volt. Összességében a tanulók 70%-a származott magasabb iskolázottsággal nem rendelkező rétegből (paraszt, munkás, altiszt, kisiparos, kiskereskedő). Ötvös – Sáfrán 1997. 370–371. A középrétegből származó diákok arányszáma az I. világháború alatti 32–33%-ról 50–60%-ra emelkedett. Ennek oka nem az elcsatolt területekről áttelepülő nagy számú kis- és középhivatalnok volt, amit a születési hely adatai alapján jól ki lehet szűrni, sokkal inkább az e pályákon jelentkező munkanélküliség elkerülésének egyik lehetséges útja lehetett a papi tanulmányok folytatása. Ugyanez motiválhatta az 1920 és 1946 között 3%-ról 16%-ra növekvő kisiparos származásúakat is. Ötvös – Sáfrán 1997. 373.

³⁴ Ötvös – Sáfrán 1997. 374.

Összességében tehát a nemzeti liberális korszak felső társadalmi rétegei számára a papi pálya egyre kevésbé volt vonzó. Akiknél ez mégis szóba jött, ott fiaikat valószínűleg inkább a hazai elitképzőkbe, illetve külföldi teológiai képzésekre írtatták. A közép-rétegek számára a papi hivatás választása nem volt elhanyagolható opció, de számuk igazán csak a világháború után növekedett meg, amikor a vallási tekintetben semleges kultúrpolitika helyébe egy nemzeti keresztény színezetet öltő irányvonal lépett. Az alsó rétegek felé a vidéki papneveldek lehettek a leginkább nyitott intézmények a korszakban, melyek jó társadalmi mobilizációs lehetőségeket nyújthattak a papi pályára lépőknek.³⁵

Nyelvismeret

A beszélt nyelveket, illetve azokat, amelyeken „szót értett” a diák, szintén fölmérték a beiratkozáskor. Az elsődlegesen beszélt nyelvet kérdező rovat 677 esetben került kitöltésre, és a legtöbben a magyart (93,2%) tekintették ilyennek, a többiek német (25 fő, 3,69%), horvát (12 fő, 1,77%), vagy valamilyen más délszláv nyelvet adtak meg (összesen 9 fő, azaz 1,33% mondott be szláv, szlovén, bunyevác, dalmát és illír megjelöléseket). A tanulók 54,3%-a (368 fő) adott meg két nyelvet, 6,6%-a (45 fő) pedig hármat. A magyart elsődlegesen beszélők között a leggyakoribb második nyelv a német volt (272 fő, 43,1%), mely mellett kisebb számban a horvátot beszélők szerepeltek (44 fő, 6,9%). A háromnyelvűek esetében is jellemzően ezek a nyelvek fordultak elő, különféle variációkban. Mindez mutatja, hogy a magyar nemzetiségű tanulók mellett számosan lehettek olyanok, elsősorban németek, akik a nyelvi asszimiláció különböző fázisaiban voltak. A hallgatóktól nemzetiségi hovatartozást nem kérdeztek, de a nyelvismeret és a családnevek³⁶ is az előbbi megállapítás helyességét látszanak alátámasztani.

A nyelvismeret különösen fontos tényező volt a pécsi egyházmegye területén élők pasztorálása szempontjából. Ez ugyanis nehezen volt elképzelhető anélkül, hogy a pap ne beszélte volna a magyaron kívül valamelyik itt élő nagyobb nemzetiség nyelvét, elsősorban a németet és/vagy a horvátot. A kérdés jelentőségét jól érzékelteti, hogy 1880-ban Baranyában a római katolikusok mindössze 43%-a volt magyar anyanyelvű (Pécsen 72%), míg Tolnában ez az arány 70% volt. Az arányok megyei szinten némileg változtak, de az összkép alapvetően nem módosult 1910-re sem: Baranya 49%, Tolna 74%. Pécsen viszont ekkor már a katolikusok 82%-a magyar anyanyelvű volt.³⁷ Ha e mellé tesszük, hogy a nemzetiségek közül mennyien tudtak magyarul, akkor a kép tovább árnyalható. 1880-ban baranyai némettség 22%-a (Pécs

³⁵ Ötvös – Sáfrán 1997. 379.

³⁶ Karády – Kozma 2002.

³⁷ Népszámlálás 1900. 134.; Népszámlálás 1910. 138.

43%), a tolnainak 26%-a beszélt magyarul. Ez az arány 1910-re sokat változott, de az alaphelyzet csak kevésbé módosult: 45 (75), 49%. Ha a baranyai horvátokat nézzük, akkor még jelentősebb a változás: 1880: 13% (Pécs 60%), 1910: 53% (Pécs 81%).³⁸

A pécsi püspökök a 19. század második felében végig, Zichy Gyula püspök pedig kifejezetten pártolta, hogy a latinul folyó misék prédikációi az adott település (vagy településrész) anyanyelvén hangozzanak el, illetve a hitoktatás hatékonyságának igénye is az anyanyelvűséget erősítette. Az egyre jobban terjedő vallási közömbösség miatt ebben látták annak garanciáját, hogy az egyház üzenete eljuthat a hívekhez.³⁹

Másfelől a papi tevékenység megkívánta a magyar államnyelv ismeretét, e nélkül nem lehetett betölteni egy plébániai posztot sem. Ráadásul a századforduló időszakában felerősödő magyarosítási törekvések kapcsán a legtöbb esetben elvárták, hogy a papság is aktívan vegyen részt ezekben az akciókban, akár a szószékről, akár a templomon kívüli közművelődési egyesületekben.⁴⁰ A szemináriumi hallgatók esetében néhány esetben feljegyezték az időközbeni névváltoztatásokat is. Az 1900 előtti időszakban erre elvétve volt példa, 1900 és 1914 között 22 ilyen esetet számolhatunk össze.

A kutatás jelenlegi fázisában csak óvatos következtetések levonására van lehetőség, azonban a fenti megállapítások a papi utánpótlás mennyiségi kérdéseinek túlmutató jelentőséggel bírnak, elsősorban a 20. század eleji „katolikus megújulás” időszakában aktív papi generációk jellemzőinek, rekrutációjának vonatkozásában.

³⁸ Népszámlálás 1900. 148.; Népszámlálás 1910. 152.

³⁹ A hittanórák nyelve kulcskérdés volt. Erre jó példa Zichy Gyula püspök egy 1909-ből való körlevele, melyben megállapította, hogy *„ahol fennforogna a veszély, hogy a gyermekek hiányos magyar nyelvi ismeret folytán a feltétlenül szükséges valláserkölcsei oktatást magukévá nem tehetnék [...] a szükséges hitigazságokat [...] megtanulni nem tudják [...] anyanyelvén kell a hit- és erkölcsant és a bibliai történeteket tanítani [...]”*. Annak eldöntése, hogy az adott iskolában a hittant milyen nyelven tanítsák, az illetékes plébános feladatai közé tartozott. 4654/1909 LC.

⁴⁰ Az előző körlevél folytatásában a jövőre vonatkozó várakozásként jelölte meg a püspök: *„az iskola annyira magyarosítson s a községben a magyarnyelvet annyira terjessze, hogy fokozatosan előbb a felsőbb s később az alsóbb osztályokban is lassankint a magyar nyelvű hit- és erkölcsant tanítására lehessen áttérni, amint ezt már több helyen örömmel láttam és tapasztaltam.”* 4654/1909 LC. Hogy ez mennyire vált valóra, jól jelzi egy 1915-ös püspöki körlevél, mely az ismétlőiskolák hittanoktatásának nyelvéről rendelkezik: *„[...] tekintettel a hitoktatás és a hitélet közötti szoros kapcsolatra [...]”* ezekben az intézményekben is a tanulók anyanyelvén oktatható a hittan. 909/1915 LC.

Források

- Évkönyv 1902–1903 = A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve az 1902–3-iki tanévről. Pécs, 1903.
- Népszámlálás 1900 = A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest, 1909.
- Népszámlálás 1910 = A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 6. rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest, 1920.
- PEL I.I.f.I. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Hivatal (I.I.), Körlevelek és sematizmusok (f.), Körlevelek (I.) – Hivatkozása a továbbiakban: szám/év LC.
- PEL II. Szentkirályi hagyaték = Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), Székeskáptalani Levéltár (II.)
- PEL II.4. 562. fasc. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), Székeskáptalani Levéltár (II.), Szemináriumi Levéltár (4.), Nationalia Clericorum (562. fasc.)

Szakirodalom

- B. G. 1892 = B. G.: A hittudományok előadása a pécsi püspöki papnevelő-intézetben. Hittudományi Folyóirat 3. (1892), 232–235.
- Fazekas 2003 = Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918, (1951). Budapest, 2003.
- Gianone – Klestenitz 2017 = Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Budapest, 2017.
- Hermann – Artner 1938 = Hermann Egyed – Artner Edgár: A Hittudományi Kar története 1635–1935. Budapest, 1938.
- Karády – Kozma 2002 = Karády Viktor – Kozma István: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest, 2002.
- Karády – Nagy 2012 = Karády Viktor – Nagy Péter Tibor: Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2012.
- Katus 2012 = Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2012.
- Kiss 1892a = Kiss János: A papjelöltek képzésének reformjához. Hittudományi Folyóirat 3. (1892), 220–235.
- Kiss 1892b = Kiss János: Még egyszer a papjelöltek képzésének reformjához. Hittudományi Folyóirat 3. (1892), 820–834.
- Kiss 1902 = Kiss János: A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve az 1901–1902-iki tanévről. Hittudományi Folyóirat 13. (1902), 564–568.

- Lengvári 2001 = Lengvári István: A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911). Korall 2. (2001:3–4), 145–155.
- Marton 1993 = Marton József: Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig. Budapest, 1993.
- Mihályfi 1896 = Mihályfi Ákos: A papnevelés története és elmélete. I. kötet. Budapest, 1896.
- Mózessy 2018 = Mózessy Gergely: Az újkori Székesfehérvár első felsőoktatási intézménye. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Budapest, 2018. 337–349.
- Ódor 2007 = Ódor Imre: Szepesy Ignác „életműve”: a Pécsi Püspöki Lyceum (1831–1848). In: Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely (szerk.): A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére. Budapest, 2007. 259–276.
- Ötvös – Sáfrán 1997 = Ötvös Zoltán – Sáfrán Katalin: A magyarországi egyházi elit származása a 20. század első felében. In: Nagy Mariann (szerk.): Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997. 367–384.
- Sasfi 2023 = Sasfi Csaba: Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében. Budapest, 2023.
- Szögi 2016 = Szögi László: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852. Pécs–Budapest, 2016.
- Török 2018 = Török József: A Hittudományi Kar a budapesti egyetemen 1870–1950. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Budapest, 2018. 439–445.
- Tusor 2007 = Tusor Péter: A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918. Vázlat. Aetas 22. (2007:1), 32–43.
- Vértesi 2015 = Vértesi Lázár: „Semináriumi Élet”. A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951). Per Aspera Ad Astra 2. (2015:1), 76–93.

Mozgástér és meghatározottság

A felekezeti iskolaügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében

Bevezetés

Korszakunk talán legfontosabb művelődéstörténeti sajátossága a modern polgári kultúra számára nélkülözhetetlen infrastruktúra kiépülése volt. A művelődési tényezők – így az iskolák, a közgyűjtemények, a sajtóorgánumok, illetve a társadalmi szervezetek – száma dinamikusán növekedett. Szakmai és világnézeti (pl. felekezeti) szempontból egyre specializáltabb és differenciáltabb hálózatokkal találkozhatunk.¹ Az intézmények az ország egyre nagyobb részét fedték le, az emberek számára egyre több fórumon váltak elérhetővé a műveltség – általuk is egyre fontosabbnak értékelt – elemei.

A művelődési tényezők közül a kormányzati politika az oktatásügyet kiemelten kezelte, az állam itt folyamatos expanzióban volt, egyre több saját fenntartású iskolával rendelkezett és növekvő szerepet játszott más (pl. felekezeti) fenntartók anyagi támogatásában is.² Az iskolahálózat bővülése látványos volt,³ ez a terület ugyanis fontos szerepet játszott az állami gazdaságpolitika,⁴ a nemzetiségi kérdés kezelése,⁵ és az egyházpolitika szempontjából is, illetve alapja volt az egységes és szakszerű közigazgatási rendszer kialakításának.

A világi (állami) és az egyházi iskolafenntartók párhuzamos jelenléte miatt kialakuló versenyhelyzet megkövetelte a két szféra szoros együttműködését, ugyanakkor

¹ Katus 2003. 16., 28.

² Az 1871 és 1895 közötti időszakban évente az oktatásügyre az állami költségvetés 2%-a jutott, míg az 1911 és 1913 közötti években ez az arány évi 6%-ra emelkedett. Nagy 2008. 123.

³ Az 1867 és 1913 közötti időszakban újonnan alapított oktatási intézmények számai: óvoda kb. 1000 db, elemi iskola kb. 3000 db; polgári iskola 188 db, középiskola 70 db, egyetem 3db. Nagy 2008. 123.

⁴ L. szakképzés, szakmunkásképzés.

⁵ L. állami népiskolák létesítése (Wlassics), vagy a felekezeti népiskolák nagyobb kontrollja (Ap-ponyi).

oka volt a kialakult konfliktusoknak is.⁶ Ezek kereteit a törvényhozás és a miniszteri szintű rendeletalkotás biztosította, és a felekezeti oktatás és intézményfenntartás mozgásterét – az anyagi lehetőségek mellett – elsősorban ezek határozták meg. Ezért is lehet érdekes a végbement változások és törekvések vázlatos áttekintése.⁷

Nagy Péter Tibor véleménye szerint a magyar polgári oktatáspolitikai igazgatási szempontból három korszakra osztható. Az első az 1860-as évek vége és az 1870-es évek közepe közötti időszakra esik, és jellemzője a gyors ütemű, felülről (minisztériumi szintről) vezérelt modernizáció. Az ekkor kialakított tanfelügyelői kerületek ugyan a megyékkel területileg egybeeső igazgatási egységek voltak, de lényegében azoktól politikailag függetlenek maradtak. A kormány így próbálta érvényesíteni saját modernizációs törekvéseit az egyházak, illetve a helyi tradicionális erők érdekeivel szemben.⁸ A második szakasz az 1890-es évek közepéig tartott. Ezekben az években az állami politika már számolt a megyék és a felekezetek tényleges súlyával, az új szabályozás szerint ugyanis a felülről kinevezett tanfelügyelők cselekvési autonómiája sokban függött a közigazgatási bizottság döntéseitől.⁹ Az 1890-es évek közepétől 1918-ig terjedő harmadik szakaszban fenntartották a különböző szintű szereplők közötti hatalmi egyensúlyt, azzal a különbséggel, hogy „amint megerősödött egy-egy elem a rendszerben, rögvést intézményes egyensúlyok keletkeztek. Példa erre az 1890-es évektől működő közigazgatási bíróság, vagy az 1902-es katolikus iskolaszékekről szóló rendelet – olyan intézmények létrehozása, melyekkel a politika éppen az erősödő végrehajtó hatalom ellensúlyait teremtette meg, s formálta ezzel újjá az egyensúlyelvű tanügyigazgatást.”¹⁰ Mindez azt is jelenti, hogy a felülről vezérelt modernizációnak a századfordulótól kezdve részesei lettek nem központi, állami tényezők is. A felekezetek, a piaci szféra képviselői,¹¹ illetve a különféle szakmai érdekcsoportok ekkor növelték mozgásterüket az oktatásügy területén.¹²

Mindezek fényében vizsgáljuk meg konkrétan a tanügy-igazgatási szintek szabályozását és az oktatási törvényhozás főbb csomópontjait, a felekezeti fenntartókat érintő legfőbb rendelkezésekre koncentrálva.

⁶ A korszakban a katolikus egyház sikeresen kiépítette tanító(nő)képző intézeti hálózatát, kisdudóvókat alapított, és a meglévő középiskolai hálózatát is gyarapította, illetve modernizálta. Mann 1993. 11.

⁷ A továbbiakban a pécsi egyházmegye területén is működő intézménytípusokra koncentrálunk, így nem kerülnek szóba például olyan felsőfokú képzések, melyekben az egyházmegye nem volt érintett.

⁸ Nagy. P. 2002. 9.

⁹ Nagy P. 2002. 10.

¹⁰ Nagy P. 2002. 11–12.

¹¹ L. a nagyvállalkozók részvételével működő Kereskedelmi és Ipari Oktatási Tanács létrehozását az 1890-es években. Nagy P. 2002. 13.

¹² L. 1891 – Magyar Pedagógiai Társaság, 1907 – Magyar Gyermektanulmányi Társaság, 1912 – Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, 1910 – Szabadtanítási Tanács (VKM), 1913 – Országos Testnevelési Tanács.

Az elemi szintű tanügyigazgatás szervezete és főbb szabályai

Az alapok lerakása Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenységéhez köthető, aki szerint a közoktatási rendszer képezi a polgári társadalom és az alkotmányos államrendszer megteremtésének egyik legfontosabb alappillérét, feltételét illetve eszközét. Ezért a tanügy-igazgatási rendszer kiépítése során a közoktatás feletti állami ellenőrzésről nem kívánt lemondani, még a felekezeti iskolák elismerése esetében sem.

Eötvös célja a kisedővóktól az egyetemekig terjedő, szisztematikusan egymásra épülő közművelődési- és iskolarendszert kidolgozása volt. Személyesen azonban – 1871-ben bekövetkezett halála miatt – csak az állami népiskolai rendszer megalapozását tudta levezényelni, a középiskolai törvény megvalósításába már nem kapcsolódhatott be. Az őt követő miniszterek viszont sok tekintetben folytatói voltak munkájának (Trefort Ágoston, Wlassics Gyula), így alapelveinek egy része tovább élt a korszak oktatáspolitikájában. A kultúrpolitika folyamatosságát biztosította az is, hogy a minisztérium vezető tisztségviselői többségükben helyükön maradtak a következő időszakban is.¹³

Az államnak az oktatás területén szükséges aktivitása időnként ugyan politikai vitákhoz vezetett, mivel a háttérbe húzódó illetve a mindent szabályozó állami szerepeknek egyaránt voltak támogatói. Ezzel függött össze a tanügy-igazgatási hatáskörök kiosztása is, mely az 1868-as népiskolai törvénnyel történt meg először, de a reform bevezetésének többlépcsős jellege miatt végső kiformalódása közel húsz évig elhúzódott.¹⁴

Az új szabályozás alapelvnek ismerte el az iskolafenntartók pluralizmusát. A törvény értelmében népoktatási tanintézetek¹⁵ nyilvánosak illetve magánjellegűek lehettek. Az előbbieket – a törvény előírásainak figyelembevételével – az országban található hitfelekezetek, társulatok valamint magánszemélyek, községek és az állam hozhattak létre és tarthattak fenn.¹⁶ A törvény végső verziójában Eötvös feladta azt az 1848-as tervzetében még szereplő álláspontot, mely a községi iskolák prioritásával számolt. Az elsődleges fenntartók 1868-ban a hitfelekezetek, a különféle magán- és jogi személyek lettek, és őket csak pótlólagosan követték a községek, illetve az állam. A 22. §. szerint *„oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, valamint az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is,*

¹³ Mann 1993. 12.

¹⁴ Kelemen 2002. 33.

¹⁵ Ezek az elemi és a felsőbb népiskolák, a polgári iskolák és a tanítóképezdek voltak.

¹⁶ 1868: XXXVIII. tc. 8–10. §.

a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.”¹⁷ Ilyen, a törvényben kijelölt egyéb esetnek számított, ha egy községben több felekezet hívei éltek együtt, és legalább 30 olyan tanköteles gyermek volt, akiket szüleik a fennálló – a törvény rendelkezéseinek egyébként mindenben megfelelő – felekezeti iskolába nem kívántak járatni. Ilyenkor a község köteles volt un. közös népiskolát állítani.¹⁸ Továbbá a közoktatási miniszter felhatalmazást kapott, hogy bárhol, ahol szükségesnek látja, államköltségen, népoktatási intézményeket alapítson.¹⁹ A továbbiakban a törvénynek csak a felekezeti fenntartású iskolákra vonatkozó kötelező szabályait vizsgáljuk, ugyanis az előírások nagy része csupán iránymutatásul szolgált számukra.²⁰

Minden községben, ahol a felekezetek hívei laktak, saját költségen nyilvános népiskolát alapíthattak. Ezekben a tanítókat és a tanárokat maguk választhatták, fizetésüket meghatározhatták. Az oktatásban használt tankönyveket maguk jelölték ki, valamint a tanítási módszer felől is rendelkezhetnek – tekintetbe véve természetesen a törvény bizonyos, általánosan érvényes követelményeit. A törvény 11-15.§-ai ugyanis tovább utaltak más fenntartású iskoláknál meghatározott tárgyi és személyi feltételek betartására, illetve meghatározták a kötelezően oktatandó tárgyak körét is.²¹ A felekezetek saját speciális szükségleteiket csak ezek teljesítése után vehették figyelembe.

A törvény értelmében „minden hitfelekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormánynak joga és tiszte: a) a felekezeti iskolákat is közegei által időnkint meglátogatni; b) szigorúan őrködni, hogy a 11., 12. és 13. §-ban foglalt feltételek pontosan teljesítessenek; c) meggyőződést szerezni arról, hogy teljesítik-e az illető hitfelekezeti hatóságok azon kötelességet, hogy az iskola vagyonának biztos elhelyezésére és rendeltetése céljára fordítására felügyeljenek; d) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.”²² A felügyeleti jog gyakorlójának kezébe a jogszabály szankcionálási lehetőséget is adott. Amennyiben az adott

¹⁷ 1868: XXXVIII. tc. 22. §.

¹⁸ 1886: XXXVIII. tc. 44. §.

¹⁹ 1868: XXXVIII. tc. 80. §.

²⁰ Kelemen 2002. 28.

²¹ 1868: XXXVIII. tc. 11. §. Ilyen követelmények vonatkoztak például: az iskolai épületekre, a fiú és lánytanulók elkülönítésére, az egy tanító által tanítható gyerekek számára, a tanító képzésére és egyéb munkakörben való foglalkoztatására, az iskola felszerelésére (tábla, földgömb, térkép), a szorgalmi idő hosszára stb.

A kötelező minimális tantárgyak pedig a következők voltak: hit- és erkölcstan, olvasás és írás, fejbeli és jegyekkel való számolás illetve a hazai mértékek ismerete, nyelvtan, természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak, hazai földleírás és történet, gyakorlati útmutatások a mezeti gazdaság és különösen a kertészet köréből, a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése, ének, testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra.

²² 1868: XXXVIII. tc. 14. §.

intézmény a feltételeket – a hitfelekezetek főhatóságaihoz intézett (és félvényként ismételt) háromszori – miniszteri megintés után sem teljesítette, a kormány közös községi iskola felállítását rendelhette el.²³ Az állam tehát széles körben igyekezett biztosítani magának az intézmények feletti tényleges felügyeleti jogot, szűkítve a felekezetek mozgásterét.

Népiskolai ügyekben az igazgatás csúcsszerve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) volt, élén a miniszterrel,²⁴ de fontos tényező volt az országgyűlés közoktatásügyi bizottsága is, amely a készülő törvényjavaslatokat folyamatosan tárgyalta. A minisztérium javaslattevő és véleménynyilvánító szerveként hozták létre 1871-ben az Országos Közoktatási Tanácsot (OKT).²⁵ Az egyházi iskolaügyi hatóságokkal a minisztérium I. és II. ügyosztálya tartott kapcsolatot. Ezek legfelsőbb szerve a római katolikus egyház esetében a püspöki kar volt, amely testületi határozataival irányította a katolikus tanügyet.²⁶ Nekik is volt javaslattevő és véleményező jogkörrel rendelkező szakmai segítőjük, az elismert katolikus pedagógusokat tömörítő Országos Katolikus Tanügyi Tanács.²⁷ Az egyes egyházmegyei tanfelügyelőségek munkáját az esztergomi egyházmegye Főtanfelügyelői Hivatala igyekezett összehangolni.²⁸ A tanfelügyelőségek időnként közös értekezleteket is tartottak.

Alsó szinten legelőször a népiskolai hatóságok kiépítése kezdődött el. Az 1868-as *népiskolai törvény* elismerte a felekezeti iskolák addig kialakult egyházi igazgatási rendjét, ezekkel párhuzamosan viszont kiépült a községi, illetve állami népiskolákra érvényes szolgálati út is. A községi iskolák esetében az elsőfokú szerv a helyi hatóságok által választott iskolaszék²⁹ volt, az államiaknál pedig erre a célra gondnokságokat hoztak létre. A gondnokságok közvetlen felettes szerve a miniszter által kinevezett tanfelügyelő volt, míg az egyházi iskolák esetében ez utóbbi csak ún. „főfelügyeleti” jogot kapott, melynek keretében „a tankerület területén levő összes [...] felekezeti [...] alsóbb és felsőbb népoktatási tankerületeket évenként legalább egyszer meglátogatja, s a törvénynek azokban való pontos végrehajtására szigorúan felügyel.”³⁰ Munkájuk

²³ 1868: XXXVIII. tc. 15. §.

²⁴ A kialakult szokásjog szerint a VKM minisztere mindig római katolikus vallású volt, egészen 1950 februárjáig. Mészáros 2000. 205.

²⁵ Kelemen 2002. 34.

²⁶ A katolikus püspöki kar 1868 után hamarosan kidolgozta a saját iskolaszéki szabályzatait. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a központosítás helyett az egyházmegyei tanfelügyelőségek javaslata alapján *közös irányelveket* fogadtak el. Beke 1990. 80. A reformátusok és az evangélikusok esetében a legfőbb tanügyi hatóság az *egyetemes konvent* volt, míg az unitáriusoknál az *egyházi főtanács*.

²⁷ Felkai 1994. 26–27.

²⁸ A létrehozás ideje bizonytalan, valamikor az 1890-es évek elején történhetett (1890–91). Beke 1990. 81.

²⁹ A törvény 117.§-a értelmében az iskolaszék legalább 9 választott tagból állt, és rajtuk kívül a *helybeli lelkesek* és a községi népiskola tanítója is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolaszéknek.

³⁰ 1868: XXXVIII. tc. 124. és 128. §.

segítésére a tankerületekben³¹ létrehozták a *tankerületi iskolatanácsokat*.³² A törvény némileg bizonytalan megfogalmazása is mutatja, hogy a tanfelügyelőknek az egyházi hatóságokkal kapcsolatos hatásköreiről nem történt egyértelmű rendelkezés, így a velük szembeni intézkedés jogát csak áttételesen (a minisztérium és az egyházi főhatóságok közbejöttével) érvényesíthették.³³ Ez viszont abba az irányba hatott, hogy a felekezeti iskolák felett az egyházak főhatóságai önálló döntéshozó jogköröket gyakorolhattak, növelve mozgásterüket.

A népiskolai hatóságokról nem sokkal később újabb törvényt kellett alkotni, ugyanis szükségessé vált a tanügy-igazgatási rendszer hozzáigazítása az 1870-es évek közepére kiépített új, polgári közigazgatási szisztémához. A hatékony működtetés érdekében egységesebb rendszer kialakítása vált szükségessé.

Az 1876. évi XXVIII. törvény értelmében a népiskolaügy igazgatását a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetése alatt a törvényhatóságok és azok közigazgatási bizottságai,³⁴ a tankerületi tanfelügyelők, a községi hatóságok és az iskolaszékek végezték. A *tanfelügyelő* egyben a közigazgatási bizottságnak is tagja és tanügyi előadója volt,³⁵ aki az iskolákban az oktatásra és nevelésre vonatkozó szakszerű felügyeletet, illetőleg a főfelügyeletet gyakorolta. Ebből a célból a nem állami és nem községi tanintézetek illetékes hatóságai az iskoláikban használt tanterveket és tankönyveket – melyeket a hitfelekezetek az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk értelmében szabadon állapíthatnak meg – kötelesek voltak a tanfelügyelőnek bejelenteni. Szabálytalanság észlelése esetén a tanfelügyelő köteles volt jelentést tenni a közigazgatási bizottságnak.³⁶ Ő felügyelt arra is, hogy az iskolák külső ügyeit a polgári, avagy hitközségi előjárók a törvényi szabályozásnak megfelelően intézzék.³⁷ A *közigazgatási bizottságnak* a felekezeti iskolákkal kapcsolatos legfontosabb feladata a miniszteri rendeletek és a tanfelügyelői intézkedések végrehajtásának ellenőrzése volt. Itt készültek azok a miniszternek szóló felterjesztések, melyek a törvényellenesen működő felekezeti iskolákról szóltak, és azok megintését kérvényezték. Ha pedig a miniszter háromszori figyelmeztetése után sem számolták fel a hiányosságokat, akkor községi vagy

³¹ Az egész országot a vármegyékhez igazított *tankerületekre* osztották, csak Buda-Pest együtt képezett külön tankerületet. (123. §.)

³² Az *iskolatanács* összetételét illetően fontos megjegyezni, hogy annak a törvény erejénél fogva tagja volt minden, a megye területén egyházközszéggel rendelkező vallásfelekezet egy-egy választott képviselője is. (125. §.)

³³ Kelemen 2002. 35.

³⁴ L. az 1876. évi VI. törvényt a *közigazgatási bizottságról*. A megyei és a központi közigazgatás közötti koordinációt szolgáló 21 tagú szerv. Élén a főispán állt, és rajta kívül a törvényhatósági közgyűlés 10 választott tagja, valamint 10 állami tisztségviselő alkotta. Az összetételi arányokból is látható, hogy ez a szerv igazából a kormány eszközének számított a megyében.

³⁵ 1876: XXVIII. tc. 1. és 5. §.

³⁶ 1876: XXVIII. tc. 5. §. 3. a).

³⁷ 1876: XXVIII. tc. 5. §. 4.

állami iskola felállítására készült javaslat.³⁸ A közigazgatási bizottságok felállításával és az iskolákkal kapcsolatos hatásköreik telepítésével a korábbi iskolatanácsokat megszüntették. Ezzel a rendelkezéssel a felekezeti iskolák mozgástere a korábbi időszakhoz képest szűkült, a felügyeletük szorosabbá vált.

A helyi igazgatási szint kialakítása a korábbi szabályozás községi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseit követte. A felekezeti iskolákat a hitközségek alá rendelték, és kötelezték őket arra, hogy legalább 5 választott tagból álló *iskolaszékeket* hozzanak létre. Ezek tagjait az írni-olvasni tudó „kebelbeli” lakosok közül választotta a hitközségi képviselőtestület.³⁹ A felekezeti iskolaszéknek a törvény erejénél fogva tagja lett az illetékes lelkész is. Szervezetük kialakítását és teendőik pontos meghatározását – a törvény szem előtt tartása mellett – a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóságok belátására bízták.⁴⁰ Az iskolamulasztókkal – mint kiemelten kezelt problémával – kapcsolatban azonban kötelesek voltak olyan szabályozást alkotni, amilyent a községi iskolaszékre nézve előírt a törvény, azaz a felmerülő esetekben bírságolási eljárást kellett kezdeményezniük. Ezzel a szabályozással a minisztérium azt szerette volna elérni, hogy azok a szülők, akik nem kívánták iskolába járatni gyermekeiket, ne tudjanak kibújni a tankötelezettség teljesítése alól a felekezeti iskola választásával.

Az iskolaszékek a néptanítók nyugdíjazásáról szóló törvénnyel rájuk bízott feladatokat is kötelesek voltak végrehajtani.⁴¹ Ezzel kezdetét vette a tanítói életpálya egységes szabályozásának folyamata.

Az állami iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskolaszékek helyett továbbra is gondnokságokat állított fel, ezek teendőit külön rendeletben szabályozta.⁴² A katolikus iskolaszékek elnöke a község *plébánosa* volt, de választottak világi elnököt is. Rajtuk kívül hivatalból tagjai voltak a testületnek a hitoktató

³⁸ 1876: XXVIII. tc. 6. §. 1., 4.

³⁹ Amely felekezet esetében nem létezett hitközségi képviselőtestület, ott az illetékes felekezeti főhatóság által megállapított szabályzat szerint mindazok választották az iskolaszéket, akik mint a hitközség tagjai, vagy akár azon kívül is, az iskola fenntartásához állandó jelleggel hozzájárultak. (9. §.)

⁴⁰ A római katolikusok esetében az első fokú hatóság a *plébános* volt, másodfokon pedig a *kerületi esperes* járt el, míg az egész egyházmegye oktatási ügyeivel az *egyházmegyei tanfelügyelőség* foglalkozott.

⁴¹ 1876: XXVIII. tc. 13. §. 2., 3.

⁴² Az állami elemi iskolák állami jellegével kapcsolatban többen rámutattak, hogy ezeknél is gyakran előfordult, hogy érvényesülni tudtak felekezeti érdekek. A református lelkészek, de még inkább a római katolikus papok ugyanis gyakran vállaltak gondnoksági munkát, olykor elnöki pozíciót is. Erre a többi felekezet esetében is volt példa, de jóval kisebb mértékben. A többfelekezetű községekben előfordult, hogy minden egyes felekezetnek volt gondnoksági képviselője. Ez bizonyos esetekben akár tudatos stratégia része is lehetett, ugyanis voltak akik nem nézték jó szemmel az állami iskolák terjedését. Hasonlóan fontos tényező lehetett az állami iskolai tanító vallása is. Watanabe 2006. 590–595.

(segédlelkész) és a rendes tanítók képviselői is. Az iskolaszékek legfontosabb feladatai közé tartozott a tanítóválasztás lebonyolítása, a tanítók munkájának figyelemmel kísérése, a tanítói díjlevél megállapítása, az iskolába járás ellenőrzése és minden, az iskolával kapcsolatos ügy helyi felügyelete.⁴³

Összességében elmondható, hogy az új szabályozás értelmében a tanfelügyelők hatósági súlya (a felekezeti hatóságokkal szemben is) megnövekedett: a megyei önkormányzat szerveivel közvetlenebb kapcsolatba kerültek. Fontos fejlemény volt továbbá, hogy a szabályozás lehetővé tette tevékenységük szakmai oldalának jobb kidomborítását.⁴⁴

A népiskolai törvény tartalmazta a tanító(nő)képzők felállításának alapvető szabályait is. Ezek jelentősége azonban jóval nagyobb volt annál, mint amit a szabályozási hely sugall. Létrehozásukat a nagyobb számú, képesítéssel rendelkező néptanítók iránti igény indokolta. A törvény engedélyezte a felekezeteknek, hogy saját tanítóképzőket hozzanak létre, mindössze annyi megkötést téve, hogy a növendékek gyakorlati képzésére alkalmas gyakorló iskolával lássák el ezeket. És természetesen, hogy az állami tanítóképzőkre megállapított minimálisan elvárt tantárgyakat oktassák a felekezeti iskolákban is.⁴⁵ Az állam 20 darab tanítóképző intézetet hozott létre az ország különböző pontjain. Ezekben a növendékek vallásos oktatása az egyes hitfelekezetek feladata maradt, illetve a hit- és erkölcsstan tanítóinak tiszteletdíját az állam fedezte.⁴⁶ Az állam igyekezett bentlakásos tanítónőképzőket is felállítani, melyekben a felső nép- és polgári iskolákban működő leányosztályok számára képeztek tanítónőket,⁴⁷ mivel a *„nőnevelést elsősorban a nők kezébe kívánták letenni.”*⁴⁸

A férfi és női tanítóképző intézetek száma a korszakban folyamatosan növekedett.⁴⁹ Az utóbbiak alapításában a katolikus egyház – a többi felekezethez viszonyítva is – élen járt. Az 1900-as évben az ország 32 ilyen intézményéből ez az egyház tartott fenn 22-t. A felekezeti tanítóképzés összességében is dominált az állammal szemben,⁵⁰ ami indokoltá teszi az egyházak tanítóképzés területén végzett tevékenységének külön vizsgálatát.⁵¹

⁴³ Kéri 1992. VII. fejezet.

⁴⁴ Kelemen 2002. 35.

⁴⁵ 1868: XXXVIII. tc. 13. §.

⁴⁶ 1868: XXXVIII. tc. 90. §.

⁴⁷ 1868: XXXVIII. tc. 106–107. §.

⁴⁸ Fericsán 2001. 15.

⁴⁹ Míg 1870-ben 40 férfi és 7 női képezde működött az országban, addig 1894/95-re a 48 férfiakat képző mellett már 19 nőképző volt található. Felkai 1994. 80.

⁵⁰ 1894/95-ben a számok a következőképpen alakultak: 22 állami, 44 felekezeti, 1 egyesületi. A felekezetiek megoszlása: római katolikus 26, görög katolikus 4, görögkeleti 4, református 3, evangélikus 6, izraelita 1. Felkai 1994. 81.

⁵¹ A pécsi egyházmegye területén a következő tanítóképzők működtek: Püspöki Tanítóképző Intézet; Pécsi Notre Dame Nőzárda Tanítóképzője; Miasszonyunk Rend Tanítónőképző Intézete.

A kezdetben 3 éves képzés 1881-től négyévéssé vált, és színvonalát tekintve is folyamatosan javult. Fontos változás volt, hogy 1899-ben a miniszter kivette a polgári tanítóképzőket a tanfelügyelők hatásköréből, és külön szerv felügyelete alá helyezte, ezzel is jelezve, hogy az elemi és a polgári iskolai tanítóképzés szétválasztása a cél, az utóbbinak a felsőfokú képzési szintek felé mozdításával. Az állami tanítóképzők mintául szolgáltak a felekezeti tanítóképzők számára, és az állami szabályozás törekedett is a versenyhelyzet fenntartására. Mint egy korabeli szakkönyv szerzője írja (1896): „...tanítóképzésünk teljes kifejlődését az állam csak úgy várhatta, ha a maga képzőintézeteire minél nagyobb gondot fordít és ezek példájukkal meg az elmaradhatatlan versenynél fogva magukkal ragadják a felekezeti tanítóképző intézeteket is.”⁵² Hasonlóan az állami iskoláktól vették át az egyes felekezetek az ipartanító-képzést is.⁵³

Szólni kell még a leányiskolákról, az óvodákról, és az óvónőképzésről. Már csak azért is, mert ezek kiépítéséből és működtetéséből a katolikus egyház aktívan kivette a részét. Az 1891. évi XV. törvény a kisdedóvról rendelkezett, és kötelezte a szülőket, hogy – pénzbírság terhe mellett – 3 és 6 éves kor közötti gyermekeiket a helyi óvodába járassák, hacsak felügyeletükről nem tudnak más megfelelő módon gondoskodni.⁵⁴ A „piaci igény” tehát adott volt, és hamarosan a kínálat is megjelent. 1913-ban már 2397 óvoda működött az országban, a hozzájuk kapcsolódó 9 óvónőképző kíséretében. Az utóbbiak közül mindössze egy volt állami, illetve társulati fenntartású, a többi a felekezetek működtették. Az óvodák többsége viszont az állam és a községek kezén volt.⁵⁵ A felekezeti kisdedóvók a hitközségek igazgatása és közvetlen felügyelete alá kerültek, mely a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hitközség öt választott tagból álló *felügyelő-bizottságot* hozott létre ügyeik intézésére. Felettük az állami főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a királyi tanfelügyelők útján gyakorolta, a törvényhatósági közigazgatási bizottsággal közösen.⁵⁶ A katolikus nőnevelés terén elsősorban az apácarendeknek volt fontos szerepük, Pécsen például a Notre-Dame apácák hoztak létre tanítónőképzőt és felsőbb leányiskolát.⁵⁷

Mint azt érintőlegesen láthattuk, a vizsgált korszak oktatáspolitikája már a népiskolai törvény kapcsán figyelmet fordított a tanítói fizetések rendezésére,

⁵² Idézi: Fericsán 2001. 45.

⁵³ Az ipartanone-iskolák fenntartók szerinti megoszlása az 1899/1900-as tanévben azt mutatja, hogy a fennálló 427 iskolából 23 állami, 378 községi, 8 ipartestületi, 14 vállalati és 4 felekezeti volt. Az arányokat tekintve a felekezetiek száma elenyésző. A pécsi egyházmegye területén a Miaszszonyunk Rend Tanonciskolája képviselte ezt a képzési formát. Felkai 1994. 116. (A középszintű iparoktatási szervezet kialakításáról l. Fericsán 1999.)

⁵⁴ 1891: XV. tc. 4. §.

⁵⁵ Nagy 2003. 126.

⁵⁶ 1891: XV. tc. 28–29. §.

⁵⁷ Mészáros 2000. 214. Az első leánygimnáziumi érettségit követően – 1915 után – több felsőbb leányiskola lassan átalakult leánygimnáziummá. Így volt ez Pécs esetében is.

és a nyugdíjas korú tanítók ellátására.⁵⁸ Ennek részletszabályait itt nem ismertetem, csak utalok arra, hogy az ezen a területen elért eredmények érintették a nem állami fenntartású iskolákat is.⁵⁹ Így például az 1893-as szabályozás kísérletet tett az egységes közalkalmazotti státusz bevezetésére, annak minden anyagi vonzatával együtt.⁶⁰ A pénzügyi fedezet megteremtése után ezt végül az 1907. évi XXVII. törvény mondta ki, mikor I. §-ában így fogalmazott: „A községi és hitfelekezeti elemi népiskolák tanítói köztisztviselők, és törvényesen megállapított járandóságaik közigazgatásilag biztosíttatnak.” Ez a rendelkezés nehéz helyzetbe hozta az anyagi gondokkal küzdő felekezeti iskolákat. Ezért ugyanez a törvény számukra az államsegély felvételét gyakorlatilag kötelezővé tette.⁶¹ Egyes szakirodalmi vélemények szerint ennek következménye volt, hogy 1907-ben véget ért az a korszak, melyet a különböző fenntartók versenye jellemezett.⁶² Hasonló irányba mutatott a népoktatás 1908. évi ingyenessé válása is, ugyanis az állam az ebből keletkező bevételkiesést igyekezett megtéríteni az azt igénylő fenntartóknak.⁶³

A középiskolai tanügyigazgatás szervezete és főbb szabályai

A reformfolyamat második nagyobb lépése a középiskolai rendszer átalakítása volt. Erre hosszas előkészítés után az 1883. évi XXX. törvénnyel került sor. Ez az 1870-es Eötvös-féle tervezet koncepciójához képest némileg módosult funkcióval látta el a középiskolákat, és az Eötvös által kidolgozott iskolatípusok körét is csökkentette. A két alaptípus a nyolcosztályos klasszikus gimnázium és a szintén nyolc osztályos reáliskola lett, melyek feladata – némileg eltérő hangsúlyokkal – az általános ismeretek közvetítése, illetve ezzel párhuzamosan a felsőfokú tanulmányokra való előkészítés lett.⁶⁴ A törvény szerint a gimnáziumi érettségi megszerzése mindenféle felső-

⁵⁸ 1875. évi XXXII. tc. a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisededőv intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról; Ennek első módosítása – 1891. évi XLIII. tc. – kiterjesztette a jogosultak körét. 1894-ben pedig szabályozták a középiskolák, a felsőbb leányiskolák, a kereskedelmi iskolák, valamint a jogakadémiák tanárainak nyugdíjjal kapcsolatos ügyeit is (XXVII. tc.).

⁵⁹ Az 1893. évi XXVI. törvény rendelkezett a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről.

⁶⁰ Kelemen 2002. 38.

⁶¹ 1907: XXVII. tc. 13. §. „Ha a hitfelekezeti iskolafenntartók az előző szakaszban megállapított határidők alatt nem biztosítanak tanítóik legkisebb fizetését és korpótlékát, de iskolájukat mindamellett fentartani kívánják, az ezen törvényben megállapított legkisebb tanítói fizetés az iskolafenntartó hitfelekezet terhére biztosítottak tekintetik. Ha pedig a tanítói fizetés behajthatatlan és az iskolafenntartó e körülmény megállapítása után még sem veszi igénybe az államsegélyt, az az iskolafenntartó abban a községben elveszti iskolafenntartási jogát, mely azonban föléled, ha az iskolafenntartó később az államsegély igénybevételevel akarja iskoláját újból fölláttítani.”

⁶² Nagy P. 2000. 71.

⁶³ 1908: XLVI. tc. 3. §.

⁶⁴ Mészáros – Németh – Pukánszky 1999. 360.

fokú tanulmány folytatására jogosított, a reáliskolákból viszont csak meghatározott helyeken lehetett továbbtanulni.⁶⁵

A felekezeti középiskolákban tartott érettségi vizsgákra a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény értelmében *kormányképviselőt* rendelt ki, akit ugyan semmiféle rendelkezési jog nem illetett meg, de felügyelte a törvényi intézkedések és a miniszter által megállapított vizsgáztatási utasítások betartását. Az észlelt szabálytalanságokról jelentést tettek a kirendelő szervnek, amely ez alapján az illetékes egyházi iskolai főhatóságot az ügy kivizsgálására szólította fel.⁶⁶

A középiskolák igazgatási felügyelete a népiskolai hatóságokétól némileg eltérő keretek között valósult meg. Ez az egységes és könnyen áttekinthető polgári igazgatási rendszer kialakítása ellen hatott, és egy kevésbé rugalmas iskolarendszert hozott létre.⁶⁷ A miniszter által kinevezett *tankerületi főigazgatóságok* kikerültek a vármegyei törvényhatóságok illetékességi köréből, és a miniszter közvetlen irányítása alá rendelték őket. Ők voltak a felügyelet gyakorlásának közvetlen eszközei. A felügyelet típusa és tartalma azonban a középiskolák fenntartói szerint változott: 1.) A községi, a társulati, és a magánszemélyek által fenntartott, továbbá a katolikus főpapi és szerzetesrendi⁶⁸ gimnáziumok a vallás- és közoktatásügyi miniszter „vezetése” alatt álltak. Ez a státusz eléggé leszűkítette mozgásterüket: állami tanterveket és állami rendtartásokat kellett használniuk,⁶⁹ a tanítás nyelvének megállapításához a miniszter beleegyezésére volt szükségük, állami jóváhagyás kellett az oktatásban használt tankönyvekre és az iskola építésére, fejlesztésére is. Tanáraik kinevezését be kellett jelenteniük, a velük kapcsolatos fegyelmi ügyeket viszont maguk intézhették.⁷⁰ 2.) A „királyi katolikus” iskolákat ugyan egyházi vagyonból⁷¹ tartották fenn, de gyakorlatilag az államiakkal azonos módon kezelték őket. Ezek a minisztérium „közvetlen rendelkezése” alatt álltak, minden vonatkozásban a miniszter rendelkezett felettük.

⁶⁵ Ezek az alábbiak voltak: műegyetem, tudományegyetemek matematikai-természettudományi karral, tanárképző intézet hasonló szakja, bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiák. (1883: XXX. tc. 24. §.)

⁶⁶ 1883: XXX. tc. 23. §.

⁶⁷ Kelemen 2002. 36–37.

⁶⁸ Míg a katolikus fenntartású népiskolák az egyházmegyei vezetés igazgatása alá tartoztak, addig a középiskolák esetében a szerzetesrendek rendfőnökei voltak a fenntartók. A szerzetesi középiskolák létesítéséhez az egyes egyházmegyekben ugyan szükség volt a püspök jóváhagyására, de ezen felül a főpásztor semmilyen joghatósággal nem rendelkezett felettük. A korszak második felében létrejött néhány püspöki fenntartású gimnázium is. Mészáros 2000. 223–224. A pécsi egyházmegyeben a ciszterek tartottak fenn egy főgimnáziumot, a századforduló után pedig püspöki ösztöndíjra megalakult egy jezsuita fiúgimnázium is (1912).

⁶⁹ Mivel a századforduló idején már minden középiskola felvett valamilyen állami támogatást, így az állami előírások és tantervek egyeduralkodókká váltak ezekben az intézményekben is. Keller 2010. 205.

⁷⁰ Mészáros 2000. 224.

⁷¹ A Tanulmányi Alap pénzből működtették őket.

3.) A harmadik kategóriába az állam „*főfelügyelete alatt*” álló intézmények tartoztak, mint például az ortodox és a protestáns felekezet iskolái, amelyek tanulmányi és fegyelmi ügyeket mindenféle állami beleszólás nélkül, maguk intézhették.⁷² Az amúgy is szerteágazó rendszert tovább bonyolította, hogy a különféle minisztériumok felügyelete alatt működtek olyan szervek, melyek a szakoktatás különböző ágazataira hatásköröket kaptak. Ilyen típusú szakiskolák szervezésére a katolikus egyházi testületek nem vállalkoztak.⁷³ Ezek helyett a polgári iskolák és a felsőbb leányiskolák piacon igyekeztek megjelenni praktikus ismereteket és a latin illetve a görög nyelv helyett élő idegen nyelvek oktatását nyújtó képzéseikkel.⁷⁴ Azonban ezeket a korabeli szabályozás nem tekintette középfokú oktatási intézményeknek.

A római katolikus középiskolák esetében – miként a népiskoláknál is – a püspöki kar meghatározó szerepet töltött be a működés irányelveinek meghatározásában. Munkájukat 1896 után a tanári szakma köreiből szerveződő Katolikus Tanítók Országos Bizottsága kebeléből megalakuló Tanügyi Tanács is segítette, tanácsadó és véleményezési jogkörrel. Ennek a szervezetnek az egyházmegyei főtanfelügyelőkön kívül további 25 tagja volt. A Tanács szakosztályokra tagolódott, és a kisdédovóktól felfelé az összes katolikus oktatásügyi kérdéssel foglalkozott. 1911-ben a Katolikus Tanügyi Tanács élére püspök-védnököt választottak, Zichy Gyula pécsi püspök személyében.⁷⁵

Az 1883-as középiskolai szabályozás szerint a szakrendszerben működő iskolákban rendes tanárként már csak államilag elismert tanári oklevéllel rendelkezők taníthattak. Ennek garantálása és a tanárhiány csökkentése érdekében a törvény külön fejezete foglalkozott a tanárképzés rendezésével.

A tanárképzés állami feladat lett. Tanári képesítő vizsga letételére csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által szervezett egyetemi vizsgabizottságok előtt volt lehetőség. Ennek előfeltétele pedig az volt, hogy a jelöltnek igazolnia kellett, hogy a sikeres érettségi vizsga letétele után pedagógiai tanulmányait az egyetemen vagy műegyetemen, vagy más felsőbb iskolai tanfolyamon négy éven keresztül folytatta a saját szakjához tartozó tantárgyakból. Ezen felül bizonyítani kellett, hogy a latin nyelvet legalább annyira ismeri, hogy könnyebb szövegek megértésére képes. Feltétel volt a legalább egy éves középiskolai tanítási gyakorlat elvégzése is.⁷⁶

A szerzetesrendi fenntartású középiskolák helyzetét az új szabályozás annyiban érintette, hogy teológiát végzett tanáraik arra kényszerültek, hogy diplomázásuk

⁷² Nagy 2008. 137.; Felkai 1994. 90. A 3 kategória alá sorolt intézmények számszerű adatai a következőképpen alakultak az 1894/95-ös tanévben: 69 – 60 – 59; 1899/1900: 63 – 74 – 60. A felügyelet típusainak részletesebb bontás szerinti elemzését l. Nagy P. 2000. 79–84.

⁷³ Az országban 1910-ben működő 35 kereskedelmi iskola közül például csak egy volt felekezeti fenntartású. Nagy P. 2000. 95.

⁷⁴ Mészáros 2000. 210.

⁷⁵ Beke 1990. 82.

⁷⁶ 1883: XXX. tc. 60–61. §.

után négy évig még a tanárképzőben is tanuljanak.⁷⁷ Ez plusz időt és költségeket jelentett. Létezett ugyan az 1881/II.166. sz. rendelet (VKM), amely lehetővé tette az érintett rendtagok számára, hogy tanári vizsgára jelentkezzenek akkor is, ha előtte nem folytattak egyetemi tanulmányokat – feltéve, hogy a pedagógiában és a szakjaik terén való jártasságukat külön dolgozatokkal igazolták –, de a gyakorlatban nem sokan éltek ezzel a lehetőséggel. Ez volt a helyzet a piaristáknál, de találkoztunk példakkal a protestáns felekezetűek esetében is. Ennek egyik oka a rájuk nehezedő szakmai nyomás lehetett, ugyanis nem szerettek volna lemaradni a versenyben. Az iskolák már az 1880-as évektől egyértelműen előnyben részesítették az állami vizsgabizonyítvánnyal rendelkező tanárokat.⁷⁸ Mindezek ellenére a különböző fenntartók által üzemeltetett iskolák tanári kara a képzettséget tekintve még sokáig nagyon differenciált maradt. A legjobb helyzetben természetesen az állami rendelkezés alatt álló iskolák voltak, tanáraik 90 %-a rendelkezett oklevéllel. Az evangélikus és a görögkeleti felekezet esetében ez 70 % feletti, az állam vezetése alatt álló intézmények esetében (katolikus szerzetesrendek, egyházmegyék) 60% feletti volt. A legrosszabb helyzetben a református és az unitárius iskolák voltak, 50, illetve 40 % feletti arányaikkal.⁷⁹

Az állami politika következtében sok felekezeti középiskola – a megnövekedett fenntartási költségek miatt – anyagi gondokkal küzdött. A kormányzat ezeket – amennyiben igényt tartottak rá – állami támogatásban részesítette,⁸⁰ cserébe viszont elvárta, hogy az állami tanterv szerint folyjon az oktatás. Ha pedig a támogatás meghaladta az intézmény költségvetésének felét, akkor a kirendelt *iskolalátogató* már többletjogokat is kaphatott az iskola fegyelmi és dologi ügyeivel kapcsolatban.⁸¹ Az állam iskola-segélyezési stratégiája így fontos elemévé vált az állami oktatáspolitikának.

A felsőfokú képzések fejlesztése – a jogakadémiákra tekintettel

A felsőfokú tanintézetek területét a jogakadémiákra koncentrálni mutatjuk be, a felekezetek ugyanis leginkább itt jutottak szerephez.⁸²

⁷⁷ Keller 2010. 200.

⁷⁸ Keller 2010. 152.

⁷⁹ Keller 2010. 156.

⁸⁰ A felekezeti népiskolák az 1868-as törvény alapján ilyen államsegélyben nem részesülhettek, csak a helyi önkormányzatok anyagi segítségével bízhattak. Ezen csak az 1907. évi XXVII. törvény változtatott.

⁸¹ Nagy P. 2000. 84. Hasonló volt a helyzet a népiskolák esetében is. Elég ha a sokat emlegetett 1907. évi XXVII. törvény (17–21. §.) rendelkezéseire gondolunk, amelyek a tanítók fizetésrendezésének címen kívánták a nem állami népiskolákba – hasonló módszerrel – bevezetni az állami tantervet és annak keretében a magyar nyelv tanítását.

⁸² A pécsi egyházmegyében például a Püspöki Szemináriumon kívül a Püspöki Jogakadémia (Joglíceum) képviselte a felsőfokú képzési kínálatot. A korszakban végig folyamatos volt a törekvés egy pécsi katolikus egyetem felállítására, azonban ez nem vezetett eredményre.

Már 1850-es évek oktatáspolitikája sem tudott dűlőre jutni – az állami hivatalnokképzés szempontjából stratégiai jelentőségű intézmény – a jogakadémia szerepének meghatározásában. A korszak jogszabályai az akadémiákat teljesen önálló, független képzési útnak tekintő, illetve azokat egyetemi előképzésként definiáló megoldások között ingadoztak. A felekezeti akadémiákat ekkor megszüntették, csak az állami fenntartásúak működhettek.⁸³

Az 1860-as években 14 jogakadémia működött az országban. Ezek közé tartozott az 1831-ben alapított, római katolikus fenntartású pécsi iskola is, mely az ötvenes évek kényszerpihenője után 1865-ben indított újra tanévet.⁸⁴ A különféle fenntartójú intézmények között jelentős színvonalbeli különbségek voltak, ezért a jogakadémiai képzés a korszak egészében éles viták tárgyát képezte. Fenntartásuk mellett szólt, hogy a kiépülő állami bürokrácia folyamatosan növekvő mennyiségű, jogi végzettséggel rendelkező munkaerőt igényelt. Ezt jelezte az is, hogy hallgatói létszámuk egy ideig növekedett.⁸⁵ A vita a felekezeti fenntartású intézmények kapcsán vált igazán kiélezetté, és éppen a pécsi volt az, amelynek leginkább védekeznie kellett azokkal a vádakkal szemben, amelyek szerint az oktatás során a tudományos szempontokat alárendelik a vallásiaknak.⁸⁶

A kiegyezés után a jogakadémiákat is egységesen szabályozták. Alapvetően az állam- és jogtudományok oktatására szánták őket, volt viszont néhány jelentős, jogosítványbéli hiányosságuk. „*Nem rendelkeztek a promotio és a habilitatio jogával, tudori szigorlatot nem fogadhattak el, egyetemi magántanári fokozatot nem adományozhattak.*”⁸⁷ Ezek miatt hosszú távon nem tudtak versenyképesek maradni a jogi szakoktatás piacán, potenciális hallgatóik nagy része egyenesen az egyetemi jogi karokra jelentkezett.

A jogakadémiákkal kapcsolatban az egyes minisztériumok érdekei sem teljesen egyeztek meg. Míg a *vallás- és közoktatásügyi tárca* arra törekedett, hogy a jogakadémiákat az egyetemek felé közelítse (ez valósul majd meg az 1874. évi reformmal)⁸⁸, addig az *igazságügyi tárca* a jogtudományi karokra szerette volna helyezni a képzés súlypontját. Az utóbbi fő motívuma az volt, hogy feltették a jogi képzettség színvonalát a jogakadémiáktól. Így arra törekedtek, hogy az ügyvédi vizsgákat kizárólag az egyetemen lehessen letenni. Ezáltal viszont a jogakadémiákon végzetteket kizárták

⁸³ Mezey 1998. 15.; Az 1850-es és 1855-ös Thun-féle reform a jogi tanfolyamok képzési idejét 3 évre emelte, a bölcsészeti tanfolyamokat pedig a gimnáziumokba olvasztotta be, azok 7. és 8. osztályaként. Magyar 1927. 218.

⁸⁴ Rajczy 1998. 38.

⁸⁵ Pécs esetében: 1866/67: 61 fő; 1867/68: 96 fő; 1868/69: 135 fő; 1869/1870: 107 fő; 1870/71: 118 fő.

⁸⁶ Mezey 1984. 107.

⁸⁷ Mezey 1998. 16.

⁸⁸ 12.917/1874. sz. VKM rendelet. A jogakadémiákat ez a szabályozás négy éves tanfolyammal ellátott jog- és államtudományi karokká alakította át. Márkus 1908. 437.

az igazságszolgáltatási állások jó részéből. Mindez hozzájárult a jogakadémiai intézménytípus elnéptelenedési folyamatának lassú beindulásához. A 1874-es reform, melynek keretében a második koncepció jutott szerephez, lényegét – a minőségi garanciákat – tekintve ugyan előremutató volt, de végül a jogakadémiák sorsának megpecsételését jelentette. A jogszabály értelmében az akadémiákon is kötelezővé tették nyolc tanszék felállítását és 15 stúdium főkéllégiumként való oktatását. Így mindazok a tantárgyak oktatására kötelezték őket, amelyeket a jog- és államtudományi karokon tanítottak.⁸⁹ A változásokat a szerény anyagi forrásokkal rendelkező protestáns jogakadémiák nem, a jobb lehetőségekkel rendelkező katolikus jogliceumok is csak nehezen tudták megvalósítani (új tanárok fizetései, új helyiségek és berendezésük). „A tiszai egyházkerület közölte is, hogy az eperjesi jogakadémia átszervezéséhez az erkölcsi támogatáson kívül egyéb támogatást nem tud adni. Ezért e jogakadémián több évig szünetelt az oktatás, és csak 1878-ra tudták a négyéves képzés feltételeit megteremteni.”⁹⁰ Közelítették az egyetemiekhez az akadémiái tanári fizetéseket is. Lehetővé vált hallgatói egyletek szervezése, bevezették az egyetemekével azonos, 4 évfolyamos képzési időt, valamint azonosan határozták meg a kötelező két alapvizsgát és a két államvizsgát is. Nagy gondot jelentett azonban a megfelelő minősítéssel rendelkező tanárok előteremtése.⁹¹

Az 1874-es reformok következtében jelentős különbség alakult ki a bírói és az ügyvédi állások betöltéséhez szükséges szakmai képesítés feltételei között. Míg bírósági lehetett, aki „*valamely felsőbb hazai jogi tanintézetben a szabályszerű elméleti vizsgákat letette, utána 3 évet joggyakorlaton töltött, majd letette a gyakorlati bírói vizsgát*”, addig az új ügyvédi rendtartás (1874. évi XXXIV. tc.) értelmében létrehozott ügyvédi kamarák tagjai csak azok lehettek, akik a törvényben megállapított ügyvédi vizsgabizottság előtt sikeres ügyvédi vizsgát tettek. Ilyen bizottságok csak Budapesten és Marosvásárhelyen működtek. Ahhoz viszont, hogy valaki ügyvédi vizsgára legyen bocsátható, előbb teljesítenie kellett a 3 éves gyakorlati időt, valamint elméleti felkészültségéről is köteles volt számot adni. Ez gyakorlatilag a jogtudományi doktorátus megszerzését jelentette,⁹² erre viszont csak egyetemen volt lehetőség. Így alakult ki az a helyzet, hogy „*...az ügyvédi vizsga teljes jogtudományi képesítést adott, tehát bírói állásra is képesített, de akinek bírói képesítése volt, csak ügyvédi vizsga letételével jegyezhetette be magát az ügyvédek lajstromába.*”⁹³ A helyzet feszültséget generált a jogászság e két szakmai testülete között. Mindkét szakma képviselőinek ugyanazt a vizsgát és követelményeket kellett teljesíteniük, de mégsem jutottak azonos munkaerő piaci pozíciókhoz.

⁸⁹ Mezey 1984. 115.

⁹⁰ Ladányi 2004. 31.

⁹¹ Nagy Zs. 2007. 60–61.

⁹² Degré 1984. 60–61.

⁹³ Degré 1984. 61.

Az ügyvédség részéről tartottak az ügyvédi szakma túlnépesedésétől, erre külföldi példák figyelmeztették őket. Ezért igyekeztek korlátozni a pályára belépők számát.⁹⁴ Sikertelenségüket mutatja, hogy a századfordulótól az ügyvédi kamarák rendes évi jelentéseiben gyakran olvashatunk az ügyvédek számának növekedéséről és az ezzel járó nehézségekről.⁹⁵

Az akadémiák pozícióit rontotta az is, hogy míg a század első felében még csak egy jogi karral rendelkező egyetem volt az országban, addig a század utolsó harmadára – a kolozsvári egyetem felállításával (1872) – az egyetemi jogászképzés már nagyobb hallgatói létszámokkal működhetett.⁹⁶

A jogakadémiai képzés reformjának ügye 1874 után is napirenden maradt (1883, 1885).⁹⁷ A meglévő jogakadémiákat a kormányzat ezt követően arra próbálta rávenni, hogy szüntessék be működésüket, de legalábbis egyesüljenek egymással, mivel ennyi jogakadémiára nincs piaci igény. Ahogy Trefort Ágoston fogalmazott: a két egyetem és a 13 jogakadémia „*hazánk e részében szükségletét messze túlhaladja [...] a baj orvosszerét legközvetlenebbül a fennálló tizenhárom jogakadémia egy részének megszüntetésében, vagy kevesebb számú, de magasabb színvonalú jog- és államtudományi karokba összeolvadásában vélem keresendőnek*”.⁹⁸ Ilyen megoldás a pécsi joglíceum kapcsán is felmerült. A pécsi püspök pedig támogatott volna egy olyan megoldást, mely szerint a pécsi joglíceum alapja valamely királyi jogakadémia alapjával egyesülne, de csak akkor, ha az új intézmény továbbra is Pécsen működne.⁹⁹

A kormányzat mozgásterét az állami fenntartású akadémiák esetében volt a legnagyobb, a Győri Kir. Jogakadémiát például 1888. június 13-án egy királyi rendelet takarékosági okokra hivatkozva megszüntette.¹⁰⁰ Nem sokkal korábban befejeződött a képzés a református fenntartású pápai intézményben (1885),¹⁰¹ és a soproni jogakadémia is eltűnt az új század elejére. A versenytársak kiesésével a századfordulóra Pécs szerepe felértékelődött a dunántúli régió jogi szakképzési piacán. A korszak végére a trianoni Magyarország határain belül maradt a református egyház által üzemeltetett három (Kecskemét, Sárospatak, Hódmezővásárhely), és az evangélikusok által fenntartott egy jogakadémia (ez időközben Eperjesről Miskolcra költözött), továbbá az egri római katolikus érseki, és a pécsi püspöki joglíceum.¹⁰²

⁹⁴ A bírói képesítés megszigorítására csak 1912–13-ban került sor (1912. évi VII. és az 1913. évi LIII. tc.). Ez tovább súlyosbította a jogakadémiák amúgy sem egyszerű helyzetét. Degré 1984. 64.

⁹⁵ Ügyvédek elszegényedése, kamarai tagdíjfizetési hátralék, ügyvédi segélyalaphoz érkező kérelmek.

⁹⁶ Nagy Zs. 2007. 59.

⁹⁷ Ladányi 2007. 9–46.

⁹⁸ Ladányi 2004. 32.

⁹⁹ Ladányi 2004. 32.

¹⁰⁰ Horváth J. 1998. 24–25.

¹⁰¹ Szabó 1984. 139.

¹⁰² 1899-ben, Hetvey Sámuel püspöksége alatt sikerült véglegesen rendezni a törvényileg megemelt tanári fizetések ügyét is, az erre a célra átcsoportosított pécsi székesegyházi jövedelmek segítségével,

Az utóbbi hamarosan az ide költöző pozsonyi tudományegyetem részévé vált, így itt a jogászképzés 1923-ban egyetemi szinten indult meg.¹⁰³

Összegzés

Az eddigiek alapján elmondható, hogy a 19. század második felében a jogszabályi környezet miatt a felekezeti fenntartású oktatási intézmények állami felügyelete szorosabbá vált. Az 1870-es évek közepétől mind a népiskolai, mind a legfelsőbb akadémiai szinten csökkent az egyházak mozgástere, de nem szűnt meg teljesen. A középiskolák esetében már nagyobb különbségek voltak az egyes fenntartók között a minisztérium jogsítványainak differenciáltsága következtében. Az egységes és modern elvekre épülő polgári oktatásügyi rendszer kiépítése érdekében az állam – elsősorban a minimális törvényi követelmények meghatározásával – igyekezett javítani az intézmények működési feltételeit és az oktatás színvonalát, természetesen saját szempontjainak megfelelően. Az egyházak érdekérvényesítési lehetőségei azonban nem szűntek meg teljesen, sőt a századfordulótól a különféle szakmai testületeken keresztül befolyásolhatták a fejlesztés irányait is. Ezekkel a lehetőségekkel a felekezetek eltérő mértékben próbáltak és tudtak élni.

A katolikus egyház a felekezetek között speciális helyzetben volt, mozgástere – már csak az államhoz való korábbi viszonya, és a katolikus autonómia ügyének rendezetlensége miatt is – jóval kisebb volt, mint a protestáns és görögkeleti egyházaké. De még így is maradt lehetősége a saját – speciális érdekeit figyelembe vevő – oktatási hálózat kialakítására és tartalommal való megtöltésére.

A tanügyigazgatás területén az állam és a felekezetek párhuzamos rendszereket építettek ki, melyek több ponton kapcsolódtak egymáshoz. Ez egyrésztől versenyhelyzetet hozott létre a világi és egyházi hatóságok között, másrészt a együttműködés – nem konfliktusok nélküli – kényszerét is megteremtette. Az, hogy ebben a helyzetben mennyire tudott egy adott felekezet iskolarendszere az állami iskolákkal szemben kibontakozni, a versenyhelyzetben pozíciókat szerezni, az az anyagi lehetőségeken túl az önálló iskolafejlesztési stratégiákon is múlott. Ezek kialakítására pedig a fent bemutatott fórumokon és jogszabályi keretek között volt lehetőség.

és „így került a pécsi jogakadémia abba a helyzetbe, hogy a világháborút közvetlenül megelőző évtizedben a fennállott hét hazai felekezeti jogakadémia közül egyedül a pécsi jogakadémia nem volt kénytelen államségélyt igénybe venni.” Vasváry 1937. 10.

¹⁰³ Trócsányi 1982. 371.

Irodalomjegyzék

*Főbb jogszabályok*¹⁰⁴

- 1868:XXXVIII. tc. – a népiskolai közoktatás tárgyában
 1875:XXXII. tc. – a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról
 1876:VI. tc. – a közigazgatási bizottságról
 1876:XXVIII. tc. – a népiskolai hatóságokról
 1879:XVIII. tc. – a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
 1883:XXX. tc. – a középiskolákról és a középiskolai tanárképzésről
 1884:V. tc. – állami elemi és polgári népiskolák építésére szükséges költségek fedezéséről
 1891:XV tc. – a kiseddóvókról
 1893:XXVI. tc. – a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről
 1894:XXVII. tc. – a nyugdíjazás és az ellátás intézményének a középiskolák, a felsőbb leányiskolák és a kereskedelmi középiskolák, valamint a jogakadémiák tanáraitra történő kiterjesztéséről.
 1907:XXVII. tc. – a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és a hitfelekezeti néptanítók járandóságairól
 1908:XLVI. tc. – az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről

Felhasznált irodalom

- Beke 1990 = Beke Margit, Katolikus tanügyi hatóságok iratai (1867–1948). In: Dóka Klára (szerk.): Iskola – Egyház – Művelődés. (Iskolatörténeti források az egyházi levéltárakban). Budapest, 1990. 79–92.
 Degré 1984 = Degré Alajos, Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: Kovács Kálmán, (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 57–72. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
 Felkai 1994 = Felkai László: Magyarország oktatásügye a millenium körüli években. Budapest, 1994.
 Fericsán 1999 = Fericsán Kálmán: Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon. Budapest–Pécs, 1999.
 Fericsán 2001 = Fericsán Kálmán: Tanítómesterek, mestertanítók. Budapest–Pécs, 2001.

¹⁰⁴ Forrás: Tóth 1884. és www.100oev.hu.

- Horváth J. 1998 = Horváth József: A Győri Jogakadémia és a jogi oktatás (1754 és 1892 között). In: Bana József (szerk.): Győri Tanulmányok 20. Győr, 1998. 18–25.
- Katus 2003 = Katus László: A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a 19. században. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pécs, 2003. 11–34.
- Kelemen 2002 = Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2002.
- Keller 2010 = Keller Márkus: A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban. Budapest, 2010.
- Kéri 1992 = Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868–1918 között. Pécs, 1992. (Kézirat) Forrás: <http://mek.niif.hu/01800/01861/01861.htm> (Letöltés: 2011.06.20.)
- Ladányi 2004 = Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. Századok 138. (2004:1), 3–38.
- Ladányi 2007 = Ladányi Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. Budapest, 2007.
- Magyary 1927 = Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927.
- Mann 1987 = Mann Miklós (szerk.): Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Budapest, 1987.
- Mann 1993 = Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Budapest, 1993.
- Márkus 1908 = Dr. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon. Hat kötetben. IV. kötet, Budapest, 1903.
- Mészáros 2000 = Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000.
- Mészáros – Németh – Pukánszky 1999 = Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, 1999.
- Mezey 1984 = Mezey Barna: A jogakadémiák 1874. évi reformja. In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 103–119. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Mezey 1998 = Mezey Barna: Egyetemek és jogakadémiák. In: Bana József (szerk.): Győri Tanulmányok 20. Győr, 1998. 7–17.
- Mezey 2009 = Mezey Barna: A jogakadémiák a jogászképzés történetében. In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Pécs, 2009. 17–36.
- Nagy 2008 = Nagy Mariann: Magyarország oktatásügye. In: Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Budapest–Pécs, 2008. 123–145.

- Nagy P. 2000 = Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2000.
- Nagy P. 2002 = Nagy Péter Tibor: Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Budapest, 2002.
- Nagy Zs. 2007 = Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései. Szeged, 2007.
- Rajczi 1998 = Rajczi Péter: A pécsi püspöki jogakadémia története. Pécsi Szemle 1. (1998:ősz–tél), 33–39.
- Sipos 1912 = Sipos István: A Pécs-egyházmegyei határozmányok és rendeletek tára. Pécs, 1912.
- Szabó 1984 = Szabó György: Jogi oktatás Pápán. A Pápai Református Jogakadémia története (1832–1885). In: Kovács Kálmán (szerk.): A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, 1984. 121–153. (Jogtörténeti Értekezések 14.)
- Tóth 1884 = Tóth József: Népoktatási törvények és rendeletek tára. Budapest, 1884.
- Trócsányi 1982 = Trócsányi László: A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben. Állam- és Jogtudomány 25. (1982:2), 368–379.
- Vasváry 1937 = Dr. Vasváry Ferenc: Megemlékezés a pécsi jogakadémia megalapításáról. Pécs, 1937. június 20. Különlenyomat.
- Watanabe 2006 = Watanabe Akiko: Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 575–596.

III.

KATOLIKUS KÖZÉLET,
NAGYGYŰLÉSEK,
TÁRSADALOMSZERVEZŐ
KATOLIKUSOK

„... roham Istenhez a front mögött a frontért!”¹

Katolikus közélet és hitélet Budapesten az első világháború éveiben²

Bevezető

A katolikus hívek közéleti és hitéleti aktivitása, illetve fokozásának szükségessége már az első világháborút megelőzően is gyakori témája volt a katolikus közbeszédnek. Azért, hogy a különféle katolikus kezdeményezések nem tudtak kellő hatékonysággal megvalósulni, illetve számos katolikus szervezet tevékenysége nem érte el a tőle elvárt határfokot, sokan a katolikus értelmiség passzivitását tették felelőssé. Ez fokozottan volt érvényes a főváros esetében.

A hívek „mozgósítása” a háború kitörése után is fontos szempont maradt, a frontesemények tükrében pedig még aktuálisabbá vált. Ennek köszönhetően ekkor is találkozunk – Budapestre vonatkozóan is – a vallásgyakorlat intézményi kereteinek javítására tett javaslatokkal. Az aktivizálás érdekében elhangzott megnyilatkozásokban megfigyelhetjük a háborús propaganda retorikájának beszivárgását. Jelen tanulmány első részében a budapesti katolikus hitélet háború alatti intenzitásával, és a plébániahálózatra vonatkozó fejlesztési javaslatokkal foglalkozok, második felében pedig a „totális hitéleti mozgósítás” egyes megnyilvánulásaira hozok példákat.

Budapest katolikusai és a főváros plébániahálózata

A magyar főváros az első világháborút megelőző ötven évben Európa egyik leggyorsabban növekvő nagyvárosa volt. Az 1910-es évekre már az európai rangsorában a 8. helyet foglalta el. A világháborúig a lakosság száma – bár lassuló ütemben, de –

¹ A Szív, 1916. július 8. 2.

² Előadásként elhangzott a Budapest Főváros Levéltára által rendezett „Budapesti hétköznapiak 1914 – A Nagy Háború háttérjének életképei” című konferencián. (2014. szeptember 17.)

folyamatosan növekedett, és a háborús időszak is csak átmeneti, 1919-ig tartó visszaesést eredményezett. A növekvő számú lakosság a századfordulóig főleg Pesten, azt követően viszont inkább Budán keresett lakóhelyet. Az utóbbival párhuzamosan a külterületek is rohamosan fejlődtek, és a szomszédos települések kezdtek egybeépülni a központi városrészekkel, sőt ezeknek a fejlődési üteme meghaladta az előzőekét is. Számszerűen ez azt jelenti, hogy az 1850-ben regisztrált 186 ezer fős lakosság a háború előtti utolsó népszámláláskor (1910) már 880 ezerre rúgott, az agglomerációval együtt számolva pedig 206 ezerrel 1 millió 109 ezerre emelkedett.³ E nagyarányú növekedés elsősorban a bevándorló népesség nagy számának volt köszönhető, és csak kisebb részben a természetes szaporulat alakulásának. A bevándorlók kétharmada Pest megyéből, a Dunántúl északi megyéiből, illetve a felvidéki régióból származott, de jelentős volt a Tiszántúlról érkezők száma is.⁴

Ez a nagyarányú növekedés természetesen hatással volt a város etnikai és felekezeti viszonyaira is. A világháború éveire a lakosság jelentős része az asszimiláció előrehaladott állapotában volt, már többségben voltak a magukat magyar anyanyelvűnek vallók (a korábbi 57% helyett 86%).⁵ Ez azonban nem változtat sokat azon a tényen, hogy a főváros lakossága egy multikulturális társadalomban élt mindennapjait. A magyarok mellett nagy számban éltek itt németek, szlovákok, zsidók, de kisebb számban lengyelek, szerbek, románok, horvátok, bosnyákok, csehek és morvák is.

A soknemzetiségű lakosság egyenként is több felekezethez tartozónak vallotta magát, és hitét is más-más közösségekben igyekezett megélni. Az 1923-ban kiadott, és az 1910 és 1920 közötti időszak adatait összevető statisztikai évkönyv szerint a főváros tényleges népessége 880.371 főről 930.247 főre növekedett, felekezeti viszonyai pedig 1920-ban az alábbiak szerint alakultak (1. táblázat). Az összes budapesti katolikus (554.672 fő) 71,96 %-a a város belterületi részén helyezkedett el, míg a fennmaradó 28,04 % a külterületeken lakott. A katolikusok nagy része a Duna bal partjára tömörült (74,37 %), de a jobbparti részekben is több mint 140 ezer fő pasztorációját kellett megoldani. Ha a kerületek szerinti eloszlásukat vesszük figyelembe, akkor feltűnik, hogy az nem volt egyenletes. A legtöbb katolikus lakossal a VI. és a VIII. kerület rendelkezett (86-87 ezer fő), míg a IV. kerületben ennek töredéke lakott (kb. 17 ezer fő).⁶

³ Katus 2010. 247–248.

⁴ Katus 2010. 253–254.

⁵ Katus 2010. 265.

⁶ Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. 1923. 34.

Terület	Tényleges népesség		Hitfelekezetek – 1920								
	1910	1920	r. kat.	gr.kat.	gör. kel.	evng.	ref.	unit.	izraelita	egyéb	isml.
Budapest	880.371	930.247	554.672	9.989	3.862	42.704	98.326	4.836	212.736	1.858	1.264
- beltelek	702.047	712.241	399.197	7.206	2.950	32.223	70.087	3.947	194.210	1.601	820
- kültelek	178.324	218.006	155.475	2.783	912	10.481	28.239	889	18.526	257	444
jobbpart	162.342	196.801	142.110	1.818	913	10.780	21.112	1.105	18.415	295	253
- bal part	718.029	733.446	412.562	8.171	2.949	31.924	77.214	3.731	194.321	1.563	1.011
I. ker.	71.501	96.606	68.912	1.031	477	5.890	11.738	641	7.668	141	108
II. ker.	41.429	48.878	34.279	444	227	3.015	5.183	321	5.190	105	114
III. ker.	49.412	51.317	38.919	343	209	1.875	4.191	143	5.557	49	31
IV. ker.	25.268	28.419	17.716	374	188	1.573	3.239	159	5.034	74	62
V. ker.	63.700	72.275	37.405	703	256	3.095	6.822	507	23.253	92	142
VI. ker.	156.284	160.882	86.938	1.662	572	6.693	15.624	810	48.105	227	251
VII. ker.	181.863	176.407	81.042	1.727	725	6.696	16.467	833	68.155	591	171
VIII.ker.	151.845	145.296	86.990	1.771	486	6.630	15.080	711	33.124	377	127
IX. ker.	88.035	91.398	60.116	1.158	517	4.500	11.718	427	12.632	151	179
X. ker.	51.034	58.769	42.355	776	205	2.737	8.264	284	4.018	51	79

1. táblázat: A népesség és az egyes hitfelekezetekhez tartozók száma (fő) – Budapest, 1920⁷

A budapesti katolikus sajtó a világháború alatt is sokat írt a katolikus társadalom megszervezésének és hitélete mélyítésének szükségességéről. Az ezzel kapcsolatos hiányosságok országosan is jelentkeztek, de leginkább a nagyvárosi környezetben mutatkoztak meg a válság jelei. A probléma megoldásának útjában azonban számos nehezítő tényező állt, melyek közül az egyik legfontosabb a szervezeti keretek elégtelensége volt. A plébániák eloszlása nem követte a kerületi beosztásokat, illetve nem igazították őket a város növekedési ütemének megfelelően az új népesedési viszonyokhoz. A világháború kirobbanásakor a katolikus népesség pasztorációját a régi plébániahálózat keretei között igyekeztek ellátni. Ez egyre nagyobb anomáliákhoz vezetett, illetve a minőségi megvalósítás egyre kevésbé volt lehetséges. A katolikus szerzőknél ezért vált fontossá, hogy a nagyvárosi vallási- és erkölcsi élet fokmérőjének is tekintett „templomi élet” mielőbb reformok tárgya legyen.

A Magyar Kultúra oldalain 1913-ban megjelent tanulmányban Pálosi Ervin jogakadémiai tanár például azt próbálta meg felmérni, hogy a fővárosi templomálmány elegendő-e a katolikus hívek számához viszonyítva, vagy továbbiak létesítése szükséges? Felmérésének adatai szerint a fővárosban ekkor 41 templom és nyilvános

7 Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. 1923. 34.

kápolna volt.⁸ Ha feltételezzük, hogy mindegyikben naponta hétszer miséznek (ami Pálosi szerint is optimista eset), akkor is a hívek jelentős része fizikailag képtelen bejutni a templomokba. Bár több olyan templom is akadt, melynek befogadóképessége nem volt kihasználva (pl. a budai várplébánián és a belvárosi plébánián), de ezek elhelyezkedésük és elérhetőségük miatt nem enyhíthették más területek templom iránti „éhségét” (pl. Óbuda, Lágymányos, Angyalföld, Zugló). A becslésen alapuló adatok szerint a fővárosban vasárnaponként potenciálisan 266 alkalommal lehetne misét hallgatni, de valójában csak kb. 130 a rendes vasárnapi misék száma. Így a budai oldalon kb. 50 ezer, a pestin pedig kb. 150 ezer hívő hallgathat misét a befogadóképességek megvizsgálása alapján, viszont ebben az esetben a templomok zsúfolásig vannak minden misealkalommal. Azonban ez a szám is mindössze a hívek kb. 40%-át teszi ki, tehát a fennmaradó kb. 60%-nak a vasárnapi misehallgatás fizikailag lehetetlen. (2. táblázat)

Hívek száma	Hét mise mellett misét hallgathatna (fő)	A tényleges mise-rend mellett misét hallgathat (fő)	Hét mise mellett misét nem hallgathatna (fő)	A tényleges miserend mellett misét nem hallgathat (fő)
A budai oldalon	116.000 (99.3%)	50.000 (43.1%)	820 (0.7%)	66.000 (56.9%)
A pesti oldalon	209.900 (53.1%)	150.000 (37.8%)	186.100 (46.9%)	246.000 (62.2%)
Mindkét oldalon	512.000	200.000 (39.1%)	187.000 (36.5%)	312.000 (60.9%)

2. táblázat: Vasárnapi misehallgatási lehetőségek a fővárosban – 1913⁹

A fenti adatsor a potenciális templomhallgatási lehetőségekkel kalkulált. A templomok azonban sok helyen nem teltek meg sem vasárnap, sem hétköznap. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a budapesti lakosság mindössze 9,7%-a hallgatott misét vasárnaponként, és ezeknek is csak elenyésző része (8,6%) járult szentáldozáshoz. A hétköznapi miséken az arány még rosszabb, a katolikus lakosság kb. 1%-a jelent meg ezeken.¹⁰

Kutatásának legfontosabb tapasztalatait Pálosi az alábbi pontokba foglalta össze: 1. a közönség keresi a késői (legkorábban 12 órakor kezdődő) miséket, és szívesebben látogatják a szerzetes-templomokat, mint a világi plébániákat; 2. az áldozások 63,2%-a is a szerzetes-templomokra esett; 3. a forgalmasabb utak mentén található templomok látogatottsága nagyobb, mint az ezektől távolabb fekvőké; 4. a hívek szívesebben járnak ünnepélyes és zenés istentiszteletekre, mint zsúfolt, romlott levegőjű templomokba, ahol állva kell végigszorongani a misét, miközben ki-be járkál a közönség egy

⁸ A vizsgálat bevallottan kihagyta az alábbiakat: svábhegyi templom, lipótmezei tébolydai kápolna, az Új Szent János-kórház kápolnája, a ferencalmi és a zugligeti angolkisasszony kápolnák.

⁹ Pálosi 1913. 549.

¹⁰ Pálosi 1913. 553.

része; 5. a templomokkal sűrűbben ellátott városrészeken nagyobb az áldozók és misehallgatók száma, mint a templomszegény részekén. A legfőbb tanulság ezek alapján az volt, hogy minden templom maga teremti meg a saját közösségét, tehát a fővárosi katolikus hitélet fejlesztésének kulcskérdése a több templom létesítése.¹¹

A hiányosságok tehát érezhetőek voltak, a változásokat nem lehetett sokáig halogatni. Csernoch János főpásztor 1913. január 30-án, Budapest papságának fogadásán kijelentette, hogy a fővárosban fennforgó különféle szükségletek között legelső az, hogy szaporítani kell a fővárosi plébániák számát, mivel pillanatnyilag van olyan plébánia, melyre 92.000 hívő jut. Jogos ugyanis a híveknek az az elvárása, hogy fél órai utazással eljuthassanak saját templomukba, illetve, hogy a papjukkal ne csak mint hivatalnokkal találkozzanak, hanem vele igazi lelkipásztorként egyesületekben, iskolákban és akár saját lakásukon is érintkezhessenek.¹² Ehhez a feltételek nem voltak adottak, mivel Budapesten 1881 óta nem alapítottak plébániát (Erzsébetváros, Kőbánya).

A főváros statisztikái szerint csak a várban volt 2 plébános, a többi kerületben mindenhol csak egy működött. A kisegítő munkát káplánokkal és segédlelkészekkel oldották meg. A kerületek rendelkezésre álló templom és kápolna szempontjából nem voltak azonos helyzetben. A statisztika szerint viszont a legtöbb létező plébánián a misézés több nyelven folyt. A várplébánia, a felsővizivárosi és a belvárosi plébánia kivételével 1913-ban mindenhol legalább két, de több helyen három nyelven (a magyar mellett német, szlovák, szerb) is miséztek. Ez a tény – a nagy hívőlétszám mellett – magyarázza a magasabb segédlelkészi szükségleteket is. (3. táblázat)

Kerület		Mise nyelve	Pap, lelkész (fő)	Káplán, segédlelkész (fő)	A kerületben van	
					templom	kápolna
I.	Vár	m.	2	2	2	–
	Kir. palota	m. n.	1	2	1	–
	Krisztinaváros	m. n.	1	4	2	6
	Tabán	m. n. sz.	1	3	1	2
II.	Felső-Viziváros	m.	1	3	1	2
	Alsó-Viziváros	m. n.	1	2	1	–
	Országút	m. n. t.	1	2	1	2
III.	Újlak	m. n.	1	2	1	3
	Óbuda	m. n. t.	1	3	2	10
IV.	Belváros	m.	1	3	5	1
V.	Lipótváros	m. n. t.	1	3	1	–
VI.	Terézváros	m. n. t.	1	4	2	–
VII.	Erzsébetváros	m. n.	1	3	2	2

¹¹ Pálosi 1913. 554.

¹² Töttössy 1913. 257.

VIII.	Józsefváros Rókus-kórház	m. n. t. m. n. t.	I I	5 1	2 1	- -
IX.	Ferencváros	m. n. t.	I	4	3	4
X.	Kőbánya	m. n. t.	I	3	1	2

(m. = magyar, n. = német, t. = tót/szlovák, sz. = szerb)

3. táblázat: Katolikus felekezeti ügyek Budapesten – 1913¹³

Az 1913-as évben Dr. Töttössy Miklós középferencvárosi plébános is e helyzet figyelembevételével tette meg javaslatait a fővárosi plébániahálózat fejlesztésével kapcsolatban. Megállapította, hogy nemzetközi (bécsi) tapasztalatok szerint a 6-10 ezer fős plébániák lennének az ideálisak, e fölött pedig új alapítás lenne szükséges. Budapestnek ezek szerint 55 plébániával kellene rendelkeznie. Hivatkozott Bangha Béla megállapítására is, mely szerint, ha 10 ezer fővel számolunk, akkor a meglévő plébániák mellé még 38, ha 6 ezerrel, akkor 74 alapításra lenne kívánatos. Erre azonban a korlátozott anyagi (pénzhiány) és személyi (paphiány) lehetőségek miatt nem lehetett rövid időn belül számítani. Ezért a távolabbi célok szem előtt tartása mellett, a meglévő adottságok jobb kihasználásával próbálták újragondolni a főváros plébániahálózatát. Töttössy javaslata alaposan áttekintette a plébániai körzeteket és a még felhasználható személyi és dologi eszközöket, végül a plébániai körzetek átalakítására és a meglévő plébániák mellé néhány új alapításra tett javaslatot az alábbi hívőszámokkal. (4. táblázat)

	Plébánia helye/neve	Hívőszám (fő)
1	Vár	3.800
2	Svábhegy (új)	2.000
3	Krisztina tér	17.000
4	Ciszterciák (új)	13.000
5	Tabán	13.000
6	Felsőviziváros	12.000
7	Alsóviziváros	5.000
8	Országút	12.000
9	Újlak	13.000
10	Óbuda	24.000
11	Belváros	15.500
12	Bazilika	28.000
13	Karmeliták (új)	26.000
14	Tomory-tér (új)	25.500
15	Körönd (új)	18.000
16	Terézváros	27.000

¹³ Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. 1923. 256.

17	Rákosfalva (új)	3.200
18	Zugló (új)	8.000
19	Domonkosok (új)	16.000
20	Erzsébetváros	40.000
21	Tisztviselőtelep (új)	5.500
22	Kálvária-tér (új)	37.000
23	Zichy-Rókus (új)	26.000
24	Józsefváros	40.500
25	Ferencváros	27.000
26	Lazaristák (új)	29.000
27	Kőbánya	27.000
Hívek száma összesen		514.000

4. táblázat: Dr. Töttössy Miklós plébános javaslata a főváros plébánia-hálózatának fejlesztésére (a hívek számával) – 1913¹⁴

Megállapította, hogy bár az átlagos hívőlétszám így is 20 ezer körül maradna plébániánként, de az aktuális állapotokhoz képest még ez is nagy javulást jelentene. Véleménye szerint a svábhegyi, zuglói, rákosfalvi, és a tisztviselő-telepi „kis” plébániák felállítását e területek kültelki jellege tette szükségessé (topográfiai különállás), illetve ezek esetében már léteztek templom létesítésére szánt pénzalapok is. A többi esetben a hívek magas lélekszáma az indok, valamint a plébániák közötti nagy távolságok. Kiemelte, hogy egyes részeket szerzetesekre kellene bízni, a maradékot viszont egyházmegyes papokra (pl.: Andrásy-út környéki, Zichy-Rókus plébánia, Kálvária-téri). Így 10-30 ezer között lenne a hívőlétszám plébániánként, csak a VI. és a VIII. kerület lenne 40 ezer fölött. Az átalakítás így viszonylag kis költséggel megoldható lenne. Úgy vélte, hogy az átalakítás lépésről-lépésre is történhet, de vannak olyan esetek – a szomszédos területek esetében –, amelyekben az egyik alapítás függ a másiktól.¹⁵

Mivel a kegyúrral folytatott jogi viták miatt lényegi előrelépést nem sikerült elérni a kérdésben, így a plébániaszervezés a háborús években is téma maradt. A főváros és a vallásalap, illetve a főpásztor kegyúri kötelességei feletti eltérő jogi értelmezések az ügyet holtvágányra juttatták, de a háborús évek amúgy sem teremtettek ideális környezetet a plébániaszervezéshez. 1916-ban báró Vécsey József Aurél írt a kérdésről, ismét a Magyar Kultúra hasábjain.¹⁶ Ezúttal a fogadalmi templom építésére megindult gyűjtési akció kapcsán merült fel, hogy az elkészült templom mellé szervezzenek-e plébániát is? Ugyanez a kérdés érintette a Ferenc-József emléktemplomot, a Zichy Nándor emlékére épülő templomot, és a Magyarok Nagyszonyja templomot is. Vécsey kiemelte, hogy bár a jogi-bürokratikus nehézségek nem

¹⁴ Töttössy 1913. 319.

¹⁵ Töttössy 1913. 319–320.

¹⁶ Vécsey 1916. 158–161.

hárultak el, de lelkipásztori szempontból nagy szükség lenne az előrelépésre, mivel a jogi és pénzügyi kérdések a hitélet szempontjából irrelevánsak. Azon az állásponton volt, hogy a templom megépítésére a főpásztor nem kötelezhető (az a hívek dolga), de a lelkipásztorral való ellátás (pap biztosítása) igenis kötelessége. Ha nem fizet a főváros, akkor a főpásztornak kell fizetnie. Ez nem jelenti – állította – a főváros kegyúri kötelességeinek megszűnését, esetleg utólag perelhető is ez ügyben, de addig is mielőbb lépni kellene.¹⁷ Ha az egyházmegye 6.000 korona fizetést biztosítana a lelkipásztornak, akkor ebből már megélhetne, hiszen a budapesti hitoktatók ennyit sem keresnek. A segédlelkész alkalmazásának kérdését egyelőre függőben hagyná, hiszen – mint írja – Budapesten 10 ezer hívőre még nem számolnak ilyent. A legtöbb fővárosi plébánián (VI–X. ker.) 11–16 ezer lélekre jut egy pap, így legfeljebb abban lehetne gondolkodni, hogy a hitoktató lakjon a pappal és segítse a munkáját. Pozitívként említette, hogy ha az egyház hozza létre a plébániát, akkor ő is rendelkezik felette, és így nem függ mástól a főpásztor. A templomépítés kapcsán a kulcsszerep pedig a papoké lenne, nekik kellene kilincselni, gyűjteni az építkezésre. Sikeres példaként említette a Thököly úton, vagy a Huba utcában lévő templomokat, ahol a szerzetesek ezt már megoldották, sikerülhetne tehát ez egy világi papnak is! A saját erőből létesítés előnye továbbá – hangsúlyozta a szerző –, hogy egy későbbi egyházüldözés alkalmával azt nehezebben vehetik el az egyháztól, ezért is jobb a katolikus önszegély útján való építkezés.¹⁸

Töttössy plébános 1917-ben ismét írt a katolikus Budapestről. Az esztergomi papi névtárra hivatkozva állította, hogy a főváros lakosságából (865 ezer) 535 ezer fő a katolikusok száma. Ahhoz, hogy ne csak névleg legyen katolikus a város, sok fáradozás szükséges, nem csak a templomok, hanem a katolikus iskolák, egyesületek, és a sajtó jobb megszervezésére is elengedhetetlen.¹⁹ Véleménye szerint a katolikus sajtó a fővárosban alig hatásos, az „ellenfél” ereje nagyobb, az *Alkotmány* erőtlensége, az *Új Lap* pedig vidékre figyel. A folyóiratok terén valamivel jobbnak ítélte a helyzetet, ugyanis a hat hitbuzgalmi lap közül négy magyar, és ezek, illetve a tudományos-ifjúsági-szépirodalmi kiadványok is nagyrészt fővárosi előfizetőkkel bírtak. A leginkább hatásosnak *A Szív* és a *Sajtó* mutatkozott, köszönhetően a példányonkénti árusításnak és a kiépített rikkancs-hálózatnak. Sajnálatosnak tartotta viszont, hogy a fővárosnak nélkülöznie kell a máshol jól bevált plébániai értesítőket. A sajtónak ezt a gyengeségét tartotta az egyik felelősnek azért, hogy a katolikusok nem vesznek részt számarányuknak megfelelően a közéletben. Elismerte ugyan, hogy a fővárosban számos katolikus egyesület létezett, de úgy látta, hogy ezek nagy része nincs élő kapcsolatban a lakossággal.²⁰

¹⁷ Vécsey 1916. 159.

¹⁸ Vécsey 1916. 161.

¹⁹ Töttössy 1917a. 657–664.

²⁰ Töttössy 1917a. 658.

Milyenek tehát az állapotok? A templomok esetében a helyzet a következő volt: 18 plébánia-templom van, 12 szerzetesi és egyéb templom, illetve 22 kápolna-imaház. A belváros ellátottsága jó és a nép szívesen is jön ide, szeretnek „bemenni a városba”.²¹ A kis budai plébániákon marad a papnak ideje a beszélgetésre és a lelkeszkedésre is a hivatali teendők után. Általában azonban sok a teendő: „A káplánok munkája a 'naposság' és a hitoktatás között oszlik meg. A napos délelőtt beteghez megy, ha hívják, délben keresztel, délután temet. Napos korában a káplánnak a legtöbb plébánián bizony elég dolga van, sőt néha a vicenaposra is rákerül a sor. Amikor a káplán nem napos, akkor iskolába megy: esetleg heti egy, legfeljebb két napot szabadnak tart fenn. Nehéz a vasárnap és az ünnepnap, amidőn többé-kevésbé valamennyien el vannak foglalva. Reggel gyóntatás, egész délelőtt szentmisék, prédikáció, esküvők és délután temetések. A nem napos káplán délutánjai és estői szabadok, akkor breviáriumot imádkozik, pihen, olvas, avagy irodalmilag és egyesületekben dolgozik: kiki saját jó ízlése és jó szíve szerint. Ilyenkor jár emberek közé, mert a káplánt állása a plébánia katolikus családjaival, jövője pedig (plébánia-szerzés) egyéb fővárosi körökkel is élénk társadalmi életbe sodorja.”²² Bár a szerzetesrendek templomai a városban elszórva találhatók, de a hívek szeretnek ezekbe járni, mert jó náluk gyónni és áldozni, itt szebbek a prédikációk, megvan a saját hitbuzgalmi egyesületük és lapjuk is. Mi hát a teendő Töttössy szerint? Még több plébánia-templomot kell létesíteni, hogy csak annyi hívő legyen ezeken, amennyit a plébános megismerni képes, legyen ideje a hívővel szóba állni, az egyesületekben aktív lehessen. A pesti plébánosok anyagi helyzetével kapcsolatban megállapította, hogy az nem irigylésre méltó, mivel csökkennek a stólaajvédelmek, a temetés egy vagyona kerül (javasolja is, hogy jó lenne egy tisztán katolikus temetkezési egyletet létrehozni a pozsonyi mintájára), és a házi beszentelést ki akarják iktatni a kötelező ravatalozással. A házasságkötési stóladíjak kapcsán a következőt állapítja meg: „Azonban köztudomású, hogy Pesten sok katolikus nem esküszik meg a templomban. Még pedig nem csupán olyanok, akik ezt valamelyik egyházi akadály miatt (legtöbbször érvényes előző házasság miatt) nem tehetnék, hanem olyan házaspárok is, akik 'nem érnek rá' és 'akiknek nem volt pénzük.’”²³ A Régiszi szent Ferenc Egyesület révén – amely az iratok beszerzését és a költségeket átvállalta – 1913-ban 398, 1914-ben 280 pár esküdött meg utólag egyházilag.²⁴

A személyi állománnyal kapcsolatban fontosnak tartotta, hogy mivel a káplánok a plébánosok utánpótlását jelentik, őket be kellene vezetni a majdani teendők gyakorlásába. Ezért javasolta, hogy vasárnap és ünnepnapokon ők olvashatnák az evangéliumot, és ők is mondhatnának rövid prédikációkat. E mellett szerzetes papság „segédcsapatai” a budapesti katolikus hitéletben igen áldásosak, gyóntatnak, beteget

²¹ Töttössy 1917a. 658.

²² Töttössy 1917a. 659.

²³ Töttössy 1917a. 661.

²⁴ Töttössy 1917a. 661.

látogatnak, lelkigyakorlatokat és konferenciákat szerveznek, egyesületet vezetnek és irodalmi munkásságuk is van.

Az iskola tekintetében a vallásoktatást tartotta nagyon fontosnak. A törvény szerint minden budapesti iskolában heti 2 óra vallástanítás volt, a felsőkereskedelmiben pedig 1 óra. Az iparos- és kereskedelmi tanoncok iskoláiban viszont egyáltalán nem volt hittan. Az utóbbival kapcsolatban megállapította, hogy Budapesten 63 fiú, 19 leányiparos- és 7 kereskedelmi van, azaz összesen 89 tanonciskola (1913), 20 ezer növendékkel, melyből 12 ezer katolikus.²⁵ Ezekre mindenképpen figyelni kell, és a háború után sem szabad elhanyagolni az ifjúság és a felnőttek lelki gondozását! Ezért elengedhetetlen a hitoktatói továbbképzés, melynek két fóruma az érseki főfelügyelőség, illetve a hitoktatók országos egyesületének pesti működése (havi szakelőadások). Jó kezdeményezésnek tartja a Ward Mária-kollégiumot,²⁶ mely értelmiségi nőknek, főleg pedig tanítónőknek közvetít magasabb szintű hittani ismereteket, azonban kiemelte, hogy jó lenne, ha oklevelet tudnának adni az elvégzett tanfolyamról. Az egyetem katolikus jellege elhalványult, ennek helyrehozatala miatt is fontos lenne a katolikus autonómia kidolgozása és elfogadása. A hittani főiskolákon (ciszter, piarista, premontrei) folyó magas színvonalú a teológiai oktatást, a központi szemináriummal és a teológiai karral együtt érvényesíteni kellene az értelmiség pasztorációjában és megszervezésében is.

Az egyesületek terén²⁷ megállapította, hogy ezek valóságos erdeje létezik, és a két nagy ernyő szervezet a Katolikus Népszövetség és az Országos Katolikus Szövetség ezeket igyekszik is összefogni. Mivel számuk elég nagy, ezért új alapítást nem tartott szükségesnek, inkább arra figyelmeztetett, hogy a meglévőket kellene étellel megtölteni, különben elforgácsolódnak a meglévő erők is.²⁸ De mindezen kritikái észrevételek és javaslatok ellenére megjegyezte: „Nagyobb a hitelet, erősebb és általánosabb az egyházas érzés, több jó történik Budapesten ma, mint tegnap.”²⁹

A fővárosi plébániaszervezés ügye továbbra sem haladt, és mint a fenti vélemények is mutatják, a szükségletek sem változtak. Ezért 1917. november 15-én a Szent István Társulat dísztermében gyűlést rendeztek Mészáros János prelátus, udvari és várplébános elnöklétével. Az összegyűlték elhatározták, hogy a plébániahelyzet megoldására átmenetileg kiegészítő kápolnákat rendeznek be a város több pontján. Reményeik szerint ezekből idővel templomok és plébániák nőhetnek majd ki. E kezdeményezés mögé állt gr. Károlyi Gyuláné és dr. Samassa Adolfné is, akiknek

²⁵ Budapest székesfővárosi községi iskolák évkönyve. Idézi: Tóttössy 1917a. 663.

²⁶ Elnevezés az angolkisasszonyok harmadrendjének alapítója után. Csernoch János hercegprímás az alapítást 1917. február 24-én hagyta jóvá. P. Petruch 1940. 83.

²⁷ Tóttössy 1917b. 742–747.

²⁸ Tóttössy 1917b. 744.

²⁹ Tóttössy 1917b. 747.

köszönhető többek között a kelenföldi kisegítő kápolna létrehozása.³⁰ A megalakított Kisegítőkápolna-Bizottság 1918. május 10-től egyesületként működött tovább (elnök: Mészáros János, világi elnök: Samassa Adolfné, főtitkár: Bangha Béla, titkár: Trux Jenő). Az alakuló ülés megnyitóján Csernoch beszélt, aki a kezdeményezést felkarolva hangsúlyozta, hogy a háború rámutatott, mennyire szükséges a hitélet ápolása, és az ehhez szükséges eszközrendszer fejlesztése. Mészáros János prelátus pedig kifejtette, hogy a fővárosnak egyéb szerepei mellett az ország hitéleti központjának is kell lennie. A kisegítő kápolnák eszméjét amúgy még Bangha Béla vetette fel 1917 tavaszán egy lelkipátlakorlat alkalmával, melyet néhány főrangú hölgy felkarolt és gyűjtést rendezett a célra.³¹ Először a Verpeléti úton vettek meg egy üzletet, melyet kápolnává alakítottak, ahol minden vasárnap 5 misét tartottak. Adakozásból létesítették az angyalföldi kápolnát is a Palota úti iskolában, ahol vasárnap és ünnepnapokon miséztek,³² és előkészítették egyet a Városmajorban is. Minden kápolna fenntartására külön helyi bizottságok jöttek létre, melyek a továbbiakban gondjukat viselték.³³

A szükségkápolnák mellett épültek templomok is a fővárosban, de ezeket nem fejlesztették plébániává. Ilyen volt az angolkisasszonyok 1917 áldozócsütörtökjén (május 17.) felszentelt zugligeti temploma, melyet már 1913 óta építettek. A modern román stílusú épület a krisztinavárosi plébánia külső területén (Szarvas út) épült, a készülő iskola és rendház központi épületeként.³⁴ Az egyházmegye főpásztora 1917. augusztus 10-én ennél a templomnál helyi kápláni állást létesített, melyet Kőrösy Endre nagyváradi egyházmegyei áldozópap töltött be.³⁵ A zugligeti katolikus közösség önmagában nem volt túl nagy, egy 1906-os adat szerint 1500-an voltak.³⁶ A másik, a háború időszakában elkészült templom a domonkosoké volt, melyet már 1915-ben használatba vettek.

A háború utolsó évében Bangha Béla is hozzászólt a fővárosi hitélet témaköréhez.³⁷ Kiemelte, hogy a nagyvárosi lelkipásztorkodás az egyház modern feladatai között a legfontosabbak közé sorolható, mivel a nagyváros szellemi és erkölcsi kultúrája szab irányt az országnak is. Úgy látta, hogy a nehéz körülmények miatt a főváros hitéletének komoly rendezésébe bele se fogtak. Ennek legfőbb okát a munkaterv, az akcióprogram és a lelkipásztorkodási stratégia teljes hiányában jelölte meg. Rossznak tartotta, hogy az agglomerációval együtt nagyjából 1 millió katolikus

³⁰ Budapesten lesznek templomok, kisegítő kápolnák. *A Szív*, 1917. november 24. 4.

³¹ Beke 2013. II. k. 707.

³² Beke 2013. II. k. 780.

³³ Kisegítő kápolnák a fővárosban. *A Szív*, 1918. június 1. 4.

³⁴ A főváros új temploma. (Cavallier József) *Élet*, 1917. I. 487.

³⁵ Budapest–Zugligeti helyi káplánság szervezése. *LC Strig.* 2855/1917.

³⁶ Beke 2013. I. k. 285.

³⁷ Bangha 1918a. 309–313.

fővárosi a hatalmas esztergomi egyházmegye integráns része, sőt a főpásztor egyben az ország prímása is, így kevés figyelem a jut a fővárosra. Sürgető probléma, hogy a régebb óta tervezett budapesti vikáriusi (érseki helynöki) intézmény nem valósult meg, a felügyelőség nincs betöltve, az esperesség a gondok kezelésére túl kicsi egység, a hitközségnek nincs budapesti szervezete, és az országos autonómia is csak távoli álomkép. „Szervezetlenség van!” – jelentette ki. De nem csak az összkép rossz, a részletekben is hiányosságok vannak: plébánia- és templomhiány (legalább 70-75 új kellene), rossz területi beosztás, túlterhelt vagy nem rátermett személyek (plébános-választásnál a főváros kegyúr közép-szerűeket jelöl), a hitoktatói kar rendezetlen anyagi viszonyai, és túlterheltsége (heti 36-40 órájuk van), diplomás papok havi 300 kr fizetést kapnak (200 kr egy bútorozott szoba, 1200-1500 egy reverenda), 13-15 ezer iparostanoncnak nincs hittanoktatása, a lelkigyakorlatok formalizmusa, egyesületi élet hiányai... „A főváros lelki élete dzsungel, melybe eddig senki erőteljesen bele nem markolt; s nem épen válik dicsőségére a magyar katolicizmusnak az az igazságtól messze nem eső megállapítás, amely a magyar fővárosban a lelkipásztorkodás csődjéről beszél...”³⁸

Mit kell hát tenni Bangha szerint?³⁹ A modern lelkipásztorkodásnak fontos szerepe van a rekrisztianizálásban! „Az erkölcsi erőnek és a keresztény öntudatnak legfőbb ápolója pedig: a hitélet. A hitvalló és cselekvő katolicizmust nem annyira nagygyűlési díszszónoklatok és irodalmi egyesületek teremtik meg s növelik naggyá, mint inkább a vallásos életnek azok a mélységei, amelyekbe a család, az iskola, de legfőképp és mindenekelőtt a templom vezeti be a lelkeket. Katholicizmus lelkipásztori ráhatás és vezetés nélkül nincs.”⁴⁰ Ha a pap elidegenedik a hívektől, akkor nem tud hatást kifejteni. „Budapesten ma pap nem mehet végig az utcán anélkül, hogy hangos vagy csendes inzultusban ne lenne része.”⁴¹ Úgy vélte, hogy Budapesten sok a pap, de kevés a lelkipásztor. Hangsúlyozta, hogy csak nagyon tervszerűen lehet eljárni, és be kell vetni az individuális és tömegpásztoráció minden lehetséges eszközét. Ehhez viszont egységes vezetésre, megfelelő személyzetre és munkafelosztásra, illetve erős külső támogatásra van szükség. Javaslati a következők voltak:

1. Létre kell hozni a külön budapesti püspökséget, de legalább átmenetileg egy különleges jogkörű vikáriust kell kinevezni, ugyanis csak az állandóan ittlévő főpásztor lehet megoldás, aki teljes figyelmével és munkaidejével, kapcsolatai felhasználásával fáradozik a helyzet megoldásán. Székhelye a budai koronázó-templom vagy a bazilika lehetne, munkáját pedig egy 8-10 tagú káptalan segítené. Hozzá tarthatnának a központi szeminárium és teológiai kar ügyei is.⁴²

³⁸ Bangha 1918a. 313.

³⁹ Bangha 1918b. 356-366.

⁴⁰ Bangha 1918b. 357.

⁴¹ Bangha 1918b. 358.

⁴² Bangha 1918b. 361.

2. Plébániarendezés és alapítás szükséges, a nemzetközileg is elfogadott 10 ezres hívőlétszám alapján. Az új plébánosoknak maguknak kellene mindent megszervezniük (angol minta). A kisegítő kápolnákat továbbra is működtetni kell, mellé hitoktató káplánok kinevezése szükséges, akiknek anyagi viszonyait mielőbb rendezni kell.

A budapesti szerzetesség megerősítése is fontos a belső missziók tartása szempontjából. Az egymás mellett működés ugyanis nemes versenyt teremthetne!

3. Meg kell szervezni a Budapesten az autonómiát és a hitközségeket. A szervezkedéshez nagyon fontos a világiak segítsége, ezért nem kell bevárni az országos autonómia megvalósulását, hanem alulról felfelé kell elkezdenni építkezni.

Mindezek megvalósítása pedig nem várhat sokáig, mivel *„Budapestnek, az ország szívének hitélete nemcsak vallási és egyházi, kulturális és erkölcsi, de egyenesen nemzeti probléma. A lelki értékek nagy hajtóerejének tudatában teljes erőnkkel, minden idegrostunk megfeszítésével azon kell lennünk, hogy mindenekelőtt ezen a ponton teremtsünk a tespedés helyett új életet, fokozzuk és szervezzük erőinket.”*⁴³

A plébánia-hálózat fejlesztése tehát az alapos felismerések ellenére sem valósult meg a világháború éveiben, így továbbra is (intézményi) korlátokat állított a fővárosi hitélet újjászervezése és a katolikus hívek aktivizálása elé.

A „hitéleti mozgósítás” egyéb területei

A továbbiakban a háborúnak a mindennapi hitéletre gyakorolt hatásával és a „totális hitéleti mozgósítással” összefüggésben mutatok be néhány mozzanatot. A kép szükségszerűen mozaikos, az egyes elemek kibontása külön kutatást tesz szükségessé.

Az esztergomi főegyházmegye és a főpásztor a háború kitörését követően is folyamatosan foglalkozott a hívek hitéletének irányításával, és a háborús idők mindennapokra gyakorolt hatásaival. Egyrészt igyekezett meghatározni a hitélet gyakorlatának kereteit és a jó katolikus kötelességeit a háborús időkben, másrészt lelki támaszt kívánt nyújtani a nehéz idők átvészeléséhez.

Mindjárt az 1915-ös év elején körlevélben tájékoztatta a főpásztor a plébánosokat arról, hogy *„a jelenlegi háborús viszonyok között azonban általában minden táncmulatság ellen kell felemlennem főpásztori szavamat, mert azt a mai időkkel s az ezekből folyó komoly hangulattal, a haza áldozatos szeretetével, harcoló hőseinkkel való együttérzéssel és a keresztény önmegtagadás szellemével összeegyeztethetőnek nem tartom. [...] Mindenki kénytelen áldozatokat hozni ezekben a rendkívüli időkben, legyenek azok szellemiek, erkölcsiek vagy anyagiak. [...] felhívom t. papságot, hogy a világi hatóságokat a táncmulatságok betiltására vonatkozó rendeletnek keresztülvitelében erkölcsi befolyásuk teljes súlyával támogassa, a híveket ez irányban felvilágosítsa, buzdítsa s oda hasson, hogy nemcsak nyilvános tánc-*

⁴³ Bangha 1918b. 366.

*mulatságok ne tartassanak, hanem hogy a magánosok is hozzák meg az áldozatot, hogy házi táncmulatságot sem rendeznek. Ezzel kapcsolatban serkentsék híveiket arra, hogy a táncmulatságokra szánt kiadásokat, vagy legalább azoknak egy részét jótékony háborús célokra ajánlják fel. [...] Sőt helyesnek tartanám, ha a farsangi időben szokásos táncmulatságok helyett a háborús állapottal vonatkozásban levő oktató és aktuális jótékony célokat szolgáló összejövetelek rendeztetnének, amelyekből azonban minden fényűzést száműzni kellene.*⁴⁴ A rendelkezés meghatározta a háborús évek katolikus társasági életének korlátait, és a jó katolikus kötelességeit.

Már 1914 októberében esti ájtatosságok tartását rendelte el a főpásztor, melynek sikerére tekintettel, a hívek nagyszámú részvétele miatt az 1915-ös évben is megismételte azon kívánságát, *„hogy a délutáni ájtatosságok a háború tartama alatt a lehetőség szerint az alkalmas esti órákban továbbra is tartassanak.*⁴⁵

Az érsek minden keresztény jótékonyági szervezet, különösen a katolikus karitásztámogatására bízta egyházmegyéje papságát, illetve kérte, hogy hívei felé közvetítsék megnyilatkozásait. 1915. hatvanad vasárnapján közzétett pásztorlevelében próbált meg reflektálni a háborús helyzetre. *„Krisztus keresztje és a háború keresztje”* című körlevele ráirányította a figyelmet arra, hogy *„a háború sorsa nemcsak a nemzetek hadierejétől függ, hanem teherviselő képességüktől is, melynél az anyagi források bősége mellett a lelki kitartás szívóssága is nagy súllyal esik latba.*⁴⁶ A katolikus híveknek tehát tisztában kell lenniük a rájuk háruló feladatokkal, ezeket kell felderíteniük. Ehhez nyújt segítséget a főpásztor: *„Bizalommal tekintsünk tehát mostani nagy keresztünkre, mint egy dicsőséges jobb jövő zálogára. [...] És ha az imádságos szavak ajkainkon elapadnak, legyen maga a hallgató, tűrő szenvedés imádságunknak méltó folytatása. [...] Emellett használjuk szorgalmasan azokat a gyógyszereket, melyeket Krisztus Urunk a szentségekben rendelkezésünkre bocsátott.*⁴⁷

Az egyház és a katolikusok a fővárosban is jelentősen hozzájárultak a háború anyagi fedezetének előteremtéséhez. A hadikölcsönök jegyzése ennek egyik fontos tényezője volt. A jegyzések sikere a háborús finanszírozás szempontjából nagyon fontos volt. Csenoch érsek körlevelében így instruálta papságát a második hadikölcsönjegyzéssel kapcsolatban: *„miden rendelkezésre álló eszközzel (szószéken, az általuk vezetett egyletekben és szövetkezetekben stb.) a tanítótság bevonásával hassanak oda, hogy a nép fentiek értelmében kioktattassék, felvilágosíttassék, kételyei eloszlattathassanak és hathatósan buzdíttassék, hogy országunknak e fontos érdekét karolja fel s félretéve minden bizalmatlanságot és szem előtt tartva saját jól felfogott érdekét is, lelkesen és alázatos szellemen vegyen részt a megindítandó mozgalomban.*⁴⁸

⁴⁴ Farsangi táncmulatságok szüneteléséről a háború alatt. LC Strig. 172/1915.

⁴⁵ Esti ájtatosságok a háború tartama alatt. LC Strig. 2967/1915.

⁴⁶ Krisztus keresztje és a háború keresztje. LC Strig. 809/1915.

⁴⁷ Krisztus keresztje és a háború keresztje. LC Strig. 809/1915.

⁴⁸ Újabb hadikölcsön tárgyában. LC Strig. 2099/1915.

De nem csak a pénzbeli támogatás volt fontos. Már az 1915-ös évfolyamán megkezdődött a fémtárgyak gyűjtése, melyhez a főpásztor szintén támogatást és felhatalmazást adott. *„Amennyiben volnának felajánlható használaton kívüli templomi fémtárgyak, úgymint régi gyertyatartók, füstölők, csillárok, ezeknek a szent célra való átengedését a magam részéről ezennel megengedem.”*⁴⁹

Csernoch a következő években is gyakran fordult egyházmegyéjéhez. Sok esetben gyakorlati tanácsokkal szolgált, jogszabályok végrehajtásának instrukcióival látta el papságát és rajtuk keresztül híveit, de a hadikölcsönjegyzés ösztönzésének érvrendszerével, az egyházi vagyon elemeinek rekvirálásával és a társadalmi mozgalmak ajánlásával kapcsolatban is. 1915-ben egy nemzeti Fogadalmi Templom építésére rendelt el gyűjtést.⁵⁰ Az 1916-os esztendő – miként a többi háborús év – szintén a főpásztor buzdításával kezdődött, a fronton és a hátszországban lévő hívek számára egyaránt lelki támaszt kívánt nyújtani *„A kereszt a lelkierő fája”* című körlevéllel.⁵¹

A háború utolsó évében a lelkipásztorok számára nyújtott fontos intelmeket: kiemelte, hogy az ország lakosságának most igazán szüksége van fölvilágosító és erkölcsi erejűkre, így ébernek kell lenniük a következő időszakban. Felhívta figyelmüket, hogy különösen az orosz hadifogságból hazatérő hadifoglyokat gondolják nagy szeretettel, mert ezek még visszatéríthetők az esetleges forradalmi eszmék hatásaitól. *„Most kétszeres éberségre van szükség, mert ezekben a sötét időkben a gonosz lélek különös mohósággal veti ki hálóját a meggyötört lelkekre.”*⁵²

A hátszág katolikus „hitéleti mozgósításához” jelentősen hozzájárult, hogy az uralkodó 1914. december 8-án trónját és népeit *„az Úr Jézus szentséges Szívének”* ajánlotta fel, miután egy nappal korábban Döblingből a schönbrunni cs. és kir. kápolnába vitték a dinasztiahoz régi szálakkal kötődő Mária-kegyképet.⁵³ A magyar püspöki kar már decemberben csatlakozott a felajánláshoz, de ennek ünnepélyes bejelentését 1915. január 1-ére időzítették. Csernoch János körlevélben jelentette ki, hogy *„Székesfővárosom területén, tekintettel a székesegyházban mindenkor újév napján kezdődő örökimádásra, egyedül csak ezen anyaszentegyházban óhajtom az említett felajánlást megtartani, még pedig a lehető legünnepélyesebb módon; miért is a helybeli plébánosoknak gondjuk legyen rá, hogy híveiket (az egyesületeket és testvérületeket saját zászlajuk alatt) újév napján délután öt órára a székesegyházba vezéreljék.”*⁵⁴ Ennek a felajánlásnak és évenként ismételt megújításának köszönhetően a Jézus Szíve-tisztelet fellendülésnek indult, melynek egyik motorja a budapesti Jézus Szíve Társulat lett, illetve hitbuzgalmi

⁴⁹ Rezet-Vasért mozgalom ajánlása. Használatban nem lévő harangokról jelentés kéretik. *LC Strig.* 3168/1915.

⁵⁰ Nemzeti fogadalmi templom építése. *LC Strig.* 5086/1915.

⁵¹ A kereszt a lelkierő fája. *LC Strig.* 976/1916.

⁵² Intelem a lelkipásztorokhoz. *LC Strig.* 3316/1918.

⁵³ P. Bíró 1915. 6.

⁵⁴ P. Bíró 1915. 25.

hetilapjuk *A Szív*. A lapot a fővárosban nyomták 1915. szeptember 4-től 10.000 példányban, és az első számok hamar elfogytak, illetve a frontra is sokat küldtek ki belőle.⁵⁵ 1916-tól német és szlovák nyelvű változatban is kiadták.⁵⁶ A katolikus sajtó terjesztésében fontos szerepe volt a katolikus satóhölgyeknek is, akik kezdetben a katonák felé hitéleti és kulturális feladatokat végeztek, 1915 után viszont egyre inkább a hagyományos karitatív tevékenységeket láttak el.⁵⁷

A plébániai helyzet kapcsán fent felvázolt hitéleti összkép nem tűnik valami kedvezőnek, de egyes helyi-személyes erőfeszítések azért éreztették hatásukat. A jezsuiták által vezetett Jézus Szíve Szövetség és lelkeségi hetilapjuk folyamatosan tudósított és buzdított a közösségi hitélet fontos eseményeiről, illetve szervezte azokat. A lap hasábjain gyakran tűnik fel a *háború mint a remény* forrása. Ennek kapcsán az 1915. szeptember 24-i számában a következőket olvashatjuk: „A háború sok olyan lelket is megnyitott nekünk, amely eddig ridegen elzárkózott előlünk. Az Úr félelme megszállott sok, eddig konok szívet. Ezeket kell megtartanunk, megerősítenünk, hogy a jövőndő boldog vallásos megújódását előkészítsük. A háborús idők felidéztek a szunnyadó vallásos szellemet, a katolikus irodalomnak feladata most kezdet fogni a vallás szolgáltaival ennek a szellemnek ápolásában. [...] Ezrivel mennek a harctérre a postacsomagok. Ha kiolvasták „A Szív”-et, ne dobják el, van rokonuk, barátjuk, ismerősük a harctéren, a legközelebbi postacsomagban küldjék el neki „A Szív”-et is. Istennek hála szépen fejlődött már a mi vallásos irodalmunk is. tegyenek bele a postacsomagba egy-egy vallásos tárgyú füzetkét is. A Szent István-Társulat, a vidéki jobb könyvkereskedők, esetleg a főt. plébános urak adhatnak címeteket. Ott van sok kath. folyóirat: Katholikus Szemle, Magyar Kultúra, Élet, Mária-kongregáció, a Hírnök, a Mária-kert stb. stb. A postacsomag nem lesz sokkal nehezebb tőlük, a költség is csekély, kérjük mellékeljenek egy-egy példányt ezekből a harctéri küldeményekhez.”⁵⁸

De nem csak a fronton lévők lelki táplálékkal való ellátását tekintették fontos feladatuknak, hanem a háterszág hitéletének katonás rendben való megszervezését és kötelességszerű részvételre ösztönzést is: „Katholikus férfiak, kik itthon vagytok, kik itt harcművészek messzi frontja mögött szolgáljátok szorongattatott hazánk érdekeit, jöjjetek el mind, imádni a Seregek Urát és Istenét! Ez a mi harcterünk, ez a mi lövészárkunk. A mi fegyverünk az ima, a mi harcunk az imádság. Jöjjetek ide, erre a hadiszolgálatra. A mi legfőbb vezérünk, az Úr Jézus hív titeket, jöjjetek és kérjétek, jöjjetek és vegyétek az ő áldásait hazánkra, népünkre, itthon és a harc terén küzdő mieinkre. Ennek a rettenetes megpróbáltatásnak borzasztó idején, ide jöjjetek az ő színe elé, az ő szentséges Szívének nyitott sebébe rejtsetek a haza és a magatok minden baját. [...] Álljunk díszőrséget a tabernákulumban lakozó, a szívünk elé kitett Hadúr előtt. Hajtsuk meg lobogónkat előtte, nyissuk meg szívünket

⁵⁵ P. Petruch 1940. 89., 92.

⁵⁶ P. Petruch 1940. 94.

⁵⁷ Klestenitz 2013. 120.

⁵⁸ A háború és a katolikus irodalom. *A Szív*, 1915. szeptember 24. 4.

néki! Az éjszaka csendjében járuljunk hozzá gyónásban megtisztult lelkeinkkel. Egész éjjel gyónhatunk, áldozhatunk.”⁵⁹

E kötelesség teljesítésének egyik kiemelkedő alkalma volt az éves rendszerességgel megtartott máriabesnyői zárandoklat, melyre az olvasókat a következő buzdítással hívták „hadrendbe”: „Keresztény honfitársak! Ha már nem mehettünk a hazát fegyverrel védeni, jöjjünk mindnyájan az imádság s bűnbánat hatalmas fegyverével oltalmazni azt. Kövessük őseink példáját! Jöjjünk a Nagyasszony oltalmába ajánlani királyunkat és honunkat! Jöjjünk esdekelni harctéren küzdő s szüntelen életveszélyben forgó testvéreinkért, hogy a magyarok Patrónája hozza vissza őket épen, vagy ha életüket a haza oltárán feláldozták, segítse őket az égből! Kinek nincs ez évben sok és nagy kérválója, kinek nincs megsirattivalója? Jöjjetek tehát mind, kath. férfiak imádkozni, erősödni, vígasztalódni.”⁶⁰

A zárandoklat férfiaknak szólt, így a részvétel a háború alatt nem érhetette el a megszokott létszámot: „Volt idő, mikor tízszerre többen mentek. Egy, sőt két különvonatra is volt szükség. A háborúban lefogyott a szám. Jelzi ez, nemhogy lanyhán elmaradtak, hanem hogy épen ők nincsenek itthon, a fronton küzdenek, vagy az égből vannak már. A nemzeti Nagyasszony kötelességteljesítésre nevelte őket. Mária katonája a király és a haza legjobb katonája! Megfogyva bár, de mennek. [...] Az ősi hitbe, az isteni Anya hatalmába vetett égi bizodalmas erő ihleti pesti férfiainkat, hogy menjenek védeni a hazát a tűzben álló frontnál is erősebb fronton – örökös nemzeti Nagyasszonyunk szent kelyhe oltáránál.”⁶¹

A fővárosi katolikusok számára fontos események voltak, melyeken a katolikus hívek nagyobb számban jelentek meg, a Jézus Szíve körmenetek. Az 1916-aos év alkalmából született az alábbi beszámoló: „Sokan voltunk együtt, igen sokan. Festői menet, ellentétje a véres frontnak. De annak szép kiegészítő része: roham Istenhez a front mögött a frontért!”⁶²

A háterszág, mint frontszakasz megjelenítése mindvégig gyakori képe a hívek imára és vallásos életre buzdításának: „Legyen általános offenzíva a front mögött, mert megvan a frontokon. [...] Ez az ész diktálja, hogy ha most a főnti általános offenzíva sok véres és halált hozó tennivalót ad apánknak, bátyánknak, férjünknek, gyermekünknek ott, akkor minekünk is itt, a front mögött legyen eszünk és általános offenzívát indítsunk Jézus Szívéhez, hogy az ésszt, a bátorságot, a hősiességet szaporítsa meg katonáinkban a fronton. A mi általános offenzívánk miből áll?

1. Igen sokat és kitartóan imádkozunk. Parancsoljunk vad szenvedélyeinknek, ne vétkezzünk. Gyakoroljunk háborús jótékonytságot. Ezt megtehetjük, ha nem járunk annyira divatosan, ha nem mulatunk oly kiadósan, ha szűkebb időre fogjuk a nyaralást. Hány száz korona jutna a rokkantaknak és hadiárvának, ha pl. a mi nőink nem járnának

⁵⁹ A katolikus férfiakhoz! A Szív, 1915. október 2. i.

⁶⁰ XV. Máriabesnyői pesti férfi zárandoklat. A Szív, 1916. május 13. i.

⁶¹ A férfiak Máriabesnyőre zárandokolnak. A Szív, 1916. május 20. i.

⁶² Budapest – Jézus Szíve körmenet 1916. július 2-án. A Szív, 1916. július 8. 2–3.

olyan magas sarkon, ha nem használnának illatszereket, ha nem cigarettáznának. Ész és szív kell mindehhez; egri női lélek; szeretet a haza és katonáink iránt!

2. Korábban lefeküdni, korábban felkelni és így vasárnap a sz. misét meghallgatni, gyónni, áldozni.
3. Ifjúságunknak most ugyan mi nagy dolga van? Pihenhet eleget és biztosan egészségesebb lesz testben és lélekben, ha sokat fog imádkozni, naponta sz. misét hallgat, áldozik. Azt hallottam, hogy volnának még most is olyan szülők, akik nem engedik gyermekeiket ajtatzkodni. ha hitetlenek, úgy értem; de ha hívők, úgy semmiképpen sem értem. Még ezt is sajnálják a szenvedő hazától! „Hazám, hazám, hazám; szegény magyar hazám” – ezt az ismeretes mélabús éneket susogom füleikbe az ilyen kőkeményszívű anyáknak.
4. Ha július 30-ra ifjúságunk közös szentáldozását lázas buzgalommal szervezzük és végrehajtjuk.

Kell, hogy együttérezzen, küzdjön, szenvedjen a nemzet a fronton és mögötte!”⁶³

Ezek szerint a hátszországban maradtak kötelessége az, hogy imákkal, misehallgatással, és az ifjúságnak a templomokba terelésével fejezze ki együttérzését a fronton harcolókkal. A hátszország úgy jelenik meg itt, mint egy alternatív frontszakasz, ahol más eszközökkel ugyan, de ugyanolyan hősiességgel kell harcolnia a híveknek a győzelemért, mint a katonáknak a lövészárkokban.

Az együttérzés, az egység kifejezése és az üdvösség elérésének biztosítása volt a funkciója a különböző alkalmakkor (Szent István ünnepe, egyházi ünnepek) rendezett könyörgő és hálaadó körmeneteknek is. Az 1915. évi Szent jobb körmenet kapcsán olvashatjuk: „A világháború vérzivatarában a magyar nemzet, Mária országa az ősök hitével, a századok áhitatával diadalmas békéért imádkozott. [...] Ezt a népet nem lehet leverni, legyőzni soha! Minden emberi hatalomnál nagyobb erő lángol a szívében.”⁶⁴ Ugyanez a motívum figyelhető meg a „Mária parittyás hadserege a front mögött” című írásban is: „Valóban, a rózsafüzér a keresztények parittyája, mellyel leterítik a belső és külső ellenségnek szörnyű Góliátját. Vedd kezébe ezt a szent parittyát [...]”⁶⁵

XV. Benedek pápa 1917-es világbéke szózata után, szeptember 23-án a fővárosban is rendeztek katolikus békegyűlést a Népszövetség és a keresztényszocialisták támogatásával. A gyűlésen a hercegprímás elnökölt, és a pápa szavaira reflektálva a fokozatos leszerelést és a nemzetközi döntőbírárságot ajánlotta a béke megteremtésének eszközéül. A gyűlés támogató jellegű volt, és a béke hamarosan bekövetkező reményével telt.

Azonban nem minden szólt csak a fronton lévőkről. A „szeretetmű” ügye a hátszországban terjedő mozgalom volt, a hívek szervezkedése arra, hogy elhalálkozásuk után

⁶³ Legyen általános offenzíva a front mögött. *A Szív*, 1916. július 15. 3.

⁶⁴ A nemzet imádkozot... (Anka János) *Élet*, 1915. I. 538–540.

⁶⁵ Mária parittyás hadserege a front mögött. *A Szív*, 1916. szeptember 30. 4.

egymás lelkéért felajánlanak egy-egy szentmisét, szentáldozást a teljes búcsúval. A csatlakozók 1-1 korona beküldéséből örökös misealapítványt létesítettek. Az 1917-es évig 1417 tag csatlakozott, mindenféle társadalmi állásúakból. Ha egy tag meghalt, ennyi katolikus járt érte közben imáival.⁶⁶ A szeretetmű népszerűsége a háború alatt folyamatosan nőtt, 1918-ra már 4200 tagot számoltak össze.⁶⁷

Összegzés

A fentiekben láthattuk, hogy a budapesti plébánia-hálózat hiányosságai a háború éveiben is megmaradtak. Változtatási javaslatok ebben az időszakban is születtek, de ezek megmaradtak az elmélet szintjén. A katolikus híveknek a háborúban résztvevők lelki üdvéért való mozgósításának így a régi keretek között kellett megvalósulnia. A sok misefelajánlás, körmenet, illetve az anyagi segítség összegyűjtésének megszervezésére a korábbi időszak adottságai között nyílt lehetőség. Bár a felekezeti sajtó szerint a hívek nagyobb számban mozdultak meg a háború ideje alatt, mint azt megelőzően, és az a remény is felvillant, hogy a háború hatására az emberek nyitottabbak lesznek a vallás iránt, átütő változást ekkor sem sikerült elérni.

A „totális hitéleti mozgósítás” érdekében a különféle egyházi fórumokon elhangzott beszédek és a sajtóban megjelent írások sokszor éltek a háborús retorikai eszköztárral. A front mögötti háterszág ezekben úgy jelent meg, mint a front meghosszabbítása, ahol az itthon maradottak feladata a küzdelem folytatása a hit eszközeivel: misékkal, imákkal, áldozásokkal, körmenetekkel, és természetesen az anyagi segítség minél változatosabb formáival. A „mozgósítás” felértékelte a katolikus sajtó szerepét, és a már régóta vajúdó sajtómozgalom új lendületet kapott. A háború alatt élesebben mutatkoztak meg a katolikus értelmiség teendői és a meglévő hiányosságok. A háború után így ezeket a felismeréseket igyekeztek tettekre váltani.

⁶⁶ A szeretetmű ügyei. *A Szív*, 1917. február 24. 5.

⁶⁷ A szeretetmű ügyei. *A Szív*, 1918. március 9. 3.

Kiadott források

LC Strig. = Circulares Litterae Dioecesanæ Anno ... ad clerum Archidiocesis Strigoniensis 1914–1918.

Sajtó

A Szív

Élet

Hivatkozott irodalom

Bangha 1918a = Bangha Béla: Budapest hitélete. (1.) Magyar Kultúra 1918. július–december, 309–313.

Bangha 1918b = Bangha Béla: Budapest hitélete. (2.) Magyar Kultúra 1918. július–december, 356–366.

Beke 2013 = Beke Margit (szerk.): Katolikus Budapest. I–II. k. Budapest, 2013.

Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1923 = Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve XII. évfolyam. 1913–1920. (Az 1921–1923. évekre vonatkozó főbb adatokkal.) Budapest, 1923.

Katus 2010 = Katus László: Budapest népessége, népesedése és társadalma a 19–20. század fordulóján. In: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): A „világváros” Budapest két századfordulón. Budapest, 2010. 247–287.

Klestenitz 2013 = Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Budapest, 2013.

P. Bíró 1915 = P. Bíró Ferenc: Magyarország Jézus Szíve Országa emlékére. Budapest, 1915.

P. Petruch 1940 = P. Petruch Antal: Jézus Szíve apostola. P. Bíró Ferenc S. J. emlékezete. Budapest, 1940.

Pálosi 1913 = Pálosi Ervin: Budapest hitéletéhez. Magyar Kultúra 1913. január–június. 545–554.

Töttössy 1913 = Dr. Töttössy Miklós: Új plébániák a fővárosban. Magyar Kultúra 1913. január–június, 257–263.

Töttössy 1917a = Dr. Töttössy Miklós: A katolikus Budapest. (1.) Magyar Kultúra 1917. július–december, 657–664.

Töttössy 1917b = Dr. Töttössy Miklós: A katolikus Budapest. (2.) Magyar Kultúra 1917. július–december, 742–747.

Vécsey 1916 = Vécsey József Aurél: A budapesti plébánia-kérdés. Magyar Kultúra 1916. január–június, 158–161.

„A háború előtti háború” egyik fontos színtere

Katolikus nagygyűlések Európában és a világon az első világháború előtt

„Az a tudat, hogy sok ezren vagyunk, az az érzés, hogy hazánknak katolikus milliói állnak mögöttünk, innen várva irányítást, lelkesítést azon küzdelemhez, mely reánk vár, sőt a melyben máris benne vagyunk – vigasztaló, felemelő és közös örömünk”¹ – mondta Zichy Gyula pécsi püspök 1907. augusztus 25-én este, a Pécsen rendezett országos katolikus nagygyűlés megnyitóján. Másnap délelőtt, a Belvárosi Katolikus Kör dísztermében pedig így folytatta: „... e kongresszusok nem meddő parádék, hanem reánk nézve életszükségletek. [...] Ma a társadalom anyja fejére nőtt s lerázva az állítólag gyerekes és bénító gyámságot, zsarnokoskodni kezd az Egyház fölött is. [...] Ma az Isten tagadói, a hit ellenei nemcsak nem bújnak el, hanem nyíltan, emelt fővel járnak, felforgató, rombadöntő munkájukat szemeink láttára vak dühvel folytatják. [...] A hit halványodik, a vallásos élet mindjobban megbénul, az Egyház – az Úr Jézus jegyese – mindig több tért és több lelket veszít. [...] Harczba szállunk mi is. Vissza kell vezetnünk a keresztény társadalmat ahhoz, a kitől elpártolt s a kinél egyedül talál erőt, örömet és igaz boldogságot az életnek mindenféle változása közt is [...]”²

A pécsi nagygyűlés Zichy Gyula püspökségének fontos állomása volt, felkarolása sokat elárul egyházképéről és szorosan kapcsolódik munkásságához. A beszédben felvetett gondolatok illeszkedtek a politikai–kulturális szempontból „közös európai térség” korabeli változásaihoz, a katolikus világegyház törekvéseihez. A 19. század végén a helyi katolikus társadalmak a Szentszék iránymutatásai alapján igyekeztek megállítani, visszafordítani az Egyház közéleti térvesztését, az elvallástalanodást, megőrizni a felbomló társadalmi békét és kezelni a „szociális kérdést”.

A „kultúrharcnak” nevezett folyamat a modernitás egyik fontos tünete volt szerte a globalizálódott világon, az Egyház kibontakozóban lévő „társadalmi tanítása” pedig hatással volt a lokális társadalomszervezés módozataira. Az Egyháznak a modernitás,

¹ Zichy Gyula gróf üdvözlő beszéde. Szövetségi Értesítő, 1907. 5–10. szám, 6.

² Zichy Gyula gróf püspök megnyitója. Szövetségi Értesítő, 1907. 5–10. szám, 171–173.

az új politikai ideológiák és a szekularizáció kihívásaira adott válaszai között figyelmet érdemel az a fajta egységteremtési, tömörítési, identitásképzési folyamat, mely a modern tömegsajtó, a kibontakozóban lévő tömegdemokrácia és a tömegekre építő egyéb érdekérvényesítési formák felhasználásával kísérletezett. Az összeházas, a mozgósítás, az érdekartikuláció eszközeként figyelmet kell kapniuk az egyik fajta „tömeg- és elitmobilizációs fórumoknak”, az országos katolikus nagygyűléseknek is.³ A „kulturharcok” részben „médiaháborúk” voltak, melyek kimondott és nyomtatott szavak, képek és szimbólumok használatával, kisajátításával zajlottak,⁴ részben az egyes közéleti szférák (iskola, egyesületi élet, sajtó, stb.) feletti dominancia megszerzése vagy megőrzése volt a céljuk. Mindeközben a tradíció megőrzése és a folyamatos transzformációs kényszer hatásai egyszerre voltak jelen, XIII. Leó és X. Pius pápáknak programjai e szellemben fogalmazódtak meg.

Az európai és a tengerentúli katolikus nagygyűlések áttekintése bemutatja a „mozgalom” terjedését és legfontosabb sajátosságait, felvillantva az első világháború előtt Magyarországon is meghonosodó, a katolikus közélet és társadalomszervezés fontos fórumainak párhuzamait.⁵ A nemzetközi áttekintés segít kimozdulni a szűken vett nemzetállami nézőpontból, kidomborítja a szentszéki törekvések valamint a határokon átnyúló egyházi kapcsolatok transznacionális jellegét.⁶

A német területek

A 19. század első felében a német államokat az államegyházi rendszer és a kisebbségben lévő katolikusok feletti gyámkodás jellemezte.⁷ Az 1848-ban megvalósuló sajtó- és egyesülési szabadság hatására országszerte katolikus egyesületek alakultak, melyeket IX. Pius után kezdtek el *Piusverein*-oknak nevezni. Ezek szorgalmazták az Egyház függetlenségét, a katolikus civil társadalom megszervezését és a vallásos öntudat erősítését. Az anyaegyesületet 1848 márciusában Adam Franz Lenning mainzi székesegyházi dékán alapította 24 társával „*Piusverein für religiöse Freiheit*” néven.⁸ Würtembergben néhány hét alatt 50 Pius-egyesület alakult, a freiburgi egyházmegyében 1848 augusztusáig 228 helyi katolikus egyesületet létesítettek,⁹ az 1848 áprilisában alapított aacheni egyesületnek már 700 tagja volt, a münsterinek pedig

³ Clark – Kaiser 2009. 4., 6–7.

⁴ Klestenitz 2015. 45–58.

⁵ A magyarországi katolikus nagygyűlésekről: Gianone – Klestenitz 2017.

⁶ Clark – Kaiser 2009. 3.

⁷ Szántó 1988. 376–380.

⁸ Scheidgen 2008. 433.

⁹ Scheidgen 2008. 436.

120 filia-egyesülete működött.¹⁰ A Pius-egyesületek a frankfurti parlamentbe 1848 augusztusáig 1142 petíciót juttattak el, összesen 273 ezer aláírással.¹¹

Az első közös találkozójukra 1848. október 3–6. között került sor Mainzban.¹² Itt hozták létre a *Katholischer Verein Deutschlands* nevű ernyőszervezet, melynek a mainzi egyesület alkotta a végrehajtó bizottságát. Ezt követően évente katolikus nagygyűléseket rendeztek.

Az első nagygyűlésen 82 Pius-egyesület képviselője vett részt, közülük 26 volt pap, 10 professzor, 5 tanár, 14 magasabb beosztású hivatalnok és ügyvéd.¹³ A résztvevők alacsony száma annak volt köszönhető, hogy több régióban kételkedtek a kezdeményezés sikerében és várakozó álláspontra helyezkedtek. Az első napon, az istentisztelet utáni nyilvános ülésen Lenning tartott beszédet,¹⁴ melyet aznap még két ülés követett. Itt a delegáltak számoltak be az Egyház helyzetéről, illetve helyi katolikus szervezeteikről. A második napon szólalt fel Wilhelm von Ketteler hopsteni plébános, aki sürgette a társadalmi és vallási kérdéseknek határozottabb felvetését.¹⁵ A gyűlésen a Frankfurtban ülésező parlament katolikus képviselőit közül többen megjelentek.

A német katolikus nagygyűlések¹⁶ küldetése az lett, hogy az egyház jogainak és a katolikus polgárok szabadságjogainak biztosítása érdekében demonstráljon, elősegítse az iskolák felekezeti jellegének megőrzését, illetve a keresztény társadalom fejlődését, erősítse a katolikusok öntudatát erősítése és egységét, a közös állásfoglalások kialakítását.¹⁷ A pártpolitika kérdéseit igyekeztek távol tartani, hangsúlyozva semlegességüket.

A *Katholischer Verein Deutschlands* feladata lett az egyesületi hálózatot koordinálása, és a nagygyűlési határozatok végrehajtása.¹⁸ IX. Pius pápa 1849. február 10-én üdvözölte a kezdeményezést,¹⁹ az egyesületek helyi vezetői általában papok voltak, de a tagok nagy részt világiak alkották. A világiak aktivizálásával sokan egyet értettek, de ezt csak az egyházi hierarchia felügyelete mellett helyezték.²⁰

Eleinte a találkozók félévente voltak,²¹ 1850-től viszont az évenkénti összejövetelek mellett döntöttek. Az 1850-es évektől ezeken már más katolikus társaságok

¹⁰ Scheidgen 2008. 438.

¹¹ Rauscher 1982. 234.

¹² Hertling 1989. 408.

¹³ Scheidgen 2008. 441.

¹⁴ Verhandlungen 1848. 5–8.

¹⁵ Franzen 2009. 361.

¹⁶ A német nagygyűlések történetét már a vizsgált korszakban feldolgozta: Kissling 1920. Az 1848 és 1994 közötti német nagygyűlések listáját közli: Hürten 1998. 145–148.; Steuch 1998. 235–247.

¹⁷ Szántó 1988. 384.

¹⁸ Rauscher 1982. 234–235.

¹⁹ Scheidgen 2008. 449–450.

²⁰ Rauscher 1982. 236–237.

²¹ Például: 1849-ben Breslauban és Regensburgban.

is képviseltették magukat, időpontjaiban számos katolikus egyesület tartotta közgyűléseit,²² e mellett a környékbeli lakosság mozgósítása érdekében népgyűléseket is rendeztek. Érdemi párbeszédre a szakosztályi ülések adtak alkalmat, így ezek jelentősége növekedett.

Az 1850-es évek második felében a nagygyűlések rendszertelenek voltak,²³ az 1858-as kölni találkozó után azonban ismét évenkénti találkozók lettek (*Generalversammlung der Katholischer Vereine Deutschlands*).²⁴ Az 1860-as évektől ezeken a szociális kérdés kapott egyre nagyobb figyelmet.²⁵

1868-ban változás történt a szervezés menetében. Addig a kijelölt helyszín készítette elő a gyűléseket, ekkor viszont Karl Heinrich Löwenstein elnökletével három egyházi és négy világi tagból álló Központi Bizottságot (*Zentralkomitee*) alakítottak a folyamatosság és a határozatok hatékonyabb végrehajtása érdekében.²⁶ Három év múlva a Központi Bizottság munkáját Löwenstein elnök mint Nagygyűlési Biztos (*Komissar der Generalversammlungen*) vette át, egészen 1898-as visszavonulásáig.²⁷ Ezt követően visszaállították a Központi Bizottság eredeti formáját.

1871 után – az egyesületi szabályozás változása miatt – a gyűléseket *Generalsammlungen der Katholiken Deutschlands* néven szervezték. Ekkor már belépőjegy váltásával bárki részt vehetett a vitában és szavazhatott a határozatokról.²⁸ Érdemi munka a szakosztályi üléseken folyt: missziós ügyek, karitatív tevékenység, keresztény művészet, szociális kérdés, tudomány és sajtó.²⁹

1865-ben (Trier) nagyjából 400-an jelentek meg, 1885-ben már 2000-en, az 1890-es években pedig 5000 feletti létszámokat becsülnék.³⁰ Az 1887-es trieri alkalomra nagyjából 1500 fő váltott jegyet (közülük 860 volt világi személy).³¹

Az 1870-es években a német egyesületi életben új típusú szervezetek (munkás-kereskedő- és kolping-egyletek) terjedtek el, ezért újra kellett gondolni a nagygyűlések szervezését is.³² A kultúrharc évei alatt a nagygyűlések politikai karaktere is

²² Rauscher 1982. 239.

²³ Az 1848 és 1852 közötti időszak német katolikus nagygyűléseit (elsősorban a szociális kérdés szempontjából) bemutatja: Filthaut 1960.; A kézművesség és az iparos oktatás szempontjából vizsgálta a 19. század német katolikus nagygyűléseit Götte 1966.

²⁴ Aschoff 2008. 121.

²⁵ Ritter 1954. 79.

²⁶ Rauscher 1982. 239.; Hürten 1998. 69.

²⁷ Aschoff 2008. 122.

²⁸ Horstmann 1976. 28.

²⁹ Aschoff 2008. 122.

³⁰ Aschoff 2008. 122.

³¹ SS. 1888. 158.

³² 1886-ban Erfurtban Evangélikus Szövetség (Evangelischer Bund) alakult, hasonló célokkal. Ez és a Centrumpárt politikai céljai ösztönözték hasonló katolikus tömegszervezet létrehozását. Rauscher 1982. 248.

felerősödött. 1879-től (Aachen) a centrupárti Ludwig Windthorst rendszeresen részt vett a találkozókön és 1891-ig a záróbeszédék jelentős részét ő tartotta. Ezekben a párt programját párhuzamba állította a gyűléseken elhangzottakkal.³³ Az 1889-es nagygyűlés (Bochum) eredménye volt a mainzi székhellyel megalakult „*Volksverein für das katholische Deutschland*”,³⁴ melynek tiszteletbeli elnöke Windthorst lett. A társadalmi munka előtérbe kerülésével több lett a munkás résztvevő, a népgyűlések elérték a 25-40 ezer fős létszámot. A *Volksverein* kiterjedt hálózattal rendelkezett, lakónegyed szintig voltak bizalmi emberei, és taglétszáma 1913-ra elérte a 800.000 főt.³⁵ Mindez természetesen nem volt független a Centrupárt tömegbázis-építési törekvéseitől. A német nagygyűlések igazi tömegrendezvényekké a századforduló körül váltak.³⁶

Ausztria

Az 1848-as mainzi egyúttal az első össznémet katolikus nagygyűlés is volt (*Allgemeiner Deutscher Katholikentag*), és 1867-ig további öt alkalommal kerültek megrendezésre osztrák területen a német nagygyűlések.³⁷ Az 1860-as évek végén regionális nagygyűléseket tartottak Grazban (1869) és Bécsben (1870, 1875), majd a Németországgal való viszony megváltozása után önálló osztrák nagygyűlések rendezésére került sor, először 1877-ben Bécsben (*Allgemeiner Österreichischer Katholikentag*).³⁸ Az összesen 2300 meghívott közül 684 fő egyházi, nagyjából 1600 pedig világi volt,³⁹ az elnöki tisztelet Anton Pergen gróf töltötte be. Itt is a német szakosztályi rendszer beosztását követték.⁴⁰

1887-ben helyi nagygyűlések voltak Nyugat-Csehországban és Felső-Ausztriában, majd 1889-ben ismét általános osztrák nagygyűlést rendeztek Bécsben.⁴¹ A korabeli beszámoló szerint a megnyitón a katolikus arisztokrácia köreiből mintegy 300 fő jelent meg (20 érsek és püspök, köztük Galimberti nuncius), a jelenlévők számát 3500-ra becsülték.⁴² Bár a program a gyűlést a „*Katholikentag für die Gesamt-Monarchie*”

³³ Aschoff 2008. 123.

³⁴ A német *Volksverein* két világháború közötti történetéről és előzményeiről: Grothmann 1996. 17–31. Lásd még: Ritter 1954.; Heitzer 1979.; Klein 1996.

³⁵ Rauscher 1982. 250–251.

³⁶ Essen (1906) 43.000 fő, Düsseldorf (1908) 61.000 fő, Breslau (1909) 26.000 fő, Mainz (1911) 56.000 fő. Aschoff 2008.124.

³⁷ Linz (1850), Bécs (1853), Linz (1856), Salzburg (1857), Prága (1860). Kissling 1920.; Leisching 1985. 204.

³⁸ Verhandlungen 1877.

³⁹ Leisching 1985. 205.

⁴⁰ Verhandlungen 1877. 20–23.

⁴¹ Verhandlungen 1889.

⁴² Kiss 1889. 425.

jelzővel illetve, azon Magyarországról kevesen vettek részt. A résztvevők – akiknek $\frac{3}{4}$ -ed része laikus volt – sokfelől érkeztek (Vorarlberg, Bukovina, Csehország, Dalmácia) és a tudósító szerint mindenhol német, olasz, magyar, horvát, szlovén, cseh, lengyel és rutén hangokat lehetett hallani.⁴³

A harmadik osztrák nagygyűlésre nagy hatással volt a *Rerum novarum* megjelenése, programjukban kiemelten szerepeltek a szociálpolitikai kérdések. Az 1892-es linzi nagygyűlésen a konzervatívok és a keresztényszocialisták véleménye ütközött,⁴⁴ illetve vita alakult ki a körül, hogy az országos vagy a regionális gyűléseknek van-e több értelmük.⁴⁵

Az 1896-os salzburgi negyedik ausztriai nagygyűlés fő témája az agrárkérdés volt.⁴⁶ Ezt követően Ambros Opitz és Ernst Silva-Tarouca javaslatára itt is általános gyűléseket (*Generalversammlungen*) szerveztek, azaz az összes katolikus egyesület képviselői részt vehettek rajtuk. A szervezést egy biztos és egy titkár a mellette működő kuratóriummal együtt végezte. Utóbbi tagjait az örökös tartományok delegálták.⁴⁷

Az ötödik és a hatodik általános nagygyűlést 1905-ben és 1907-ben rendezték Bécsben.⁴⁸ Az utóbbin kaptak először szavazati jogot a nők, illetve a beszédek a monarchia bármelyik nyelvén meg lehetett tartani.⁴⁹ Az utolsó általános osztrák nagygyűlés összehívása némi nehézségbe ütközött, mert a szlovének és a csehek a bécsi keresztényszocialisták miatt nem kívántak megjelenni. Végül 1911-ben sikerült erre is sort keríteni,⁵⁰ de a következő évben a központi szervezés feloszlott.⁵¹

Mindezekkel párhuzamosan az egyes koronaterületek és püspökségek saját gyűléseket rendeztek. Alsó-Ausztriában az 1890-es évektől voltak ilyenek,⁵² és Stájerországban (Graz, 1869 és 1891), Felső-Ausztriában (Linz, 1887), Salzburgban (1902) és Tirolban (Innsbruck, 1909) is több alkalommal. Az utolsó ilyen katolikus nagygyűlést 1913. augusztus 15–17. között tartották Linzben a csehországi németek kezdeményezésére, és az első *Deutsch-Österreichischer Katholikentag* névvel illették.⁵³

Csehországban és Morvaországban egyaránt voltak cseh és német katolikus nagygyűlések. Már az 1860-as prágai német találkozónak volt cseh szekciója, majd 1887 és

43 Kiss 1889. 425.

44 Bericht 1892.

45 Leisching 1985. 205.

46 Bericht 1896.

47 Leisching 1985. 206.

48 Bericht 1905., Bericht 1907., Hofrichter 1966. 15–37.

49 Addig a beszédek németül hangzottak el. Leisching 1985. 206.

50 Hofrichter 1966. 81–102.

51 Leisching 1985. 207.

52 *Landeskatholikentag*: Bécs (1894, 1898, 1903), St. Pölten (1908), Wiener-Neustadt (1911), Krems (1914). *Diözesenkatholikentag*: St. Pölten (1895).

53 Leisching 1985. 207.

1890 között az észak-csehországi részeken minden évben volt katolikus nagygyűlés,⁵⁴ a századforduló után pedig összesen három alkalommal (Warnsdorf – 1904, Eger – 1906, Rumburg – 1908).

Morvaországban két német katolikus nagygyűlés volt, 1901-ben Olmützben és 1911-ben Brünnben. Ezt megelőzően Brünn már otthont adott morva katolikus nagygyűléseknek (1851, 1852, 1853) és volt itt cseh katolikus találkozó is (1894).⁵⁵ 1901 után katolikus nagygyűléseket rendeztek Prágában (1908), Königggrätz-ben (1909), Kolin-ban (1913). 1908-ban Teschenben még egy lengyel nagygyűlés is volt.⁵⁶

A soknemzetiségű Ausztriában a szlovén katolikus megújulás fontos állomását jelentő első nagygyűlést 1892-ben Laibachban tartották. Az 1908-as rovinji nagygyűlésig még 1900-ban és 1903-ban találkoztak. A korszakban az utolsó szlovén-horvát közös katolikus összejövetelre 1913-ban került sor.⁵⁷

A monarchiabeli olaszok számára Trientben (1902) és Triesztben (1906) voltak katolikus nagygyűlések. Ezeket egyházmegyei bizottságok szervezték, és erőteljes keresztényszociális jellegük volt. 1902-ben az akkor még diák Alcide de Gasperi is felszólalt egy trienti katolikus egyetem felállítása érdekében.⁵⁸

Ausztriában egyrészt igyekeztek általános katolikus nagygyűléseket szervezni, melyeken 1907-ig a német jelleg dominált, párhuzamosan viszont a Monarchia népei – beleértve a németajkúakat is – törekedtek saját gyűléseket rendezni.

Belgium

A belga katolikusokra különösen az 1862-es aacheni német kongresszus volt hatásos, ugyanis az első nagygyűlést 1863 augusztusában tartották Mechelenben, olyan előadókka mint Montalembert, Abert de Broglie herceg, Wiseman kardinális, Manning bíboros, August és Peter Reichensperger, Adolf Kolping és Mermillod abbé. A legemlékezetesebb beszédet Montalembert tartotta „Szabad egyház, szabad államban” címmel.⁵⁹

A sikereken fellelkesülve határozták el, hogy létrehozzák a „katolikus mozgalom” nyugat-európai központját, szervezetet építenek ki a nemzetközi összefogás érdekében. A terv motorja Antoine Édouard Ducpétiaux belga újságíró volt. Az 1864-ben megtartott második nagygyűlés után azonban már láthatóak voltak

⁵⁴ Warnsdorf (1887), Georgswalde (1888), Schluckenau (1889), Warnsdorf (1890).

⁵⁵ A második Prágában (1899), a harmadik (1904) megint Brünnben volt.

⁵⁶ Leisching 1985. 209.

⁵⁷ Előzményként a délszlávok részére 1909-ben már tartottak katolikus nagygyűlést Dubrovnikban. Leisching 1985. 209.

⁵⁸ Leisching 1985. 209.

⁵⁹ Evans 1999. 137.

a belga katolikusokat megosztó ellentétek⁶⁰ a politikai liberalizmushoz való viszony és a modern tudományosság kérdéseiben. Itt alakult meg az *Union Catholique* nevű egyesület, melyet a nagygyűlések szervezőjének szántak.⁶¹

A következő találkozót 1867-ben sikerült megtartani, ezt követően azonban hosszabb ideig nem voltak nagygyűlések, és az *Union Catholique*-ot 1871-ben a püspöki kar megszüntette. Mintegy második nekilendülésképpen 1886 és 1890 között három nagygyűlést rendeztek Liège-ben, melyeken a szociális kérdés állt a viták középpontjában. Ez a katolikus egység megbomlásával járt, melyet tovább bonyolított, a kereszténydemokrácia zászlóbontása az 1909-es mecheleni kongresszuson.⁶²

Svájc

A német eredmények inspirációt jelentettek a katolikus kisebbséggel rendelkező Svájcban is.⁶³ Tartós eredményt azonban annak ellenére sem sikerült elérniük, hogy az 1868-as bambergi nagygyűlésen egy Központi Bizottságot hoztak létre a szervezés biztosítására. Az 1880-as évek közepétől az egyes kantonokban sor került diaszpóra-gyűlések (*Diasporatage*) összehívására, melyek a későbbi svájci gyűlések előzményeinek tekinthetők.⁶⁴ Ezek szervezését két rivális szervezet is igyekezett kézbe venni, kevés sikerrel.⁶⁵ Végül 1903 szeptemberében Luzern-ben rendezték meg az első katolikus nagygyűlést mintegy 12–15.000 résztvevővel. A nyilvános- és szakosztályi ülések mellett az egyesületek delegáltjai külön gyűléseket rendeztek. A kantonális rendszer és a diaszpóra-helyzet miatt a népgyűlési karakter itt kevésbé domborodott ki, a gyűlések politikai elkötelezettsége viszont erős volt.⁶⁶ Itt hozták létre a katolikus egyesület összefogó ernyőszervezetet, a *Schweizerischer Katholischer Volksverein*-t (SKVV), melynek Központi Bizottsága a nagygyűlések szervezője lett. Az SKVV-nek kantonális szinten fiókszervezetei működtek,⁶⁷ és bár a püspöki kartól formálisan független volt, informális csatornákon keresztül felügyelték. Az 1905 és 1919 közötti időszak az együttműködésről szólt, a püspökök rendszeresen részt vettek a nagygyűléseken.⁶⁸

⁶⁰ Niedermayer 1865.

⁶¹ Kiss 1889. 424.

⁶² Gianone – Klestenitz 2017. 20–21.

⁶³ A svájci katolikusok a kantonokban elszórva éltek és egyfajta alternatív társadalom kialakítására törekedtek, létrehozva saját intézményeiket: iskolákat, egyesületeket, sajtóhálózatot, stb. Imstepf 1987. 4–6., 9–13. Erről bővebben: Altermatt 2001.

⁶⁴ Imstepf 1987. 22–24.

⁶⁵ Imstepf 1987. 26–30.

⁶⁶ Imstepf 1987. 51–54.

⁶⁷ Imstepf 1987. 141–145.

⁶⁸ Imstepf 1987. 192., 208.

Az első világháború előtt 1906-ban (Freiburg), 1909-ben és 1913-ban (St. Gallen) volt svájci katolikus nagygyűlés, az utolsó alkalommal már 25-30.000 résztvevővel.⁶⁹

Franciaország

Franciaországban a párizsi kommün leverése után a vallásellenes és forradalmi törekvésekkel szembeni védekezés érdekében 1872 augusztusában javaslat született a szervezetek országos szövetségének létrehozására. Ennek eredménye a „*Congrès des comités catholiques*” első párizsi összehívása lett, mely kongresszust 1892-ig a minden évben megrendezték. Szakosztályai a vallási kérdések mellett oktatási-nevelési, sajtó és szociális kérdésekkel foglalkoztak.⁷⁰

A francia nagygyűléseket a pápa és a püspökök is támogatták, ennek ellenére nem lettek a németekhez hasonló jelentőségűek. Ennek oka az lehetett, hogy első sorban a katolikus monarchistákat sikerült mozgósítaniuk, a köztársaságpártiakat nem, programjukban a szociális kérdés jóval kisebb szerepet kapott. A véget az jelentette, mikor a kongresszus 1892-es üdvözlő táviratára XIII. Leó pápa úgy válaszolt, hogy reméli tőlük a köztársasági alkotmány támogatását. A katolikus körök ezután inkább egyházmegyei szervezetekhez, illetve az „*Association catholique de la jeunesse française*”-hoz csatlakoztak.

A szerveződés új fóruma a „*Congrès nationaux catholiques*” lett. Első ülésüket Reims-ben tartották, melyet két párizsi találkozó követett 1897-ben és 1898-ban. A célok megegyeztek a korábbiakkal, de a politikai nézőpont változott. A kereszténydemokraták már 1896-ban és 1897-ben is rendeztek külön találkozót Lyonban, 1898 után regionális-tartományi gyűlések voltak, 1905-öt követően pedig jellemzően egyházmegyei gyűlésekre került sor.

A munkásokkal foglalkozó papok találkozóiból nőtt ki a szociális kérdésre összpontosító *Union des œuvres ouvrières catholiques*, mely 1871-ben Nevers-ben központi irodát hozott létre, és kongresszusok sorát rendezte. Egy másik vonalat képviselt az 1904 után Lyonban induló Szociális Hetek programsorozat, minden évben más városban a társadalmi kérésekre felfűzött tematikával. Franciaországban tehát nem volt sikeres a központi nagygyűlés szervezés meghonosítása, e helyett párhuzamos katolikus kongresszusokról beszélhetünk.⁷¹

⁶⁹ Imstepf 1987. 67.

⁷⁰ Kiss 1889. 425.

⁷¹ Gianone – Klestenitz 2017. 22.

Olaszország

A pápai állam 1870-es megszállása után a Szentszék az olasz katolikusokat a politikai élettől való távolmaradásra kérte („*Non expedit*” és „*Ne eletti, ne elettori*”). Ez megosztotta a katolikus tábor: a támogatók szorgalmazták a Szentszék jogainak védelmét, tiltakoztak az egyházellenes kormányzati döntések végrehajtása ellen („*intransigenti*”), mások viszont kompromisszumos megoldást szerettek volna („*clerico-liberali*”).

A helyzet korlátozta a keresztényszociális irányzat mozgásterét, ennek ellenére Lombardia és Veneto területén szaporodtak a segély- és érdekvédelmi egyesületek.⁷² A velencei katolikusok 1871 októberében bejelentették, hogy szövetséget hoznak létre a katolikus ügyek képviseletére, az egyesületek összefogására és az első olasz katolikus kongresszus megszervezésére. Az utóbbit végül 1874 júniusában rendezték Velencében. A következő évben, Firenzében elfogadtak egy alapszabályt, melyben az új szervezet „*Opera dei Congressi Cattolici in Italia*” néven szerepelt.

Céljuk az Egyház jogainak védelme, az olasz egyesítés és a liberális törvényhozás negatív hatásainak csökkentése illetve a katolikus egyesületek koordinálása volt, mindez a pápa és a püspöki kar iránymutatásai szerint.⁷³ A kulturális és szociális egyesületek mellett a katolikus szövetkezetek és népbankok is az *Opera dei Congressi* hatáskörébe tartoztak. A plébánosok felügyelete alatt szervezni igyekeztek a falusi és kisvárosi kisgazdákat, kistermelőket, kisiparosokat és napszámosokat egyaránt.⁷⁴

Az *Opera* központjai Velencében és Bolognában voltak, de létrejöttek regionális, egyházmegyei és plébániai bizottságok is. Az 1881. évi bolognai találkozó után a szervezet gyors fejlődésnek indult, saját hetilapjukat, az *Il Movimento Cattolico*-t 1880. január 1-jén indították.

Az olaszországi nagygyűléseken a katolikus egyletek képviselői mellett magán-személyek is részt vehettek.⁷⁵ Itt is szakosztályi rendszer működött: 1. vallási ügyek, 2. karitatív ügyek, 3. oktatás, 4. sajtó, 5. keresztény művészet és szakrális zene.⁷⁶ Az ötödik kongresszus (1879) alkalmával a karitatív ügyek szekcióját (*Sezione opere di carità*) átalakították keresztény gazdálkodási szekcióvá (*Sezione di Economia cristiana*). A vezetés és a szervezés professzionalizálása érdekében az 1887-es luccai kongresszus létrehozta az Általános Állandó Bizottságot (*Comitato Generale Permanente*), melynek tevékenysége – szervezetileg is – öt részre tagolódott: 1. Szervezési ügyek, 2. társadalmi-gazdasági ügyek, 3. oktatási ügyek, 4. sajtó ügyek, 5. művészeti kérdések.

⁷² Horváth 2011. 319.

⁷³ Opera Dei Congressi.

⁷⁴ Horváth 2011. 320.

⁷⁵ Kiss 1889. 424.

⁷⁶ Gambasin 1958. 332.

Giuseppe Melchiorre Sarto matovai püspök – a későbbi X. Pius pápa – 1890-ben a Lodiban tartott nyolcadik katolikus nagygyűlésen „*Engedelmesség a Pápa iránt az Actio Catholicában*” címmel mondott beszédet: „*Ő tegyék, hogy minél előbb vigasztaló tudomására jusson, hogy az általa megáldott összes olasz egyesületek egységbe tömörítették erejüket, s hódolattal helyezik lábai elé – várva parancsait.*”⁷⁷ Sarto püspök a tízedik velencei regionális gyűlésén (1895) is kiemelte az egyházi kontroll fontosságát.⁷⁸

1891 után a *Rerum novarum* hatására az olasz katolikusok között is sokan fordulatról beszéltek: a fő cél nem a pápa világi hatalmának visszaállítása (politikai aktivitás), hanem a társadalmi szervezkedés (társadalmi aktivitás).⁷⁹ Utóbbi eredményei elsősorban Észak-Olaszországban voltak érezhetőek, a déli területeken kevésbé.⁸⁰ Az *Opera* tevékenysége összességében sikeres volt. Az 1897-es milánói (XV.) nagygyűlésen az alábbi adatokat tették közzé: eddig alakult 1830 plébániai bizottság, 310 ifjúsági kör, 160 vidéki bank, 223 munkás-egyesület, 33 folyóirat és 16 egyetemi kör.⁸¹

Az 1898-as év döntő fontosságú volt, ugyanis a Milánóban – és közel 50 másik városban – történt zavargások⁸² után bevezetett intézkedések nem tettek különbséget az államellenes cselekményekkel vádolt szocialista és a katolikus szervezetek között, így a korlátozások az *Operát* is érintették: 4 regionális bizottságot felszámoltak, 70 egyházmegyei bizottság, 2600 plébániai bizottság, 600 ifjúsági- és 5 egyetemi körök szűnt meg, több újságot betiltottak. A katolikusok belülről is megosztottak voltak: egy részük úgy gondolta, ha el akarják kerülni, hogy a szocialisták hatalomra kerüljenek, választási szövetséget kell kötni a liberálisokkal. A tábor másik fele viszont úgy látta, a szocialisták tiltakozása jogos elemeket tartalmaz, a velük kötendő anti-liberális szövetség akár hasznos is lehet.

A megosztottság nem tett jót az *Opera* megítélésének, és a pápa 1901-es békítési kísérlete sem járt sikerrel. Ezért 1902-ben már a katolikus mozgalom új alapokra helyezése volt a Szentszék célja.⁸³ Mikor 1902-ben elhunyt az *Opera* elnöke, helyére a pápa a 43 éves Giuseppe Grossoli pápai kamarást nevezte ki:⁸⁴ Az új elnök székfoglalójában ezt mondta: „[...] a kongresszusok ügyének vezetésében reám hármas kötelesség hármlik: első az, hogy mindent, a mit a pápa szükségesnek jelentett ki, korlátozás nélkül megköveteljek; második az, hogy haladéktalanul mindent kizárjak, a mit ő szentsége világosan kizárt, harmadik az, hogy azon a tágas téren, mely e két határvonal közt táruel, oly bő

⁷⁷ Facchinetti 1935. 175–176.

⁷⁸ Gal 1952. 263.

⁷⁹ Horváth 2011. 321.

⁸⁰ A katolikus kongresszusokról. *Religio*, 1891. július 8. 10.

⁸¹ Más adatok szerint 1897-ben 3982 plébániai csoport, 708 ifjúsági tagozat, 12 egyetemi kör, 700 földműves kassza, 24 katolikus bank működött. Leoncini 1961. 86.

⁸² Horváth 2011. 325.

⁸³ Egyházi Szemle, külföldi egyházi élet. *Protestáns Szemle*, 1902/4. 246–247.

⁸⁴ Egyházi Tudósítások. *Religio*, 1902. november 1. 298–299.

szabadságot engedjek a vitatkozásnak és alkalmazásnak, a minő alkalmas arra, hogy a jelen idők hivatásai és küzdelmeihez illő jellemeket neveljen. [...] közös közép-pont óhajtok lenni [...]”⁸⁵ A manőver azonban nem hozta meg a várt eredményt.

A korszak utolsó (XIX.) nagygyűlését 1903 novemberében a pápa ösztönzésére tartották Bolognában.⁸⁶ X. Piusz 1904 júliusában úgy döntött, hogy a társadalmi-gazdasági ügyekkel foglalkozó II. szekció kivételével feloszlatja az *Opera*-t. Az 1905 júniusában kiadott *Il fermo proposito* kezdetű enciklikája pedig új irányt szabott a katolikus világiak szervezkedésének. A következő évtől útjára bocsátott *Actio Catholica* szorosabb egyházi ellenőrzés alatt állt,⁸⁷ és a katolikus akció előterébe a lelkeségi-hitéleti kérdések kerültek, a politikai, munkaügyi és szociális kérdések ezeknek rendelődtek alá.⁸⁸

Az *Opera* helyett valójában három szervezet jött létre: a Népi Unió (*l'Unione Popolare fra i Cattolici d'Italia*) a német *Volksvereinnak* a olasz megfelelője volt,⁸⁹ a megmaradt II. szekcióból alakult az Olasz Katolikusok Gazdasági-Szociális Uniója (*l'Unione Economica Sociale dei Cattolici Italiani*), harmadikként pedig létrejött az Olasz Katolikus Választási Unió (*l'Unione Elettorale Cattolica Italiana*).⁹⁰

A Katolikus Akció Állandó Tanácsát (*Giunta Permanente dell'Azione Cattolica*) XV. Benedek pápa hívta életre 1915. február 25-én Giuseppe Dalla Torre elnöklete és Don Luigi Sturzo titkársága mellett. 1919-ben pedig megalakult a Munkások Olaszországi Szövetsége (*Confederazione italiana dei lavoratori*) és az Olasz Néppárt (*Partito Popolare Italiano*).

Spanyolország

Spanyolország nagygyűlései esetében a hierarchia volt a kezdeményező fél. E mögött a katolikus társadalom mély, liberális–konzervatív és republikánus–royalista tengelek menti megosztottsága állt, amit a lakosság 82%-os írástudatlansága súlyosbított.⁹¹ A katolikus nagygyűlési mozgalom itt elsősorban nem a liberális állammal szembeni védekezés eszköze, hanem a társadalmi béke megteremtésének kísérlete lett.⁹²

Ciriaco M. Sancha y Hervás madrid-alcalai püspök 1888 márciusában indítványozta az első nagygyűlés megszervezését,⁹³ Rampolla bíboros államtitkár pedig

⁸⁵ Egyházi Tudósítások. *Religio*, 1902. november 12. 323.

⁸⁶ Leoncini 1961. 87.

⁸⁷ Horváth 2011. 329.

⁸⁸ Mihelics 1923a. 398.

⁸⁹ Mihelics 1923a. 397.

⁹⁰ Leoncini 1961. 88.

⁹¹ Szántó 1988. 485.

⁹² *Diccionario* 1972. 604.

⁹³ *Diccionario* 1972. 604.

augusztusban tájékoztatta őt a pápa támogatásáról.⁹⁴ A gyűlést 1889-ben Madridban tartották, melyet további hat alkalom követett 1902-ig.

1890-ben Zaragozában programot fogadtak el a katolikusok egységének megteremtéséről, két évvel később Sevilleben petíciót írtak alá a kötelező vallás- és erkölcsoktatás támogatására. A 4850 résztvevő nagy része egyháziakból állt, de jelentős számban érkeztek a felsőoktatás területéről is.⁹⁵ Rampolla bíboros indítványára a burgosi nagygyűlésre (1899) a püspöki kar újabb programot dolgozott ki a katolikus szakadás felszámolása, kevés sikerrel.⁹⁶

A spanyol katolikus nagygyűléseken is voltak nyilvános ülések (*sessiones de pública*) és szakosztályok (*sessiones de estudio*), melyek hitbuzgalmi, propaganda, karitatív és vallási-tudományos témákkal foglalkoztak, azonban velük kapcsolatban az a vélemény alakult ki, hogy nem sok konkrét eredményt tudnak felmutatni. Már az 1894-es tarragonai gyűlésen felmerült, hogy létre kellene hozni egy végrehajtó testületet a hatékony munka érdekében, előrelépés azonban nem történt. Az utolsó, 1902-es Santiago de Compostella-i alkalom záróbeszédében elhangzott, hogy a gyűlés eredménye is csak egy kötet lesz a könyvtárak polcain, a korábbiak mellett.⁹⁷

Mexikó és Argentína

Latin-Amerika több országában már az *Actio Catholica* felállítása előtt voltak kezdeményezések a katolikus társadalomszervezés terén. Mexikóban az első katolikus kongresszusra 1903-ban került sor, mely elkötelezte magát a munkásegysületek ügye mellett, a plébánosok figyelmébe ajánlva ezeket. Refugio Galinda 1905-ben publikálta *Megújulás és kereszténydemokrácia* című nagy hatású művét, 1908-ban pedig már 20.000 tagja volt az *Unión Católica Obrera-nak*. 1911-ben egy katolikus párt (*Partido Católico Nacional*) is alakult, 1912-ben pedig létre hozták a Katolikus Munkásegysületek Szövetségét (*Confederación de Círculos Obreros Católicos*) a *Rerum novarum* szellemiségében. A századforduló után Mexikóban a küzdelem már egy új típusú, a társadalomban betöltött szerepét újraértékelő Egyház ellen folyt.⁹⁸

Argentínában 1867-ben Felix Frías megalapította a Katolikus Szövetséget, mely 1908-ig két katolikus nagygyűlést rendezett Buenos Aires-ben. Az első 1884 augusztusában nagy lelkesedéssel, de kevés eredménnyel, a másodikat 1907 októberében

⁹⁴ Congreso Católico Nacional Español (1889, 1902).

⁹⁵ Tercer Congreso Católico Nacional Español (Sevilla, 1892).

⁹⁶ Diccionario 1972. 605.

⁹⁷ Diccionario 1972. 605.

⁹⁸ Dussel 1967. 182.

350 delegált képviselő részvétele mellett. Utóbbi találkozó célja egy katolikus napilap létesítése és a Katolikus Nevelés Ligájának megszervezése volt.⁹⁹

Az angol nyelvű területek

Az 1870-es évektől Anglia több egyházmegyéjében (Salford, Westminster, Leeds) helyi érdekvédelmi szövetségek jöttek létre, melyek összefogására alakult meg a *Catholic Union of Great Britain*. Regionális nagygyűlésekre többször sorkerült Londonban, Lancashire-ben és Birminghamben, de az első országos katolikus kongresszust csak 1910-ben sikerült megszervezni Leeds városában, az 1908-as londoni nemzetközi eucharisztikus kongresszus sikerén felbuzdulva.¹⁰⁰ A brit katolikusok társadalmi tevékenységét elsősorban az 1872-ben alapított *Catholic Truth Society* szervezte, melyek 1903-ban megalapították írországi változatát is *Catholic Truth Society of Ireland* néven.

Az észak-amerikai katolikusoknak két nagygyűlése volt a háború előtt. Az első Baltimore-ban (Maryland) 1889 novemberében az amerikai egyházszervezet megalapításának 100. évfordulóján. Az 1200 delegált képviselőt az egyházmegyéek püspökei választották ki, akik a szegénység kezeléséről, világiaknak a papság munkájába való bevonásáról és a katolikusok egységéről tanácskoztak. Az előadások anyagát egy egyházi tanácsadó bizottság előzetesen hagyta jóvá, egy szervezőbizottság (*Committee on Organization*) a rendezvényt készítette elő, egy harmadik pedig (*Committee on Paper*) a szekcióületeket szervezte.

Az 1893. évi második katolikus nagygyűlés helyszínéül az éppen aktuális világkiállítási helyszínt, Chicagót választották.¹⁰¹ A chicagói érsek, mint a szervezőbizottság elnöke három fő tárgyalási témát jelölt ki: a szociális kérdés a *Rerum Novarum* fényében, a katolikus oktatás kérdése és a szentszék függetlenségének ügye. A témákról nem volt mód vitatkozni, viszont írásban mindenki benyújthatta elképzeléseit.

Az ausztrál katolikusok első nagygyűlése 1900. szeptember 9-én kezdődött Sydney-ben. Az elnöklő Moran bíboroson kívül jelen volt további 3 érsek, 8 püspök, nagyjából 2000 pap és számos világi katolikus. Az egy hétig tartó szekcióületek a már szokásosnak tekinthető témákat érintették.

A második nagygyűlést 1904-ben rendezték Melbourne-ben a szeplőtelen fogantatás dogmájának jubileumi ünnepségéhez kapcsolva. Az elnökséget a melbourne-i érsek, Thomas J. Carr vállalta, a díszvendégek a brit nemzetközösségből, Új-Zélandról és a Csendes-óceáni szigetekről érkeztek. Az összejövetelek legfontosabb eredménye

⁹⁹ Dussel 1967. 181.

¹⁰⁰ Report 1910. V.

¹⁰¹ Progress é.n. 10–202.

a *Catholic Truth Society of Australia* létrehozása volt, mely a katolikus társadalomszervezés fontos tényezője lett.¹⁰²

Összegzés

A német szervezési minták a nyugat–keleti irányú tudástranszfer segítségével – Auszt-ria közvetítésével – Magyarországon is hatással voltak a katolikus nagygyűlések megrendezésére. A magyar katolikus sajtó a német nagygyűlésekről számolt be leg-részletesebben, a hazai nagygyűlések előadói gyakran hivatkoztak ennek eredmé-nyeire, szembeállítva a franciák sikertelenségeivel. A német hatás minden későbbi nagygyűlés esetében fontos volt, az olasz példa pedig azért érdekes, mert a korszak pápái itt szereztek személyes tapasztalataikat, mely aztán befolyásolta a más orszá-gek számára adott iránymutatásaikat.

A nagygyűléseket – a spanyol és részben az amerikai példa kivételével – alulról jövő kezdeményezések hozták létre, melyeket a hierarchia felülről igyekezett kont-rollálni. Funkciójuk nagyjából mindenhol hasonló volt: az egyházi állapotokra vo-natkozó „helyzetelemzés”, az együttes fellépés, a katolikus identitás erősítése és az ellenfél identifikálása, konkrét társadalomszervezési javaslatok vitája és a katoliku-sok egységének megteremtése.

Az hogy a mozgalom mennyire volt sikeres nagyban függött az adott ország ka-tolikusainak társadalmi súlyától, illetve a rájuk nehezedő politikai nyomás erősségé-től. A szervezést, a határozatok végrehajtását és kommunikálását a legtöbb helyen egy országos ernyőszervezet végezte. Egy idő után szinte mindenütt új, szélesebb társadalmi bázisú szervezet alakítására került sor, mely mögött a politikai tömegbá-zis-szervezés szándéka húzódott.

Sokhelyütt került sor regionális, egyházmegyei szintű találkozókra is, melyben szerepe lehetett az adott ország szövetségi jellegének, tartományi beosztásának, a katolikus kisebbség térbeli elhelyezkedésének, politikai és nemzetiségi megosztott-ságának, esetleg az egyházmegyék külön ambícióinak is. A résztvevők között or-szágonként eltérő volt az egyháziak és a világiak aránya: Németországban és Svájc-ban nagyjából fele-fele, Ausztriában a háromnegyed rész világi volt.¹⁰³ A politikai megosztottság mindenütt problémát okozott, mely indokolta az egyházi hierarchia felügyeleti igényét, a püspöki karok egy része ott ült a díszelnökségben vagy asz-szisztált a liturgikus cselekményeknél, de a katolikus világi arisztokrácia részvétele is meghatározó volt.

¹⁰² Catholic Encyclopedia (Catholic Congress)

¹⁰³ SS. 1888. 158.; Kiss 1889. 425.; Imstepf 1987. 271.

Felhasznált források

Sajtó

Protestáns Szemle – 1902.
Religio – 1891., 1902.
Szövetségi Értesítő – 1907.

Nyomtatott források

Bericht 1892 = Bericht über den III. allgemeinen österreichischen Katholikentag in Linz. 1892.
Bericht 1896 = Bericht über den IV. allgemeinen österreichischen Katholikentag in Salzburg. 1896.
Bericht 1905 = Bericht über den V. allgemeinen österreichischen Katholikentag in Wien. 1905.
Bericht 1907 = Bericht über den VI. allgemeinen österreichischen Katholikentag in Wien. 1907.
Progress é.n. = Progress of the Catholic Church in America and the great Columbian Catholic Congress of 1893. Chicago, é.n. 1-2. kötet egyben.
Report 1910 = First National Catholic Congress. Leeds, July 29. – August 2. 1910. Official Report. London, 1910.
Verhandlungen 1848 = Verhandlungen der ersten Versammlung des katholischen Vereines Deutschlands am 3. 4. 5. und 6. October 1848 zu Mainz. Mainz, 1848.
Verhandlungen 1877 = Verhandlungen des Allgemeinen österr. Katholikentages für die gesammte Monarchie zu Wien am 30. April 1., 2. und 3. Mai 1877. Wien, 1877.
Verhandlungen 1889 = Verhandlungen des 2. Allgemeinen österreichischen Katholikentages für die gesammte Monarchie zu Wien am 29. und 30.. April 1. und 2. Mai 1889. 1-2. Band. Wien, 1889.

Szakirodalom

Altermatt 2001 = Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Budapest, 2001.
Aschoff 2008 = Aschoff, Hans-Georg von: Von der Revolution 1848/49 bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. In: Gatz, Erwin: Geschichte des kristlichen Lebens – 8. Band – Laien in der Kirche. Freiburg–Basel–Wien, 2008. 115–192.

- Clark – Kaiser 2009 = Clark, Christopher – Kaiser, Wolfram: Introduction: The European culture wars. In: Christopher Clark, Wolfram Kaiser (ed.): Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in the Nineteenth-Century Europe. Cambridge, 2009.
- Diccionario 1972 = Vaquero, Quintín Aldea – Martínez, Tomás Martín – Gatell, José Vives: Diccionario de Historia Eclesiástica de España. Madrid, 1972.
- Kiss 1889 = Kiss János: A katolikus nagygyűlések és a II. bécsi kath. kongresszus. Katholikus Szemle 3. (1889), 422–448.
- Dussel 1967 = Dussel, Enrique: Historia de la Iglesia en América Latina. Medio milenio de coloniaje y liberación (1492–1992). Madrid, 1967.
- Evans 1999 = Evans, Ellen Lovell: The Cross and the Ballot – Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and The Netherlands 1785–1985. Boston, 1999.
- Facchinetti 1935 = Facchinetti, Fr. Vittorio: X. Pius pápa lelke. Budapest, 1935.
- Filthaut 1960 = Filthaut, E.: Deutsche Katholikentage 1848–1958 und Soziale Frage. Essen, 1960.
- Franzen 2009 = Franzen, August: Historia de la Iglesia. Santander, 2009.
- Gal 1952 = Gal, Hieronymos Dal: Pius X. Freiburg, 1952.
- Gambasin 1958 = Gambasin, Angelo: Il movimento sociale nell’Opera dei Congressi (1874–1904). Contributo per la storia del cattolicesimo sociale in Italia. Roma, 1958.
- Gianone – Klestenitz 2017 = Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Budapest, 2017.
- Götte 1966 = Götte, Franz Josef: Die deutschen Katholikentage im neunzehnten Jahrhundert und ihre Verhandlungen über den Problembereich Handwerk und Erziehung. Frankfurt am Main, 1966.
- Grothmann 1996 = Grothmann, Detlef: Verein der Vereine – Der Volksverein für das katholische Deutschland im Spektrum des politischen und sozialen Katholizismus der Weimarer Republik. St. Augustin, 1996.
- Heinen 2008 = Heinen, Ernst: Der Kölner Katholikentag 1894. In: Fleckenstein, Gisela – Klöcker, Michael – Schlossmacher, Norbert: Kirchengeschichte – Alte und neue Wege. 2. Band. Frankfurt–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 2008. 643–676.
- Heitzer 1979 = Heitzer, Horstwalter: Der Volksverein für das Katholische Deutschland im Kaiserreich 1890–1918. Mainz, 1979.
- Hertling 1989 = Hertling, Ludwig: Historia de la Iglesia. Barcelona, 1989.
- Hofrichter 1966 = Hofrichter, Peter: Die österreichischen Katholikentage des 20. Jahrhunderts (bis 1933). Wien, 1966.

- Horstmann 1976 = Horstmann, Johannes: Katholizismus und moderne Welt (Katholikentage, Wirtschaft, Wissenschaft – 1848 bis 1914). München–Paderborn–Wien, 1976.
- Horváth 2011 = Horváth Jenő: Olaszország. In: Vadász Sándor (szerk.): 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok. Budapest, 2011. 297–332.
- Hürten 1998 = Hürten, Heinz: Spiegel der Kirche – Spiegel der Gesellschaft – Katholiken im Wandel der Welt. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1998.
- Imstepf 1987 = Imstepf, Armin: Die schweizerischen Katholikentage 1903–1954. Freiburg, 1987.
- Kissling 1920 = Kissling, Johannes B.: Geschichte der deutschen Katholikentage. 1–2. Band. Münster, 1920.
- Klein 1996 = Klein, Gotthard: Der Volksverein für das Katholische Deutschland 1890–1933. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996.
- Klestenitz 2015 = Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: Klestenitz Tibor (szerk.): A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Budapest, 2015. 45–58.
- Leisching 1985 = Leisching, Peter: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918 - 4. Band - Die Konfessionellen. Wien, 1985. 1–247.
- Leoncini 1961 = Leoncini, Luigi: Itália egysége és az egyház. Katolikus Szemle 13. (1961/2), 84–90.
- Mihelics 1923 = Mihelics Vid: A katolikus szellem Olaszországban. (Első közlemény). Katolikus Szemle 37. (1923/7), 393–408.
- Niedermayer 1865 = Mecheln und Würzburg. Katholiken-Versammlungen in Belgien und Deutschland. Freiburg, 1865.
- Rauscher 1982 = Rauscher, Anton: Der Soziale und politische Katholizismus - Entwicklungslinien in Deutschland 1803–1863. 2. Band. München–Wien, 1982.
- Ritter 1954 = Ritter, Emil: Die katholisch-soziale Bewegung Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert und der Volksverein. Köln, 1954.
- Scheidgen 2008 = Scheidgen, Hermann-Josef: Der deutsche Katholizismus in der Revolution von 1848/49. Episkopat, Klerus, Laien, Vereine. Köln–Weimar–Wien, 2008.
- SS. 1888 = SS.: A XXXIV. német kath. kongresszus Trierben. Katolikus Szemle 2. (1888:1), 158–172.
- Steuch 1998 = Stauch, Martin: Die Deutschen Katholikentage 1848–1998. In: Hehl, Ulrich von – Kronenberg, Friedrich: Zeitzeichen. 150 Jahre Deutsche Katholikentage 1848–1998. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1998. 235–247.
- Szántó 1988 = Szántó Konrád: A Katolikus Egyház története. II. kötet. Budapest, 1988.

Internetes források

- Catholic Encyclopedia (Catholic Congress): <http://www.newadvent.org/cathen/>
(Letöltés: 2015. január 12.)
- Congreso Católico Nacional Español (1889, 1902): <http://www.filosofia.org/ave/001/a052.htm> (Letöltés: 2015. január 12.)
- Opera Dei Congressi: <http://toniologiuseppe.blogspot.hu/2012/10/aggiornamenti-su-opera-dei-congressi-e.html> (Letöltés: 2015. augusztus 10.)
- Tercer Congreso Católico Nacional Español (Sevilla, 1892): <http://www.filosofia.org/ave/001/a053.htm> (Letöltés: 2015. január 12.)

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében

A katolikus társadalom megszervezésének ügye a magyarországi katolikus nagygyűléseken az első világháború előtt (1893–1913)

Írásomban áttekintem a 19–20. század fordulójának magyarországi katolikus nagygyűlésein elhangzott felszólalásokat, és képet adok arról, hogy az azokon részt vevő katolikus értelmiség milyen problémákat látott a társadalomszervezés területén, és milyen kiutakat fogalmazott meg ezekkel kapcsolatban. A felszólalók közül többeknek a neve ma már nem sokat mond, azonban az ő gondolataik bemutatását is fontosnak tartom, mert segítségükkel láthatóvá válnak a különböző társadalmi-közéleti pozíciókban lévő személyek azonos (vagy éppen eltérő) helyzetértékelései, javaslatai.

A háttér

A 19. század második felében több tényező is megkönnyítette, hogy a különböző társadalmi érdekcsoportok hatékonyabban hallathassák a hangjukat. A legtöbb európai országban 1848 után már garantálták a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságát, biztosították a sajtó szabadabb működését. A nyomdatechnika oly mértékben fejlődött, hogy rövid idő alatt lehetett nagy példányszámú, egyúttal olcsó kiadványokat előállítani. Lehetővé vált a gyülekezési és az egyesülési szabadság szélesebb körű gyakorlása is. A közlekedési infrastruktúra fejlődése, elsősorban a vasúthálózat kiépítése gyorsabbá és olcsóbbá tette a személy- és áruszállítást, növelte az egyén térbeli mobilitását, egyszerűsítette a tömegek mozgósítását.

A katolikus egyház ebben az időszakban folyamatos védekezésre szorult. Egyrészt az európai liberális kormányok szekularizációs és szeparációs politikája következtében veszített pozíciójából, másrészt a növekvő vallási közömbösség nehezítette az emberek megszólítását. A korszak pápái azonban nem elégedtek meg a megmaradt

pozíciók védelmezésével, hanem a folyamatos „visszahódítás” igényével és attitűdjével léptek fel. Azt célozták tehát, hogy azokon a területeken, ahol a támadások érkeztek (például a sajtó- és egyesületi hálózaton keresztül), felkészültek legyenek, illetve a kínáló új eszközöket, technikákat a „térnyerés érdekében” minél jobban kihasználják. A „civilizáció megkeresztelése” (XIII. Leó) és a „mindent kereszténnyé tenni” (X. Piusz) programok megvalósítása új eszközrendszerre támaszkodhatott. A cél a mozgósítás, a tömeg- és elitmobilizáció, a hatékony kommunikáció elérése lett.

A helyi egyházakban követendő irányok kijelölésében fontos szerepe volt a Rómából érkező impulzusoknak, a pápák több alkalommal adtak iránymutatást a modern világ és a katolicizmus viszonyának értelmezéséhez,¹ enciklikák sorában fejtették ki az egyház „szerepfelfogását”. Ennek fontos eleme volt a haladás és az alkalmazkodás képessége, a liberális és szocialista eszmékkel szembeni versenyképesség kialakítása, illetve az egyház missziós jellege.² A katolikus egyház századfordulón követett – alapvetően defenzív pozícióból kiinduló – „társadalompolitikai stratégiája” tehát offenzív modellt követett. Az összezárás és az összetartozás-tudat erősítése, a katolikus értelmiség öntudatra ébresztése, a véleménynyilvánítás és az érdekvérvényesítés hatékonyságának fokozása, illetve a társadalmi problémák felekezeti szempontú tematizálása egyre gyakrabban fogalmazódott meg. A korábbinál nagyobb fokú szervezettségre volt szükség, és az addig kellőképpen ki nem használt fórumokat és kommunikációs csatornákat a katolikus érdekek szolgálatába kellett állítani. Az egyik ilyen fórumot a katolikus nagygyűlések jelentették.

Az első – nemzetközi mintának tekinthető – német katolikus napot 1848 októberében rendezték Mainzban. Az 1870-es években az olasz (1874) és osztrák (1877) katolikusok is szerveztek nagygyűléseket, majd a következő évtized végén Spanyolországban (1889) is találkoztunk ilyenekkel.³ Ezzel párhuzamosan Európa legtöbb országában voltak nagygyűlések, illetve kísérlet történt a nemzetközi katolikus találkozók meghonosítására is. Hasonló jelenséggel más felekezetek esetében is találkozhatunk, természetesen a rájuk jellemző sajátosságokkal.

A katolikus nagygyűlések hazai előzményei

A 19. század második felében Magyarországon is megjelent a népképviselési elvű kormányzás modellje, és a választójoggal rendelkezők megnyerése a politikai élet szereplői számára fontos szempont lett. Még akkor is, ha a hazai népességnek csak elenyésző része (az összlakosságnak 5,5–7,5%-a, a 20 éven felüli lakosságnak 20–27%-a)

¹ Vö. Chadwick 1998. 273–405.; Mondin 2001. 595–656.

² Denzinger – Hünermann 2004. 601–622.

³ Adriányi 2000. 739.

rendelkezett választójoggal.⁴ Ez és az 1890-es évektől élénkülő parlamenten kívüli érdekérvényesítési „technikák” (sztrájkok, nyomásgyakorló csoportok, sajtó) lehetővé tették a tömegek politikai mozgósítását. Egy 1899-es felmérés szerint az országban több mint 3600 egyesület létezett, amelyek közül nagyjából 2000 volt politikai szempontból is érdekes (kaszinó, társaskör, olvasókör), és 105 volt kifejezetten politikai jellegű.⁵ A politikai egyesületek mellett számos, fontos társadalmi szerepet betöltő civil szervezettel is találkozhatunk (legényegyletek, szakmai egyesületek, karitatív szervezetek, tudományos társaságok). A civil társadalom fejlődése – a jelentős mértékű elvallástalanodással párosulva – kihívást (és egyben lehetőséget is) jelentett a katolikus egyház számára, hogy már korábban is létező normakommunikációs-értékközvetítő és társadalomszervező tevékenységét új keretek között végezze.⁶ Ekkor már a katolikus hitélet jelentős része zajlott a felekezetekhez kötődő egyesületekben,⁷ aminek köszönhetően egyfajta katolikus szubkultúra kezdett kialakulni („katolikus mikrovilág”, „egyesületi katolicizmus”).⁸ Az egyesületek lassan behálózták a társadalmat, és a politikai katolicizmus hatókörébe kerülve egyfajta társadalmi küldetéstudatot is kaphattak. Az egyesületi szféra „működési szabályai” különböztek az egyházi hierarchia addig megszokott mechanizmusaitól, magukkal hoztak egyfajta demokratikusabb gondolkodásmódot, illetve az egyháziak és a világiak szerepének újraértékelését.⁹ Ennek a katolikus szubkultúrának a működésére vagy diszfunkcionálására, illetve a katolikus világiak társadalmi kötelezettségeire vonatkozóan a hazai nagygyűléseken számos reflexió hangzott el.

A társadalomszervezés szerepe két tényező miatt is felértékelődött a századfordulóra. Egyrészt mert az egyes társadalmi alrendszerekre (iskolahálózat, szegénygondozás stb.) gyakorolt egyházi befolyás csökkenni kezdett. Ez részben az állam expanziójának volt köszönhető, de az is szerepet játszott, hogy a polgárosodó („művelődő”) társadalomban egyes feladatokat már nem (csak) az egyháziak, hanem világi szakemberek láttak el.¹⁰ Másrészt a vallás elkülönült a társadalom egészétől, és választott identitássá változott, amely szükségessé tette az egyén (és a társadalom) hatékony megszólítására és mozgósítására alkalmas eszközök igénybe vételét.¹¹ Az érték- és normakommunikáció szerepe sem csökkent, elsősorban a megjelenő – konkurens – politikai ideológiák hatásaival szemben volt szükség az egyház üzenetének hatékony közvetítésére. A katolikus (közéleti) öntudat fejlesztése

⁴ Szabó – Boros 1999. 129.

⁵ Szabó 1992. 218.

⁶ Gőzsy 2013. 53–54.

⁷ Vö. Klestenitz 2015a.

⁸ Smid 2013. 287.

⁹ Klestenitz 2014. 464.

¹⁰ Atkin – Tallett 2003. 141–142.

¹¹ Klestenitz 2014. 463.

elsősorban a származási és tudás-elitek szervezőmunkáját igényelte, amelynek tagjai a nagygyűlések résztvevői is voltak.¹²

Az 1867 után kialakított dualista állam osztrák felében ebben az időben vált le a katolikus nagygyűlési mozgalom a németről, és a magyar fél is hasonló eszközhöz próbált nyúlni. Egy demonstratív célú katolikus nagygyűlés megszervezésére 1869-ben történt az első hazai kísérlet,¹³ amikor az Andrássy-kormány a modern polgári jogállam megalapozása kapcsán érintette a népoktatás fenntartóinak érdekeit, a hitoktatás és a vegyes házasságok kérdését is.

A rendezést ekkor megakadályozta, hogy az egyházra nehezedő politikai nyomás nem volt olyan erős, mint nyugaton (nem volt cél az egyháznak a közéletből való kiszorítása), így az uralkodóhoz és a kormányához alapvetően lojális főpapok nem fordultak el az előbbiektől. Másrészt a püspökök fenntartásokkal fogadták a nagygyűlésekhez hasonló tömegrendezvényeket. Így volt ez az 1890-es évek elején rendezett püspökkari tanácskozásokon is, amikor pedig az egyházpolitikai helyzet már kissé élesebbre fordult. Az elutasítás indokai között itt a katolikus „közszellem” hiánya, illetve a tömegek fegyelmezetlenségétől való félelem szerepelt. De volt olyan vélemény is, amely szerint éppen egy nagygyűlési mozgalomtól várható a hiányzó katolikus „közszellem” kialakulása.¹⁴ A püspöki kar saját ellenőrzési jogának fenntartásában gondolkodott, kézi vezérléssel próbálva keretek között tartani a katolikus világiak tevékenységét.

A biztatás végül Rómából érkezett, ahonnan az 1894–1896 közötti időszakban az egyházpolitikai törvényekkel szembeni erőteljesebb fellépésre és hatásosabb katolikus közéleti jelenlétre ösztönöztek. Így a rendszeres országos nagygyűlésekhez vezető út végül is két párhuzamos szálon indult el. Egyrészt az 1893 és 1895 között megrendezett, az egyházpolitikai intézkedések ellen demonstráló vidéki népgyűlések a politikai katolicizmus megszerveződésében, a Katolikus Néppárt létrehozásában és a katolikus világiak megmozdításában játszottak fontos szerepet. Ezek az egynapos gyűlések, amelyeket valamelyik vidéki városban szerveztek,¹⁵ még szórványosak és regionális szintűek voltak, elsősorban az állami egyházpolitika revízióját követelték.¹⁶ Az első nagyobb összejövetelt a fővárosi Vigadóban szervezték meg 1894. január 16-án. Ezen már 12 püspök jelent meg, a tiltakozó résztvevők 450 egyházközségből érkeztek, és kb. 12.000-en voltak.¹⁷ Ugyanitt alakult meg az a 21 tagú bizottság is, amelynek feladata az országos katolikus nagygyűlések előkészítése volt.¹⁸

¹² Klestenitz 2014. 464.

¹³ Alapszabály tervezet, 1869.

¹⁴ Beke 2018. 1892. május 10., december 17., 1893. november 30.

¹⁵ Szántó 1988. 506.

¹⁶ Klestenitz 2012. 114–131.

¹⁷ Adriányi 2000. 739; vö. Klestenitz 2013.

¹⁸ Ilyen gyűlés volt 1893. február 20-án Sopronban és még ugyanazon évben (április 23-án) Komáromban, illetve (novemberben) Szabadkán. A budapesti rendezvényt követően pedig Zsolnán (1894.

Másrészt országszerte szervezték a katolikus kulturális-társadalmi egyesületeket és köröket, amelyeket több püspök is aktívan támogatott. A kibontakozóban lévő katolikus egyesületi élet seregszemléje a Budapesti Katolikus Kör által 1896. augusztus 17. és 19. között megrendezett Magyarországi Katolikus Egyesületek Első Országos Kongresszusa volt.¹⁹ A kongresszuson a későbbi nagygyűlések több sajátossága is megfigyelhető volt (szakosztályi beosztás, határozathozatal, tematikai azonosságok). Itt merült fel a katolikus egyesületek országos szervezetben történő összefogása (Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége, KEOSZ), amely szervező és tájékoztató fórum lett.

A századfordulón a két szál végül összeért, és az ekkor már működő Katolikus Néppárt holdudvarában elindult a magyar katolikusok országos nagygyűléseinek rendszeres megszervezése. Az első „valóban” országos nagygyűlést az 1895-ben Budapesten alapított Katolikus Körök Szövetségének jogutód szervezete rendezte. A Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyletek Országos Szövetsége²⁰ 1899 végén határozta el, hogy országosan és éves rendszerességgel kívánnak ilyen rendezvényeket tartani. A következő évben (1900. augusztus 17–19.) több napig tartó országos katolikus nagygyűlés volt, a kereszténység 900. évfordulójának megünneplésével egybekötve. Ekkor már a püspöki kar nagy része a támogatók közé tartozott. A rendezvényre több mint 5000 katolikus jelentkezett, és a társadalom minden rétege képviseltette magát.²¹

Ezt követően évente, rögzült menetrenddel újabb országos nagygyűléseket tartottak. A nyilvános üléseken nagyobb ívű beszédeket hallhatott a közönség, több esetben saját anyanyelvén (magyar, német, szlovák, horvát), míg a (hitbuzgalmi-karitatív, közművelődési és szociális) szakosztályok ülésein részletekbe menően tanácskoztak a legfontosabb kérdésekről. A nagygyűlések utolsó napján került sor a zárt ülés megtartására, ahol a határozati javaslatokról döntöttek. Ezeket, illetve a végrehajtásuk érdekében tett lépéseket a következő évi gyűlés alkalmával számon kérték az országos szervezeten.²² Mindezek mellett egyre több katolikus szakmai és lelkeségi szervezet időzítette összejöveleit a nagygyűlések időpontjára (Katolikus Népszövetség, Országos Pázmány Egyesület, Szent László Társulat, Katolikus Tanáregyesület stb.).

Az első világháborúig összesen 12 nagygyűlést rendeztek, ez csak 1905-ben (a belpolitikai válság miatt) és 1912-ben (a bécsi eucharisztikus világkongresszus miatt)

május), Nagyatpolcsányban (1894. június), Pozsonyban (1894. június 29.) és Székesfehérváron (1894. november 18.). Szögi 1991. 509.; Klestenitz 2012. 115.

¹⁹ Vö. Gyürky 1896.

²⁰ A szervezet 1908-ban felvette az Országos Katolikus Szövetség nevet, és a nagygyűlések koordinátori szerepe mellett különféle katolikus mozgalmak szervezője is volt. Az 1930-as évek végéig ez maradt a nagygyűlések fő rendező szerve. Gergely 1999. 124–125.; Salacz 1974. 180.

²¹ Gyürky 1901. 3–4. 13.; Szögi 1991. 510.

²² Nyisztor 1962. 78–79.

maradt el. Ezek közül kilencet Budapesten, kettőt pedig a nagygyűlések decentralizálásának szándékával vidéken tartottak (1907 – Pécs, 1909 – Szeged).

A katolikus társadalom megszervezésének kérdései a nagygyűléseken

A katolikus nagygyűlések kezdeti időszaka

A korai katolikus gyűlések közül az első az 1893. évi soproni volt. Itt az előadók áttekintették a kialakult egyházpolitikai helyzetet, és számba vették a lehetséges teendőket. Dominkovics Sándor kapuvári plébános, szentszéki ülnök is ebben a szellemenben fejtette ki, hogy a magyar katolicizmus „kénytelen, a tétlenség öléből kikelve, a szorosabb sorakozás szervezésének és hatásosabb önvédelmi akció munkájának megkezdésére”.²³ Hangsúlyozta, fel kell hagyni a mozdulatlansággal, a cselekvés terepére kell lépni, hogy az egyház és a katolikus társadalom érdekeit megóvják: „Ha békét akarunk, mi is fektessünk súlyt a harci készségünkre: Szervezettségünkre.”²⁴

Még ugyanebben az évben rendeztek demonstratív jellegű nagygyűlést Komáromban is. Itt Zichy Vladimir gróf, helyi nagybirtokos a katolikus összetartozásról beszélt: „Az összetartozásban van az erő, az összetartozás érzetében van a bizalom, a remény, az összetartozás tudatában rejlik a bátorság. Az összetartozás megfélemlíti ellenfeleinket, súlyt kölcsönöz vezéreink szavának, tekintélyüket emeli, tiszteletet parancsol személyük iránt.”²⁵ Zichy javaslatára a gyűlés kimondta, hogy pártolja mindazt, ami a magyar katolikusok összetartozását erősíti, így különösen a városi katolikus körök alapítását, a falusi olvasóegyletek létesítését, a községi és megyei gyűlések, választási értekezletek szervezését. Az előadó a „közösségi szolidaritás” fontosságát hangsúlyozta, amely az arisztokraták körében nem volt jellemző.²⁶ Arról is döntöttek a jelenlévők, hogy Magyarország minden plébánosát felkéri, hogy segítsék a hasonló gyűlések szervezését.²⁷

A szociális kérdés – a gazdák, kisiparosok és munkások gazdasági nehézségeinek – enyhítése érdekében Prohászka Ottokár (ekkor az esztergomi papnevelő tanára) a komáromi gyűlésen javasolta,²⁸ hogy „mindenütt keresztény szellemű egyleteket és társulatokat és szövetkezeteket kell alapítani, a városokban kath. köröket, a falukon ker. parasztegyleteket”.²⁹ Ezeknek lenne a feladata a törvényhozás befolyásolása, a társadalom

²³ Soproni gyű. 1893. 1.

²⁴ Soproni gyű. 1893. 1–2.

²⁵ Komáromi gyű. 1893. 42.

²⁶ Klestenitz 2012. 116.

²⁷ Komáromi gyű. 1893. 43.

²⁸ Vö. Mózessy 2015.; Klestenitz 2015b.

²⁹ Komáromi gyű. 1893. 39–40.

tagjai közötti mediáció és a szociális problémák kezelése. Meggyőződéssel jelentette ki, hogy a katolikusok érdekeinek védelmében „csak egyesületi téren tehetünk valamit”.³⁰ Ezekből az egyesületekből alulról, organikus módon építkezve képzelte el egy keresztény néppárt kifejlődését. Jelezte, hogy ezek az egyesületek lehetnek a bölcsői a keresztény szellemiségű munkásság kialakulásának is.

A következő fontos lépcsőfok az első fővárosi nagygyűlés megrendezése volt 1894. január 16-án, ahol Rajner Lajos esztergomi kanonok a katolikusok magán- és közéletben fennálló kötelességeit vette számba. Mint mondta, „olyanok vagyunk, mint az oldott kéve”, az egységes fellépést az ellenfélnek eddig sikerült megakadályoznia. Ezért felhívott mindenkit, hogy az egységet – amelynek középpontja „Péter sziklája”, az Egyház – próbálják helyreállítani. Beszédében kitért a híveknek a katolikus sajtó támogatása terén fennálló kötelességeire, de ennél jóval szélesebb körű „katolikus akció” megvalósítására is buzdított: „a kovászt bevinni a társadalomba s annak minden rétegére, minden intézményére rányomni a kereszténység bélyegét, szintén a mi feladatunk”.³¹ Ennek legjobb módja pedig a „társulás nyújtotta erő” jó kihasználása. A németországi Centrumpárt példájára hivatkozva a politikai párttá való mielőbb szerveződést javasolta, mert ettől várta a hitvallásos iskolák, a katolikus jellegű alapítványok és a katolikus tudományegyetem megvédését is: „Uraim! Az ébredés órája ütött a katolikus lelkiismeret számára” – mondta végül. Ebben a szellemben terjesztette be azt a határozati javaslatát is, amely szerint mindenki tőle telhetőleg legyen köteles a katolikus egyesületi élet előmozdítására.³²

A nagygyűlés záróbeszédét Zichy Nándor tartotta, aki egy 24 tagú bizottság felállítását javasolta, mely a püspöki karral egyetértésben a következő nagygyűlést előkészíti.³³ A fél évvel később Pozsonyban rendezett népgyűlésen (1894. június 29.) közfelkiáltással szavazták meg, hogy támogatják a védekezés országos szervezését, e végből pedig „a komáromi, soproni, szabadkai, zsolnai, nagytapolcsányi és pozsonyi nagygyűlések rendezői, a budapesti nagygyűlés rendezőinek vezetése alatt országos bizottsággá fognak egyesülni”.³⁴ Innen már csak egy lépés volt egy politikai párt megalakítása. Zichy Nándor a gyűlés záróbeszédében hangsúlyozta is, hogy a tiltakozás módja megváltozott: „Szervezkednünk kell az egész országban, egyházmegyék és törvényhatóságok szerint keresztény egyesületekben. Egy országos központot kell kijelölnünk. Elő kell készítenünk a jövő képviselő választásokat.”³⁵ Elhangzott tehát a javaslat az országos katolikus párt és (egyesületi) hálózata kiépítésére.

³⁰ Komáromi gy. 1893. 39–40.

³¹ Budapesti gy. 1894. 38–39.

³² Budapesti gy. 1894. 38–42.

³³ Budapesti gy. 1894. 73–74.

³⁴ Pozsonyi gy. 1894. 39–40.

³⁵ Pozsonyi gy. 1894. 61.

A Katolikus Néppárt megalakulása 1895 januárjában történt,³⁶ amelyben nagy szerepe volt a Székesfehérváron még előző év végén (1894. november 18.) rendezett katolikus népgyűlésnek. Itt a katolikus politikai szervezkedésről általánosságban ifj. Zichy János beszélt, a záróbeszédben pedig Zichy Nándor konkrétan javasolta a pártalapítást: „mi vagyunk a kath. nép Magyarországon. Ha akarjuk, a kath. nép pártja. [...] de nekünk nem kis pártot, hanem a katolikusok nagy pártját kell alkotnunk Magyarországon. [...] Mi politikailag magyar katolikus párt akarunk lenni, a magyar kath. népnek pártja.”³⁷

A székesfehérvári nagygyűlésen elhangzott egy beszéd a társadalmi szervezkedésről is. Ezt Major Ferenc orvos (később néppárti képviselő) tartotta, aki felhívta a figyelmet a tömörülés és az egységes cselekvés szükségességére, mert mint mondta, „az ellenség önmagunk kebelében van, az alapot saját fiaink feszegetik”.³⁸ Katolikus körök és egyesületek alapítását javasolta, elsősorban az iparban dolgozó fiatalság számára. A működő katolikus legényegyleteket kevésnek találta, és hiányolta központi szervezésüket is.

A társadalmi szervezkedés kérdésében Szentiványi Károly, székesegyházi hitszónok még ennél is tovább ment: „Alakítsunk katolikus egyleteket hitünk támogatására, katolikus pártot jogaink védelmére. De ez se elég. [...] Alakítsunk katolikus szövetséget (országos). Mint jó keresztények és hazafiak szövetségre lépünk, összeírjuk nevünket, minden városban, faluban, választunk bizalmas embereket, kik otthon mindent szemmel tartanak. [...] Mint szövetséges társak sz. fogadást teszünk, hogy egymást el nem hagyjuk, csak oly embert emelünk hatalomra, oly embert támogatunk, ki minket támogat teljes erejéből, szóval egyházunk, hazánk érdekeit semmi szín alatt cserben nem hagyjuk.”³⁹ Szentiványi később is fontos szerepet töltött be az országos katolikus szervezkedés vezetésében.

A párt alapítása megtörtént,⁴⁰ a *Fejérmegyei Napló* pedig hivatalos politikai közlönyének nyilvánította magát. Az egyesületi élet szervezésének elősegítése érdekében pedig a nagygyűlés végrehajtó bizottsága kiadta a katolikus egyesületek szervezésére vonatkozó „eljárás menetét”. A cél az volt, hogy az ország minden falujában katolikus népkör alakuljon. Ehhez segítségül a Budapesti Katolikus Kör alapszabályainak beszerzését javasolták. A megalakulást be kellett jelenteni a püspökségeken, esetleg a néppárt központi irodájához.⁴¹

³⁶ Szabó 1977. 169–208.

³⁷ Székesfehérvári ngy. 1895. 25.

³⁸ Székesfehérvári ngy. 1895. 12.

³⁹ Székesfehérvári ngy. 1895. 36.

⁴⁰ A Katolikus Néppárt az 1896-os országgyűlési választásokon 98 jelöltet tudott állítani, akik közül 18-an szereztek mandátumot. A következő választásokon pedig a következőképpen alakult (jelölt/bejutott): 1901: 74/25, 1905: 39/25, 1906: 43/33, 1910: 54/13. Szabó – Boros 1999. 150.

⁴¹ Székesfehérvári ngy. 1895. 2. melléklet.

A katolikus körök és egyesületek gyorsan szaporodtak, így 1896-ban országos egyesületi kongresszus összehívására került sor, ahol 400 különféle egyesület képviseltette magát. A tematikus szekciókban működő kongresszus munkájából csak az egyesületi élet fejlesztésének kérdését vizsgálom.

A kongresszus egyik szervezője a Budapesti Katolikus Kör titkára, Gyürky Ödön volt, aki az egyik szekcióban javaslatot tett egy önálló egyesületi közlöny létrehozására. Úgy gondolta, hogy az egyesületi élet felvirágoztatásához alapkövetelmény a gyors információáramlás. A kezdeti fázisában ugyanis még körvonalazódnak a teendők, másrészt még ébren kell tartani a lelkesedést is. A közös cselekvést pedig legjobban egy önálló sajtókiadvány segíti. E célra eddig a Szent István Társulat értesítőjét használták, de az kezdett túlterheltté válni az egyesületi hírektől. Gyürky a hatékonyság érdekében a gyakoribb megjelenést (heti egy vagy két alkalommal) is szorgalmazta.⁴²

A másik fontos előadás a katolikus társadalmi egyesületek szekciójában hangzott el. Zichy Vladimir itt az egyesületi élet felvirágoztatásának feltételeiről beszélt. Első helyen említette a jogszabályi háttér rendezetlenségét, ugyanis az egyesülési jog gyakorlásának feltételeit nem szabályozták törvényi szinten, hanem egy belügyminiszteri rendelet (1508/1875. BM) foglalkozott a kérdéssel.⁴³ A második fontos feltételnek a püspöki kar támogatását tartotta. Ez jelenti ugyanis a garanciát arra, hogy az egyesületi mozgalom az egyház érdekeinek megfelelően alakul, ez adja a kellő tekintélyt, és az anyagi támogatás forrása is lehet.⁴⁴ A harmadik és a legaktuálisabb teendőt a katolikus egyesületek országos szervezetének létrehozásában jelölte meg, amely elképzelése szerint szövetkezeti alapon történhetne. A szövetség közgyűlésébe tartozó tagegyesületek felett az országos szövetség nem gyakorolna joghatóságot, nem érintené azok függetlenségét. A szövetkezet elnökséggel és tájékoztató irodával rendelkezne. A felszólalás hosszas vitát váltott ki, de végül a határozat szövege így fogalmazott: *„Tekintettel arra, hogy a katolikus egyleti élet felvirágzása céljából az országos szervezkedés szükséges és hogy a létező és létesítendő körök és egyletek kölcsönös érintkezése nagy hatással lesz az egyletek föllendülésére, tekintve továbbá, hogy az a mostoha helyzet, amelyben a katolikus egyesületek jelenleg vannak, kívánatosnak tűnteti fel, hogy az egyes körök ne álljanak védtelenül magukban, hanem egyetemes és közös védelemben részesülvén, a hatóságok előtt erősebb és szakavatott képviseltetést nyerjenek: mondja ki a kongresszus, hogy a katolikus egyleteknek és köröknek szövetkezeti alapon és egyházmegegyénként való szervezését szükségesnek tartja.”*⁴⁵ A határozatot a kongresszus elfogadta, és elkezdődött a központi szervezet kialakítása. Az egyesületi élet külső feltételei kezdtek kiforrni.⁴⁶

⁴² Gyürky 1896. 161–165.

⁴³ Gyürky 1896. 173.; vö. Domaniczky 2012.

⁴⁴ Gyürky 1896. 173.

⁴⁵ Gyürky 1896. 174.

⁴⁶ Boroviczény 1907. 119.

Ezt követően ismét Gyürky Ödön előadása következett az egyesületi élet fejlesztésének belső feltételeiről. Célja az volt, hogy bemutassa a hatékonyan működő egyesület belső életének ideális modelljét. Úgy vélte, hogy „ezen kérdések megfektetésétől függ kath. társadalmunk szelleme, belső élete, létezésünk szükségessége vagy szükségtelen volta”.⁴⁷ Fontosnak tartotta jelezni, hogy a társadalmi egyesületeket nem szabad összetéveszteni a hitbuzgalmi egyesületekkel, mivel feladatuk nem csupán a vallásgyakorlat előmozdítása, hanem a társas élet megfelelő szervezése. Azonban többnek tekintette őket az egyszerű polgári kaszinóknál és olvasóköroknél, ugyanis ezeknek kötelességük ápolni a katolikus szellemet és öntudatot is.⁴⁸

Gyürky az eszközök közül elsőként a katolikus szellemű felolvasásokat emelte ki, mint a katolikus értelmiség visszahódításának fontos eszközét. Ezek feladata a támadásoknak kitett hittételek jobb megvilágítása, a napi élet fontos eseményeinek, a tudomány és az irodalom alkotásainak katolikus megvilágításba helyezése: a hitközömbösség elhárítása érdekében „az intelligenciának értelmét kath. szellemben képezik tovább, szellemi életét a kath. elvek szerint irányozzák”.⁴⁹ Úgy vélte, hogy az iskolában szerzett vallásos ismeretek és nevelés ébren tartására eddig egyedül a templomi prédikációk voltak alkalmasak, de mivel az értelmiség jelentős része már nem jár templomba,⁵⁰ elérkezett az ideje, hogy a szöszék mellé odaállítsák az egyesületi felolvasásokat is. „Ha megtartani akarjuk a kath. világiakban a kath. szellemet, akkor utánuk kell mennünk oda, a hol ők találkoznak, a hol ők összejönnek [...] el kell szólítanunk néhány percre az olvasó- és játszó asztaloktól, hogy halljanak néhány figyelmeztető szót, hogy egy-egy gondolat, egy-egy eszme, egy-egy érv megkapja figyelmüket, hogy tovább gondolkozzanak felette.”⁵¹ Azt is javasolta, hogy felolvasó csoportok járják körbe az országot, mert így az oktatási-nevelési hatás mindenütt egységesen tudna megvalósulni, illetve a kívülről érkező előadók hatása nagyobb lehetne a már megszokott helybeliekénél. A munka koordinálására a Budapesti Katolikus Kört javasolta.

A második eszköznek a katolikus szellemű irodalom termékeit tekintette. Ezek terjesztése és a célközönséghez juttatása szintén az egyesületek feladata lenne katolikus könyvtárak felállításával.⁵² Reményei szerint ezek majd „kiszorítják a kölcsön könyvtárak selejtes termékeit és gátat vetnek az erkölcstelen irodalom tisztításai elé”.⁵³

⁴⁷ Gyürky 1896. 175.

⁴⁸ Gyürky 1896. 177.

⁴⁹ Gyürky 1896. 177.

⁵⁰ Egy 1913-as tanulmány szerint a budapesti lakosság mindössze 9,7%-a hallgatott misét vasárnaponként, és ezeknek is csak elenyésző része (8,6%) járult szentáldozáshoz. A hétköznapi miséken az arány még rosszabb, a katolikusok kb. 1%-a jelent meg ezeken. Pálosi 1913. 553.

⁵¹ Gyürky 1896. 178.

⁵² Gyürky 1896. 179.

⁵³ Gyürky 1896. 180.

Javasolta, hogy minden faluban hozzanak létre katolikus népkönyvtárakat a helyi egyesület keretében, ahol pedig ilyenek nincsenek, ott a pap vagy a tanító hozza létre ezeket.

Fontos teendőnek jelölte meg a közművelődési egyesületek támogatását, amelyek szerepe a katolikus iskolák és óvodák védelme lenne. Véleménye szerint ezeknek fel kellene karolniuk a magyarosítás eszméjét is, így például díjazhatnák az e téren érdemeket szerzett tanítókat. Végül javasolta, hogy különösen a falusi egyesületek vegyék fel teendőik közé a gazdasági célok szolgálatát, az anyagi jólét és függetlenség megteremtése ugyanis alapfeltétele a társadalom szellemi-erkölcsi megújulásának. Az anyagi érdekek felkarolása az az út, amelyen „legkönnyebben lehet hozzáférfni a néphez [...] és szívében újra uralomra juttatni a nemzeti és keresztény eszméket”.⁵⁴ Úgy gondolta, hogy az egyesületek feladata lenne a gazdasági szakoktatás erősítése felolvasások és a téli időszakban tartandó összefüggő gazdasági előadások révén. Ezek célja az új és hatékonyabb pénzkereseti lehetőségek megismertetése lenne.⁵⁵

A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka

Némi kihagyás után a nagygyűlések szervezése intézményesített keretek között folyt tovább. A felszólalók továbbra is a mozgósítást tartották fő feladatuknak. Az 1900-as jubileumi év nagygyűlésének egyik nyilvános ülésén Zlinszky János, a KEOSZ alelnöke tartotta a nyitó beszédet a katolikusok társadalmi feladatairól. Fontosnak látta hangsúlyozni, hogy a katolikus társadalom mozgósítása nem támadó jellegű, nem irányul más törvényes felekezetek ellen, éppen ellenkezőleg, a társadalmi munkálkodást a haza és a kereszténység javára kívánják fordítani.⁵⁶ Ekkor már sokan a protestantizmussal szembeni katolikus szervezkedést láttak a katolikus nagygyűlésekben és a katolikus társadalmi akcióban.

Zlinszky abból indult ki, hogy a katolikus társadalom évszázadokon keresztül szervezetlen volt. Az új helyzetben ezért a legfőbb feladat, hogy a katolikusokat „felrázzuk abból a tespedésből, a melyben az évszázados nemtörődömség ejtette, s hogy azt a kis élénkséget, a mely a viszonyok kényszere folytán újabb időben érezhető, elaludni ne engedjük, hanem az egyház és a haza javára erősítsük s magasan lobogó lángolásra segítsük”.⁵⁷ Hangsúlyozta, hogy az egyén erre egyedül nem képes, ezért közös munkára kell egyesülni. Arról beszélt, hogy a nagygyűlések egyesítő munkája csak akkor lehet sikeres, ha ezekről hazatérve az elhangzottakat saját körében mindenki terjeszti és azoknak lelkes híveket szerez: „fel kell áldoznunk időnk egy részét apostolkodásra és a közérdekben való

⁵⁴ Gyürky 1896. 182.

⁵⁵ Gyürky 1896. 184.

⁵⁶ Gyürky 1900. 67.

⁵⁷ Gyürky 1900. 68–69.

munkálkodásra”.⁵⁸ A katolikus akció lassú, nehézkes beindulását két okkal magyarázta. Egyrészt „a társadalmi munkát szívesebben hagyjuk felebarátunkra, hogysem kényelmünk feláldozásával magunkra vállaljuk”, másrészt nem vagyunk tisztában azzal, hogy a nagy célok nagy eszközöket igényelnek, amelyeket csak sokak áldozatkészségével lehet előteremteni, és hogy „milliók fillérei nagyobb eredményt szülhetnek, mint egyesek ezrei”.⁵⁹ A változáshoz egy dolgot tartott nagyon fontosnak: az egymás megismeréséből származó kölcsönös bizalmat.

A katolikus közügyek szakosztályában Major Ferenc néppárti képviselő vállalta, hogy a katolikus egyesületi ügyről beszél. Ő is úgy látta, hogy a „keresztény restauráció győzelme pedig a katolikus egyesületi élet felvirágoztatásában rejlik”.⁶⁰ Hangsúlyozta, hogy ennek szoros kapcsolatban kell lennie a hitélettel és az egyházzal. Megfigyelései szerint az egyesületi élet beindítása azokon a helyeken volt a legsikeresebb, ahol előzőleg volt valamiféle hitéleti-társulati aktivitás, ugyanis ilyen helyeken már megteremtődött a működéshez szükséges kölcsönös bizalom a tagok között, és korábbi tevékenységüket csak kiterjesztették, „a szellemi, lelki egyesülést szívesen folytatják közös gondolkodásmódjuk alapján anyagi téren is, közös érdekeik biztosítására”.⁶¹

Az 1900. évi nagygyűlés keresztényszocializmussal foglalkozó szakosztályban a szövetkezetekről beszélő Benyács István szövetkezeti elnök az osztrák minták átvételét ajánlotta, és propagálásukra, az alapítások körüli segédkezésre pedig a katolikus papságot kérte. Ezt követően több hozzászóló is javasolta, hogy ne csak a papok, hanem a katolikus tanítók is legyenek bevonva a munkába. Benyács a szövetkezetek országos összefogását is szükségesnek tartotta. Javaslatára a nagygyűlés határozata kimondta, hogy az államival szemben a Keresztény Szövetkezeti Központot kell támogatni, és az egyes szövetkezeteket ezzel kapcsolatban kell létesíteni. Schiffer Ferenc pozsonyi kanonok javaslatára a nagygyűlés határozatot hozott a katolikus legényegyesületek támogatásáról, és arról, hogy „minden nagyobb városban, melyben nagyobb számú mesteremberek vannak, létesítendő katolikus legényegyesület azon módokat szerinti, melyeket a magyarországi kath. legényegyesületek országos szövetsége megállapított, és mely alapszabályszerű megállapítás” a hercegprímás és a belügyminiszter részéről is jóváhagyásban részesült.⁶²

A második országos katolikus nagygyűlést 1901 őszén szerették volna megtartani, de mivel ez az általános képviselő választásokkal egy időpontra esett, úgy határoztak, hogy későbbre halasztják. Ezzel is azt kívánták érzékeltetni, hogy nem párt-

⁵⁸ Gyűrky 1900. 68.

⁵⁹ Gyűrky 1900. 69.

⁶⁰ Gyűrky 1900. 129.

⁶¹ Gyűrky 1900. 130.

⁶² Gyűrky 1900. 286–287.

politikai mozgalmról van szó.⁶³ Végül az Országos Szövetség által kiadott felhívásra 6000 rendes tag regisztrált.⁶⁴

A kongresszust ifj. Zichy János, az országos katolikus szövetség elnöke nyitotta meg, aki a nagygyűlés célját a következőkben jelölte meg: *„végre belássuk hibáinkat, gyöngeségeinket, de egyúttal képességeinket, hivatásunkat, feladatainkat, megalkossuk azt a keretet, amelyet be kell tölteni tevékenységünkkel, hogy megtalálhassuk végre a módot arra nézve is, miként lehet egy erős, hatalmas szervezetbe vonni mindazokat, kik a katolikus társadalomhoz tartoznak, abban élnek és kötelességeiket híven teljesíteni akarják”*.⁶⁵ Cáfolta azt a vádat, mely szerint a katolikusok egyfajta társadalmi „elválasztási műtétet” végeznének, ahelyett hogy az állam érdekében az erők egyesítésére törekednének. Kiemelte, hogy munkájuk lényege az egyesítés és nem az elválasztás, azt viszont nem tagadta, hogy szerintük az államélet sok szempontból nem megfelelő irányba halad. Kiemelte, hogy ebben a helyzetben különösen céltudatos irányításra van szükség a katolikus társadalom szervezésében, mely feladatra egyedül a püspöki kart tartotta hivatottnak. Megerősítette, hogy a magyar katolicizmus elválaszthatatlan a monarchia gondolatától és a dinasztia iránti hűségtől, a magyar katolicizmus *„az államnak élete fejlődésében nem korláta, hanem támasza”*.⁶⁶ Figyelmeztetett, hogy a nagy akció megindításakor senki ne vonja ki magát a munkából, mert az ilyen ember *„előre kiközösíti magát abból a táborból is, melyet magyar katolicizmusnak nevezünk”*.⁶⁷ Ezek az utóbbi megjegyzések valószínűleg a függetlenségi érzülettel és politikai kötődéssel rendelkező katolikusoknak szóltak, akik nem értettek egyet a 67-es alapállású néppárt politikájával.

Az 1902. évi nagygyűlést ismét ifj. Zichy János beszéde nyitotta. A katolicizmus jövőjéről szólva kifejtette, hogy minden hívő katolikusnak kötelessége valamilyen katolikus kör tagjává válni, abban tevékenykedni és azt anyagilag támogatni. A lényeg az *„állandósított katolikus társadalmi akció”* megteremtése, amely egyben a haza javára szolgáló *„erkölcsi akció”* is.⁶⁸ Ismét hangsúlyozta, hogy ennek az akciónak nincs állam ellen irányuló éle. Jelezte, hogy a szervezkedés a katolikus autonómia ügyétől függetlenül fontos kérdés.

A második felszólaló Mihályfi Ákos ciszterci szerzetes, a Katolikus Szemle szerkesztője és a KEOSZ munkatársa volt. Szerinte az első nagygyűlések célja a katolikus közvélemény életre keltése volt, de most már eljött a cselekvés ideje. Ehhez pedig nem elegendő néhány lelkes férfi munkája, hanem olyan *„hadsereg”* van szükség,

⁶³ Religio, 1901/2/15. 120.

⁶⁴ Gyürky 1901. 3. 9.

⁶⁵ Gyürky 1901. 11–12.

⁶⁶ Gyürky 1901. 14.

⁶⁷ Gyürky 1901. 15.

⁶⁸ Religio, 1902/2/32. 253.

amely lelkesedését hitből meríti.⁶⁹ Beszámolt arról, hogy a KEOSZ felhívást intézett az ország összes esperesi kerületéhez az egyesületi mozgalom támogatása érdekében. Bár pártolta az ifjúsági egyesületek alapítására indított állami mozgalmat is, de a katolikus ifjúság tömörülését csak katolikus egyletekben látta megfelelőnek.⁷⁰

A nyilvános ülés harmadik hozzászólója Hornig Károly veszprémi püspök lett volna, de mivel nem tudott megjelenni, ezért a katolikus társadalmi szervezkedés szükségességéről szóló beszédét felolvasták. A püspök az egyesületi életet gyakorló terepnek látta, ahol *„megtanulhatjuk azt a szigorú feltétlen összetartást, azt a szigorú feltétlen alárendelést a vezető tényezők iránt, mely nélkül lehetetlen a modern, választásokon gyökerező államban tekintélyre, befolyásra szert tenni”*.⁷¹ Az utolsóként felszólaló Zichy Nándor is hangsúlyozta, hogy a katolikusoknak be kell kerülniük a törvényhozásba, mert különben az érdekeiket senki nem fogja képviselni.⁷²

A szociális és karitatív ügyekkel foglalkozó szakosztályban a keresztényszocialista Giesswein Sándor győri kanonok is a keresztény akció legfontosabb teendőit vette sorra. A munkásságnak a szociáldemokráciával szembeni megvédése érdekében kérte, hogy a társadalmi akciót fokozzák. Az alábbi teendőket javasolta: 1. A gyár- és ipartelepeken (elsősorban a fővárosban) szervezzenek munkásegységeket és szakköröket – ezt a munkát a katolikus egyesületek segítsék elő. 2. Az iparosokat és munkásokat képezzék ki a keresztény szociális reformmunkára, ennek érdekében a katolikus legényegyletek és munkáskörök rendezzenek szociális előadásokat és vitaesteket. 3. Kezdjék meg a női munkások szervezését is, erre elsősorban a katolikus köröket és nőegyleteket kérte fel, amelyek alakítsanak munkásnővédő egyesületeket.⁷³

Az 1903-as évben a nagygyűlés hagyományos módon ifj. Zichy János beszédével kezdődött. Az elnök a teendőkkel kapcsolatban megjegyezte, hogy *„fejlődni, művelődni szellemi téren, ez legyen a katolikus társadalom modern jelszava”*.⁷⁴ A tudományok terén, a tudás fegyverével kell tehát felvenni a küzdelmet a hitetlen szellemi irányzatokkal. Ez a társadalmi szervezkedés fő célja, *„ezért kell a katolikus irodalmat, a katolikus bölcsészetet és egyéb tudományokat ápolnunk, ezért kell iskoláinkat tökéletesítenünk, minden áron arra törekedni és Istent kérni, hogy minél tudományosabban képzett, erős meggyőződésű papságunk legyen”*.⁷⁵

A másodikként felszólaló Széchényi Miklós nagyváradi püspök a legfontosabbnak a szociális kérdés megoldását tartotta. Elmondta, hogy mivel az egyház egyedül nem tudja kezelni ezt a problémát, más tényezők – például az állam – hozzájárulására

⁶⁹ Religio, 1902/2/32. 255.

⁷⁰ Religio, 1902/2/32. 253.

⁷¹ Religio, 1902/2/32. 256.

⁷² Religio, 1902/2/32. 260.

⁷³ Religio, 1902/2/33. 275.

⁷⁴ Religio, 1903/2/34. 260.

⁷⁵ Religio, 1903/2/34. 260.

is szükség van. Az egyház feladata az, hogy segítse a szegényeket, és a munkásságot vállalóssá tegye, mert *„nem az a munkás kész a zavargásra, ki nehéz munka közepette a harangsórára leveszi kalapját és letörölve homloka verejtékét, pihenve elmondja az Úrangyalát, hanem az, aki Istent, hitet, vallást, egyházat gúnyol”*.⁷⁶ Figyelmeztetett, hogy a modern korban azoké a jövő, akik képesek tömegeket mozgatni, a nép bajainak orvoslása pedig csak szellemi és anyagi megerősítésével lehetséges. Ebben a munkában mindenre szükség van, a templomra, az iskolára, a könyvtárakra, a népszerű előadásokra, az irodalomra, a sajtóra és az egyesületekre is. Támogatta, hogy a szövetkezeti eszmét terjesszék, de arra is figyelmeztetett, hogy ezt nagy körültekintéssel tegyék, mert nem a mennyiség a lényeg, hanem az, hogy ezek szilárd és jó alapon álljanak. A szervezés külsőségei mellett tehát nagyon fontos a tartalom minősége. X. Pius első enciklikájának szavaira reflektálva megjegyezte, hogy *„befolyásunk a közéletre, a társadalom minden rétegére csak akkor és oly mértékben áll elő, amely arányban erősödünk meg magunk a keresztény életben”*.⁷⁷

Az 1904. évi nagygyűlés alkalmával, a KEOSZ éves közgyűlésének megnyitásán Boromisza Tibor kalocsai kanonok, szemináriumi rektor és az országos szövetség munkatársa tartott bevezetőt a katolikus egyesületi ügyről. Arról beszélt, hogy a modern társadalomban az egyén nagyobb célok elérésére egymagában már kevés, ezért van szükség az egyesülésre. A katolikusok aktivitásával kapcsolatban erőteljesen fogalmazott: *„nem tettünk semmit, azért vagyunk ma nullák a társadalomban. Támadnak bennünket egyesült erővel, védekezzünk egyesült erővel. Akkor biztosak lehetünk, hogy a mi csapatunk fog győzedelmeskedni, mert az igazság alapján állunk. De e küzdelem munkával jár.”*⁷⁸

Ezt követően Zemán Jenő hárskúti plébános nagy hévvel beszélt a KEOSZ feladatáról. Azt mondta, hogy a KEOSZ össze akarja gyűjteni a katolikus erőket az egyház javára, és össze akarja gyűjteni az erőket a nemzet számára is. De magának a szervezetnek is erőre van szüksége, különben rövid időn belül felbomlik. A „mozgalom” mártírjait kérte számon, mikor elmondta, hogy szónok sok van, de „önfeláldozásból” sokkal kevesebb: *„Nekünk Prohászka-kellenek, nekünk papok kellenek, akik kezet fognak avval a kunyhóbeli paraszttal is. [...] Öt éve azt mondtuk, hogy a katholicizmus felébredt, jól mondja ifj. Zichy János gróf, hogy ennek öt éve s most is csak múmia.”*⁷⁹ A katolikus mozgalmat egy kisgyermekhez hasonlította, aki néhány napra szép ruhába öltözik (nagygyűlés), de ha elmúlnak ezek a napok, újra árva gyerek lesz.

A következő évben a belpolitikai válság miatt nem tartottak nagygyűlést. Egy évvel később, 1906-ban viszont ismétén megrendezték az eseményt. Ekkor már a

⁷⁶ Religio, 1903/2/34. 267.

⁷⁷ Religio, 1903/2/34. 269.

⁷⁸ Magyar Állam, 1904. október 22. 7.

⁷⁹ Magyar Állam, 1904. október 22. 7.

kongresszus elején felmerült a keresztényszocialista mozgalom párttá szerveződése. A pécsi keresztényszocialista munkásegylet erre vonatkozó javaslatával nem mindenki értett egyet az egyesületek köréből, és néppárti oldalról is kritikák hangzottak el. Attól tartottak, hogy elveszíthetik a papság rokonszenvét, akik viszont a katolikus munkásegységek háromnegyed részében elnöki tiszteket töltöttek be. A néppárti és a függetlenségi kötődésű plébánosok esetében nyilván számolni lehetett ezzel az eshetőséggel is, de a pártalakítás elsődleges szempontja az volt, hogy a szociáldemokratákkal fel tudják venni a versenyt,⁸⁰ azok ne tudják monopolizálni a munkáskérdést. Ezen a nagygyűlésen összességében is a szociális kérdés dominált, és az ennek megoldása érdekében sürgetett társadalmi szervezkedés volt a terep. Ennek kapcsán szólalt fel a keresztényszocialista szövetség díszgyűlésén Ernst Sándor néppárti képviselő is: *„Föladatunk lesz a szakszervezetek kiépítése. [...] A szakszervezkedés terén még sok a teendő és sokat is lehet tenni. A szociáldemokraták még nem hódították el előlünk a talajt. [...] Nekünk a nagyipar felé kell törekednünk. Másik nagy dolog a munkásegységek, melyben a művelt osztálynak a munkásokkal találkoznia kell. Nekünk egész férfiak kellene, akik teljes szívükből szeretik a munkásságot.”*⁸¹

Az első nyilvános ülést Rakovszky Istvánnak, a képviselőház alelnökének a katolikus autonómiáról szóló beszéde zárta. Az előadó hosszan latolgatta, hogy milyen okok miatt nem jött létre még az autonómia szervezete, és arra a megállapításra jutott, hogy az elkészült tervezetek alapján jobb is, ha nem születik meg. *„A hiba jó részben bennünk rejlik. Van főkegyurunk, van egy hatalmas püspöki karunk, de nincs hadsereg, azért, mert szervezésével, vezetésével nem törődnek és ahelyett, hogy ama férfiakat, kik a katholicizmust szervezték, csatarendbe állították, e háládatlan munkában istápolták volna őket, nem támogatták, cserbenhagyták. [...] Akkor, midőn minden felekezet a modern áramlatokkal szemben, a világi elemet szervezi, a katolikus egyház, mely hierarchikus szervezetű, nem nélkülözheti e széles erősen, egyöntetűen megszervezve, nem az állam leigázására, nem a többi felekezetek elnyomására, mindezt csak ellenségeink hirdetik, de saját létérdekkben, egyházunk, vallásunk és főleg gyermekeink vallási nevelésének biztosítására.”*⁸²

A közművelődési szakosztály ülésén Haller István, az *Új Lap* felelős szerkesztője egy katolikus népszövetség megalakításának szükségességéről beszélt, ami rímelt Rakovszky elképzeléseire. A népszövetséget a KEOSZ kebelében kívánta létrehozni, és benne azt az eszközt látta, mely az egész katolikus tábor társadalmi és politikai téren egységes fellépésre mozgósítani képes. Határozati javaslata így fogalmazott: *„A VI-ik nagygyűlés a nagygyűlés katonai szervezését tartja szükségesnek.*

⁸⁰ Magyar Állam, 1906. szeptember 25. 1-2.

⁸¹ Magyar Állam, 1906. szeptember 25. 5.

⁸² Magyar Állam, 1906. szeptember 25. 5.

Egyházi községbe tartozó népszövetségi tagok előjárója az illetékes plébános, akinek népszövetségi fellebvalói a Katolikus Szövetség kerületi képviselői. A Népszövetség hitvédő és oktató röpiratokkal tartozik tagjait ellátni. Ezenfelül anyagi érdekeinek megvédésére létesítsen jogvédő szervezetet fokanként az egész országban, mulhatatlanul azonban Budapesten. A tagoknak vásárlás és eladási ügyletekben segélyre lenni tartozik egy külön kiépítendő közvetítési szerv által. A VI-ik katolikus nagygyűlés a Katolikus Népszövetség szervezését és működésbe hozását az Országos Katolikus Szövetség elsőrangú és legsürgetőbb feladatává teszi.⁸³

A hatodik nagygyűlés alkalmával tehát a szervezés újragondolása volt a legfontosabb feladat. A népszövetség létrehozásának tervei a katolikus tábor mozgósításának hatékonyságát szerették volna növelni. A szervezet átalakításánál a német Volksverein adaptálását próbálták a KEOSZ alapjaira építve megvalósítani. Hal-ler István javaslatából viszont hierarchikus gondolkodás mozzanatai villannak elő. A „katonai jelleggel” megszervezett Népszövetség nem annyira a társadalmi önszerveződés vonalát követte, hanem a kezdeményezők szándékainak hatékonyabb megvalósítását. Az újabb szervezet alakításának felvetése a katolikus táboron belüli megosztottságot is mutatta.

Az 1907-es pécsi nagygyűlésen a közművelődési szakosztály beszédei és határozati javaslatai a katolikus önszerveződés szükségességének témáját járták körül.⁸⁴ Nagy eredmény volt a Katolikus Népszövetség megalakítása, amelynek előkészítése már a korábbi alkalommal elkezdődött. Az ezzel kapcsolatos teendőkkal a következő évek nagygyűlésein rendszeresen foglalkoztak. 1908-ban már a nagygyűlés keretében tartották a Népszövetség első kongresszusát. Szeptember 14-én délelőtt az Iparcsarnokban Rakovszky István elnökölt, és ő mondta az első beszédet is. Örömmel számolt be arról, hogy az első nyolc hónap munkájának eredménye, hogy a taglétszám 120.000 főre növekedett. A szervezetről elmondta, hogy az alapvetően nem támadó jellegű, hanem a tagok és a katolicizmus megvédése a célja. Mint mondta: *„Vége a deklamáló katholicizmusnak, kell, hogy a tettek katholicizmusa következzen.”*⁸⁵ A népszövetség taglétszáma a következő években dinamikusan növekedett, és hamarosan elérte a 300.000 főt.

A felszólalók mindegyike a Népszövetség előnyeit és szükségességét igyekezett erősíteni. Városhy Gyula kalocsai érsek például hangsúlyozta: *„nem annyira a tagok számára, általában nem annyira a számokra helyezem a fösúlyt, mint a népszövetség erkölcsi erejére, erkölcsi tartalmára. Ennek három előfeltétele: a szervezethez, a fegyelmezethez és a keresztény szellem. Szervezethez nélkül oldott kéve vagyunk, fegyelmezethez nélkül gyöngék az ellenféllel szemben, keresztény szellem nélkül pedig nincsen velünk az*

⁸³ Magyar Állam, 1906. szeptember 27. 3.

⁸⁴ Hetedik ngv. 1907. 143–190.

⁸⁵ Nyolcadik ngv. 1908. 460.

Isten áldása. Minél inkább növekszik tehát a népszövetség számban, annál inkább tartsa szem előtt e fontos kellékeket.⁸⁶ Ő is hangsúlyozta, hogy a Népszövetség egy védelmi szervezet, mely nem akar bántani másokat, csak választ adni a kihívásokra. Szentiványi Károly népszövetségi igazgató kicsivel később a működés hiterkölsi hatásairól beszélt: „Tiszelt Uraim! Én készségesen csinállok helyet a közkormányzat trónusán a nép fiának. Nem bánom, ha keze szurtos a munka porától, de elvárom tőle, hogy a szíve, az esze tiszta legyen akkor, a mikor fölöttem uralkodni akar.”⁸⁷ Az itt említett demokratikus kormányzásnak (választójognak) azonban véleménye szerint vannak fontos előfeltételei, amelyek megegyeznek a Népszövetség céljaival: a népet józan tudásra, tiszta hiterkölsre kell nevelni. Úgy vélte, hogy a népszövetségi tagság „második bérnálás, mely arra ad módot, hogy hitünket a legnagyobb nyilvánosság előtt életünkkel valljuk meg”.⁸⁸ Hasonló szellemben hangsúlyozta Zboray Miklós ügyvéd, néppárti képviselő is a népszövetség szerepét a felvilágosítás és az oktatás terén. A lelkek megművelését tűzte célul, és kijelentette: „[...] a mint a szociáldemokrácia azt mondja, hogy a világ proletárjait egyesíti, mi azt mondhassuk: Egyesítjük a világ katolikusait, a világ lelki demokratáit megalkotván a keresztény szocializmust, a hol mindenki egyforma. [...] Mi egy mozgó, egy életerős testületet akarunk, fűrgét, mint a madársereg, erőset, mint a szikla, hatalmasat, mint a mennybolt.”⁸⁹

Az Országos Katolikus Szövetség hivatalos lapja, a Szövetségi Értesítő 1910-ben is beszámolt a szervezés aktuális állásáról. A védnök püspökök 100 és 500 korona, a díszelnökök pedig 40 és 300 korona közötti összegeket adományoztak a kiadások fedezésére. Az itt közzétett, összesen 6610 koronát kitevő adomány nagyobb részét (4750 koronát) a püspökök biztosították, a fennmaradó (1860 korona) részt pedig a világi támogatók.⁹⁰

Az előző évi szegedi rendezés után 1910-ben a nagygyűlés helyszíne újra a Vigadó volt. A szervező bizottság azt a megbízást kapta, hogy az előkészületek során legyen tekintettel arra, hogy a tizedik alkalom rendkívüli jelentőséggel bír, „egy korszakot zár és egy új korszakot készül megnyitni társadalmi mozgalmaink életében”.⁹¹ A közművelődési szakosztályban Haller István a katolikus szervezetek munkájáról beszélt. Az előadás arra fókuszált, hogy a katolikus mozgalmak miért nem sikeresek. A legfontosabb tényezőnek azt találta, hogy a katolikus szervezetek nem tudják, de nem is igyekeznek gazdasági és politikai nevelésben részesíteni tagjaikat, ugyanis „a közművelődési célok szolgálata túlteng a katholicizmus eminens politikai és gazdasági szükségleteinek

⁸⁶ Szövetségi Értesítő, 1908/4. 463.

⁸⁷ Szövetségi Értesítő, 1908/4. 471.

⁸⁸ Szövetségi Értesítő, 1908/4. 472.

⁸⁹ Szövetségi Értesítő, 1908/4. 475.

⁹⁰ Szövetségi Értesítő, 1910/4. 48–49.

⁹¹ Szövetségi Értesítő, 1911/1. 1.

szolgálata fölött”.⁹² A nagygyűléstől az utóbbiak érdekében történő tervszerű nevelés szorgalmazását kérte.

A Katolikus Népszövetség fejlesztéséről Jalsovszky Géza segédlelkész beszélt a szociális szakosztály ülésén. Úgy látta, hogy a magyarországi katolicizmus a közeljövőben komoly harcoknak lesz kitéve. Ezért javasolta, hogy a két legfontosabb védelmi eszköz – a katolikus sajtó és a népszövetség – fejlesztésére fordítsanak kellő figyelmet. A legfontosabbnak azt tartotta, hogy a szervezet hozzá tud férkőzni a katolikus társadalom nagy tömegeihez, mivel a tagság nem jár különösebb áldozatvállalással, és az alapítás is nagyon egyszerű. Ebből vezette le azt az elképzelését, amely szerint a népszövetségnek úttörő, „rászoktató” szerepe van az egyéb katolikus egyesületekbe való belépést megelőzően. Jalsovszky szerint három lépcsőfokon keresztül kell a katolikusokat bevezetni az egyesületi életbe. Elsőként hitbuzgalmi társulatokat kell alapítani (tanulóidő, hit), majd második lépcsőként következhet a népszövetség, amely felébreszti az érdeklődést a katolikus egyesületek és mozgalmak iránt. Végül sor kerülhet a katolikus körök, munkásegységek, szakszervezetek, hitel- és fogyasztási szövetkezetek alapítására, esetleg az egész csúcspontjaként a pártpolitikai szervezkedésre.⁹³

Az 1910. november 15-i nyilvános záró ülésen az értékelést gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök mondta. Kiemelte, hogy *„nagygyűlésünk, a magyar katolicizmusnak ez a képviselte tehát becsületesen, hagyományainkhoz és mai lelkületünkhöz hiven teljesítette kötelességét; utakat mutatott, feladatokat jelölt ki s tele marokkal szórta az elmékbe az evangélium útjain járó haladás magvait. A magyar katolikus társadalmon van most már a sor, hogy ezekre az utakra rálépjen [...] az elhintett magvakat pedig [...] fogadja megértő és akaró lelkének termékeny talajába”*.⁹⁴ Mindezek után viszont azonnal kéteyeinek adott hangot: *„De vajjon van-e katolikus társadalmunkban ehhez elég megértés, elég okosság és elég bátorság? Vidéki intelligenciánk látja-e katolikus Nagygyűlésünk céljait, terveit, érti-e törekvéseit s főképen mer-e ezekkel a törekvésekkel azonosulni? [...] lesz-e minél előbb élő valóság katolikus Nagygyűlésünk terveiből, megvalósulnak-e magasröptű ideái [...] nem igen merem rámondani a határozott igent. [...] nem látom e tervek, ez ideák megvalósításának főtényezőit: hiába keresem zászlóink alatt, nem látom eszméink szolgáltatában a buzgó, lelkes, tettekbe is kész intelligens katolikus férfiakat.”*⁹⁵ Véleménye szerint a katolikus világi értelmiség hiányosságai miatt a nagygyűlési munka és tervezgetés eredményessége megkérdőjeleződhet. Ezért felhívta a figyelmet arra, hogy *„a motor, élesztője és leghatásosabb támogatója azonban minden katolikus törekvésnek a keresztény párt [...] s a keresztény gondolkodásnak újra a haladás irányítójává tévése pedig ma,*

⁹² Szövetségi Értesítő, 1911/I. 138.

⁹³ Szövetségi Értesítő, 1911/I. 193–196.

⁹⁴ Szövetségi Értesítő, 1911/I. 65.

⁹⁵ Szövetségi Értesítő, 1911/I. 66.

a XX. században csak a politikai élet porondján is egyházunk színei alatt vitézkedő világi férfiak által képviselhető”.⁹⁶

Az 1911. évi nagygyűlés első nyilvános ülésén szólalt fel Glattfelder Gyula csanádi püspök, aki a katolikus értelmiség állapotát vizsgálta. Megállapította, hogy a nagygyűlések alkalmával sok pap van a résztvevők között, és még többen a „becsületes nép” soraiból, néhányan az arisztokrácia képviselőiben, de nagyon csekély számban az értelmiségiek közül. Úgy látta, hogy ezt a csoportot – amelynek a nemzet vezetése lenne a feladata – a kereszténységtől (az egyháztól) tervszerűen próbálják elidegeníteni. Javasolta, hogy indítsanak „tervszerű ellenakciót” a szervezett katolikus közvélemény kialakításáért. Arra buzdított, hogy a kérdéshez „bátorsággal, merész koncepcióval és merész lelkiülettel kell nyúlni”.⁹⁷

A másnapi nyilvános ülés első előadója báró Ghillány Imre (az eperjesi Rákóczi katolikus kör elnöke, országgyűlési képviselő) volt, aki szintén a katolikusok társadalmi szervezkedéséről mondott véleményt. „Kétségtelen, hogy korunk a szervezkedés kora. Az egyén mindinkább háttérbe szorul és a vezető, irányt adó nagyegek helyét a szervezett tömegek sorai foglalják el; minden jel arra vall, hogy a jövőben e szervezetek fogják a történelem nagy harcait megvívni. [...] Nap-nap mellett tapasztaljuk, hogy mennyire veszít nimbuszából a vallás, a haza, a családi szentély”, ezért itt az idő, hogy „a kath. társadalom a maga nagy erejével segítségére siessen tanító egyházának”.⁹⁸ A legnagyobb hiányosságot abban látta, hogy nem sikerült meggyőzni a közvéleményt a katolikusok (és az egyház) működésének önzetlenségéről, a magyar nemzet, haza és az emberiség javára való munkálkodásáról. Ez pedig azért alakult így, mert a világi katolikusok tömörítése eredménytelen volt.

A szervezés terén dolgozó személyek kiválasztása és a nemzetközi együttműködés lehetősége merült fel a szociális szakosztály ülésén. Ennek kapcsán Bartos János, az aranyosmaróti kerület néppárti képviselője azt javasolta, hogy a katolikus társadalomban szerepet játszó, különböző állásokra kinevezett személyek azok közül kerüljenek ki, „akiknek a keresztény vallásban gyökerező nevelése e mozgalmakhoz megkívánt természetszerűen remélhető biztosítékot nyújtja”.⁹⁹ Ennek ellenőrzésére a püspöki kar kérje fel az egyházmegyéket. A másik téma a katolikus világszövetség volt. Csepela Lajos újságszerkesztő javaslatára a nagygyűlés kimondta, hogy „a világegyház szociális tevékenységének egyesítése, célirányos vezetése, az egyre szaporodó támadások visszaverése, a katolikus öntudat fokozása érdekében szükségesnek tartja a katolikus világszövetséget, melyet az angol katolikus kongresszusok fölvetettek s amely érdekében fáradoznak. Együttal elhatározta, hogy a westminsteri érsek útján érintkezésbe lép a vezető tényezőkkel.”¹⁰⁰

⁹⁶ Szövetségi Értesítő, 1911/1. 67.

⁹⁷ Katolikus Közlöny, 1912/1. 52–58.

⁹⁸ Katolikus Közlöny, 1912/1. 59–61.

⁹⁹ Katolikus Közlöny, 1912/1. 187.

¹⁰⁰ Katolikus Közlöny, 1912/1. 189.

A hazai szervezkedés kapcsán természetesen ismét szóba került a Népszövetség ügye. Bár a taglétszám gyorsan emelkedett, még sokfelé nem jöttek létre helyi képviselvek. Ezt észlelve javasolta a szociális szakosztály egyik előadója, hogy a munkát bizzák a helyben állomásozó papokra: *„A népszövetségi vezetés munkája annyira papi munka, oly közel érinti az általános pasztorációt, hogy a papság működésének e téren való fokozottabb ellenőrzése – az egyházi hatóságok által legjobbnak talált formában – az ügyet nagyon előbbre segítené.”*¹⁰¹

Az áttekintett korszak utolsó katolikus nagygyűlését egy év kihagyás után 1913-ban rendezték. A katolikus társadalom megszervezésével kapcsolatban az eddigiekhez képest az itt elhangzott beszédek sem tudtak újat mondani, csak az eddig már számtalanszor megfogalmazott nehézségeket ismételték. A kevésbé sikeres mozgósítás okát a legtöbben nem szervezeti, hanem személyi feltételekben látták. A megfelelő helyi (egyesületi) képviselők kiválasztása továbbra is nehézséget jelentett.

A panaszok ellenére a századforduló körül megélnéköző magyar katolikus közéleti szerepvállalás nem csak elvek és beszédek szintjén jelent meg. Egy kiterjedt intézményi hálózat csírája kezdett kialakulni, és a szervezési feladatokba a korábbiakhoz képest egyre szélesebb körben kapcsolódott be a katolikus világi társadalom is.

Az 1913. évi nagygyűlést Csernoch János hercegprímás beszéde zárta, aki ezt az alkalmat arra használta fel, hogy a keresztény munkásmozgalom hiányosságairól beszélgessen. Az itt elmondott véleménye a tágabb értelemben vett katolikus társadalomszervezés kapcsán is érvényes volt: *„röstelljük a múltban végzett kevés munkát és csekély eredményt [...] Hatalmas erőfeszítéseket tettünk, hogy a katolikus intelligencia körében pusztító szabadgondolkodás és a nyomában járó hitetlenség járványának gátat vessünk [...] derék papságunk, hívő s buzgó tanítóink törődnek a falusi nép ügyeivel, gazdaköröket, katolikus egyesületeket, hitel- és fogyasztási szövetkezeteket állítanak és vezetnek, védik a katolikus érdekeket a községházán, a vármegyénél a választásoknál: de alig tettünk valamit a nagy ipari centrumok munkásainak védelmére, akik tömegesen hullanak a szociáldemokrácia karjába s ott vagy önként tagadják meg hitüket, vagy a legféltelenebb terror alatt kénytelen-kelletlen az Egyház ellenségeivel tartanak”.*¹⁰²

Konklúziók

A hazai katolikus nagygyűlések folyamatosan napirenden tartották a katolikus társadalomszervezés kérdését, maga a nagygyűlés intézménye is részben ennek köszönhetette létrejöttét. Fontos volt a katolikus egyesületek társadalmi szerepének felismerése, illetve egy központonlag szervezett hálózat kiépítésének igénye. Világosan látták,

¹⁰¹ Katolikus Közlöny, 1912/I. 202.

¹⁰² Katolikus Közlöny, 1914/I. 118–119.

hogy olyan központi bizottságot kell felállítani, amely biztosítja a nagygyűlések és a társadalmi munka folyamatosságát.

A „társadalmi akció” eredményességével kapcsolatban több előadó hangsúlyozta, hogy ennek előfeltétele a társadalom hitéleti megújulása, aminek az egyesületi élet szintjén kell megvalósulnia. A hitélet fejlesztése egyben a társadalomszervező munka központi magva is, amelynek már nem kizárólagos (sőt, nem elsődleges) terepe a templom, hanem a hétköznapi élet keretében kell megvalósulnia. Ezzel függött össze az az elképzelés, hogy a katolikus társadalmat ki kell mozdítani tétlenségéből; ennek megfogalmazása több esetben harcias retorikával (harci készülődés, hit hadserege, katonai szervezettség) párosult. Hangsúlyozták, hogy a versenyképesség megőrzése érdekében összezárásra van szükség, és a tömegek megszervezésére kell támaszkodni.

Többben a társadalomszervezésben keresték minden probléma ellenszerét. Így például Prohászka Ottokár a szociális kérdés kezelésére is a civil társadalom megszervezésében látta a megoldást. A „társulási erőt” olyan kovásznak tekintették, amely a szükséges tartalmi (hitéleti) változások fontos terepe lesz. Így az élet minden területével kapcsolatban felmerült, hogy alternatív (párhuzamos) katolikus szervezeteket kell alakítani. Ennek kapcsán kérdés lehet, hogy reális esélye volt-e egy demokratikus elvű, magyar katolikus szubkultúra kialakulásának. Erre többféle válasz adható, de ami biztosnak látszik, az, hogy az alternatívák szervezése sok esetben egyházi kezdeményezésre indult, és egyházi kontroll alatt is fejlődött. „Felülről kontrollált önszerveződésről” volt tehát szó, amelynek mozgásterét az egyházi hierarchia szabta meg. A hierarchikus és a képviselői (demokratikus) elv párhuzamos jelenlétére volt leginkább igény, így ezek összeférhetőségét igyekeztek hangsúlyozni az előadók. Kiemelték, hogy a központi és helyi szervezkedéssel nem az a cél, hogy a katolikusokat leválasszák az ossztársadalomról, mindössze a mozgósításukat szeretnék elérni.

A beszédekben gyakran felmerült az egyház és az állam viszonyának kérdése. Igyekeztek leszögezni, hogy az állam nem omnipotens intézmény, így egyház és állam között egymásrataltsági viszony áll fenn. Hangsúlyozták, hogy a (teljes) szeparáció nem lehet megoldás, viszont meg kell teremteni az egyház szükséges szabadságát ahhoz, hogy ez a viszony harmonikusan működhessen.

A „társadalmi akció” jelentőségét az autonómiatervezetek megvalósulásától függetlenül fontosnak tartották. Többször elhangzott, hogy az egyesületi élet élénkítését ott célszerű elkezdni, ahol ehhez már vannak bizonyos alapok. Úgy gondolták, hogy a közéleti aktivitás csak ott működik jól, ahol a tagok között megvan az ehhez szükséges bizalom. Így például a hitbuzgalmi egyesületekre építve meg lehet alapozni a népszövetségi mozgalmat, majd erre építkezve az egyéb tevékenységi körű katolikus egyesületeket.

Mindvégig hangsúlyozták a katolikus egység megőrzésének szükségességét. A nagygyűlési beszédekben találkozhatunk a „köztünk lévő ellenség” gondolatával, amely

a megosztottságra, az összefogás hiányára próbált reagálni. A belső egység hiányát azonban rendszeresen a „külső ellenség” szándékos, megosztó törekvéseire vezették vissza. Az 1896-os katolikus egyesületi kongresszus és az 1900 utáni nagygyűlések az összefogás kísérletei is voltak, még akkor is, ha a háttérben komoly elvi-politikai nézetkülönbségek húzódtak.

A hosszabb távú célok között – a választójog kiterjesztésének előfeltételeként – a köznevelés és az erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozták. A politikai aktivitás sikeréhez ugyanis elengedhetetlennek tartották, hogy a tömegtársadalomban való boldoguláshoz szükséges tudással felvértezzék a katolikusokat. Az egyesületeket olyan „gyakorló terepnek” tartották, ahol az engedelmességre és a közéleti szerepre nevelés eredményesen megtörténhet. Alapvetően mindenki arról beszélt, hogy a társadalom minden rétege célpontja ennek a munkának, azonban az értelmiség, az ifjúság és a munkásság kiemelt fontossággal bírt.

A szervezés hatékonysága érdekében az előadók javaslatokkal álltak elő. Zichy János a katolikus püspöki kar pénzügyi támogatásában is bízott, de a védnöki szerep elvállalásán túl másra nem nagyon számíthatott. Mások a katolikus érdekeknek megfelelő egyesületi törvény megalkotását sürgették, vagy a katolikus egyesületek közötti kommunikációt kívánták javítani (egyesületi közlöny). A társadalomszervezés hatékonyságának javítását és a tömegbázis megteremtését szolgálta a Katolikus Népszövetség megalakítása is. Felismerték azt is, hogy a mennyiségi növekedés csak az egyik szempont, ennél fontosabb a tartalmi elmélyítés.

A társadalomszervezés egy további funkciója a jövő értelmiségének a kinevelése lett volna. E téren is a civil tevékenységek fontosságát hangsúlyozták, a megoldást a szórakoz(tat)ás és a hitéleti aktivitás összehangolásában keresték. A szervezési munkában a papságnak és a katolikus tanítóknak szántak kiemelt szerepet.

Fontos kérdés, hogy a nagygyűlési felszólalók miben látták a katolikus „társadalmi akció” eredménytelenségének, mérsékelt sikereinek okát. A legtöbbször elhangzó szempont talán az volt, hogy a katolikus társadalom túlságosan kényelmes, a megoldást másoktól várja. A cselekvésre buzdítás, sőt a passzivitás miatti ostromozás is visszatérő motívum volt a beszédekben. Rakovszky István például 1908-ban a „tettek katolicizmusának” erejéről beszélt, szemben a mozdulatlan „deklamáció katolicizmusával”. A nagygyűlések indulása után öt évvel Boromisza Tibor ennek jegyében kérte számon a mozgalom „mártírjait”, és javasolta, hogy a vidék szervezését is minél előbb kezdjék meg. Enélkül ugyanis csak évi egy-két napon, a nagygyűléseken ünnepelhet a katolikusság, az év többi részében „múmiaként” hever.

Voltak, akik hibának tekintették a közművelődési célok előtérbe helyezését, mert ezek miatt kevesebb figyelmet tudtak szentelni a gazdasági és politikai szempontoknak, így ezeken a területeken is lemaradásban voltak. Csernoch János is e szellemben rótt fel a korszak végén, hogy a munkásság megszólítása sikertelen volt, ezen a téren a szociáldemokraták jóval több eredményt értek el.

Az első világháború előtt a tömegek megszólítását és tömörítését nem sikerült hatékonyan megoldani. Kevés volt az e téren igazán aktív világi értelmiségi, pedig az egész mozgósítási terv rájuk épült, őket szánták a mozgalom hajtóerejének. Ezért volt fontos a szervezők, aktivisták személyének megfelelő kiválasztása. A munkába aktívan be kellett vonni a papságot, és a katolikus tanítókat is „csatasorba” kívánták állítani. Összességében a katolikus társadalomszervezés keretei a világháború előtt már kialakultak, a személyi feltételek azonban nem voltak adottak. A két legfontosabb célcsoport (a munkásság és a világi értelmiség) megszólítása pedig kevés gyakorlati eredménnyel járt.

Források

Sajtó

Katolikus Közlöny
Magyar Állam
Religio
Szövetségi Értesítő

Nyomtatásban megjelent források

- Alapszabály tervezet, 1869 = Alapszabály tervezet a katolikus nagygyűlés szervezésére Magyarországon. Pest, 1869.
- Beke 2018 = Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között. Budapest, 2018.
- Gyürky 1896 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyarországi katolikus egyesületek első országos kongresszusa. Budapest, 1896.
- Gyürky 1900 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. Budapest, 1900.
- Gyürky 1901 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én. Budapest, 1901.
- Hetedik ngy. 1907 = Hetedik katolikus nagygyűlés évkönyve. Szövetségi Értesítő, 1907. I. 5–10. 129–448.
- Komáromi ngy. 1893 = A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. H. n., 1893.
- Nyolcadik ngy. 1908 = VIII. Katolikus nagygyűlés. Szövetségi Értesítő, 1908. II. 4. 321–689.
- Pozsonyi ngy. 1894 = A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-ikén. Pozsony, 1894.

- Soproni gy. 1893 = A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893.
- Szecsányi Vilmos (szerk.): A nagytapolcsányi katolikus népgyűlés emlékéül. Budapest, 1894.
- Székesfehérvári gy. 1895 = A székesfehérvári kath. nagygyűlés története kibővítve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal. Székesfehérvár, 1895.

Irodalom

- Adriányi 2000 = Adriányi Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. Vigília 65. (2000:10), 739–746.
- Atkin – Tallett 2003 = Atkin, Nicholas – Tallett, Frank: Priests, Prelates and People – A History of European Catholicism since 1750. London, 2003.
- Boroviczeny 1907 = Boroviczeny Nándor: A szociális tevékenység kézikönyve. Budapest, 1907.
- Chadwick 1998 = A History of the Popes 1830–1914. Oxford, 1998.
- Denzinger – Hünermann 2004 = Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Bánytereny, 2004.
- Domaniczky 2012 = Domaniczky Endre: Adalékok a magyar egyesületi jog szabályozásához a dualizmus korában. Jogtörténeti Szemle (2012:1), 1–16.
- Gergely 1999 = Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1999.
- Gózszy 2013 = Gózszy Zoltán: A katolikus egyház normakommunikációs és mediatori szerepe a 18. században. In: Bárh Dániel (szerk.): Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Budapest, 2013. 53–84.
- Klestenitz 2012 = Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Mózesy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Székesfehérvár, 2012. 114–131.
- Klestenitz 2013 = Klestenitz Tibor: Két nagygyűlés Budapesten. Média kutató (2013:14), 53–64.
- Klestenitz 2014 = Klestenitz Tibor: Szalongyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Pécs–Budapest, 2014. 463–486.
- Klestenitz 2015a = Klestenitz Tibor: A hitélet elmélyítésének kérései a magyar katolikus nagygyűléseken a dualizmus korában. In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Budapest, 2015. 143–154.

- Klestenitz 2015b = Klestenitz Tibor: Mellékszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein. In: Mózes Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Székesfehérvár, 2015. 121–139.
- Mondin 2001 = Mondin, Battista: Pápák enciklopédiája. Budapest, 2001.
- Nyisztor 1962 = Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújódása. Bécs, 1962.
- Pálosi 1913 = Pálosi Ervin: Budapest hitéletéhez. Magyar Kultúra 1. (1913:január–június), 545–554.
- Salacz 1974 = Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, 1974.
- Smid 2013 = Smid Mária Bernadett: Mária útjai. Katolikus belmisszió a 20. század első harmadában Magyarországon a jezsuiták működése nyomán. In: Bárh Dániel (szerk.): Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Budapest, 2013. 286–307.
- Szabó – Boros 1999 = Szabó Dániel – Boros Zsuzsanna: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 1999.
- Szabó 1977 = Szabó Dániel: A néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 20. (1977:2), 169–208.
- Szabó 1992 = Szabó Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. Történelmi Szemle 35. (1992:3–4), 199–230.
- Szántó 1988 = Szántó Konrád OFM: A Katolikus Egyház története. II. kötet. Budapest, 1988.
- Szögi 1991 = Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténelmi konferencia előadásai. 1991. május 29–31. Esztergom, 1991. 509–512.

Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon

A 18–19. század folyamán a nagyobb európai egyetemek jelentős átalakulásokon mentek keresztül, a közép- és koraújkor időszakában kialakult jellemzőik megváltoztak, és különböző mértékben ugyan, de a nemzetállamok befolyása alá kerültek. A katolikus egyház, amely kezdettől szorosan összefonódott az európai tudományossággal és a felsőoktatási intézmények fenntartásával, ebből a szempontból is új helyzetben találta magát, és választ kellett adnia a kialakult viszonyokra. Ez azért is fontos volt számára, mivel a tudományos-technikai fejlődés mellékhatásaként egyre több értelmiségi fordult el a vallástól.¹ A katolikus megújulás kulcsának viszont éppen ezt a réteget tekintették. Voltak országok, ahol a válaszok megtalálását az államegyházi keretek kialakulása miatt leszűkült mozgástér gátolta, később viszont éppen ennek lazulása okozott nehézségeket, ugyanis a kiszélesedő verseny keretei között kellett boldogulni. Ott pedig, ahol a katolikusok kisebbséget alkottak, a helyzetet már kezdetektől a verseny, illetve a felekezeti elkülönülés² (saját normakommunikációs hálózat kiépítése) tényezői határozták meg.

Európai mintákat követve 1890-es évektől – az egyházpolitikai küzdelmek hatására – Magyarországon is elkezdődött a katolikus közélet aktivizálódása és ennek keretében a katolikus nagygyűlés intézményének meghonosítása. Az 1900 után éves rendszerességgel megtartott találkozókön a közélet iránt érdeklődő egyházi és világi katolikus értelmiség igyekezett megfogalmazni a legfontosabb (társadalmi, kulturális és egyéb) problémákat, kijelölni a katolikus megújulás felé vezető út állomásait, a leg-sürgősebb teendőket. Ezzel a társadalmi nyilvánosságnak egy olyan (újabb) fórumát hozták létre, melyen az egység demonstrálása, a saját identitás meghatározása és a leküzdendő problémák kibeszélése egyaránt helyet kapott.³ Az első világháború előtti nagygyűléseken a magyarországi katolikus egyetem kérdése kapcsán is hangzottak el

¹ Szögi 2001. 149.

² Erre kiváló példa Svájc esete: Altermatt 2001.

³ A magyarországi katolikus nagygyűlések történetének összefoglalását lásd: Adriányi 1974.; Adriányi 2000.; Szögi 1991.; Klestenitz 2014.

fontos javaslatok. Ezek bemutatása előtt azonban érdemes megvizsgálni, hogy Róma milyen iránymutatásokat adott a 19. század második felében a tudományok illetve az egyház viszonyáról.

XIII. Leó pápa a tudományok szerepéről

A fentiekén túl 19. század második felében a katolikus egyház több oldalról érkező világnézeti kihívásokkal is szemben találta magát. Európa liberális alkotmányai és kormányai – eltérő mértékben ugyan, de mégis – törekedtek az egyházi és világi hatalom szétválasztására, illetve az egyház közéleti szerepének a korlátozására (kötelező polgári házasság, állami anyakönyvezés).⁴ Az állami iskolarendszer kiépítésére érdekében tett lépések is sok esetben az egyház iskola fenntartási, oktatási és nevelési jogainak sérelmével jártak. Az egyház iskolaügyben és tudományos életben játszott szerepe is megkérdőjeleződött, az állami ellenőrzés ezekre a területekre is kiterjeszkedett.⁵ Elsősorban a szociáldemokrata és a polgári radikális politikai ideológiák kérdőjelezték meg az egyház korábbi kulturális és társadalmi szerepét, és a minőségi kritikákat megfogalmazó, kizorító jellegű politikai eszmék képviselői rendre támadták az egyház ilyen irányú tevékenységét, illetve igényeit. Az egyértelműen defenzív pozícióba került egyház ebből a helyzetből igyekezett kiutat keresni, korábbi pozícióit megőrizni és a katolikus megújuláshoz vezető megoldásokat megtalálni. Ilyen viszonyok között a szentszéki megnyilatkozások rendre érintették az egyháznak a magasabb szintű oktatásban és a tudomány területén betöltött szerepét, és igyekeztek orientálni az egyes országok katolikusait a viszonyulási pontok tekintetében.⁶

XIII. Leó pápa határozott célja a társadalom és a civilizáció újra kereszténnyé tétele volt, a társadalmi rend biztosítása és a modern világgal való párbeszéd kialakítása révén. Alig néhány nappal megválasztását követően kinyilvánította, hogy szándéka „örködni az Egyház és az apostoli Szentszék jogainak és igazságainak hű megőrzésén.”⁷ *Nem sokkal később pedig, Aeterni Patris* (1879. augusztus 4.) kezdetű, Aquinói Szt. Tamás bölcséletét felújító körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy korának téves nézetei a filozófiai iskolákból szivárogtak át a társadalom rétegeibe, ezért ezek társadalomalakító hatása nem hagyható figyelmen kívül az egyház számára sem.

⁴ Gárdonyi 2006. 272–273.

⁵ Gárdonyi 2006. 307.

⁶ A pápák már korábban is tettek általános érvényű megnyilatkozásokat a racionalizmus kérdésével, a tudomány szabadságával kapcsolatban. XVI. Gergely: „*Mirari vos arbitramur*” (1832); IX. Piusz: „*Qui pluribus*” (1846), „*Dolore haud mediocri*” (1860), „*Gravissimas inter*” (1862), „*Syllabus*” (1864). Denzinger – Hünermann 2004. 542., 550., 559., 561., 571.

⁷ Idézi: Mondin 2001. 622.

Pozitív irányból közelítve a kérdést, azt is kifejtette, hogy a bölcselet utat nyit az igaz hitre is, a szívet előkészíti a kinyilatkoztatás befogadására. Éppen ezért a bölcselet művelésének elsődrendű feladata az apológia, a hitigazságok védelme, ez jelenti a hit bástyáját és a vallás erődítményét. A cél tehát, hogy az ész nevében felhozott valásellenes logikával szemben olyan érveket kell felállítani, melyek a hit megerősítését szolgálják. Az ész fegyvere ellen az ész fegyverét kell használni, mely hatástalanítja a kritikusok érveit. Az apológia legfontosabb eszközének a pápa a skolasztika felújítását tartotta, melyet kellően rendszeres és módszeres keresztény bölcseleti iskolának tartott. Elsősorban Aquinói Szent Tamás filozófiájának tanulmányozását, az ész és hit összeegyeztetésének tamási útját ajánlotta (neotomizmus) a hívek figyelmébe.⁸ Korának bölcseleti tévútjaival szemben fel kívánta fegyverezni a következő generációt, mikor azt írta, hogy „a tudomány egészséges és erős táplálékával kell az egész ifjúságot, s különösen azt, mely az egyházi pályára lép, nevelni, hogy erőben bővelkedve s kellőképp fölfegyverkezve, jó korán hozzá szokják a vallás bátor és bölcs védelméhez.”⁹ XIII. Leó úgy látta, hogy a bölcseleti tudományok reformja nem halasztható tovább, ugyanis a többi tudományterület (és ugyanígy a művészetek is) új erőt meríthetnek ebből, elsősorban pedig a természettudósok, akik képzésénél szintén nem nélkülözhető a bölcseleti képzést.¹⁰

1880. március 7-én, Szent Tamás ünnepén a világ minden tájáról tudósok jelentek meg Rómában, egyetértésüket demonstrálva a pápa előző évi körlevelében kifejtett gondolatokkal. A szentatya hozzájuk intézett beszédében (*Pergratus Nobis*) azt üzent a világ katolikus tudósainak, hogy elsődleges kötelességük és felelősségük az „értelmi műveltséget bensőséges vallásossággal párosítani s a tudományokat művelni.”¹¹ Mint mondta, „karoljátok fel nagy buzgón a természetvizsgálatot, amely téren korunk elmés találmányai s azok áldásos hasznosítása méltán kivívják magoknak az egykorúak bámulatát s az utódok elismerő magasztalását.”¹²

Szent Tamást még ugyanebben az évben (1880. augusztus 4.) a tudományok, líceumok, akadémiák és iskolák védőszentjévé nyilvánították és előkészítették összes műveinek kiadását. Tették mindezt abban a reményben, hogy „hogy e nagy és szent férfiú pártfogása jelentékenyen elő fogja segíteni az egész társadalom javára a bölcseleti és theológiai tanulmányok reformját. Az igaz, való tudományból származik a magán- és közélet szoliditása: a szolid étellel pedig együtt jár a közjó, a rend és a béke.”¹³ Megkezdte működését a Szent Tamás Akadémia is, mely felolvasások és vitasorozatok rendezésével kívánta szolgálni a fenti célokat.

⁸ *Aeterni Patris*. Prohászka 1891. 62–69.

⁹ *Aeterni Patris*. Prohászka 1891. 1891. 74.

¹⁰ *Aeterni Patris*. Prohászka 1891. 75–77.

¹¹ *Pergratus Nobis*. Prohászka 1891. 93.

¹² *Pergratus Nobis*. Prohászka 1891. 97.

¹³ *Cum hoc sit*. Prohászka 1891. 102.

XIII. Leó a tudomány és a vallás (illetve az egyház) pozitív viszonyának elsősorban az ifjúság nevelése és a katolikus értelmiség következő generációinak jövője szempontjából tulajdonított jelentőséget. 1883 augusztusában levelet írt de Luca, Pitra és Hergenhorther bíborosokhoz, melyben a történettudomány jelentőségét fejtegette (*Saepenumero considerantes*). Ebben a pártérdekeknek és szenvedélyeknek szolgáló történetírás káros hatásáról megállapította, hogy az nem az élet mestere és az igazság szövete: „A történelem u.i. nagy vonzerőt gyakorol az ifjúság izgékony s könnyen hezülő kedélyére. [...] ha már ifjú korában szívja magába a mérget, alig fog találni orvosságra. Nincs is alapos remény arra, hogy az ilyenek idővel észre térjenek s elfelejtsék azt, amit tanultak.”¹⁴ Mivel alaposan csak kevesen tanulmányozzák a történelmet, ezért nagyon fontos, „hogy minél előbb segítsünk az égető szükségén s megakadályozzuk, hogy az oly szép tudomány, milyen a történelem, a köz- és magánérdekek mételyévé váljék. Írjanak derék, számottevő tudósok történeti műveket, melyek föltüntessék, mi az igaz, mi nem – s rágalomnak bizonyítsák és eloszlassák a pápák ellen emelt gyalázatos vádakát. Az ellenfelek sovány s készakarva átsurranó előadását silányítsa tönkre a tények gondos és oknyomozó földerítése, értelmes, körültekintő ítélet szállítsa le értékükre a vakmerő állításokat, s tapintatos megkülönböztetés derítse fel a könnyelmű ráfogásokat. Arra kell iparkodni, hogy magukból az okiratokból derítsék föl mindazt, ami költés és ráfogás; lebegjen szemük előtt a történetírás fősabálya, hogy semmi valótlan ne mondjanak és semmit igazat el ne hallgassanak: kerüljük a részrehajlás és a készakaratos elhallgatás látszatát. Szükséges azonkívül, hogy tankönyveket is írjanak iskolai használatra, melyek az ifjúság kára s az igazság rovása nélkül szolgálják a történettudományt. E célból már elrendeltük, hogy okirattáraink tárva-nyitva álljanak a hit és a tudomány szolgálatára s most ismét elrendeljük, hogy a vatikáni könyvtár a történetbúvárok rendelkezésére álljon. Adná az ég, hogy minél többen lelkesülnének munkára ösztönözve az igazság földerítésének vágyától s bár vonnának le kutatásaikból emlékezetre méltó tanúságokat.”¹⁵

A tudományok művelésének fontos eleme az érintettek közötti személyes-szakmai kapcsolati háló kialakítása, az élő párbeszéd megvalósulása. Ennek létrehozását célozták a katolikusok tudósok számára 1888-tól időszakonként megrendezett nemzetközi kongresszusok.¹⁶ Az első találkozó előkészítésekor XIII. Leó a *Quod secundo Rothomagensi* kezdetű levelében (1887. május 20.) abbéli reményének adott hangot, hogy az a tudományt előmozdítja, illetve a hitnek is oltalmat nyújt. Úgy látta, hogy az ilyen találkozónak az a legfőbb célja, hogy az eszmecserét, az együttműködést előmozdítsa, és a résztvevők természettudományos és történettudományi kutatásaikat

¹⁴ *Saepenumero considerantes*. Prohászka 1891. 171.

¹⁵ *Saepenumero considerantes*. Prohászka 1891. 172–173.

¹⁶ Az első kongresszus Párizsban volt 1888. április 9. és 12. között. Kiss 1888. 306–335.; A második megrendezésére 1891-ben került sor, szintén Párizsban. Kiss 1891. 636–649. Ezután Brüsszelben (1894) és Fribourgbán (1897) volt ennek folytatása.

az egyház javára és a keresztény bölcsélet emelésére fordítsák. Figyelmeztetett arra is, hogy mivel a kongresszus nélküli az egyházi tekintélyt, ezért a résztvevők úgy szóljanak hozzá a tudományos kérdésekhez, hogy közben ne próbáljanak teológust játszani, maradjanak saját tudományágaik határai között.¹⁷

A másik fórum, ahol a tudomány legújabb eredményei lecsapódtak, az egyes országok egyetemei és főiskolái voltak. Az, hogy ezek miként működnek, milyen mértékben sikerül érvényesíteni a fenntartó által elvárt értékrendet és tudományos színvonalat, nem volt mellékes körülmény abban az időben, amikor az állam ezen a téren is folyamatos expanzióban volt. Európában több variációja alakult ki az állam és az egyház a felsőoktatás területén való együttműködésének. Az állami felügyelet alá kerülő német és osztrák–magyar egyetemeken legtöbb esetben megmaradtak a katolikus teológia külön karai. A francia forradalom után Trier, Mainz, Köln, Strasbourg egyetemei megszűntek, Bajorországban a jezsuita rend felszámolása miatt bezárt az ingolstadti egyetem is, melyet az állam indított újra Münchenben. A nyugati német területeken 1815-ben nem volt katolikus egyetem. Svájcban a baseli egyetem protestáns lett, és új katolikus egyetem felállításában csak azután kezdtek gondolkodni, miután állami segítséggel az ókatolikusok alapítottak egyet. Nagy Frigyes Poroszországban a feloszlott sziléziai rendek vagyonából egyetemet alapított Breslau-ban, melyen két hittudományi kart is létesítettek, egyet a katolikusoknak és egyet a protestánsoknak. Ugyanennek a modellnek az adaptálása történt meg később a bonni egyetem esetében, és ezt az utat követte a würzburgi illetve a Hesen-Darmstadt-i egyetem is.¹⁸ A tübingeni protestáns egyetem keretei között kialakítottak egy államilag fenntartott katolikus teológiai kart. A bécsi egyetemen, mely az osztrák–magyar állam németajkú területeinek legfontosabb felsőoktatási intézménye volt, 1873-ig a rektornak és a dékánoknak katolikus vallásúnak kellett lenniük, és a protestánsok minden próbálkozásuk ellenére sem tudtak hittudományi kart alapítani az első világháború előtti időszakban. Innsbruckban az egyetemet az állam irányította a különféle rendi alapítványok pénzéből, II. József idején pedig ez a befolyás tovább erősödött. Itt 1826-tól működött egy hittudományi kar, de a konzervatív kormányzat az 1880-as években arra törekedett, hogy az egész egyetem katolikká váljon. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem németajkú területein a papképzés jellemzően a szemináriumokban folyt, de az egyetemeken megmaradtak az állami (katolikus) teológiai karok. Így alakult Prágában, Krakkóban, Lembergben, Budapesten és Zágrábban is.¹⁹ Ezek esetében azonban a bécsi felsőfokú papképzés jelentősen elszívta a hallgatói állományt.²⁰ Olaszország létrehozása után a bolognai,

¹⁷ *Quod secundo Rothomagensi*. Prohászka 1891. 272–273.

¹⁸ Chadwick 1998. 535–536.

¹⁹ Chadwick 1998. 536–537.

²⁰ Ehhez l. Tusor 2007; Frankl – Klieber 2008; Beke 2002; Beke 2011.

nápolyi és paduai egyetemek is „elvesztek” az egyház számára, ezért az elit papképzés terepe a Collegium Romanum lett.²¹

A kialakult viszonyok tehát sokfélék voltak, és a legtöbb esetben kompromisszumokkal kellett együtt élni. A katolikus elitképzés (akár egyházi, akár világi) pozícióinak megőrzéséhez a legcélszerűbbnek új, felekezeti egyetemek alapítása tűnt.

Katolikus egyetemalapítások – nemzetközi minták és modellek

A francia forradalom előtt Európában a szerzetesrendeknek sokkal nagyobb befolyása volt az egyetemekre, mint azt követően. Elsősorban a jezsuiták voltak azok, akik a teológiai, de sok esetben a többi kar professzorait is adták. Ezt követően az államok egyre nagyobb befolyásra tettek szert az egyetemi szférában, ezáltal szűkítve a felekezeti és egyéb fenntartók lehetőségeit.²² Az egyházak kezdtek kiszorulni az egyetemi szférából, és a szekularizáció, a racionalista filozófiák elméletei következtében teret nyert az az elképzelés, hogy az egyháziak nem lehetnek objektívek a tudományos munka területén.²³ Az egyháziak azonban – mint azt XIII. Leó pápa megnyilatkozásai kapcsán is láthattuk – nem mondtak le arról, hogy a tudományok terén és a felsőoktatásban is érvényesítsék világnézetüket és tanítsák hitigazságait. Ez azt jelentette, hogy a papképzést szolgáló szemináriumok mellett több helyen volt kísérlet többkarú katolikus egyetem alapítására, melyek a világi tudományok központjai kívántak lenni. Manning bíboros Kensingtonban (London) igyekezett meggyökereztetni katolikus egyetemet, de kísérlete nem járt sikerrel, és Newman 1852-es írországi kísérlete is csak a huszadik században érett be.²⁴ Voltak azonban olyan esetek, melyek már a 19. század második felében sikereket értek el. Mivel ezek az új intézmények más-más politikai, jogi illetve társadalmi környezetben alakultak és működtek, így többféle modelljük létezett.

Európa legsikeresebb katolikus egyeteme a leuveni (Belgium) volt, mely 1835-ös újjáalakítása után tisztán katolikus fenntartású lett, mentes minden állami részese-déstől. XVI. Gergely pápa jóváhagyását követően az egyetem teljesen a belga püspöki kar irányítása alá került. Az alapításhoz illetve a fenntartáshoz azonban a belga papság és a katolikus lakosság anyagi hozzájárulására is szükség volt. A püspöki kar részvényeket bocsátott ki 1 frankos címletekben, melynek aláírásával éves kötelezettséget lehetett vállalni adott összeg befizetésére: *„Fölkérjük a püspököket a kanonokokat, az espereseket, az első és második osztályú plébánosokat, hogy mindegyik 20 részvényt,*

²¹ Chadwick 1998. 539.

²² Chadwick 1998. 533.

²³ Mihályfi 1898a. 3–37. (4.)

²⁴ Chadwick 1998. 533.

a kisegítő (succursal) plébánosokat, hogy 10 részvényt, a káplánokat s a többi fölszentelt papokat, hogy 5 részvényt vállaljanak el; a püspökök mindegyike 200 részvényt vállalt magára.²⁵ A további gyűjtésbe és toborzásba a plébánosoknak kellett bevonni a lakosságot. Az egyetem infrastruktúrájához a város is hozzájárult, kollégiumi épületek, könyvtár, kórház és egyéb felszerelések átengedésével. 1836-ban a leuveni (löweni) egyetem hat karán (teológiai, jogi, orvosi, nyelvészeti, bölcséleti, természettudományi) összesen 261 hallgató tanult.²⁶ A hittudományi kar kialakítására Róma iránymutatásai alapján került sor, de a jogi, orvosi, bölcséleti és természettudományi karok tanulmányi rendszere az állami törvények előírásainak megfelelően alakult. Ennek volt köszönhető, hogy itt is az állami egyetemekkel azonos értékű, érvényes diplomát tudtak kiállítani.²⁷ A karok mellett számos különálló szakiskola, intézet (27 darab) és kórház kapcsolódott az egyetemhez, melyek a modern tudományosság minden igényét kielégítették. Az egyetem kényesen ügyelt arra is, hogy a katolikus jelző mögött rejlő tartalmi elvárásoknak is megfeleljen. Így mind a tanárok, mind pedig a diákok kiválasztásánál nagy körültekintéssel jártak el, és a már felvetteket is a szigorú szabályok betartására kötelezték. Mindennek köszönhetően az egyetemen élénk tudományos és hitélet folyt.²⁸

A második modellt jelentő Franciaországban nem alakult ennyire problémamentesen a katolikus egyetem ügye. Az 1793-tól az összes intézet az állam befolyása alá került, és a centralizáció a napóleoni időszak alatt csak tovább fokozódott.²⁹ A felsőoktatás szabadságát 1875-ben biztosították, egyetemalapításra ekkor az egyházaknak is lehetőségük nyílt, amennyiben a teológia mellett még három kar fenntartását tudták biztosítani. A francia katolikusok éltek ezzel a lehetőséggel, így 1877 és 1878 folyamán öt „szabad egyetemet” is alapítottak, Párizs, Lille, Angers, Lyon és Toulouse városaiban. A „szabad egyetem”-ek megszerezték az úgynevezett vegyesbizottság alakításának jogát is. Ez azt jelentette, hogy a záró vizsgák alkalmával felállított bizottság fele az egyetem, másik fele az állam képviselője volt (*jury mixte*). Ez biztosította, hogy a felekezeti egyetem diplomái versenyképesek, azonos érvényűek legyenek az állami egyetemekével. Ennek a rendszernek azonban már kialakításakor is komoly ellenzéke volt, így 1880-ban Jules Ferry javaslatára törvény született a „*jury mixte*”-rendszer eltörlésére. Ezt követően államilag elismert oklevelet csak az állami egyetemeken lehetett megszerezni, tehát legalább a záróvizsga letételére ezeken kellett sort keríteni. A katolikus intézmények tanítási szabadságukat megőrizhették, de az egyetem nevet nem viselhették és a szükséges végső vizsgáztatási

²⁵ Mihályfi 1898a. 7.

²⁶ Mihályfi 1898a. 8.

²⁷ Mihályfi 1898a. 20.

²⁸ Mihályfi 1898a. 26–31.

²⁹ Karády 2005. 30–54.

jogot is elvesztették. „E törvény halálos sebet ejtett a nagy áldozatkészséggel fölállított szabad iskolákon, azoknak természetes fejlődését megakadályozta, bizonyos merev stagnáció állapotába süllyesztette. A temérdek szellemi és anyagi áldozat e törvény folytán nagyon csekély kamatot hozhat. Az egyetemek alig nyerhetnek nagyobb számú hallgatókat.”³⁰ Az új szabályozás a hallgatói létszámot jelentősen korlátozta, míg az 1891/92-es tanévben a párizsi állami egyetemre közel tízezren jártak, addig az öt katolikus főiskolára beiratkozottak száma nem érte el az 1200 főt.³¹ Ennek ellenére a francia katolikusok mindent megtektek annak érdekében, hogy megfelelő színvonalon tartsák és fejlesszék ezeket a főiskolákat, beleértve a számtalan kapcsolódó intézetet, társulatot és kórházakat is.

A harmadik típusú európai katolikus egyetemet Svájcban alapították. A lakosság nagyjából egyharmadát kitevő svájci katolikusok 1857-ben alakították meg a Pius-Egyletet, melynek kantonális szinten is létrejöttek fiókjai. Ezek közül a freiburgi karolta fel a katolikus egyetem ügyét. 1880-ban pedig a freiburgi nagytanács elnöke tett javaslatot egy katolikus, de egyúttal állami egyetem alapítására. A terv mögé az 1880-as évek végére a kanton is odaállt, és anyagi támogatást biztosított, melyhez kérték XIII. Leó pápa támogatását is. Mindezek után 1889 októberében nyílt meg az egyetem, egyelőre jogi és bölcséleti karokkal. A hittudományi kart az 1890/91-es tanévben nyitották meg, a domonkos rend vezetése mellett. Freiburg kanton adománya tette lehetővé, hogy 1896-tól a természettudományi kart is sikerült elindítani. Az orvosi kar felállítására egy sorsjáték-tervezetet dolgoztak ki, melynek bevételeiből kívánták a kar alaptőkéjét összegyűjteni. Az egyetem költségeihez az e célra alapított Hochschulverein tagjai is hozzájárultak, akik évi 5 frankot, vagy egy összegben 100 frankot adtak erre a célra.³² A svájci katolikus egyetem iránt a németországi katolikusok is élénken érdeklődtek, és több gyűjtemény felajánlásával segítették a tárgyi feltételek megteremtését. Az 1898/99-es tanévben az egyetemnek 400 hallgatója volt, elsősorban Svájcban és Németországból, de kisebb számban Ausztriából, Olaszországból, Hollandiából, Oroszországból és Törökországból is. A vegyes (állami, de katolikus) fenntartású egyetem esetében az egyes jogkörök szabályozására, pontos lehatárolására nem került sor, a svájci püspöki karnak az egyetem ügyeibe nem volt beleszólása. Ennek is volt köszönhető, hogy „a dömés atyák vélték magukat arra hivatottnak, hogy az egyetem katolikus jellege fölött őrkdjenek, de az ő exkluzív szellemük a tanítás szabadságát oly szűk korlátok közé akarta szorítani, aminőkhöz a német tudósok sem szokva nincsenek, sem alkalmazkodni nem akarnak”.³³ Ennek is volt köszönhető, hogy több német professzor korán elhagyta

³⁰ Mihályfi 1898b. 177–225. (182.)

³¹ Mihályfi 1898b. 182.

³² Mihályfi 1898c. 426–448. (428–432.)

³³ Mihályfi 1898c. 447.

az egyetemet, felborítva a francia és a német elem alapításkor gondosan kialakított arányait.

Az Európán kívüli egyetemek közül a washingtoniról érdemes még röviden szót ejteni.³⁴ Az itteni katolikus egyetem megnyitására az észak-amerikai katolikus hierarchia megalapításának századik évfordulóján került sor 1889-ben. Az USA-ban a középiskolát is magukba olvasztó egyetemek legnagyobb része magánszemélyek és felekezetek kezében volt.³⁵ A püspöki kar már az 1866-os II-ik baltimore-i zsinaton kifejezte, hogy egy teljesen katolikus egyetem felállítását lája célszerűnek. A konkrét elhatározás végül az 1884-es III-ik baltimore-i zsinaton született meg. Az első lépés a hittudományi kar megszervezése és a szentszéki jóváhagyás megszerzése volt. Az amerikai püspöki kar egy egyetemi bizottságot nevezett ki, melynek feladata a további lépések megszervezése lett.³⁶ A bizottság javaslatára a szentszék a következő alapítási elveket hagyta jóvá. 1. Az egyetem mindig a püspöki kar közvetlen felügyelete és vezetése alatt áll, semmiféle szerzetesrend kizárólagos vezetésére nem bízák; 2. A tanszékekre világi és szerzetes tanárok is alkalmazhatók; 3. A teológiai kart a szulpiciánusokra bízák; 4. A székhely Washington legyen; 5. Az USA-ban ne engedélyezzenek más katolikus egyetemet, amíg ezt a teljes tartományi zsinat nem indítványozza.³⁷ A felterjesztés jóváhagyása 1887. április 10-én meg is érkezett Rómából. Az egyetem fenntartási költségeit országos gyűjtés szervezésével teremtették elő, illetve magas tandíjakat állapítottak meg, melyek kifizetéséhez segítségül többféle ösztöndíj elnyerési lehetőségét is kilátásba helyezték.³⁸ A tanári kar összeállítása érdekében az alapító bizottság Európa neves katolikus egyetemeiről igyekezett átcsábítani oktatókat, illetve amerikai tudósokat küldött francia, német illetve római tanulmányok folytatására.³⁹

A vizsgált korszakban több másik országban is törekedtek katolikus egyetem alapítására, ehhez megkezdték az előkészületeket. A második német katolikus nagygyűlés (Breslau, 1849) alkalmával merült fel egy német katolikus egyetem gondolata, és került kiküldésre az ezt előkészítő bizottság. A kezdeti lendület (luxemburgi tervek) után azonban az 1880-as évekre lekerült a kérdés a napirendről, és az 1890-es években inkább már arra törekedtek, hogy az állami egyetemeken szerezzenek jobb pozíciókat a katolikusoknak. Ez utóbbit az egyetemi hallgatók egyesületi életének élénkítésével és kedvező ösztöndíjak biztosításával próbálták megoldani.

Ausztria bécsi és innsbrucki egyetemein a századfordulón is viszonylag erős maradt a katolikus befolyás, elsősorban a teológiai karok miatt. Ettől függetlenül

³⁴ Dél-Amerikában 1910-ben jött létre a Buenos Aires-i (Argentína) egyetem. Szógi 2001. 150.

³⁵ L. Mahoney 2003.

³⁶ Mihályfi 1898d. 567–582. (570–571.)

³⁷ Mihályfi 1898d. 572.

³⁸ Mihályfi 1898d. 581.

³⁹ Mihályfi 1898d. 573.

a salzburgi érsek védnöksége alatt létesített egyesület 1881-től itt is szorgalmazta az önálló katolikus egyetem felállítását. A kezdeményezést XIII. Leó pápa is üdvözölte az érsekhez intézett 1885. március 4-i levelében, úgy vélte ugyanis, hogy ennek sikere esetén a tanszabadság téves értelmezése által okozott károkat helyre lehet hozni, illetve egy ausztriai egyetem a szomszéd tartományok népeire is áldásos hatással lehetne.⁴⁰ A tervek alapjául a bencések vezetése alatt álló katolikus hittudományi fakultást szánták, de ezt a világháború előtt nem sikerült egyetemmé fejleszteni.

A katolikus egyetem kérdése Magyarországon

A magyarországi egyetem(ek) katolikus jellegének megőrzését a katolikus megújulás fontos előfeltételének tekintették. Az egyházi közoktatási intézmények fenntartása, a felekezeti sajtó fejlesztése, a katolikus egyesületi háló sűrűbbre szövése mellett a jövő katolikus értelmiségének kinevelésében fontosnak tartották az önálló katolikus egyetem szerepét. A katolikus társadalmi akciók sikerének illetve sikertelenségének kulcsát a legtöbb közéleti katolikus abban látta, hogy sikerül-e kinevelni egy olyan katolikus (középosztályi) értelmiségi réteget, amely a tervek élére állhat, életvitelével és értékrendjével pedig a katolikus életszentség megvalósítója lehet. A következőkben azt vizsgálom, hogy milyen elképzelések merültek fel e téren, milyen feltételek voltak meg, vagy éppen hiányoztak a katolikus egyetem terveinek megvalósításához. A hazai viszonyok között az 1848. évi 19. törvény röviden rendelkezett a magyarországi egyetem kérdéséről, mikor kimondta, hogy: „1.§. Az egyetem egyenesen a közoktatási minister hatósága alá rendeltetik. 2.§. Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészlől a tanuló arra nézve: melly tant, és mellyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen; másrészlől: hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik. 3.§. Ezen elvnek az egyetemnéli alkalmazása a közoktatási miniszterre bízatik, tudósítását ez, és egyéb e részben teendők iránt a legközelebbi országgyűlésnek benyújtván.”⁴¹

Mindezek alapján egyrészt a „tanszabadság” elvének törvényesítése új lehetőséget teremtett a tisztán katolikus fenntartású katolikus egyetem(ek) alapítására, illetve az elvesztett pozíciók restaurálására.⁴² Az idézetben szereplő, legközelebbi országgyűlésre benyújtandó egyetemi törvény végül nem született meg, az 1848-as

⁴⁰ *Allatae sunt Nobis*. Prohászka 1891. 204–207.

⁴¹ 1848. évi XIX. tc.: *a magyar egyetemről*. (www.1000ev.hu)

⁴² A pázmányi alapítású (nagyszombati) budapesti egyetem katolikus jellege – bár annak finanszírozása részben katolikus alapokból történt – Mária Terézia és II. József uralkodása óta elhalványult. A katolikus hittudományi kar azonban továbbra is része maradt az egyetemnek. Artner 1938.

törvény rövid megállapításai pedig értelmezési kérdéseket vetettek fel. Az, hogy ténylegesen milyen hatásköröket jelent az egyetemnek a közoktatási miniszter hatósága alá rendelése, vita tárgyát képezte az állami és az egyházi hatóságok között. Az országgyűlésben az egyetem vagyonának jogi helyzetéről, ehhez kapcsolva pedig az egyetem jellegéről folytak a viták. Deák és Eötvös álláspontja szerint az egyetemnek „királyi” (állami) jellege volt, de a agyon egy részének egyházi jellegét elismerték.⁴³ Eötvös József miniszter 1870. április 7-én törvényjavaslatot nyújtott be „*A pesti királyi magyar egyetem újból szervezéséről.*” Távlati tervei között szerepelt, hogy a hittudományi kart leválassza az egyetemről és önálló egyházi fenntartású főiskolává alakítsa. Amíg ez nem történik meg, addig a vallási egyenjogúsítás érdekében javasolta, hogy a katolikus mellett állítsanak fel egy protestáns és egy görög katolikus teológiai kart is. Terveiből nem lett semmi, mivel az egyik érintett félnek sem volt érdeke.⁴⁴

Katolikus részről párhuzamosan kétfajta álláspont is megjelent. Az egyik a budapesti egyetem katolikussá tételét sürgette, és úgy vélte, hogy nem kell addig új (katolikus) egyetemet alapítani, amíg a meglévő eredeti jellegét nem sikerül visszaállítani, mivel ez csak az erőforrások megosztását jelentené.⁴⁵ A másik álláspont képviselői egy teljesen új, többkarú katolikus egyetem létrehozását tartották egyedül célravezetőnek. Akadtak olyanok, akik a két elképzelést együtt, egy időben is megvalósíthatónak gondolták.⁴⁶

Akik a budapesti egyetem katolikus jellegének visszaállítása mellett álltak ki, úgy gondolták, hogy elég, ha XIII. Leó pápa iránymutatásai szerint új típusú bölcsészeti tanfolyamokat indítanak, elsősorban az egyház növendékpapjai számára (a neotomizmus szellemében). Ők is fontosnak tartották azonban, hogy az egyetem mellett katolikus középiskolai tanárképző kerüljön felállításra, mely az említett bölcsészeti képzésre élül. Ezt azért is hangsúlyozták, mert ennek szerepe az, hogy az állami

⁴³ Kelemen 2000. 77.

⁴⁴ Kelemen 2000. 78. A nem sokkal később (1872) létrehozott kolozsvári (állami) egyetemen nem került felállításra teológiai kar. Trefort Ágoston terveiben már az 1870-es évek közepétől szerepelt egy harmadik egyetem felállításának gondolata. Az 1880-as években több lehetséges helyszín is szóba jött (Győr, Szeged, Kassa, Pécs, Pozsony, Temesvár), melyek közül a Pozsonynak voltak legjobbak az esélyei. Az államháztartás folyamatos hiányai azonban nem tették lehetővé a konkrét lépések megtételét. Kelemen 2000. 92.

⁴⁵ „A dolog rendje nem ezt, hanem azt követeli, hogy ha van a katolikusok tulajdonát képező egyetem, úgy azt visszaszerezni törekedjünk attól, aki azt lefoglalta és csak azután beszéljünk egy új egyetem alapításáról.” A szegedi katolikus egyetem. *Religio*, 1880. (1.) 52. 413.

⁴⁶ „A meztelen tény az, hogy a budapesti m. kir. egyetem (hittudományi karát kivéve) ma már dekatholizálva van, dekatholizálása pedig szemünk láttára és fülünk hallatára ment végbe, azt már többé nem vindikálja vissza senki a katolikusoknak, igen, senki, még ha akarná sem lenne rá képes. És bizony nagy mulasztás, igazi laissez faire, laissez aller volt ez a mi részünkről, de visszacsinálni ezt a dolgot többé nem lehet. És minekutána már megtörtént, jobb lesz, ha a rekatholizálás tervével és gondolatával teljesen felhagyunk, mint sem egy erre irányzott, de előreláthatólag sikertelen kísérlet fölött az elkövetett hibák más, még lehetséges módon való jóvátertelét kísérletetni.” *Katolikus Egyetem?* (Dr. B. A.) *Magyar Sion*, 1896/10. 418.

tanárképesítő bizottságoktól független, felekezeti képesítést nyújtsanak a jövő tanár-generációjának. Ez elsősorban a szerzetestanárok esetében merült fel, ugyanis ők a rend iskoláiban végzett tanulmányok befejezéseként – ha államilag elismert oklevelet kívántak szerezni – kénytelenek voltak az állami vizsgabizottság előtt megfelelni.⁴⁷ Ennek a megoldásnak – mármint a budapesti egyetem katolikus kézbe vételének – azonban viszonylag kis realitása volt. Az egyetem éves költségvetésének mindössze negyed részét finanszírozták a katolikus alapokból, a fennmaradó részt az állam fedezte.⁴⁸ Minden évben, a költségvetés országgyűlési vitája alkalmával a főrendi házban lévő katolikus főpapok jelezték, hogy bár a költségvetéshez elvi hozzájárulásukat adják, de ez nem jelenti azt, hogy a katolikus alapok állami tulajdonát elismernék. Ezt azért is fontosnak tartották hangsúlyozni, mert terveik szerint a majdan létrejövő katolikus autonómia szervezetének lenne a feladata, hogy ezzel a tőkével rendelkezzen, azt a katolikus céloknak megfelelően kezelje. A katolikus autonómia szervezete azonban szintén nem tartozott a közeljövőben megvalósulni látszó tervek közé.⁴⁹ Ezért többen olyan véleménynek adtak hangot, hogy az állam adja ki az egyetemi alapokat az egyháznak, és azokat fordítsák egy új egyetem alapítására.⁵⁰

Azoknak, akik egy önálló katolikus egyetem alapításában látták a megoldást, szintén több rész kérdésben kellett állást foglalniuk, illetve az ehhez szükséges anyagi és személyi feltételekről gondoskodniuk. Milyen érveket lehetett felhozni egy katolikus egyetem alapítása mellett?⁵¹ Az 1880-as és 1890-es években a következőkkel találkozhatunk a katolikus sajtóban: 1. A hazai katolikus népességnek az társadalmon belüli arányához mérten két katolikus egyetem is szükséges lenne a felsőfokú oktatási hálózatban.⁵² Ezen a téren ugyanis nem csak az állammal alakult ki versenyhelyzet, hanem a protestánsokkal is, akik Debrecenben igyekeztek saját egyetemet létesíteni; 2. XIII. Leó pápa intelmeinek megfelelően szó ellen szót, az írás ellen írás kell állítani a sajtó terén a katolikus érdekek védelmében. Ennek kiterjesztéseként a tudományban és a felsőoktatásban tény ellen tény állítandó;⁵³ 3. A tanárképzés végső minősítő vizsgái a fennálló budapesti és kolozsvári egyetemeken folynak, így a szerzetestanároknak is ezeken kell vizsgáznuk, ami sok esetben rossz hatással lehet rájuk.

⁴⁷ Katolikus egyetem és még valami. *Religio*, 1882. (2.) 19. 146.; Keller 2010. 152., 156., 200.

⁴⁸ Az 1880. évben a budapesti kir. egyetem személyi kiadásaira vonatkozóan 418.190 forint szerepelt a költségvetésben, ugyanez a kolozsvári esetében 180.833 forint, a műegyetemében pedig 191.176 forint volt. A minisztérium költségvetésének 18,67%-át fordították az egyetemekre. Kelemen 2000. 88.

⁴⁹ Hermann 1982. 445–452.

⁵⁰ A későbbiekben (1893) Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter tett is ilya nyilatkozatot, mely szerint hajlandó az egyetemi alaphoz a majdani katolikus egyetem céljára áldozni, természetesen az egyházi alapítványok terhére. Szögi 2001. 154.

⁵¹ Szögi 1990. 328–336.; Szögi 2001. 148–164.

⁵² A szegedi katolikus egyetem. *Religio*, 1880. (1.) 52. 413.

⁵³ Katolikus Egyetem? (Dr. B. A.) *Magyar Sion*, 1896/10. 420.

Addig nem lesz rendezett és jól működő katolikus középiskola, amíg nincs teljesen önálló katolikus tanárképzés, beleértve a minősítő vizsgabizottságok felállítását is;⁵⁴ 4. A katolikus autonómia megvalósításának előfeltétele a katolikus értelmiség ki-nevelése. Amíg egy ilyen típusú középosztály nem alakul ki, addig az autonómia létrehozása nem is szükséges, mert az csak a liberális középosztály hitközönyével találkozhat, vagy az úgynevezett „tituláris katolikusok” befolyása alá kerül. Amíg ez a helyzet fennáll, addig jobb is, ha a püspöki tekintélyére építenek az autonómia helyett;⁵⁵ 5. Tágabb kontextusban a szociális kérdés megoldása is ettől a kérdéstől várható, hiszen az országot vezető és a társadalmat formáló államférfiak és jogászok világnézete is az egyetemeken alakul ki.

A konkrét javaslatok az 1880-as években kezdtek újra felbukkanni. 1882-ben, a magyarországi harmadik egyetem felállítása körüli tervezgetések kapcsán Eszterházy István, pozsonyi főispán javasolta Simor János hercegprímásnak, hogy amennyiben a harmadik egyetem Pozsonyba kerül, az legyen katolikus jellegű. A prímás válasza nem volt egyértelműen pozitív, mert a terv megvalósításának több akadályát is látta. Azt írta, hogy a szándék igen nemes, de *„éppannyi nehézséggel kellene majd a gyakorlati kivitel pillanatában megküzdnie, nehézségekkel, melyek részint magának az eszmének ellenségeitől, részint pedig, s nem a legkisebb mértékben azon roppant költségekből származnak, melyekkel ily tudományos intézetnek felállítása s a kor színvonalán tartása jár. [...] megváltozhatatlan meggyőződésem szerint van Magyarországnak egyeteme, mely eredetileg egészen katolikus volt, és ha az újabb korban történt toldásoktól eltekintünk, még most is tulnyomólag az, – s ez a budapesti Tudomány-egyetem, melynek szép alaptőkéje tisztán katolikus eredetű s melyhez a magyar katolikusoknak kétségevonhatatlan elévülhetetlen joguk van.”*⁵⁶ A levélváltásról a korabeli sajtó is beszámolt, és Trefort Ágoston is reagált rá. Utóbbi jelezte a főispánnak, hogy új egyetem alapítására csak törvény erejénél fogva lehetőség, Simornak pedig azt üzenete, hogy a budapesti egyetem katolikus jellegével kapcsolatban nincsenek azonos állásponton.⁵⁷ Mindenesetre 1883-ban a győri egyházmegye kapuvári kerületének papsága úgy határozott, hogy a katolikus egyetem felállításának esetére 1000 forinttal járulnak hozzá az ügynöz.⁵⁸

Komolyabban mintegy tíz évvel később került újra napirendre a kérdés. Az 1890-es évek elejének egyházpolitikai küzdelmeinek hatására a katolikus tábor úgy gondolta, hogy a katolikus érdekek érvényesítése a leginkább szervezett formában lehet sikeres. Ennek egyik jele a pártszerű szerveződés megindulása volt, de lendületet

⁵⁴ Figyelemre méltó szöveg egy katolikus egyetem érdekében. *Religio*, 1892. (2.) 21. 168.

⁵⁵ Figyelemre méltó szöveg egy katolikus egyetem érdekében. *Religio*, 1892. (2.) 21. 168.

⁵⁶ Idézi: Ladányi 2004. 9.

⁵⁷ Ladányi 2004. 10.

⁵⁸ Kell-e kath. egyetem? *Religio*, 1883. (1.) 41. 338.

kapott a katolikus sajtó fejlesztésének kérdése és elkezdtek szerveződni az első regionális katolikus nagygyűlések is.

Már az első nagygyűlések egyikén, 1893. április 23-án Komáromban hangzott el előadás a „*Kath. népnevelés és a kath. egyetem*” címmel, melyet a gutai esperes-plébános Palkovich Viktor tartott. Az előadó elismerte, hogy az államnak jelentős szerepe van a haza szolgálatában, tevékenysége társadalmilag hasznos és szükséges, de kiemelte, hogy „*kedvencz, de téves eszméje korunknak, minden jogot és tevékenységet az állam számára lefoglalni akarni.*”⁵⁹ E helyett arra kell törekedni, mondta, hogy az állam mellett az egyház és a társadalom is részese lehessen az élet, a társadalom szervezésének. Ezt érvényesnek tekintette a közoktatás területére is, és hangsúlyozta, hogy ennek teljes államosítása nem lehet cél, ugyanis a közoktatás megfelelő működése egyszerre állami, egyházi, társadalmi, családi és egyéni érdek. Közös cél, hogy minél többen részesüljenek oktatásban, és a szükséges ismeretekre szert tehessenek. Ezzel kapcsolatban az előadó szerint is el kell ismerni az állam ellenőrzési jogait. Az elemi és középiskolai oktatás áttekintése és a vallás szerepének kiemelése után Palkovich külön kitért a katolikus egyetem kérdésére. Nagy problémának vélte, hogy a katolicizmus igazságai nem kapnak kellő teret az egyetemi oktatásban: „*Nem az a mi sérelmünk, hogy a katolicizmus igazságai az eszmék nagy harcában legyőzetnek, hanem az, hogy nem tanulmányoztatnak, agyonhallgattatnak, vagy mi rosszabb, elferdítettnek. [...]* S míg nem lesz katolikus egyetemünk, e bajon segíteni nincs is kilátás.”⁶⁰ Az egyházat az egyetemi oktatásban megillető jogokra hivatkozva kifejtette, hogy ha mindenféle téves tanokat lehet hirdetni a katedráról, akkor az egyház nézetei is megérdemlik, hogy egyetemi tanszékeket lehessen rájuk építeni. Hogy a katolicizmus is „*hirdesse tanait a kettős egyházi és állami hatalomról, melyek egymás jogkörét nem korlátozzák, de egymást kölcsönösen támogatják; tanait, hogy az állam hatalmát Isten rendeléséből bírja s azt a saját jogkörében tisztelet és engedelmesség illeti meg. Hirdesse a tulajdon szentségét, melyet megsérteni, nevezetessé az szekularizációnak vagy annexiónak, nem szabad. hirdesse a házasság szentségét, melyhez szentségtelen kezekkel nyúlni bűn.*”⁶¹ Mindezt azért is létszükségletnek tartotta, hogy a katolikus értelmiséget a liberalizmus hangzatos jelszavai ne tudják megtevesztetni: „*Sürgetően szükséges a katolikus egyetem: hogy értsük egymást, ismerjük az elveket, ne harcoljunk egymásellen ködben, a különféle szólamok által fölvert és mindent homályba burkoló porban.*”⁶² Külön hangsúlyozta, hogy a katolikus egyetem alapításával a tudományt szeretnék szolgálni, a felvilágosult emberfők érdekében működni, hogy az igazság keresésére és megismerésére neveljenek. A tanítás szabadsága ugyanis lehetővé teszi, hogy a különféle eszmék egymással

⁵⁹ Komáromi gy. 1893. 24.

⁶⁰ Komáromi gy. 1893. 28.

⁶¹ Komáromi gy. 1893. 29.

⁶² Komáromi gy. 1893. 29.

versenyezzenek, és az igazság végül győzedelmeskedjen. Végül megállapította: „A katolikus egyetem a katholicizmusra, a józan haladásra, a hazára életkérdés. Azért, anélkül, hogy a nagy Pázmány-alkotta egyetemhez való jogunkról lemondanánk, óhajtanád, hogy e kérdés állandóan napirenden tartassék, minden kath. nagygyűlésen megbeszéltessek, számára a katolikus közvélemény és áldozatkészség megnyeressék.”⁶³ Ennek szellemében hozott a nagygyűlés határozatot arról, hogy a hercegprímás megkeresésével felkéri a püspöki kart, vegye kezébe a katolikus egyetem ügyét, és megvalósítása érdekében országos mozgalmat indítson.

Még ebben az évben, az esztergomi esperesi kerület lelkészkdő papsága (1893. október 18-i ülésén) elhatározta, hogy a katolikus egyetem ügyében a hercegprímáshoz fordul. Ezt meg is tették, és levelükre pozitív, biztató választ kaptak, ugyanis Vaszary Kolos érsek jelezte, a püspöki kar előzőleg már foglalkozott a kérdéssel. Erre még 1892. december 17-én került sor Budapesten, amikor a püspökkari konferencia háromnapos tanácskozásának záró ülésén tárgyalták Schlauch Lőrinc nagyváradi római katolikus püspök és egyházjogász előterjesztését több iskolai és egyházi ügyre vonatkozóan. A püspök szerint „egy katolikus egyetem felállítása szintén elodázhatatlan.”⁶⁴ Ennek ellenére püspöki kar ekkor nem hozott az ügyben határozatot.

Az esztergomi esperesi kerület gyűlése ettől függetlenül cselekvési tervet fogadott el az egyetem felállításához szükséges anyagi alap megteremtése érdekében, melynek csak egyik pontja volt az, hogy kérelmet intéztek a hercegprímáshoz mozgalmuk támogatása és gyűjtést elrendelése érdekében. E mellett az esperesi kerület papsága kötelezte magát, hogy amennyiben a főpásztor elrendeli a gyűjtést, „azonnal erejéhez mért legnagyobb anyagi áldozatot fogja hozni e célra.”⁶⁵ Végül arról is gondoskodtak, hogy kérelmük megküldésre kerüljön az összes püspökhöz és esperesi kerülethez is. Az első lépést ők maguk tették meg, amikor „többen írtak alá a plébánosok közül egyszer s mindenkorra 100 forintot, a segédlelkészek közül 50 forintot. Ezenfelül többen, az ügy folyamatba tétele után évi jövedelmük 1-2 százalékát kötötték le.”⁶⁶

A felhívásra az esztergomi szeminárium előljárói és tanárai is reagáltak. Ők is kifejezték aggodalmaikat a kialakult helyzettel kapcsolatban: „[...] az ár elsöpörte lábaink alól a talajt, a társadalmi és politikai akciónak talaját, a keresztény érzelmű intelligenciát, - s majdnem azt kell mondanunk, hogy az egyház helyzete hazánkban már nem annyira a termékeny vidéken álló Istenvárosának, mint inkább az elszigetelt, hullámtól ostromlott világítótoronynak képére emlékeztet.”⁶⁷ Az aláírók fejenként felajánlottak 100 forintot a cél megvalósítására, de javasolták egy „egyetem alapító egyesület”

⁶³ Komáromi nyg. 1893. 31.

⁶⁴ Beke 2018. 60–65. (1892. december 17.)

⁶⁵ Lesz-e hát katolikus egyetemünk? (Liberius) Magyar Sion, 1894/8. 339.

⁶⁶ Lesz-e hát katolikus egyetemünk? (Liberius) Magyar Sion, 1894/8. 339.

⁶⁷ Lesz-e hát katolikus egyetemünk? (Liberius) Magyar Sion, 1894/8. 341.

létrehozását is, melynek nagy szerepe lenne a további gyűjtés szervezésében.⁶⁸ A visszhang azonban elmaradt, az egyetem-alapító egyesület nem alakult meg, és így előrelépés sem történt.

Nem sokkal később, 1894. január 16-án, Budapesten rendeztek újabb katolikus nagygyűlést. Ez alkalommal ifj. Zichy János fejér vármegyei aljegyző, a szerveződő katolikus néppárt egyik kulcsembere vállalta, hogy szól a katolikus oktatás és nevelésügy kérdéseiről. *Hogyan fogjuk fel a tan- és nevelésügyet katolikus szempontból* című előadásában abból indult ki, hogy az egyház tanítási kötelezettségének forrása az evangéliumi felszólítás: „menjetez és tanítsatok minden nemzeteket.”⁶⁹ A népiskolai és középiskolai helyzet, illetve a teendők számbavétele után ő is rátért az egyetem kérdésére. Hangsúlyozta, hogy az egyház nem csak a tudományok anyja, melynek kebelében kifejlődtek a reál- és bölcséleti tudományok, hanem ezeknek nevelője is. A Pázmány Péter által alapított egyetem is egyházi alapokra épült, csak II. József helyezte a fenntartására szolgáló alapítványokat kincstári kezelés alá. Zichy megengedte, hogy elképzelhetőek tisztán állami egyetemek, de feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy ezek mellett lehessen saját egyeteme a felekezeteknek is. Azt, hogy ezeken nem oktatnak olyan elveket, melyek az állam érdekeivel ellentétesek, garantálja az állami főfelügyeleti jog. Az egyházak pedig azért lehetnének nyugodtak, mert garantálva látnák, hogy egyházellenes tanokat sem oktatnak ezekben.⁷⁰ „Az állam alapja, talpköve a tiszta erkölcs, mely csakis a vallásosság bázisán képzelhető. [...] A vallás nélküli társadalom Isten parancsolatai helyébe az önzést és önérdelmet állítja, melynek következménye az a főparancs: 'légy ügyes, hogy rajt ne kapjanak'. [...] Az a bomba, mely ma megrekesztette Franciaország képviselőit, a felekezet nélküli iskolákban készült, a socialismus, az anarkia, a nihilismus mindannyian a katholicizmust lábbal tipró liberalizmus torzszülöttjei. Akié az iskola, azé a jövő!”⁷¹ Ezért fontos tehát, hogy az elemi iskoláktól az egyetemig érvényesüljön a katolikus befolyás, hogy a katolikus alapokkal rendelkező egyetem ténylegesen is katolikus legyen. Ha ez megvalósul, akkor „oly generáció fog nevelkedni, mely nem dinamittal, hanem a kereszttel kezében és szívében fogja becsületes munkával az igaz haladás felé vezetni a társadalomnak ma már oly nagyon hányatott hajóját.”⁷² A beszéd szellemében végül azt a határozati javaslatot terjesztette be, hogy a budapesti egyetemet, mint katolikus egyetemet követeljék, és hogy a katolikus egyetemi alapítványok katolikus célokat szolgáljanak.

A katolikus püspöki kar 1895. március 19-i tanácskozásán a katolikus egyetem ügye ebben a szellemben került napirendre. A már évek óta szokásos módon, az

⁶⁸ Lesz-e hát katolikus egyetemünk? (Liberius) *Magyar Sion*, 1894/8. 342.

⁶⁹ Budapesti ng. 1894. 64.

⁷⁰ Budapesti ng. 1894. 69–70.

⁷¹ Budapesti ng. 1894. 71.

⁷² Budapesti ng. 1894. 72.

országgyűlésben folyó költségvetési vitában óvás benyújtó püspököt jelölték ki: „Az 1895. évi állami költségvetésre nézve kijelentette a nagymélt. püspöki kar, hogy azt meg fogja ugyan szavazni, de a budapesti egyetemi kath. alapítványaira vonatkozó szokásos óvástéttel, melynek előterjesztésére Mihályi Viktor gyulafehérvári gör. kath. érsek kéretett föl.”⁷³ Az elsődleges szempont tehát az volt, hogy az alapokra vonatkozó katolikus jogokat biztosítsák, semmiképpen ne fordulhasson elő, hogy a kormányzat úgy tekinti, hogy a költségvetés megszavazásával – melyben az egyetemi alap a budapesti egyetem fenntartására volt betervezve – a püspökök lemondanának az egyház jogairól. Az, hogy ennek az alapnak mi lesz a sorsa – marad a budapesti egyetemnél, vagy új katolikus egyetem alapítására használják fel – ebből a szempontból nem számított. E mögött az a gondolat húzódott, hogy az önként feladott jogokat visszaszerezni már nincs lehetőség. Erre figyelmeztetett 1896-ban a *Magyar Sion* egyik publicistája is: „Nem kevesebből van szó, mint arról, hogy az egész vonalon, t. i. a népiskolától az egyetemig és az egyetemtől a népiskoláig megvédjük a katolikus egyház jogát a nevelésre. Itt semmiféle megalkuvásnak helye nincs. [...] mert azt már Deák Ferencz is megmondotta, hogy az önként feladott jogokat többé visszaszerezni nem lehet.”⁷⁴

Mint azt már jeleztem, a katolikus egyetem ügye szorosan kapcsolódott a katolikus autonómia kérdéséhez, ezért sokan annak megalakulásától vártak eredményt. Az 1897 és 1902 között zajló második autonómia-kongresszusi tárgyalások kapcsán különösen felélénkült ez ügyben az érdeklődés. A püspökök közül először Steiner Fülöp székesfehérvári főpásztor tett javaslatot arra, hogy a katolikus egyetemi alap vagyonát adják át az autonómiának, és mielőbb alapítsanak önálló katolikus egyetemet: „A budapesti [...] egyetem katolikus jellegének elvitatása egy kath. egyetem felállítását teszi nem csak kívánatossá, de sürgőssé. Ennek létesítése az autonómia egyik legfőbb és legszebb hivatása.”⁷⁵ A kormány részéről az egyetemi alap kiadását nem támogatták, és a püspöki kar is csak később lett egységes az ügyben. Az utóbbiak 1900. március 3-án tartott tanácskozásukon, melyen a katolikus autonómiát szervező kongresszus határozatát és a kiküldött 27-es bizottság átiratát tárgyalták, foglaltak állást a kérdésben. Az előterjesztés szerint „a budapesti egyetem katolikus alapja adassék ki az autonómiának egy általa létesítendő kath. egyetem céljaira. [...] Steiner Fülöp püspök úr ő méltósága külön felvétetni óhajtja a jegyzőkönyvbe, valamint a III. bizottság által elkészítendő elaboratumba, azon elvi tételt, mely szerint 'a magyarországi katolikus egyházat sem a kongresszus, sem a kath. autonomia, hanem egyedül a püspöki kar repraesentálja.’”⁷⁶ A püspökök az előterjesztett javaslatot tudomásul vették, és az autonómia-kongresszus során végig e mellett az álláspont mellett álltak ki. Mivel azonban az 1902-re

73 Beke 2018. 117–121. (1895. március 19.)

74 Katolikus egyetem? (Dr. B. A.) *Magyar Sion*, 1896/10. 416.

75 Ladányi 2004. 10.

76 Beke 2018. 160–161. (1900. március 3.)

elkészült autonómia-tervezet nem kapott uralkodói jóváhagyást, így a kérdésre nem született megoldás. Az 1917-es autonómia-tervezetben viszont már nem szerepelt az egyetem ügye.

A második autonómia-kongresszussal párhuzamosan 1900-tól elkezdődtek a hazai katolicizmus országos katolikus nagygyűlései is. Ezek az évente megrendezett találkozók lehetőséget adtak arra is, hogy a katolikus egyetem kérdéséről nagyobb nyilvánosság előtt szót ejtsenek. Mindjárt az első alkalommal két előadás is volt a témában, mindkettőt a cisztercita rendi Mihályfi Ákos spirituális, teológia tanár mondta.⁷⁷ Az első világháború előtt katolikus részről ő volt az egyetem kérdésének legtájékozottabb szakértője, aki tervezetet készített, illetve folyamatosan véleményyt nyilvánított az ügygel kapcsolatban. Az említett nagygyűlés harmadik napján (augusztus 19.), a nyilvános ülésen szólalt fel először.⁷⁸ Visszaemlékezett arra, hogy fiatalabb korában bejárta Európa katolikus egyetemeit és főiskoláit, kereste, hogy milyen megoldásokat lehetne átültetni a hazai viszonyok közé. Hangsúlyozta, hogy a modern társadalomban az értelmiségnek vezető szerepe van, ezért fontos, hogy egy országban milyen az intelligencia. És mivel e társadalmi réteg az egyetemeken szocializálódik, ezért nagy gondot kell fordítani ezek működésére: mert, *„amilyen a gyökér, olyan a belőle sarjzoló fa; amilyen a forrás, olyan a belőle fakadó patak; amilyen az egyetem szelleme, olyan a benne képződő intelligencia irányzata is.”*⁷⁹ Abban a korban, amikor minden területen versenyhelyzet van, a katolikus tudósoknak is ki kell állniuk a versenytérre, és meg kell mutatniuk, hogy *„nem féljük mi a dogmáinkat sem a gorcsától, sem a kémiai oldószerektől, sem a történelem megsárgult okleveleitől.”*⁸⁰ Ahhoz, hogy e versenyben eredményesen lehessen küzdeni, életszükségletnek nevezte a katolikus egyetem létesítését. Mihályfi alapvetően optimista volt, úgy vélte ugyanis, hogy a jövő alapjainak lerakása már elkezdődött: 1. Bonnaz Sándor volt csanádi püspök 100 ezer forintot hagyott egy majdani katolikus egyetem céljaira; 2. Schusztér Konstantin váci püspök szintén 100 ezer forintot adományozott; 3. ugyanígy tett a kalocsai főkáptalan; 4. Hetey Sámuel pécsi püspök 100 ezer koronával emelte a pécsi joglíceum alaptőkéjét, abban a reményben, hogy a katolikus egyetem Pécsen hozható létre, és ehhez hozzájárult az egyházmegye papságának további 40 ezer koronás adománya. 5. Bubics Zsigmond kassai püspök éves hozzájárulást ígért a megvalósításhoz.

⁷⁷ Mihályfi Ákos 1906 és 1934 között a budapesti egyetem hittudományi karának lelkipásztorkodás-tan tanára és a Katolikus Szemle szerkesztője volt. E mellett fontos szerepet vállalt a katolikus nagygyűlések szervezőjeként működő Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének (később: Országos Katolikus Szövetség) munkájában is.

⁷⁸ Gyürky 1900. 71–78. A nagygyűléseken nyilvános és szakosztályi üléseket tartottak. Ezek közül az előbbi volt alkalmas nagyobb közönség megszólítására, az utóbbin inkább a szakmai vitáknak volt helye.

⁷⁹ Gyürky 1900. 72–73.

⁸⁰ Gyürky 1900. 76.

6. „De – ami valóban megható – szegény falusi káplánok és kispapok, az ország minden részéből, minden felszólítás nélkül, szívük sugallatát és lelkesedését követve megfogadták, hogy megtakarított, maguktól megvont filléreikkel évenként adózni fognak e szent célra. Ha az összes idevágó alapítványokat összegyűjtjük, már közel egymillió koronánk van az egyetemre.”⁸¹ Ez még mindig kevés volt, de Mihályfi reménykedett, mert szerinte a katolikus társadalom még nem mozdult meg igazán. A nagygyűlést pedig kiváló alkalomnak tartotta az országos mozgalom megindítására. Ezért indítványozta, hogy kérjék fel a püspöki kart, „hogy a magyar katolikusok egyhangú óhaját és kegyeskedjék meghallgatni s vegye kezébe a katolikus egyetem ügyét; nevezzen ki még e jubiláris esztendőben egy katolikus egyetemet építő bizottságot, hogy így ez örömesztendőhöz fűződjék e nagy mű megkezdése. S ha ez a bizottság megalakul, ha a nmélt. püspöki kar kimondja a teremő nagy szót: legyen katolikus egyetem: mi odaállunk melléje mindnyájan, oda hűségünkkel, lelkesedésünkkel, odaállunk áldozatkészségünkkel, mely nem fog megfogyatkozni, nem fog lelohadni, míg e nagy alkotást be nem fejezzük.”⁸²

Ebben az évben Mihályfi a nagygyűlés III. szakosztályában is szerepelt előadóként, és témája itt is a katolikus egyetem volt.⁸³ Ezen az ülésen, mivel itt szakemberek előtt beszélt, nem annyira a lelkesítésen és a célok kijelölésén volt a hangsúly, hanem részletkérdésekkel igyekezett foglalkozni. Itt is kiemelte, hogy az első lépés az egyetem-szervező bizottság felállítása lenne, mivel ez tudná megnyerni a társadalmat, illetve tudná számba venni a lehetséges megoldási módokat. Ezt nagyon sürgetőnek találta, mivel látta, hogy ennek létrehozása után még évekig fog tartani az előkészítő munka. Éppen ezért nem tartotta szerencsésnek, hogy sokan a katolikus autonómiára bíznák az egyetem felállítását, mivel ennek létrejötte önmagában is bizonytalan.⁸⁴ A másik döntő tényező a pénz volt. A bizottság feladata lenne a meglévő felajánlások összefogása, és az is, hogy egyházmegyenként és községenként szervezze a gyűjtést. Becslése szerint elegendő volna, ha minden második katolikus havonta két fillért áldozna a célra.⁸⁵ A gyűjtés sikere viszont attól függ, hogy sikerül-e kellő mértékben társadalmi visszhangot kelteni püspöki körlevelek, prédikációk, és a katolikus sajtó segítségével. Sőt, az eredményesség érdekében célszerűnek látta a bőkezű adakozók számára egy ingyenes *Egyetemi Értesítő* lap kiadását is. Adaptálható példaként hozta a Lille-i egyetem alapjának összegyűjtését, ahol egy bizonyos összegű adomány fejében díszdiplomát vagy örök időkre szóló misemondást ajánlottak. Kiemelte, hogy a bizottságnak át kellene tanulmányoznia az egyházmegyék és a káptalanok különböző célokra tett alapítványait, és azok kamataiból – nem veszélyeztetve

⁸¹ Gyürky 1900. 77.

⁸² Gyürky 1900. 78.

⁸³ Gyürky 1900. 212–220.

⁸⁴ Gyürky 1900. 214.

⁸⁵ Gyürky 1900. 214.

az alapítók szándékát – át lehetne csoportosítani valamennyit az egyetem felállítására. Az egyes egyházmegyéknek javasolta, hogy az egyházmegyei egyetemi hallgatók számára hozzanak létre ösztöndíjakat, illetve internátusi helyeket. Ha ez sem elég, akkor pedig meg lehetne nézni a plébániák pénztárait, hogy onnan lehet-e erre a célra tőkét átcsoportosítani. Mihályfi hangsúlyozta, hogy nincs ellenére a budapesti egyetem katolikus alapjának kikérése sem, de hangsúlyozta, hogy ettől nem lehet függővé tenni az új egyetem alapítását, mert ez egyrészt nem elegendő, másrészt a jogi viták miatt nagyon elodázza a megoldást. Másrészt, ha végül ki is adják ezt az alapot, ezzel a budapesti egyetem minden katolikus eleme elveszik, amit szintén nem tartott szerencsésnek.⁸⁶

Az egyetem helyének kiválasztása már a gondolat felmerülésekor vita tárgyát képezte. Mihályfi ebben a beszédében ezt a döntést is az előkészítő bizottságra kívánta ruházni, méghozzá a lehetséges települések történelmi hagyományainak, földrajzi fekvésének és kulturális potenciáljának megvizsgálása után. Ebben a kérdésben – mint a többi esetben is – a bizottság csak az előkészítő szerepet töltené be, a döntést a püspöki karnak kell meghoznia. A hely mellett nagyon fontos szempont, hogy az új egyetem államilag érvényes okleveleket tudjon kiállítani. Ez, illetve az állammal és az állami vizsgabizottságokkal való jogi viszony megtárgyalása szintén az előkészítő bizottság feladata lenne. Ez utóbbitól függ – mondta – a katolikus egyetem léte, ugyanis ennek hiányában nem lesz hallgató az egyetemen, és akkor a sok áldozat mind hiábavaló. Intő példának az öt francia katolikus egyetem esetét hozta fel.⁸⁷

A tanárok kiválasztása kapcsán az előadó úgy vélekedett, hogy a jelölteknek ketős képesítéssel kell rendelkezniük. Egyrészt tudományos képzettség tekintetében nem maradhatnak el az állami egyetem tanáraitól, másrészt hitű katolikusoknak is kell lenniük. Úgy látta, hogy e feltételeknek külön-külön is kevesen felelnek meg, de együtt szinte lehetetlen kellő számú, alkalmas személyt találni. A megoldás az lehetne, ha tudatosan, a katolikus egyetem számára nevelnének alkalmas tanári kart, melynek megszervezése szintén az előkészítő bizottság feladata. Itt a mintát a washingtoni egyetem alapításában látta (ösztöndíjas külföldi tanulmányutak).⁸⁸

Az új egyetem működési szabályzatát is ki kell majd dolgoznia a bizottságnak, lehetőleg a külföldi tapasztalatok figyelembevételével. Itt azt az egyensúlyt kell megtalálni, amely még biztosítja a katolikus szellem megővését, de nem korlátozza szükségtelenül az egyéni szabadságot: *„Nézetem szerint ez a körülmény is, de más okok is szükségessé teszik, hogy a kath. egyetemi élet berendezése teljesen különbözzék a jelenleg nálunk dívó egyetemi rendszertől. Tanárok és ifjúság képezzenek egy családot: az egyetem egy külön várost. Ez történhetik az egyetem mellé csoportosított kollégiumok és*

⁸⁶ Gyürky 1900. 215–216.

⁸⁷ Gyürky 1900. 217.

⁸⁸ Gyürky 1900. 218.

internátusok útján. [...] melyek minden igénynek megfelelnek, a gazdagok és a szegények igényeinek egyaránt.⁸⁹

Végül hangsúlyozta, hogy nem szabad megelégedniük csonka egyetem felállítással, mert az csak félmegoldás lenne. Külföldi – elsősorban a lueveni egyetem – mintái alapján olyan teljes egyetemben gondolkodott, melyet különféle szakiskolák (technikai, gazdasági, kereskedelmi) rendszere egészít ki.⁹⁰

Mihályfi beszéde szakszerűségével nagy hatást váltott ki, de azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a katolikus egyetem felállítása még sok áldozattal, munkával jár, ehhez pedig sok időre, akár több évre van szükség. De mi legyen addig a katolikus ifjúsággal? Erre a kérdésre reagált Dr. Kereszty Viktor az esztergomi papnevelő tanára és a *Magyar Sion* szerkesztője.⁹¹ A megoldást katolikus internátusok alapításában látta, és pozitív példaként kiemelte a budapesti katolikus Szent Imre Egyesület ez irányú tevékenységét.⁹² Az általuk tervezett kollégium egyrészt a keresztény karitás elve alapján a szegényebb sorsú hallgatók számára nyújt olcsó szállást és ellátást, másrészt a bentlakás ideje alatt biztosítja lelki fejlődésüket is. A cél az lenne, hogy az internátus alapjait ennél szélesebb körben vonják meg, és a katolikus nevelés érdekében támogassák egyetemi internátusok alapítását. Ez azt jelentené, hogy az olcsó ellátás mellett tudós papok vezetésével végeznék tanulmányaikat a lakók. „S ha azután előfordulna, hogy valamely professzor akár bölcsélet dolgában, akár történelem vagy természettudományok terén oly állításokat kockáztatna, melyek a katolikus ifjú vallásos meggyőződését sértik: az a tudós pap részint a maga tudásából, részint alapos katolikus szerzők könyveiből megmutatná az ifjakkal, akik bizony még nem kutatnak önállóan, hanem vezetésre szorulnak, hogy mi az igazság ebben vagy abban a kérdésben. Sőt repetitoriumokat, ismétlő előadásokat és szemináriumi gyakorlatokat is tarthatna e húsz-harmincz fiatal emberrel.”⁹³ A tanulás és a tudományok mellett természetesen fontos szempont lenne a napirendbe illeszkedő imák és szentmisék betartása is. Ezeknek az internátusoknak a felállítása szintén a katolikus közösségek áldozatvállalásának függvényében történhetett volna meg. Az internátusok ügye – függetlenül az új egyetem alapításának szándékától – szintén állandó témája lett a katolikus nagygyűlések közművelődési szekcióinak, azt ugyanolyan „korszükségletnek” tekintették, mint a katolikus egyetem megvalósítását.⁹⁴

⁸⁹ Gyürky 1900. 219.

⁹⁰ Gyürky 1900. 220.

⁹¹ Óhajtasok, törekvések. (Kereszty Viktor dr.) *Magyar Sion*, 1900/14. 641–647.

⁹² Óhajtasok, törekvések. (Kereszty Viktor dr.) *Magyar Sion*, 1900/14. 643. A Szent Imre-kör a katolikus szellem ápolására létrejött ifjúsági egyesület volt, melyet 1889-ben alapított Breznay Béla a budapesti egyetem hittudományi karának oktatója. Kelemen 2000. 106.

⁹³ Óhajtasok, törekvések. (Kereszty Viktor dr.) *Magyar Sion*, 1900/14. 645.

⁹⁴ Az első Szent Imre Kollégium 1902-ben nyílt meg. Már 1896-ban megalakult az egyetemi Mária Kongregáció, a századfordulótól működött a Regnum Marianum egyesület, 1895-ben pedig Farkas Edit megszervezte az Egyetemi Hallgatónők Szent Margit Körét. Szögi 2001. 157–158.

Mihályfi Ákos az előző évben tett javaslatait az 1901-es nagygyűlésen megismételte, még ugyanabban az optimista hangvételben. Elismerte, hogy sokan a katolikus egyetem megvalósítását álomképnek tekintik nem pedig reális célnak, még akkor is, ha meg vannak győződve annak szükségességéről. Kiemelte azonban, hogy az új egyetem felállításának terve nem teszi szükségtelemmé, hogy az egyetemi ifjúsággal foglalkozzanak. Mint mondta, az ifjúságot „*az állami egyetemeken is lehet nagy szerepkel, áldozatkész buzgósággal, jól szervezett intézményekkel, egyletekkel, internátusokkal megőrizni, sőt megerősíteni a hitbenn katolikus meggyőződésben, erkölcsben és jámborságban, amire elég példát találunk a német egyetemeken s elég biztató kezdeményezéseket látunk Budapesten is.*”⁹⁵ A legfőbb problémát tehát nem az ifjúság nevelésével kapcsolatosan látta, és nem ennek megoldását tartotta a katolikus egyetem legfőbb feladatának. Véleménye szerint a legfőbb ok, amiért lépéseket kell tenni, az a katolikus világnézetnek a modern tudománnyal, a modern műveltséggel való küzdelme. A legfőbb motiváció tehát a korszerű és hatékony tudományszervezés megvalósítása! Ezért örült annak, hogy az eszmét olyan sokan támogatják.

Mihályfi letette voksát a külföldi mintákkal kapcsolatban is. Az állam és az új egyetem viszonyára vonatkozóan legjobbnak a belga rendszert tartotta, melyben a teljes tanszabadság garantálása mellett, az államtól független katolikus egyetem működött, és államilag elismert diplomát adott ki. Ez az egyetem kizárólag a belga püspöki kar fennhatósága alá tartozott. Ezt a modellt követendőnek tartotta, mert attól félt, hogy a francia minta megvalósulása esetén az új egyetemnek nem lenne hallgatósága, és bármennyire is minőségi a képzés illetve magas szintű tudományos élet folyik, „*hallgatók nélkül hasonló az egyik szárnyától megfosztott madárhoz.*”⁹⁶ Annak érdekében, hogy ne így legyen, egy olyan egyetemi törvény megalkotását látta sürgetőnek, mely garanciája az egyetemi tanítás szabadságának. Csak egy ilyen törvény esetén szabad belevágni a további munkálatokba. Az államilag érvényes oklevelek kiadását azonban sokak szerint az állami egyetemekre kell koncentrálni. Így gondolta ezt a budapesti egyetem jogi karának szakértői bizottsága is, melyet a kérdésben szakértőnek kértek fel. Itt továbbra is az volt a kérdés, hogy a tanári képesítő vizsgabizottságok hol és milyen formában működhetnek. Mivel a bölcséleti karon elsősorban a tanító-szerzetesrendek tagjaira számítottak, ezért egy olyan esetben, mikor nem működik a tan- és vizsgáztatási szabadság, Mihályfi azt az anomáliát jósolta, hogy „*volna katolikus egyetem, s a katolikus világ mégis azt látná, hogy a szerzetesek nem a katolikus, hanem az állami egyetemeket látogatják. Ily módon valóban a kath. egyetem nagy botránykő lenne a kath. világ előtt.*”⁹⁷ Márpedig a hazai katolikus tanító-rendi tanárok – akik az államilag elismert 40-45 középiskolában tanítanak – igénylik,

⁹⁵ Gyürky 1901. 181.

⁹⁶ Gyürky 1901. 184.

⁹⁷ Gyürky 1901. 185.

hogy oklevéllel a kezükben tanítsanak, így eléggé képzettek, közülük legalább öt-százán rendelkeznek állami diplomával, 70-80 fő pedig bölcséleti doktorátussal is.⁹⁸ Ha tehát lenne egy szabadon működő katolikus egyetem, akkor ezek a tanárok nem kényszerülnének állami egyetemre menni, és kevesebb lenne közöttük a hitelhagyó is. A másik előny, amit Mihályfi egy önálló egyetemtől remélt, az a teológia felvirágzása, egy modern teológiai kar kialakítása volt. Hangsúlyozta, hogy ez nem a papképzés terepe lenne – az maradjon a szemináriumok feladata – hanem a tudományosan művelt teológiáé. Ehhez azonban erős, nagyobb létszámú tanári gárdára van szükség, legalább 10-15 kiváló tudósra. A szentszék által megerősített ilyen fakultás nem lehet azonos színvonalú a létező egyetemi hittudományi karral. *„Nem tartok tehát azokkal, akik a felállítandó katolikus egyetemre a budapesti egyetem teológiai fakultását óhajtják minden áron áthelyezni. [...] nem tartom üdvösnek, ha mi az állami egyetemről készakarva elvesszük, ami abban még katolikus. [...] amint mi elvisszük onnét a mi teológiai karunkat, a protestánsok beviszik oda az övéket. Úgy járunk mint a francziák: a párisi egyetemen csak protestáns teológiai fakultás van.”*⁹⁹ A fő cél tehát az lenne, hogy az állami egyetemen is meg kell őrizni a katolikus pozíciókat. Elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy követelni kell, az állami egyetem tanári karában a katolikusok is súlyuknak és számarányuknak megfelelően legyenek képviselve, és ha kell, akkor ki kell állni a párhuzamos tanszékek felállítása mellett is. Ez ismét elvezetett ahhoz a kérdéshez, hogy honnan lesz kellő számú, megfelelően képzett tanár? Mihályfi ismételten azt javasolta, hogy minél több fiatal tudóst küldjenek külföldi egyetemekre tanulni, ahol magas szinten el tudják sajátítani a katolikus tudomány alapjait.¹⁰⁰ Határozati javaslatában kérte a Katolikus Egyesületek Országos Szövetségét (KEOSZ),¹⁰¹ hogy soraiból állítson fel egy előkészítő bizottságot, mely a katolikus egyetem ügyét alaposan tanulmányozza.

Ezt a bizottságot sem a KEOSZ, sem a püspöki kar nem alakította meg, és az autonómia ügyének elakadása miatt a kérdés nem is került egyelőre napirendre. E helyett a budapesti egyetem hittudományi karának tanrendi reformja kötötte le az energiákat.¹⁰² Illetve a diskurzus tovább folytatódott más fórumokon. Mivel léteztek a katolikus egyetem céljára tett alapítványok, és a harmadik egyetem létesítésének ügye is a levegőben volt, ezért több város (például Eger, Kassa, Gyulafehérvár) úgy gondolta, hogy alkalmas helyszín lenne egy önálló katolikus egyetem számára. Ezek közé tartozott Pécs is.

⁹⁸ Gyürky 1901. 185.

⁹⁹ Gyürky 1901. 188.

¹⁰⁰ Gyürky 1901. 189.

¹⁰¹ KEOSZ: A katolikus nagygyűlések szervezője, melynek feladata volt mindent megtenni a nagygyűlési határozatok végrehajtása érdekében. Ezért széles körű kapcsolatrendszert igyekezett kiépíteni.

¹⁰² Berzeviczy 2000. 16–21.

Szilvek Lajos, a pécsi szeminárium tanára és az egyházmegye könyvtárosa már 1900-ban alkalmat látott az alapításra, ezért a kérdésnek két hosszabb munkát is szentelt.¹⁰³ Ezekben kifejtette, hogy az egyháznak nemzetnevelő feladatai vannak, mely megköveteli, hogy az állam részéről a tudományok monopolizálására irányuló törekvésekkel szemben védekező reakciókat fejtsenek ki.¹⁰⁴ Ő is úgy látta, hogy a külföldi minták megvizsgálása után a hazai viszonyok figyelembe vételével szükséges kiépíteni a katolikus egyetemet, melyre elérkezettnek látta az időt, hogy a magyar kereszténység 900. évfordulója lehessen az „új honalapítás”.¹⁰⁵ Hivatkozott Hetey Sámuel pécsi püspök pásztorlevelére, aki ebben felvetette, hogy a századforduló átlépése kiváló alkalom lenne a katolikus egyetem ügyének felkarolása. Hoszszan fejtegette, hogy a fővárosi környezet milyen rossz hatással van az ott tanuló fiatalságra, és kiemelte, hogy támogatni kell azt a minden téren elinduló decentralizációs törekvést, mely vidéki kulturális gócpontok megerősítését célozza. Ennek pedig kiváló eszköze lehet egy vidéki egyetem alapítása. Úgy látta, hogy éppen ezért a vidéki egyetem ügyét nem is a papságnak lenne feladata forszírozni, hanem a világiaknak, szülőknek, államférfiaknak és az egész társadalomnak.¹⁰⁶ A továbbiakban ugyan Pécs jelentősége mellett érvelt, de hangsúlyozta, hogy a pécsi papság gyűlése is a célt tartja fontosabbnak, nem pedig a konkrét hely kiválasztását. Pécs mellett amúgy számtalan érvet felhozott, a földrajzi és klimatikus viszonyok, a város ideális mérete, a többnyelvű lakosság és a kulturális fejlettség mellett természetesen a történeti érvek is előkerültek. A leendő egyetem több előfeltételét máris megvalósultnak látta a püspöki joglíceum, a papnevelő intézet és az itt lévő gyűjtemények képében. De elengedhetetlennek tartotta az egyetemi alapnak a katolikus autonómia számára való átadását, és felhasználását is.¹⁰⁷ Véleménye szerint nem is teljesen új alapításról lenne szó, hanem a régi katolikus egyetem erőinek áthelyezéséről, mivel az egyetemi alap fekvősei amúgy is Tolna és Baranya megyékben (Földvár, Pécsvárad) találhatóak. A költségesebb orvosi karról szerinte átmenetileg – erőforrások hiánya miatt – le lehetne mondani, természetesen a későbbi kialakítás reményében. Pécs szerepét erősíti a szerző szerint a város jó vasúti összeköttetése a déli-délkeleti területekkel. A nemzetközi szinten zajló versenyben egy itt kialakított egyetem pozitív hatással lehetne Horvátország és Bosznia irányában is, egy a szláv népekre ható kulturális gócpont szerepét tölthetné be.¹⁰⁸ Úgy látta, hogy észak és kelet felé ez már amúgy is megvalósul Budapest és Kolozsvár, illetve

¹⁰³ Az egyik a pécsi egyetem történetével foglalkozott (Szilvek 1900a.), a másik pedig a katolikus egyetem lehetséges létesítési helyszíneivel. Szilvek 1900b.

¹⁰⁴ Szilvek 1900b. 4.

¹⁰⁵ Szilvek 1900b. 14.

¹⁰⁶ Szilvek 1900b. 21.

¹⁰⁷ Szilvek 1900b. 37–51.

¹⁰⁸ Szilvek 1900b. 64–68.

hamarosan Debrecen révén. De nem csak a nemzetközi viszonyok miatt, hanem a belső állapotok szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított a kérdésnek: a pártok egyelőre még közjogi alapon állnak, de hamarosan ideológiai alapon fognak szerveződni, ezért életbevágó a keresztény értékrenddel rendelkező értelmiség mielőbbi kinevelése, ugyanis – mint írta – a katolicizmus nemzet-konzolidáló erő és nemzeti propaganda-tényező egyben.¹⁰⁹

A Szilvek Lajos által felvetettekre Mihályfi Ákos a *Katolikus Szemle* oldalain reagált.¹¹⁰ E tanulmányában benne vannak azok a szempontok és érvek, melyeket a fent bemutatott katolikus nagygyűlési beszédeiben kifejtett. Itt csak azt emelem ki, ami azokhoz képest új. Pécs esetében a katolikus egyetem mozgalma tényleg élénk mozgolódást váltott ki. Hetey püspök felajánlásai és a pécsi papság gyűjtése komoly összeget biztosítottak, de természetesen nem eleget. A háromkarú egyetem felállításához mindenképpen szükség lett volna arra, hogy az egyetemi alapot az állam rendelkezésre bocsássa. Ezzel Mihályfi nem értett egyet, mert ezt a katolikusoknak a budapesti egyetemről való kivonulással egyenrangúnak gondolta, amit nem tartott szerencsésnek. Szilvek történelmi és földrajzi érveit erőseknek tartotta, de felhívta a figyelmet a nehézségekre (államilag elismert oklevélkiadás, tanárok kiválasztása, hallgatók szerzése) is. Véleménye szerint az új egyetemet nem is egy nagyobb városban, hanem angol mintára a várostól távol kellene felépíteni, és nem szabad megelégedni a három kar létesítésével.¹¹¹ Az új egyetemnek a hegyek között, parkokkal és ligetekkel övezve kell felépülnie, mintegy külön várost alkotva, amelytől távol van más városok rohanása, zaja és minden negatív tulajdonsága. A hallgatóság megnyerése miatt nem csak az orvosi kar szükséges, hanem új, modern fakultásokat is fel kell állítani, egyet például a mezőgazdasági képzésnek. Ami viszont ennél is fontosabb az az, hogy olyan egyetemi életet kell garantálni, ami vonzza az ifjúságot. Ennek biztosítéka, ha az oktatók és a hallgatók nem izoláltan élnek egymás mellett, hanem közösen vesznek részt egyetemi ünnepélyeken, vallásgyakorlatokon, különféle összejöveteleken és szórakozási alkalmakon. Fontos továbbá az egyetemi internátusok jó berendezése és működtetése, melyeket a szegény sorsú diákok olcsón tudnak igénybe venni.¹¹²

1903-ban Hanuy Ferenc a pécsi hittudományi főiskola egyházjog és egyház-történet tanára újra a pécsi alapítás mellett érvelt.¹¹³ Véleménye szerinte egy háromkarú – orvosi nélküli – egyetem alapítására egyedül Pécs képes a Dunántúlon, még-hozzá mindenféle állami hozzájárulás nélkül.¹¹⁴ Mihályfihoz hasonlóan úgy érvelt,

¹⁰⁹ Szilvek 1900b. 71.

¹¹⁰ Mihályfi 1900. 369–376.

¹¹¹ Mihályfi 1900. 375.

¹¹² Mihályfi 1900. 374.

¹¹³ Hanuy 1903.

¹¹⁴ Hanuy 1903. 7.

hogy nem szabad az állami egyetemeket teljesen elszakítani a katolikusoktól, azokon nem szabad feladni a teológiai karokat. Támogatva viszont a VKM azon törekvését, hogy vidéki nagyvárosokat kulturális gócpontokká fejlesszenek, és ő is fontosnak tartotta az új egyetem alapításának kérdését. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1902. május 28-i főrendi házi beszédét idézte, melyet a vidéki jogakadémiák egyetemekké fejlesztésének ügyében hozzá intézett kérdésre mondott: *„Az én egész kultúrpolitikám főtörekvése az, hogy minél inkább erősítsük meg a vidéki városokat és e tekintetben nem hagyom magamat eltántorítani semmiféle megrettentéssel és semmiféle áramlat által [...] mert igenis azt akarom, hogy a vidéki városoknak kulturgócpontjait olyanokká tegyük, hogy a vidéki városok valóban versenyképesekké váljanak és azzal az ósdi felfogással, a mely azt mondja, hogy csakis Budapest tekinthető olyannak, mely a kultúrára alkalma terrén, azzal az ósdi felfogással szakítanunk kell, ha azt akarjuk, hogy ennek az országnak a kulturális nivóját emeljük [...]”*¹¹⁵ Hanuy fontosnak látta, hogy a vidéki egyetem katolikus legyen, olyan, mely pápai jóváhagyással jön létre (nem csak a teológiai kar). Ez garantálna ugyanis olyan nemzetközi jelleget, mely az állami egyetemek esetében nincs meg, és ezért versenyképesebbek is lehetnének azoknál.¹¹⁶ Hanuy is azon az állásponton volt, hogy nem szabad csonka egyetemben gondolkodni, mivel a tudományok sajátossága, hogy fejlődnek és differenciálódnak, ezért az új tudományágak leválása miatt új karok alapítása is szükséges lesz.¹¹⁷

A legnagyobb problémát a szükséges anyagiak összegyűjtésében látta, de követhető példaként mutatott rá a salzburgi egyetem érdekében tett ausztriai lépésekre. Ausztriában 1884 óta gyűjtöttek a katolikus egyetemre az Universitäts-Verein szervezésében, és az eszmét az osztrák katolikus nagygyűlések is magukévá tették. Az osztrák püspöki kar 1891-ben foglalkozott a kérdéssel és gyűjtést rendelt el a cél megvalósítására, XIII. Leó pápa pedig 1885-ben és 1902-ben is breve-ben helyeselte a törekvéseket. Ausztriában 4 féle módon gyűjtenek a katolikus egyetemre: 1. rendes adományok formájában, 2. a rendszeres évi kiadások fedezésére subscriptio formájában, 3. Lichtenstein-féle pénzszerzési módszerrel (minden katolikus adott évente 30 fillért), 4. Hilfsaktion keretében: 100 koronát adnak, és ha 1911-ig nem jön létre az egyetem, akkor kamat nélkül visszaadják az adakozóknak. A gyűjtéseket egy központi gyűjtőbizottság és 27 egyházmegyei albizottság szervezte, de a legfőbb gyűjtők a plébánosok voltak.¹¹⁸

Hanuy részletes pénzügyi számításokat végzett egy esetleges pécsi alapítás költségeire. Úgy látta, hogy a jogi és a teológiai kar fedezet nagyjából rendelkezésre

¹¹⁵ Hanuy 1903. 54.

¹¹⁶ Hanuy 1903. 64.

¹¹⁷ Hanuy 1903. 102.

¹¹⁸ Hanuy 1903. 104–106.

áll. A bölcseleti kar esetében arra számított, hogy a ciszterci rend ide helyezi át hittudományi és tanárképző tanfolyamait, és akkor ez a kar is életképes lehet. Az orvosi karra az országos gyűjtésből, az egyetem többi épületére pedig Pécs város felajánlásaiból számított megfelelő alapokat teremteni.¹¹⁹ Véleménye szerint is fontos előfeltétel, hogy a püspöki kar támogassa az ügyet, és hogy a város mellé álljon. Egyetértett Mihályfival abban, hogy a működőképesség garanciája az államilag elismert oklevél kiadási jog megszerzése és a megfelelő garanciarendszerrel (fegyelmi szabályzat, katolikus hallgatói egyesületek) biztosított katolikus szellemiség.¹²⁰ Az egyetem elhelyezésével kapcsolatban ő is azt hangsúlyozta, hogy annak egy olyan periferián kell megvalósulnia, ahol még nincs hasonló intézmény. Ebből a szempontból sem Egert (Budapest miatt), sem Gyulafehérvárt¹²¹ (Kolozsvár miatt) nem tekintette jó megoldásnak. Pécs viszont szerinte a dél-dunántúli régióban jó vasúti összeköttetéssel rendelkező, népes központ, melyet középiskolákból álló kulturális gyűrű vesz körül, nem beszélve a horvátországi és fiumei kapcsolatokról.¹²²

Az írás reagált Mihályfinak arra a felvetésére, melyet a második nagygyűlésen elmondott beszédében („*Katolikus nevelés*” címen) tett egy új teológiai karnak a szemináriumoktól való külön felállításáról, és magasabb minőségi színvonaláról. Hanuy nem értett egyet vele, mert úgy gondolta, hogy a katolikus papnak is olyan képzettnek kell lennie saját szakmájában, mint a világiaknak. A magasabb szintet kell alapnak venni, és ezt át is kell ugraniuk a papoknak. A világi teológushallgatók kevesen vannak, és a többség amúgy is pap lenne. Ebből a megfontolásból – mintegy kompromisszumként – differenciálást javasolt: legyen kétféle teológiai tanfolyam, egy rövidebb és egy hosszabb.¹²³

Arra a kérdésre, hogy egyáltalán kik illetékesek a kezdeményezésre a következő választ adta: az eddigi felvetések a helyi tényezőket kiiktatták, és egyedül országos kérdésnek tekintették a katolikus egyetem ügyét, elsősorban a püspöki kartól és a leendő katolikus autonómiától várták a megoldást. Az 1900. évi nagygyűlés elfogadta Mihályfi javaslatát, hogy felkéri a püspöki kart egy egyetemépítő bizottság létrehozására és országos mozgalom indítására. 1901-ben – szintén Mihályfi javaslatára – a KEOSZ-t kérték fel, hogy hozzon létre előkészítő bizottságot. Ezeknek azonban semmi eredménye nem lett, az autonómiára várni pedig annyit jelent, mint

¹¹⁹ Hanuy 1903. 130.

¹²⁰ Hanuy 1903. 138–142.

¹²¹ Fogarassy Mihály erdélyi püspök halálakor (1882-ben) tett alapítványa egy gyulafehérvári katolikus egyetem létesítését volt hivatott megalapozni. 1903-ban az erdélyi római katolikus státus igazgatótanácsa is támogatta a kezdeményezést. Erről szintén Mihályfi Ákos mondott kritikát, és ugyan a pécsinél jobbnak látta a helyzetet, de Gyulafehérvárt nem tartotta alkalmasnak egy országos egyetem székhelyéül. A kezdeményezésből végül nem lett semmi. Szögi 2001. 156.

¹²² Hanuy 1903. 155.

¹²³ Hanuy 1903. 157.

beláthatatlan időre elhalasztani az egyetem ügyét. Hanuy kiemelte Hetyey pécsi püspök aktivitását az ügyben, és az egyháziak közül első helyen őt látta kezdeményezésre jogosultnak.¹²⁴ Azonban nagyon fontosnak találta, hogy az igazi kezdeményezőnek a városnak kellene lennie, neki kell felkérni a többi szereplőt, hogy tegye meg a hatáskörébe tartozó lépéseket. Így a folyamat alulról indulva végül eljuthatna a megalapítást szentesítő uralkodói illetve pápai jóváhagyásig.¹²⁵

Mihályfi a *Katolikus Szemlében* élesen bírálta Hanuy monográfiájának kiindulási pontját és egyes megállapításait.¹²⁶ Elsősorban annak túlzott optimizmusa miatt haborodott fel. Szerinte ugyanis Hanuy azt sejteti, hogy a katolikus egyetem beindítása Pécsért könnyű és hamar megoldható kérdés, melynek a feltételei nagyrészt már meg is vannak. Ezzel szemben Mihályfi korainak talált mindenféle lépést, mivel a részéről is már többször javasolt egyetemi előkészítő bizottságot még az erre hivatott tényezők fel sem állították, semmilyen előrelépés nem történt ez ügyben. Az anyagi és személyi feltételek ugyanúgy nem voltak adottak egy igazán minőségi és versenyképes intézmény felállításához, mint ahogy a meglévő pécsi (és egyéb) jogakadémiák és szemináriumok sem tekinthetők a leendő egyetemi karok magvainak.¹²⁷ Ugyanis – állította – ezek a főiskolák sem töltik be azt a szerepet, amit a katolikus jelöz megkövetelne tőlük. Ennek oka pedig a nem eléggé katolikus és olykor nem eléggé tudós tanári kar összetétele és a hallgatóság milyensége. Az első lépés tehát – mint ezt is már többször leírta – a megfelelő tudós ifjúság kinevelése lenne, külföldi ösztöndíjas helyek biztosításával. Másrészt garantálni kell, hogy a létrejövő egyetem a graduálás jogát megkapja, mindegyik karra vonatkozóan. Első sorban a tanárvizsgáló-bizottságok kialakítását tartotta kardinális kérdésnek, ismét felhozva a francia „jury mixte” esetét. Ebben nagy anomáliák és feszültségek kialakulásának lehetőségét látta, mert mint megjegyezte: *„Képzeljünk el egy Paulert és egy Prohászkat együttes bizottságban és bölcséleti vizsgán!”*¹²⁸ Ráadásul Hanuy úgy képzelte el a bölcsészeti kar megalapozását, hogy a ciszterci rendet Pécsre kívánta telepíteni. Erre Mihályfi kijelentette, hogy *„én nem tudnám a ciszterci rendnek ajánlani, hogy egy ilyen, reá nézve veszélyes experimentumba belemenjen; hogy óriási költséggel fölállított, jó alapokra fektetett, 17 év óta sikerrel működő budapesti kollégiumát föloszlassa, ismét nagy költséggel újat rendezzen be Pécsre, akkor, mikor a pécsi katolikus egyetem életképességéről még nincs meggyőződve.”*¹²⁹

A másik, ami miatt Mihályfi bírálta Hanuy felvetését, annak túlzottan (pécsi) lokálpatrióta jellege, keményebben fogalmazva provinciális színezete volt. Úgy vélte

¹²⁴ Hanuy 1903. 169–171.

¹²⁵ Hanuy 1903. 176.

¹²⁶ Mihályfi 1903a. 879–886.

¹²⁷ Mihályfi 1903a. 882.

¹²⁸ Mihályfi 1903a. 884.

¹²⁹ Mihályfi 1903a. 884.

ugyanis, hogy ezzel az egyetem országos jellegét veszélyezteti, és az ügy iránti érdeklődés eltűnését vizionálta. Elismerte ugyan, hogy Pécs sok szempontból nagyon is alkalmas lenne, de a felvetésnek az erre hivatott tényezőktől kellene kiindulnia, ami pedig nem a város, hanem egy jogkörökkel bíró, országos (a püspöki kar által megbízott) egyetem-előkészítő bizottság. Azt sem tartotta szerencsésnek, hogy kiemelten a ciszterci tanító renddel számolt a javaslat, mivel ez is a helyi érdekek miatt alakult így, e helyett mindegyik rendet meg kellene szólítani. Összességében – a bírált tanulmánytól elvonatkoztatva is – sajnálatát fejezte ki azért, mert „nem egyesített erővel, hanem helyi érdekek és szempontok szerint (Pécs – Gyulafehérvár) kezdenek e nagy mű megvalósításához és nagyon félő, hogy egy helyett két katolikus egyetemet is fognak fölállítani, de egyikben sem lesz köszönet.”¹³⁰

Ugyanebben az évben (1903), a negyedik katolikus nagygyűlés alkalmával ismét Mihályfi beszélt a katolikus egyetem ügyéről.¹³¹ A téma nemzetközi jelentőségének igazolására beszédét azzal kezdte, hogy az 50. (kölni) német katolikus nagygyűlés elkészítette a német nagygyűlések történetének feldolgozását és ebben is tisztán látszik, hogy az 1849-es és az 1889-es nagygyűlés között a katolikus egyetem témája ott is intenzíven jelen volt. A cél elérésére külön szervező bizottság alakult és széleskörű gyűjtést is rendeztek.¹³² A kettős célt, melyet a katolikus egyetem ügyével el kívántak érni (a tudomány világában a katolikus világnézetnek érvényt szerezni, illetve az értelmiséginek készülő ifjúságot megőrizni a hitben és az erkölcs tisztaságában) többféle eszközzel is meg lehet valósítani, nem ez az egyetlen módszer: tudományos társulatok, nagy könyvkiadó cégek, tudományos folyóiratok alapítása. Az első cél érdekében a németek is arra törekedtek, hogy a meglévő egyetemekre minél több katolikus jusson be, az egyetemi tanárság első lépcsőjét jelentő magántanárság (*habilitatio*) megszerzését minél inkább anyagilag, ösztöndíjakkal támogassák, még mielőtt saját egyetemet alapítanának. A második cél elérése érdekében az egyetemeken belül katolikus ifjúsági egyesületek és vallásos társulatok (Vincze-egyletek, Bonifácus-egyletek, Mária-kongregációk) kiépítését szorgalmazták.¹³³ Magyarországon – Mihályfi megállapítás szerint – a katolicizmus ilyen szempontból eddig még keveset törődött a leendő értelmiséggel. Sokan tanulnak ugyan egyházi pénzen és segítséggel, de tanulmányaik elvégzése után nem foglalkoznak már velük, ezért fokozatosan kiszorulnak a fontosabb pozíciókból. Ennek a problémának a megoldását legalább olyan fontosnak tartotta, mint a katolikus egyetem ügyét.¹³⁴

¹³⁰ Mihályfi 1903a. 885–886.

¹³¹ Mihályfi 1903b.

¹³² Mihályfi 1903b. 3.

¹³³ Mihályfi 1903b. 5–7.

¹³⁴ Mihályfi 1903b. 8–9.

Arra a kérdésre, hogy meg tudnánk-e tölteni egy katolikus egyetemet katolikus oktatókkal, tudósokkal, határozott nemmel válaszolt. Ennek igazolásaként azt hozta fel, hogy a *Katolikus Szemle* szerkesztőjeként nehezen talál minden témára megfelelő szakértő író. A külföldi katolikus egyetemekre viszont világszerte toborozzák a tanárokat (az angol, a német, a francia világnyelvek), nálunk ez egyelőre kizárt, magunkra vagyunk utalva, ezért még korainak tartotta az alapítást, még akkor is, ha lenne is elég pénz. Ha ugyanis a korai alapítás miatt nem sikerül megfelelő tekintélyt szerezni az egyetemnek, akkor ezzel nagyobb kárt okoznak, mintha nem csináltak volna semmit. Mint már oly sokszor, itt is elmondta, hogy első a katolikus tudósok nevelése külföldi ösztöndíjjak, utazások, kutatások támogatása révén, illetve a habilitációjuk elősegítése, hogy főállásban ennek a munkának tudjanak élni.¹³⁵

A kezdeményezés kapcsán ismét kérte egy előkészítő bizottság felállítását a püspöki kar támogatásával, hogy ez dolgozza ki a megvalósíthatóság feltételeit, illetve a katolikus közvéleményt hangolja rá az ügyre. Másodsorban hangsúlyozta, hogy az életképes egyetem óriási költségekkel jár, és a katolikus társadalomtól nagy áldozatokat kíván. Annál is inkább, mert a versenyképesség egyik feltétele, hogy a katolikus egyetem tanárai az állami egyetem tanáraival azonos fizetést kapjanak, nem is beszélve a szükséges könyvtári infrastruktúráról, a múzeumok, laboratóriumok, szertárak és gyűjtemények sokaságáról. Ezek kifejlesztése csak folyamatosan, hosszú időn keresztül történhet meg.¹³⁶

Mindezek tisztázása érdekében a bizottságnak és a katolikus politikusoknak aktívnak és felkészültnek kell lenniük felsőoktatási törvény revíziójakor.¹³⁷ Végül a bizottságnak kell kijelölnie a megfelelő helyet az egyetem számára, hogy ne legyen széthúzás és az erők ne forgácsolódjanak szét. Határozati javaslatában ezek után azt kérte, hogy keressék meg a püspöki kart az egyetemi előkészítő bizottság kiküldése érdekében.¹³⁸

A javaslatot a szakosztály elfogadta, de végrehajtása nem történt meg. A katolikus egyetem szervezésének ügye ezt követően fokozatosan háttérbe szorult, és csak évekkel később merült fel ismét. Bár a katolikus autonómiát, a katolikus nevelésügyet és tudományosságot érintő, a katolikus értelmiség szerepéről értekező nagygyűlési előadók időnként szóba hozták, de érdemi előrelépés nem történt a kérdésben. E helyett a meglévő és éppen létesítendő egyetemeken belül igyekeztek a katolikus pozíciókat megőrizni, illetve javítani.¹³⁹

¹³⁵ Mihályfi 1903b. 13.

¹³⁶ Mihályfi 1903b. 14–16.

¹³⁷ Mihályfi 1903b. 18.

¹³⁸ Mihályfi 1903b. 23.

¹³⁹ Ladányi 2004. 12.

1911 márciusában felmerült, hogy amennyiben a tervezett harmadik egyetem Pécsen állítanak fel, akkor ez lehetne akár katolikus is, de ennek realitása nem sok volt. Az ez évi (XI.) katolikus nagygyűlésen – a kérdés aktualitása okán – Mihályfi Ákos újra beszélt a katolikus egyetem ügyéről.¹⁴⁰ Mondandóját szemrehányással kezdte: „ez is jellemzi a mi katolikus mozgalmainkat. Ez előtt tíz évvel országszerte lelkesültünk a katolikus egyetemért; ma, mikor az egész ország egyetemekről beszél, mi katolikusok hallgatunk a katolikus egyetemről. Nálunk sok a lelkesedés, nagy a szalmatűz, kevés a kitarthatás; könnyen megriadunk a nehézségektől, könnyen ellankadunk, félünk, miként Glattfelder püspök úr mondotta, főleg pedig mi csak a pillanatnyi benyomások hatása alatt élünk...”¹⁴¹ Glattfelder Gyula csanádi püspök hivatkozott megállapítása ugyanennek a nagygyűlésnek a megnyitó szekciójában hangzott el, és a katolikus értelmiség elégtelen állapotáról illetve a lehetséges tennivalókról beszélt. Mihályfi erre reagálva állapította meg, hogy a katolikus értelmiség világnézeti nevelésében a három legfontosabb eszköz a katolikus sajtó, az autonómia és a katolikus egyetem. De – mint tíz évvel korábban, most is – hangsúlyozta, hogy bármennyire is áldásos egy önálló katolikus egyetem, de versenyképessége az állami egyetemekkel nagy nehézségekbe ütközik. Beszéde védekezés volt azokkal a vádakkal szemben, melyek azt állították, hogy a nehézségek miatt nem támogatja, hogy bármi is történjék ebben az ügyben. Éppen ellenkezőleg vélekedett: „Tegyünk úgy, amint legközelebbi szomszédaink, vagy úgy, mint a németek, vagy úgy mint az osztrákok, csak ebben a tétovázó tétlenségben ne maradjunk.”¹⁴² A németek lemondtak az önálló katolikus egyetemről, és helyette az állami egyetemekre igyekeztek bejuttatni minél hatékonyabban a katolikus érdekeket. Ezért támogatták a katolikus tudósokat, ösztönözték azok habilitációját és segítették őket, hogy életvitelszerűen tudjanak tudományukkal foglalkozni. Másrészt a katolikus közvélemény elérte a kormánynál, hogy azokon az egyetemeken, ahol kellő számú katolikus van, állítsanak fel párhuzamosan világi és felekezeti tanszékeket is. Ausztriában ezzel szemben az önálló egyetem felállítását választották, és ezért már 30 évvel korábban kijelölték az ezt előkészítő bizottságot, amely minden területen igyekszik megalapozni a salzburgi egyetem jövőjét.

A hazai viszonyok között elsősorban a katolikus autonómia ügyének elakadása gátolta meg, hogy a fentiekhez hasonló, egyértelmű megoldások szülessenek. Mihályfi ennek ellenére lehetségesnek tartotta volna a bizottság felállítását, mert mint mondta, a létrejövő autonómiának is csak ez lehet az első lépése az ügyben. Időt lehetett volna tehát spórolni, és nagy előnyt jelenthetett volna egy kikristályosodott állapotban lévő koncepció. Példaként a debreceni egyetemre hivatkozott, melynek

¹⁴⁰ Mihályfi Ákos: A katolikus egyetemről. *Religio*, 1911. (2.) 39. 657–659.; Mihályfi 1911.; ugyanez: *Szövetségi Értesítő*, VI. (1912:I.), 141–145.

¹⁴¹ Mihályfi 1911. 657.

¹⁴² Mihályfi 1911. 658.

alapját a protestáns előkészületek jelentették, és a létrehozáskor az állami egyetemen fel is állítottak egy protestáns teológiai kart.¹⁴³ „Elkéstünk, sőt ismét vissza vagyunk vetve hosszú időre” – állapította meg. Végül nem tehetett mást, mint megismételte tíz évvel korábbi javaslatát az országos katolikus egyetemi bizottság felállításáról: amely „fontolgassa-latolgassa az összes felmerülő nehézséget s ha nem találja azokat leküzdhetetlennek, fogjon azonnal a munkához. [...] Ha pedig csakugyan olyanok volnának az akadályok, melyek lehetlenné tennék egy versenyképes katolikus egyetem megalapítását, ez esetben ugyanennek a bizottságnak volna hivatása javaslatot tenni a katolikus egyetemekre tett alapítványok olyennemű felhasználására, hogy ezek az állami egyetemeken a katolikus érdekek minél nagyobb biztosítására szolgáljanak.”¹⁴⁴

Zárszó

Az 1890-es évektől az első világháborúig tartó időszakban elkezdődött a magyarországi katolikus megújulás megalapozása. A két világháború között kibontakozó folyamat gyökerei sok szempontból (sajtómozgalom megindulása, egyesületi hálózat kiépítése) erre a két és fél évtizedre nyúlnak vissza. A katolikus közéletben aktív világiak száma viszonylag szűk körű volt, és a katolikus nagygyűlések alkalmával felvetett megoldási javaslatoknak pedig csak kis része tudott ekkor igazán hatékonyan megvalósulni. Ezek közé a sikertelen kísérletek közé tartozik a katolikus egyetem alapításának ügye is. A katolikus táboron belüli megosztottságot jól mutatja, hogy ezzel kapcsolatban sem sikerült egységes álláspontot kialakítani, még a legalapvetőbb kérdések kapcsán sem. A püspöki kar nem állt egységesen egy új egyetem alapítása mögé, az ezt előkészítő bizottságot évtizedekig nem hozták létre. Ebben szerepe volt annak, hogy egyrészt a budapesti egyetem kívánták helyreállítani a katolikusok pozícióit, de közrejátszott az is, hogy az egyetem ügyét az autonómia-kérdés részének tekintették. Másrészt egy teljesen új katolikus egyetem alapításához a tárgyi és személyi feltételek sora hiányzott. A pro és kontra felhozott érvekre, illetve a feltételek meglétére vagy hiányára talán jó példa a pécsi kísérlet bemutatása. Amiben a katolikus törekvések sikeresnek látszottak ebben az időszakban, az az egyetemi ifjúság egyesületek révén való megszervezése és gondozása volt.

Az 1920-as években (Szeged kapcsán) és az 1945 utáni koalíciós időszakban (Eger kapcsán) még felmerültek egy katolikus egyetem tervei, de ezek már teljesen megváltozott környezetben, teljesen más okok miatt nem valósulhattak meg.

¹⁴³ Mihályfi 1911. 658–659.

¹⁴⁴ Mihályfi 1911. 659.

Sajtó

Katolikus Szemle
Magyar Sion
Religio
Szövetségi Értesítő

Források

- Beke 2018 = Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között. Budapest, 2018.
- Budapesti Ngy 1894 = A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán. Kiadják és az előszót írták gróf Esterházy Miklós Móric és gróf Zichy Nándor. Budapest, 1894.
- Gyürky 1901 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapest 1900. augusztus 17–19-én. Budapest, 1900.
- Gyürky 1901 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én. Budapest, 1901.
- Komáromi Ngy 1893 = A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. H. n., 1893.

Irodalom

- Adriányi 1974 = Adriányi, Gabriel: Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz, 1974.
- Adriányi 2000 = Adriányi Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. Vigília 65. (2000:10), 739–746.
- Altermatt 2001 = Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Budapest, 2001.
- Artner 1938 = Artner Edgár: A Hittudományi Kar története (1790–1935). In: Hermann Egyed – Artner Edgár: A hittudományi Kar története 1635–1935. Budapest, 1938.
- Beke 2002 = Beke Margit: A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig. In: Zombori István (szerk.): A bécsi Pázmáneum. Budapest, 2002. 177–345.
- Beke 2011 = Beke Margit: Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban. Budapest, 2011.

- Berzeviczy 2000 = Berzeviczy Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése 1855–1918. A Hittudományi Kar hallgatói. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 21. Budapest, 2000.
- Chadwick 1998 = Chadwick, Owen: A History of the Popes 1830–1914. Clarendon, 1998.
- Denzinger – Hünermann 2004 = Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Budapest, 2004.
- Dr. Kiss 1888 = Dr. Kiss János: Katolikusok első nemzetközi tudományos kongresszusa Párisban. (1888. ápr. 9–12.) Katholikus Szemle 2. (1888:2), 306–335.
- Dr. Kiss 1891 = Dr. Kiss János: A katolikusok II. nemzetközi tudományos kongresszusáról. Katholikus Szemle 5. (1891:4), 636–649.
- Frankl – Klieber 2008 = Frankl, Karl Heinz – Klieber, Rupert (Hg.): Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum. Wien–Köln–Weimar, 2008.
- Gárdonyi 2006 = Gárdonyi Máté: Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. Budapest, 2006.
- Hanuy 1903 = Hanuy Ferenc: Katolikus egyetem Pécsen. Pécs, 1903.
- Hermann 1982 = Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1982. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae)
- Karády 2005 = Karády Viktor: A francia egyetem Napóleontól Vichyig. Budapest, 2005.
- Kelemen 2000 = Kelemen Elemér: 1867–1919. In: A magyar felsőoktatás évszázadai. Budapest, 2000. 77–117.
- Keller 2010 = Keller Márkus: A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban. Budapest, 2010.
- Klestenitz 2014 = Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. Vigília 79. (2014:2), 110–115.
- Ladányi 2004 = Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában. Századok 138. (2004:1), 3–38.
- Mahoney 2003 = Mahoney, Kathleen A.: Catholic Higher Education in Protestant America. The Jesuits and Harvard in the Age of the University. Maryland, 2003.
- Mihályfi 1889a = Mihályfi Ákos: Katolikus egyetemek. (Első közlemény). Katholikus Szemle 12. (1898:1), 3–37.
- Mihályfi 1889b = Mihályfi Ákos: Katolikus egyetemek. (Második közlemény). Katholikus Szemle 12. (1898:2), 177–225.
- Mihályfi 1889c = Mihályfi Ákos: Katolikus egyetemek. (Harmadik közlemény). Katholikus Szemle 12. (1898:3), 426–448.
- Mihályfi 1889d = Mihályfi Ákos: Katolikus egyetemek. (Negyedik, befejező közlemény). Katholikus Szemle 12. (1898:4), 567–582.

- Mihályfi 1900 = Mihályfi Ákos: A katolikus egyetemről (Két röpirat alkalmából). *Katolikus Szemle* 14. (1900:4), 369–376.
- Mihályfi 1903a = Mihályfi Ákos: Katolikus egyetem Pécssett. *Katolikus Szemle* 17. (1903:8), 879–886.
- Mihályfi 1903b = Mihályfi Ákos: A katolikus egyetemről. Előadás a IV. orsz. kath. nagygyűlés első szakosztályában. Budapest, 1903.
- Mihályfi 1911 = Mihályfi Ákos: A katolikus egyetemről. *Religio* 39. (1911:2), 657–659.; Ugyanez: Szövetségi Értesítő VI. (1912:1), 141–145.
- Mondin 2001 = Mondin, Battista: Pápák enciklopédiája. Budapest, 2001.
- Prohászka 1891 = Prohászka Ottokár (ford.): Szentséges atyánknak XIII. Leo pápának beszédei és levelei. Szent-István-Társulat, Budapest, 1891.
- Szilvek 1900a = Szilvek Lajos: A pécsi egyetem története. Budapest, 1900.
- Szilvek 1900b = Szilvek Lajos: Hol állítsunk katolikus egyetemet? Pécs, 1900.
- Szögi 1990 = Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. *Vigília* 55. (1990), 328–336.
- Szögi 1991 = Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 509–512.
- Szögi 2001 = Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Szögi László (szerk.): Az évszázados universitas. Budapest, 2001. 148–164. (MF Könyvek 19.)
- Tusor 2007 = Tusor Péter: A bécsi Augustineum és Magyarország 1816–1918. (Vázlat). *Aetas* 22. (2007:1), 32–43.

A sajtóügy aktuális kérdései a 19–20. század fordulójának magyarországi katolikus nagygyűlésein

A címben felvetett téma első megközelítésben az egyháztörténet tárgykörébe tartozik. A katolikus sajtó támogatásának szükségességéről XIII. Leó már pápaságának viszonylag korai szakaszában fontos megállapításokat tett, és megnyilatkozásainak hatására Európa több országában katolikus sajtómozgalmak indultak, számos felekezeti lap kiadása kezdődött meg.¹ A pápa 1879. február 22-én több mint ezer katolikus író és publicistát látott vendégül Rómában, ahol a Szentszék jogainak védelmére buzdította őket.² 1882-es *Lumen de coelo* kezdetű körlevele is alternatív katolikus sajtóhálózat kiépítését javasolta, illetve megfogalmazta azokat az alapvető taktikákat („iratok ellenében iratokat állítani”, anyagi támogatás szerzése, az ellenséges sajtó bojkottálása), melyeket alkalmasnak talált a világias szemléletű, üzleti elvű sajtó ellensúlyozására.³ E buzdításnak a hazai katolikus körökben volt ugyan némi visszhangja, de hatása ekkor még elenyészőnek volt mondható.⁴ Komolyabb kezdeményezések csak az 1890-es évek elejétől történtek, elsősorban a megváltozott egyházpolitikai helyzetnek köszönhetően, a „kulturális katolicizmus” igényének hazai megjelenéséhez kapcsolódva. A pápa 1893. évi *Constanti Hungarorum* kezdetű körlevele hatására Bubics Zsigmond kassai püspök memorandumban hívta fel a magyar püspöki kar figyelmét a sajtókérdésre.⁵ Ennek ellenére a konkrét lépéseket nem itt, hanem a világi katolikus értelmiség köreiben tették meg, elsősorban a Zichy Nándor és Eszterházy Miklós Móric köréhez tartozók.⁶

A hazai katolikus sajtó azonban fontos elemét képezte a századfordulón létező kiterjedt katolikus közművelődési rendszernek, melynek állapotáról és az azt fenyegető veszélyekről a közéletileg aktív katolikusok folyamatos párbeszédet folytattak. Az egyházi oktatási intézmények, a felekezeti kötődésű egyesületi hálózat

¹ Klestenitz 2013a. 32.

² *Ingenti sane laetitia*. Prohászka 1891. 49–55.; Dersi 1973. 11.

³ Klestenitz 2013a. 33.

⁴ Klestenitz 2013a. 34–36.

⁵ Klestenitz 2009. 209–211.

⁶ Klestenitz 2013a. 41.

és a tömegrendezvények szervezése mellett nagy jelentőséget tulajdonítottak a sajtónak a katolikus megújulás, a felekezeti összezárás és a katolikus (külön)társadalom megszervezése szempontjából.⁷ Az e területek fejlesztésére tett erőfeszítések, illetve a katolicizmussal szemben ellenségesnek tekintett világnézetekkel hatékonyan szembe szálló, versenyképes rendszerek és intézmények kialakítására tett lépések a világegyház és a részegyházak történetében is fontos tényezők voltak. Az 1848 és 1960-es évek vége közötti egyháztörténeti „*longue durée*”-nek – melyet a pápai tekintély megerősödése és annak megnövekedett irányító szerepe jellemzett – ezek a törekvések központi elemét alkották.⁸ Magyarországon ennek a hosszú periódusnak a megalapozó szakasza az első világháborúig tartott, majd erre épültek rá a két világháború közötti időszak eredményei. Ha ebből az irányból vizsgáljuk, akkor láthatóvá válnak a téma művelődéstörténeti és (politikai) esztétörténeti kapcsolódási pontjai.

Lehetséges azonban az is, hogy a kérdéshez a sajtó- és médiatörténet szemszögéből közelítsünk. A századforduló időszakában a magyarországi katolikus sajtó a kibontakozás és a megújulás időszakát élte. A benne dolgozók (tulajdonosok, szerkesztők, újságírók) arra törekedtek, hogy a megváltozott médiakörnyezet keretei között, élve a sajtószabadság lehetőségével, hatékonyan fejezhessék ki ellenvéleményüket az egyházat és a vallást érő kritikákkal szemben, üzenetüket minél eredményesebben juttathassák el az olvasókhoz. Ennek érdekében tematikai megújulásra, a technikai feltételek modernizálására, és az olvasói igények figyelembevételére volt szükség.⁹ A befelé forduló, elsősorban a papok számára készülő kiadványok helyett a közönség igényeit jobban kiszolgáló, modern tömegsajtó előállítása lett a cél.¹⁰ Így a katolikus sajtón belül is – miként a nem felekezetiiek esetében – funkcionálisan elkülönült egymástól a különféle tematikájú lapok sora.¹¹ Külön tudományos, hitbuzgalmi, társadalmi és politikai kiadványok jelentek meg, és a cél az egyre gyorsabban és nagyobb példányszámban megjelenő termékek előállítása lett. A különböző laptípusok kiadásával a katolikus törekvések is egyszerre irányultak a hasznos ismeretek és új tudományos eredmények közlésére, aktuális információk nyújtására, a társadalmi és politikai ellenőrzés kialakítására. Ezek mellett azonban kiemelt jelentősége volt a morális orientáló hatás elérésének, a szekularizációs jelenségekkel szembeni világnézeti nevelésnek, illetve a csoportidentitás kialakításának.¹² A kialakuló katolikus

⁷ Enyedi 1998. 87–88.

⁸ Ez az időszak a világegyház szempontjából az összezárás időszaka volt. A pápai tekintély felerősödött és irányító szerepe megnőtt, ezért szokták ezt a periódust az ultramontán egyház időszakának is nevezni. A világ modernizálódásával az egyház is egyre jobban próbálta érvényesíteni nemzetközi mivoltát. Altermatt 2001. 46., 252., 258.

⁹ Dezsényi 1943. 202–203.

¹⁰ Dezsényi 1943. 214.

¹¹ Szajbély 2005.

¹² Szajbély 2005.

sajtómozgalom egyik fő törekvése tehát a fennálló médiapiaci erőviszonyok módosítása, a modern napisajtó megteremtése és a közvélemény katolikus értékek szerinti tematizálása volt.

A századfordulóra a sajtókiadás – Magyarországon is – egyre inkább üzleti vállalkozássá vált, melyhez jelentős tőkére, professzionális munkatársakra, jól működő információs hálózatra és a hatékony terjesztés megszervezésére volt szükség.¹³ A külső feltételeknek ezek a változásai a felekezeti sajtót is addigi szerepének újragondolására, stratégia kialakítására készítette. Az alkalmazkodás egyháziak és világiak közös érdeke volt.

Dolgozatomban nem törekszem a hazai katolikus sajtómozgalom történetének ismertetésére, ennek részletes feldolgozása már megszületett Klestenitz Tibor munkáinak jóvoltából. E helyett azt tűztem magam elé, hogy áttekintem az első világháború előtti magyar (országos) katolikus nagygyűlések felszólalásait, és bemutatom, hogy ezen – az információ áramoltatása és a társadalmi jelenlét szempontjából igen fontos – fórumon miként jelentek meg a katolikus sajtó aktuális problémái, és ezekre milyen válaszok születtek.

A korai katolikus nagygyűlések időszaka

A 19. és 20. század fordulójának magyar katolikus társadalma kiemelkedő eseménynek, az erődemonstráció fontos lehetőségének tekintette az 1900-tól rendszeresen megrendezett országos katolikus nagygyűléseket. Ezek az őszi alkalmak azonban nem csak az erőfelmutatás, hanem a számvetés pillanatai is voltak az egyházi és világi katolikusok számára. Szórványos és regionális nagygyűléseket 1893 és 1895 között többet is tartottak, de a kezdeményezés az 1900-ban rendezett jubileumi nagygyűlés után vált rendszeressé. Ezután már rögzült szervezeti rendben végezték munkájukat. Az állandósult szervezőbizottságnak köszönhetően a menetrend az első világháború előtti 12 nagygyűlés mindegyikén hasonló volt. Az általában három napig tartó összejöveteleken három nyilvános gyűlést rendeztek, melyek között szakosztályi üléseken vitatták meg a szavazati joggal rendelkező résztvevők a katolikus közélet főbb problémáit. A felszólalások végén formális határozati javaslatok születtek, melyeket a záró ülésen hagytak jóvá. Ezek megvalósítása érdekében a nagygyűlés végrehajtó bizottsága informális vagy hivatalos csatornákon igyekezett intézkedni.¹⁴

A katolikus sajtó ügye már a korai, regionális nagygyűléseken is felmerült. Ekkor főleg a (katolikus) sajtó szerepéről, illetve az elsődleges ellenfélnek tekintett liberális

¹³ Barbier – Lavenir 2004. 170–174.

¹⁴ A nagygyűlések történeti áttekintését l. röviden: Adriányi 1974. 42–52., 81–90.; Szőgi 1992. 509–512.; Adriányi 2000. 739–746.; Klestenitz 2014. 110–115.

sajtó káros hatásairól beszéltek a szónokok. Céljuk elsősorban saját táboruk morális orientálása és a szükségesnek tartott világnézeti (erkölcsi) magatartás kialakítása, erősítése volt, de fontos szerepet kapott a sajtó modern világban betöltött szerepének tudatosítása is. A felszólalások érvrendszere és logikája a pápai iránymutatásokban szereplő általános elvekből és módszerekből indult ki. Így volt ez már az első, soproni összejevetel alkalmával is. 1893. február 20-án a Budapesti Katolikus Kör titkára, Gyürky Ödön¹⁵ beszélt a kérdésről. Fő mondanivalója a katolikus társadalom „ébresztésére” vonatkozott. Kiemelte, hogy bármiféle kezdeményezés hiábavaló, ha nem áll mögötte a megfelelő bázist jelentő hívek tömege. A katolikus társadalom megszervezésének, a csoportidentitás megteremtésének fő eszközeként – az egyesületi élet szervezése mellett – elengedhetetlennek tartotta az egyházi sajtó modernizálását is. Javaslatára a gyűlés határozata kimondta, hogy a katolikus sajtó anyagi támogatása a hívek kötelessége, a „rossz sajtó”¹⁶ olvasása pedig kerülendő. Ha ezek az előfeltételek teljesülnek, akkor lehet számítani a katolikus lapok színvonalának emelkedésére.¹⁷ Gyürky tehát úgy látta, hogy a lapok modernizálásának előfeltétele a katolikus kiadványokkal szolidáris, stabil és természetesen növekvő számú olvasóközönség kialakulása. Ennek megteremtése pedig a hívek magatartásától, erkölcsi kötelességeinek teljesítésétől függ.

Az 1893. április 23-án Komáromban rendezett gyűlésen Tomor Ferenc¹⁸ nyugalmazott budapesti főgimnáziumi tanár beszélt a katolikus és a liberális sajtó jelleg-

¹⁵ Gyürky Ödön (1863–1938) tanulmányait az esztergomi bencések gimnáziumában kezdte, majd a Pázmáneumban tanult teológiát. Doktori fokozatát 1884-ben a budapesti tudományegyetemen szerezte neveléstudományból. Felszentelése előtt úgy döntött, hogy elhagyja a papi pályát. 1889-ben alapító titkára volt a budapesti Katolikus Körnek, melynek keretében fontos társadalomszervező munkásságot fejtett ki. E mellett újságíróként is működött, először a *Magyar Állam* munkatársa volt, majd a *Vasárnapi Lapok* kiadója és szerkesztője Esztergomban (1885–1886.), és a *Heti Hírlap* szerkesztője Budapesten (1893). Jegyzője volt a katolikus tanítók országos értekezletének és az országos katolikus nagygyűlésnek is. E minőségéhez szorosan kapcsolódva szerkesztette a *Társulati Értesítő* (1895–1906) és a *Katolikus Pedagógia* (1897–1904) című lapokat. Viczián 1998. 436.

¹⁶ „Rossz sajtó” alatt a korabeli katolikus diskurzus elsősorban a szabadelvű, szociáldemokrata és semleges világnézetű kiadványokat értette, szembe állítva ezeket az általuk fontosnak tartott értékeket közvetítő „jó sajtóval”.

¹⁷ A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893. 34–42.; A soproni gyűlésről l. bővebben: Klestenitz 2013a. 36–39.

¹⁸ Tomor Ferenc (1827–1902) gimnáziumi tanulmányait Veszprémben és a győri bencéseknél végezte, majd a Győri Jogakadémiára kezdett járni, de ezt egy év után abbahagyta. Részt vett a szabadságharcban, amiért hároméves fogságra ítélték. Szabadulása után Pesten és Szegeden magántanításból élt. 1857-ben alreáliskolai tanári képesítést szerzett, és ezt követően tanított Kecskeméten, Ungváron, majd 1863-ban Budára helyezték. Itt először a II. kerületi főreáliskolában, majd 1873-tól nyugdíjazásáig a II. kerületi katolikus főgimnáziumban tanított magyart és latint. Jelentős irodalmi és kritikai munkásságot fejtett ki, készített magyar olvasókönyvet népiskolák számára. A sajtó kérdésével már 1887-ben foglalkozott *A hatodik nagy hatalom, vagy a modern sajtó* című írásában. 1882 és 1888 között szerkesztője volt *A Közoktatás* című egyetemes tanügyi közlönynek. Viczián 2009a. 156.

zetességeiről.¹⁹ Tomor eredetileg arra kapott megbízást, hogy a hallgatóságot orientálja abban, mit érdemes olvasniuk. Ő viszont inkább arról beszélt, hogy mitől kell óvakodniuk a katolikusoknak. A vallástalannak és a tekintélyt nem tisztelőnek tartott hazai liberális sajtó kritizálása után felhívta a figyelmet arra, hogy világjárásról van szó. Kiemelte viszont – a németországi példára hivatkozva – hogy a hazai olvasóközönség, beleértve a papságot is, túlságosan türelmes az ellenfél kiadványai-val. Figyelmeztetett, hogy a hazai katolikusoknak a németekhez hasonló, gyors ébredésre van szüksége, különben visszafordíthatatlan következményekkel kell számolni. XIII. Leó pápa útmutatásaira utalva elmondta, hogy „írás ellen írást kell állítani”, azaz a szabadelvű újság ellen katolikus újságot, a szabadelvű könyvek ellen katolikus könyveket. Végül kijelentette: *„Én az újságot a művelődési eszközök között csak olyannak tartom, mint a saláta a pecsenye mellett. Ha van, jó, ha nincs, jó a pecsenye a maga levében is. A műveltség igazi szerei a könyvek. Azokban marad fenn a nemzetek szellemi. Minthogy pedig a mostani nehéz időkben egyeseknek nem telik könyvekre, újságokra: álljanak össze egy-egy város vagy falu katolikussai, s alakítsanak katolikus olvasókört. Közös erővel hordassanak katolikus újságokat, melyeket vagy magánosan, vagy csoportosan olvashatnak; alakítsanak kicsinyben népkönyvtárt, a plébános urak vezetése alatt. E tekintetben azonban ne legyen a jelszó, hogy mentől több könyv, hanem inkább az, hogy ha kevés, de jó, és inkább a jóból több darab, mint a rosszból egy marék szemmi.”*²⁰

A beszéd a hangsúlyt tehát az egyéni szerepvállalás helyett a közösségi megoldásokra helyezte. Tomor idézett megjegyzése egyúttal jelzi a sajtó szerepéről való gondolkodásának korlátait is. A könyvek jelentőségének előtérbe helyezése – a teljes beszéd tartalma ellenére – a régi berögződések nyomát mutatja. Másrészt jelzi azt is, hogy az új típusú médiumok megjelenése nem teszi feltétlenül szükségtelenné a korábbiakat, mindössze azokat saját szerepük újragondolására késztetni. A napisajtó megjelenése nem szorítja ki a könyvet a mediális térből, de mindenképpen új funkciókkal látja el, és kiadói útj stratégiák kitalálására ösztönzi.²¹

Budapesten az első – bár nem hivatalos – katolikus nagygyűlést 1894. január 16-ikán rendezték a Vigadóban. Itt Rajner Lajos²² esztergomi kanonok érintette

¹⁹ A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. 31–37.

²⁰ A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. 37.

²¹ Szajbély 2005.

²² Rajner Lajos (1842–1920): középiskolai tanulmányait Selmecbányán és Nagyszombaton végezte, majd három évig a bécsi Pázmáneum hallgatója volt, de a teológiát már Esztergomban fejezte be. 1866-ban pappá szentelték és először káplánként majd adminisztrátorként működött. 1869-től Nagyszombaton kapott gimnáziumi tanári állást. Az egyházmegyén belül először érseki levéltáros és szertartó volt (1874), ezt követően rövid időn belül prímási titkár (1880), majd irodaigazgató lett (1882). Kanonoki kinevezésére 1886-ban került sor. 1905-ben érseki helynök lett, egy évvel később pedig cidyessusi felszentelt püspökként segédpüspöki rangra emelkedett. 1916-ban nagypréposttá nevezték ki, és megkapta a pápai trónálló címét is. Egyházmegyei tevékenysége során

a sajtó kérdését. Előadása a katolikusoknak a magán- és közéletben való kötelezettségeiről szólt, és külön megemlékezett a sajtóról, mint a „katolikus akció” fontos motorjáról. A pápa *Quod multum diuque* és *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáira utalva megállapította: „Ezen az úton terjed a mótely, ezen az úton terjedjen a gyógyszer is társadalmi bajaink orvoslására.”²³ Rajner szerint egy modern katolikus politikai napilap alapítására lenne szükség, mert a németországi katolikusokat is ez mentette meg küzdelmeik során.²⁴ Ezért sürgette, hogy azokat az összegeket, melyeket a katolikusok liberális lapok előfizetéseire költenek, az egyházi sajtó rendelkezésére bocsássák. Így olyan tőke áll majd rendelkezésre, melyet az érdekeiknek megfelelő célokra fordíthatnak. A katolikus napilapok iránti igényt ekkor a Magyar Állam igyekezett kielégíteni, de ennek minőségével kapcsolatban már a kortársak is éles kritikákat fogalmaztak meg. A benne közölt híreket sokan unalmasnak találták és nem voltak megelégedve a hírek aktualitásával sem.²⁵ A felszólaló ezért szorgalmazta egy modern napilap alapításához szükséges tőke összegyűjtését. Ennek az igénynek a kielégítését az 1895-től megjelenő néppárti napilap, az Alkotmány próbálta elvégezni, amely azonban komoly anyagi gondokkal küzdött.

A nagygyűlések szervezése már önmagában is hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus elit felismerje a sajtó jelentőségét. A Pozsonyban 1894. június 29-én rendezett gyűlésről kiadott füzetben a végrehajtó bizottság a szervezés nehézségeiről panaszkodott, hiszen „nem rendelkezett napisajttal, mely heteken át valamely eszmének megtestesülését előkészíti és népszerűsíti, hanem a legszerényebb eszközökre volt utalva.”²⁶ (Azonban így is sokakhoz eljutott a rendezvény híre, az első napi *Veni Sancte* alkalmával közel tízezren jelentek meg.) A bizottság a gyűlés visszhangja kapcsán is aggódott: „*Jelen füzet célja, hogy képviselőink árulását, a jövő érdekében, falhoz szegezzük, minthogy a kath. nagygyűlés történetének, a tartott beszédeknek és hozott határozatoknak, és derek felvidéki népünk mélyreható lelkesülésének és méltóság-teljes magaviseletének a napi sajtó – persze megfontolt szándékkal – csekély figyelemmel adózott.*”²⁷

Megjelent tehát két indok is, amiért saját kiadványra lett volna szüksége a nagygyűlés szervezőinek: a rendezvények propagálása, illetve az ott történtek elhallga-

sokat foglalkozott az esztergomi rituálé kérdéseivel, az ezzel foglalkozó bizottság elnöke is lett. 1907-ben ő alapította a *Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Művét*, mely az elhagyott és árva gyerekek gondozásába kapcsolódott be. Több tudományos munka is kötődik nevéhez, elsősorban a püspöki székek betöltésének történetéről, az egyházjog fejlődéséről és a magyarországi rituálé-kérdésről írt. Viczián 2006. 443.

²³ A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán. 40.

²⁴ A „Magyar Állam” a korabeli vélemények szerint is elavultnak számított, és az 1895-ben alapított „Alkotmány” szerkesztését is sok kritika érte. Mindkét lap eladása elmaradt a konkurencia példányszámaitól.

²⁵ Dersi 1973. 25–35.

²⁶ A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-ikén. IV.

²⁷ A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-ikén. V.

tása elleni védekezés. A médiajelenlét fontossága a közéleti ügyekkel foglalkozó szervezők előtt is nyilvánvaló volt. A nagygyűlési mozgalom céljainak elérése és a gyűléseken elhangzott gondolatok megvalósulása ugyanis a hatékony kommunikációs rendszer működtetésétől, a kritikus véleményeket ellensúlyozó erősebb hang megjelenítésétől is függött. Ugyanezen év november 18-án nagygyűlést tartottak Székesfehérváron is. Itt az elsődleges téma a politikai (és társadalmi) szervezkedés volt. Dr. Major Ferenc ennek kapcsán megállapította, hogy *„midőn egyesült erővel a cselekvés terére lépni akarunk, számolni kell egy nagy hatalommal és ez az irodalom, főleg a журналистика. [...] Azért szeget-szeggel, toll ellen tollal kell fellépniünk. Ismét tetteket kérünk Uram! [...] aki elbíja a tollat, vegye fel, akinek az is nehéz, forduljon el az istentelenség és destrukció irodalmától s ne vegyen kézbe mást mint tisztességes betűt. Tömörülnünk kell tehát és cselekedniünk a keresztény irodalom fejlesztésére és támogatására és ne sajnáljuk fil-léreinkezt áldozatul hozni e mindennapi kenyérért; mert a kath. újságirodalom megizmosodásától várhatjuk az annyira elkorcsosult ízlés megjavulását és igaz ügyünk biztos diadalát.”*²⁸

A szlogenek tehát nem változtak, a beszédek célja elsősorban a példamutatás, a biztatás és a konkurens lapoktól való elidegenítés volt. Ez a későbbiekben is így maradt, viszont a javaslatok egyre konkrétabb, gyakorlatiasabb formát kezdtek öltetni. Ez annak is köszönhető, hogy időközben a hazai katolikus sajtómozgalom lassan kezdett intézményesülni, és stratégiát kialakítani.

Az első hivatalos katolikus nagygyűlésre 1900-ig várni kellett ugyan, de közben a katolikusok a sajtó ügyének más fórumokon is hangot adtak. A püspöki kar több tagja által is támogatott egyesületi mozgalom a millennium évére odáig fejlődött, hogy 1896. augusztus 17–19. között Budapesten megrendezhették a katolikus egyesületek első országos kongresszusát. A fővédnökséget Vaszary Kolos hercegprímás vállalta. A kiadott emlékkönyv szerint a találkozón kétezer katolikus vett részt, és a rendezés során 150 egyesület regisztrálta magát. A kongresszus végül négy szekcióban folytatta munkáját (hitbuzgalmi és jótékonyági, irodalmi, társadalmi, legény- és munkásegyletek).²⁹

A társadalmi egyesületek szekciójában a már említett Gyürky Ödön az egyesületeken belüli és közötti információáramlás szerepéről beszélt. Hangsúlyozta, hogy az egyesületi életnek nagy szüksége lenne közlőnyökre, és ezen a téren még sok a tennivaló. A létező katolikus lapokat – bár azok sokat szenteltek az ügynek – nem tartotta alkalmasnak az igények kiszolgálására, mert saját szempontjaik miatt egy bizonyos szint fölé nem tudnak menni az egyesületi hírek közlésében. A nagyszámú egyesület alakítása és működtetése viszont megkívánta, hogy munkájukhoz a szervezők folyamatosan kapjanak útmutatást. A Szent István Társulat az általa kiadott Társulati

²⁸ A székesfehérvári kath. nagygyűlés története kibővítve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal. Székesfehérvár, 1895. 13.

²⁹ Gyürky 1896. 3–7.

Értesítőt felajánlotta ugyan e célra, de Gyürky úgy gondolta, hogy ennek évi 22 száma nem teszi lehetővé a kellően gyors információáramlást. Abban a kérdésben, hogy teljesen új lapot alapítsanak-e, vagy a Társulati Értesítőt fejlesszék tovább, az előadó az utóbbi mellett érvelt. Úgy vélte, hogy ez célszerűbb lenne, hiszen azt viszonylag könnyen hetilappá lehetne fejleszteni. Ehhez azonban fontosnak tartotta, hogy a többi egyesület is támogassa a kezdeményezést úgy erkölcsileg, mint anyagilag.³⁰ Az előadó felismerése a sajtónak a hatékony hálózatszervezésben játszott szerepére vonatkozott. A gyors információáramoltatás szükségessége és az egyesületi célok, tevékenységek összehangolása miatt alapvetőnek gondolta egy ilyen, specifikus lap indítását. A sajtó tehát a katolikus társadalomszervezés egyéb területein is elengedhetetlen eszközként, alapvető kommunikációs csatornaként jelent meg, mely az eredményesség garanciáját jelenthette. A Társulati Értesítő szerkesztését 1895-től Gyürky vette át az azt 1892 óta irányító Tóthfalussy Bélától, és kongresszusi javaslatának megvalósításán fáradozott. Ennek eredményeként a lap 1898-tól az 1906-os megszűnéséig heti rendszerességgel jelent meg.³¹ Ezt követően szerepét egy másik lap, az Országos Katolikus Szövetség által kiadott Szövetségi Értesítő vette át.

A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka

Az 1900-as jubileumi esztendőben – hosszabb kihagyás után – újra rendeztek nagygyűlést. A szervezés feladatát ekkor már egy központi szervezet vállalta magára, ami garanciát jelentett a folyamatosságra. Az első világháború kitöréséig mindössze két alkalommal – 1905-ben és 1912-ben – maradt el. Az első alkalommal a belpolitikai helyzetre, a másodikkal a bécsi nemzetközi eucharisztikus kongresszusra tekintettel döntöttek így a rendezők. A sorozatos alkalmak lehetőséget teremtettek arra is, hogy a fórum reflektáljon a korábbi gyűlések határozataira.

A három szakosztály (hitbuzgalmi, közművelődési, szociális) közül a közművelődési ügyekkel foglalkozóban szinte mindig volt felszólalás a sajtóról. A nyilvános ülések szónokai szintén gyakran érintették a katolikus sajtó fejlesztését, hosszan fejtegetve a sajtónak a korabeli társadalomban betöltött, meghatározó szerepét, vélemény-, illetve világnézet-formáló hatását.

A nagygyűlések azonban már a kezdetektől többet jelentettek a nyilvános és szakosztályi üléseknél, hiszen számos társadalmi szervezet ekkorra időzítette éves közgyűlését. Így például az Országos Pázmány Egyesület, a Katolikus Tanítók Országos

³⁰ Gyürky 1896. 161–165.

³¹ *Társulati Értesítő* (1892–1906) a magyarországi katolikus körök és olvasó egyesületek országos szövetségének hivatalos lapja.; Viczián 2008. 691.

Egyesülete, a Szent László Társulat, a Szent István Társulat, a Katolikus Patronázs Egyesület, és még sokan mások. Ezek egy részén is gyakori kérdés volt a katolikus sajtó helyzete.

Az első nagygyűlésen, 1900. augusztus 18-a délutánján, a (második) nyilvános ülésén Margalits Ede³² egyetemi tanár³³ tartott beszédet a témában. Az ellenfélnek tekintett liberális, racionalista és utilitarista szemléletű sajtóorgánumok minden katolikus szónoki megnyilatkozás szerint létében fenyegették a még gyenge lábakon álló magyar egyházi sajtót. De nem csak azt. Margalits szerint a keresztény hitelvek, illetve az állam keresztény eredetének tagadása is állandó törekvése ezeknek az irányzatoknak, amelyek az ultramontán és reakcionista jelzőkkel bélyegzett katolikus nézőpontot hazafiatlansággal vádolták. Hangsúlyozta, hogy ezekkel a véleményekkel a katolikusoknak kötelességük szembeszállni, és e célból a katolikus sajtót anyagilag és szellemileg támogatniuk kell, a nem katolikus sajtó támogatását pedig ezzel párhuzamosan be kell szüntetniük.³⁴ Érzékeltte ugyanis azt – a szintén többször visszatérő problémát – hogy az ország jelentős számú katolikus lakosságának mindössze töredéke támogatja saját felekezetének sajtóorgánumait, hogy a tábor nem elég szervezett és öntudatos. 1910-ben 2 fővárosi és 9 vidéki magyar és 3 vidéki német nyelvű katolikus napilap, 25 magyar, 2 német, 2 szlovák, 1 délszláv nyelvű katolikus hetilap, 26 szépirodalmi és hitbuzgalmi, 16 tudományos és 4 ifjúsági folyóirat működött az országban, mégis arról panaszkodtak, hogy az olvasók nagy része ezeket csak becsületből járattja, és bár egyházpolitikai és társadalmi eszméikkel egyet ért, az általános tájékozódás eszközeként mégis a liberális lapokat tekinti.³⁵

³² Margalits Ede (1849–1940): egyetemi tanulmányait Bécsben és Párizsban végezte, majd Baján kezdett tanítani. Bölcsészdoktori fokozatának megszerzése (1875) után a zombori gimnázium igazgatója lett, melyet a kilencvenes évek elejéig vezetett. 1891-ben a budapesti horvát internátus igazgatójává nevezték ki. 1895 és 1915 között a budapesti egyetemen tanított horvát nyelv és irodalom témakörébe tartozó tárgyakat, és a magyar–délszláv irodalom és történelem kutatója volt. Mindezek mellett fontos katolikus közéleti tevékenységet is vállalt: elnöke volt az Országos Pázmány Egyesületnek, és alapító tagja volt a Szent István Akadémia I. osztályának. Tudományos munkássága mellett főmunkatársa volt a *Bajai Közlönynek* (1887-től) és a Szabadkán megjelenő *Bácskai Naplónak* (1907-től) is. Takács 2003a. 611–612.

³³ Margalits Ede 1900. március 28-tól a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének (Országos Pázmány-Egylet) elnöke is volt. Ugyanezen a napon rendezték a Katolikus Írók és Hírlapírók Első Kongresszusát, ahol a katolikus sajtó főbb problémáit és teendőit tárgyalták meg a résztvevők. (Beköszöntő. *Országos Pázmány Egyesület* 1. évf. 1900/1. 1.; A Katolikus Írók és Hírlapírók Első Kongresszusa. Uo. 5–38.); Az egyesület történetéhez l. Klestenitz 2007. 115–134.

³⁴ Gyürky 1900. 39–45.

³⁵ Dezsényi 1943. 218–219.

Ebben az évben Margalits Ede volt a katolikus tudomány, irodalom és művészet kérdéseivel foglalkozó szakosztály elnöke is. Itt hangzott el Tóth Ferencnek,³⁶ a Nyitramegyei Szemle szerkesztőjének elemzése a katolikus sajtótámogatás lehetséges módozatairól.³⁷ Az általa felvetett problémák a következő évek gyűlésein rendszeresen visszatérő témák voltak, ezért érdemes részletesebben bemutatni érvelését.

A szónok az „*aki nincs velem, az ellenem van*” szentírási elv alapján felrótta a katolikus sajtót előfizetéseikkel nem támogató és más világnézetű lapokat olvasó, de magukat katolikusnak valló híveknek, hogy magatartásuk végzetes következménnyel jár. Mint egy hasonlattal mondta: „*A mivel az ember táplálkozik, olyanná lesz. A vidra húsa halszagú, a fenyvesmadárét boróka-illat hatja át, mert egész életén az képezi táplálékát*”,³⁸ utalva ezzel a negatív világnézeti hatásokra. Alapvető gondnak látta, hogy a katolikus értelmiséget elhanyagolták, a keresztény értékeket a sajtó nem közvetíti feljük kellő hatásfokkal. Úgy vélte, az alapoktól kell kezdeni az építkezést, hogy a katolikus sajtó elhanyagolt, „hamupipőke-szerepe” megszűnhessen. Ketteler mainzi püspök állítólagos mondását idézte, mely szerint, ha Szent Pál az ő korában élne, biztosan hírlapíró lenne! Tóth szerint azonban már ez a megközelítés is elavult, a sajtó jelentőségét kiemelve e helyett inkább azt kellene mondani, hogy „...*ha az apostolok élnének, valamennyien sajtót alapítanának*.”³⁹

A sajtó támogatása tehát apostoli tevékenységként jelenik meg. A falvakban a szószeknek még van hatása a hívekre, de a városokról ez már kevésbé mondható el. A célközönség megszólítása érdekében ezért más módokon kell hozzájuk férkőzni. Erre példának a kínai jezsuita misszionáriusokat említette, akik a csillagászatra és a természettudományokra fogékony kínaiakat úgy térítették meg, hogy elmélyültek ezekben a tudományokban, és ezeken keresztül mutatták meg neki a hithez vezető utat. „*Ha tehát azokhoz férkőzni akarunk, a kik tőlünk még távol állnak, olyasmivel kell hozzájuk közelednünk, a mit naponként mohón kívánnak, s ez az újság, egy jól szerkesztett újság*.”⁴⁰

E munka elvégzéséhez azonban pénz szükséges: az általa mintának tekintett párizsi *La Croix* sikerei sem valósulhattak volna meg a szükséges háttérkapacitások nélkül.⁴¹ A sajtó üzleti vállalkozássá vált, és olyan verseny alakult ki, melyet csak erős anyagi alapokon lehet folytatni. Javasolta, hogy aki teheti, fizessen elő másoknak is katolikus lapokra, ezzel is növelve – az összegyűjtött pénz mellett – a *rászoktatás*

³⁶ Tóth Ferenc (1881–1969): igazgató, tanító, kántor, karnagy. 1900 és 1925 között Orosházán római katolikus kántortanító. 1917-ben a helyi Jézus Szíve Szövetség egyik alapítója és a helyi zenei élet aktív alakja. Később törvényhatósági képviselő és az AC tanácstagja, illetve az Országos Tanítóegyesület alelnöke. Zachar 2009. 217.

³⁷ Gyürky 1900. 134–143.

³⁸ Gyürky 1900. 136.

³⁹ Gyürky 1900. 136.

⁴⁰ Gyürky 1900. 137.

⁴¹ Gyürky 1900. 137–138.

esélyeit. A pénzszerzés másik útjának a reklámbevételeket tartotta, ezért arra szólított fel, hogy a hívek csak a katolikus sajtóban hirdessenek, és felvetette egy katolikus központi hirdetési iroda szükségességét is. A rászoktatás fontos eleme továbbá, hogy a lehető legtöbb nyilvános helyen kell megjelennie a katolikus kiadványoknak: kaszinókban, olvasókörokbén, vasútállomásokon...⁴²

A személyi feltételekre rátérve bizakodva jegyezte meg, hogy a papság bevonásával az egyházi sajtó rengeteg művelt tudósítóra tehet szert. A problémát abban látta, hogy a papok jelentős része ezt a munkát rangon aluli tevékenységnek tartja. Ha viszont sikerülne meggyőzni őket, akkor a hírszolgálat olyan mértékben felgyorsulna, hogy a liberális lapokkal fel lehetne venni a versenyt. Mindezek alapján javasolta, 1.) az ország központjában egy katolikus sajtóegyesület alakuljon, amelyik az anyagi támogatást szervezi; 2.) a püspöki székhelyeken és nagyobb városokban alakuljanak fiók-sajtóegyesületek a főpásztorok védnöksége alatt.⁴³ Tóth Ferenc beszéde a modern tömegsajtó megszervezésének legfontosabb területeit érintették. Az alapításhoz és működtetéshez szükséges tőke összegyűjtésére, a tudósítói és terjesztési háálózat megszervezésére csak szervezett, intézményesített keretek között látott esélyt.

A következő évi (1901. november 4–7.) nagygyűlésen is a realitásokkal való szembenézés hangulata uralta a beszédeket. Ismét Margalits Ede hívta fel a figyelmet arra, hogy a konkurencia jóval erősebb pozíciókkal rendelkezik. Szerinte az 1860-as években még lett volna esély versenyképes lapok indítására, ha az akkori nemzedék időben elkezdte a szervezkedést. Úgy gondolta, hogy ez a katolikusok közötti „régí keletű” széthúzás miatt nem történt meg. Ezért a gyenge lábakon álló „jó sajtó” támogatása érdekében elsősorban a politikai ellentétek (48-as – 67-es) félretételét és a katolikus eszmeiség jegyében való együttműködést tartotta szükségesnek. A katolikus tábor erősítése kapcsán megjegyezte: „A kat. közvélemény egy elhanyagolt avarföld, azt a nagygyűlések által szántogatjuk.”⁴⁴ Az Országos Pázmány Egyesület (OPE) gyűlésén ezt követően azzal bíztatott, hogy az elvetett mag jó, de a gyümölcsre még éveket kell várni, mert rossz talajban küzd az életben maradásért. De remélte, hogy végül nem marad el a szárba szökkenés sem.⁴⁵ Beszéde végső soron azt a szintén sokszor felmerülő igényt fogalmazta meg, hogy az alapított lapoknak a pártpolitikától el kell szakadniuk, és a pártok feletti katolikus szellemiség jegyében kell íródniuk. Magyarországon a pártsajtótól az 1870-es években kezdett leválni a független sajtó (Pesti Hírlap, 1878–1944).⁴⁶ A katolikus napilapok esetében ez nem történt meg, ezek ekkor még erősen a pártpolitika területéhez

⁴² Gyürky 1900. 139–140.

⁴³ Gyürky 1900. 141.

⁴⁴ A katolikus tudományról, irodalomról és sajtóról. *Magyar Állam*, 1901. november 9. 1.; Gyürky 1901. 69–74.

⁴⁵ Az Országos Pázmány Egyesület rendkívüli közgyűlése. *Magyar Állam*, 1901. november 6. 2.

⁴⁶ Szajbély 2005.

kötődtek, ezért is merülhetett fel a semleges, politikai véleményektől független kiadvány létrehozásának gondolata.

A közművelődési szakosztályi ülésen olvasták fel a nagyvárad Dr. Vucskics Gyula⁴⁷ *A katolikus napisajtó és a színtelen lapok* című előadását. A szerző megállapította, hogy a sajtószervezés terén vannak már részeredmények, de ezek még nem kielégítőek. A két fővárosi és néhány vidéki napilap (Nagyvárad, Pozsony), valamint hetilap (Székesfehérvár, Győr, Pécs, Eger) létrejötte szerint nem adott okot az elbizakodottságra, ugyanis Poroszország ekkor – hasonló számú katolikus lakossággal – 25 napilappal, a kisebb lélekszámú Belgium pedig 20 napilappal rendelkezett, egyenként 10 ezres példányszámokkal. Nem látta kedvezőbbnek a helyzetet a hazai konkurens lapokkal való összevetésben sem. Bár a minőséggel elégedett volt, de a példányszámokkal és a lefedettséggel nem. A legfőbb gondot ő is a politikai megosztottságban látta. A papság továbbra sem működik tudósítóként, a katolikus lapok így nagyon lassan tudják szállítani a friss híreket. Ezért gyakran a tisztán katolikus ügyekről is előbb tudósít a liberális sajtó. Kiemelte továbbá, hogy a bulvár- és kracáros újságok, melyek a legszegényebbekhez is könnyen eljuthatnak (pl. Friss Újság, Esti Újság), új konkurenciát teremtetek. Kifejtette: ezzel kapcsolatban nem jó a struccpolitika! Mivel sajtószabadság van, nem lehet repressziókra számítani az ilyen irányból érkező támadásokkal szemben, és nem szabad félvállról sem venni őket. Javasolta, hogy a nagygyűlés támogassa egy ilyen irányú katolikus bulvárlap indítását a Szent István Társulat égisze alatt.⁴⁸ Az 1890-es években megjelent a hazai piacon is a bulvársajtó (Esti Újság, 1896–1917), és ezzel lezárult a nyomtatott sajtó differenciálódási folyamata.⁴⁹ Erre reagált az előadó felvetése, mikor katolikus bulvárlap indítását javasolta. 1901. október 15-én Gyürky Ödön szerkesztése mellett Új Lap néven el is indult a harmadik katolikus politikai napilap, mely az ennek az igénynek igyekezett megfelelni.⁵⁰

A következő évi (1902) nagygyűlésen ismét Margalits Ede tájékoztatta a sajtó aktuális ügyeiről a hallgatóságot. Beszédének célja ez alkalommal is a mozgósítás

⁴⁷ Vucskics Gyula (1865–1913): Várad egyházmegyei pap, udvari káplán. Az Augustineumban tanul tovább, és teológiai doktorátust szerzett. 1890-től Nagyváradon látott el szolgálatot először káplánként, majd plébánosként (1897). 1892-től tanított a helyi szemináriumban is, ahol bevezette a keresztény társadalomtudomány tanítását. 1907-től a Pauli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek várad-újvárosi Immaculata-intézetének igazgatója volt. Írásai jelentek meg a *Hittudományi Folyóirat* és a *Bölcséleti Folyóirat* hasábjain. A sajtó terén végzett munkássága kapcsán fontos, hogy 1896 és 1913 között ő szerkesztette a *Tiszántúli napilap* címen megjelenő újságot. Viczián 2010. 321.

⁴⁸ A katolikus napisajtó és a színtelen lapok. *Magyar Állam*, 1901. november 7. 2–3.; Gyürky 1901. 102–108.

⁴⁹ Szajbély 2005.

⁵⁰ Az új napilapok kiadásához a technikai és szakmai háttérrel a Szent István Társulat tulajdonában lévő, 1899-ben létrehozott és modern eszközökkel dolgozó Stephaneum Nyomda biztosította. Méssáros 1998. 106.

volt, ezért hangsúlyozta a katolikus társadalom egységének és ébredésének mielőbbi szükségességét. De azért megjegyezte, hogy a sajtó munkatársainak méltó anyagi juttatásokban is részesülniük kellene, mert a két nagy katolikus napilap (a Magyar Állam és az Alkotmány) az összes munkatársának nem fizet annyit, mint a német lapok egy munkatársuknak. Ezt pedig a továbblépés tekintetében látta nagy problémának.⁵¹ Ennek ellenére az OPE közgyűlésén örömmel jelentette be, hogy az egyesület tagsága 123 fővel bővült, hamarosan eléri az 500 főt. Kérte továbbá, hogy a tagok kapcsolódjanak aktívabban a szervezet munkájához, főleg a vidékiek.⁵²

Az 1903. és 1904. évi nagygyűlések programjában összességében kevesebb figyelmet kapott a sajtó ügye, de ez nem jelentette azt, hogy a katolikus irodalom, tudomány és művészet pozícióról ne esett volna szó, és a Pázmány Egyesület is megtartotta szokásos, ez alkalommal formális közgyűlését.⁵³ 1903-ban például gróf Wilczek Frigyes beszélt a sajtókérdésekről. 1905-ben elmaradt a nagygyűlés, utána viszont felgyorsultak az események.

A belpolitikai válság elmúltával, az 1906-os hatodik nagygyűlésen újra központi téma lett a sajtó helyzete. A kérdés tárgyalásának legfontosabb terepe az Országos Pázmány Egyesület gyűlése volt. Túri Béla⁵⁴ (az Alkotmány felelős szerkesztője) érdekes fejtegetésében biológiai-fiziológiai hasonlattal vázolta fel a sajtószervezés egyetemes és hazai törvényszerűségeit. Fő kérdése az volt, hogy milyen legyen a struktúrája a sajtószervezésnek, hogy az intenzív életre legyen képes?

A biológiai természettörvényének ellesését javasolta, mert mint mondta: a biológia és a sajtó organizmusa hasonló! Mindkettőben két párhuzamos törvény dolgozik egyszerre: a fiziológiai munkamegosztásé (differenciálódás) és a fiziológiai integrációé (tökéletesebb egységbe olvadás). *„Amint a fejlődés legalacsonyabb fokán álló organizmus, ez a kevésbé organizált, egynemű sejthalmaz, felsőbbrendű, tökéletesebb életre képes organizmussá fejlődik, akkor az egynemű sejthalmaz részei különmeműekké válnak, differenciálódnak s a differenciálódott részek különböző funkciót végeznek, de ugyanakkor egy másik processzus is megy végbe, tudniillik az, hogy a különmeművé vált s differenciálódott részek tökéletesebb egységbe olvadnak össze. Egyszerre megy végbe a fiziológiai munkamegosztás és a fiziológiai integráció törvénye s az eredmény az lesz, hogy a különmeművé vált részek*

⁵¹ A katolikus kongresszus. *Magyar Állam*, 1902. október 18. 2.

⁵² A katolikus nagygyűlés. *Magyar Állam*, 1902. október 16. 1.

⁵³ A IV. orsz. kath. nagygyűlés – Az Országos Pázmány-Egyesület ülése. *Magyar Állam*, 1903. október 21. 2.

⁵⁴ Túri Béla (1875–1936): kanonok, országgyűlési képviselő. Tanulmányait az esztergomi gimnáziumban kezdte, majd a budapesti egyetemen végzett teológiát. 1898-ban pappá szentelték. 1902-től az *Alkotmány* cikkírója volt, ahol elsősorban tanügyi, társadalmi és politikai kérdések foglalkoztatták. Később hosszú időn keresztül a lap szerkesztését is ő végezte (1906–1919). A hitoktatás mellett az autonómia kérdése és a sajtóügy foglalkoztatta, részt vett a Központi Sajtóvállalat alapításában is. Volt az Országos Pázmány Egyesület alelnöke, illetve később diszelnöke. Viczián 2009b. 379–381.

*tökéletesebb funkciót végeznek, vagyis amint Darwin mondja: a jobban differenciálódott struktúra több életre, intenzívebb életre képes.*⁵⁵

Túri úgy gondolta, hogy a katolikus sajtószervezés aktuális állapota alapján még az alacsonyabb rendűnek tekinthető állapotban van, egymás melletti sejtekből áll, melyek mind ugyanazt a munkát végzik. A különféle tematikájú cikkeket ugyanaz a 2–3 ember írja – így nem lehet magas színvonalat produkálni. Az egyes témák komoly munkát és feldolgozást igényelnének, mert azoknak közvéleményformáló hatásuk van, a jövőre gyakorolt hatásuk pedig jelentős. Nem pusztá hírszolgálatot kell tehát fenntartani. Felhívta a figyelmet arra, hogy a liberális lapoknál már specializálódtak a munkatársak, ezért ott több a tudás, több az ismeret, és érdekesebbek is az írások, ők e tekintetben magasabb fokon állnak. Mielőbb utol kell tehát érni őket, ezért kérte, hogy mindenki a maga talentumát kamatoztatva szóljon hozzá azokhoz a témákhoz, melyekhez ért. Minden parókia egy telegram-állomás, és mindenkinek csak évi 2–3 cikket kell írnia a siker érdekében – mondta.⁵⁶ Túri gondolatmenete rímel a mai médiatörténeti szakirodalomban leírt, a médiumok differenciálódási és specializálódási folyamatának törvényszerűségeire. Ez a két jelenség párhuzamosan megfigyelhető a kiadványok funkcionális elkülönülésében (tartalom) és az egyes termékek kapcsán felmerülő munkaszervezési folyamatok (keret) kialakításában egyaránt.⁵⁷

Ehhez a felszólaláshoz szorosan kapcsolódott Auer István⁵⁸, az „Alkotmány” ségedszerkesztője és az OPE titkára, aki a katolikus sajtó munkásainak rossz anyagi helyzetéről beszélt és az újságírás szakmai pályává fejlesztését szorgalmazta. Ezt nagyon sürgetőnek gondolta, mivel „20–25 éven belül a magyar katolicizmus ellen olyan fosztogató hadjárat indul meg, mely koldussá teszi, ha már eleve nem gondoskodik szervezetten ellenálló katolikus közvéleményről.”⁵⁹

Krüger Aladár⁶⁰, nagyváradi káptalani ügyész a vidéki katolikus sajtó fejlesztéséről szólva – némileg Auer véleményével ellentétesen – kiemelte, hogy már a szemi-

⁵⁵ A Pázmány-Egyesület kongresszusa. *Magyar Állam*, 1906. szeptember 27. 5.

⁵⁶ A Pázmány-Egyesület kongresszusa. *Magyar Állam*, 1906. szeptember 27. 5.

⁵⁷ Szajbély 2005.

⁵⁸ Auer István (1872–1938): Kalocsán teológiát, Budapesten pedig jogot és filozófiát tanult, majd újságíróként dolgozott. Az *Alkotmány* munkatársa volt (1894–1908), és hosszú időn át az Országos Pázmány Egyesület titkára (1898–1908). 1896 és 1905 között ő szerkesztette a *Christliches Volksblatt* című hetilapot. 1908 után a kassai kir. tanfelügyelőségen dolgozott, majd a VKM keretei között végzett hivatali munkát. Politikai cikkei mellett széleskörű irodalmi publikációs tevékenységet is végzett. Diós – Viczián 1993. 456.

⁵⁹ A Pázmány-Egyesület kongresszusa. *Magyar Állam*, 1906. szeptember 27. 6.

⁶⁰ Krüger Aladár (1878–1952): Jogi tanulmányait Nagyváradon és Kolozsváron végezte. Ügyvédi munkáját Nagyváradon folytatta, ahol a helyi Katolikus Népszövetség főszervezője lett. 1906-ban a nagyváradi püspökség főügyészévé nevezték ki. Az első világháború előtt szerkesztője volt a *Tiszántúl* c. lapnak (1913–1914). Viczián 2002.

náriumokban fel kell hívni a papnövendékek figyelmét a sajtó fontosságára, legyenek összeköttetésben vele és tudósítsanak, amikor csak tudnak. Az alakulóban lévő Katolikus Népszövetség is legyen szerves kapcsolatban a vidék sajtójával, melynek különösen a szociális gondokkal kellene foglalkoznia. Csak így látta megszüntethetőnek azt a szakadékot, ami a vidéki és a fővárosi sajtó között kialakult. Javasolta, hogy minden nagyobb városban legyen katolikus lap, ha van rá mód, akkor napilap. Felhívta továbbá az OPE-t, hogy szervezzen országos katolikus hírlapírói nyugdíjintézetet az állandó sajtómunkások számára. Mindezekhez pedig kérte a főpapok és főurak anyagi áldozatvállalását.⁶¹

Az 1906-os év legindulatosabb, leginkább nyersnek nevezhető hozzászólása Gerely Józsefnek,⁶² az Egyházi Közlöny szerkesztőjének beszéde volt, aki a sok javaslat és polemizálás helyett tetteket sürgetett. Csak így lehet ugyanis kitörni abból az ördögi körből, melyben a sajtó és a közönség egymásra mutogat a hiányosságokért (jó lap – sok előfizető; sok előfizető – jó lap). Megállapította, hogy sehol annyit nem írtak még a kérdésről, mint Magyarországon, és mégis kevés az eredmény.⁶³ A nagygyűlés ezt követően megbízta Gerelyt, hogy a következő alkalomig tanulmányozza a nyugat-európai sajtópártolási tapasztalatokat, és erről számoljon be a nagygyűlésen.⁶⁴

Így az 1907-es, a közművelődés ügyeivel hangsúlyosan foglalkozó pécsi nagygyűlésen Gerely József tartott beszédet a katolikus sajtópártolás országos szervezésének kérdéséről. Németországi és ausztriai tanulmányútjainak tapasztalatai alapján megerősítette, hogy a katolikus sajtó a hazaiakhoz hasonló gondokkal küzd, de mégis más nagyságrendben és más hatékonysággal. A szervezettség fontosságára hívta fel a figyelmet és mintaként a *Pius-Verein*-ok és a *Volksvereine* megoldásait ajánlotta. E szerint egy központi sajtóirodára, és ez mellett helyi férfi és női csoportok felállítására van szükség. Határozati javaslatot terjesztett elő a tervszerű lapterjesztés kidolgozására, a sajtóvasárnapok bevezetésére, egy apologetikai folyóirat, egy illusztrált hetilap és egy katolikus élclap alapítására is.⁶⁵ Természetesen ezekhez sok pénzre lett volna szükség, mely nem állt rendelkezésre. Beszámolójának kézzelfogható eredménye az lett, hogy a nagygyűlés bizottságot állított fel

⁶¹ A Pázmány-Egyesület kongresszusa. *Magyar Állam*, 1906. szeptember 27. 7.

⁶² Gerely József (1871–1915): Teológiai tanulmányait Bécsben folytatta, pappá 1894-ben szentelték az esztergomi egyházmegyében. Budapesten hittanári tevékenységet folytatott, és Eszterházy Móric gróf családjánál volt nevelő. Zichy János kultuszminiszterisége idején a minisztériumban volt referens (1912), majd múzeumi és könyvtárügyekben másodelőadó (1913). Folyamatosan több lap szerkesztője és tulajdonosa, így 1902 és 1915 között szerkesztette az *Egyházi Közlönyt*, 1908-ig pedig az *Új Lap* főszerkesztője volt. Rövid ideig övé volt a *Magyar Szemle* is (1906). 1907-ben a Katolikus Sajtóegyesület alapító főtitkára. Viczián 1998. 51. Gerely József pályafutásához: Klestenitz 2013b. 67–82.

⁶³ A Pázmány-Egyesület kongresszusa. *Magyar Állam*, 1906. szeptember 27. 7.

⁶⁴ Klestenitz 2013b. 75.

⁶⁵ A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése. *Szövetségi Értesítő*, I. (1907:5–10), 148–179.

Prohászka Ottokár vezetésével a magyarországi szervezkedés megindítására, és a Katolikus Sajtóegyesület megalakítására.⁶⁶ A jelenlevők a helyszínen gyűjtést rendeztek, amelyből 7000 korona gyűlt össze a Sajtóegyesület létrehozására.⁶⁷ Az egyesület még ugyanebben az évben létre is jött. A katolikus sajtópártolás forrásainak előteremtése ettől kezdve jelentős részben ennek az egyesületnek a tevékenységéhez kötődött. Az egyházi nagyjavadalmasoktól részéről rendszeres, nagy összegű, támogatás nem volt, a katolikus püspöki kar egyes tagjaira bízta, hogy egyházmegyéikben milyen mértékben járulnak hozzá a sajtó ügyéhez.⁶⁸

A pécsi nagygyűlés másik „nagy ötlete” volt a Dr. Vass József⁶⁹ által előterjesztett modell a krajcáros lapok terjesztéséről. Az előadó szerint a budapesti Új Lap 25 ezer példányban fogyott, szemben a szociáldemokraták orgánumainak 100–150 ezres példányszámaival. Mi tehát a teendő? A válasz: igazi népsajtot kell készíteni! Az Új Lapot alkalmasnak tartotta erre, csak a terjesztését javasolta másként szervezni, az ún. „székesfehérvári modell” alapján. Ez annyit jelentett, hogy helyi melléklet alapítása után ezt együttesen árusították a központi lappal, és így a korábbi néhány száz helyett 2–3000 példány is eladható lett belőle. Javasolta egy *katolikus nyomdász-szak-szervezet* létrehozását is, ugyanis a létezőket a szociáldemokraták irányították. Ennek érdekében az egyházmegyei nyomdák és tulajdonosok összefogást tartotta célszerűnek.⁷⁰ Az Új Lap helyi mellékletei kapcsán tett előterjesztés eredményeképpen hozták létre például Az Új Lap Pécsi Mellékletét, mely 1907 és 1908 folyamán működött, majd egy névváltoztatást követően Pécsi Újlap néven 1919-ig fennállt.⁷¹

A nyolcadik nagygyűlést 1908. szeptember 13. és 15. között tartották. A Katolikus Sajtóegyesület ülésén Török Mihály⁷² szerkesztő „A keresztény sajtó jövője és nemzeti hivatása” címmel tartotta az első előadást. Hangsúlyozta, a keresztény munka

⁶⁶ Klestenitz 2013b. 79.; Az egyesület történetéhez lásd még: Klestenitz 2005. 129–160.

⁶⁷ M. E.: A magyar katolikus napisajtó jelene és jövője. *Katolikus Szemle* 1907/9. 948.

⁶⁸ Klestenitz 2009. 213.

⁶⁹ Vass József (1877–1930): áldozópap, egyetemi tanár, később miniszter. Győri és székesfehérvári tanulmányai után Rómában végzett teológiát. 1904-ben pappá szentelték, ugyanebben az évben filozófiai és teológiai doktorátust szerzett. 1905-ben hazatért és a székesfehérvári egyházmegyében dolgozott. Az itteni szemináriumban kezdett tanítani, és hamar annak prefektusává lépett elő. Az 1910-es évek elején a pesti Szent Imre Kollégium igazgatója és felépítője. Diós – Viczián 2009. 845.

⁷⁰ Népsajtó. *Szövetség Értésítő*, I. (1907:5–10), 246–249.

⁷¹ Surján 1992. 379.

⁷² Török Mihály Miklós (1875–1945): Jogi és gazdasági tanulmányait Kolozsváron végezte. Már fiatalon különböző lapoknál vállalt szerkesztői munkát, így az *Erdélyi Gazda*, a *Kolozsvári Lapok* és a *Magyar Polgár* munkatársa is volt. E mellett a hivatali pályán is kipróbálta magát. Székelyudvarhelyen levéltáros, majd rövid ideig szolgabíróként dolgozott, de ekkor sem hagyott fel a sajtóban végzett munkájával. Rövid müncheni festészeti tanulmányokat követően Budapesten telepedett le, és különféle lapok munkatársa, szerkesztője lett. 1908-ban megalapította a *Katolikus Tudósító* című köznyomatost, és ugyanettől az évtől kezdve ellátta az *Alkotmány* szerkesztői feladatait is (1908–1919). Az *Új Lap* szerkesztését 1909-ben vette át. Viczián 2009c. 271.

egyét jelent a nemzeti munkával, a kettő nem áll konfliktusban egymással, sőt ebben a munkában a sajtó jár az élen. Mint hetedik nagyhatalom, a társadalomirányítás leg-hatékonyabb eszközének számít, ezért nemzeti hivatása van. Kiemelte viszont, hogy ebben a munkában nagy szerepe van a vállalkozókedvnek, melynek hiánya meddővé teheti a katolikus sajtót. A legfontosabb, hogy stabil, viszonylag nagy előfizetői kört alakítsanak ki, amelynek az igényeit jól szervezett, profi hírszolgálattal elégíthetik ki. Úgy vélte, hogy hétezer előfizető (kb. 200.000 korona évente) és a hirdetésekkel befolyó kb. harmincezer korona bevétel már elegendő lehet egy lap fenntartásához. 1908-ban alapították a katolikus hírszolgálat céljait szolgáló Katolikus Tudósító című nyomtatott, mely azonban kevésbé váltotta be a hozzá fűződő reményeket. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a Török Mihály vezette szerkesztőségében fele annyian dolgoztak, mint más lapoknál.⁷³ Török összességében optimista volt, mert úgy látta, hogy „a katolikus közvélemény ébredőben van. Öntudata eleven erővel kezd működni a nemzet életében.”⁷⁴

Ezt követően Kmetykó Károly szólalt fel, és a katolikus sajtóalap összegyűjtésének új módját javasolta. Abból indult ki, hogy Katolikus Sajtóegyesület (KSE) és a Katolikus Népszövetség párhuzamos szervezése megosztja az erőket, mert többen az utóbbi támogatását tekintik fontosabbnak. Ez pedig megbéníthatja a KSE működését.⁷⁵ Bár az alakulás óta 1476 rendes tag, 533 jótévő, 203 alapító, 28 dísztag csatlakozott, és 123 ezer korona alapítke gyűlt össze, ez még mindig nem tekinthető elégségesnek, ugyanis a cél az lenne, hogy rövid idő alatt minimum egymillió koronás sajtóalap álljon rendelkezésre. Erre az eddig alkalmazott módszereket elégtelennek tartotta. A cikkekkel, rölapokkal történő propaganda önmagában kevés, a fiókegyletek és tagcsoportok szervezése nem működik jól, mert a papok leterheltek, és a sajtóvasárnapok sem hatékonyak, mert már túl sok célra történik gyűjtés, ráadásul a sajtó kérdését a hívek profán ügynek tartják.

Mindezekből azt a tanulságot vonta le, hogy a legjobb megoldás a közvetlen és személyes gyűjtés, melynek módszerét alaposan ki kell dolgozni. Ezért javasolta, hogy: 1.) szerkesszenek 8–10 oldalas rölapokat, melyeket a személyes megkeresés előtt néhány nappal már kiosztanak; 2.) a főrangúakhoz a központ küldjön ki tekintélyesebb személyeket, akik nagyobb sikerrel járhatnak náluk; 3.) a plébániákra gyűjtési küldjenek felhívást (Nagyboldogasszony napjára időzítve); 4.) megyénként 3–5 tagú gyűjtőbizottságokat szervezzenek, mert a központi iroda személyzete nem elegendő.⁷⁶

73 Galambos 2011. 119.

74 A keresztény sajtó jövője és nemzeti hivatása. *Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 524–528.

75 Gerely József egyesületi főtítkári jelentése is megerősítette, hogy a tőkegyűjtés nem halad a szükséges ütemben. Bár havonta 4–5 adomány érkezik, melyek átlagosan 4000 koronát adnak ki havonta, de ez a tervek megvalósításához – az Új Lap példányszámának 25 ezerrel 45 ezerre emeléséhez – még kevés. Főtítkári jelentés. *Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 538.

76 A sajtópártolás új módjáról. *Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 528–532.

A KSE ülése mellett az OPE is gyűlést tartott, melyet ez alkalommal kizárólag az erkölcsstelen irodalom elleni állásfoglalásoknak szenteltek. Görcsöni-Friedreich István tanár *Hogyan és mikor lépett föl nálunk a pornográfia?*⁷⁷ Túri Béla szerkesztő *A pornográfia az újságokban*,⁷⁸ Fischer Ágoston (a Jó Pásztor Intézet igazgatója) pedig *Hogyan kell gyakorlatilag küzdeni a pornográfia ellen?*⁷⁹ címmel tartottak előadást.

A közművelődési szakosztályban is érintettek a sajtóhoz kapcsolódó kérdéseket. Erdösi Károly⁸⁰ előadása a kolportázs, a terjesztés kérdéskörét járta körül. Javasolta, hogy a katolikusok „*saját termékeik elterjesztésénél tanulmányozzák az ellenfél fegyvereit is, mert ezek a fegyverek félelmetesek s a milyen villogók, olyan élesek is!*”⁸¹ Úgy látta, hogy az olvasók nagyon kényelmesek, ezért azt igénylik, hogy a lakásában keressék fel, vigyék hozzá a termékeket. Ezt kellene – üzleti alapon, de keresztényi elvek szerint – tennie a Szent István Társulatnak is, együttműködve a Pázmány Egyesülettel, a Népszövetséggel, a Katolikus Sajtóegyesülettel, a katolikus iskola- és egyéb egyesületekkel. Annál is inkább, mert erre az Egyház szervezett keretein belül további 13 ezer „kihelyezett állomás” áll rendelkezésére a plébániáknak köszönhetően.⁸² A terjesztés és az új előfizetők szerzése a későbbiekben is jelentős nehézséget okozott. Erre utalt a következő évi nagygyűlési értékelés is.

1909-ben – Szegeden – a közművelődési szakosztály ülésén a Katolikus Sajtóegyesület irodaigazgatója, Malcsiner Emil⁸³ számolt be az egyesület eredményeiről. Kiemelte, hogy a két évvel korábbi pécsi nagygyűlésen alapított országos sajtóegyesület céljai egy részét ugyan elérte, de megerősítése közel sem mondható biztosnak (erre 2–3 millió korona kellene). Az országos katolikus napilapok tervezett modernizálása és támogatása ugyanis csak akkor lehet sikeres, ha a „katolikus milliók közönye” aktivitásba fordítható, és a jövőben nem csak ugyanaz a 3–4 ezer hívő támogatja folyton az új egyesületeket és intézményeket. Véleménye szerint a katolikus sajtó versenyképességének megteremtéséhez szükséges pénz előteremtésére kiváló lenne a sajtóvásárlások intézménye (30 ezer koronára számítának), de ezek bevezetése addig csak két

⁷⁷ *Hogyan és mikor lépett föl nálunk a pornográfia? Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 501–504.

⁷⁸ *A pornográfia az újságírásban. Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 504–509.

⁷⁹ *Hogyan kell gyakorlatilag küzdeni a pornográfia ellen? Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 509.

⁸⁰ Erdösi Károly (1873–1945): pápai prelátus. A teológiát Esztergomban végezte, ahol 1896-ban pappá is szentelték. 1896 és 1906 között mint hitoktató működött, 1898-tól pedig a Szent Szív zárda lelkésze volt. 1906-tól a Szent István Társulat elnöke. A sajtó ügyéhez köti, hogy 1898 és 1903 között szerkesztője volt a *Kolping* című lapnak. Viczián 1997. 220–221.

⁸¹ *Kolportage. Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 419.

⁸² *Kolportage. Szövetségi Értesítő*, II. (1908:4), 421–422.

⁸³ Malcsiner Emil (1882–1941): Temesvári gimnáziumi éveit követően Esztergomba ment teológiát tanulni, de felszentelése előtt pályát módosított, és lapszerkesztőként működött. 1907-ben a Katolikus Sajtóegyesület irodaigazgatója lett, majd tíz évvel később a Központi Sajtóvállalat igazgatója. Publikált a *Magyar Állam* és az *Egyházi Közlöny* hasábjain, és szerkesztője volt a *Katolikus Tudósítónak* (1919-től), illetve a *Magyar Kurír*nak (1912, 1914–1918, 1921–1941). Takács 2003b. 560–561.

(Kalocsa, Rozsnyó) egyházmegyében történt meg, ezért kérte a püspöki kart, hogy a sajtóvasárnapok ügyében egységesen intézkedjen. Végül javaslatában a plébániák feladatává kívánta tenni sajtóegyesületi fiókok alapítását, a sajtó templomi pénztárakból való támogatását, valamint a területükön járatott katolikus lapok és adományok nyilvántartását. Arra kérte a nagygyűlést, hogy a püspöki karnál ez ügyben járjon el. A bevételi lehetőségek kapcsán a hozzászólóktól több javaslat is érkezett: egy hold egyházi föld után egy korona adó bevezetése, egyesületi mulatságok bevételeinek begyűjtése, levélzáró bélyegek árusítása.⁸⁴ A pécsi nagygyűlésen felmerült és itt is szóba hozott sajtóvasárnapok bevezetésére az 1910-es évben végül – a püspöki kar támogatása mellett – minden egyházmegyében sor került. Ezeken az alkalmakon a szószékről beszédek hangzottak el a katolikus sajtó jelentőségéről, melyet gyűjtés követett. A hozzá fűzött reményeket azonban ez az intézmény sem váltotta be, ugyanis az idősebb papi generáció nem lelkesedett az ügyért. A KSE is csak évi 60 ezer koronát tudott összegyűjteni, az előzetes számítások szerint szükséges 100 ezerből.⁸⁵

Pótz György vetette fel egy központi német nyelvű napilap indításának ötletét. Ennek jelentőségét – az ebből származó bevétel mellett – annak megakadályozásában látta, hogy a nagyszámú, német nyelvű katolikus – akik szerinte olvasni is jobban szeretnek, és tehetősebbek is a magyar katolikusoknál – más ideológiák (szociáldemokrácia, „nagynémet agitáció”) vonzása alá kerüljön. Több példával indokolta, hogy az amúgy összetató német közösségek megőrzéséhez elengedhetetlen egy német nyelvű országos orgánus indítása (Budapesten, olcsón). Hangsúlyozta, hogy ekkor a Népszövetség 200 ezer tagja közül 42 ezer németajkú volt. *„Tehtetlenül állunk itt. Néznünk kell, mint ürülnek ki templomaink, mint vetik meg szentségeinket is. És látjuk azt is, hogy nemzetiségeinkkel kevert vidékeken a kath. magyar lapoknak a hatását is lerontja a rossz példa, amely példát a száz számra járó német komisz lapok szülik. Ezek ellen, az erkölcs védelmére, a hit erősítésére kell a német kath. napilap”*⁸⁶ – mondta. Az országos katolikus német napilap Huber János vezetésével végül csak 1916-ban jött létre.

A jubileumi seregszemle – 1910 – alkalmával még mindig téma volt a sajtóélet fel lendítése. A közművelődési szakosztályban Csepela Lajos⁸⁷ plébános, a kánonjog doktora rövid beszédében elmarasztalta a katolikus kiadói tevékenységet azért, mert a sok erőfeszítés nem állt arányban az eredményekkel. Ennek legfőbb okát abban látta, hogy az üzleti szellem és a rutin hiánya miatt rengeteg értékes kiadvány hever olvasatlanul. Vannak ugyan jó kezdeményezések – mint az egri egyházmegyei irodalmi

⁸⁴ Katolikus sajtópártolás. *Szövetségi Értesítő*, IV. (1910:1), 136–143.

⁸⁵ Klestenitz 2009. 214.

⁸⁶ Német kath. napilap alapítása. *Szövetségi Értesítő*, IV. (1910:1), 183.

⁸⁷ Csepela Lajos (1873–1944): 1896-ban szentelték pappá, szolgálati helyei gyakran változtak. 1908-ban Budapesten kánonjogi doktorátust szerzett. Hitbuzgalmi és keresztényszocialista szellemiségű cikkei a kor nagyobb folyóirataiban helyezte el, illetve 1902 és 1912 között felelős szerkesztője és kiadója volt az ózdi *Munka* című havilapnak. Viczián 1993a. 413–414.

egyesület tevékenysége és a Szent István Társulat népiratkái – de összességében reklám és üzleti érzék nélkül nem lehet messze jutni. Javasolta, hogy a Szent István Társulat segítségével a kiadók anyagaiból állítsanak össze kollekciókat, melyeket vidéki lera-
katokban, megbízható terjesztőknél vagy szövetkezeteknél helyezzenek bizományba. A terjesztést ezek végezhetnék vásárok, búcsúk alkalmával és a szövetkezeti bolthá-
lózat segítségével.⁸⁸ A hatékony sajtó- és könyvterjesztés megszervezésének igénye szintén a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodást példája. A célközönség megszólítására új stratégiákat kellett kitalálni, el kellett juttatni a kész termékeket az olvasókhoz, figyelembe véve azok megváltozott fogyasztási szokásait.

Ebben az évben a közművelődési szakosztály ülésén ismét téma volt a sajtóvásárnapok kérdése: Mayer Geyza helyettes plébános ezek kiterjesztését szeretne volna elérni a látogatottabb búcsújáró helyekre: *„E gondolat megvalósítása nemcsak a sajtóegyesületnek jóvedelmezne jelentős összeget, hanem arra is, alkalmas lenne, hogy híveink lelkében a helyes búcsújárás ideája kialakuljon. Eredményesen lehetne ugyanis a sajtópártolásnak e módját az önmegtartózkodás korszerű gyakorlataként föltüntetni és ajánlani.”*⁸⁹

A sajtóegyesületben ez alkalommal is Malcsiner Emil szólalt fel. Örömmel számolt be arról, hogy a szegedi gyűlés óta a sajtóvásárnapok az összes egyházmegyében bevezetésre kerültek, és a KSE levélzáró-bélyeg kiadására tett javaslatot is megvalósították. Gyakorlatias hangvételű előadása a Katolikus Sajtóegyesület támogatási stratégiáját mutatta be. Elmondta, hogy az egyesület létrehozásának elsődleges célja a magyarországi központi katolikus sajtó versenyképessé tétele volt, melyet az Új Lap reorganizálásával sikeresen el is kezdtek, és az Alkotmányával terveznek folytatni. Ezzel a célkitűzésükkel viszont ellentétben áll az a tendencia, hogy a vidéki sajtó folyamatosan a maga segélyezését igényelte. Kifejtette, hogy amíg a fő cél meg nem valósul, addig a vidéki lapok kénytelenek saját stratégiákat kidolgozni. Erre is látott további lehetőségeket. Mint mondta, *„különbséget teszek: vidéki ujság és vidéki ujság között. Azokra, a melyek egyes vidéki gócpontokban jelennek meg, a hol a katolicizmusnak mintegy előőrseiként állanak, szükség van. Nincs azonban szükség arra, hogy minden kis faluban, esetleg egymás tőszomszédságában állítsunk őrtornyokat. [...] Az is megoldás, ha az egymáshoz közelfekvő helyeken, mondjuk egy egyházmegye területén már létező ujságok fuzionálnak, a több gyenge lapocskát egy megizmosodott, reprezentálni tudó orgánummá lesz. De nem ez az igazi megoldás.”*⁹⁰

Az igazi megoldás – folytatta – az lenne, ha a kis olvasóközönsséggel rendelkező lapok átalakulnának az Új Lap helyi mellékleteivé.⁹¹ Ezek szerkesztéséhez ugyanis nem kell akkora apparátus, csak a helyi hírek regisztrálására szorítkoznak, amelyhez pedig

⁸⁸ A katolikus colportage. *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 128–130.

⁸⁹ A sajtóvásárnapok kiterjesztése. *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 168.

⁹⁰ A sajtó terén reánk váró feladatok. *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 175.

⁹¹ Lásd Vass József javaslatát az 1907-es pécsi nagygyűlésen.

„nem kell zsurnalisztikai rutin, nem kell közép-európai műveltség és széles látókör, untig elég egy toll és becsületos szándék.”⁹² Ezeknek a helyi mellékleteknek az előállítását olcsóbb, és az előfizetői díjak kombinálásával ezek és az országos lap is eladhatóbb lehet. Erre már voltak jó példák: a székesfehérvári melléklet 2200, a pécsi 1800, az esztergomi 1200 példányban fogyott naponta. A gyűléstől mindezek után azt kérte, hogy ismerje el a lapfinanszírozási stratégia helyességét, és a lapok minél sikeresebb terjesztése érdekében kérjék az ország összes plébánosának támogatását. A plébániák számára készítsenek útmutatót, mely a lapok terjesztésének célszerű módszereit összefoglalja.⁹³ Malcsiner beszámolója jól példázza, hogy a meglévő erőforrások felhasználásának módja nagyban meghatározza a rendszer működésének és fejlesztésének mikéntjét. A KSE finanszírozási stratégiája szerint az országos lapok előnyt élveztek a vidékiekkel szemben, az utóbbiak esetében – akár a lefedettség és a minőség rovására is – inkább a költségek csökkentésére törekedtek. Ez a fajta koncentráció fontos jelensége a modern sajtóiparnak, melynek célja az erőforrások hatékonyabb kihasználása.

A záró ülésen P. Buttykay Antal⁹⁴ ferencendi házfőnök *Sajtókérdés – életkérdés* címmel mondott beszédet: „A világot a vélekedések, a nézetek lendítőkereke hajtja; ezt pedig a sajtó kovácsolja. [...] A sajtó igazságot annyit ad, a mennyit ő akar [...] szuggesztív ereje pórázon viszi egész gondolkodásunkat. [...] Belőle terem a közvélemény, kiforr belőle az erkölcsi felfogás. [...] A sajtó erősebb, mint az iskola, hatalmasabb, mint a parlament.”⁹⁵

A sajtó fellendítése tehát halaszthatatlan kötelesség, katolikus közügy, amihez pénzt kell teremteni. Miként régen a kolostorok ajtajában kenyeret és levest osztottak, úgy kell most a templomok kapujában az újságokat osztani. A terjesztésnek pedig egy módja van: „elárasztani várost, falut, országot...”⁹⁶

Egy évvel később Buttykay ugyanott folytatta, ahol 1910-ben abbahagyta. A nagygyűlés harmadik nyilvános ülésén arra próbált válaszolni, hogy aktuális-e még a sajtókérdés? A kérdés természetesen csak költői volt, melyre határozott igennel válaszolt. A változások elindulását elismerte, de a tempót túl lassúnak tartotta. Továbbra is azt tapasztalta, hogy az ellenfél sajtóját 60%-ban katolikusok fizetik elő, és sehol nem látni a sikerhez szükséges sajtóagítátorok, sajtókáplánok (Presskaplan) tömegét. Nagy hibának nevezte, hogy a magyar katolikusság nem figyelt oda kellőképpen XIII. Leó pápa *Officiorum ac munerum* kezdetű enciklikájára (1897. január 27.), melyben a vallást

⁹² A sajtó terén reánk váró feladatok. *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 175.

⁹³ *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 176–177.

⁹⁴ Buttykay Antal (1875–1940): Középkorait a budapesti piaristáknál és a kassai premonstreieknél végezte, majd az esztergomi egyházmegye kispapja lett. Felszentelésére 1897-ben került sor. Két évvel később belépett a ferences rendbe, ahol 1903-ban tett örök fogadalmat. Élete nagy részét a pesti rendházban töltötte. 1912-ben a rend helyettes tartományfőnöke, 1915-ben pedig tartományfőnöke lett. Kiváló hitszónok volt, és a sajtó kérdése kiemelten foglalkoztatta. Viczián 1993b. 122.

⁹⁵ „Sajtókérdés – életkérdés. *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 59.

⁹⁶ *Szövetségi Értesítő*, V. (1911:1), 64.

és a tiszta erkölcsöt támadó újságok olvasását tiltotta meg a híveknek. Figyelmeztettet továbbá, hogy a hazai közéletet megosztó „politikai számmisztika” (48 – ’67) miatt a „magyar katolikusok egy része merő politikából önmagát zárja el a már kész és becsületesen dolgozó és minden méltánylást kiérdemlő katolikus sajtótermékekkel való találkozástól.”

Azt kérte a hallgatóságtól, hogy próbáljanak felülemelkedni a politikai megosztottságon e fontos és közös érdek védelmében.⁹⁷

Ezen a nagygyűlésen a közművelődési szakosztály vitái elsősorban az iskola- és nevelésügy kérdései körül forogtak, de Huszár Károly⁹⁸ néppárti képviselő röviden ismét szóba hozta a sajtó terjesztési stratégiájának kérdését. Javasolva a szociáldemokraták taktikájának „lemásolását”, akik évente 3–5 alkalommal Népszava-vasárnapokat tartottak, és ezeken 2–3000 új előfizetőt szereztek. Úgy gondolta, hogy „bármilyen nagy tőkék álljanak rendelkezésére a katolikus sajtónak, ha azt a jól megszerkesztett, tartalmasabb, bővebb katolikus újságot nem leszünk képesek a nép közé vinni, az emberek házába eljuttatni, akkor tulajdonképpen minden anyagi erőfeszítés teljesen céltévesztett dolog.”⁹⁹

A sajtóvasárnapok kezdeményezését jónak tartotta, de ezek kiterjesztését látta szükségesnek. A nagygyűlés végül Huszár előterjesztése alapján határozatban mondta ki, hogy a tél folyamán szükségesnek látja egy vasárnap kijelölését, amikor nem csak a templomokban, hanem minden katolikus egyesület közreműködésével, együttesen propagálják a katolikus sajtót.¹⁰⁰

A következő évben a hazai katolikusság a Bécsben rendezett nemzetközi eucharisztikus kongresszuson vett részt, ezért ebben az évben nem tartottak nagygyűlést. A háború előtti utolsó, immár 12. nagygyűlésen (1913) ismét a régi nevekkal találkozunk a felszólalók sorában. Mayer Geyza plébános indítványára a templomokban kihelyezendő állandó sajtóperselyekről született javaslat. Mayer szerint ez folyamatos jövedelmet garantálhatna a sajtóvasárnapok egyszeri bevételei mellett. A Szalézi Szt. Ferenc szobra előtt (aki a hírlapirodalom védőszentje) volt álló persely fölé az *Adakozzunk a katolikus sajtóra* feliratot képzelt el az előadó.¹⁰¹

Fontos esemény volt, hogy ez alkalommal külön tanácskozássra gyűltek össze a Katolikus Sajtóegyesület Hölgybizottságának¹⁰² tagjai is. Glattfelder Gyula csanádi

⁹⁷ Aktuális-e a sajtókérdés? *Szövetségi Értesítő*, VI. (1912:1), 94–95.

⁹⁸ Huszár Károly (1882–1941): Tanítói oklevelét Ischlben és Szatmárnémetiben szerezte, majd Baján kezdett tanítani. 1902 és 1910 között a budapesti *Néppárt* című lap szerkesztője volt, nevéhez köthető a hazai keresztényszocialista mozgalom megindítása. Részt vett a Katolikus Népszövetség megalapításában, és néppárti programmal a sárvári kerületből bejutott a képviselőházba (1910). Viczián 2000. 139–140.

⁹⁹ Előfizetések gyűjtése katolikus lapoknak. *Szövetségi Értesítő*, VI. (1912:1), 158.

¹⁰⁰ *Szövetségi Értesítő*, VI. (1912:1), 159.

¹⁰¹ A sajtóperselyek felállítása. *Szövetségi Értesítő*, VIII. (1914:1), 163.

¹⁰² A Katolikus hölgybizottság 1911. december 27-én jött létre Bangha Béla vezetésével. A bizottság elnöke gróf Majláth Györgyné, társelnöke Barkóczy Ilona, pénztárnoka pedig Novák Mártonné

püspök megnyitó szavai után Novák Mártonné ügyvezető alelnöknő ismertette a hölgybizottság munkáját, amely a katolikus sajtó terjesztésére és a „rosszirányú sajtó” bojkottálására irányult. Egyre több eredményről tudott beszámolni, ugyanis a központi egyesület mellett egyre több vidéki településen jöttek létre bizottságok.¹⁰³ A beszámoló szerint a budapesti egyesület ebben az évben már 524 taggal rendelkezett, akik 2716 új előfizetést szereztek, illetve katolikusellenes lapok előfizetésének lemondását érték el 275 esetben. A fő tevékenység mellett a hölgyek a KSE és a Szent István Társulat részére toboroztak tagokat, illetve 160.000 sajtóröpiratot és 40.000 egyéb röpiratot helyeztek el.¹⁰⁴ A beszámoló után Krüger Aladár nagyváradai káptalani ügyész és Martinovics Sándor jezsuita atya mondtak lelkesítő beszédeket. Utóbbi nagy reményét fejezte ki a bizottság munkájával kapcsolatban, mikor kijelentette, hogy *„mint hajdan Eger ostrománál, a sajtó terén is a nők fogják eldönteni a csatát.”*¹⁰⁵

Befejezés

Jellemző, hogy a vizsgált időszak nagygyűléseinek előadói a sajtóval kapcsolatban újra és újra ugyanazokat a problémákat voltak kénytelenek tárgyalni, és rájuk megoldásokat keresni. Ezek között időnként felmerült 1–1 újszerű javaslat, de gyakran ugyanannak az ismételéssel találkozhatunk. Ez is mutatja, hogy a hazai katolikus sajtómozgalom – bár egyre szervezettebb lett – a világháború előtt nem tudta elérni azt a hatást, amit a felszólalók tőle vártak. Ennek egyik fontos oka a katolikus társadalomszervezés hiányossága volt. Ugyan egyre több szervezet létezett, melyben a hívő katolikusok szabadidejüket tölthették, művelődhettek, vagy érdekeiket érvényesíthették, de ezek tagságában sokszor ugyanazokkal a nevekkel találkozunk. Az egyre kiterjedtebbé váló katolikus sajtó példányszámok és minőség tekintetében is még mindig elmaradt a konkurenciától. A tanulmány elején említett, a külső feltételek változása következtében szükségessé vált újragondolás a hazai katolikus sajtóügy terén elkezdődött, új szerepfelfogás kezdett kialakulni. Az eredmények azonban csak lassan és részben

lett. A központi szervezet mellett rövid időn belül 16 vidéki városban is létrejöttek sajtóhölgybizottságok. Erről bővebben: Klestenitz 2013a. 104–106.

¹⁰³ A Sajtóhölgybizottság 1913-ig két röpiratot adott ki, a fővárosban két sajtónagygyűlést rendezett. 1913. május 17-én Máriaremetén sajtózarándoklatot szerveztek. Tevékenységük hatására vidéki szervezetek alakultak többek közt az alábbi városokban: Sopron, Veszprém, Debrecen, Miskolc, Nagyszerkát, Pécs, Mór-vidék, Temesvár, Székesfehérvár, Baja, Eger, Szombathely, Pozsony, Győr, Esztergom, Kalocsa, Kőszeg, Nagyvárad. Galambos 2011. 119.

¹⁰⁴ A Katolikus Sajtóegyesület Hölgybizottságának díszgyűlése 1913. november 10-én. *Szövetségi Értesítő*, IX. (1915:1), 47–48.

¹⁰⁵ *Szövetségi Értesítő*, IX. (1915:1), 48.

valósultak meg. Ennek legfőbb okaira a nagygyűlési felszólalók sorra felhívták a figyelmet, és igyekeztek megoldási javaslatokat is megfogalmazni. Mivel azonban a katolikus nagygyűléseknek nem volt olyan eszköze és hatásköre, melynek segítségével az elfogadott határozatokat hatékonyan végre lehetett volna hajtani, a megoldások lassan születtek meg. A legfőbb problémát természetesen – az egységes és rendszeres egyházi támogatás hiánya miatt – a szükségés pénz előteremtése jelentette.

Mihályfi Ákos¹⁰⁶ az 1913. évi nagygyűlés megnyitó napján még mindig a katolikus sajtó szaporításának szükségességéről beszélt, az országos sajtóreform kapcsán a korábbiaknál valamivel tágabb keretbe helyezve mondanóját. *„Bár rendkívül sokat agtáltunk, beszélünk, tettünk, áldoztunk e téren az utóbbi évtized alatt: még mindig a munka kezdetén vagyunk. [...] ha mi a katolikus sajtó kérdésével igazán alaposn akarunk foglalkozni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nagy nemzeti sajtót: mert annak emelkedésével vagy süllyedésével kapcsolódik a katolikus sajtó sorsa is. [...] már pedig a magyar sajtó süllyedése és elfajulása veszéllyel fenyegeti nemcsak a katolikus egyházat és vallást, hanem a magyar nemzetet és hazát is. [...] tehát nemzeti érdek követeli a magyar nemzeti sajtó reformját.”*¹⁰⁷

A cél – állapította meg –, hogy e reform segítségével vissza kell foglalni a „keresztényeket megillető” helyet. Ebben nagy szerep jut az újságírók nevelésének (kavliifikációjának), az újságíró-egyesületek szelekciós munkájának (OPE), a sajtótörvény revíziójának és a nép körében végzett sajtóapostolkodásnak egyaránt.¹⁰⁸ Mihályfi abban látta a vajúdjó katolikus sajtó egyik kitörési lehetőségét, ha az egész hazai sajtóügy szabályozása átalakításra kerül. Az általa is említett hiányérzetek enyhítéséhez azonban majd csak a világháború alatt létrehozott Központi Sajtóvállalat felállítása járul hozzá.

Forrás

Budapesti nagygyűlés 1894 = A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán.

Budapest, 1894.

Gyürky 1896 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyarországi kath. egyesületek első országos kongresszusa. Budapest, 1896.

¹⁰⁶ Mihályfi Ákos (1862–1937): egyetemi tanár. Budai és veszprémi tanulmányai után belépett a ciszterci rendbe. 1881 és 1886 között Innsbruckban tanult, melynek végén teológiai doktorátust szerzett. 1906 és 1934 között a budapesti egyetem hittudományi karán tanított lelkipásztorkodás-tant, és többször volt az intézmény dékánja, rektora. Hosszú időn keresztül töltötte be a Szent István Társulat alelnöki posztját (1921–1934), a *Katolikus Szemlének* előbb társszerkesztője, majd egyszemélyi szerkesztője volt (1891–1923). Az utóbbival párhuzamosan szerkesztette a *Patrona Hungariae* című lapot is. Takács 2009. 127–128.

¹⁰⁷ A sajtóról. *Szövetségi Értesítő*, VIII. (1914:1), 49–51.

¹⁰⁸ *Szövetségi Értesítő*, VIII. (1914:1), 55–58.

- Gyürky 1900 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. Budapest, 1900.
- Gyürky 1901 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én. Budapest, 1901.
- Komáromi nagygyűlés 1893 = A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. h.n., 1893.
- Pozsonyi nagygyűlés 1894 = A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-ikén. Pozsony, 1894.
- Soproni nagygyűlés 1893 = A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893.
- Székesfehérvári nagygyűlés 1895 = A székesfehérvári kath. nagygyűlés története kibővíve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal. Székesfehérvár, 1895.

Sajtó

Katolikus Szemle
Magyar Állam
Országos Pázmány Egyesület
Szövetségi Értesítő

Szakirodalom

- Adriányi 1974 = Adriányi, Gabriel: Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz, 1974.
- Adriányi 2000 = Adriányi Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. Vigília 65. (2000:10), 739–746.
- Altermatt 2001 = Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Budapest, 2001.
- Barbier – Lavenir 2004 = Barbier, Frédéric – Lavenir, Catherine Bertho: A média története. Diderot-tól az internetig. Budapest, 2004.
- Dersi 1973 = Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Budapest, 1973.
- Dezsényi 1943 = Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. Fejlődéstörténeti vázlat. In: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1942–1943. (V. kötet). Budapest, 1943. 200–228.
- Enyedi 1998 = Enyedi Zsolt: Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Budapest, 1998.
- Galampos 2011 = Galambos István: Kell-e a katolikusoknak közéleti sajtó? Egy százados sajtókérdés és megoldása. Magyar Sion V/XLVII. (2011:1), 105–127.

- Klestenitz 2005 = Klestenitz Tibor: A „sajtóapostolok”. A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposodási törekvései a századelőn. Századvég 36. (2005:2), 129–160.
- Klestenitz 2007 = Klestenitz Tibor: A katolikus újságírók önszerveződése: az Országos Pázmány Egyesület a dualizmus korában. In: Gergely Jenő (szerk.): Ahogy mi látjuk. Budapest, 2007. 115–134.
- Klestenitz 2009 = Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21. (2009:1–4), 209–226.
- Klestenitz 2013a = Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Budapest, 2013.
- Klestenitz 2013b = Klestenitz Tibor: Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013:3), 67–82.
- Klestenitz 2014 = Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában. Vigília 79. (2014:2), 110–115.
- Mészáros 1998 = Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998. Budapest, 1998.
- Prohászka 1891 = Prohászka Ottokár (ford.): Szentséges atyánknak XIII. Leo pápának beszédei és levelei. Budapest, 1891.
- Surján 1992 = Surján Miklós (szerk.): Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984. Pécs, 1992.
- Szajbély 2005 = Szajbély Mihály: A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. Média kutató (2005: tavasz). Elérhető: http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet, Letöltés: 2014. november 24.
- Szögi 1992 = Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.) Egyházak a változó világban. Esztergom, 1992. 509–512.
- Takács 1993 = Takács Emma: Auer István. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon I. kötet (A–Bor). Budapest, 1993. 456.
- Takács 2003a = Takács Emma: Margalits Ede. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon VIII. kötet (Lone–Meszl). Budapest, 2003. 611–612.
- Takács 2003b = Takács Emma: Malcsíner Emil. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon VIII. kötet (Lone–Meszl). Budapest, 2003. 560–561.
- Takács 2009 = Takács Emma: Vass József. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 845.
- Viczián 1993a = Viczián János: Csepela Lajos. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon II. kötet (Bor–Éhe). Budapest, 1993. 413–414.
- Viczián 1993b = Viczián János: Buttykay Antal. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon II. kötet (Bor–Éhe), Budapest, 1993. 122.

- Viczián 1997 = Viczián János: Erdősi Károly. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon III. kötet (Éhi–Gar). Budapest, 1997. 220–221.
- Viczián 1998 = Viczián János: Gyürky Ödön. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon IV. kötet (Gas–Hom). Budapest, 1998. 436.
- Viczián 1998 = Viczián János: Gerely József. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon IV. kötet (Gas–Hom). Budapest, 1998. 51.
- Viczián 2000 = Viczián János: Huszár Károly. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon V. kötet (Homo–J), Budapest, 2000. 139–140.
- Viczián 2002 = Viczián János: Krüger Aladár. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon VII. kötet (Klacs–Lond) Budapest, 2002. 513–514.
- Viczián 2004 = Viczián János: Mihályfi Ákos. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon IX. kötet (Meszr–Olt), Budapest, 2004. 127–128.
- Viczián 2006 = Viczián János: Rajner Lajos. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XI. kötet (Pob–Sep). Budapest, 2006. 443.
- Viczián 2008 = Viczián János: Társulati Értesítő. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIII. kötet (Szentl–titán). Budapest, 2008. 691.
- Viczián 2009a = Viczián János: Tomor Ferenc. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 156.
- Viczián 2009b = Viczián János: Túri Béla. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 379–381.
- Viczián 2009c = Viczián János: Török Mihály Miklós. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 271.
- Viczián 2010 = Viczián János: Vucskics Gyula. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XV. kötet (Veszp–Zs), Budapest, 2010. 321.
- Zachar 2009 = Zachar József: Tóth Ferenc. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 217.

Az első vidéken tartott magyarországi országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs)

Bevezető

Az 1890-es években Magyarországon is – más európai országokhoz hasonlóan – élénkülni kezdett a katolikus társadalom közéleti aktivitása. Az egyházpolitikai törvények hatására elinduló politikai szervezkedéssel és pártalapítással párhuzosan felmerült a civil társadalom megszervezésének gondolata is. A vallási közömbösség terjedésével, és az ártalmasnak ítélt politikai ideológiák térnyerésével szemben egyre többen érezték szükségesnek az egységes és szervezett fellépést.

A követendő irányok kijelölésében fontos szerepe volt a Rómából kapott impulzusoknak, a témához kapcsolódó pápai megnyilatkozásoknak is. XIII. Leó és X. Pius pápák több alkalommal adtak iránymutatást a modern világ és a katolicizmus viszonyának értelmezéséhez,¹ enciklikák sorában fejtették ki az egyház újfajta „szerepfelfogását”, melynek értelmében a haladás és alkalmazkodás képessége, illetve a liberális és szocialista eszmékkel szembeni versenyképesség kialakítása mellett fontos volt a hitelvek épségének és tisztaságának megőrzése.²

A katolikus társadalmi tanítás alapvonalait lefektető *Rerum novarum*ban – XIII. Leó legnagyobb hatású enciklikájában – a következőket olvashatjuk az egyháznak a modern világban betöltött szerepéről: „Az Egyház azonban nem tartja elégségesnek, hogy rámutat a gyógyulás útjára, hanem sajátkezüleg nyújtja az orvosságot. Teljes egészében

¹ Chadwick 2001. 595–656.

² XIII. Leó pápa már *Inscrutabili Dei consilio* kezdetű enciklikájában (1878) kifejtette, hogy a modernizáció következtében elvállaltalanodott világot újból kereszténnyé kell tenni, a keresztény közéleti szerepeket pedig a korszerű világ követelményeinek megfelelően át kell értelmezni. Mindezek érdekében az egyháznak ki kell lépnie a modern világba, a társadalmi életben tevékenyen részt kell vennie, az emberek és a kor problémáira megoldást kell kínálnia. Az állam és az egyház kapcsolatáról: *Quod apostolici muneris* (1878); *Diuturnum illud* (1881); *Immortale Dei* (1885). Denzinger – Hünermann 2004. 601–602, 606–607, 609–612.; az emberi szabadságjogok, az állampolgári kötelességek és a keresztény demokrácia témakörében: *Libertas praestantissimum* (1887); *Sapientiae christianae* (1890); *Graves de communi* (1901). Denzinger – Hünermann 2004. 619–622.

azon van, hogy fegyelmére és tanítására az embereket ránevelje és megtanítsa, s tanainak gyógyító vizeit a püspökök és a papság közreműködésével minél szélesebb körben igyekszik kiárasztani [...] az Egyház teheti a lehető legtöbbet. Azokat az eszközöket ugyanis, amelyeket használ, hogy a lélekre és a gondolkodásra hasson, pontosan erre a célra kapta Jézus Krisztustól, s így ezek olyan erővel bírnak, amelyet Isten rejtett beléjük. Egyedül ezek az eszközök képesek kellőképpen a szív legmélyére hatni, s rábírní az embert, hogy a kötelesség előtt meghajoljék [...] Ezért, ha az emberi társadalmat meg kell gyógyítani, úgy egyedül a keresztény élet és intézmények felújítása fogja meggyógyítani.”³ Nem elegendő tehát a problémák felismerése, hanem a megoldásukra szolgáló módszereket is az egyháznak kell felmutatnia. Ehhez pedig elsősorban az egyházi hierarchia képviselőinek (püspökök, papság) segítségére és minél szélesebb körű együttműködésére van szükség. Az újfajta önkép kialakítása és az ennek megfelelő magatartás gyakorlása tehát szükségessé tette, hogy az eddig kellően ki nem használt fórumok, kommunikációs csatornák és újfajta eszközök jelenjenek meg a katolikus érdekek szolgálatában, hogy a katolikus értékrend az élet minden területén intenzívebben tudjon beépülni a mindennapokba. Ez egyfajta védekezési mechanizmus kialakítását jelentette az ártalmasnak ítélt liberális és szocialista megoldások elterjedésével szemben. A katolikus egyház századfordulón követett „társadalompolitikai stratégiája” ebből a defenzív pozícióból kiindulva értelmezhető, még akkor is, ha ennek eredménye egy egyre offenzívebben viselkedő szerveződési modell lett. Az összezárás és az összetartozás tudatának erősítése, a katolikus értelmiség öntudatra ébresztése, a véleménynyilvánítás és az érdekérvényesítés hatékonyságának fokozása, illetve az égető egyházi és társadalmi kérdések tematizálása a korszakban gyakran megfogalmazott kívánalmak, célkitűzések voltak. Ezek elérésére pedig a minél nagyobb fokú szervezettség látszott a megfelelő útnak.

A vatikáni iránymutatásokkal és a hazai politikai szervezkedésekkel párhuzamosan elindultak alulról, a társadalom irányából jövő kezdeményezések is az aktívabb katolikus társadalmi jelenlét megvalósítására. A közéleti kérdések iránt érdeklődő katolikusok, saját foglalkozásukhoz és társadalmi pozícióikhoz mérten próbáltak igazdoni az egyházi vezérfonalhoz. A nagygyűlések szervezésével a katolikus társadalom az összetartozás kinyilvánítása és az erődemonstráció mellett problémáik kibeszélésére és társadalmi egyeztetéssel való megoldására is kísérletet tett. Ebből a szempontból is érdemes a korai nagygyűlések történetét megvizsgálni.

³ *Rerum novarum* (RN) 22. Góják – Tomka 1993.

A magyarországi nagygyűlésekről általában

Az első – nemzetközi mintát is jelentő – német katolikus napot 1848 októberében rendezték Mainzban. Az 1870-es évek végén az olasz (1874) és osztrák (1877) katolikusok is szerveztek nagygyűléseket, majd a következő évtized végén Spanyolországban (1889) is találkozunk velük.⁴

Magyarországon az egyházpolitikai törvények vitái kapcsán kezdett (újra)⁵ szerveződni a nagygyűlési mozgalom. 1894. január 16-án szervezték meg az első nagyobb ilyen típusú összejövetelt a fővárosi Vigadóban. Korábban már voltak egynapos gyűlések, melyeket valamelyik vidéki városban szerveztek Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric vezetésével.⁶ Ezek a gyűlések még szórványosak és kevésbé kiterjedtek voltak, elsősorban az állami egyházpolitika revízióját követelték, és a Katolikus Néppárt megalakulásában játszottak fontos szerepet.⁷ Ilyen gyűlés volt 1893. február 20-án Sopronban és még ugyanazon évben (április 23-án) Komáromban, illetve (novemberben) Szabadkán. A budapesti rendezvényt követően pedig Zsolnán (1894. május), Nagytapolcsányban (1894. június), Pozsonyban (1894. június 29.) és Székesfehérváron (1894. november 18.).⁸ Az 1894-es Vigadóbeli gyűlésen 12 püspök is megjelent, a tiltakozó résztvevők 450 egyházközségből érkeztek, és kb. 12.000-en voltak.⁹ A szónokok a katolikusok sérelmeiről tartottak előadásokat, melyek alapján öt, a követeléseiket tartalmazó feliratot fogalmaztak meg a kormány irányába. Ugyanitt alakult meg az a 21 tagú bizottság is, amelynek feladata egy tervezett országos katolikus nagygyűlések előkészítése volt. Erre azonban akkor még nem kerülhetett sor. Országos méretű és rendszeressé váló katolikus nagygyűléseket 1900-tól tartottak.

A késlekedés egyik oka lehetett, hogy a kezdeményezők a püspöki kar egységes támogatását ebben az időszakban még nem tudhatták maguk mögött. A püspökkari konferencia már 1892. május 10-i ülésén foglalkozott a kérdéssel. Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök elnökletével bizottságot állítottak fel, melynek feladata az volt, hogy a nagygyűlésekkel kapcsolatosan véleményt fogalmazzon meg a plénum számára.¹⁰ Ennek előterjesztésére 1892. december 17-én került sor. A nagygyűlések

⁴ Adriányi 2000. 739.

⁵ Az első hazai nagygyűlés tervezésekor (1869) készült alapszabály-tervezet függeléke szerint: „Az 1869-ik évi sept. havára tervezett nagygyűlés első lévén, mely hazánkban tartatik, s ennek folytán főbizottság még nem létezhetvén [...] ez alkalomra a Szent-László-Társulat választmányja vállalja el a főbizottság teendőit. M. J. N. D.” Alapszabály-tervezet 1869. 3.

⁶ Szántó 1988. II. 506.

⁷ Klestenitz 2012. 114–131.

⁸ Szögi 1991. 509.; Klestenitz 115.

⁹ Adriányi 2000. 739.

¹⁰ Beke 2018. 41. (1892. május 10.)

eszmiségét az itt felszólalók mindegyike támogatta, de többek részéről aggodalmak merültek fel azzal kapcsolatban, hogy időszerű-e az eszme realizálása. A bizottság elnöke például azon aggodalmának adott hangot, hogy még nem létezik az országban az az egészséges katolikus közszellem, mely egy országos gyűlés sikerét garantálhatná. Fehér Ipoly pannonhalmi főapát is azon a véleményen volt, hogy *„nálunk ez idő szerint még hiányzik a katolikus gondolkozás és érzés fegyelmezettsége; e nélkül pedig veszélyeket rejthet magában egy országos gyűlés, mely végre is arra lenne hivatva, hogy a kath. magasabb érdekeket egységes szellemben szolgálja [...] a kath. öntudatot helyi körök alakításával kellene előbb megteremteni, és csak azután kellene átlépni az országos életnyilvánulás terére.”*¹¹ Velük ellentétben Steiner Fülöp székesfehérvári püspök éppen azért tartotta kívánatosaknak az országos katolikus gyűléseket, mert ezeken a most még csakugyan hiányzó közszellem kialakulhat, ahogyan ez szerinte a németországi nagygyűlések esetében is történt.¹² A hozzászólások meghallgatása után a püspöki kar végül úgy határozott, hogy *„elvben helyesli ugyan és melegen üdvözlözi az országos kath. gyűlés eszméjét, megvalósítását azonban alkalmas időpontra óhajtja halasztani.”*¹³

Az 1894-es Vigadóbeli gyűlés előkészületei kapcsán is érezhető volt még a püspöki kar óvatossága. A Zichy Nándor által ekkor beterjesztett programot és ügyrendet csak részben fogadták el, illetve a püspöki kar testületi megjelenésének kérdésében is óatosan fogalmazott a megszavazott határozat: *„[...] a nagygyűlésen tartandó előadások szövege előzetesen mutatassék be hgprimás Ő Eminenciájánál, a ki intézkedni fog azok megbírlása iránt; a tárgysorozatba fölvetett és a kersztény socialismusról szóló előadás pedig, mint ez időszertint nem opportunus tárgy, teljesen hagyassék ki a programmból. A püspöki kar tagjai [...] a nagygyűlésen pedig a lehetőséghez képest testületileg meg fognak jelenni.”*¹⁴ A megengedőbb határozat elfogadásához a hazai egyházpolitikai fejlemények és az időközben kapott vatikáni iránymutatás is hozzájárulhatott.¹⁵

Mindezek ellenére helyi egyesületek és körök szervezése – miként azt Fehér Ipoly főapát is javasolta – megindulhatott, és a katolikus öntudat erősítése rajtuk keresztül is elkezdődött. Ezeket a szerveződéseket több püspök aktívan támogatta is saját egyház-

¹¹ Beke 2018. 41. (1892. december 17.)

¹² Beke 2018. 41. (1892. december 17.)

¹³ Beke 2018. 41. (1892. december 17.)

¹⁴ Beke 2018. 41. (1893. november 30.)

¹⁵ „Eközben érkezett meg Ő Szentségének f. évi szept. 2-án kelt s a magyar püspöki karnak f. évi márczius 3-án felterjesztett memorandumára válaszul küldött „Constanti Hungarorum” bekezdésű encyclicája, nemkülönbén Rampolla bíboros államtitkár levele, mely a sz. Atya nevében következőkben jelöli meg a püspöki kar teendőit: 1) a tervezett egyházpolitikai törvényjavaslatok előterjesztése után adjon ki a püspöki kar közös pásztorlevelet, rámutatva ebben a fenyegető veszélyre és az ez ellen való védekezés módjaira; 2) hasson oda, hogy kath. körök és hírlapok keletkezzenek, országgyűlési képviselők választása alkalmával pedig a kath. érdekek iránt igazságos és lelkes érzelmű férfiak jöjjenek be a törvényhozásba.” Beke 2018. 41. (1893. november 30.)

megyében.¹⁶ A kibontakozó katolikus egyesületi élet seregszemléje a Budapesti Katolikus Kör által 1896. augusztus 17. és 19. között megrendezett Magyarországi Katolikus Egyesületek Első Országos Kongresszusa volt.¹⁷ Ezen a későbbi nagygyűlési rendszernek több sajátossága megfigyelhető volt (szakosztályi beosztás, határozathozatal).

Az első „valóban” országos nagygyűlést az 1895-ben Budapesten alapított Katolikus Körök Szövetségének jogutód szervezete rendezte. A Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyletek Országos Szövetsége¹⁸ 1899 végén határozat el, hogy országosan és éves rendszerességgel kívánnak ilyen rendezvényeket tartani. A következő évben több napig tartó, Országos Katolikus Nagygyűlést volt, a kereszténység 900. évfordulójának megünneplésével egybekötve (1900. augusztus 17-19.). Ennek lebonyolításában jelentős szerepet vállalt Gyürky Ödön, a nagygyűlés titkára, aki már az 1896-os katolikus egyesületi kongresszus kapcsán is aktívan tevékenykedett.¹⁹ A gyűlés jegyzőkönyve szerint ekkor már a püspöki kar is az egyöntetű támogatók közé tartozott, a *„Főmagasságú és Főtisztelendő Vaszary Kolos biboros hercegprímás a fővédnökséget, a nagyméltóságú püspöki kar tagjai a védnökséget a legnagyobb készséggel fogadták el, főpásztori áldásukat adván az ügyre, főpásztori lelkesedéssel buzdítván az igazgatótanácsot a nagyfontosságú mozgalom megvalósítására.”*²⁰ A korábban fenntartásokat megfogalmazó Schlauch Lőrinc püspök is azt írta a szervező igazgatótanács elnökének, ifj. Zichy János grófnak, hogy *„a nagygyűlés minél fényesebb sikerét főpásztori körlevellemmel is előmozdítottam és arra a jó Isten bőséges áldását esdvén, a legörömetesebb adom püspöki áldásomat.”*²¹ A rendezvény beszédeit és határozatait nyomtatásban megjelentető kötet szerint a nagygyűlésre több mint 5000 katolikus jelentkezett, és a társadalom minden rétege képviseltette magát.²² A rendező szerv elnöke a korszakban Zichy János volt, aki

¹⁶ A pécsi egyházmegyében alakuló Pécsi (később: Belvárosi) Katolikus Kör 1894. február 8-i alapszabálya szerint *„A kör fővédnöke mindenkor a pécsi püspök”* (2.§), és a kör célja *„elsősorban a Pécs sz. kir. város területén, azután pedig környékén lakó katolikusok szellemi, társadalmi és anyagi érdekeinek előmozdítása, a vallási-erkölcsi szellem-, a közművelődés- a katolikus öntudat érzetének ébrentartása és az összetartás szilárdítása által.”* (3.§) Pécsi Katolikus Kör 1894. 3.

¹⁷ Gyürky 1896.

¹⁸ A szervezet 1908-ban felvette az Országos Katolikus Szövetség nevet, és a nagygyűlések koordinátori szerepe mellett különféle katolikus mozgalmak szervezője is volt. Az 1930-as évek végéig ez maradt a nagygyűlések fő rendező szerve. Gergely 1999. 124–125. és Salacz 1974. 180.

¹⁹ Gyürky Ödön (1863–1938) katolikus közéletet szervező és írói tevékenysége az 1890-es évektől jelentős. Részt vett már a korai (soproni, komáromi és szabadkai) katolikus nagygyűléseken is. Szinnyei 1896. Szerepét az első nagygyűlés szervezésében kiemeli Nyisztor 1962. 79.

²⁰ Gyürky 1900. 3–4.

²¹ Gyürky 1900. 4. A prímás nem szólt bele a szervezésbe, egészségi állapota miatt a gyűléseket se nagyon látogatta. 1910-ig a görög katolikus püspökök nem vettek részt a nagygyűléseken. Adriányi 2000. 740.

²² Gyürky 1901. 13. A rendezvény „belépődíjas” volt, így a szakosztályi üléseken és a zárt ülési határozati javaslatok elfogadásában csak a rendes tagdíjat befizetők vehettek részt. A férfiak rendes tagdíja 4 korona volt, a hölgyek pártoló tagdíjat válthattak 2 koronáért, mellyel a nyilvános üléseken és az ünnepi eseményeken voltak jogosultak megjelenni. Szögi 1991. 510.

legtöbbször a gyűlések elnöki szerepét is betöltötte. Ez alól csak két miniszteri ciklus²³ alkalmával tett kivételt, de a nyilvános üléseken ekkor is megjelent.²⁴

A sikeres rendezést követően évente újabb országos nagygyűlést tartottak. Ezek menetrendje és szervezeti formája egyre inkább rögzült. A nyilvános üléseken nagyobb ívű előadásokat hallgathatott a közönség, több esetben saját anyanyelvén (magyar, német, szlovák, horvát), míg a szakosztályok ülésein (hitbuzgalmi-karitatív, közművelődési, szociális) korlátozott időkeretben tanácskoztak a tematikába felvett részkérdésekről. Az utolsó napon került sor a zárt ülés megtartására, ahol a határozati javaslatokról döntöttek a szavazati joggal rendelkező résztvevők. Mindezek mellett egyre több katolikus szakmai és lelkeségi szervezet időzítette saját összejöveteleit a nagygyűlések időpontjaira, illetve több fontos társadalmi-szakmai egyesület megalakulása is ezekhez volt köthető (Katolikus Népszövetség, Országos Pázmány Egyesület, Szent László Társulat, Katolikus Tanáregyesület, stb.) A programban a magyar katolicizmus aktuális kérdései szerepeltek, a szónoklatok és előadások elhangzása után a legtöbb esetben megoldási javaslatokat tettek és ezekről határozatot hoztak. Ezeket, illetve a végrehajtásuk érdekében tett lépéseket a következő évi gyűlés alkalmával számon kérték.²⁵ A tanácskozásokat szentmisék és ünnepségek kísérték.

A korai (1900 előtti) gyűlésekkel összehasonlítva ezek a rendezvények több szempontból újak voltak. Többségük a fővárosban került megrendezésre, és az intézménysült szervező miatt a látogatottsági mutatók is javultak. Kialakult a központi szervező „iroda” által megállapított szervezeti rend is, melynek formai és tartalmi elemeivel ekkor már a püspökök többsége egyetértett. Míg korábban egy-egy régió helyi katolikus képviselői voltak a résztvevők és egy-egy egyházi fővédnökkel találkozunk, addig a századfordulótól a szervezettség és a támogatottság már nagyobb fokú volt.

Az első világháborúig összesen 12 nagygyűlés volt, csak az 1905-ös évben (a politikai válság miatt), illetve az 1912-es évben (ekkor a bécsi eucharisztikus kongresszuson vett részt a magyar katolikus közélet) maradtak el. Ezek közül 9-et Budapesten (8-at a Vigadóban és 1-et az Iparcsarnokban), 2-t pedig a nagygyűlések decentralizálásának szándéka miatt vidéken tartottak (1907 – Pécs, 1909 – Szeged).²⁶

Az 1907-es pécsi rendezés háttere

Az Országos Katolikus Szövetség 1906. évi közgyűlésén határozati javaslatot fogadott el arról, hogy a katolikus nagygyűléseket nem csak a fővárosban rendezi, hanem

²³ 1910. március 1. – 1913. február 26., illetve 1918. május 8. – 1918. október 31. között.

²⁴ Hermann 1973. 489.

²⁵ Ez a későbbi nagygyűléseken már elsikkadt. Nyisztor 1962. 78–79.

²⁶ Adriányi 2000. 740.

a vidéki nagyobb városokat is fölkeresi, az esemény decentralizálásának szándékával. Az első helyszín kiválasztását több tényező befolyásolta. Már az előző (1906. évi hatodik) nagygyűlés lakomáján kézhez vehették a pécsi polgármester táviratát, melyben a nagygyűlést pécsre hívta meg a szervezés előtt álló országos kiállítás nevében.²⁷ A megrendezett pécsi gyűlés kiadott anyaga szerint az előző évben már ide treveztek a nagygyűlést, de a püspöki szék üresedése miatt ez végül nem valósult meg.²⁸ Az új püspök viszont azonnal felkarolta az ügyet.²⁹

A századfordulót követően több területen mutatkozott igény arra, hogy az ország erősen érvényesülő főváros-központúságát a vidéki városok fejlesztésével és helyzetbe hozásával enyhítsék. A decentralizálás eszméjének tervszerű érvényesülésére kiváló példa a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 103800/1906. (nov. 26.) sz. rendelete. A nemzeti közműveltség vidéki gócpontjainak kialakítása érdekében megalkotott jogszabály a cél³⁰ megvalósítását elsődlegesen a helyi iskolák és tanári karok bevonásával kívánta elérni. Ezért a rendelet szövegét eljuttaták a tankerületi (királyi) főigazgatók és a felső kereskedelmi iskolai főigazgatók mellett a felekezeti iskolafenntartókhoz is – többek között a katolikus püspökökhöz –, kérve az együttműködésüket az ügyben: „Ebben az actióban erősen számítok Nagyságod támogatására. Indítson Nagyságod a maga hatáskörében – hivatalos és személyes tekintélyét egyként latba vetve – lelkes mozgalmat.”³¹ Az egyik címzett, Zichy Gyula pécsi püspök a rendeletben foglaltakat körlevélben juttatta el egyházmegyéje iskoláiba és plébániáira.³² Bár megjegyezte, hogy a miniszter által hivatkozott középiskolák – melyekre az egész koncepció nagy súlyt helyezett – nem tartoznak a fennhatósága alá, mégis fontosnak tartotta a szándék ismertetését. A szöveg egyszerű továbbközlése helyett egy lépéssel tovább is ment a főpásztor, mikor

²⁷ Jegyzőkönyv 1907. (I.) 5–10. 129. A korszakban Pécs legnagyobb rendezvénye az 1907. május 15. és október 15. között tartott Pécsi Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár volt, melynek nyitvatartása alatt közel egymillió látogatója volt. Erről l. Radnóti 2007. 13–33.

²⁸ A Hetyey Sámuel 1903. szeptember 1-jei halálát követően a pécsi püspöki szék Zichy Gyula 1905. évi kinevezése között nem volt betöltve. Tengely – Kovács 2008. 169.

²⁹ Szentiványi Károly levele Zichy Gyulához, Budapest 1906. június 20. PEL I.1.a. 2871/1906.

³⁰ A cél az *egységes magyar nemzeti állam* szilárd alapjainak lerakása volt, ennek eléréséhez pedig a nemzeti közműveltség színvonalának emelését látta szükségesnek a miniszter. A meglévő intézményrendszerre (iskolák, könyvtárak, múzeumok, stb.) támaszkodva, azok felfejlesztésével kívánta mindezt megvalósítani. Ahogyan a rendeletben fogalmazott: „Felfogásom szerint vidéki városokban a tanároknak sok tekintetben kezdeményező szerepet kell játszaniuk, s mindenesetre élénk tevékenységet fejtenek ki a város szellemi életében.” Ehhez azt kívánta, hogy a szűken vett tanítási tevékenység mellett a tanárok iskolán kívüli művelődési tevékenységet is kifejtsenek (pl. felolvasó estek szervezése), és az iskolában meglévő, de kihasználatlan termeket és gyűjteményeket használják fel az iskolából már kikerültek tudásának, műveltségének emelésére. (103800/1906. [nov. 26.] VKM. sz. rendelet)

³¹ Rajtuk kívül a minisztérium tájékoztatta a főispánokat, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, a középiskolai és a kereskedelmi szakiskolai tanárok országos egyesületeit is. Püspöki Körlevél (Pécsi Egyházmegye) (Továbbiakban: Litterae Circulares – LC): 213/1907 LC.

³² 213/1907 LC.

kifejtette, hogy „ilyen irányú munkálkodásra bőven nyílik alkalom kisebb városokban, sőt a falvakban is, a katolikus egyesületekben. [...] nemcsak az általános közművelődésnek tehetnek szolgálatot, hanem a katolikus gondolkozás, a katolikus érzület és öntudat fokozását és megerősödését is hathatósan előmozdíthatják. [...] Bizton reményelem, hogy tiszt. papságom éber figyelemmel kíséri a közműveltség terjesztésére irányuló törekvéseket és saját hatáskörében oda fog törekedni, hogy e tekintetben is a 'jó pásztor' kötelmeit hiven teljesítse.”³³

Mint az a fentiekből is látható, Zichy Gyula püspök kifejezetten fontosnak tartotta a katolikus önszerveződés támogatását. Erre már a kortársak is felfigyeltek. A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének 1905-ös közgyűlésén az éves jelentés elemezte a szervezet működési nehézségeit. A legfőbb problémát abban látták, hogy sok esetben nem kaptak egyházmegyei támogatást. Bár 1904 folyamán az ország minden esperesi kerületét felszólították, hogy jelöljenek ki mindenhol egy-egy alkalmas személyt a szövetség képviselőjére, és több mint kétszáz esperesi kerület ezt meg is tette, mégsem volt kellő eredménye a munkának. Rengeteg helyi „tevékeny apostol” született így, kiknek nevéhez egész vidékek megelevenedése volt kapcsolható, de a várt hatás mégis elmaradt. Ami pedig ehhez hiányzott, az a püspöki jóváhagyó és támogató tekintély, a meghatalmazás súlya: „[...] ott, hol ez már megtörtént, például a kassai, székesfehérvári és részben a pécsi egyházmegyéekben [...] a kerületi képviselők száma teljes. Több ülést tartanak évenként, még pedig főpásztoruk elnöksége mellett. Megyei szervezettel és rendszabálylyal bírnak. A legégetőbb kérdéseket letárgyalják, a kölcsönös jelentéseket megteszik. Az egyes képviselők otthon saját kerületi üléseiken a társadalmi mozgalmak és a megyei szervezet határozatainak előadói, melyek fölött vitát kezdeni kötelesek és a megállapodások úgy foglalnak helyet a kerület hivatalos jegyzőkönyvében, mint más legfontosabb egyházi ügyek. A jegyzőkönyv az egyházmegyei főhatósághoz jut, melyből a főpásztor papjainak társadalmi tevékenységéről, ebben követett irányáról tudomást szerez. A hol ezen megyei szervezettség már fönnáll, a képviselők határozott, az egyházmegyei körlevélben is nyilvánosságra hozott püspöki megbízást nyertek teendőik végzésére, a kerület társadalmi mozgalmainak intézésére.”³⁴ Rögtön ezután a jelentés kiemeli a pécsi püspöknek a szövetséggel szembeni pozitív, példaértékű hozzáállását: „... trónralépésekor az Országos Szövetség megyei képviselőit, a hivatalos tisztelgéseken és formaságkon kívül fogadta, mint 'belső, meghitt' munkatársait és kijelentette, hogy papjaitól a szövetség keretében való társadalmi munkát nemcsak reméli, de határozottan várja is.”³⁵

A fentiek értelmében a pécsi püspök körlevélben tette közzé az országos szövetség pécsegyházmegyei képviselőjének szabályzatát, ügyrendjét³⁶ és megválasztott

³³ 213/1907 LC.

³⁴ Évkönyv 1905. 5.

³⁵ Évkönyv 1905. 6.

³⁶ Püspöki jóváhagyás: Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Továbbiakban: PEL I.I.a.) PEL I.I.a. 1533/1906. és PEL I.I.a. 2402/1906. (júl. 31.)

espereskerületi képviselőinek neveit.³⁷ Zichynek az egyház társadalmi szerepéről és a papság funkcióiról vallott nézeteit jól jellemzi e körlevél néhány mondata: „A lelkipásztor, kinek működése a templom és a plébánia irodán túl nem terjed, ma már nem tölti be igazán hivatását [...] Ha azonban társadalmi akciót kezd [...] akkor [a hívek – CS.N.] megmenthetők még az Egyháznak és a Hazának egyaránt!”³⁸

Az egyházmegye esperesi kerületenként megválasztott szövetségi képviselői megyei szervezetben egyesültek.³⁹ A szervezeti szabályzat értelmében a pap képviselők hivatása „az Országos Szövetség céljait képező kath. restauratio ügyét saját kerületükben minden előzetes külön megbízás nélkül képviselni hivatalából kifolyólag; a hitbuzgalmi, egyleti, szövetkezeti, szervezeti és minden más keresztény társadalmi mozgalmak élére állni, amennyiben a helyi plébános igényli, vagy legalább nem ellenzi.”⁴⁰ Mivel a kerületi képviselő a népszövetségnek is kerületi vezetője volt, a megyei szervezet az egész egyházmegye népszövetségi mozgalmát kezében tarthatta. A képviselő az egyes községeket – a társadalmi mozgalmak megindítása, vezetése és a helyi lelkipásztornak ez irányú segítség nyújtása érdekében – személyesen is felkereshette. A megyei szervezet működéséről a képviselők a koronákon beszámolókat tartottak. A nyomdai- és ügykezelési költségeire a kerületi papság fejenként 1 korona hozzájárulást fizetett, az egyéb költségeket viszont az esperesi képviselők maguk viselték.⁴¹

Az egyházmegyei képviselő 1906. szeptember 11-i gyűlésén Frey János titkár bejelentette, hogy az Országos Szövetség „mint befejezett ténnyt közölte titkárhoz intézett levelében, hogy a jövő évi (1907) kath. nagygyűlés Pécsen fog megtartatni.”⁴² A gyűlésen résztvevők nehezményezték, hogy a szervezés későn kezdődött és még az előadók nevei sincsenek meg, és kimondták, hogy a nagygyűlés minél szélesebb körű propagálása elsődleges feladat. Szükségeseznek találták továbbá, hogy két külön központi szervező bizottságot alakítsanak. Az egyik a szellemi előkészítésért, a másik a technikaiért felelt, a szervezőbizottságnak a megyei képviselő pedig hivatalból tagja volt.

A püspök az egyházmegyéjében folyó szervezkedés támogatásával párhuzamosan személyesen is kapcsolatban volt az Országos Szövetség központjával. Mivel a szövetség elnöke Zichy János volt, a pécsi püspök bátyja, erre a kapcsolatra lehetett számítani a nagygyűlés Pécsre hozatala érdekében. Ezen túl Zichy püspöknek az

³⁷ 2583/1906. LC, elnök: Streicher József paksi plébános, titkár: Frey János dr. németmároki plébános.

³⁸ 2583/1906. LC.

³⁹ Az egyházmegyei képviselő 1906. március 13-i (pécsi) szervező gyűlésén elhatározták, hogy Pécs városának külön képviselőt választanak, aki Virág Ferenc, a pécsi szeminárium spirituálisa lett. Szintén itt folyt vita a népszövetségi mozgalom terjesztésének módszereiről. A cél az volt, hogy lehetőleg minden pap legyen tagja a mozgalomnak és minden plébánián alakuljon népszövetség. Ennek érdekében a központ több nyelven is megjelentette a „Felhívás a Kath. Népszövetség szervezésére” c. kiadványát. PEL I.1.a. 1533/1906.

⁴⁰ Szabályzat 1906. 3.

⁴¹ Szabályzat 1906. 3. 6–13. pont.

⁴² PEL I.1.a. 2981/1906.

oktatásügy terén elért eredményeit is megalapozhatta a nem sokkal később miniszteri széket is betöltő rokon.⁴³

Szentiványi Károly, az országos szövetség igazgatója 1906. július 20-án értesítette Zichy püspököt, hogy a következő évi nagygyűlés programterve a napokban megy a püspöki kar elé jóváhagyásra, és ezután a szervezés elkezdődhet. Jelezte, hogy célszerű lenne már ezt megelőzően egy helyi személy kijelölése, aki kapcsolatba léphet a szintén 1907-re tervezett pécsi kiállítás szervezőivel, az esetleges ütközések elkerülése érdekében. A gyűlés időpontjának megállapítását a helyi viszonyokra bízta, mindössze annyit írt meg, hogy a központi szervezet egy őszi időpont felé szívesebben hajlik.⁴⁴

Zichynek már e levélváltást megelőzően voltak értesülései arról, hogy a püspöki kar támogatni fogja a pécsi rendezést. Wurster József c. apát kanonokot, a papnevelde igazgatóját 1907. január 27-én Rómából úgy tájékoztatta, hogy *„Bizalmas úton arról értesültem, hogy a nagymélt. és főiszteleendő magyar püspöki kar egyhangulag kegyesen méltoztatott fogadni azon tervet, hogy az orsz. kath. nagygyűlés a f. évben Pécsen tartassék.”*⁴⁵ Ennek ismeretében – és az országos szövetséggel egyeztetve – elhatározta, hogy a helyi szervezési feladatok elvégzésére két bizottságot alakít. Az egyik (központi, vagy 100-as) bizottság Pécsen, a másik vidéken készíti majd elő a rendezvényt. Az előbbi elnökének Wurstert kérte fel. Mivel a vidéki szervezés a katolikus egyesületek országos szövetségének pécsegyházmegyei képviselőjére hárult, így a másik bizottság vezetését – társelnöki pozícióban – Streicher József⁴⁶ paksi plébánosra, a megyei szervezet elnökére bízta.⁴⁷

A püspöki kar 1907. április 18-i ülésén foglalkozott röviden a pécsi nagygyűlés kérdésével, és mindössze annyit jegyzett meg, hogy *„Zichy János grófnak, a kath. egyesületek országos szövetsége elnökének a kath. nagygyűlések decentralizációjára s annak ez idén Pécsen való megtartására vonatkozó előterjesztését valamint Zichy Gyula gróf, pécsi püspöknek e gyűlésre való meghívását a tanácskozmány köszönettel tudomásul veszi.”*⁴⁸

43 Zichy János (1868–1944) ezt követően kétszer volt a vallás- és közoktatási tárca birtokosa: 1910. március 1. és 1913. február 26 között, illetve 1918. május 8. és október 31. között. L. Bölöny 1978. 302.

44 Szentiványi Károly levele Zichy Gyula püspökhöz, 1906. július 20. PEL I.1.a. 2527/1906. – A kívánt előkészítéssel és közvetítéssel a püspök dr. Igaz Béla tb. kanonokot, a püspöki iroda igazgatóját bízta meg.

45 Zichy Gyula levele Rómából Wurster József kanonokhoz, 1907. január 27. PEL I.1.a. 348/1907.

46 Streicher József 1850-ben született, 1887-től németbolyi, 1898-tól paksi plébános volt. Sematizmus 1908. 191.

47 A pécsi központi bizottság tagjának felkérték: Wajdits Gyula és Dr. Szilvek Lajos kanonokok, Virág Ferenc lelkiigazgató, Dr. Sipos István teológiai tanár, Komócsy István papneveldei igazgató, Dr. Kelemen Mihály ny. honvéd főorzsorvos, Szuly János ügyvéd, Dr. Angyal Pál jogtanár és Keresztény János gyógyszerész, Bitter Illés főgimnáziumi tanár, Romnisz Ferenc tb. kanonok, esperes. A vidéki bizottság tagjait a katolikus egyesületek országos szövetségének pécsegyházmegyei képviselője alkotta, a névsorral Dr. Frey János németmárai plébános (titkár) szolgált. PEL I.1.a. 348/1907.

48 Beke 2018. 271. (1907. április 18.)

Ezt követően megtörtént az időpont kijelölése (1907. augusztus 25-27.) és a védnöki felkérések kiküldése. Zichy János természetesen hivatalosan is felkérte testvérét, és a többi püspököt e szerep betöltésére. Levelében a nagygyűlés célját a hit megvallásában és a társadalmi haladás helyes irányairól való tanácskozásban jelölte meg. Ennek aktualitását indokolva, az esemény jelentőségét tágabb, világegyházi és nemzeti dimenzióba helyezte: *„A társadalmat felforgató törekvések hullámai egyre magassabban csapkodnak és a keresztnek velük vívott tusája a krízis hevesességével folyik, hogy egyik félnek katasztrófáját előkészítse. Nemzetek legujabb esetei a történelem örök lapjára vésték föl az igazságot, hogy az Egyház lelke halhatatlan, de a testét, melyet katolikus nemzetek és egyének alkotnak, borzasztóan megcsonkíthatják. A mi nemzetünk a katolikus társadalom ezeréves tagja, már nem sértetlen, sőt sebein a bomlás üszkei félreismerhetetlenek. Fönn a közönyösség érthetetlen kábultsága, alább a testben a roszindulatok láza emészti a nemzet erkölcsi és anyagi erejét. Ha a beteg test életerejét visszaadni akarjuk, fönn és lenn az egész társadalomba az isteni igazság világító és gyógyító áramát kell visszavezetnünk.”*⁴⁹ A pécsi püspök természetesen elfogadta a védnöki felkérést, és elismerése mellett 1000 korona támogatást is kiutalt az előkészítés költségeinek fedezésére.⁵⁰

A pécsi helyszín kiválasztásában a fent leírtakon kívül az egyházmegye történelmi hagyományai is szerepet játszhattak. A nagygyűlés megnyitó beszédeiben többször hangzott el Szent Mór örökségére való utalás, és a város kulturális hagyományainak kiemelése. Nendtvich Andor polgármester örömmel üdvözölte a nagygyűlés közönségét *„ebben a városban, a melynek multja elválaszthatatlanul van összeforrvan a magyar kereszténység megalapításával és diadalrajutásával; a melynek minden rögéhez a magyar keresztény kultúra oly sok fényes emléke fűződik. Azok a dicső emlékek, a melyek a szent István alapította ősi egyházmegyét, bold. Mór püspök s annyi jeles utódjának fényes alakjait, Nagy Lajos királyunk itt állott első egyetemét, büszkeségünket képező 900 éves székesegyházunkat körülleglik, valóban méltó keretül szolgálnak a most egybegyűlt országos katolikus nagygyűlés nemes célú tanácskozásaira.”*⁵¹ Ily módon a kereszténység meghonosításában jelentős szerepet játszó település az új alapítás, a katolikus vallásosság megújításának tervezett folyamatában szimbolikus jelentőséget kapott. A polgármester – utalva a városban éppen zajló ipari és mezőgazdasági kiállításra – hangsúlyozta, hogy a város a gazdasági előrehaladás nagy ünnepét üli éppen, de ez az anyagi haladás csak akkor lehet egészséges, ha az szilárd erkölcsi bázison, és a vallásos hit alapjain nyugszik. Ezek erősítését várta a nagygyűléstől is.

A megnyitó beszédekben emlegetett kulturális szerep hangsúlyozását szolgálta Komócsy István papneveldei aligazgatónak a Pécsi Napló hasábjain megjelent cikke is. Beszámolója szerint az egyházmegye komoly, számszerűsíthető infrastruktúrával

⁴⁹ Zichy János levele Zichy Gyulához, Budapest 1907. július 10. PEL I.1.a. 2648/1907.

⁵⁰ Zichy Gyula levele Zichy Jánoshoz, Karlsbad 1907. július 30. PEL I.1.a. 2648/1907.

⁵¹ Jegyzőkönyv 1907. 135.

rendelkezett a társadalmi munka terén, mely alkalmassá tette rendezési helyszínnek: „302 pap, 168 plébánia, 37 féle kat. jellegű társulat, egyesület, szövetkezet: 536 önálló szervezete van – 71 katolikus kör, 11 legényegylet, 2 munkásegylet, 12 ifjúsági egylet, 9 fogyasztási szövetkezet, 2 kölcsönmagtár, 3 tejszövetkezet, 1 óvodát fenntartó egyesület. Kilenc szeretházban: 58 szerzetes, 19 nőzárda, 218 zárdanő – közép és felsőoktatás, betegápolás, árvaház [...] 20 tankerület, 600 kat. tanító”⁵² A múlt örökségei és a jelen eredményei tehát egyaránt fontos, a katolikusság egészét mozgósítani képes helyszínné emelték a várost.

A pécsi nagygyűlés lefolyása

A hetedik katolikus nagygyűlés jellegét tekintve – miként ezt az eseményről készült szövetségi beszámoló is megjegyzi – különbözött az előzőektől. A különbséget a beszámolót szerkesztő szövetségi munkatársak komoly elméleti keretbe ágyazva indokolták. A leírás szerint „hetedik nagygyűlésünk a népelemek legtermészetesebb halmozásából állt. A mily arányban oszlunk meg az általános társadalomban foglalkozás, rang és értelmiség szerint, ugyanazon arányban képviseltük a magyar katolikusok tömegét a gyűlésen. [...] ezen elemekből összeállott tömeg, a kereszténység vonzó ereje alatt, egy anyagu, egy szellemű test, melyet ugyanazon életerő mozgat.” Az organikus szemlélet fogalomrendszerét használó szöveg szerint ez „a testi szervezet észreveszi a testben fellépett bajt és ezen észretevés általános érzéssé lesz a testben. A test minden ereje összeségét a baj legyőzésében. A társadalmi szervezet közérzése is azon baj vagy szükséglet körül kötődik le, a melyben legnagyobb a veszély és az elhárításnak szüksége.”⁵³ A hatodik nagygyűlésen ennek megfelelően a szociális jelleg domborodott ki, a szegénység és a munkásság problémái játszották a fő szerepet. A pécsi alkalom programja inkább a „népfelvilágosítás” kérdése körül forgott.⁵⁴ Célja a minél szélesebb körű társadalmi felvilágosítás minél hatékonyabb megvalósítását szolgáló teendők meghatározása volt.⁵⁵ Ezt a tematikát erősítette, hogy az 1905-ös belpolitikai válságot követően a koalíciós kormány oktatáspolitikája számos vitatható kérdést hozott felszínre, illetve a szociáldemokrata és radikális publicisztika is egyre élesebben kritizálta a hazai iskolarendszer állapotát

⁵² Pécsi Napló, 1907. augusztus 25. 4–5.

⁵³ Jegyzőkönyv 1907. 131.

⁵⁴ Az érdeklődésre tekintettel a közművelődési szakosztály ülését áttették a budai külvárosi katolikus kör helységéből a városháza közgyűlési termébe. Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 25. 4.

⁵⁵ Jegyzőkönyv 1907. 132. A szakosztályokban elhangzott beszédek számát összevetve a pécsi nagygyűlésen sem emelkedik ki a közművelődési szakosztály a többi közül, viszont a tematika az általános jellemzést jól tükrözi. A nyilvános ülések is többször ezt a témát érintették. Az elhangzott beszédek száma szakosztályonként a következőképpen alakult 1907 és 1912 között. Hitbuzgalmi: 6, 8, 9, 10, 14, 8. Közművelődési: 6, 7, 8, 16, 14, 8. Szociális: 12, 6, 8, 17, 20, 12. Forrás: A nagygyűlések megjelent jegyzőkönyvei (Szövetségi Értesítő 1907–1912).

és működését.⁵⁶ Mindez természetesen érintette a katolikus iskolarendeszert is, ezért a nagygyűlés szónokaiak jó része harciasabb, mozgósító jellegű retorikát alkalmazott ezek tárgyalásakor.

Az ülések beszédeiben és a helyi sajtóban is többször elhangzottak olyan kijelentések, melyek tiltakoztak az esemény politikai felhasználása ellen, azonban a politika – legalább áttételesen – minden kérdés kapcsán jelen volt. A Pécsi Közlöny tudósítója ezt így foglalta össze: *„Ez a kongresszus a katolikusok társadalmi tömörülését van hivatva előmozdítani, azoknak az eszméknek a propagálására van hivatva, amely eszmék a katolikus vallás tételeinek az életbe való átvitelét jelentik. [...] Ez a kérdés nem politikai kérdés és tiltakozunk az ellen, hogy ezt az akciót valaki politikai színezetű akciónak minősítse, vagy egyes politikai párt ebből az akcióból magának politikai tőkét kovácsolni igyekezzék! Ez tisztán vallási kérdés és a vallás elveinek az életben való megvalósításának kérdése, amely távol esik és kell, hogy távol essék a politikától!”*⁵⁷ Természetesen a felszólítás nem érthette el célját.

A rendezvény lebonyolításáért felelős központi szervezőiroda Szent István napján költözött Pécsre, és a Belvárosi Katolikus Kör biztosított számára helyet. Folytatta működését a már említett két helyi szervező bizottság is Wurster József és Streicher József irányítása alatt. Három, speciális feladatokra kijelölt albizottság is alakult. Az elszállásolásokért Kelemen Mihály ny. honvéd főtorzszorvos, az ünnepség-szervezési feladatokért Bitter Illés főgimnáziumi tanár, az egyházi ceremóniákért Vajdits Gyula kanonok vezetésével jött létre egy-egy csapat.⁵⁸ A zenei eseményekről Glatt Ignác gondoskodott. Az egyházmegye községeiben helyi személyeket bíztak meg a meghívók terjesztésével, illetve a plébániáktól vártak információkat az érkezők várható számáról. Az utóbbi alapján a résztvevő közönség létszámát nehéz megállapítani, de némi támpontot szerezhethetünk a sajtóban megjelent számokból. A nagygyűlés hivatalos jegyzőkönyvében megjelent 50 ezres létszám valószínűleg nem az egész rendezvény alatt volt jelen a városban, viszont a helyi lapok tanúsága

⁵⁶ Az 1907-es év nagy vihart kavaráó eseménye volt az október 2. és 6. között szintén Pécsen megrendezett Országos Szabadtanítási Kongresszus, melynek vitáiban az itt említett három oldal (kormányzat, egyházak, szociáldemokraták) képviselői ideológiai vitáktól sem mentesen csaptak össze. Pavlovics 2007. 46–55.

⁵⁷ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 24. 1–2. Ugyanitt a tematikai sokszínűségről: *„A fogház missió, a családnevelés, a nőkérdés, növédelmi feladatok, a családi és iskola-nevelés reformja, a tudományos és közhasznú ismeretek terjesztése, gazdasági népoktatás, népsajtó, hitel és fogyasztási, termelő és értékesítő, a bérszövetkezetek, az önálló ipar életképessége, kisipari szövetkezetek, ipari szakoktatás, tanoncotthonok, munkáslányok nevelése, alkoholizmus stb. stb. mind csak úgy hevenyében kikapva abból az óriási programmból, amely a kongresszus elvégzendő anyagát tárják elének, azt mutatják, hogy annak az akciónak, amelyet mi keresztény reneszansznak szoktunk nevezni, nagyon, nagyon sok elintézni valója van, hogyha a multak mulasztásait pótolni kívánjuk.”*

⁵⁸ Jegyzőkönyv 1907. 129–130.

szerint is az érdeklődés igen nagy volt.⁵⁹ Az előre kijelölt tömegszállások nem tudtak elég férőhelyet biztosítani, így a honvédség kellett katonai ágyakat kölcsönözzen a szervezőknek.⁶⁰ A látogatók különvonatokon, kocsikon és gyalogosan érkeztek. A kocsitáborok számára a rendőrfőkapitány a régi budai vásárteret jelölte ki. Az ott gyülekezők zárt sorokban vonulnak a két népgyűlés helyszínére, a magyarok a kiállítási sporttelepen felállított nagysátorba, a németek a budai külvárosi katolikus körbe.⁶¹ A legtöbben Somogy, Tolna és Baranya megyéből érkeztek, de vártak látogatókat a Balatonon és a Bakonyon túlról, illetve a Tiszán és a Királyhágón túlról is.⁶² A lapok előrejelzése kevésnek bizonyult, végül a vártnál jóval többen jelentek meg az első napon.⁶³

A nagyobb lélekszámban megjelent nemzetiségi érdeklődők külön-külön anyanyelvi népgyűléseken vehetett részt, a szakosztályi ülések viszont már közösek voltak. A magyar és a német népgyűlés mellett így külön horvát nyelvű szónoklatok is elhangzottak a Tornacsarnokban, a nagygyűlésre jelentkező horvátok nagy számára tekintettel.⁶⁴ A program beosztása a következőképpen alakult:

- *Augusztus 25-én:* katolikus népszövetségi gyűlések három nyelven, három helyszínen, még a megnyitó előtt; a Pécsi Keresztény Munkásegylet zászlószentelése; este körmenet, megnyitó és megalakulás.
- *Augusztus 26-án:* reggeltől szakosztályi ülések; este az első nyilvános ülés.⁶⁵

⁵⁹ A csoportosan jelentkezett résztvevőkről részleges tájékoztató: „A kath. nagygyűlésre tömeges jelentkezés mintegy hétezeröttszáz van. Részletezve a tömeges jelentkezés a következőképp oszlik meg. Dombóvár: 30. Pélmónostor 100. Szakály 32. Bonyhád 200. Nagymányok 150. Gödrei esperesi kerület 2500. Cserdi, Helesfa 100. Paks 15. Apatin 75. Egerág 180. Belye 50. Németbóly 500. Szabadszentkirály 270. Mészla 15. Ozora 13. Bükkösd 130. Döbrököz 18. Mágócs 150. Ráczváros 400. Nagynyárad 80. Kakasd 400. Alsómocsolád 85. Kővágószőlős 250. Németkeér 10. Szakcs 10. Nakk 15. Nagykőny 20. Hercegszőlős, Albertfalu, Karancs 60. Bártaszék 10. Kisdorog 50. Magyarkeszi 25. Bikal 59. Baranyavár 100. Szent István 80. Baranyalócs 60. Lapáncsa 170. Baranyavár 70. Laskafalu, Kácsfalu 500. Dárda 20. Szigetvár 250.” Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 3–4.

A nyitó napig ilyen módon bejelentkezettek száma: „Eddig jelentkezett 9700. Ehhez jön még: Nagybicsérd 250. Görcsöny 300. Magyarhertelend 80. Pécsvárad 100. Mohács és környéke 600. Összesen: 11.030. Várható még: Hosszuhetény, Püspökbogád, Pellérd, Patacs, Németi, Somogy megye, Szekszárd és Tolna felől sok jelentkező.” Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 25. 4.

⁶⁰ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 3.

⁶¹ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 3.

⁶² Pécsi Napló, 1907. augusztus 25. 1.

⁶³ „Azok a jelentések, amelyekről lapunk híradással volt koránt sem jeleztek azt az egész tömeget, amely erre a kongresszusra megjött. Egyes helyekről mint pl. Szigetvárról mintegy kétszázat jelentettek be, s mintegy hatszázán érkeztek meg. [...] A vidékieken kívül még óriási számban voltak jelen meg a pécsi hívek is, akiknek a számával együtt a résztvevőket alacsony értékeléssel is huszonötezerre tehetjük.” Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 27. 3.

⁶⁴ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 3.

⁶⁵ A három nap alatt 3 nyilvános ülés volt 3–3 szónoklattal, melyek a nagygyűlés „iránygondolatait” fogalmazták meg.

- *Augusztus 27-én:* délelőtt a második nyilvános ülés, délután pedig a határozatokat elfogadó zárt ülés, este a harmadik nyilvános ülés, végül záróünnepség és díszvacsora.

A fő programot Pécsen is folyamatosan kísérték különféle szervezetek kongresszusi, éves közgyűlései, illetve több országos szervezet megalakulása is a pécsi nagygyűléshez volt köthető.⁶⁶

A rendezvény térhasználatára jellemző volt, hogy az egész korabeli városterületen szétszórva helyezkedtek el a helyszínek. A gyűlés három napja alatt az egész várost „belakta” a nagygyűlés közönsége, és a helyi lakosság is részese lett az eseményeknek. Lenkei Lajos pécsi újságíró így emlékezett vissza a ezekre a napokra: „[...] legnagyobb eseménye volt ezen nagygyűlésnek az eucharisztikus körmenet, mely a vártemplomból indult ki és melyben a nagygyűléss összes résztvevői és a pécsi kath. hívek egyaránt nagy tömegben vettek részt a pécsi kath. jellegű intézményekkel, iskolákkal egyetemben. Olyan ünnepélyes menetet, mint ez volt, sem azelőtt, sem később nem láttunk Pécs falai között a városon végigvonulni és mély áhitat fogta el a másvallásúakat is, akik szemtanúi lehettek azon erős vallási érzület megnyilvánulásának [...] A vallás iránt való közömbösség világában nem tévesztette el hatását, amikor a Széchenyi terünkön magasrangú kegyes urak és az áhitatos nép elvegyültek, az utca kövezetén térdre borulva végezték mély áhitattal imájukat.”⁶⁷ A felvonulási helyszíneket fellobogózták, az augusztus 25-i esti körmenetre pedig kivilágították.⁶⁸ A főbb ünnepi helyszínek a belvárosban voltak. A nyitónapon a magyarok népszövetségi gyűlése a kiállítási sporttelepen, a németeké a budai külvárosi katolikus körben, a horvátoké pedig a Tornacsarnokban volt.⁶⁹ A gyűlések helyszínére kijelölt gyülekező pontokról vonultak a lobogókkal díszített menetek.⁷⁰ A nagy tömeg miatt a rendezvényeket külön biztosítani kellett, ezért az egyházmegye finanszírozásában 58 rendőr teljesített szolgálatot a három nap folyamán,⁷¹ és 4 helyen hoztak létre

⁶⁶ Ülészett például: Országos Pázmány Egyesület, Szent László Társulat. Kongresszust tartottak a keresztény szövetkezeti központ tagjai, a katolikus középiskolai tanárok, és volt növédelmi tanácskozás is.

⁶⁷ Lenkei 1922. 249.

⁶⁸ „A kath. nagygyűlést előkészítő bizottsága ez uton is fölkéri Pécs város háztulajdonosait, s lakóit, hogy a nagygyűlés tartama alatt 25., 26. és 27-én lobogódísz alkalmazni szíveskedjenek. Különösen kéri ezt a nagyobb tömegű felvonulások utvonalaín. Tehát az Indóház utcán, Scitovszky-téren, Ferenciek-utcáján, Király-utcán és Kossuth Lajos-utcán, a Széchenyi-téren, Kardos Kálmán-utcán, Rákóczy-uton, Réth-utcán, Alsó malom utcán, Szigeti országuton, Mezőszélén, Vásártéren.” Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 4.

⁶⁹ Ezeket a népgyűléseket a Katolikus Népszövetség szervezte, és szinte nagygyűlések voltak a nagygyűlésen belül. Jegyzőkönyv 1907. 133.

⁷⁰ „A magyarok három helyen gyülekeztek, a budaikülvárosi Buzatéren, a siklósikülvárosi új vásártéren és a szigeti vásártéren és innét mindannyian 1 órákor indultak impozáns sorokban. A németajkuak a budaikülvárosi Buzatéren, a szigeti- és siklói vásártéren gyülekeztek és indultak utnak, még pedig a siklói térről ¼ 2 óra, a szigeti vásártérről ½ 2 órákor.” Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 27. 1.

⁷¹ Az 58 rendőr fejenként 2 koronát kapott. A székesegyháznál rendezett ünnepségekre a püspök összesen 1250 koronát utalt ki. Wurster József levele Zichy Gyulához, Pécs 1907. szeptember 1-jén

ideiglenes mentőállomást.⁷² A pécsi keresztény munkásegylet tagjai 25-én – reggel fél nyolckor – zászlószentelést tartottak Giesswein Sándor vezetésével, melyet a budai külvárosig tartó felvonulás és a keresztényszocializmus eszméit fejtegető beszédek követtek.⁷³ Ezt és a három népgyűlést követően délután 4 órára a tömeg a székesegyházhoz vonult, ahol Várossy Gyula kalocsai érsek misézett, illetve innen indult el az eucharisztikus körmenet, melyben mintegy 50-60 ezer fő vett részt.⁷⁴ A látványos, tömegeket mozgató körmenetek a városmagot járták körül. A másnapi szakosztályi üléseknek a papképző szeminárium, a két katolikus kör és a városháza adott helyet.

A nagyszámú résztvevő mellett több egyházi és világi főméltóság is megjelent a rendezvényen, vagy táviratban üdvözölte annak munkáját. A püspöki kar képviselőjében a kalocsai érseken és a pécsi püspökön kívül ott volt Prohászka Ottokár, Boromisza Tibor és Balás Lajos megyéspüspök, illetve Batthyány Vilmos és Kránicz Kálmán felszentelt püspökök. A díszelnökségben a mozgalom számos országos és helyi támogatóját megtalálhatjuk.⁷⁵

A táviratot küldők sorából külön ki kell emelni X. Pius pápát, aki a pécsi püspök hozzá intézett levelére válaszolva üdvözölte a nagygyűlés munkáját, és kifejezte reményét ennek sikere felől. *„Miért is legkevésbé sem kételkedünk, hogy az oly gyümölcsöket terem, aminőket mi szívünk mélyéből kívánunk nem csak az összegyűlte lelkeinek a hit és a szeretet kapcsaival való szorosabb egyesítésre, hanem a célból is, hogy a katolikusok erejét szent jogaik védelmében acélozzák, s a vallás és a polgári rend legfőbb érdekeit, melyekből a népek igaz java egyedül eredhet, támogassák s védjék.”*⁷⁶

A továbbiakban nagygyűlés közművelődési szakosztályának munkáját mutatom be. Mivel annak legfontosabb jellemzője a népfelvilágosító munka volt, ezért az itt elhangzott beszédek és határozati javaslatok jól mutatják a rendezőket foglalkoztató főbb problémapontokat. A többi szakosztály és ülés eseményeit csak annyiban érintem, amennyiben ott ehhez a témához érdemi hozzászólás történt.

és a püspök válasza szeptember 3-án. PEL I.I.a. 3077/1907. A székesegyház ünnepi kivilágítására már korábban kiutalásra került – három részletben – 3000 korona a székesegyházi plébánia saját tőkéjéből. PEL I.I.a. 2384/1907.; PEL I.I.a. 2772/1907, 3050/1907.

⁷² Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 23. 4.

⁷³ Jegyzőkönyv 1907. 364.

⁷⁴ Jegyzőkönyv 1907. 133.

⁷⁵ A névsor: gr. Apponyi Géza, br. Barkóczy Sándor, gr. Batthyány Iván, gr. Benyovszky Móric, gr. Cziráky Antal, hg. Eszterházy Miklós, gr. Eszterházy Miklós Móric, gr. Eszterházy Sándor, gr. Erdődy Gyula, br. Forster Gyula, br. Gerliczy Ferenc, gr. Hunyady József, gr. Majláth Géza, gr. Majláth György, gr. Majláth József, Pallavicini Ede őrgróf, gr. Somssich Béla, gr. Zselenszky Róbert, Zsolnay Miklós, gr. Zichy Aladár, gr. Zichy Géza, gr. Zichy Nándor. Jegyzőkönyv 1907. 141.

⁷⁶ X. Pius pápa válaszirata a pécsi országos katolikus nagygyűlés nevében püspök urunk által felterjesztett hódoló feliratra, Róma, 1907. augusztus 15. PEL I.I.a. 3055/1907.

A közművelődési szakosztály munkája

A szakosztály megalakítására az első nap végén került sor. Az egyik elnök gróf Benyovszky Móric főispán, a másik dr. Mihályfi Ákos egyetemi tanár lett. Az üléseket augusztus 26-án reggeltől – a Zichy püspök által celebrált *Veni Sancte* után – tartották a városháza tanácstermében. Itt összesen 7 előadó mondott beszédet és tett határozati javaslatot. Mellettük azonban érdemes a tematikailag ide kapcsolható, de másutt elhangzott előadásokról is néhány szót ejteni. A felszólalók többsége egyházi személy, tanító vagy egyetemi oktató volt.

A szakosztályi beszédek és határozati javaslatok a katolikus önszerveződés szükségességének témáját járták körül, ennek a komplex területnek valamelyik gyakorlati oldalát érintették. Mindössze Dr. Szilvek Lajos kanonok „Dogmatizmus és szabad kutatás” címmel tartott előadása lógott ki némileg ebből a sorból. A többiek két nagyobb témakörhöz – az iskola és nevelés, illetve sajtó- és könyvtár-ügy kérdéseire – szóltak hozzá, és jutottak el a szervezett fellépés hangsúlyozásáig, illetve a szükségesnek tartott konkrét teendők megfogalmazásáig. A továbbiakban e két téma lesz a vizsgálat rendezőelve, az előadásokat nem elhangzásuk sorrendjében mutatom be.

Az iskolákról és a nevelés kérdéséről esett a szakosztályban a legtöbb szó. Az első előadó Keményfy K. Dániel⁷⁷ volt, aki a katolikus autonómia és az iskola kapcsolatáról beszélt. Megállapítása szerint az iskolai katolikus hitvallásos nevelés egyik garanciája az autonómia lenne, melynek megalkotását sürgető feladatnak tartotta. Úgy gondolta, hogy a katolikusok autonómia hiányában – a protestánsokkal ellentétben – az állam gyámsága alatt állnak, és az ebből következő elszigeteltségük miatt nem tudnak kifejteni olyan „*intenzív erőt, melyet a jelenkor igényeinek megfelelő katolikus iskola-politika követel.*”⁷⁸ A cél szerinte az lenne, hogy az autonómia megalkotása révén az egész katolikus társadalom kezébe kerüljön a katolikus iskolák ügye, azokat ne csak a papság, hanem a világiak is magukénak tekintsék. Kifejtette, hogy az autonómia felkeltené az iskolák iránti nagyobb érdeklődést, az iskolákat pedig önállóbb jogok birtokába juttatná, hatásosabb védelemben részesíthetné őket, továbbá biztosítaná az egységes irányítást, tanmenetet és versenyképességet. Az intézmények anyagi fenntartását is az autonómiától várta, illetve elsősorban a kezelésébe kerülő vallás- és tanulmányi alaptól, másrészt az „önadóztatástól”, ugyanis – mint mondta – „*az ember szívesebben áldoz arra, a mihez hozzászólása van és érdeke köti.*”⁷⁹ Ezt egészíthetnék ki a nagyobb egyházi javadalmak önkéntes felajánlásai, hitelfelvéte-

⁷⁷ Keményfy K. Dániel (1866–1935) Szent Ferenc-rendi áldozópap, 1896-tól az érseki tanítóképző tanára, 1907-től prímási könyvtárnok, 1912-től vízivárosi plébános. Viczián 2001a. 480–481.

⁷⁸ Jegyzőkönyv 1907. 200.

⁷⁹ Jegyzőkönyv 1907. 204.

lei. Ennek érdekében javasolta egy katolikus autonómiai jelzaloghitelintézet és egy katolikus iskolaegyesület megalapítását is. Mindezek figyelembevételével ellenezte az iskolák állami segélyezését, mivel azok önállósága ez által jelentősen korlátozódik. Határozati javaslatában végül a katolikus autonómia mielőbbi megalkotásának támogatását kérte (a főkegyúri jog és a hierarchikus egyházi alkotmány tiszteletben tartása mellett), mivel ebben látta a katolikus iskolák fennmaradásának biztosítékát. Javasolta továbbá, hogy a városokban és a nagyobb községekben „autonómikus helyi bizottságok” alakuljanak a megvalósítás társadalmi előkészítése érdekében.⁸⁰

A következő előadó Dr. Kovács János, a nagyváradi felső kereskedelmi iskola igazgatója volt. Hosszú beszédében a családi és iskolai nevelés szükséges reformját vázolta. A materialista világnézet, a vallástalanság és a közömbösség egyre szélesebb körű terjedését az előadó szerint a család és az iskola feltartóztassa, ebben látta sürgető feladataikat: „[...] az élet nem játék, üres mulatságok és szórakozások színtere, hanem erős küzdelem és szakadatlan harc a népek óriási és kérlelhetetlen versenyében [...] a jelenkori ütközetek nem a harcztereken mennek végbe, hanem művelődési és gazdasági téren.”⁸¹ Mint mondta, erre kell a nevelésnek felkészítenie az embert, az ifjúságot, először családi körben, később pedig az iskolában: „Neveljük fiainkat erős, bátor és önálló egyénekké, jellemben szilárd, erkölcsösségben és becsületességben sziklaerős, egyéni és vallásos meggyőződésben állhatatos, a vallás gyakorlásában nyílt, buzgó és tüzes férfiakká. Szoktassuk őket jó korán rendre, fegyelmezettségre, munkaszeretetre, felelősség- és kötelességérzetre, erélyre és kitartásra és a mi mindeme nemes tulajdonságok megindítója: akarni tudásra.”⁸² Nagy szerepet szánt ebben a – sok szempontból reformokra szoruló – középiskolai oktatásnak. Ezeknek is – mint mondta – jobban figyelembe kellene venniük a modern élet kívánalmait, a memória helyett a tanulók megfigyelő-, ítélő-, és gondolkodóképességet kellene fejleszteniük, illetve a nevelésnek az oktatás mellett nagyobb szerepet kellene kapnia.⁸³ Az utóbbira ugyanis a szülőknek egyre kevesebb idejük marad a sok elfoglaltság és az ezzel járó idegi kimerültség miatt, ezért javasolta, hogy erre fokozottan figyeljenek az iskolákban. A kifejezetten ezért alapított városi katolikus internátusokat és konviktusokat azonban több ok miatt nem tartotta megfelelőnek. A legfontosabb problémájukat pont abban látta, hogy a városokban jöttek létre. Helyettük az angol minta alapján kialakítható vidéki nevelő-otthonokat tartotta alkalmasnak, melyek bemutatása után megállapította, hogy ez „megvalósítani igyekszik mindazt, a mit napjainkban a gyakorlati élet, a szociológiai irány, a való élet kívánalmaival számoló pedagógia hirdet és követel [...] a tanítás és a nevelés ne legyen tömegnevelés és

⁸⁰ Jegyzőkönyv 1907. 204–205.

⁸¹ Jegyzőkönyv 1907. 207.

⁸² Jegyzőkönyv 1907. 208.

⁸³ Jegyzőkönyv 1907. 210–212.

tömegtanítás, hanem vegye tekintetbe a tanuló egyéniségét. Ismerjük meg a gyermeket!”⁸⁴ Az előadó konkrét határozati javaslatot végül nem terjesztett be.

Az iskolák kérdéséhez kapcsolódott Dr. gróf Csáky Adorjának – a kassai egyházmegye tanulmányi főnökének – beszéde is, aki a nagygyűlés előkészítő-bizottságának megbízásából „Diákkörök” címmel készült fel. A felkérésnek örömmel tett eleget, mivel úgy vélte, hogy „a társadalom megmentésének egyik legcélszerűbb eszköze az új társadalom helyes kinevelésében rejlik.”⁸⁵ A fiatalok családi és iskolai nevelése még nem elegendő – mondta az előadó –, mert az ifjúság nagy részében nyers, az anyagiasságot hangsúlyozó eszmékkel találkozunk. A megoldás azonban szerint adta magát: „A mai világban, az átalakulás nagy korszakában, a mikor a szervezésen alapul a hatalom, a mikor mindenki szervezkedik a nagy csata eredményes megvívására, szervezkednünk kell nekünk is, szervezni kell az ifjúságot, mert ebben az erő.”⁸⁶ Bár a szerző elmondta, hogy az utóbbi időben a diákkörök szervezése hazánkban is szaporodni kezdett, és számuk elérte a 90-et, melyek között vannak általános egyesületek, szakegyletek, segélyegyletek és sportkörök is, de a működésük koránt sem mondható kielégítőnek. Ennek okai többek között – állapította meg – az ösztönzés hiányában, a pénztelenségben és a rövid ideig tartó fellángolásokban keresendők. Megoldást abban látott, hogy a szervezést társadalmi mozgalommá kellene fejleszteni, és támogatókat kellene ehhez szerezni. Mintának a Szent Imre Köröket hozta fel, melyek az 1888 óta eltelt 19 évben kiválóan beváltak Budapesten, és újabbak alakultak Kassán, illetve Kolozsváron is. Ezek rövid bemutatása után a nagygyűléstől is azt kérte, hogy „mindama fontos anyghoz, melyet felölel, csatolja az igazi diákkör, a Szent-Imre-kör istápolásának és fejlesztésének kérdését is és hasson oda, hogy azok mentől nagyobb számban felállítatván, kellő erkölcsi és anyagi támogatásban részesüljenek.”⁸⁷

Még egy előadó érintette a nevelés kérését. Dr. Kerékgyártó Árpád⁸⁸ az internátusok vallásos jellegéről érkezett. Az intézeti nevelésnek ez a formája a korszakban reneszánszát kezdte élni, sorra alakultak a városi bentlakásos iskolák. Kerékgyártó szerint a család nevelő szerepét – a növekvő számú tönkrement házasság miatt – sok esetben az internátusoknak kellene pótolniuk. Azokban a felügyelet passzív feladata mellett nagyobb jelentőséget tulajdonított az aktív nevelés szerepének. Ezért kiemelte, hogy az internátus szellemének milyensége elsőrendű szempont kell legyen, és

⁸⁴ Jegyzőkönyv 1907. 216.

⁸⁵ Jegyzőkönyv 1907. 226.

⁸⁶ Jegyzőkönyv 1907. 227.

⁸⁷ Jegyzőkönyv 1907. 233.

⁸⁸ Kerékgyártó Árpád (1883–1965) diákvezér, az egyetemi keresztmozgalom vezéralakja. 1905-ben Kiskunfélegyházán gimnáziumi tanár, 1906-ban az erzsébetvárosi állami internátus felügyelő tanára, 1907-től a Bp. III. ker. (Árpád) állami gimnázium rendes tanára, később igazgatója lett. A két világháború között az Actio Catholica budapesti sajtóosztályának elnöke, és a Katolikus Főigazgatóság tanügyi főtanácsosa volt. Viczián 2001b. 541.

a hazafias, erkölcsi és nemzeti jelleg mellett elsődlegesnek tartotta a vallásos alapok lerakását. Ugyanis például „a haza fogalma is teljesen üres, ha a vallást eldobjuk, a vallást, mely az isteni tekintélyt állítja az állam alapjául [...] a határozott vallást nélkülöző erkölcsi alap ugyanaz, mely már az iskolák nagy részét is meghódította. [...] A vallásos nevelés nem lehet nem hazafias, hiszen a vallás követeli a hazaszeretetet. A vallásos nevelés nem lehet erkölcs-telen, hiszen a vallás és erkölcs ikertestvérek, egymástól elválasztva el sem képzelhetők.”⁸⁹ Előadásának második felében a nem vallásos internátusokat vette számba, és vizsgálta az oda beíratott hallgatók felekezeti megoszlását is. Végül arra a következtetésre jutott, hogy ezek az intézmények káros hatással vannak az oda járó katolikus diákokra, és ezért kérte, hogy a szakosztály mondja ki, hogy „csakis a határozottan kat. színezetű internátust tartja alkalmasnak magyar hazánk rekrisztianizálásához szükséges vallásos és hazafias nemzedék képzésére, és az ilyenek létesítését szükségesnek tartja, a meglévőket munkájában szívvel-lélekkel támogatja.”⁹⁰ Kerékgyártó előadása után rövid összefoglalás hangzott el a gazdasági népoktatás helyzetéről, de az alaposabb kifejtéstől az előadó tartózkodott.

A szakosztályban megtárgyalt másik fontos kérdéscsoport a katolikus sajtó- és könyvtár-ügy helyzete volt. Az utóbbi ebben a szakosztályban volt téma, a sajtó kérdése viszont más szakosztály ülésén és a nyilvános ülések szónoklataiban is előkerült. Először a könyvtárakat érintő javaslattal foglalkozok.

Wohlmuth Ernő nagyon konkrét és szisztematikusan felépített elképzelést vázolt fel. Mivel a kultúra és a közműveltség javítására a legfontosabb eszköznek a könyvet tekintette, ezért abból indult ki, hogy az iskola és a templom mellett a könyvtár a harmadik legfontosabb tényező, amely befolyásolja a társadalmi állapotokat. A modern életben való eligazodás szükséglete a művelődést hatalmi tényezővé tették – mondta a szerző –, így a legfontosabb cél a minél szélesebb körű népműveltség megvalósítása kell legyen. „Ezt a műveltséget kell szétárasztanunk a társadalom minden rétegébe, felülről lefelé minden fokozaton keresztül. [...] a tömegek szellemi mintájának emelésére mi sem alkalmas annyira, mint a népkönyvtár.”⁹¹ A könyvtár tehát szociális faktor és harci eszköz is egyben, melynek ingyenesen kell a társadalom rendelkezésére állnia, mert csak így tudja betölteni küldetését, a műveltség szétárasztását.

Az előadó abból indult ki, hogy a katolikus megújulás nem lehet teljes a katolikus népkönyvtárak országos hálózatának megalapítása nélkül. Ennek a hálózatnak több szintjét írta le: 1. Létre kell hozni egy katolikus központi könyvtárat, melynek gyűjtőköre minden tudományterületet felölel, szépirodalmi műveket viszont nem tartának benne. A könyvvállomány összegyűjtését az egyházi és magánkönyvtárak duplum példányainak felajánlásaiból kívánta megoldani, melyet tudósok könyvhagyatékaik, kiadók és szerzők ajándékai egészítettek volna ki. 2. Fel kell állítani

⁸⁹ Jegyzőkönyv 1907. 236–237.

⁹⁰ Jegyzőkönyv 1907. 240.

⁹¹ Jegyzőkönyv 1907. 242.

az egyházmegyei központokban egyházmegyei népkönyvtárakat, melyek vándorkönyvtári jelleggel – a papság és a tanítók segítségével – láthatják el a könyvtár nélküli helyiségeket.⁹² 3. Lehetőség szerint minden plébánián alakuljanak katolikus népkönyvtárak, a vidék speciális igényeinek figyelembe vételével. 4. Minden fokoza-
tú iskola, de legfőképpen a népiskolák mellett, kaszárnnyakban, kórházakban, üdülő-
helyeken, fogházakban és leginkább az ipari és gyári munkástelepeken létesüljenek
könyvtárak. 5. Az egyesületek könyvtárainak támogatását is javasolta.

Mivel egy ilyen országos hálózat kiépítése nem működhet központi irányítás nélkül, ezért a Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége és a Katolikus Népszövetség a legalkalmasabb a mozgalom elindítására és felfuttatására – alapította meg végül Wohlmuth. Szükségnek látta továbbá egy katolikus könyvtárjegyzék összeállítását is.

A nyilvános közkönyvtárak létesítését azonban önmagában még nem tartotta elegendőnek. Mint mondta, a társadalom teljes eszmei „elárasztása” csak úgy lehet sikeres, ha a magánkönyvtárak is minél szélesebb körben elterjednek, és azokat a megfelelő kötetekből állítják össze. „[...] *korunk hatalmas szociális háborúja elsősorban ezen a ponton fog eldőlni: ki bírja mennél hamarabb és mennél teljesebben ellátni a népet olvasmányokkal.*”⁹³ E miatt a Szent István Társulat szerkesztésében megjelenő népiratokakat nagyon jó kezdeményezésnek tartotta az előadó. Végezetül a következőképpen foglalta össze a megoldáshoz vezető utat: „*E téren rendkívül sok teendő vár a katolikus társadalom tevékenységére, Intézményekre van szükségünk, mert egy csöpp intézmény többet ér a jóindulatú frázisok egész tengerénél. [...] az egyedül eredményes szociálpolitika az, mely rávezeti a népet az önművelésre.*”⁹⁴

Dr. Vass József⁹⁵ előadása a katolikus népsajtó kérdéséről nem ebben a szakosztályban, hanem a Pázmány-egyesület ülésén hangzott el, de témája miatt a nagygyűlés jegyzőkönyvének szerkesztői is a szakosztály anyagában helyezték el a róla készült beszámolót. A sajtó világhatalmi szerepére hivatkozva az ügyben terjesztett be határozati javaslatot, hogy miként „*lehet egyetlen, sorvadásban szenvedő, végvonagló katolikus krajczáros ujságunkat az egész országba szétvinni és a nép legszélesebb rétegeibe belegyökereztetni.*”⁹⁶ Megállapította, hogy a katolikus sajtó mindössze néhány, nem igazán versenyképes kiadvánnyal van jelen az olvasóközönség körében. Számításai

⁹² „Mi nem szórakoztató intézményeket kívánunk a népkönyvtárakban, hanem hadi arsenálokat, honnan felszerelhesük népünket a tudás, az ismeret, a fölvilágosodás, a műveltség legyőzhetetlen fegyvereivel.” Jegyzőkönyv 1907. 244.

⁹³ Jegyzőkönyv 1907. 245.

⁹⁴ Jegyzőkönyv 1907. 246.

⁹⁵ Vass József (1877–1930): kalocsai nagyprépost, egyetemi tanár, miniszter. Rómában végezte teológiai tanulmányait. Plébános, később hittanár és újságíró. 1911-ben a Szent Imre Kollégium igazgatója. 1920. augusztus 17-től 1921. április 14-ig közéleti, 1920. december 16-tól 1922. június 16-ig választás- és közoktatásiügyi miniszter a Teleki-, illetve a Bethlen-kormányban. Takács 2009. 845.

⁹⁶ Jegyzőkönyv 1907. 246.

szerint a budapesti Új Lap is mindössze 25.000 példányban jelenik meg, ezért legfeljebb 70-80 ezer olvasója lehet. Ezzel szemben a konkurens lapok – például a szociáldemokratáké – a napi 150 ezer példányt is elérhetik. Szükségesnek látta, hogy a katolikus népsajtó is el tudja érni a százezres példányszámot. Ehhez – jegyezte meg – lapkiadási stratégiára van szükség. Egy konkrét kísérletről már be is számolt a gyűlés résztvevőinek. Székesfehérváron az Új Lap eladási statisztikája 120-130-as eladott példányszámokat mutatott, amikor a budapesti központi lap mellett elindították annak székesfehérvári mellékletét. Az „árukapcsolásnak” köszönhetően az eladások megnövekedtek, és elérték a napi 2.000, ünnepnap 3.000-3.500 példányt. A példányszámok növelése pedig – a modern nyomdatechnikának köszönhetően – a lap árában is jelentkezett, olcsóbban tudták árusítani. Mivel azonban a helyi mellékletek kiadása is költséges, ezért a szükséges forrásokat első körben felajánlásokból javasolta fedezni, amíg e lapok hirdetői köre ki nem alakul. Ezért szükségesnek tartotta határozati javaslatba foglalni, hogy *„alakíttassék meg [...] az összes püspöki és nagyobb városokban az Új Lap helyi melléklete és árusíttassék együtt a budapesti Új Lappal, mint krajczáross ujság.”*⁹⁷ Ez mellett azonban Vass egy további problémát is felvetett. Véleménye szerint a nyomdász szakszervezetek 90%-a szociáldemokrata befolyás alatt működött, így *„megtörténik gyakran az, hogy a kultur-haladás technikai munkásai, a gondolatok betűbábái visszadobják a nekik nem tetsző kéziratot [...]”*⁹⁸ Ezért azt javasolta, hogy *„gyűjtessenek össze szövetségbe az egyházmegyei nyomdák és a keresztény érzelmű nyomdatulajdonosok, és mondassék ki az alaptörvény, hogy a szövetség nyomdáiban demokrata szervezett munkás alkalmazást nem nyerhet.”*⁹⁹ A javaslatok megvalósításával a Katolikus Egyesületek Országos Szövetségét vagy annak egy szűkebb bizottságát kívánta megbízni.

A sajtó ügyét és szervezésének lehetőségeit tárgyalta a nagygyűlés egyik legalaposabban kidolgozott előadása is. Gergely József a hitbuzgalmi és karitatív szakosztály második előadójaként a katolikus sajtópártolás országos szervezetének kialakítására tett javaslatot. Előadásának nagy részét a külföldi – főként német és osztrák – minták és folyamatok alapos ismertetése tette ki. Elmondta, hogy a helyszínen tanulmányozta a német sajtóviszonyokat és a Pius-Verein sajtóirodájának működését, melyekkel összevetve a magyar viszonyokat, lehetőséget lát a magyar sajtópártolás megerősítésére. Külön kiemelte a terjesztéssel kapcsolatos nehézségeket és a katolikus terjesztői hálózat kiépítésének szükségességét. Anélkül, hogy fejtegetéseit hosszan bemutatnánk, csak a javasolt teendőket foglaljuk össze saját szavaival:

⁹⁷ Jegyzőkönyv 1907. 249. A javaslat hatására Pécsen is életre hívták *Az Új Lap Pécsi Melléklete* című napilapot, mely 1907. novembere és 1908. júliusa között működött, majd *Pécsi Ujlap* néven egészen 1919-ig fennállt. Surján 1992. 379.

⁹⁸ Jegyzőkönyv 1907. 248.

⁹⁹ Jegyzőkönyv 1907. 249.

„[...] múlhatatlanul szükségesnek találja egy egyesületileg jól szervezett katolikus sajtó-támogató és terjesztő intézménynek sürgös létesítését; valamint a katolikus sajtó- és védőirodának további kiépítését, továbbá az országos templomi sajtó-vasárnap behozatalának illetékes helyeken való kezdeményezését; végül a tervszerű katolikus- és könyvterjesztésnek (kolportage) meghonosítását.”¹⁰⁰

Az iskola és a sajtó kérdései valamilyen mértékben mindegyik szakosztályban helyet kaptak, és fontos szerepük volt a nagygyűléssel párhuzamosan zajló egyesületek, szervezetek közgyűlésein is.¹⁰¹ A népszövetségi gyűléseken, a nyilvános üléseken egyaránt szó esett e két szféra általános helyzetéről és a fontosnak tartott szakkérdésekről egyaránt. A nagygyűlés keretében tartotta előkészítő alakuló ülését a katolikus középiskolai tanárok egyesülete is.¹⁰²

A nagygyűlés lezárása

A három napos programsorozat lezárásra a vártemplom környékén került sor. A befejezés jelképesen magába sűrítette a nemzetállam építésének néhány lényeges momentumát, és a Várossy Gyula záróbeszédében mondtak itt szimbolikus kifejeződést nyertek. Az érsek kifejtette, hogy „Egyház és állam az isteni gondviselés rendszerében elválaszthatatlan fogalmak. Mindkettő isteni intézmény, arra lévén rendelve, hogy az emberiség javát előmozdítsák. [...] ámdé az egymásnak nyújtott erkölcsi és anyagi támogatás jótéteménye korántsem egyenlő értékű. Míg ugyanis az egyház – bár mindenkor örömmel és hálával fogadja az állam jóakarátú szövetségét és támogatását – ennek segítségével nélkül, sőt üldözése ellenére is tud élni és virágozni [...] addig az egyháztól elszakadt, vallástalan államok a lassú, de föltartóztathatatlan pusztulás áldozatává lesznek. [...] Kétségtelen tehát, hogy a kik az államnak az egyháztól a legújabb francia minta szerint való teljes elválasztásán fáradoznak, vagyis azt

¹⁰⁰ Jegyzőkönyv 1907. 179.

¹⁰¹ A hitbuzgalmi-karitatív szakosztályban Blandl György az iparostanoncok hitoktatásáról beszélt (Jegyzőkönyv 1907. 191–196.), a szociális szakosztályban Szentiványi Károly OKSZ-igazgató tartott előadást „Mit tehetünk a szakoktatás terén?” címmel (Jegyzőkönyv 1907. 273–279.), és ugyanitt hangzott el előadás a tanoncotthonok vezetésének (Jegyzőkönyv 280–290.), a gyári munkások leányainak háztartási képzése (Jegyzőkönyv 1907. 290–294.) témáiban. Az 1907. augusztus 26-án délelőtt tartott növédelmi kongresszuson Wüszner Henrikné a cselédnevelés kérdéséről beszélt (Jegyzőkönyv 1907. 324–331.). Ugyanekkor tartották az Országos Pázmány Egyesület, a Szent László Társulat, A Magyar Keresztény Iskolatestvérek Képzőegyesületének közgyűlését is (Jegyzőkönyv 1907. 336–345.). A második napon tartott első nyilvános ülésen Túri Béla a sajtószabadságról beszélt (Jegyzőkönyv 1907. 387–396.), a záró nap délelőtti tartott második nyilvános ülésen pedig Csernoch János „Az egyház nevelési joga” (Jegyzőkönyv 1907. 396–406.), Görcsöni Dénes „Népfelvilágosítási feladataink” (Jegyzőkönyv 1907. 406–415.) címen érkezett. Augusztus 27-én este 5 órakor, a harmadik nyilvános ülésen Prohászka Ottokár püspök mondott nagy hatású beszédet a kereszténység kutúrfeladatairól (Jegyzőkönyv 1907. 431–437.).

¹⁰² Jegyzőkönyv 1907. 365–366.

*vallástalanná, istennélkülivé tenni törekсенek, nem annyira az egyháznak, mint inkább az államnak és a társadalomnak tesznek igen rossz szolgálatot [...] A mely állam vagy társadalmi párt a szekularizáció lejtőjére lép, mind lejjebb csúszik a teljes anarchizmus felé és magával rántja az örvénybe az emberi kultúra és társadalmi jólét legbecesebb kincseit is.*¹⁰³

A nemzetállam kiépítésének folamatában tehát az egyház és az állam egyaránt egymás támaszát jelenti. Egy kettős folyamat retorikai és képi elemei jelennek meg a beszéd és a zárócerémónia eseményeiben. Egyfelől a nemzetállam létrehozása közben az állam igyekszik magát szakralizálni, másrésztől az egyház egyre erőteljesebben hangsúlyozza a nemzetállam kiépítésében betöltött szerepét.¹⁰⁴ Ezen a ponton a dolgozat elején vázolt „alkalmazkodás és megőrzés” kívánalma újra találkozott. Az államnak és az egyháznak a megújulásban való egymásra utaltsága és az egyház hagyományokat megőrző szerepének nyomatékosítása történt meg.

A konkrét példában a pécsi nagygyűlés közönségének menete a pécsi sétatérre érkezett. A székesegyházban Prohászka Ottokár hálaadó istentiszteletet tartott, melyet a templom előtti téren a pécsi dalárda hangversenye követett. A székesegyház tornyából tárogató szólt, miközben kigyulladnak a tornyok fényei. Először a nemzetet jelképező vörös-fehér-zöld színben világította meg őket Reeh György pirotechnikája, majd a fények kék-sárga-fehér színekre váltottak, egyszerre jelképezve az egyházat és a rendező várost.¹⁰⁵ A látványt a pápai himnusz dallamai kísérték. Utoljára gyulladtak ki egy magasban lángoló kereszten a „Krisztus Győz!” felirat betűi. „A betűk égtek, égtek ott a magasban és mire kialudtak, a sok ezer ünneplő szívben izzóvá lett azoknak nyoma” – zárta le a nagygyűlés eseményeinek összefoglalását a szerkesztő.¹⁰⁶ Az egybegyűlték utoljára a Rákóczi-indulót hallgatták meg.¹⁰⁷

Befejezés

A pécsi katolikus nagygyűlés munkáját az 1907. augusztus 27-én délután tartott zárt ülés foglalta össze, és itt történt meg a határozati javaslatok fölötti szavazás is. Mattyasovszky Lajos szövetségi alelnök vezetésével a szavazásra jogosult tagok a közművelődési szakosztály határozatait változtatások nélkül elfogadták. Ezek nagy része deklaratív jellegű volt, nem kívántak konkrét szervező munkát, de a teendők irányait igyekeztek kijelölni. A pécsi nagygyűléshez köthető konkrét eredmény az országos sajtóegyesület szervezésének előkészítését végző bizottság felállítása, illetve

¹⁰³ Jegyzőkönyv 1907. 443–446.

¹⁰⁴ A folyamathoz I. Wessel 2006. kötet tanulmányait.

¹⁰⁵ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 29. 2.

¹⁰⁶ Jegyzőkönyv 1907. 447.

¹⁰⁷ Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 29. 2.

a katolikus középiskolai tanárok országos mozgalmának elindulása volt. A kialakuló katolikus népszövetségi mozgalom is 1907 után kapott nagyobb lendületet.

A határozatok „végrehajtásáért” az Országos Katolikus Szövetség volt felelős. Ennek tagjai és vezetői igyekeztek kihasználni sokoldalú – egyházi és világi – társadalmi kapcsolatrendszerüket, pozíciójukat annak érdekében, hogy a megfogalmazott célok minél hatékonyabban megvalósulhassanak. A püspöki kar és az egyes püspökök, a lelkeskedő papság, a Szent István Társulat, az országban működő katolikus egyesületek megkeresése mellett a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal, az egyes városok közgyűléseivel és egyéb világi szervezetekkel ily módon kiépített kapcsolat fontos volt az érdekérvényesítés szempontjából. Eredményeik egy részét az 1907-től megjelenő hivatalos lapjukban, a Szövetégi Értesítőben tették közzé, de tevékenységük jó lecsapódási pontját jelentik az egyházmegyéekben kiadott püspöki körlevelek is.

A nagygyűlések a hazai katolikus társadalom kiemelt közéleti eseményei voltak, melyekre eddig a történetírás kevés figyelmet fordított. Szerepük a mozgósítás, az összefűzés mellett az identitásképzésben ragadható meg. Ezeken az egyházi és világi katolikusok közösen tanácskoztak a legfontosabbnak ítélt problémákról és hoztak róluk jogi kötelező erővel nem bíró, deklaratív határozatokat. Ebből a szempontból a katolikus autonómia hiányát is valamennyire pótolni próbálta a nagygyűlések sora.¹⁰⁸ Bizonyos szempontból úgy is értelmezhetők az itt felmerült javaslatok, mint egy versenyképes katolikus „különtársadalom” létrehozásának kísérlete, válaszolva a különféle ideológiai (liberális, radikális és konzervatív) és szakpolitikai kihívásokra. A dolgozat elején elmített deffenzív egyházi pozícióból következően sokan ebben látták a megmaradás, és a kimozdulás lehetőségét.

Források

Levéltári források

PEL I.I.a = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Hivatal (I.I.), Egyházkormányzati iratok (a.)

PEL I.I.f.I. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Hivatal (I.I.), Körlevelek és sematizmusok (f.), Körlevelek (I.) – Hivatkozása a továbbiakban: szám/év LC.

Nyomtatott források

Alapszabály-tervezet 1869 = Alapszabály tervezet a katolikus nagygyűlés szervezésére Magyarországon. Pest, 1869.

¹⁰⁸ Gergely 1999. 128.

- Beke 2018 = Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között. Budapest, 2018.
- Évkönyv 1905 = A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének Évkönyve, 1905. Budapest, 1906.
- Gyürky 1896 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyarországi katolikus egyesületek első országos kongresszusa. Budapest, 1896.
- Gyürky 1900 = Gyürky Ödön (szerk.): A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. Budapest, 1900.
- Jegyzőkönyv 1907 = Hetedik Katolikus Nagygyűlés Évkönyve. Kiadja az Országos Katolikus Szövetség. Szövetségi Értesítő I. (1907). Budapest, 1907.
- Pécsi Katolikus Kör 1894 = A „Pécsi Katolikus Kör” alapszabályai. Pécs, 1894.
- Sematizmus 1908 = Schematismus Cleri Dioecesis Quinque-ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMVIII. Quinque-ecclesiensis, 1908.
- Szabályzat 1906 = A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége Pécs-egyházmegyei Képviselőtanács Szervezeti Szabályzata és Ügyrendje. Mohács, 1906.

Sajtó

Pécsi Közlöny
Pécsi Napló
Szövetségi Értesítő (1907–1912)

Szakirodalom

- Adriányi 2000 = Adriányi Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. Vigília 65. (2000:10), 739–746.
- Böhlöny 1978 = Böhlöny József: Magyarország kormányai 1848–1975. Budapest, 1978.
- Chadwick 1998 = Chadwick, Owen: A History of the Popes 1830–1914. Oxford, 1998.
- Denzinger – Hünermann 2004 = Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Budapest, 2004.
- Gergely 1999 = Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1999.
- Goják – Tomka 1993 = Goják János – Tomka Miklós (szerk.): Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Budapest, 1993.
- Hermann 1973 = Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.)

- Klestenitz 2012 = Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Székesfehérvár, 2012. 114–131.
- Lenkei 1922 = Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922.
- Mondin 2001 = Mondin, Battista: Pápák enciklopédiája. Budapest, 2001.
- Nyisztor 1962 = Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása. Bécs, 1962.
- Pavlovics 2007 = Pavlovics Attila: Országos Szabad Tanítási Kongresszus Pécssett. Pécsi Szemle 10. (2007:nyár), 46–55.
- Radnóti 2007 = Radnóti Ilona: Az 1907. évi Országos Kiállítás és Vásár. Pécsi Szemle 10. (2007:ősz), 13–33.
- Salacz 1974 = Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, 1974.
- Surján 1992 = Surján Miklós (szerk.): Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984. Pécs, 1992.
- Szántó 1988 = Szántó Konrád OFM: A Katolikus Egyház története. II. kötet. Budapest, 1988.
- Szinnyei 1896 = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet (Gyalai-Hyrtl.) Budapest, 1896.
- Szögi 1992 = Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.) Egyházak a változó világban. Esztergom, 1992. 509–512.
- Takács 2009 = Takács Emma: Vass József. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon XIV. kötet (Titel–Veszk). Budapest, 2009. 845.
- Tengely – Kovács 2008 = Tengely Adrienn – Kovács Zoltán: A millenniumtól a szerb megszállás végéig. In: Sümegi József (szerk.): A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Pécs, 2008. 164–176.
- Viczián 2001a = Viczián János: Keményfy K. Dániel. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet (Kaán–Kiz). Budapest, 2001. 480–481.
- Viczián 2001b = Viczián János: Kerékgyártó Árpád. In: Viczián János: Keményfy K. Dániel. In: Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet (Kaán–Kiz). Budapest, 2001. 541.
- Wessel 2006 = Wessel, Martin Schulze (Hrsg.): Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa. Stuttgart, 2006. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 27.)

A tanulmányok megjelenésének eredeti helye

I. EGYHÁZTÖRTÉNET – HELYBEN

A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója. 1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiban. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. A veszprémi Szaléziánumban 2019. március 21-én és augusztus 29-én rendezett konferenciák előadásai. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2020. 9–41.

A világháborús összeomlás és a forradalmak Pakson a pécsi egyházmegyei források tükrében (1918–1920). In: Fazekas Ferenc (szerk.): Paksi Múzeumi Füzetek. Paks, 2019. 53–92.

A Pécs-székesegyházi és a Pécs-belvárosi plébániák a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): A pécsi ruszisztika szolgálatában: Bebesi György 60 éves. PTE BTK Történettudományi Intézet – Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, Pécs, 2018. 83–93.

A alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921). In: Balatonyi Judit – Balikó Fanni – Barabás Gábor – Böhm Gábor – Kovács Veronika – Pohárnok Melinda (szerk.): Mesterek és Tanítványok 3. Tanulmányok a bölcsészet- és társadalomtudományok területéről. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Diákköri Tanács, Pécs, 2023. 164–175.

A püspök, az apostoli kormányzó és a pécsi püspökség elszakított plébániái 1921–1923 között. In: Weber Adrienn – Csibi Norbert (szerk.): Pécs-Baranya évszázadai 2. Csorba Győző Könyvtár – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2023. 33–55.

A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége. A Pécsi Egyházmegye példáján 1905–1918 között. In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. 65–84.

II. EGYHÁZ, TÁRSADALOM, ISKOLA

A Pécsi Jogliceum és a Püspöki Szeminárium fejlődése 1850 és 1923 között. In: Szögi László – Csibi, Norbert: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1850–1923. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs, 2023. 7–24.

A Pécsi Püspöki Jogakadémia és hallgatói a dualizmus korában. In: Kaposi Zoltán – Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 20. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2009. 173–212.

A papság rekrutációja a pécsi egyházmegyében a 19. század második felében. A pécsi püspöki szeminárium és hallgatói (1870–1914). In: Csibi Norbert – Forgó András – Gőzsy Zoltán (szerk.): Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században. META Egyesület, Pécs, 2021. 287–302.

Mozgástér és meghatározottság. A felekezeti iskolaügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében. In: Sipos Norbert – Gunszt Dóra (szerk.): Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2012. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 2012. 64–80.

III. KATOLIKUS KÖZÉLET, NAGYGYŰLÉSEK, TÁRSADALOMSZERVEZŐ KATOLIKUSOK

„... roham Istenhez a front mögött a frontért!” Katolikus közélet és hitélet Budapesten az első világháború éveiben. In: F. Toma Katalin – Török Péter (szerk.): Budapesti hétköznapiak 1914. A Nagy Háború hátországának életképei. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2015. 37–57.

„A háború előtti háború” egyik fontos színtere. Katolikus nagygyűlések Európában és a világon az első világháború előtt. In: Vitári Zsolt (szerk.): Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára. PTE BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Könyvkiadó, Budapest – Pécs, 2018. 87–102.

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében. A katolikus társadalom megszervezésének ügye a magyarországi katolikus nagygyűléseken az első világháború előtt (1893–1913). Századvég 83. (2017:1), 55–79.

Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. Per Aspera Ad Astra 2. (2015:1), 44–75.

A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: Klestenitz, Tibor (szerk.): A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 59–82.

Az első vidéken tartott magyarországi országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs, 2014. 487–514.

PONTIS
KÖNYVEK

